

اسلام تصوفي منبعلاري

Қуръони карим
Ал-жомеъ ас-саҳиҳ
Туркий тафсир
Илоҳий мулоқот
Тайр қиссаси
Кимиёи саодат
Мукошафату-л-қулуб
Иҳйа ал-улум ад-дин
Рутбату-л-ҳаёт
Факрнома
Рашаҳоту айни-л-ҳаёт
Усули ашара
Рисола илаал ҳоим
Илоҳийнома
Жавҳару-з-зот
Маснавийи маънавий
Фиҳи ма фиҳи
Мақомоти Хожа Баҳовуддин
Рисолаи волидия
Насойиму-л-муҳаббат
Ситтаи зарурия
Футувватномаи султоний
Мубаййин
Маслаку-л-муттақин
Тазкираи қаландарон
Рисолаи қаландарий

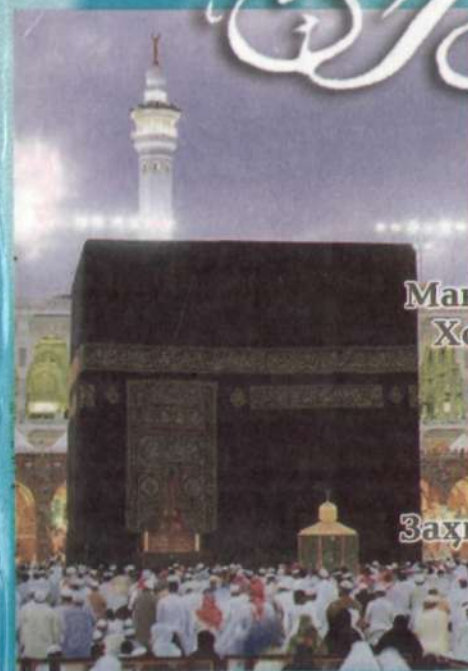

ИСЛОМ ТАСАВВУФИ МАНБАЛАРИ

ИСЛОМ ТАСАВВУФИ МАНБАЛАРИ

Қуръони карим
Ҳадиси шариф
Туркий тафсир
Боязид Бистомий
Абу Али ибн Сино
Имом Ғаззолий
Юсуф Ҳамадоний
Хожа Аҳмад Яссавий
Абдуҳолиқ Ғиждувоний
Шайх Нажмиддин Кубро
Фаридиддин Аттор
Мавлоно Жалолиддин Румий
Хожа Баҳоуддин Нақшбанд
Хожа Аҳрор Вали
Алишер Навоий
Ҳусайн Воиз Кошифий
Фахруддин Али Сафий
Заҳириддин Муҳаммад Бобур
Сўфи Оллоҳёр
Бобораҳим Машраб
Исҳоқ Боғистоний

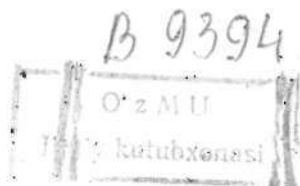
4352
Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта
2 махсус таълим вазирлиги

И-84
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий
университети

ИСЛОМ ТАСАВВУФИ МАНБАЛАРИ
(ТАСАВВУФ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ)

Илмий мажмуа

Тузувчи, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи
филология фанлари доктори, профессор
Ҳамидулла Болтабоев

«O'qituvchi» нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент — 2005

Миллий истиклол туфайли университетларнинг таълим дастурига «Тасаввуф ва мумтоз поэтика асослари» фани киритилган бўлиб, унинг доирасида мумтоз адабиётимизнинг тасаввуфий асослари, тасаввуф назарияси ва тарихи масалалари ўқитилмоқда. Бирок мазкур курс бўйича изчил дарслик ёки ўқув қўлланмасига эга эмаслигимиз сабабли ихтисослик фанини ўқитишда қатор муаммолар юз бермоқда. Ана шу ҳаётий эҳтиёжни ҳисобга олган ҳолда ушбу илмий мажмуа яратилди. Соҳага дойр мукаддас китоблар, шарҳ алломалари илмий ишларидан намуналар бериш орқали миллий маънавиятимиз хазинаси дурдоналари билан таништириш мажмуа олдига қўйилган вазифалардан.

Мажмуада тавсия этилган рисола ва мақомотлардан берилган намуналар ўз табиатига кўра филологик таълим билан шуғулланувчи бакалавр ва магистр босқичи талабалари, аспирант ва тадқиқотчилар ҳамда маънавият масалалари билан қизиқувчи кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Масъул муҳаррир:
филология фанлари доктори, профессор
Нажмиддин Комилов

Такризчилар:
филология фанлари доктори
Иброҳим Ҳаққулов,
филология фанлари номзоди
Султонмурод Олимов

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети Илмий Кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган (2005 йил 30 апрель, 4 — сон баённома)

© «О'дШГгсЪЪ НМИУ, 2005

4306010400
18ВЫ 5-645-045270

Мумтоз адабиётнинг руҳий-маънавий асоси

Мустакиллик йилларида таълим тизимида катор янгиликлар содир бўлди. «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» (1997 йил 6 октябр), Таълим давлат стандарты (2002) ва бошқа меъёрий ҳужжатлар талаблари асосида мамлакат университетларида фундаментал тадқиқотлар билан шуғулланиш, бу ишга иқтидорли ёшларни жалб қилиш мақсадида ўз режа ва дастурларини замонавий асосда қайта тайёрланмоқда, уларга мўъассаси равишда янги авлод дарелик ва ўқув ўқиланмалари яратилмоқда.

Истиқлол туфайли Ўзбек филологияси факультетларида «Тасаввуф ва мумтоз поэтика асослари» курси махсус фан сифатида ўқитила бошланди. Бундай хайрли иш бир неча йиллардан бери давом этиб келаётганига қарамасдан ушбу махсус фаннинг ўқув дастури ишлаб чиқилмаган эди. Университет таълим тизимидаги ана шу илмий-адабий эҳтиёж ҳисобга олинган ҳолда намунавий ўқув дастури тайёрланди. Махсус фан доирасида талабаларни миллий маънавиятимиз илдизлари ва ислом тасаввуфи асослари билан чуқурроқ таништириш мақсадида ушбу илмий мажмуа тартиб берилди. Бунинг кўмагида тасаввуф назарияси ва тарихи, тасаввуф ва бадиий ижод муаммолари, тасаввуфий адабиётнинг шаклланиши ва таракқиёти ҳамда тасаввуф эстетикаси масалаларини ўрганиш тавсия этилади. Ушбу тасаввуфий манбалар талабаларнинг «Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи» фанидан олган билимлари асосига қурилган бўлиб, уни такомиллаштириш ва чуқурлаштириш мақсадида Миллий университетда олиб борилаётган илмий-педагогик тажриба натижаларига суянилди. Талабалар учун қўлланма тарзида илк бора таълим этилаётганлиги учун унда етишмовчиликлар ва талқинда методик оксашлари бўлиши мумкин. Бу ҳақда билдирилган фикр ва мулоҳазалар, шубҳасиз, ушбу йўналишдаги саъй-ҳаракатларимизнинг ривожига кўмак бергусидир.

АВВАЛ ҚУРЪОНИ КАРИМ, СУННАТДА ТАСАВВУФ

Икки олам Яратувчиси бутун яралмишлар ичида «гухари шарифи» сифатида инсонни яратди. Унга дунёни билиш, ўзлигини англаш салоҳиятини инъом этди. Ҳакни танин/сифати билан зийнатлади. Моддий олам гўзалликларини кўриш учун кўз берди, очик кўз билан кўриб бўлмас жиҳатларни тушуниш учун қалб ато қилди. Яна шунда ҳам бандаи ожиз Ҳақ йўлидан тоймаслиги учун ўз элчиси Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам (с.а.в.) орқали Сўз (Қуръони карим) нозил қилди ва бу Сўз мутолаасида ҳам инсон ноқис қолмаслиги учун бир гуруҳ саҳобайи икром ва валийлар юбордики, улар Ҳакни таниш баробарида бани одамга иноят этсин, кўмак берсинлар. Зеро, «Сўзга қулоқ тутиб, унинг энг гўзалига (яъни нажотга элтувчи Ҳақ сўзга) эргашадиган зотларга хабар беринг! Ана ўшалар Оллоҳ хидоят қилган зотлардир! Ва ана ўшаларгина ақл эгаларидирлар!» дейилади Каломуллоҳда (39:18).

Аҳли тасаввуф орасида «Аввал Қуръони карим, суннатда тасаввуф» деган фикр тасодифий айтилган ёки дунёни руҳоний кўришнинг натижасигина эмас, балки тасаввуф илми ва амалиётида ҳам тасдиқланган ҳолдир. Чунки аввали илм Қуръони каримдир, амал пайғамбарнинг суннатларини давом эттирмак, ихлоснинг боши эса иймондир. Оллоҳнинг ягоналигига, биру борлигига иймон келтириш — қалимаи шаҳодат ("Ла илаҳа иллаллоҳу Муҳаммаду-р-расулуллоҳ", яъни «Оллоҳдан бошқа илоҳ йўқ, Муҳаммад унинг элчиси»)ни билиш ва англашдан бошланади.

Қуръони каримда Оллоҳнинг «олим» (хамма нарсани биладиган), «басир» (кўрувчи) ва «сомиъ» (эшитувчи) каби сифатлари айтилади. Оллоҳнинг зотиға ва сифатиға иймон келтирилиш билан Унинг барча улуғ хислатлари тан олинади. Шундай экан, тасаввуфга даъват — ҳақиқатга даъват экани ойдинлашади. Қалб Оллоҳнинг, илоҳий ишқнинг ватани бўлса, уни зоҳиран оммага етказувчилар пайғамбарлардир. Ботинда Оллоҳ бўлса, зоҳирда пайғамбар. Тасаввуфдан мақсад комил инсон ахлоқи каби ахлоқланиш бўлса, дунёда тан олинган комил инсон тимсоли Одам сафийуллоҳдан тортиб Муҳаммад (с.а.в.)гача ўтган пайғамбарлардир. Шундан келиб чиқадики, суннати набавий ҳам тасаввуфни юзага чиқарувчи

АВВАЛ ҚУРЪОНИ КАРИМ, СУННАТДА ТАСАВВУФ

омиллардандир. Шунингдек, тасаввуфда байъат — мохир тарбиячи, улуғ устозга эргашиш эҳтиёжи туғилади. Тасаввуфда байъат Расулulloҳнинг суннатларини маҳкам боғлаган ҳаким суҳбатида бўлиш, унинг тавсия ва насихатларини қабул қилиш ва ўз ҳаётига татбиқ этишдир. Бу ҳақда "Факрнома"да айтилади: "Шундай пирга қўл берки, у шариатда орифи биллоҳ бўлса, тариқатда вокифи асрор бўлса, ҳақиқатда комилу мукаммал бўлса, маърифатда дарёи уммон бўлса... саодат бўлғай"¹.

Муҳаммад Нуруллоҳ Сайдо ал-Жазарийнинг «Тасаввуф сирлари» асарида тасаввуф ҳақида шундай таъриф келган эди: «Инсоннинг маънавий оламини ислоҳ этадиган, бузилган қалбларнинг муолажаси учун энг таъсирли бўлган, инсонни ҳақиқатлар атрофига тўплайдиган ўта фойдали ва мустақил илмдир»². Демак, тасаввуф покланиш илми бўлса, уни иккига ажратиб ўрганиш мумкин: мақбул кўрилган тазкия ва рад этилган тазкия. Тасаввуф мақбул кўрилган *тазкия (айбдан оклаш, окланиш)* ва *тасвия (поклаш, тарбиялаш)*&ир.

Зохирдаги амал ва феълларнинг бузилиши қалб фаолиятига боғлиқ экан, қалб қандай тузатилади, яъни ислоҳ қилинади, деган саволга «Оллоҳ зикри билан безаб сақлаш ва касаллигини даъволашдан бошқа нарса эмас» деган жавоб топамиз. Имом Жаъфар Содик (ваф. 762) айтган эканларки, «Мен Қуръон оятларини қалбимда акс-садо берса ҳам такрорлашдан тоймайман». Шунга кўра Оллоҳ зикригина улуғ душманимиз бўлган нафс ва шайтондан қўриқлаши мумкин, бунда «такво — иймон кўрғони» каби хизмат қилади. Тасаввуф покланиш илми экан, унда бош амал *қалбни оклаш, руҳни поклаш* ва *нафс* шарбиясидир. Бу ҳақда Қуръони каримнинг «Ваш-Шамс» сурасида айтилади: «Дарҳақиқат, уни (ўз нафсини — жонини иймон ва такво билан) поклаган киши нажот топди. Ва у (жонни фиск-фужур билан) кўмиб хорлаган кимса номурад бўлди» (91:9—10). Ёки «Шуаро» сурасида «магар Оллоҳ ҳузурига тоза дил билан келган кишиларгагина фойда берур» (26:89) дейилган.

¹ Аҳмад Яссавий. Девони хикмат (нашрга тайёр. А. Абдушукуров). — Т.: 1992. - Б. 8-9.

² Муҳаммад Нуруллоҳ Сайдо ал-Жазарий. Тасаввуф сирлари. — Т.: Мовароуннахр, 2000. — Б.4.

Тасаввуфшунослик тарихида айрим ғарб олимлари билан ислом мутасаввифларининг қарашлари ўртасида зиддиятлар бор. Тасаввуф исломдан ташқарида деювчилар уни исломга қарши қўйиш йўлидан борадилар ва мустақил таълимот сифатида тушунтирмоқчи бўладилар. Мумтоз тасаввуфшунослик эса тасаввуф исломнинг ичида пайдо бўлган, унинг «ватани» Қуръони каримдир, чунки у зоҳирий илм (илми кол) эмас, балки илми ҳолдир деб тушунтиради. Шунинг учун унинг бош омили фарз амалларини талаб этувчи шариатнинг бош китоби Каломуллоҳдир. Мутасаввиф ўз ибодатига, Оллоҳга бўлган севгисига тескари келмаган дунёдан юз ўғирмайди. У ибодат пайти ибодатини адо этади, аврод (дуолар) пайти аврод ўқиш билан машғул бўлади, иш пайтида ишлайди. Ишлашдан мақсад шон-шухрат, мансаб, мавқе, бойлик эмас, балки инсонларга хизмат этиш, оммага фойда келтиришдир. Зеро, Ҳадиси шарифда айтилганидек, «Инсонларнинг яхшиси инсонларга нафъ келтирувчилардир». Чунки омма манфаатини ўйлаш ҳам ибодатга киради: «Дунёни кўр, сайр қил, ичига кир, аммо дунё сенинг ичинга кирмасин».

Ислом асоси — беш рукнадирки, Оллоҳ таоло Қуръони карим орқали, аввало, мана шу рукнларни бажармоқни талаб қилса, бу шариат талабигина эмас, балки тариқатга кириш йўли ҳамдир. Шариат зоҳирий илмгина эмас, балки инсон ички оламига ҳам дохилий илм бўлиб, шариатнинг зоҳири — илми фикх (илми кол), унинг ботини тасаввуф (илми ҳол)дир.

Иймондан сўнг намоз фарзини ҳам тасаввуф билан боғлаш учун Қуръони каримнинг «Тоҳа» сурасида айтилган: "Мени эслаш учун намоз ўқи!"(14-оят) сўзларидан асос топамиз. Зеро, Ҳадиси шарифдаги "Намоз мўъминнинг меърожидир" сўзлари ҳам бунга далилдир. Намоздан кейинги фарз рўзадир: "Эй мўъминлар, сизлардан илгари ўтганларга фарз қилингани каби сизларга ҳам санокли кунларда рўза тутиш фарз қилинди" (2:183) ва яна айтилади: "Намозни тўқис адо қилинг ва закотни беринг..." (2:43). Демак, тасаввуф исломнинг беш асоси — рукни ва уни сидқ билан адо этишдан бошланади. Тасаввуфнинг "покланиш йўли" эканини этироф қилган инглиз олими Ж. Тримингэм "Биз тасаввуфни

АВВАЛ ҚУРЪОНИ КАРИМ, СУННАТДА ТАСАВВУФ

сўфийлар изидан бориб, "исломнинг ички таълимоти (доктринаси) ва унинг сирлари Қуръондадир деган мақсад билан қўриб чиқамиз"³ деган хулосага келган экан, биз ҳам тасаввуф таълимотини ўрганганда унинг исломий асосларини билиш ва тараккиёт омилларини англаш йўлидан боришимиз лозим.

Ислом дунёсида тасаввуф сингари мураккаб жараённинг вужудга келиш сабабларини тушуниш учун у туғилган жамият ҳолатини ўрганиш зарур. Хулафои рошидинлардан Абу Бакр, Умардан сўнг Усмон даврига келиб, халифалик табиати ўзгара бошлади. Халифа Усмон виждон, диёнат (хайаъ) рамзига айланган эди, бироқ унинг даврида ҳам зиддиятлар кучайди. Усмон ва Ҳазрат Алининг ўлдирилиши вазиятни кескин ўзгартирди ва ҳукумат тепасига умавий Муовия ибн Абу Суфён (661 йил, куз) кедди. Бу даврдан халифалик динийгина эмас, таълимий характер касб эта бошлади. Айниқса, Ҳазрат Али ва унинг авлодларига бўлган шафқатсиз муносабат (Имом Ҳасан, Имом Ҳусайннинг ўлдирилиши ва бу воқеаларни акс эттирган Жаҳонотин Увайсий дostonларини эслаш мумкин) вазиятни яна ҳам кескинлаштирди.

Халифа Усмон давридаёқ саҳобалар томонидан Ҳадислар тўплана бошлади, чунки ҳадисларда ҳам тасаввуфий мазмун акс этган эди. Қуръони каримни ёзиб олишга ҳаракат бўлди, Каломуллохнинг кўфий ёзуви билан териға ёзилиши шундан келиб чикди. Хофизлар (Қуръонни кироат билан — тажвидга амал қилган ҳолда ўқувчилар) ва корилар (Қуръонни ёддан билувчилар)нинг камайиши воқеаларнинг тезлашишига сабаб бўлди. Иккинчидан, нафақат Халифа Али авлодлари, балки Пайғамбаримиз саҳобалари (у зот билан суҳбатда бўлган кишилар)нинг ҳам дунёдан ўтиши бу жараёни янада тезлаштирди. Ҳадисларнинг йиғилиши ва *иснод* йўли билан (ҳадиснинг ким томонидан айтилганига қараб, масалан, *мадиналик Ибн Абу Яҳёё, ундан боғдодлик ал-Вакидий, ундан хуросонлик Муцотил ибн Сулаймон, ундан суриялик Муҳаммад ибн Сайд* *зиштан* тарзида) уларнинг саҳихлигини аниқлаш

³ *Трипшигэм Ж. С.* Суфийские ордены в Исламе (под ред., предисл. и примеч. О.Ф. Акимовской). - М.: Наука, 1989. --С. 16.

одат тусига кирди⁴. Ибн Халдуннинг ёзишича, "Абу Ҳанифа факат 170 хадисни, Малик 300, Абу Абдуллоҳ Исмоил Бухорий 9200 ва Имом Аҳмад ибн Ҳанбал 50.000 хадисни саҳиҳ (тўғри) деб билганлар"⁵. Имом Бухорийнинг ўз сўзларига кўра, юз минг саҳиҳ (ишончли) ва икки юз минг ғайри саҳиҳ (ишончсиз) хадисни ёд билар экан. Унинг шогирдларидан Амр ибн Фаллос: "Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорийга маълум бўлмаган хадис, албатта, ишончли хадис эмасдир" деган. Устозларидан Имом Аҳмад ибн Ҳанбал ал-Марвазий (780 — 855)нинг айтишича, "Бутун Хуросондан Муҳаммад ибн Исмоил каби олим чиққан эмас". 20 ёшидаёқ бир неча китоблар муаллифи сифатида машҳур бўлган муҳаддис "Ал-адаб ал-муфрад" («Адаб дурдоналари»), "Ал-Жомеъ ас-Саҳиҳ"дан ташқари яна йигирмага яқин китоблар муаллифидир, таассуфки, уларнинг кўплари бизгача етиб келмаган.

Жаҳон борлигининг сифати ва маъзи жамланган Қуръони каримнинг маъносини англаш осон кечмаган. Гарчи хадислар орқали бу машаққатли йўлни енгиллаштиришга ҳаракат қилинган бўлса-да, Оллоҳ сўзини изоҳ ва шарҳлашда, ундаги илоҳий маъно сирларидан бани одамни огоҳ қилишда минглаб уламо ва муфассирларнинг беназир хизматлари тайин. Ҳазрат Навоий қуйидаги муфассирлар ва уларнинг асарларини ҳурмат билан тилга олган: Абу Ҳомид Муҳаммад ибн Муҳаммад Ғаззолий «Жавоҳиру-л-Қуръон», Абул Қосим Маҳмуд бин Умар бин Муҳаммад Замахшарий (ваф. 1143 — 44) «Ал-кашшоф фи тафсир ал-Қуръон», Рўзбехон Баклий (ваф. 1209—10) «Аройису-л-баён фи ҳақойиқи-л-Қуръон», Нажмуддин Розий (ваф. 1256) «Баҳру-л-ҳақойик» («Ҳақиқатлар денгизи»), Садриддин Қўнавий (ваф. 1274 — 75) «Эъжозу-л-баён» (Қуръони каримнинг «Фотиҳа» сураси тафсирига бағишлангани учун «Тафсири фотиҳа» деб ҳам аталади), Шайх Саъиддин Ҳаммувий «Сажанжалу-л-арвоҳ ва нукушу-л-алвоҳ» («Рухлар кўзгуси ва лавҳалар нақши»), Абдирахмон Жомий «Тафсир» (тугалланмаган), Ҳусайн Воиз

⁴ Берггельс Е. Э. Суфизм и суфийская литература. - М: Наука, 1965.-С.14-15.

⁵ Ибн Халдун. Шифа ас-саил ли таҳзиб ал-масаил (нашр. Муҳаммад б. Тавит ал-Танджт). — Анкара: 1958. — Б.369—371.

АВВАЛ ҚУРЪОНИ КАРИМ, СУННАТДА ТАСАВВУФ

Кошифий (ваф. 1505) «Жавоҳиру-т-тафсир ат-тухфату-л-амир»⁶ ва бошқалар.

Турк дунёси исломий удумларни қабул қилиш ва ўзига илоҳий йўл топиш баробарида юзлаб тафсирлар, шарҳлар ва луғатлар тузганлар, бу билан башар зотининг Оллоҳ сўзини англашдек масъулиятини енгиллаштиришга уринганлар. Турк олими Фуод Кўпрулуниунг аниқланишича, Куръони каримни турк тилида тафсир қилиш хижрий III (милодий X) асрлардан («шарҳ ва тафсирлар йиғиндиси сифатидаги наср диний туйғу ва фикрлар ифодаси бўлгани учун учкур шеъриятга нисбатан кенгроқ тарқала бошлади» деб ёзган) бошланган⁷. А. Эртўғон, А. Инон каби олимлар туркий тафсирчилик тарихи билан шуғулланганлар⁸. Турк дунёсида барча муфассир ва исломшунослар томонидан тан олинган дастлабки Тафсир ҳақида филология илми фаннинг бошқа соҳаларидан аввалроқ хабар берди. XII—XIII асрларда номаълум муаллиф томонидан амалга оширилган Куръони каримнинг тафсири 1914 йилда Қаршида топилган ва Бухорога келтирилган. 1920 йили Бухорода шўролар ҳукумати ўрнатилгач, «Туркий тафсир» Санкт-Петербург шахрига олиб кетилган. Ҳозир Россия ФАШИ Санкт-Петербург бўлимида (197-ракам остида) сақланаётган бу Тафсирни, табиийки, дастлаб рус мусташирлари томонидан ўрганилишига рухсат бўлган. В. В. Бартольд, С. Е. Малов, А. Н. Кононов, А. М. Шчербак унинг тил жихатларини ўрганган бўлса, А. К. Боровков⁹ Тафсирни махсус тадқиқ қилиб, унга луғат ҳам тузган. Проф. Қ. Махмудов «Туркий тафсир»нинг факсимиле нусхасини нашр қилдириш¹⁰ билан ушбу манбага илмий жамоатчилик / эътиборини қайта қаратди. Демак, Ислом тасаввуфининг асоси ва тараққиёт манбалари сифатида Куръони карим оятларини, Ҳадис хикматларини ва Тафсир сифатларини ўрганиш маълум маънода тасаввуф илми ҳам амалиётининг ривожланишига сабаб бўлади.

⁶ *Навоий Алишер*. Насойиму-л-муҳаббат. / Мукаммал асарлар тўплами. 17-жилд - Т.: Фан, 2001.

⁷ А/ *Fuac/ Корни*. Тнрк ЕёеЫуай ТагИн. - Іа(аЫІ: ОГекеп, 1980. - 8.106.

⁸ *EЫoŞan A.* Кнпаг ТесителелПІП БакІтсІап cleŞerІel. - 8.47-48.

⁹ *Боровков А. К.* Лексика среднеазиатского тсфсира ХІП-ХІІІ вв. - М.: 1963.

¹⁰ Туркий Тафсир (Тузувчи Қ. Махмудов). — Т.: 2000.

Тасаввуф тарихида милодий VIII асрларга келиб, Саодат асрини қўмаш, пайғамбарлик сифатларини тарғиб қилиш, бора-бора зуҳд ва таквони кучайтириш лозим кўрилди. Ҳали "сўфий" сўзи урф бўлмади туриб, зоҳид ва обидларда дастлабки сўфийлик белгилари зоҳир бўлди. "Обид" ибодат қилишга, таквога зўр берган бўлса, зоҳид дунё лаззатларидан ўзини парҳез қилиши билан тасаввуф аҳлига якин тўфати. Улардаги фарқ *ҳалол* ва *ҳаромта*. муносабатда кўринади. Обид фикрича, Қуръонда ҳалолланган нарсаларгина ҳалол, зоҳид фикрига кура, Қуръони каримда тилга олинган нарсалар билан бирга Пайғамбаримиз ўз ҳаётлари даврида ҳалол деб билган нарсалар ҳам ҳалолдир. Кейинроқ бунинг қаторига меҳнат туфайли яратилган ва эришилган нарсалар ҳалоллик белгиси сифатида қўшилган. Иброҳим Адҳам тарихи шуни кўрсатадики, саҳродаги ўтин ёки дарёдаги сув ҳеч қимники (ёлғиз Оллоҳга тегишли) эмас, уни олиб келиб **бозорда** сотса, ўз меҳнатинигина бозорда сотган саналади, бунинг эвазига келган таом ҳалолдир. Аҳмад ибн Ҳанбал зоҳиднинг уч мартабасини белгилайди: 1) авом зуҳди — ҳаромни тарк қилмоқ; 2) хаввос — ҳослар зуҳди: ҳалолдан бошқасини тарк қилмоқ; 3) сиддиқлар зуҳди — Оллоҳдан бошқа нарсаларнинг ҳаммасини тарк қилмоқ. Демак, зоҳид дунёни эмас, балки ҳаромни тарк қилувчи сифатида майдонга чиққан. Имом Ғаззолийнинг ёзишича, зуҳд мақоми ҳам илм, ҳам ҳол ва амалдан келур¹¹.

Ибодат мақоми ҳақида "Ибодати исломия" китобида, Муҳаммад Зоҳид Қутқунинг "Иймон қушининг икки қаноти" асарларида ҳам фикрлар бор. Қуръони каримда айтилишича, "Оллоҳ халқни севади ва уни ўз муҳаббати сари етаклайди". Ғарблик тасаввуфшунос олимлар бетаъма ибодат ҳақида сўз кетганда илк сўфийлардан Робиа ал-Адавия (713 — 718 орасида туғ., ваф. 801)нинг тафсилини талқин қиладилар. Унинг ягона тилаги Оллоҳ васлига восил бўлиш, зуҳду ибодат таъма учун эмас, балки қалбдан "фи сабилиллах" {Оллоҳ йўлида} бўлишидир. Тасаввуфшунос олима Аннамария Шиммел китобида Робиа ҳақидаги машҳур ривоят такроран келтирилади: Робияни бир ҳўлида ўт ва бир ҳўлида сув (идишда) билан кўрдилар, сабабини сўраганларида, сув билан

¹¹ Ҳаҷиулов И. Тасаввуф сабоқлари. — Бухоро: 2000, — Б.39 —40.

дўзах ўтини ўчирмокка қарор қилганини, олов билан жаннатга ўт қўймоқчи бўлганини айтди. Халқ уни эсдан оғган деб ўйлаб, тавба қилишликни ва бу ширкдан воз кечишликни талаб қилди. Робиа айтди: Токи инсонлар дўзах ўтидан қўрқиб ёки жаннатга таъма қилиб ибодат қилмасинлар, ибодат қалб зийнатига айлансин¹². Мумтоз адабиётдаги муножот (Оллоҳга илтижо) жанри ҳам Робиянинг илоҳий қўшиқларидан бошланган. У қалбида Оллоҳдан бошқага мухаббат ўрин ололмаслигини куйлайди. Оллоҳ васлига восил бўлиш умиди, ўз жисмини тарк қилиб, Тавҳид руҳи билан яшаш ҳақидаги фикрларни тасаввуфшунослар илк бор Робиа асарларида кўрадилар.

Хижрий II асрда мазҳаб айирмалари ҳақидаги қарашлар кучая бошлади. Шиъа ва сунний мазҳаби ўртасидаги нифоклар ҳам игу даврда шиддатли кечган. Пайғамбаримизнинг куёвлари Ҳазрат Алининг издошлари "шиъа" тарафдорлари сифатида кўринди, дастлаб уларга қарши ўлароқ Умайн ибн Абу-с-Салта, яъни хаворижийлар (халифаликка ҳеч бир шахсни лозим билмаганлар) кузатилди. Улар гуноҳи кабир ҳақида қарашлар ини эълон қилдилар, азракитларнинг айтишича, гуноҳ қилган мўъмин мусулмон эмас. *Сифриййа* қарашидагилар гуноҳ қилганнинг авлоди эмас, балки фақат ўзи ўлимга маҳкум эканлигини айтадилар. *Ибодиййа* тарафдорлари гуноҳкор ибодат билан ўз гуноҳларидан фориғ бўлиши мумкинлигини эътироф этадилар. 670 — 770 йилларда *муржиййа* тарафдорлари Оллоҳнинг карами ва марҳаматига умид (*ражаъ*) билан яшашни талқин қилдилар. Шундай қилиб, мазҳабчилик кучайди. Бироқ тасаввуфий илм тарафдорлари мазҳаблараро қурашлардан ҳам ўзини парҳез тутдилар. Хориждаги исломшунослар тан олиб ёзганидек, «Сунний уламолар тўрт имом (Абу Ҳанифа, Малик ибн Анас, аш-Шофийй ва Ибн Ҳанбал) нинг улуғворлигини тез орада тан олди ва хижрий учинчи асрнинг охирларидан сўнг бирор мактаб вакили бўлган уламанинг бошқа мактаб тамойилларига риоя этганини камдан-кам кўрамиз... Айнан ўша пайтда мактаблар ўртасидаги ўзаро бағрикенглик ва яхши фикр муносабатларини ҳамма

¹² Шиммел А. Жонон менинг жонимда. — Т.: 1999. — Б.12.

бирдай қабул қиладиган бўлди»¹³. Жалолиддин Румийнинг «мен 72 мазҳаб эгалари билан биргаман» деган сўзлари ҳам бунга далилдир. Демак, диндаги мазҳабчилик билан тасаввуфдаги тариқатланиш бир ҳодиса эмас. Чунки мазҳаблараро курашда маълум маънода сиёсий даъво — халифатга интилиш мавжуд, тасаввуфда эса таъма ва мансаб учун кураш ҳаро;м саналган.

Тарқат сўзи луғавий жихатдан *Пул* маъносини англатади. Истилохий жихатдан эса сўфийнинг ўзини поклаш ва Оллоҳга яқинлашиш учун танлаган йўли ҳисобланади. Тасаввуфда шариатсиз тариқатга кириб бўлмагани каби тариқатнинг бирор йўлини қабул қилмай ҳам ўз мақсадига эришиб бўлмайди. Шунинг учун тасаввуфда *сулук ат-тариқ* (йўлни ўташ) деган тушунча бор. Тариқат йўлини ўтаб, унинг манзилларига эришиб, мақомларини бажариш орқалигина тасаввуфда ҳақиқий покланишга эришиш мумкин. Муайян бир тариқатнинг ичида тоифа ва силсила муносабатлари шаклланган бўлиши мумкин. Оллоҳга бўлган буюк муҳаббат унинг биру борлигига иймон келтирган мўъминларнинг жамоалашув истагини туғдирди. Тариқат эса мана шу покиза илм ва ахлоқ йўлида бирликка интилишнинг натижаси ўлароқ вужудга кедди. Демак, сўфийларнинг тариқатлашув жараёни айрим ғарбдаги мутахассислар айтганидек, ажралиш ёки бўлиниш истаги билан эмас, балки ахлоқий покланиш йўлида бирликка интилувнинг натижаси ўлароқ майдонга чиққан.

Тарқат истилоҳининг муқобили сифатида Ғарб олимлари "орден", "братство" атамаларини ўз асарларида қўллайдилар. Лекин бу тушунчалар тасаввуф тариқатлари моқиятини тўла англатмайди. Айрим ҳолларда эса улар мазҳаб тушунчасига яқин келиши мумкин, ҳолос.

Илк тасаввуф тариқатларидан *жабариййа* (улуғлик, *Оллоҳнинг улуғлиги*) тарафдорлари инсон эркини чеклаб, ҳамма нарса Оллоҳ томонидан берилган фикрини илгари сурди, *ҳадариййа* тариқати вакиллари эса инсон эркини ёқлади ва шу билан бирга у ўз гуноҳлари учун Оллоҳ олдида масъудаяр, деган фикрда қолди. Шу даврда *ботиниййа*,

¹³ Уантер Ж.Т. (*Абдуҷақим Мурод*) ХХІ асрда ислом. Постмодерн дунёда қиблани топиш (инглизчадан Фаҳриёр таржимаси). — Т.: «Шарк» НМАК, 2005. - Б.346-347.

хаммарийа каби тариқатлар кам вужудга келган¹⁴.

Тариқат назарияси милодий XI асрдан бошлаб шаклланиш даврига кирган ва секин-аста тариқатланиш тамойиллари ишлаб чиқилган. Тасаввуф олимлари орасида нис батан биринчи бўлиб тариқатланиш илми ва тамойилларига юзланган аллома Абул Ҳасан Хужвирий (ваф. 1074) бўлган. Унинг "Кашфу-л-макжуб" ("Покланиш йўлларининг кашфиёти") асари (1073)да *мухосибийлик*, *кассарийлик* — *маломатийлик*, *тайфурийлик*, *жунайдийлик*, *нурийлик*, *ссилийлик*, *ҳакимийлик*, *харразийлик*, *хафифийлик*, *сайарийлик* сингари ўн тариқат зикр қилинган¹⁵. Мардуд (рад қилинган) тариқатлар сифатида *хулумийлик* ва *халложийлик* келтирилган. Ал-Воситийнинг "Тиряку-л-муҳибин" ("Муқиблар тариқатлари") асари (1320)да Хужвирийнинг таснифи, асосан, қабул қилиниши билан бирга қатор янги тариқатлар, яъни XI асрдан бошлаб шакллана бошлаган *билолийлик* ва *увайсийлик* ҳақида маълумотлар бор. Мукаммад Шерозийнинг "Таройику-л-хақойиқ" асари асосида тариқатланиш жараёнини ўрганган олим М. Ҳазратқулов китобида қуйидаги тасаввуф силсилалари — *қодирийлик*, *мухосибийлик*, *маломатийлик*, *каландарийлик*, *тайфурийлик*, *жунайдийлик*, *рафойийлик*, *сахлийлик*, *сухравардийлик*, *мавлавийлик*, *сафавийлик*, *накишбандийлик*, *неъматуллоҳийлик*, *кубравийлик*, *шозилийлик*, *бектошийлик*, *нурийлик*, *исавийлик* ва б. кўрсатилган¹⁶.

Ғарб олимлари тасаввуф тариқатларига муносабатда ҳудудий, миллий ва мазабый таснифларни илгари сурганлар. Инглиз олими Жорж Тремингэм кўпроқ ҳудудий таснифнинг ҳимоячиси сифатида кўринади. Унингча, тасаввуф тариқатланишида Боғдод мактаби — Ироқ (Месопотамия) ни алоҳида кўрсатади. Миср ва Мағриб (Андалузия) мактабларидан бири сифатида *шазалийлик* кўрсатилади. Ундан кейин эса, Эрон ва Ҳинд ҳамда Туркистон мактаблари тавсифи берилиб, уларнинг энг машҳурлари *кубровийлик*, *яссавийлик*, *мавлавийлик*, *хожагон—накишбандийлик*, *чиштиийлик*,

¹⁴ Бертельс Е. Э. Суфизм и суфийская литература. - М: Наука, 1965. — С.20-21.

¹⁵ Абул Ҳасан Д.хусулаби Али ал-Хуъжейри. Кашф ал-маҳдҷуб. - Л.: 1926; Караматов Х.С. Аскетические и суфийские течения в Хорасане. В кн.: Из истории суфизма: Источники и социальная практика. - Т.: Фан, 1991. - С.27-47.

¹⁶ Ҳазратқулов М. Тасаввуф. — Душанбе: Маориф, 1988. - С.86-100.

Ҳиндисшон суҳравардийлиги деб талкин қилинади. Бундан ташқари олим «Исломдаги тасаввуф тариқатлари» китобида ҳосила тариқатлар сифатида *рузбехонийлик*, *кизонийлик* ва бошқаларни тилга олади. Ж. Тримингэм талкинича, Месопотамиядаги тариқатлар орасида машҳурларидан бири *суҳравардийлик* бўлиб, Абу Нажиб Суҳравардий (1097 — 1168) номи билан боғланган, асосан, Кичик Осиё ва Хуросонда машҳур бўлган. Суҳравардийнинг "Адабу-л-муридин" номли асари хонақоҳ ва мадрасаларда ўқув қўлланмаси сифатида қўлланилган. *Қодирийлик* айрим манбаларда илк тасаввуф тариқати сифатида қабул қилинади. Бу тариқат машҳур шайх Абдулқодир Гилоний (1077—1134) номи билан боғлиқ. Хуросон, Турк ва Ҳинд ҳудудларида вужудга келган тариқатлар эса Абу Ҳасан Ҳараконий, Абу Язид Бистомий ва Юсуф Ҳамадоний номи билан боғлиқ экани айтилади. Ж.Тримингэм талкинида тасаввуф тариқатларининг ҳудудлараро таснифи билан бирга тариқат ва силсила муносабатлари фаркли тушунчалар сифатида англатилади¹⁷.

Айрим ғарб мутахассислари тасаввуф таракқиётини муътазила таълимоти билан боғлашади. *Муътазила* (кетиш, узоклашиш) тарафдорлари (Восил ибн Аъта) жабарийликка муносабатда улардан алсралиб кетади ва шу воқеадан муътазилийлик зоҳир бўлади. Демак, Восил (700 — 749), унинг шогирди Амр ибн Убайд (ваф. 769) даврида бу қараш кучайган. Улар ҳокимиятдаги умавийлардан узоклашганлар ва зоҳидлик машғули билан машҳурдирлар. Муътазилийлик Восилнинг "Фи-т-тавҳид ва-л-адл" ("Оллохнинг бирлиги ва адолат") китоби орқали ҳам тарқалган, бироқ бу асар бизгача етиб келмаган. Бу қараш басралик Абу Исҳоқ Иброҳим ибн Саййар ан-Низом (ваф. 845) томонидан давом эттирилган. Бишр ал-Муътамир (ваф. 840), Абу Худайл ал-Аллаф (ваф. 849) ушбу таълимот билан чекланмай, уни кенгайтирганлар. Айниқса, халифа Маъмун томонидан (824 йили) бу таълимотнинг давлат дини даражасида қабул қилиниши уни аббосийлар салтанатида кенг қўлланишига сабаб бўлган. Кейинроқ халифа

¹⁷ Тримингэм Ж. С. Суфийские ордены в Исламе (под ред., предисл. и примеч. О.Ф. Акимускина). - М: Наука, 1989.

АВВАЛ ҚУРЪОНИ КАРИМ, СУННАТДА ТАСАВВУФ

Мутаваккил (847 — 61) бу карашлардан воз кечган¹⁸. Муътазилийлик даврида юнон манбаларига кўпроқ ўрин борилган, таржима адабиёти кучайган. Бу соҳада халифалик табиби Бихтйишу ва Хунайн оиласи кўп хизмат қилган. Бихтйишу Мансур (754 — 755) даврида, Жиржис ибн Бихтйишу на унинг ўғли Бихтйишу II ибн Жиржис Хорун ар-Рашид (786 — 809) даврида фаолият кўрсатган. Иккинчи оила бошлиғи Хунайн ибн Исҳоқ ал-Ибоди (810 й. туғ.) халифа Маъмун томонидан бош мутаржим этиб тайинланган. X асрда Басрада беш олим фаолияти билан "Ихван ас-сафа" ("Мусаффо биродарлар") тўдаси машхур бўлган ва улар ҳам юнонлар йўлидан юрганлар¹⁹. Айни шу даврда Оврўпа олимлари талкинича, неоплотинизм кучайган. Плотин (204 й. туғ.) "Энеида" ("Тўққизликлар") китобида дунёни беш боскич(асос)да тушунтиради: 1) бирлик; 2) рух; 3) калб; 4) материя; 5) моддий дунё кўриниши. Инсоннинг мақсади руҳни жисмоний жасад (жон)дан озод қилиб, илоҳий ҳаётга йўллашдир. Сўфийликни неоплотинизмдан озиқланган деювчилар ҳар икки таълимот ўртасидаги мана шу яқинликни назарда тутадилар²⁰.

Тасаввуф тарихида инсоннинг ўзи устидан назорати кучайди ва бу йўналишда Абу Абдуллох Харис ал-Мухосибий (ваф. 857)нинг "Ар-риёйа ли ХУҚук Оллох" ("Оллохнинг ҳуқуқларига амал қилиш") китобида 61 боб орқали *мухосаба* (ўзини қузатиш) усуллари баён қилинган. Худди шу даврда мухосиблик таълимотини ёйганлардан бири Абул Файл ибн Иброҳим Зуннун Мисрий (ваф. 860) бўлган. *Нийа* ва *рийа* (содиклик ва мунофиқлик) ҳақида баҳс кучайган.

Тасаввуфнинг Хуросонда тарқалиши ва таълимот холига келиши Иброҳим Адхам (ваф. 776) номи билан боғлиқ. Унинг мажлислари самовий тус олган ва шогирди Шақиқ Балхий фаолиятида ҳам бу таълимот кенгайтирилган. IX асрга келиб Нишопурда маломатийлик ривожланган ва унинг Абу Хафс Умар ал-Хаддод (ваф. 881), Абу Усмон Саъид ал-Ҳирий (ваф. 910) каби вакиллари фаолиятда бўлганлар. Абул Қосим

¹⁸ *ЕгаусИп Закиқ.* ТазаууиҒ УС ТапқаНаг. - 181апЫл: 1981; Тапқа11аг Ап81к1орсд1уа81. — 1з1апЫл: 1991.

¹⁹ *Қосим Ғани,* Тарихи тасаввуф дар ислом. — Техрон: 1974.

²⁰ *МеЪмнеБли Аут.* Ўат Тазаууий (апЫ. - 1з1апЫл: 1985. - 5.41-45.

ал-Жунайд ал-Хаззоз (ваф. 911)нинг "Саййид ат-тоифа" ("Хамма тоифалар ҳўжаси"), "Товус ал-фукара" ("Фуқаролар товуси") китобларида тасаввуф мантиқан асосланган. Демак, тасаввуф исломнинг мантикий давомидир деб таълим беради Жунайд *Богдодий*. Абу Язид (Боязид) Тайфур ал-Бистомий (ваф. 875) тасаввуфни мантиқангина эмас, балки илмий (Қуръоний) асослашга интилган. Фано ва тариқат тушунчалари илк бор Қуръони карим асосида Боязид Бистомий томонидан унга нисбат берилган «Шатхийят» (луғавий маъноси «сохилга чиқиш») китобида шархланган. Асарда жазба ҳолатидаги нидо, муножот ва мулоқотлар жамланган бўлиб, «Илохий мулоқот» номи билан машҳур асари ҳам «Шатхийят» таркибига кирган, самовий мажлисларда эҳтирос билан ўқилган. Боязид Бистомийнинг покланиш йўли (тариқи) барча сўфийлар томонидан баравар маъқул деб қабул қилинмагани учун у тавҳид, яъни ягоналикка даъво қилишликда айбланган ва ҳукмдорлар томонидан «кофир» деб эълон қилинган.

Фано ва тавҳидга муносабатда Мансур Халлож (858 й. туғ.) таълимоти эътиборли. Абу-л-Мугис ал-Хусайн ибн Мансур ал-Халлож таълимотида *тажалли*, *азал* ва *сурат* ҳақидаги қарашлар ривожланган. Чунки азал сурати моддий дунёда тажалли топади. *Хува—хува* (У удир), *хулл* (инсоннинг қисман илохийлик касб этиши), *валий* (яъни мукаддаслашуви), *лоҳут* (илохий инсон) ҳақидаги қарашлар унинг номи билан боғланади. Халлож ўлдирилган ва унинг китоблари йўқотилган бўлса ҳам бизгача "Китобу-т-тавосин" асари етиб келган бўлиб, китобда 27 ривоят ва 400 насрий парча (зумра)лар орқали фикр баён қилинган²¹. Халложга нисбат берилган форсий шеърлар ҳам талайгина, улар асрлардан асрларга, оғиздан оғизга кўчиб юради.

Тасаввуф давомли суратда ривожланиб борди ва тасаввуф тарихида Ирфон босқичи (X—XIII аср) мумтоз давр сифатида қабул қилинди. Ибн Сино (980—1037) ва ирфоний ишқ фалсафаси ҳақида тасаввуфшунос олим Н. Комиловнинг асарларида изчил илмий талқинлар мавжуд²². Абу Али ибн

²¹ Али Мир Фитрус. Халлож, — Техрон: 1966.

²² Комилов Н. Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи. 1-китоб. — Т.: 1999. — Б. 57.

.....ЛБВАЛ ҚУРЪОНИ КАРИМ, СУННАТДА ТАСАВВУФ

• ИЮ букж табобат олими, файласуф, тилшунос бўлиш билан Вирга забардаст тасаввуф олими ҳам эди. "Ал-ишорот ва-т-тиоихот" («Кўрсатма ва танбехлар») асарида сўфийлик пмпдиотининг рухоний асосларини очиб берди²³. «Тайр |и| <'<ки», "Соломон ва Ибсол", "Юсуф" каби насрий асарлари Х XII асрларда нафақат тасаввуфий адабиётнинг, балки бпдий насрнинг юксак намуналари сифатида тан олинди.

Мана шу даврдан тасаввуфнинг рухий (рухоний), ИЛМИЙ-таълимиий ва амалий асослари шаклланган. Рухоний па.чариъ бўйи²⁴ *шариат, тариқат, маърифат* ва *ҳақиқат* босқичларига эришиш етти маком: *тавба, вараъ, зуҳд, фаир, сабр, таваккул* ва *ридо* орқали юз беради. Сўфий қилган гупохлари учун тавба қилгандан сўнг, у вараъ, яъни харом билан ҳалолни фарқлаши лозим. Кейин зуҳд ва факр макомига кадам кўяди. Сабр ва таваккулдан кейин ридо, яъни қалбнинг тозалангани ва унинг илоҳийлик касб этиши, Оллоҳга қўшилишга тайёрилиги айтилади. Тасаввуфда бу макомлардан ташқари *ҳол (аҳвол)*, яъни бир қанча ҳолатлар ҳам фарқланади: *шурб* (яқинлик), *маҳабба* (севги), *хавф* (хатар), *ражаъ* (умид), *шавъ* (эхтирос), *унс* (дўстлик), *шпмаъинна* (қалб осойишталиги), *мушоҳида* (идрок) ва *яцин* (ишонч)²⁴.

Таълимий жиҳатдан Караганда Оллоҳни билиш маърифати уч босқичда фарқланади: 1) илмул яқин; 2) айнул яқин; 3) ҳаққул яқин. Илмул яқинда энг ишончли кишилар, яъни пир — муршид воситасида Оллоҳнинг биру борлиги эшитиб билинади. Солик муршид раҳнамолигида илоҳий моҳиятни ўрганиб унга ишонади. Илмул яқинга шариат талабларини балсариш орқали эришилади²⁵. Иккинчи босқичда у фикрлаш орқали Ҳақиқат нурининг мавжудлигини англаб етади, яъни маърифатга эришади. Ҳаққул яқин сўнгги босқич бўлиб, унда эшитиб билиш, фикрлаб билишдан сўнгги билиш — кўриб билиш даражасига етилади. Демак, инсоннинг илоҳий руҳга яқинлашув қолати содир бўлади. Халлож таълимоти ана шунинг учун ҳам "Анал ҳақ", яъни инсон руҳининг илоқийтга ковушиши тарзида кечади. Оллоҳни билишда юқоридаги уч

²³ Нарзыкулова Ф. Психологическая концепция Ибн Сино и практика суфизма // Филология масалалари. — 2004. 1—сон. — Б.88—90.

²⁴ Бертельс Е. Э. Суфизм и суфийская литература. — М.: 1965. — С.38.

²⁵ Абдуқодиров А. Тасаввуф истилоҳлари лугати. — Т.: 2000. — Б.32—33.

маърифий боскич Имом Ғаззолий (1059—1111)нинг «Мукошафату-л-қулуб» асарида фарқлаб кўрсатилган²⁶ бўлса, «хужжату-л-ислом»нинг «Иҳйа ал-улум ад-дин» («Диний илмларни жонлантириш») асарида маданият тарихида илк бор диний ва дунёвий илмларнинг таснифи берилган. «Кимиёи саодат» («Чаҳор китоб») асарининг зоҳирий таржимаси "Дил ҳақиқати" бўлиб, дил ва рух тушунчалари, уларнинг тасаввуфий талкинларига оид фикрлар баён қилинган: «Билгилки, ҳазрати Ҳақ субҳанаҳу ва таолони танимоқни(нг) калиди ўз нафсини танимоқдир. Ушбу маънида айтибдирларки, «Ман ғарофа нафсаҳу фа код ғарофа роббаҳу», яъни ҳар киши ўз нафсини таниса, батаҳқиқ Парвардигорини танигайдир... Икки нимарсадин бири зоҳир бадандирки, ани тан атабдирлар, муни зоҳир кўз бирла кўргали бўлур. Яна бири маъний ботиндирки, ани *нафс* дерлар, *жон* атарлар ва *дил* ҳам дерлар. Бу маъний ботинни (яширин маънони) ботин (ички) кўз бирла танигани бўлур. Зоҳир кўз бирла кўргали бўлмас. Ва сенинг ҳақиқатинг — ушбу маъний ботиндир...²⁷».

Марказий Осиёда тасаввуфнинг тарқалиши ва тараққиётида Юсуф Ҳамадоний (1048—1141) барпо этган тасаввуф мактаби эътиборлидир. Алишер Навоийнинг «Насойиму-л-муҳаббат»ида у зот «...имом, олим, орифи раббоний, гўзал ҳоллари, кўп эҳсонлари, юксак қаромат ва мақомотлари бор эди» дея таърифланган. Шайх Юсуф Ҳамадоний ҳожагон тариқатидаги «хуш дар дам», «назар бар қадам», «сафар дар ватан», «хилват дар анжуман» қоидаларини ишлаб чиққан. Унинг савол-жавоб тарзидаги «Рутбату-л-ҳаёт» асарида Шайхга берилган ўн тўрт савол ва уларнинг жавоблари акс этган бўлиб, «ҳалол ва ҳаром, моддийлик ва руҳоният, дунё ва охират, тубанлик ва юксаклик» каби зидликлар ва уларнинг оқибатлари ҳақида фикр юритилади. Замонасининг етук шайхлари Абдулқодир Гилоний (Ғавсу-л-аъзам), Шайх Ҳамидуллоҳ Мултоний Имом Ғаззолий билан мулоқотда бўлганлар. Одамлар орасида юриб, уларни иршод қилиш, муридлар таълим-тарбияси билан шуғулланиш йўлини

²⁶ *Абу Ҳомид Ғаззолий*, Мукошафату-л-қулуб (Қалблар кашфиёти). — Т.: Адолат, 2002. - Б. 239-242.

²⁷ *Зайниддин Муҳаммад Ғаззолий*. Кимиёи саодат. — Т.: Камалак, 1995. - Б. 5,7.

танлагани учун Шайхнинг хонахохи «Хуросон каъбаси» номини олган. Шайх Ҳамадонийнинг тасаввуф тарихидаги улуғ хизматларидан бири Хожа Абдуллох Барракий, Хожа Ҳасан Лпдокий, Туркистон пири Хожа Аҳмад Яссавий ва Хожаи жаҳон Абдулҳолик Ғиждувонийни тарбиялаб камолга етказганидир. Хожа Аҳмад Яссавий (ваф. 1166 — 67) *яссавийлик* (*жаҳрийлик*) тариқатининг асосчиси ва илк турк мутасаввифи сифатида машҳурдир. Аҳмад Яссавий ибодат (хонакох) адабиётининг бошловчиси сифатида илк адабий мактабга асос солган²⁸, Яссавийликнинг асоси, йўналиши ва таъсири масалалари «Маслаку-л-орифин», «Ламаъот» («Шуълалар»), «Самарату-л-машойих», «Жавохиру-л-аброр» каби манқаб ва рисолаларда баён қилинган. "Девони хикмат"да илохий ишқ ғояси ва маърифий мазмун етакчилик қилади. Шу боисдан ҳам Яссавий хикматлари маъно ва моҳият эътибори билан Қуръони карим ва Муҳаммед алайҳиссалом ҳадисларига чуқур боғланган. Яссавийлик тариқатининг асослари юқоридаги манбалардан ташқари «Фақрнома» номли рисолада (айрим мутахассислар уни Хожа Аҳмад Яссавийга нисбат беришади) ҳам акс этганки, Яссавий шайхлари учун бу мўътабар манба ахлоқий кодекс вазифасини ўтаган.

Хожаи жаҳон номи билан машҳур Ҳазрат Абдулҳолик Ғиждувоний (ПОЗ й. туғ.) манбаларда Юсуф Ҳамадонийнинг «тўртинчи халфаси» сифатида тилга олинади. Айрим тадқиқотчилар *хожагон* тариқати Юсуф Ҳамадонийдан бошланган (В. Бартольд) десалар, айримлари кейинчалик «нақшбандийлик» номи билан машҳур бўлган тариқатнинг яратувчиси (Ж. Тримингэм) сифатида тилга оладилар. Фитрат хали нақшбандийлик номи билан шаклланиб улгурмаган силсилани «абдулҳоликчилар» деб атаган²⁹. Бундай эҳтиромнинг сабаби тасаввуфдаги саккиз манзил бевосита Абдулҳолик Ғиждувоний номи билан боғланганлигидир. Фаҳруддин Али Сафийнинг «Рашахоту айни-л-хаёт» асарида Шайх шахсига ихлос билан махсус мақола бағишланади. Хожа Муҳаммад Порсо «Фаслу-л-хитоб» асарида «Ҳазрати Хожа

²⁸ *Қо'ғуЫМ. F.* Тигк Есleбlyаltсla ПкМlа5аууlЙаг. - Апкага: 1991. - 3. 112.

²⁹ *Фитрат.* Аҳмад Яссавий. // Маориф ва ўқитғучи. — 1927. 6-сон. — Б.29 —35. Қайта нашри: *Абдурауф Фитрат.* Танланган асарлар. 2-жилд. — Т.: Маънавият, 2000. - Б. 16 -31.

ҲАМИДУЛЛА БОЛТАБОВ

Абдулхоликнинг йўллари тариқатда ҳужжат ҳисобланади» деб ёзган эканлар³⁰. Эҳтимол, шунинг учун бу йўлни ҳужжат тутганлар кейинроқ *нишбандийлик* номи билан мустақил тариқат сифатида шуҳрат топдилар.

Кубровийлик Хивада таваллуд топган Шайх Нажмиддин Кубро (1145—1221) номи билан боғлиқ. Мисрда Рўзбехон ал-Ваззонга ҳам мурид, ҳам куёв бўлган. Сўнгра Табризга бориб, Абу Мансур Хафддан «шарҳу-с-сунна»ни ўрганади, Исмоил Касрий кўлидан хирка кияди. Мисрга қайтгач, Рўзбехоннинг тавсияси билан Хоразмга келиб, хонақоҳ қуради. *Кубровийлик* (*ёки заҳабийлик*) тариқатига асос солади. Ҳожи Халифанинг «Тухфату-л-фуқаро», Камолиддин Хусайн Гозургохий (Фанойи)нинг «Мажолису-л-ушшоқ», Лутф Алибек Озарнинг «Оташқада», Ризоқулихон Ҳидоятнинг «Риёзу-л-орифин», Азизиддин Насафийнинг "Зубдату-л-хақойиқ" асарларида улуғланган Шайх Кубро Туркистонда яратилган илк тафсирлардан бирининг ҳам муаллифидир, «Ал-усул ал-ашара», «Фавотиҳу-л-жамол» каби рисолалар, ўнлаб тасаввуфий рубоийлар яратган. Унинг рисолаларида тўрт мавжудлик ҳақиқати: Вужуд, Қалб, Рух ва Виждон тўғрисида бахс юритилади³¹. Кубровий шайхлари Эрон, Хуросон, Кичик Осиёда кенг тарқалган. Мажидиддин Боғдодий (Фаридиддин Атторнинг пири), Саъдиддин Ҳамавий, Бобо Камол Жандий, Сайфиддин Бохарзий, Нажмиддин Розий Доя, Жамолиддин Ахмад Журфоний, ва б. машхур шогирдлар етиштирган. Ж.Тримингэмнинг ёзишича, тасаввуф тарихида кейинчалик вужудга келган ўнлаб тариқатлар, жумладан, фирдавсийлик, рукнийлик, нурбахшийлик ва бошқа тариқатлар кубравийликдан р.диз.отган. Проф. Н. Комилов «Кубравиядан фирдавсия, нурия, рукния, ҳамадония, иғтишошия, нурбахшия каби тоифалар ўсиб чиққан»ини қайд этиб, «хоразмлик буюк шайхнинг тариқати бутун Шарққа тарқалди, унинг истёбодли муридлари донишмандлик, ҳикмат ва инсоний поклик, илохий маърифат ғояларини турли миллат ва элатлар орасида ёйдилар, исломнинг шуҳратига шуҳрат қўшдилар» деб ёзганида

³⁰ Каранг: касаний М., Раззоцова М, Хожাগон тариқати ва Хожа Ҳасан Андокий. - Т.: 2003. - Б. 13.

³¹ *Ҳаццл И.* Шайхлар ва шахидлар куброси / Шайх Нажмидаин Кубро. Тасаввуфий ҳаёт. — Т.: Моварауннаҳр, 2004. — Б.11.

АВВАЛ ҚУРЪОНИ КАРИМ, СУННАТДА ТАСАВВУФ

|.||мп л- куброси хақидаги айни қақиқатни баён қилган эди³².

Сўфийлар рукнинг покланиши (дил қақиқатини <||шл<1ш>да кўнгил, дил феноменига алокида эътибор порганлари каби бадий ижоднинг моҳиятида кам кўнгил («тиши айни қақиқатдир. Тасаввуф билан адабиётнинг ватани кўнгил экан, улар ўртасига зидлик белгиси қўйиб бўлмайди. Тасаввуф адабиётининг шаклланишида Абу Саййид ибн Абулхайр (967 — 1049) ва унинг "самовий мажлислар"и алокида амалий аҳамиятга эга. Форс рубоийнавислигига тасаввуфий талкин олиб кирган шоир Бобо Кўкий Шерозий (XI аср) ҳисобланади. Сўфий дostonчиликнинг шаклланишида Абдуллоқ Ансорий (1006—1088) ва унинг "Табақоту-с-сўфия" ("Сўфийликнинг макомлари"), "Анису-л-муридин" ("Муридлар дўсти") асарлари алокида эътиромга эга. «Табақоту-с-сўфия» ва араб тилида ёзилган «Манозилу-с-саъирин» номи асарларида тасаввуфга нафақат илм ва ахлоқий йўналиш, балки буюк бир маънавий қудрат, адабий қиммат берди. Қуръоний мазмундаги «Қиссаи Юсуф» сюжетини янгича талкин қилиб, «Анису-л-муридин» дostonини яратди. «Мусажжат» номи билан машҳур қофияли наср — сажъда ёзилган асарида «Манозилу-с-саъирин»даги тасаввуфий талкинларни бадий тарзда оммага етиб борадиган макбул шаклларда қайта ифодалади³³.

Жалолиддин Румийнинг тасаввуф адабиётидаги ўрнини белгилашда унинг тариқати ва фаолиятини Ҳаким Санойи ва Фаридиддин Атторнинг давомчиси сифатида тушуниш бор. Акад. Е. Э. Бертельс Мавлононинг

*«Аттор руҳ буд ва Санойи ду чашии у,
Мо аз бе Санойи ва Аттор омадим»
(Аттор руҳ, Санойи унинг икки кўзи эди,
Биз Санойи ва Аттордан кейин келдик)*

сўзларидан келиб чиқиб иш кўради³⁴. Ҳаким Санойи (ваф. 1141) нафақат Румий қазратларининг муршидларидан бири, балки форс тасаввуф адабиётида «Ҳадиқату-л-хақойиқ»,

³² *Конилов Н.* Нажмидаин Кубро. Рисола. — Т.: Абдулла Қодирий ломидаги халқ мероси нашриёти, 1995. — Б.29.

³³ *Бертельс Е. Э.* Суфизм и суфийская литература. — С.69.

³⁴ *Бертельс Е. Э.* Суфизм и суфийская литература. — С.79 —80.

«Сайру-л-ибод» ва б. (жами етти дoston) билан самовий дostonлар туркумига асос солган буюк мутасаввиф ҳамдир.

Асл исми Абу Ҳамид Муҳаммад бўлган Фаридиддин (диннинг яғонаси) Аттор (1136—1229) Шайх Мажириддин Боғдодий, Шайх Рукниддин сингари сўфийлардан таълим олган. Давлатшоҳ Самарқандий "Тазкирату-ш-шуаро" асарида Шайх Аттор шеърӣ асарларининг ҳажми 250 минг байтга яқин деб кўрсатган. Асосий илмӣ-фалсафӣ ва тасаввуфӣ руҳдаги асарлари 'Асрорнома", "Муסיбатнома", "Ҳайдарнома", "Ҳайлож", "Мухторнома", "Уштурнома" ва бошқалардир. Булардан ташқари Атторнинг "Тазкирату-л-авлиё"сида 96 нафар сўфӣ ҳаёти ва ҳолати зикр қилинган. "Мазҳару-ла-ажойиб" («Мўъжизаларнинг кўриниши») номли асарида Ҳазрат Али тимсоли яратилган. «Илоҳӣнома»да Рух ва ситтаи қувва (олти асос) талқини берилган. «Мантиқу-т-тайр»да Аттор фалсафасидаги Тавҳид асрори (Н. Комилов) англaтилган бўлса, Ваҳдати вужуд ва ваҳдати мавжуд талқинлари «Жавҳару-з-зот» асаридан ўрин олган.

Мавлоно Жалолиддин Румӣ (1207—1273) ҳазратлари тавсифида сўз кетаркан, Абдурахмон Жомӣнинг аниқ ва қисқа таърифи ёдга келади:

*Ман чи гўйам васфи он олийжаноб,
Нист пайғамбар вале дорад китоб
(Мен улуғ жаноб васфида не дей,
Пайғамбар эмас, лекин китоби бор).*

Мавлоно Румӣнинг тасаввуф оламига кириб келиши Шайх Фаридиддин Атторнинг башорати билан бўлганини унинг илк тафсирчиларидан Ҳусомиддин Чалабийдан тортиб, Давлатшоҳ Самарқандийгача ўтган шорихлар бир овоздан тасдиқлайдилар³⁵. Аҳмад Афлокийнинг «Маноқибу-л-орифин» асарида зикр қилинишича, Дамашқда шаклланган Мухӣиддин ибн Арабий мактабининг давомчиси сифатида фаолиятда бўлган.

³⁵ *Бадиъуззамон Фурӯзонфар*, Рисола дар таҳқиқи ахвол ва зиндаги Мавлоно Жалолиддин Муҳаммад. — Техрон: 1315..

«Форсий тафсир» номи билан ҳам улуғланган «Маснавийи шариф» ўн йиллар чамаси муддат оралиғида иратилиб, Мавлоно вафотидан тўрт йил аввал 1269 йилда ёзилган тамомланди. Араб-форс эпик дostonчилиги усули бўлган маснавий шаклида ёзилган бу асарни олимлар дидактик дoston (Е. Э. Бертельс), хамосий (эпик) шеърлар мажмуаси (Т.Пурномдориён), ирфоний китоб (Р. Никольсон), тасаввуф қомуси (А. Шиммел) каби сифатлар билан атаб, унинг жанрий ўзига хослигини белгиламоқчи бўлдилар. «Маснавий»нинг мушаррихларидан бири Обиддин Пошо «бу китоб дин усуллари усулининг усули, Ҳақ таолога ва Ҳақиқатга етишиш сирларининг кашшофи. Бу буюк фикҳ, Оллоҳ таоло динининг очик-ошкор далили, бурҳони ва тақво китобидир» деб баҳо берган³⁶.

Румийнинг илмий-адабий мероси орасида унинг шеърӣ асарлари "Девони кабир" («Улуғ девон»)га жамланган бўлиб, унда ғазал, рубоӣ ва маснавий шаклларида ёзилган уч мингдан ортиқ шеърлар бор. "Мактубот", "Фихи ма фихи" («Нимаики Ундадир Ундандир») каби асарлари ҳам сақланган. Ўзбек тилига туркча орқали "Ичиндаги ичиндадир" деб таржима қилинган "Фихи ма фихи" асарини "Муйиниддин Парвона китоби" ҳам дейишади. Чунки унинг номи бир неча марта тилга олиниши билан бирга ушбу китоб, асосан, Мавлононинг муҳиблари Ҳисомиддин Чалабий, Соҳиб Фаҳриддин, Амир Бадриддин Гухартош, Отабек Султон Алоиддин, Тождин Мўътаз Хуросонӣ ва ўғли Султон Валад билан бўлган суҳбатларида айtilган фикрлардан иборатдир.

"Буюк жаҳонгир Амир Темурнинг пири ким бўлган" деган саволга жавобан «Темурнома»нинг муаллифи Мулла Салоҳиддин Тошкандӣнинг ёзишича, «дерларким: аввал Амир Темур соҳибқиронни Шайху-л-аълам тарбият қилдилар, иккинчиси Шайх Шамсиддин Кулол тарбият қилдилар. Учинчи шайх Ҳасан Баҳурзӣ тарбият қилдилар. Тўртинчи Нақшбанд пирим тарбият қилдилар. Оламдан интиқол қилгунларича тўрт валий тарбият қилур эрдилар»³⁷. Рўйхатнинг бошида келган Шайху-л-аълам нисбаси билан Абубакр Зайнуддин Тойибодӣ

³⁶ Меҗиди Мейла. (еуип Уей Игидак. Обдеп Ҷе?рег АЫШбак! Осыртагк — 15ланбл: 1995-5. В-Э.

³⁷ Мулла Салоҳиддин Тошкандӣ. Темурнома. — Т.: Чўлпон, 1990. — Б.95.

ҳазратлари назарда тутилгани мутахассисларга маълум. Буюк соҳибкирон номига нисбат берилган «Темур тузуклари» асарида: «Пирим Зайнулдин Абубакр Тойибодий менга ёзмишларким...» сўзлари билан бу улуғ асарнинг бошланиши Амир Темур ҳаётида Абубакр Тойибодий пирлигининг ўрни ҳақида тасаввур уйғотади. «Мавлоно Абубакр Тойибодийнинг киска ҳаётномаси ва Тойибодда ўтган ҳамсухбатлари билан учрашувларининг зикри» номли рисолада (1347/1979) Шайх Зайнулдин ҳақида маълумот берувчи мўътабар манбалар сифатида «Нафахоту-л-унс...», «Ҳибибу-с-сийар», «Риёзу-л-сайёх», «Мунтаҳобу-т-таворих», «Равзату-л-жанон...», «Нафойиъу-л-ахбор» кабилар тилга олинган. Улар исломий уламолардан замона орифи Хожа Баҳоуддин Нақшбанд билан Бухорода, шоири замон Хожа Ҳофиз Шерозий билан Шерозда учрашганлар³⁸.

Темурийлар даврида тасаввуф таълимотининг ривожини буюк соҳибкирон Амир Темурнинг пирларидан бири сифатида тилга олинган валийлардан бири Саййид Муҳаммад Баҳоуддин Нақшбанд (1318—1389) номи ва фаолияти билан боғлиқ. Алишер Навоийнинг далолатича, Баҳоуддиннинг камолга етишишида Хожа Али Ромитоний, Хожа Муҳаммад Бобои Самосий ва Саййид Амир Кулолнинг таъсири бўлган. Баҳоуддин Марвда Юсуф Ҳамадонийнинг қабрини зиёрат қилароқ унинг таълимотини чуқурлаштирди. Юсуф Ҳамадонийнинг халфаларидан Абдуҳолик Ғиждувоний кашф этган саккизта манзил (калиматини қудсия)га Хожа Баҳоуддин яна уч манзил қўшган: 1) вуқуфи замоний; 2) вуқуфи аъдодий; 3) вуқуфи қалбий. Нақшбанд таълимотининг ихчам ифодаси "Дил ба ёру даст ба қор" ҳикматида англатилган. Хожа Муҳаммад Порсо Баҳоуддин Нақшбанднинг барча ваъзларини тўплаб, "Рисолаи қудсия" китобини таълиф этган. Баҳоуддин Нақшбанд ҳақида Мавлоно Яқуб Чархийнинг "Рисолаи унсия", Абул Мухсин Муҳаммад Боқирнинг "Мақомоти Хожа Баҳоуддин Нақшбанд", Фахруддин Али Сафийнинг "Рашахоту айни-л-ҳаёт" каби ўнлаб рисоалар мавжуд. Ушбу манбаларда Хожа Баҳоуддиннинг тарихий ва манқабавий ҳаёти, тариқати,

³⁸ Зиндагиномаи мухтасари Мавлоно Абубакр Тойибодий ва ошнои жамоли бозоҳгоҳи Тойибод. Чоп рисолат Тойибод. Масжида жомеъи Ахноф. Таълифи 1347. - 24 сах.

АВВАЛ ҚУРЪОНИ КАРИМ, СУННАТДА ТАСАВВУФ

таълимоти, таъсири ва сулуки ҳақида маълумотлар келтирилган. «Рашахот...» асарида нақшбандийлик тариқатининг тарқалиши ва қарор топишида беназир хизматда бўлган шайхлар қаторида Хожа Баҳоуддин Нақшбанддан кейин Хожа Мухаммал Порсо, Мавлоно Мухаммад Фағоназий, Мавлоно Яқуб Чархий, Хожа Алоиддин Ғиждувоний, Шайх Сирожиддин Кулол, Хожа Алоиддин Аттор, Мавлоно Ҳисомиддин Порсо Балхий, Саййид Шариф Журжоний, Мавлоно Низомиддин Хомуш, Мавлоно Саъиддин Кошғарий, Мавлоно Нуриддин Абдурахмон Жомий, ва ниҳоят, Ҳазрати Хожа Ахрор Валий ва бошқалар келтирилади³⁹.

Хожа Убайдуллоҳ Ахрор (1404 — 1490) Хожа Низомиддин Хомуш ва Саъиддин Кошғарий билан бир тариқату илмда боғланганлар. 29 ёшида Яъқуб Чархийдан иршод олиб, муршиди комиллик мақоми билан Тошкентга қайтган аллома қатор диний-тасаввуфий асарлар муаллифидир. Унинг «Фикроти Ахрория», "Рисолаи волидия", «Рисолаи хавория», «Рисолаи анфоси нафиса», «Руқаъот» асарлари шундай китоблар сирасига киради. Нуриддин Абдирахмон Жомий (1414—1491) ҳазратлари улуғ тасаввуф шайхларидан бўлиб, Ҳазрати Махдумнинг йигирмадан ортиқ рисола ва тазкиралари, мақомот ва манқабаларида нақшбандийликнинг тариқат усуллари баён қилинган. Бу ҳақда «Рашахот...»да қисқа қилиб «Тариқи хожагон аларни тез ўзига олди» деб маълумот берилади⁴⁰.

Улуғ узбек шоири ва мутафаккири Мир Алишер Навоий (1441 — 1501) Ҳазрати Жомий воситаси билан нақшбанд тариқатига боғлангани маълум. Навоийнинг тасаввуфий қарашлари деярли барча асарларининг руҳига сингган бўлса-да, «Лисону-т-тайр» сўфийлик достони бўлиб, Шайх Фаридиддин Аттор анъаналари руҳида ёзилган. Асарда борлиқ ва илоҳиёт ҳақидаги қарашлар, инсон, табиат ва ҳаёт ҳақидаги фикрлари қушлар тили (қуш тасаввуфда қалб рамзи, қушлар нугқи эса қалб хитоби) ва саргузаштлари орқали баён қилинган. «Насойиму-л-мухаббат» манқабаси Ҳазрат

³⁹ Фахруддин Али Сафий. Рашахоту айни-л-хаёт. / Таржимон Домла Худойберган ибн Бекмуҳаммад. (Нашрга тайёрловчилар: Махмуд Ҳасаний, Бахриддин Умрзоқ) — Т.: Абу Али ибн Сино, 2004. — Б.85 —265.

⁴⁰ Юқоридаги асар. — Б.181.

Жомийнинг «Нафахоту-л-унс мин ҳазароти-л-қудс» тазкираси йўлида ёзилиб, Жомий илгари сўз юритган 618 та шайхлар ва сўфийлар сони 770 тага етказилган ва улар ҳақидаги маълумотларни ўзида жамлаган «Тазкирату-л-авлиё»дир.

- Тасаввуфий қарашлар «Назму-л-жавохир», «Арбаин», «Муножот», «Махбубу-л-қулуб» сингари асарларида ҳам акс этган⁴¹. Улуғ адиб ўзигача мавжуд барча илоҳий-илмий-адабий илмларни изчил ўрганиб, уларни ўз асарларида мукамал бир суратда тартиблай олган. Алишер Навоий асарларидаги фикр теранлиги, озод рух, мустаҳкам иймон, туйғулар нафосати ва, ниҳоят, мукаррам ва улуғвор турк (узбек) сўзининг қудратини унинг тасаввуфий руҳдаги асарларида ҳам қўриш мумкин. Навоий даврига қадар ҳам, ундан кейин ҳам юздаб "Тарихи Набавий"лар, минглаб "Қисасу-л-анбиё" ва "Қаъбу-л-ахбор"лар яратилган. Лекин улар орасида Ҳазрат Навоий яратган «Тарихи анбиё...» номли пайғамбарлик тарихи нимаси билан эъзозлй, ҳаммага кундай равшан бўлган тарихи Набавийнинг қайси сифатларини Ҳазрат устивор билиб таъриф қилган? деган саволга ҳам асарнинг мутолаасидан батафсил жавоб топамиз⁴² . .

Н. Комилов Ҳазрат Навоий талкинида "комил инсон — бир идеал, барча дунёвий ва илоҳий билимларни эгаллаган, руҳи Мутлақ руҳга туташ, файзу кароматдан сероб, сурату сийрати саранжом, қалби эзгу туйғуларга лиммо-лим покиза зот, Навоий тили билан айтганда:

Фонийвашеки, ҳам сўзидир пок, ҳам ўзи,
Хуш давлат ул кишигаки, тушгай анинг кўзи

дейдиларки, унда тўрт малак — Жаброил, Микоил, Исрофил ва Азроилнинг хислати, Хизирнинг пайғамбарлиги, офтобнинг саховати мавжуд. Унинг кўҳи жоми гетинамодай етти фалак, ўн саккиз минг оламни акс эттириб, ғайб асроридан хабар бериб туради. Уни яна Одил, Оқил, Фозил ва Фақр хазиnasi...

⁴¹ «Муножот» талкинида проф. А. Аъзамовнинг «Муножотнома» (Наманган: 1997, Тошкент: 2001) рисоласи, «Махбубу-л-қулуб»даги сўфийлар ахлоқи талкини Н. Комиловнинг «Дарвеш ахлоқи таърифида» мақоласи (Филология масалалари, 2004, 1—сон, Б. 4—9)да акс этган.

⁴² Қ а н о н . А. Нодир саҳифалар. - Т.: Фан, 1991. - Б.40-92.

АВВАЛ ҚУРЪОНИ КАРИМ, СУННАТДА ТАСАВВУФ

Комил инсон мутлақ илоҳ билан инсоният ўртасида восита бўлувчи муқаддас хилқат»⁴³ деб ёзган. Асарда инсони комилликнинг сифатлари ҳам айни ўша пайғамбарлар сифати ва ҳақимлар таърифи билан баробар баён қилинади.

Мусулмон шаркида тарих китобларининг аввали Одам алайҳиссалом ва пайғамбарлар тарихи, сўнгра салотин насаби ҳақида бўлганини "Тарихи Табарий", "Тарихи Банокатий", "Тарихи Дамаскатий" ёки Навоийдан кейин "Шажарайи турк"да кўриш мумкин. Шунинг учун ҳам "Тарихи анбиё..."да Одам сафиуллох, Шис а. с, Идрис а. с, Нух Баҳиуллох, Иброҳим ҳалиуллох, Исмоил а. с, Исҳоқ а. с, Яъқуб а. с, Юсуф а. с, Хизир а. с, Айюб а. с, Сабур а. с, Шуъайб а. с, Мусо а. с, Илёс а. с, Юнус а. с, Довуд бинни Ийшо а. с. (Довуд а. с. бобида малоика тилидан "Қазо ар-ражулу ало нафсиҳи" ояти каримаси келади, яъни Киши ўз нафси туфайли ҳалокатга учрайди), Сулаймон бинни Довуд а. с, Зикриё а. с, Яҳё а. с, Исо бинни Марям салавотуллоҳи алайҳи каби пайғамбарлар тарихи берилган. Асар шундай жумлалар билан якунланади: "...анбиё алайҳиссалом сўзи ва уббод ва ҳукамо тарихи алал ижмол мазкур бўлди". СезилаДики, Ҳазрат Навоий Муҳаммад Пайғамбар (с.а.в.) тарихини ҳам алоҳида китобат қилишни ният қилган бўлишлари мумкин. Шунинг учун ҳам Ҳазрат Навоий асарида Одам сафиуллохдан бошланган пайғамбарлик тарихи Исо алайҳиссалом тарихи билан якунланади.

Заҳириддин Муҳаммад Бобуршоҳ (1483—1530) тасаввуф талқинида қатор асарлар яратган, нақшбандийлик тариқати вакилларидаан Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор таълимотига яқин турган, замонининг уламоси Аҳмад Хожагий Косоний Маҳдуми Аъзам (ваф. 1542)⁴⁴ ҳазратларига қўл берган. Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор Валийнинг "Волидия" асарини шеърӣ таржима қилган, "Мубаййин" исмида диний-тасаввуфӣ асар яратган. "Мубаййин" исломнинг беш рукни ҳақида бўлиб, унинг бошланғичи «Этиқодиййа» деб номланган. Асарда Ҳақ

⁴³ *Комилов Н.* Тасаввуф. 1-китоб. — Т.: 1996. — Б. 143.

⁴⁴ Ўзбек олимлари томонидан мероси деярли ўрганилмаган ушбу буюк шайхнинг 80 дан ортиқ асарининг қўлёзмаси ЎзРФАШИ да сақланади. Қаранг: Нақшбандия тариқатига оид қўлёзмалар фихристи. — Т.: Моварауннаҳр, 1993. — Б. 45—59.

субханахунинг субутий сифатлари — ҳаёт, илм, иродат, қудрат, самъ ва басар (қўриш ва эшитиш), камол ва тақдири азалга ишорат қилинади. Пайғамбаримизнинг фазилатлари, саҳобаларнинг ғайратлари, охират кунӣ, номаъӣ аъмол, мезон, аросат, мавоқӣъ, шафоат, сирот ҳамда бош мавзу иймоннинг шароити ва натижаси ҳақида англама берилади.

Марказий Осиёда темурийлар даврининг таназзулидан кейин янги сулола Муҳаммад Шайбоний (1451 — 1510) номи билан боғлиқ бўлиб, унинг давлат арбоби бўлишидан ташқари «хазрати имому-з-замон халифату-р-рахмон» (замона имоми ва халифаси) унвони билан кадрлаганлар. Биноийнинг «Шайбонийнома», Ҳасанхожа Нисорийнинг «Музаккири аҳбоб» асарлари соҳиби девон шоир бўлганидан гувоҳлик беради. «Инглиз олими А. Бодроғлигети 1982 йилда Шайбонийнинг «Бахру—л—хидо» қасидасини чоп эттириш билан уни «тақводор, мусулмон ва дин ҳақида ғамхўрлик қилувчи» мутасаввиф сифатида кўрсатди»⁴⁵. Шайбонийхоннинг жияни Қул Убайдий (1702—1747) ҳам таниқли шоир, давлат арбоби бўлиши билан бирга тасаввуф адабиётининг намояндаси сифатида яссавия — жаҳрия тариқатига кирган. Яссавийга эргашиб ҳикматлар, Навоийга эргашиб ғазаллар ёзган. «Девон»идаги тасаввуфий руҳдаги шеърларидан ташқари «Ғайратнома», «Шавкнома», «Китобу-с-салот» («Намоз китоби») каби асарлари маълум⁴⁶.

Бухоро хонлигида тасаввуфнинг икки тариқати ясса.ийлик билан нақшбандийлик ўзаро рақобатда тараққий этгани АҚШ олими Девин Ди Уис томонидан қайд қилинган⁴⁷. Ушбу олимнинг талқинича, қайта қад ростлаган яссавийлик билан рақобатда нақшбандийлик тариқати XVII асрдан янгиланиш (муҷаддидийлик) даврига кирган ва муҷаддидийликнинг назарий манбаларидан бири сифатида Сўфи Оллоқёрнинг «Маслаку-л-муттақин» («Тақводорлар

⁴⁵ Шарипова М. Муҳаммад Шайбонийхон, — Т.: Шарқ НМК, 2004. — Б.П.

⁴⁶ Қул Убайдий. Вафо қилсанг... — Т.: 1994 (нашрга тайёрл. АХайитметов). — Б.4-

⁴⁷ Девин Ди Уис. Маша'их-и турк и Хаджаган: переосмысление связей между суфийскими традициями ЙаСАВийа и Накшбандийа. / Суфизм в Центральной Азии. - М.: Наука, 2002. - С. 211-224.

маслаги») асари кўрсатилган⁴⁸. Сўфи Оллоҳёр (1644 — 1721) тасаввуф адабиётининг йирик намояндаси сифатида «Саботу-л-ожизин», «Муроду-л-орифин», «Сирожу-л-ожизин», «Нажоту-л-толибин» ва «Махзану-л-мутъин» («Мутълар хазинаси») асарларини ҳам ёзган. Унинг асарларига бир неча шарҳлар ёзилган. «Маслаку-л-муттакин»да сулук одоби, мурид ва муршид муносабатлари янгича талкида баён қилинган. Ушбу асар ҳақида рисола ёзган С. Сайфуллохнинг кайд этишича, Оллохнинг саккиз субутий сифати: «ҳаёт», «илм», «қудрат», «басар», «самъ», «ирода», «калом», «таквин» ҳамда яна икки сифати: унинг якка-ягоналиги, яратувчи ва ризқ берувчилиги ҳамда барча айбу нуксонлардан пок ва муназзахлиги тушунтирилади⁴⁹. Сўфи Оллоҳёр билан Қободиёнда учрашган Бобораҳим Машраб (1653 — 1711) тасаввуф адабиётининг етуқ намояндаси бўлиш билан бирга «Шоҳ Машраб» манқабасининг хабарига кўра Сўфи Оллоҳёр билан мунозарада келиша олмаган. Бунини Исҳоқ Боғистоний "Тазкираи каландарон" асарида тариқат айирмаллиги билан изоҳлайди. Демак, нақшбандийлик шайхларидан ҳисобланган Эшон Сўфининг қарашлари Туркистон каландарларининг валийси томонидан хуш қабул қилинмаган.

Марказий Осиёдаги тариқатлар орасида алоҳида ўрин эгаллаган қаландарийлик ҳақидаги илк маълумотлар Жомийнинг «Нафаҳоту-л-унс» асарида учрайди. Бу тариқатнинг назарий асослари Абдураҳим Бухорийнинг «Рисолаи одоби тарик» асарида, Исҳоқ Боғистонийнинг «Тазкираи каландарон», Мажзуб Намангонийнинг «Тазкирату-л-авлиё» ҳамда XIX асрга нисбат берилган номаълум муаллифнинг «Рисолаи қаландарий» асарларида акс этган. Машраб тўғрисида Малехо Самарқандийнинг "Музаққир ал-асҳоб" тазкирасида айрим маълумотлар бор. Шоир ҳақида мукаммалроқ тасаввур ҳосил қилувчи манба "Қиссаи Машраб" («Шоҳ Машраб», «Девонаи Машраб» номлари билан юритилган)дир. "Мабдаи нур" ва "Киме" асарлари муаллифлиги борасида мунозара мавжуд. 1997 йили "Мабдаи

⁴⁸ О. Ое Фееъе. Тъе Ма8ба'лкб-1 Тигк апс! Ше Къо)а8ап: Ке(Ыпктё (бе Ытк5 Вейуееп 4бе УазаУ1 апс! КацзЪбапШ Зий (асШюпв. 1оит1 оС 181ат1с 81ш!е8,уо1.7 ЫитЪег 2 \\Лу 1996.-Р.187.

⁴⁹ Сайфуллозс С. Фатво ва тақво китоби. — Т.: Фан, 2005. — Б. 16.

нур" Бобораҳим Машрабнинг асари сифатида чоп этилди⁵⁰. Бу асар Жалолиддин Румийнинг "Маснавийи маънавий"си (олтй дафтардан иборат)нинг дастлабки уч дафтарига шарҳ сифатида битилган.

Фарғона заминининг яна бир эътиборли уламози ва шоири Хўжаназар Ғойибназар ўғли Хувайдо (1704—1780) тасаввуф адабиётининг йирик намояндаси бўлиб, бизгача шоирнинг етиб келган девони (унга ғазал, рубоий, тўртлик, мухаммас, мусаддас, мусамман, мустазод, маснавий каби шеърӣ жанрларда яратган асарлари киритилган) ва «Рохати дил» достони унинг ижодида мутасаввиflik бош мавзу эканини тасдиқлайди. Илоҳий ва мажозий ишқ талкинида шоирнинг

Муҳаббатдан му^аббат бўлди пайдо,
Муҳаббатсиз одамдан қоч, Хувайдо

байти эл орасида машҳур. «Рохати дил» достони 30 бобдан **ва** «Иброҳим Адҳам қиссаси»дан иборат. «Рохати дил»да ислом ва тасаввуф таълимотининг умуминсоний ғоялари ибратли ҳикоятлар воситасида баён этилади⁵¹.

Тасаввуф таълимоти ва тасаввуф адабиёти ўлкамизда шўролар тизимиға қадар давом этганини тасдиқловчи манбалар сифатида Сайқалий ёки Ҳазиний ижодини, Муҳаммад Али ибн Муҳаммад Собирнинг «Ибрату-л-ғофилин» рисоласи ёки Азим Хожа Эшон ҳикматларини эсга олишнинг ўзи кифоя қилади. Бундай манба ва бадиият обидалари минглаб яратилганини қайд этишдан мақсад уларнинг мутолаасига узбек зиёлиларини рағбат қилишдан иборатдир.

Қуйида тавсия этилаётган тасаввуфӣ манбалар нафакат тасаввуф аз^ли ёки шу со^а билан шуғулланувчилар учун, балки ҳар бир иймонли узбек учун маънавиятини бойитишға берилган имкониятлардан биридир. Бу ишни қай даражада удлалаш эса саъй-ҳаракатларимизға боғлиқ.

Ҳамидулла Болтабоев,
профессор

⁵⁰ *Машраб*. Мабдаи нур. - Т.: 1997.

⁵¹ *Хўжаназар Хувайдо*. Роҳати дил. — Т.: 1994.

«ҚУРЪОНИ КАРИМ»

Қуръони карим Оллоҳ Ҳақ субҳанаҳу ва таоло томонидан жаноб пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.)га юборилган ваҳийлар (диний кўрсатмалар) тўпламидир. Қуръони карим самовий китобларнинг охиргисидир. Йигирма уч йил давомида нозил бўлган бу илоҳий китобда 114 сура жамъ бўлиб, ҳар бир сура уч ва ундан ортик оятлардан ташкил топган. Бу ояти карималарда Оллоҳ таоло оламдаги энг кичик зарралардан тортиб, бўлган ва бўлажак воқеалар ҳақида жаноб Пайғамбаримизга хабар беради. /Қуръони каримда дунёдаги барча нарса ва мавжудотлар ҳақида фикр юритилгани каби СЎЗ хусусида фикр кетади. Қуръони карим оятларида «сўз» дейилганда, аввало, «Каломуллоҳ», яъни «Оллоҳнинг сўзи» назарда тутилади. Шунингдек, сўз — «Лавҳу-л-маҳфуз», яъни азал ва охират китоби; сўз — «дунёнинг ибтидоси» маъноларида ҳам келади. Ушбу мажмуада сўз — «илми калом» ва юқоридаги маъноларда зоҳир бўлган ояти карималардан намуналар келтирилган. Шунингдек, Қуръони каримда «тасаввуф» истилоҳи ишлатилмаса-да, моҳиятан унинг табиатида дахлдор фикрлар ҳам борки, уларнинг мазмунини билиш тасаввуф назарияси ва эстетикасини ўрганиш учун калит вазифасини ўтайди.

"ҚУРЪОНИ КАРИМ"дан

<...> Меҳрибон ва раҳмли Оллоҳ номи билан (бошлайман). $X^{ам}$ АУ сано бутун оламлар хожаси, меҳрибон ва раҳмли, жазо (қиёмат) кунининг эгаси — подшохи бўлмиш Оллоҳ учундир. Сенгагина ибодат қиламиз ва Сёндангина мадад сўраймиз. Бизларни ғазабга дучор бўлмаган ва Ҳақ йўлдан тоймаган зотларга инъом қилган йўлинг бўлмиш — Тўғри йўлга йўллагайсан (1:1 — 7).

<...> (Ҳақ эканлигига) ҳеч қандай шак-шубҳа бўлмаган ушбу Китоб ғайбга ишонадиган, намозни тўқйс адо этадиган ва биз ризқ қилиб берган нарсалардан инфоқ-эхсон қиладиган такволи кишилар учун раҳбар-йўлбошчидир... Машриқ ҳам, мағриб ҳам Оллоҳникидир. Бас, қай тарафга юз бурсангиз, ўша жой Оллоҳнинг тарафидир. Шубҳасиз, Оллоҳ (ҳамма томонни) камраб олгувчи, билимдондир¹ (2 : 2—3,115).

<...> (У такводор зотлар) қачон бирон-бир нолойиқ иш қилиб қўйсалар ёки (қандайдир гуноҳ иш қилиш билан) ўзларига зулм қилсалар, дарҳол Оллоҳни эслаб, гуноҳларини мағфират қилишни сўрайдиган — қар қандай гуноҳни ёлғиз Оллоҳгина мағфират қилур, — билган қолларда қилган гуноҳларида давом этмайдиган кишилардир² (3:135).

<...> Чиройли амал қилган зотлар учун гўзал оқибат ва зиёда неъматлар бордир. Уларнинг юзларини на қаролик ва на хорлик қоплар. Ана ўшалар жаннат эгалари бўлиб, у жойда абадий қолурлар. Ёмон амаллар қилган кимсалар учун эса ўша ёмонликлари баробарида ёмон жазо бўлур ва уларни хорлик ўраб олур — улар учун Оллоҳ тарафидан бирон-бир (жазодан) сакловчи бўлмас. Уларнинг юзларига гўё қоронғу кечадан бир бўлаги қоплангандек. Ана ўшалар дўзах эгалари бўлиб, у жойда абадий қолурлар³ (10:26 — 27).

<...> Оллоҳ бир кеча Ўз бандаси (Муҳаммад)ни — унга оят-мўъжизаларимиздан кўрсатиш учун (Маккадаги) Масжид ал-Ҳаромдан Биз атрофини баракотли қилиб қўйган (Қуддусдаги) Масжид ал-Ақсога сайр қилдирган (барча айбу нуксондан) пок зотдир. Дарҳақиқат, У эшитгувчи, кўргувчи зотдир⁴ (17:1).

<...> Биз (Қуръонни) ҳаққи-рост нбзил қилдик ва у ҳақ (ҳукм-фармонларимиз) билан нозил бўлди. (Эй Муҳаммад), Биз сизни фақат (мўъминларга) $X5Ш1$ хабар элтгувчи ва (кофирларни

дўзах азобидан) огохлантиргувчи қилиб юбордик. Сиз Қуръонни одамларга аста-секин ўқиб беришингиз учун Биз уни бўлақларга бўлдик ва бўлиб-бўлиб нозил қилдик⁵ (17:105 — 106).

<...> Албатта (бу Қуръон) барча оламлар Парвардигори томонидан нозил қилингандир. (Эй Мухаммад), сиз (охират азобидан) огохлантиргувчилардан бўлишингиз учун қалбингизга уни (яъни Қуръонни) Руху-л-Амин — Жаброил очиқ-равшан арабий тил билан нозил қилди. Албатта (Қуръон ҳақидаги хабарлар) ўтганларнинг китобида ҳам бордир. Ахир (Қуръон ҳақида) Бани Исроил олимлари ҳам билишлари (Макка мушриклари) учун (Қуръон ҳақиқатан Оллох томонидан нозил бўлганига) оят далил эмасми?! Агар Биз (Қуръонни) ажамлардан (яъни араб бўлмаган кишилардан) бирига нозил қилсак, бас, у (Қуръонни) уларга ўқиб берса унга ҳам иймон келтиргувчи бўлмас эдилар. (Пайғамбарларни ёлғончи қилишни) жиноятчи кимсаларнинг дилларига мана шундай йўллаб-киритиб қўйганмиз. Улар то аламли азобни кўрмагунларича (Қуръонга) иймон келтирмайдилар⁶ (26 : 192-201).

<...> (Қуръонни осмондан) жинлар олиб тушганлари йўқ. Улар учун бунинг имкони йўқ ва улар бунга қодир ҳам эмаслар. Чунки улар (вахийни ўғринча) эшитиб олишдан четлатилганлари аниқдир⁷. Бас (эй Мухаммад), сиз Оллох билан бирга бошқа бирон "илох"га илтижо қилманг! Акс ҳолда азоблангувчи кимсалардан бўлиб қолзфсиз. Ва яқин қариндош-урурларингизни (Оллохнинг азобидан) огохлантиринг⁸! (26 : 210-214).

Шоирларга йўлдан озганлар эргашур. Уларнинг (сўз водийларидан) ҳар водийда дайдишларини (яъни ўзларига ёқиб қолган энг тубан кимса ё нарсаларни ҳам кўкка кўтариб, ёқтирмаганларини тупрокка қоришларини) ва ўзлари қилмайдиган нарсаларни айтишларини кўрмадингизми⁹?! Магар иймон келтирган ва яхши амаллар қилган ҳамда доим Оллохни ёдда тутган ва (илгари) мазлум бўлганларидан кейин (Ислом зафар топгач) ғолиб бўлган кишилар (яъни шоирлар йўлдан оздиргувчи эмаслар). Золим кимсалар эса яқинда қандай оқибатга қараб кетаётганларини билиб қолурлар (26:224-227).

ҚУРЪОНИ КАРИМ

<...> Аникки, Биз эслатма-ибрат олишлари учун улар га Сўзни — Қуръонни улаб (яъни пайдарпай) нозил қилдик. Биз (Қуръондан) илгари Китоб (яъни Таврот, Инжил) ато этган зотлар (яъни яхудий ва насронийлар орасидаги мўъминлар) унга (яъни Қуръонга) иймон келтирурлар¹⁰ (28 : 51—52).

<...> Улар (яъни ўтган пайғамбарлар) Оллохнинг амру фармонларини (бандаларга) етказадиган, У зотдан қўрқадиган ва Оллохдан ўзга бировдан қўрқмайдиган зотлардир. Оллохнинг ўзи етарли ҳисоб қилувчидир. Мухаммад сизлардан бирон кишининг отаси эмасдир, балки у Оллохнинг пайғамбари ва пайғамбарларнинг сўнггисидир. Оллох барча нарсани билгувчи бўлган зотдир. Эй мўъминлар, Оллохни кўп зикр қилинглар! Ва эртаю кеч У зотни поклаб тасбеҳ айтинглар¹¹! (33:39 — 42)

<...> Ё, Син¹². (Эй Мухаммад, ушбу) хикматли Қуръонга қасамки, ҳеч шак-шубҳасиз сиз Тўғри йўл (яъни ҳақ дин) устидаги пайғамбарлардандирсиз. (Бу Қуръон) ота-боболари (бирон пайғамбар орқали охираат азобидан) огохлантирмасдан, ғофил бўлиб қолган бир кавмни огохлантиришингиз учун қудратли ва меҳрибон зот томонидан нозил қилингандир. Аникки, уларнинг кўпларига Сўз (яъни азоб ҳақидаги ҳукм) ҳақ бўлгандир. Бас, улар иймон келтирмаслар¹³ (36:1—7).

<...> Бас (эй Мухаммад), менинг бандаларимга — Сўзга қулоқ тутиб, унинг энг гўзалига (яъни нажотга элтгувчи рост Сўзга) эргашийдиган зотларга хушхабар беринг! Ана ўшалар Оллох ҳидоят қилган зотлардир. Ва ана ўшаларгина ақл эгаларидир¹⁴ (39:18)

<...> Оллох энг гўзал Сўзни (оятлари фасохат ва балоғатда) бир-бирига ўхшаган, (ичидаги ҳукмлар) такрор-такрор келгувчи бир Китоб — Қуръон қилиб нозил қилдики, (ундаги Оллохнинг азоби ҳақидаги оятларни тиловат қилганларида) Парвардигорларидан қўрқадиган зотларнинг терилари титраб кетар, сўнгра терилари — баданлари кам, диллари кам Оллохнинг зикрига юмшар — мойил бўлур. Мана шу (Китоб) Оллохнинг хидоятидирки, унга ўзи хоҳлаган кишиларни қидоят қилур. Ва кимни Оллоқ йўлдан оздирса, бас, унинг учун бирон хидоят қилгувчи бўлмас (39: 23).

<...> (Эй Муҳаммад), шундай қилиб (худди аввалги пайғамбарларга вақий қилганимиздек) Биз ўз амримиз билан

сизга Рухни — Қуръонни ваҳий қилдик¹⁵ (42:52).

<...> Аввал ҳам, охир ҳам, зоҳир ҳам, ботин ҳам Унинг Ўзидир. У барча нарсани билгувчидир¹⁶. У осмонлар ва ерни олти кунда яратиб, сўнгра ўз аршига ўрнашган зотдир. У ерга кирадиган (ёмғир-қор суви, хазинаю дафина ва жасадлар каби) нарсаларни ҳам, ундан чиқадиган (ўт-ўлан, наботот ва булок сувлари каби) нарсаларни ҳам, самодан тушадиган (ризку насиба, хайру барака каби) нарсаларни ҳам, унга (самога) кўтариладиган (яхши амал ва дуо-илтижо каби) нарсаларни ҳам билур. Сизлар қаерда бўлсангизлар, У сизлар билан биргадир. Оллоҳ килаётган амалларингизни кўриб тургувчидир (57 : 34).

<...> (Эй инсонлар, У) сизларнинг қайсиларингиз чиройлироқ — яхшироқ амал қилгувчи эканлигингизни имтиҳон қилиш учун ўлим ва ҳаётни яратган зотдир. У қудратли ва мағфиратлидир¹⁷ (67:2).

<...> Нун. Қалам ва (у билан фаришталар) битадиган битикларга қасамки, (эй Мухаммад), сиз Парвардигорингизнинг марҳамати билан мажнун эмасдирсиз¹⁸. Албатта, сиз учун (кофирларнинг бундай озорларига сабр-тоқат қилганингиз сабабли) битмас-туганмас ажр мукофот бордир. Ҳали яқинда қайсиларингиз (яъни сизми ёки уларми) мафтун-мажнун эканликларингизни сиз ҳам кўражаксиз, улар ҳам кўражаклар. Албатта, Парвардигорингизнинг ўзи Унинг йўлидан озган кимсаларни жуда яхши билгувчидир ва У хидоят топгувчиларни ҳам жуда яхши билгувчидир. Бас, (эй Мухаммад), сизнинг ҳақ пайғамбарлигингизни ва Қуръонни "ёлғон" дегувчи кимсаларга итоат этманг! Улар сизнинг (ўзларига) кўнгилчанглик мураса қилишингизни истарлар, шунда улар ҳам (сизга) кўнгилчанлик қилурлар (Лекин сиз уларнинг бу истакларига бўйинсунманг!) (68:1—3; 5—9).

<...> Балки уларнинг олдиларида ғайб (яъни ғайба бўладиган барча ишлар битилган Лавҳу-л-Махфуз) мавжуд бўлиб, улар (айтаётган сўзларини ўшандан) ёзиб олаётгандирлар?! Бас, (эй Мухаммад), сиз Парвардигорингизнинг ҳукмига (яъни у Зот кофирларга муҳлат бериб қўйганича, Исломи дини тезроқ ғолиб бўлмаётганига) сабр қилинг ва наханг балиқ соҳиби (яъни Юнус пайғамбар) каби. (бесабр) бўлманг! Эсланг, у ўзи бесабрлиги учун тушиб

қолган балиқ қорнида туриб ғамга тўлган холла (Парвардигордан панох тилаб) нидо қилган эди. Агар унга Парвардигори томонидан бўлган неъмат — марҳамат етмаганида, албатта, қуруқликка мазамматланган холида улоктирилган бўлур эди (лекин Парвардигори унга марҳамат кўрсатиб, балиқ қорнидан соғ-омон чиқарди). Сўнг Парвардигор уни (яна қайта пайғамбарликка) танлаб, солих (пайғамбар)лардан қилди. Албатта, кофир бўлган кимсалар эслатма — Қуръонни эшитган вақтларида сизни кўзлари билан йиқитаёзурлар ва (Мухаммад) шак-шубҳасиз мажнундир", дерлар. Ҳолбуки, у (Қуръон) барча оламлар учун фақат бир (буюк) эслатмадир! (68 : 47 — 52).

<...> Албатта, у (Қуръон) тақводор зотлар учун панд-насихатдир. Шак-шубҳасиз, Биз сизларнинг орангизда (Қуръонни) ёлғон дегувчилар ҳам бор эканини аниқ билурмиз. Албатта, у (Қуръон) кофирларга (улар киёмат кунида Қуръонга иймон келтирган кишиларнинг савобга эга бўлганларини қурган вақтларида) хасрат-надомат бўлур. Албатта, у (Қуръон) аниқ Ҳақиқатдир! Бас, улуғ Парвардигорингизнинг номини (мудом, барча айб-нуқсонлардан) пок тутинг!¹⁹ (69:48 — 52).

<...> Дарҳақиқат, уни (яъни ўз нафсини-жонини иймон ва тақво билан) поклаган киши нажот топди. Ва у (жонни фиск-фужур билан) қўмиб хорлаган кимса номурод бўлди²⁰. (91 : 9-10).

<...> (Эй Мухаммад, барча мавжудотни) яратган зот бўлмиш Парвардигорингиз номи билан (бошлаб) ўқинг! У инсонни лахта қондан яратган (зотдир). Ўқинг! Сизнинг Парвардигорингиз (инсониятга) қаламни (яъни ёзишни — хатни) ўргатган ўта қарамли зотдир. У зот инсонга унинг билмаган нарсаларини ўргатди²¹ (96 : 1—5).

<...> (Эй Мухаммад), айтинг: "У — Оллох Бирдир (Яъни Унинг ҳеч қандай шериги йўқдир. У яккаю ёлғиздир). Оллох барча хожатлар билан) кўзлангувчидир (яъни барча хожатлар Ундан сўралади, аммо У ҳеч кимга мухтож эмасдир). У туғмаган ва туғилмагандир (яъни Оллохнинг ўғил-қизи қам, ота-онаси қам йўқдир. У азалий ва абадий зотдир). Ва ҳеч ким У зотга тенг эмасдир"²² (112 : 1—4).

ИМОМ ИСМОИЛ ал-БУХОРИЙ
(810-871)

Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий Бухорода таваллуд топди. Отаси шайх Исмоил ибн Иброҳим аҳли ҳадислардан бўлиб, бир оз гпижорат ишлари билан ҳам шуғулланган.

Имом Бухорий ёшлигида отадан етим қолди. 10 ёшларида араб тили ва Ҳадис илмини кунт билан ўрганишга киришди. Бухоролик муҳаддислар Муҳаммад ибн Салом ал-Пойкандий (777—839), Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ал-Маенадий ал-Жуъфий (вафоти 843)лардан Ҳадис илмини ўрганиб, кўп ҳадисларни ёд олди. 16 ёшида акаси Аҳмад ва онаси билан ҳаж сафарида бўлди. Зиёрат асносида Балх, Боғдод, Куфа, Басра, Дамашх, Маккаю Мадина шаҳарларида ҳам бўлди.

Имом Бухорий ўта истеъдодли, муҳофазаси ўткир олим эди. Ривоят ҳилишларича, ҳайси бир китобни ҳўлга олиб, бир мартаба мутлаа цилсалар, ҳаммаси ёд бўлиб ҳолаверарди.

Имом Бухорийнинг ўз сўзига кўра, юз минг саҳиҳ (ишончли) ва икки юз минг ғайри саҳиҳ (ишончсиз) Ҳадисни ёд билар экан, Унинг шогирдларидан Амр ибн Фаллос: "Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорийга маълум бўлмаган Ҳадис, албатта, ишончли Ҳадис эмастур" деган. Устозларидан Имом Аҳмад ибн Ханбал ал-Марвазий (780—855)нинг айтишича, "бутун Хуросондан Муҳаммад ибн Исмоил каби олим чицан эмас".

Ал-Бухорий 20 ёшидаёҳ бир неча китоблар муаллифи сифатида машхур бўлди. Алломанинг "Ал-адаб ал-муфрад" («Адаб дурдоналари»), "Ал-Жомеъ ас-Саҳиҳ"дан таишари яна йицирмага яҳин китоблари бўлиб, кўплари бизгача етиб келмаган.

Имом Бухорий ўз ватани Бухорога цайтгач, бир мунча вацт толиби илмларга ҳадисдан даре берган. 871 йили вафот этгач, Самарканд яҳинидаги Хартанг цишлоғида дафн етилган.

«АЛ-ЖОМЕЪ АС-САҲИҲ»

"ҚУРЪОН ТАФСИРИ КИТОБИ"дан

«Иброҳим» алайҳиссалоту ва саллам» сураси¹

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

3-боб. Оллоҳ таолонинг қавли: "Оллоҳ таоло мустаҳкам сўз (калимаи тавҳид) баракотидан мўъминларни (бу дунёда ҳам, охиратда ҳам) барқарор сақлар (саодатга муяссар қилур)² (27-оят).

Барро ибн Озиб³ ривоят қиладилар: "Расулulloх соллalloху алайҳи ва саллам бундай деб айтдилар: "Мусулмон банда қабрда сўроқ қилинса, "Ла илаҳа иллalloху ва анна Муҳаммадан расулulloҳи" деб шаҳодат айтади. Бул хусусда Оллоҳ таоло: "Оллоҳ таоло мустаҳкам сўз (калимаи тавҳид) баракотидан мўъминларни (бу дунёда ҳам, охиратда ҳам) барқарор сақлар (саодатга муяссар қилур)" — дейди".

"Ал-Алақ" сураси⁴

"Бир куни жаноб Расулulloх Ҳироъ ғорида⁵ эрканликларида қошларига бир фаришта келиб: "Ўқингиз!" деди. Расулulloқ соллalloқу алайҳи ва саллам: "Мен ўқиёлмайман", — дедилар. "Шунда, — дейдилар жаноб Расулulloх, — фаришта мени ушлаб шундай қаттиқ қисдики, ҳатто мен ҳолсизланиб қолдим. Кейин мени бўшатиб, яна: "Ўқингиз!" — деди. Мен: "Ўқиёлмайман", — дедим. У мени яна ушлаб, шундай қаттиқ қисдики, ҳатто мен ҳолсизланиб қолдим. Кейин мени яна бўшатиб: "Ўқингиз!" — деди. Мен яна "Ўқиёлмайман", — дедим. У учинчи бор мени ушлаб, шундай қаттиқ қисдики, ҳатто мен ҳолсизланиб қолдим. Сўнг у менк бўшатиб: "Эй Муҳаммад, бутун мавжудотни яратган Парвардигорингиз номи билан ўқингиз! У инсонни лахта кондан яратди. Ўқингиз, Парвардигорингиз инсониятга қалам билан ёзишни ўргатган зотдир! Ул зот инсонга унинг билмаганини ўргатди" деган оятларни ўқиди".

Расулulloх соллalloху алайҳи ва саллам бул ходисадан кўрқиб, дағ-дағ титраган ҳолда ортларига қайтдилар-да, Хадича онамизнинг олдиларига кириб: "Мени ўрангизлар, мени ўрангизлар!" — дедилар. Жаноб Расулulloқни кўрқувлари босилгунча ўраб қўйишди. Кейин Хадичага⁶: "Эй Хадича! Менга не бўлаётир? Менга бир нарса бўлиб қолмасайди, деб

ўзимдан кўркдим", — деб бўлган воқеани гапириб бердилар. Хадича: "Қўркмангиз, аксинча, хурсанд бўлингиз, Худо хаки, Оллоҳ таоло сизни асло хор қилмагай, Худо хаки, сиз қариндошларингизга оқибат қилгайсиз, рост гапиргайсиз, бировларнинг оғирини енгил қилгайсиз, йўқсилларни тўйдиргайсиз, меҳмондўстлик қилгайсиз, эзгулик йўлида саъйу имдод айлагайсиз", — дедилар. Сўнг жаноб Расулуллоҳни амакиларининг ўғли Варақа ибн Навфалнинг ҳузурига олиб бордилар. Варақа жоҳилият замонида насроний динини қабул қилган эрди. У арабча хат ёзишни ҳам билар, Оллоҳ таоло муяссар этганича Инжилдан арабчага кўчириб ёзар эрди. Ўзи қари киши бўлиб, кўзи ожиз киши эрди. Хадича онамиз унга: "Эй амаки, биродарингиз ўғлининг сўзига кулоқ солингиз!" — дедилар. Варақа: "Эй жияним, неларни кўрдингиз?" — деб жаноб Расулуллоҳдан сўради. Пайғамбар алайҳиссалом курган нарсаларининг хабарини бердилар. Варақа: "Бу Номус (яъни, Ҳазрат Жаброил) бўлиб, Мусога ҳам ваҳий бирлан туширилган фариштадир. Кошкийди, шу пайтда менинг ёшлигим бўлса, кошкийди, мен ҳаёт бўлсам!" — деди. Кейин яна баъзи гапларни ҳам айтди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: "Қавмим мени хайдаб чиқаргайми?" — деб сўрадилар. Варақа: "Ҳа, шундай, аммо бирор киши сиз келтирган нарса бирлан (пайғамбарлик бирлан) келмаган, гар келса, қийноққа солинган бўлур эди. Агар сизнинг кунларингизда мен тирик бўлсам, сизга катта ёрдам берган бўлур эдим", — деди. Лекин кўп ўтмай Варақа вафот этди. Кейин бирмунча вақт жаноб Расулуллоҳга ваҳий келмай қўйди. Ул зот бундан хайка бошладилар"

Оллоҳ таолонинг шўли: "Оллоҳ инсонни лахта қондан яратди".

Оиша⁷ розияллоҳу анка айтадилар: "Расулуллоқ соллаллоҳу алайҳи ва салламга биринчи бўлиб нозил бўлган ваҳий рост (чин) тушлар эди. Кейин ул зотнинг ҳузурларига фаришта келиб: "Сизни яратган парвардигорингизнинг номи бирлан ўқингиз, у инсонни лахта қондан яратган зотдир, ўқингиз, улуғ раббингиз инсонга қалам бирлан илм ўргатди", — деган оятни ваҳий қилди".

"ҚУРЪОН ФАЗИЛАТЛАРИ ҲАҚИДА"⁸ кичибидан \

2-боб. Қуръоннинг Қурайш аҳли тилида⁹

араб тилида нозил қилинганлиги ҳақида

, "Усмон¹⁰ розияллоху анху Зайд ибн Собит¹¹, Саъид ибн ал-Ос¹², Абдуллох ибн аз-Зубайр¹³ ва Абдуррахмон ибн ал-Ҳарса¹⁴ Қуръон сураларини мусхафларга кўчирмоқни амр қилдилар ва: "Агар сизлар Зайд ибн Собит бирлан Қуръоннинг бирор арабча сўзида ихтилоф қилиб қолсангизлар, (уни ўзгартирмай) қурайш аҳли тилида ёзаверингизлар, чунки Қуръон уларнинг тилида нозил қилинган", — дедилар. Улар шундай қилишди".

"Савфон ибн Яълонинг хабар беришларига қараганда, ул киши: "Қошқийди, мен Расулуллохга вахий нозил бўлаётганини курсам!" — деб орзу қилур эрканлар. Вақтики, Расулуллох соллаллоху алайхи ва саллам Жиърона деган жойда эрдилар, ул зотнинг тепаларига соя қилсин з^ун бир либос тўсиб қўйилган эрди, ёнларида саҳобалари ҳам бор эрдилар. Шул пайт ўзига хушбўйликлар сеппиб олган бир одам келиб: "Ё Расулуллох, бир одам чакмон кийиб, эҳром боғласаю, кейин ўзига хушбўйликлар сепса, бўлурми?" — деб сўради. Пайғамбар алайхиссалом бир соатча вахий келмоғини кутдилар, сўнг ул зотга вахий келди. Шунда Умар¹⁵ розияллоху анху Яълога: "Кел", — деб ишора қилдилар. Яъло келиб, бошларини жаноб Расулуллохга соя қилиб турган либос остига тикдилар-да, жаноб Расулуллохнинг юзлари кизариб кетганини кўрдилар. Ул зот яна бирмунча вақт хириллаган ҳолда ётдилар, сўнг вақидан фориг бўлдилар-да: "Ҳозиргина менга умра тўғрисида савол берган киши қаерда?" — деб сўрадилар. Савол берган киши кидириб топиб келтирилди. Расулуллоқ соллаллоху алайхи ва саллам унга: "Ўзингга сепган хушбўйликни уч марта ювиб ташла, сўнг чакмонингни ечгил-да, ..қажингга қандай эҳром боғласанг, умрангга ҳам шундай эҳром боғлагил!" — дедилар".

"Баъра" сурасининг¹⁶ фазилати

24-боб. Қуръоннинг қанчаси ўқилса, кифоя қилур?

Оллоҳ таолонинг қавли: "Қуръондан Оллоҳ муяссар қилганча ўқингизлар!" Ибн Шибрима айтадилар: "Мен: "Киши намозда Қуръоннинг қанчасини ўқиса, кифоя қилгай?" — деб

фикр килдим. Қуръон суралари ичидан уч оятли ("А_-Кавсар") сурасидан кичигини топмадим. Шунда: "Демак, уч оятдан кам ўқиш мумкин эрмас", — дедим".

*Алҳама*¹⁷ *ривоят ҳиладилар:* "Мен Абу Масъудни Байтуллоҳни тавоф қилаётганларида учратиб қолдим. Шунда ул киши жаноб Расулуллоҳнинг "Кимки кечаси "Бақара" сурасининг охирғи икки оятини ўқиса, унга кифоя қилур" деган ҳадисларини зикр қилдилар".

*Абдуллоҳ ибн Умар*¹⁸ *ривоят иладилар:* "Отам мени тагли-тахтли бир аёлга уйлаб қўйдилар. Кейин отам келиндан ҳол-ахвол сўраб, менинг хусусимда ҳам суриштирибдилар. Шунда келин: "Эркаклар орасида жуда ажойиблар, лекин хануз менинг тўшагимда ётганлари йўқ, ҳатто мен бирлан таом ҳам емадиларки, хожатхонага чиқай десалар, мен келганимдан буен ахвол шу!"—деб жавоб берибди. Отам келиннинг шикоятини кўпайиб кетгандан кейин бул ҳақда Пайғамбар алайҳи ва салламга зикр қилибдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: "Ҳузуримга юборингиз!"—дебдилар. Мен жаноб Расулуллоҳга учредим. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: "Рўзани қандай тутаетирсан?"—деб сўрадилар. Мен: "Ҳар куни" — дедим. Ул зот: "Қанчада хатм қилаётирсан?" — дедилар. Мен: "Ҳар кеча",— дедим. Ул зот: "Ҳар ой уч кун рўза тутгил, ҳар ой бир хатм қилгил!" — дедилар. Мен: "Эй Оллоҳнинг расули, мен бундан кўпроғига қодирман!" — дедим. Жаноб Расулуллоҳ: "Ундай эрса, бир жумада (хафтасига) уч кун рўза тутгил!" — дедилар. Мен яна: "Бундан кўпроғига ҳам қодирман", — дедим. Жаноб Расулуллоҳ: "Бўлмаса, икки кун оғиз очиб, бир кун рўза тутгил!" — дедилар. Мен: "Бундан кўпроғига қодирман", — дедим. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: "Ундай эрса, рўзанинг афзалини — Довуд алайҳи ва салламнинг рўзаларини тутгил, яъни бир кун рўза тутгил, бир кун оғиз очгил, ҳар етти кунда бир хатм қилгил!" — дедилар. Кошқийди, жаноб Расулуллоҳнинг насиҳатларини қабул қилган бўлсам! Мана, энди қаридим, қувватдан кетдим".

Айтишларича, Абдуллоҳ ҳар куни кундузи Қуръоннинг еттидан бир қисмини ўз аҳлларида барита ўқиб берар эрканлар. Бунини кечаси ўзларига осон бўлсин учун қилар эрканлар. Озгина қувватланиб олмоқни истасалар, бир неча кун рўза тутмас, кейин эрса рўза тутмаган кунларининг миқдорича яна рўза тутар эрканлар, чунки жаноб

Расулуллоҳнинг тавсияларига зид иш қилиб қўймоқдан қўрқар эрканлар. "Баъзилар уч кунда, баъзилар беш кунда, кўпчилик эрса, етти кунда хатм қилар эрди", — дейишади...

*27—боб. Дилингизни (хаёлингизни) бир жойга
йиғиб Қуръон ўқингиз!*

Жундуб ибн Абдуллоҳ ривоят қиладилар: "Пайғамбар алайҳиссалом: "Дилингизни жамлаб Қуръон ўқингиз, агар дилингиз фаромуш бўлса, туриб кетингиз!" — дедилар".

Абдуллоҳдан нақл қилинадики, ул киши бир одамнинг кироатини эшитиб қолдилар. Абдуллоҳ ўшал одам кироат қилган сурани жаноб Расулуллоҳдан ўрганиб, бошқача услубда кироат қилур эрдилар. "Мен ўшал одамни қўлидан ушлаб жаноб Расулуллоҳнинг қошларига олиб бордим, — дейдилар Абдуллоҳ, — шунда ул зот: "Икковингиз ҳам чиройли ўқиётирсиз, шундай ўқийверинглар!" — дедилар. Агар янглишмасам, ул зот яна: "Сизлардан илгариги қавм ихтилоф қилган эрди, ихтилофлари улар ни ҳалок қилди", — деб ҳам айтдилар.

ИЛОВА ***("Чаҳор китоби туркий" асаридан¹⁹)***

Агар сўрсаларки "Иймон нимадир?" Жавоб айғилки "Иймон айни тасдиқдир дилга ва иқрор этмақдир тилга", чунончи, айтурларки, "Ал-Иймону иқрорун биллисони ва тасдийқун билқолби".

Агар сўрсаларки "Иймон нечадир?" Жавоб айғилки "Еттидир: аввал Худойи таолонинг бирлигин билмақдир ва ҳар пайғамбарики анга уммат бўлубдир, анга иймон келтирмақдир ва бу лафз бирла, масалан: "Ла илаҳа ил\аллоҳу Муҳаммадун расулуллоҳ, ашҳаду ан ла илаҳа иллаллоҳу ваашҳаду анна Муҳаммадан абдуҳу ва расулуҳу". Иккинчи — фаришталарга иймон келтурмақ. Учинчи — Китобларга иймон келтурмақ. Тўртинчи — пайғамбарларга иймон келтурмақ. Бешинчи — қиёматга ва ҳашру нашрга ҳам иймон келтурмақ. Олтинчи — ҳарне амрики, яхшию ёмонликдир, қазоу қадарға ҳавола қилиб тақдирдин билмақ. Еттинчи — ўлгандин кейин яна гўрдин мисли аввал тирилмақни ҳақ билмақдирки, буни "Баъс баъдал мавт" дерлар".

Агар сўрсаларки "Иймони мужмал қайсидир?" *Жавоб айғалки* "Иймони мужмал будир: "Аманту биллаҳи кама хува би асмаиҳи ва сифатиҳи ва қобилтз*- жамийъа аҳкамиҳи ва арканиҳи", яъни "Иймон келтирдим Оллоҳ таолога бу қабилдаки, Оллоҳ таоло бечун²⁰ ва бечугуна ва бешубҳа ва бенамуна ва жамиъи отлари бирлан ва жамиъи сифатлари бирлан. Ва қабул қилдим бажони дил анинг ҳама ҳукмларини ва руқнлариники, бизга Китоби мунзала²¹ бирла мубаййандир"²².

Агар сўрсаларки "Иймони муфасссал қайсидир?" *Жавоб айғилки* "Иймони муфасссал ушбудир: "Аманту биллаҳи ва малаикатиҳи ва қутубиҳи ва русулиҳи валиявмил-ахири валқодари хойриҳи ва шарриҳи миаллоҳи таоло валбаъси баъда-л-мавт".

Агар сўрсаларки "Мункару Накир²³ нимадин сўрарлар?" *Жавоб айғилки* "Динингдин ва Худойингдин ва пайғамбарингдин сўрарлар, чунончи, айтурларки "Дининг қайсидир ва Парвардигоринг кимдир ва пайғамбаринг кимдир?". Бас, агар мурда жавобин босавоб берса, алар анга ҳеч азоб бермаслар, балки меҳрибонлик бирла сўрарлар ва меҳрибонлик бирла қирарлар ва узр бирла ва неча башорат бирла кетарлар, андин кейин гурнинг хар атрофи етмиш газдин васиъ²⁴ бўлур ва жаннатдин эшик очилур. Баъзи ривоятда бир хур келур қўлида бир олмаи бихишт бирла ва мурда ул олмани ихтиёр қилур ва ул хур олмани анга ташлар, мурда олур вақтда хурга келур ва хур олур бўлса, мурдага келур. Шу қайфиятда қиёмат бўлганин билмай қолур ва агар жавобин босавоб беролмаса, алар анга ҳадсиз ғайбат қилур, чунончи, ўзлари қаро, кўзлари қўқ, пурғайбату пурсалобат бўлиб савол қилзфлар ва гурзийи оташин бирла урарларки, мурда овозин жину инсдин ўзга ҳамма эшитур. Наъуузу биллаҳи мин залик! Қоланнабий алайҳиссалом: "Алкабру ровзатун мин риёзилжаннати ав хуфратун мин куфратин нийрон", яъни Расул алайҳиссалом айдиларки: "Қабр бўстонийдир, бихишт бўстонларидин (бу аҳли тоат ва аҳли ибодатлар ҳақинда) ва ё зиндонийдир дўзэх зиндонларидин (ва бу мунофиқу кофиру осийлар ва гуноҳкорлар ҳақиндадир).

Агар сўрсаларки "Қуфру иймон бир маконда жамъ бўлурми?" *Жавоб айғилки* "Фуқаҳойу уламои ислом иттифоқлари бирлан қуфру иймон бир маконда жамъ бўлмас,

зероки, банда бир ҳолда ҳам мўъмин ва ҳам кофир бўлмас. Куфру иймон зиддони ло йажтамиёнидир".

Агар сўрсаларки "Бандаида иқрори тил бўлса ва тасдиқи дил бўлмаса, бас, ул банда ҳукми шаръи бирла нимадир?" *Жавоб айғилки* "Мунофиқдир, яъни халқ қошида мусулмон ва индаллоҳи кофирдир ва бу мунофиқ ўлса, беиймон ўлур ва дўзах тагида қолур. Қавлуху таоло: "Инналмунофиқийна фиддаркил асфали минаннори", яъни "Мунофиқларнинг, албатта, қароргоҳи дўзахнинг тагидадир" ва мунофиқда уч аломат бордир. Расул алайҳиссалом айтдилар: "Мунофиқда уч аломат бордир, агар чандики рўза тутиб, намоз ўқиса ҳам ва заъм қилса ҳамки ман мусулмонман ва мусулмонзодаман, ҳар вақтики сўзласа ёлғон сўзлар ва агар ваъда қилса хилоф қилур ва агар омонат қўйилса хиёнат қилур ва бу мунофиқ кофирдин ёмондир, чунки кофирда қуфр зоҳирдир, ихтиози²⁵ таъби муқаррар эмасдир. Бинобарин, мўъминларга махлутдир²⁶, бас, мўъминларга шарри²⁷ ва зарари кофирдин кўпроғдир. Анинг учун кофирдин ёмонроғдир".

Агар сўрсаларки "Агар тасдиғи дил бўлса, аммо иқрори тил бўлмаса, ани не дермиз?" *Жавоб айғилки* "Индаллоҳи мусулмон ва эл орасида кофирдир мутақаллимин наздида, аммо фуқоҳо ва мужтаҳидларнинг²⁸ қошларида иқрорсиз мўъмин бўлмас ва тасдиғи фойда бермас. "Ман кафара билисониҳи тоиъан ва қолбуху мутмаъинун билиймони фахува кофирун ва ла йанфаъуху ма фи қолбиҳи!" Яъни, "Кишики кофир бўлса тили бирла ихтиёран, ваҳоланки., кўнгли иймон бирла барқарордир, бас, ул киши кофирдир ва фойда бермас кўнглидаги тасдиғи!".

Агар сўрсаларки "Бир кишида тасдиғи тил ва иқрори тил барқарордир ва лекин амали тан йўқдир, бас, ани ахли шаръ на дерлар?" *Жавоб айғилки* "Ани фосиқ дерларки, бамиқдори маъсият тамуғда азоб тортар, ақалли бир соат ва аксари етти минг йилдир. Чунончи, қадиси набавий нотикдурки, баъдаз он нури иймон сабабидин охир ҳалос топар ва жаннатга дохил бўлур ва лекин бандада тасдиқу иқрор барқарор ва барқамол бўлса, нега амали солиҳдин қўл тортиб, нофармонлар²⁹ каторида бўлғай? Чунки тасдиқу иқрор бандани ризойи Худо ва хушнуди пайғамбар алайҳи ва салламға тортар ва муҳолифати Иблисни хоҳлар, аммо фиску маъсият Худо ва Расулга муҳолифлик келтирур ва Иблис

алайхиллаънаға мувофаҳат ҳосил этур ва яна маъсиятдин хижолатдир Мухаммад Мустафо соллаллоху алайҳи ва салламга, бас, мўминга лойиқ эмасдирки, Худо ва Расул алайҳи ва салламга муҳолафатлик қилғай ва Иблис алайхиллаънани шод қилғай ва ул шафийъул музнибин³⁰ ва хотимул мурсалинга³¹ аламу хижолат еткурғай ва кўнглини кудуратлик қилғай. Қолан набиййу алайхиссалом: "Иннал абда изо азнаба занбан фақо ҳасала суудан фа ин тоба сайҳала ва ин зода хатто йасвадду қолбуху", яъни батаҳқиқ банда вақтики бир гуноҳ қилса, пайдо бўлар анинг дилида бир нукта баробари қаролик, агар тавба қилса, ул қаролик кетар ва агар гуноҳни зиёда айласа, зиёда бўлур ул қаролик, хаттоки жамиъи кўнгли қаро бўлур, наъузу биллоҳи минҳо! Қолаллоху таоло: "Бал рона ало қулуубиҳим ма кануу йаксибууна", аммо кўнгли қаролигига аломат улдурки, гуноҳга надомат қилмас ва тоат қадри анга маълум бўлмас ва насиҳат анга фойда бермас, балки ҳаргиз қулоғиға кирмас, бу ҳол бирла охирида кофир бўлур ва лекин ўзининг хабари бўлмас".

Агар сўрсаларки "Ҳар кишининг тасдиқи дили ва иқрори тили ва амали тани бўлса ва лекин суннати набавийни мутобаъати³² бирла қилмаса, ул кишини на дермиз?" *Жавоб айғилки* "Ани мубтадиъ³³ ва аҳли бидъат дермизки, мубтадиъ аҳли дўзахнинг итидир. Қолан набиййу алайхиссалом: "Аҳлул бедаъи килобу аҳлин нори!", яъни "Мубтадиъ аҳли дўзахнинг итларидир!" Бас, қамоли иймонки, сабаби ҳалосийи азоби дўзахдир ва василаи даражоти жаннатий ва вусули қурби раббонийдур, бу тўрт аслнинг истиҳкомиға мавғуфдирки, тасдиқ бадил ва иқрор базабон ва амали бадан ва мутобаъати суннат. Ҳар кимда бул тўрт тамоман йўқдир, кофири мутлақдир ва агар баъзиси бордир, мўмини ноқисдир. Ани аҳволи илмуллоҳға муфавваздир!"³⁴

Агар сўрсаларки, "Вожиботи иймон нечадир?" *Жавоб айғилки* "Ўн иккидур: Аввал — олимлар бирлан суҳбат қилмоқ, иккинчи — фосиху бенамоздин кечмоқ, учинчи — ташнаға сув бермоқ, тўртинчи — бемору касалларни сўрмоқ, агарчи тиш оғриғу кўз оғриғидир, бешинчи — етиму сағирларни бошиға дасти марҳамат сурмоқ, яъни алар кўнглин овламоқ, олтинчи — икки биродари мўмин орасиға хусумату мунозаъат тушса, яраштирмоқ, агар чандики яраштирмоқ ёлғон бирла бўлса ҳам, еттинчи — қадҳудои³⁵ дарвишға

шафкату марҳамат қилмоқ, яъни ўз бизоъатидин бир нимарса анга бермоқ, саккизинчи — мурдани ювмоқ, тўққизинчи — йўл узасидаги тошу кесаку бошқа ийзо берғувчини йўлдин узок қилмоқ, ўнинчи — йўлдаги нажосати одамнинг устига туфроқ сепмоқ, ўн биринчи — тавофи хонаи Каъба қилмоқ, ўн иккинчи — ўз ахли аёлига қадари зарур *Шариат* илмидин ўргатмоқдир".

Агар сўрсаларки, "Мусулмонмисен?" Жавоб айғилки "Алҳамдулиллоҳ".

Агар сўрсаларки "Сенинг мусулмонлигинга менинг гумоним бор". Жавоб айғилки "Сенинг гумонинг бўлса, менинг шохидим ва гувоҳим бордирки, "Ашҳаду ан ла илаҳа иллаллоҳ ваашҳаду анна Мухаммадан абдуҳу ва расулҳу!"

Агар сўрсаларки "Қачондан бери мусулмонсен?" Жавоб айғилки "Мисоқ³⁶ кунидан бери мусулмонмен".

Агар сўрсаларки "Маънойи Мисоқ нимадир?" Жавоб айғилки "Ал-Мисоқу хувал аҳдул мавсуҳу вал хитобу", яъни Мисоқ кунидирки, ул кунни аҳд кунни дерлар ва мавсуқ аҳд қилинган маънидадир ва хитоб улдурки, ўшал замоники ҳазрат Ҳақ субҳанаҳу ва таоло бизларнинг руҳларимизни ўз қудрати бирла пайдо этиб, хитоб айлаб дедик, "Аласту би роббикум?" яъни "Мен сизларнинг парвардигорингиз эмасманму?" Шунда руҳларимиз жавоб бердиким: "Бала!" Яъни, "Фақат бизларнинггина эмас, балки бутун жумлаи жаҳониённинг Парвардигори, Холики ва офаридагорисан!"³⁷ "Холиқу кулли шайъин ва розиху кулли ғаййин, йафъалуллоҳу ма йашаъ ва йахқуму ма йурийду!" Аммо оятда "Қолуу бала", яъни "қолуу" лафзи бирладир ва "қолуу" жавоби арвоҳдин ҳикоятдир, асли жавоб лафзи "бала"дир, чунки "Бала" ҳарфи ийжобдир³⁸, мазмуни саволнинг ҳилофига ва салбига мустаъмалдир бар ҳилофи "Наъам"ки, мазмуни саволнинг исботи учундир. Бас, руҳлар "Бала" деди, "Наъам" демади, агар "Наъам" деса, хама кофир бўлур эрди. Наъузу биллаҳи мин золик!".

Агар сўрсаларки "Оллоҳ таоло иймонни неча нимарсадин офарида қидди?" Жавоб айғилки "Уч нимарсадин офарида қилди: Аввал — нури покидин, иккинчи — нури зотидин, учинчи — нури хокидин. Нури пок — Ҳақ таоло нуридир, нури зот — ҳазрат Мухаммад алайҳиссалом нуридир ва нури хок — ҳазрат Одам алайҳиссалом нуридир".

Агар сўрсаларки "Халовати иймон нимадир?" *Жавоб айғилки* "Халовати иймон — пок бўлмоқдир".

Агар сўрсаларки "Ҳукми иймон нимадир?" *Жавоб айғилки* "Ҳукми иймон — хавфу ражонинг³⁹ ўртасида бўлмоқдир, яъни Худойи таоло ғазабидан ҳамиша қўрқмоқдир ва ҳам Худойи таоло раҳматидан умидвор бўлмоқдир".

Агар сўрсаларки "Бузурги иймон нимадир?" *Жавоб айғилки* "Худойи таолонинг зикрин ёд қилмоқдир, чунончи, "Қовлуху таоло: "Ё аййухаллазийна аману, узкуруллоҳа зикрон касийрон ва саббихуху букротан ва асийлан!", яъни "Эй иймон келтирганлар, Оллоҳ таоло ни ёд этинглар, қўп ёд этмак бирла ва тасбиҳ этинглар Ҳақ таолони кечаю кундуз!".

Агар сўрсаларки "Шариати иймон нимадир?" *Жавоб айғилки* "Ҳаромдин қочиб, талаби рўзийни ҳалолдин нафақа этмоқдир. "Ли-ковлихи таоло: "Кулуу мимма фил арзи ҳалалан тоййибан!", яъни нафақа этинглар ер юзидаги ҳалол тоййибидин!"⁴⁰ ва ҳам ҳадиси шарифдадирки, "Кулуу-л-ҳалола ва-ястанибуу-л-харома!» Яъни "енглар ҳалолни ва қочинглар ҳаромдин!".

Агар сўрсаларки "Пусти иймон нимадир?". *УЖавоб айғилки* "Шармдир". Ли қовлихи алайхиссалом: "Алхайу минал иймони", яъни "хаё ва шарм иймон жумласидандир".

Агар сўрсаларки "Меваи иймон нимадир". *Жавоб айғилки* "Руза тутмоқдир". Ли қовлихи алайхиссалом: "Ас совму нажотун минан нори", яъни "Руза тутмоқ бирладир дўзах ўтидин нажот топмоқлик".

Агар сўрсаларки "Барги иймон нимадир?" *Жавоб айғилки* "Тақводир". Ли қовлихи таоло: "Инна лилмуттақийна мафазан ҳадоиха ва аънабан ва қаваъиба атробан ва қаъсан диҳоқан", яъни "Дарҳақиқат, парҳезкор ва муттақий бандаларга бихиштда боғи ризвон абадий ораста ва узумлар ҳар ранг ва ҳар алвон ва аруслари⁴¹ норастонаки, алар суҳбатидан киши ҳаргиз тўймас, қўлларида қадахлари тўла шароби бихиштийдан".

Агар сўрсаларки "Мағзи иймон нимадир?" *Жавоб айғилки* "Мағзи иймон дуо қилмоқдир". Ли қовлихи алайхиссалом: "Аддуоу муххул ибодати", яъни "Дуо қилмоқ мағзи ибодатдир".

Агар сўрсаларки "Тухми иймон нимадир?" *Жавоб айғилки* "Илмдир ва илм ўрганганга ҳадсиз даража бордир".

Ли-қовлихи таоло: "Лиллазийна уутул илма дарожатин" ва яна нажоти банда икки дунёда ҳам даражоти иймонун ислом бирладир ва мабнойи иймонун ислом илмдир".

Агар сўрсаларки "Самараи иймон нимадир?" *Жавоб айғилки* "Намоздир". Ли қовлихи алайҳиссалом: "Ассолоту имодуддийни ва ман ақомаха фа код ақомаддийн вaman тарокахо фа код ҳамдамаддийн", яъни Расул алайҳиссалом айтдиларки, "Намоз дин устунидир, бас, хар ким адо этибдир намозни, ул киши бунёд этибдир дини Мухаммадийни ва хар ким тарк этибдир намозни, бас, вайрон этибдир дини Мустафони!"

Агар сўрсаларки "Беҳи иймон нимадир?" *Жавоб айғилки* "Ихлосдир ва ихлос хосил бўлмайдир магар ният бирлаки, қолан набиййу алайҳиссалом: "Иннамал аъмалу бин ниййати", яъни Расул алайҳиссалом айтдиларки, "Савоби аъмол мавқуфдир ниятга".

Агар сўрсаларки "Ватани иймон нимадир?" *Жавоб айғилки* "Лили бандаи мўъминдир. Ли-қовлихи таоло: "Қутиба фи қулубихИм ал иймонун", яъни Ҳақ субҳонаху айтди: "Битиб қўйилгандир дили мўъминларга иймон".

Агар сўрсаларки "Ғусли иймон нимадир?" *Жавоб айғилки* "Тавбадир".

Агар сўрсаларки "Қалъаи иймон нимадир?" *Жавоб айғилки* "Бешидир: Аввал — фарз, иккинчи — вожиб, учинчи — суннат, тўртинчи — мустаҳаб ва бешинчи — адаб. Бас, хар кимда адаб йўқ — иймони шайтоннинг киссасидир!".

Агар сўрсаларки "Вақтики жон бандадин чикса, иймон кайга борур? Агар десангки, хамроҳи тан бўлур, жон беиймон қолур ва агар десангки, хамроҳи жон бўлур, тан беиймон қолур ва агар десангки, баъзиси жон бирла ва баъзиси тан бирла бўлур, бас, бул вақт иймон тақсимпазир⁴² бўлур, ваҳоланки, иймон тақсимпазир эмас! *Жавоб айғилки* "Иймоннинг икки сифати бордирки, бирини "феъли иймон" ва бирини "ҳукми иймон" атарлар. Бас, феъли иймон жон бирла бўлур, чунки асл мукаллиф жондир ва ҳукми иймон тан бирла бўлур, чунки тан жон ҳукмидадир ва лекин иймон тобеъи жондир ва баъзилар бу саволда таваққуф қилдилар ва жавобин Худойи таолога тавфиз қилдилар. Оллоҳ барчадин яхшироқ билгай!"

Имом Исмоил ал-Бухорий

Атр сўрсаларки "Кимнинг бандасисан ва кимнинг умматипш ва кимнинг дўстисан ва кимнинг миллатида ва КИМНИНГ мазхабидасан?" *Жавоб айғилки* "Худонинг о.шд.ниман ва Мухаммед алайхиссаломнинг умматиман ^{ва} •ицорори изомнинг⁴³ дўстиман ва ҳазрат Иброҳим ,1л.ш^иссаломнинг миллатидаман ва Имоми Аъзам р.цматуллохи алайҳининг мазхабидаманки, отлари Нуъмон йбн Собитдир".

Агар сўрсаларки "Қандоқ худонинг бандасисан?" *Жавоб айғилки* "Худойи ўн саккиз минг оламнинг бандасиманки, сифати "Кул ҳуваллоху аҳадун"дир ва зоти илми бандадин ташкаридир".

ТУРКИЙ ТАФСИР

Жаҳон борлигининг сифати ва маъзи жамланган Қуръони каримнинг маънисини англаш осон кечмаган. Улуғ Оллох сўзини изоҳ ва шарҳ қилишда, Ундаги илоҳий маъно сирларидан бани одамни огоҳ қилишда минглаб уламо ва муфассирларнинг беназир хизматлари тайин.

Ислоҳ оламида Абу Ҳомид Ғаззолийнинг «Жавоҳиру-л-Қуръон», Абул Қосим Маҳмуд Замаҳшарийнинг «Ал-кашиш фи тафсир ал-Қуръон», Рўзбеҳон Баклийнинг «Аройису-л-баён фи ҳақойиқи-л-Қуръон», Нажмиддин Розийнинг «Баҳру-л-ҳақойик», Садриддин Қўнавийнинг «Тафсири фотиҳа», Шайх Саъдиддин Ҳаммувийнинг «Сажанжалу-л-арвоҳ ва нукушу-л-алвоҳ», «Тафсиру-л-Қози Байзовий», «Тафсиру-л-Жалолаин», «Тафсири Ибн Кассир», «Тафсиру-л-Қуртубий», «Ал-Мунтахаб фи тафсири-л-Қуръони карим», Абдуллоҳ Андалусийнинг «Ал-муҳаррар ал-важжийз», Саййид Қутбнинг «Фи зилал ал-Қуръон», Муҳаммад Махлуфнинг «Сафвату-л-баён лимаони-л-Қуръон», Муҳаммад Али Собунийнинг «Сафвату-т-тафосир», Ҳусайн Воиз Кошифийнинг «Тафсири Хусайний» каби тафсирлари мавжуд. Турк олими Фуод Кўпрулуниг аниқлашича, Қуръони каримни турк тилида Тафсир қилиш ҳижрий III (милодий X) асрлардан бошланган. А. Эртўғон, А. Инон каби олимлар туркий тафсирчилик тарихи билан шуғулланганлар.

Турк дунёси илмида барча муфассир ва исломишунослар томонидан тан олинган дастлабки Туркий тафсир XII—XIII асрларда номаълум муаллиф томонидан амалга оширилган. Унинг кўлёзма нусхаси 1914 йилда Қаршида топилган ва Бухорога келтирилган. 1920 йилдан Бухорода шўролар ҳукумати ўрнатилгач, Туркий тафсир Санкт-Петербург шахрига олиб кетилган. Ҳозир бу Тафсир Русия ФАШИ Санкт-Петербург бўлимида 197-ракам остида сакланади.

Проф. Қ. Маҳмудовнинг изланишлари натижасида Туркий тафсирнинг факсимиле нусхаси унга лисоний очерк илова қилинган ҳолда нашр қилинди. Ушбу манба асосида Қуръони каримнинг «Қаҳф» сураси тафсири табдил қилиб берилмоқда.

«ТУРКИЙ ТАФСИР»дан
БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИМ
18-СУРА¹

...Уларнинг улуғлари оғизларида сўз айтсалар ҳам у сўз —
фақат гуноҳ ва ёлғондир².

Агар уларнинг онтларига кура Қуръонга ишонмасалар,
ўзингни шундай халок қилувчи деб топасан: бу

сўз билан ер [ўзагини] юзини улардан қайсилари эзгурок
эканлигини синамоқ учун безак этдик³.

Шубҳасиз, Биз сув тегмаган ер юзидаги бўш
майдонларга айлантирувчи (қуп-қурук қилиб қўювчи — Х. Б.),
унинг устида уларнинг хар қайсисидан кура эзгурок иш
бажарувчимиз.

Аммо сизлар айтдингизлар: унгур⁴ эгалари кишилар
китобга, ажойиб оятларга эга деб ўйлагандирсиз⁵.

Бизнинг ажойиб мўъжизаларимизга кўра, бир қанча
(йўл) юриб унгурга ўрнашдилар,

улар ер, қўқлар эгаси Парвардигоримиз бизга
хузурингдан паноҳ бергин, ишимизни ўнглагин, дедилар.

Узок даврга қадар биз тўғри йўлга солдик, қулоқларига
парда урдик, ухлатиб қўйдик.

Унгур ичидаги таналарни вужуди икки гуруҳдан қайсиси
хақ эканлигини англатиш учун турғиздик,

унгурда ухлаган муддатини биддириш учун уйғотдик.

Уларнинг ахволлари Яратган билан эканлигини ошкор
қиламиз⁶.

... ишлар эдилар, Тангрисига боғландилар, уларнинг
қўнгилларини Тангрига боғлаб, тўғри йўл яратиб бердик.

Анчадан сўнг турдилар. Тангримиз қўқларнинг ва
ерларнинг эгасидир деб айтдилар, ундан ўзга Тангрига
топинмасмиз.

Акс ҳолда, эй Тангрим, ортиқча сўз айтган бўламиз,
элимиз бошқа Тангрига сиғиндилар.

Улар золимликда (қучда) машхур эканлар, Тангри ҳақида
ёлғон сўзласалар нега бирор далил келтира олмайдилар?

Қачон улардан (айрилиб) (у) томон кетсанглар, у
топинадиган Тангрига сиғининглар,

сизларни унгурга йиғай, Тангрингиз ёрлиғига кўра,
сизлар ишларингизда марҳаматлар кўргайсан (кўргайсиз),

қачон кун чикса, унгурларнинг ўнг томонидан ел эсади,

(качон) кун ботса, уларнинг сўл томонидан (ел эсади), уларга сўл томондан кенг (шароит) яратилган.

Шунингдек, у Тангрининг мўъжизаларига кўра, Тангри кимни йўлга солса, у (хақ йўлдан) боровчидир, у яна кимни йўлдан оздирса, унга (йўл) кўрсатувчи бир дуст топа олмайсан, улар (ни) уйқуда ухлаб ётувчилар деб ўйлайсан.

Уларни ўнг ва сўл томонга ағдариб турамиз, итлари эса эшик остида икки қарисини (қўлини — Х. Б.) узатган (холда) эди.

Агар уларга кўзинг тушса, улардан юз ўгирасан, улардан кўркинч билан кочиб кетасан:

Шундай қилиб, улар (ўз)аро савол сўрашсин деб турғиздик. Сўровчиси улардан қанча (вақт) қолдингизлар, деб сўради.

Биз бир кун ёки бир куннинг бир қисмида тўхтадик (яшириндик) деб сўзладилар: қанча қолганингизни, ухлаганингизни Тангри билувчирокдир, дедилар.

Бирингизни пул билан бу шаҳарга юборинглар, қараб боксин, қайси бир покиза

таом бўлса, олиб келсин, сизларга насиба (бўлсин), ундан (нафс) таскин топсин (дедилар), сизларни бир кимса билмасин.

Агар улар сизларга ҳукмрон бўлиб қолсалар, тошбўрон қилиб ўлдирадилар ёки сизларни ўз динларига киритадилар, ундай (холда) абадий (гуноҳдан — Х. Б.) қутилмайсизлар,

шу йўсинда Тангрингга эргашиш ҳақ, қиёмат бўлиши шубҳасиз эканлигини билсин, деб уларни гўрларидан турғизамиз, бу масъалада уларнинг ишлари ҳақида анча тортишдилар,

уларнинг устига бино қилинглари деб айтдилар, уларнинг Тангриси буларни яхши билади, улар тортишувда (масъалада) ютиб чиққанлар, буларнинг устига бир масжид қурамиз деб айтдилар,

яна (улар) учта, тўртинчиси ит деб сўзладилар, яна бешта, олтинчиси, шубҳасиз, уларнинг итлари дедилар, яна еттита, шубҳасиз, саккизинчиси ит дедилар.

(Тахминан) яна еттита ёки саккизинчи (итларидир) дедилар, уларнинг саноғини Тангрим яхши билади деб айт.

Уларни фақат озгина (кишилардан бошқа) билмайди, уларнинг (сони) ҳақида тортишмагин, очиқ тортишув билан улар ҳақида жавоб қутма деб айт, деди.

Улардан бири: мен эртага бир нарсани қиламан деб айтмагин, деди.

Агар Тангри тиласа, Парвардигорингьи ёд қил, қачон (Уни) унутсанг, Тангрим мени йўлга солади, деб сўзлагин.

Бундан ҳам яқинроқ тўғрилиқка ўргатди ёки унгури ичида уч юз йил турдилар. Яна тўққиз йил ортиқча ухладилар⁷,

у ерда (қанча) қолганликларини Тангри (яхши) билади деб айт: (у) ер ва кўклардаги яширин (нарсаларни) кўрувчи, эшитгувчидир: уларга Ундан ўзга бир дуст йўқ;

Унинг ҳукми, қудратига (ҳеч) бир кимса шерик эмас: уни чорлагин, ё Мухаммад! Тангрингдан сенга бир Китоб, яъни Қуръон, ёрлиқ юборилди.

Унинг сўзларини текширувчи йўқ, ундан ўзга мулоҳаза топа олмайсан: ўзинг сабр қилгин.

Тонгда ва тунда Тангрига нидо қилиб, унинг хушнудлигини истовчилар билан (бирга бўл): дунё безакларини тилайдиган икки кўзингни улардан четга олишни (ўйла), (яъни бу дунёга кўнгил берма), унинг кўнглини ғафлатга солдик⁸.

Ўз тилагига қўра, бизнинг ёдимиздан нари кетди, унинг иши хаддидан ошгандир.

Ким истаса, меҳрибон Тангрингизга сиғинсин, ким истаса, тонсин деб айт, биз золимларга дўзах ўтини хозирладик;

уларнинг тевалагини ўтли сарой қоплайди, фарёд қилиб (ичимлик) сўрасалар, бир сув кўргандек бакирадилар ва (у сувдан) юзларининг териси шилинади;

юзлари териси (шилинган) яна ярамас ичимлик, ярамас макон! Улар ишондилар, эзгуликлар қилдилар.

Эзгуликлар (амали солих) қилганларнинг савобини зоёйи қилмаймиз, уларга макон (бор), унинг остида (оқар) ариқлар

бор, унинг ичида олтин билакузуклар билан безанадилар, яшил парчалардан (иборат) кийимлар, тўнлар киядилар;

унинг ичида тахтлар устида яна эзгу (жавоб) муомила, яна кўркли маконлар (бор); уларга икки киши (хақида) ривоят қилди:

(хар) иккисидан бирига тевараги узумли икки боғ яратди, у иккисини (боғларни) хурмо дарахти билан қопладик, уларнинг (хар) иккиси орасида донлар (экинлар) ўстирдик;

емишни камитмайди, ундан нарса (сув) оқиздик:

уларнинг (қар) иккиси орасида ариқлар (бор) эди; эгасига: У унинг билан суҳбатлашмоқда, деб айтди;

у мен сеникидан кўп чорвага, молга эгаман, сенга (нисбатан) менинг кўп гуруҳим (бор), (у) ўзига жафо қилувчи боғига кирди:

(у) абадий йўқ бўлиб кетса (мумкин), шубҳаланмайман, деб айтди: яна қиёматда оёққа турғизилишига ҳам шубҳаланмайман: агар

Тангрим ҳузурига юборилсам, мен у ерда эзгурок (бўламан), қайтишга розимисан, ундан эгаси сўради, яъни унинг билан улуғи суҳбатлашар эди:

(у) сени тупрокдан, томчи сувдан яратган. Яна сени бир одам сифатида камолга етқизган Тангридан тондингми, деди:

У Тангри бор, (ўзгаси) йўқ: яратувчи Тангримга бир кимсани шерик қилмасман; анчадан (сўнг) боғингга кирдинг, нега (бу ҳақда) сўзлашмадинг;

Тангри тиласа истаган нарса бўлур, куч Оллоҳ билан (бирга) десанг, бойлик, ўғил, қиз жихатидан сендан кам деб ўйласанг (топсанг),

Тангрим менга сенинг боғингдан кўра яхшироғини беради: унинг томонига бир азобни, яъни кўкдан ўт юборади, (у) яланг тупрок бўлади ёки унинг суви сингиб кетади;

уни истаб тополмайсан, унинг меваси теваракни қоплади, эрта турди, унинг устида икки кафтини айлантлар, унинг ичидаги тиргаклари, ёпиқлари тарқаб кетган, қошки мен Тангримга бир кимсани шерик қилмасам эди⁹:

ўзига кўмак берувчи бир гуруҳ топмади: унга Тангридан бошқа ёрдамчи йўқ эди;

Тангри ҳар нарсага қодир зот, у яраклидир, яхши ишга эзгу жавоб (қайтарувчидир); уларга тирикликка оид (нарсалар ҳақида) масъала келтир: кўкдан сув (ёмғир) ёғдирдик;

ердан унга ўтлар унда қоришди; яна қуриди, уни еллар совуради; Тангри ҳар нарсага қодир:

нарс, қудрат, бойликлар, фарзандлар тирикликнинг энг яқин бегадидир;

Тангри ҳузурида эзгу ишлар, яхшиликлар; яхши умидлар жавоби қолғусидир; у кун тоғларни юргизамиз, ерни яланғоч холда кўради, уларни йиғамиз, улардан бирини қўймаймиз;

Саф (тортиб) Тангрига арз қилади: аввал сизларни қандай яратган бўлсак, шундай холда ҳузуриமிழга

келдингизлар;

балки (Қиёмат кунини) қилмагандир деб ўйлагандирсизлар. Сизларга у пайтда (сур) чалинади, номаи аъмол берилади, унинг ичида кўрқувчи гуноҳкорларни кўрасан; бизга қийинчилик деб айтадилар, у қандай нома экан;

катта-кичик гуноҳларни ҳам қолдирмайди, аммо уни санайди, нима қилган бўлса, (уни аниқлайдилар), Тангринг (кеч) бир кимсага жабр қилмайди,

қачон Тангримиз фаришталарга, буғдой тусли одамга юкининглар дегач, юкиндилар,

аммо раҳматдан ноумид жин-парилар (наели) шайтон эди, Тангри буйруғига риоя қилмади: бундан илгари сизларга ёв бўлган (уларнинг) ўғил-қизлари сизларни қўллайдими?

У золимлар учун ёвузлик, тансиқ (нарсалар) хозирламадим: уларни шаҳодатли қилмадим: кўкларни, ерни яратди ва яна жонликларни (шерикликда) яратмади; аммо йўлдан оздирувчиларга ёрдам бермасман;

у кун тасдиқловчи ўртоқларимни чакиринглар деб айтасизлар, уларни чорлайдилар, жавоб бермайдилар.

Улар га жавоб бермайдилар, улар орасида ҳалокат (кишисизлик) яратдик: гуноҳкорлар кўргайлар, шубҳасиз ёнадилар;

улар дўзахга тутнишларини ўйлайдилар, ундан нажот тополмайдилар,

бу ўқийдигани ичида (Қуръонда) ҳар масалдан бердик: киши кўп нарсалар да баҳслашувчилардир, қачон уларга ҳақ йўл келганда, иймон келтиришда кишиларга тўсқинлик қилмади;

Тангридан мағфират сўрасалар, агар уларга аввалгиларнинг йўл-йўриғи келса ёки уларга азоб келса,

(у) севинтирувчи, мурсал¹⁰ Пайғамбарни кенгашиб юбормадик; кўрқувчилар эса баҳслашар эдилар:

улар ботил нарсалар билан тондилар, унинг билан ҳақиқатни йўққа чиқарса; улар оятларимга масҳара қилдилар;

унга кулганлар кўрkitилдилар, ўта золимларга у нарсадан панд берилди; Тангри оятларидан юз ўғирди;

илгари қилмишларини икки қўллари билан унутдилар: чиндан ҳам кўнгилларида пардалар яратдик,

агар ўргансалар деб қулоқларини оғир қилдик; агар сен

уларни чакирсанг, шундай бўлса Ҳақ йўлга абадий юборилурлар: сенинг Тангринг кўп гунохни кечирувчи шафкатлидир.

Агар қилмишларига кўра уларни тутиб олса, уларни азобга солган бўлар эди, бироқ бу берилган муҳлатдир;

ундан бошқа тадбир (паноҳ) топа олмайдилар, улуслар зулм қилсалар йўқ қилдик;

ерда юқори (халокат ёқасида) туришларини аниқ қилдик; Мусо Пайғамбар (хизматкор) йигитига

икки денгиз қўшилишига етгичча тебранмайман деган пайтини эслангиз¹¹: балки саксон (узок) йиллар ўтказарман, қачон

сувнинг қўшилишига етганда, балиқни унутдилар, у (балиқ) дарёга тушди.

Қачон бир уйни (сувни) кечиб ўтганда, Юшоб (хизматкор)га тонгдаги ошимизни, яъни балиқни бергин деди: сафаримизда

бу қийинчиликни кўрдик, нима кўрмоқдасан деб сўради; қачон қоя тошга жойлашганимизда мен балиқни унутдим;

(У) унутдирмади, аммо шайтон, яъни иблис уни эсламасин (деб унутдирди);

денгиз ичида йўлга тушди: бу (биз) истаган нарса эди деди, уни излаб орқаларига қайтиб кетдилар.

Қулларимиздан бир қулни (яъни, Хизир пайғамбарни) топдилар: хузуримиздан унга марҳаматлар ато қилдик, унга илм ўргатдик,

Мусо Пайғамбар унга, яъни Хизирга: эй, сен бир инжудек ажойиб (нарса) юзасидан ўргатилдинг, сен менга ҳам ундан ҳақ учун ўргатсанг, деди.

Хизир Мусога: сен мен билан уйғунлаша олмайсан, сабр қилолмайсан деди: билдирилган хабарга риоя қилмадинг, қандай унга шубҳаланасан (сабр қиласан), мени (шундай) сезасан, менимча,

Тангри истаса сенга шубҳаланиб бир иш қилмайман деди: Хизир Пайғамбар: сен менинг билан борсанг, нарса ҳақида янги сўз сенга айтмагунча мендан сўрама деди; шунга кўра, ахдлашиб бордилар:

қачон кема ичига кирганларидан сўнг Хизир пайғамбар ўтирди, кемани уйди: Мусо пайғамбар: ўтирдингми? Уни сувга чўктирасан, одамларини (халокатга) келтирдинг-ку, оғир иш

(бўлди) деди.

Хизир: Айтмадимми? Сен Мусо мен билан сабр қилиб юра-олмайсан деди; Мусо:

Мени айблама, уни унутдим, менга, менинг ишимга қайсарлик билан дашном берма. Юришда давом этдилар, қачон Хизир Пайғамбар бир ўғил болани кўргач,

уни ўлдирди: Мусо бир жонли покиза зотни ўлдирдингми, истамаган нарсани қилдинг деб айтди. Хизир: сенга айтмадимми?

ё Мусо, мен билан сабр қилиб юролмайсан, деди. Мусо: агар мен сенга айтсам, бундан кейин менга қотишма, (яъни мен билан йўлдош бўлмагин), менинг хузуримдан бир узр этдинг-ку! Яна юришда (давом) этдилар.

Қачон бир улусга етганларида, таом сўрадилар, унинг ахли уларни меҳмон қилишга кўнмадилар;

унинг ичида бир том (девор) топдилар, (уни) йиқитса ва тиклашни хохладилар: (у) агар сен тиласанг эди, унинг учун ҳақ олсанг бўлар эди, деди.

Хизир: менга сен билан айрилишга тўғри келди: ё Мусо, унинг йўриғини уқтирайинми? Унга сабр қилиб тушунмадинг. У кема бир фақир заифники эди,

даре ичида хизмат қилар эди, уни шикастли қилсам деб истаган эдим: уларнинг қаршисида кейиндан бир олғир малик зўрлик билан ҳар бир кемани босиб олар эди; ўғил болаларнинг ота-онаси иймонли эдилар;

(у) улғайса, солих кишиларга зўрлик, зулм, куфр келтирувчи бўлади деб қўрқдик, уларга Тангриси ижобат қилса, ундан ҳам покиза, яхшироғини, шафқатлироғини, меҳрибонини берса деб тиладик;

у том (девор) эса, икки отасиз ўғил боланики бўлиб, шаҳар ичида эди, унинг остида бир ганж бўлиб, у икковига қарашли эди;

оталари эзгу киши эди, Тангринг улар кучга тўлсалар, яъни улғайиб (ҳазинани) Парвардигор марҳамати билан чиқариб олсалар деб истади;

уни ўз фармоним билан қилмадим: бу ишга сабр қилиб, унинг сабабини англамадинг¹²,

ё Мухаммад сендан икки қутб ҳукмрони (Зулқарнайн¹³) ҳақида сўрайдилар:

унинг ҳақида сизларга сўзлаб (ўқиб) бераман деб яна

айтгин: биз уни ер юзида хукмрон килдик;

унга хар нарсадан бердик; бу сабабига кура йўл юрди, йўл сабаби анчага қадар (узокка) кунботишга етгач,

унинг (куёшнинг) бир булокка ботаётганини кўрди, яна унинг теварагида бир қавмни учратди: Эй Зулқарнайн, ё азоб берасанми ёки улар орасида эзгулик киласанми деб сўрадик: яна ким зулм қилса, уни қайта қийнаймиз, яна Тангрисига жўнатилади;

каттик азоб билан қийнайди: яна ким инонса, эзгулик қилса, унга яхшилик (кўрклик бўлади); яна ишимизда ўнғайлик (бўлсин деб);

яна йўл яроғини кўриб жўнади; қачон кунчиқишга етганда, уни (куёшни) халқ устида чиқаётганини кўрди, уларга кундан сақланадиган бошқа пар да қилмадик, шундай қилиб,

унинг хузурида инонганини ва хабардорлигини билдик, яна йўл яроғига (сабабга) кўра кетди. Қачон икки тоғ орасига етганда, улар иккисидан бошқа бир қавм учратдилар;

укмаслар, тушунмаслар: эй икки гурух хукмрони Яъжуж-Маъжуж ер юзида чиндан ҳам фасод килувчидирлар, биз сенга харажат қилиб берсак, биз ва улар орасига сад (тўсиқ) қилсанг (дедилар):

у Парвардигорим бу ишга қувват берса яхшироқдир деб айтди; куч-қудратда менга қўмак беринглар сизлар. Улар орасига бир девор (сад) қилайин, қачон икки тоғ ораси текисланса, менга темир бўлақларини келтиринглар,

қачон ўтга айланса дам уринг деди: менга эриган мис келтиринг, унинг устига қуяй деди: улар у (темир бўлақлари)ни (теша олмайдилар) унга еллар биддирди, яна унга қарши тура олмадилар;

бу рахмат Парвардигоримдан, қачон келса, Тангрим ўзи ваъда берди, у (тўсиқ)ни майда-майда қилиб ташлайди;

Тангримнинг ваъда бериши хақ эди; у куни баъзиси билан қоришадилар деб қолдирдик: сур чалинади, уларни йиғамиз, у куни дўзахни кўрсатиб кўрамиз;

уларнинг кўзлари пардали бўлганидан мени кўра олмас эдилар, шунга кўра, тонганларга (дўзахни) кўрсатмоқ (керак эди);

(улар) эшитишдан махрум эдилар; тонганлар мендан ўзга қулларимизга дўстлашиб сиғинганларида ўйлаб кўрмадилар,

биз кофирлар учун дўзахни* макон қилиб ҳозирладик;

қилмишларига кўра ҳўрланишлари ҳақида сизларга уктирайликми деб айтгин: улар дунёвий ҳаётларида қилмиш ишлари учун оздилар, йитдилар; улар эзгу ишлар қилмоқдамиз деб ўйлайдиган кимсалардир.

Улар Тангри оятларидан тондилар, унга учрашиш бўлмайди дедилар,

уларнинг амалларини бекор қилиб, оёкка турғизмаймиз, инобатга олмаймиз, турадиган куни уларнинг (тарозида) жавоби дўзахдир;

Пайғамбаримдан қулиб, оятларимга ишонмадилар, (уни) масҳара қилдилар.

Чиндан ҳам иймон келтирганлар, эзгулик қилганларга неъматли ҳар турли ўринлар бор, (улар) жаннатларда (бўладилар),

унинг ичида мангу қоладилар, ундан кўчишни истамаслар; агар даре сиёҳ бўлса, Тангрим сўзлари тугамасдан олдин денгиз суви битади;

Тангрим сўзларини қанча келтирсак ҳам унинг давоми чексиздир; чиндан ҳам мен сизларга ўхшаш бир одамман деб айтгин;

Тангрингиз биргина Тангри эканлиги ҳақида менга ваҳй юборилур: яна кимда-ким Тангрига учрашишни умид қилса,

эзгу ишлар қилсин, Тангрисига қуллик қилишда, сиғинишда (ҳеч кимни Унга) шерик қилмасин¹⁴.

Тангрининг дийдорини кўриш (инсонларга) муяссар бўлади, яъни Тангри таоло у кун (қиёматда) дийдоримни одамларга кўрсатаман, барча жаннат аҳли мўъминлар дийдоримни кўрадилар, яна Пайғамбарлар юзини кўрадилар, дўстлар бир-бирини кўрадилар: (буёғини) Тангри билади.

Бу сура Асхабул Қахф қиссаси, Зулқарнайн ва Базиргон қиссаси ҳақида сўзлайди, шунингдек, Мусо Пайғамбар, Юшоъ билан Хизир Пайғамбар тўғрисидаги қиссадир, иншааллох, Асхабул Қахф қиссаси тўла сўзланади: Юнон элида бир халқ бор эди, бу элнинг номи

Аксус эди, унинг малиги бўлиб, номи Дакёнус эди, у Зулқарнайндан кейин яшаб ўтган эди, Асхабул Қахф кишилари Аксус кенти (шаҳри)да Тангрига сиғинар эди ва ўзлари мусулмон эдилар, Тангри таоло уларни олийжаноб, олийҳиммат деб атади, шундай ёрлиқашни буюрди¹⁵:

Буларнинг мусулмонлиги ҳақида шу элнинг маликига хабар бердилар, У (мамлакатнинг) подшоҳи ва халқи бутга чўқинар эдилар.

Дакёнус уларни ўз ҳузурига чақирди, сизлар кимга сиғинасизлар, қандай динга ишонасизлар деб сўради, Тангри таоло уларнинг

кўнгилларига (бир фикр) солди, оёққа турдилар, ўз динларини сўзлаб бердилар, бизнинг динимиз мусулмонлик динидир, деб айтдилар;

барча нарсаларни яратган Тангрига сиғинамиз, бошқа Худони билмаймиз, деб айтдилар; Тангри таоло шундай ёрлиқади:

улар мусулмонликларига иқдор бўлгач, Дакёнус малик уларни ўлдириш учун қасд қилди, каттиқ қийноққа солишни истади,

у элнинг қозиси яширин мусулмон бўлган эди, у Дакёнус маликдан улар ўлмасалар деб сўраб олди, булар мирзозодалардир,

уларнинг ота, онаси, ўғил, қизлари бор, буларни бу соатда ўлдириб бўлмайди, деб айтди, улар бу сўзларни тушунмовчиликдан гапирдилар,

"* бир неча кун буларга фурсат бериш керак, улар ўзларига келиб, бу сўзларидан яна қайтадилар, агар айтган сўзларидан қайтмасалар,

ундан кейин қийноққа солиш ихтиёри маликдадир деб айтди.

Дакёнус малик Ҳаким сўзини инобатга олди, уларга уч кун муҳлат берди, улар олти кишидан иборат эдилар, бу олти киши тўпланиб қочиш (ҳақида) кенгашдилар.

У элдан қочиб, тоққа томон кетдилар, бир қўйчининг оддига бордилар, қўйчи улар дан сизлар кимсизлар, қаерга борасизлар, деб сўради,

улар бизнинг динимиз бошқа деб айтдилар, бу элнинг динига сиғинмаймиз, биз еру кўкни яратувчи Тангрига топинамиз; бутга, бутхонага бормаимиз,

энди Тангрининг хушнудлиги йўлида бормоқдамиз деб айтдилар, қўйчи менга нима маслаҳат берасизлар деб сўради, мен сизлар билан борсам,

сизларни (у) ерга бошлаб бораман, у ерни ҳеч ким билмайди, деб айтди: бу тоғ ичида бир унғур бор, унга ҳеч ким

кира олмайди, бизга бўрилар хужум қилса, қўйларни у ерда яширамиз деб айтди, улар маъкул деб айтдилар,

у қўйчи улар билан борди: у қўйчининг ити ҳам бор эди; ит ҳам бора бошлади, улар қўйчига бу итни қайтариб юбор деб айтдилар; қаерда бўлмасин, ит хуради, бизни топиб олишлари мумкин, деб айтдилар;

у итни қайтариш учун қанча хайдасалар ҳам, урсалар ҳам, у ит қайтмади, сўнг бир ёғочга боғлаб урдилар;

Тангри таоло қудрати билан у ит ажойиб тил билан сўзга кирди; (ит) сизлар иймон келтирган Тангрига мен ҳам ишонаман деб айтди, мени бу ерда қолдирманглар, элтиб боринглар деб, Ширин сўз билан айтди.

Сўнг (улар) ажабландилар, итни боғидан бўшатиб юбордилар; у ерга эргаштириб бордилар, (улар) унгурга томон юзланиб бордилар:

Тангри таоло уларни жўмард (олийжаноб) деб айтган эди, яна бир ерда уларни Асхобул Кахф деб аталди, Тангри шундай ёрлиқади.....

Тангри таоло Иброхим Пайғамбарни (жўмард деб) ёрлиқаган эди, иккинчи мард Асхобул Кахфни қайта ёд қилиб, (жўмард деб) ёрлиқади ...

Бу жўмардлар ғорга юзландилар, (улар) етти кишидан иборат эдилар, бундан ташқари бир ит булар билан бирга эди; (улардан) улуғларининг оти Маскина, иккинчисининг номи Махлиса, учинчисининг номи Шалиха эди,

тўртинчисининг Бат(а)рус, бешинчиси Йамлиха, олтинчиси Қорабош, еттинчиси Саро эди;

У итнинг оти Қитмир эди. Уламолар қайси ерда ўт тушса ёки Самарқандда, Бухорода ҳамда Мовароуннахрда ўт тушган бўлса, ўтни ўчира олмасалар, ожиз бўлсалар

Асхобул Кахф одамларининг номларини мансурий¹⁶ қоғозига ёзиб ўтга ташласалар,

Тангри қудрати билан ўт ўчади деб айтганлар, бу номларни ёзиб ўтга ташланиши, кейин эзгу игнлар қилишлари битилган, Асхобул Кахф одамлари унгурга бориб унга кирдилар, у (ит) ҳам кирди.

Улар ўтирдилар, ит ётиб, олдинги оёғини йиғди, бошини оёғига (қўлига) қўйди.

Тангри итлар одатига кўра, у итнинг ётиш сифатини акс эттириб ёрлиқади, уларнинг қочганлигини малик Дакёнус

эртаси билди: кочганларни қидирдилар, аммо топмадилар, улар унгур ичида ётиб ухладилар,

Тангри таоло уларнинг жонини келтиришни буюрди: улар роса уч юз йил унгур ичида қолдилар, Тангри таоло ҳар куни бир фариштани

уларни кузатиш учун юборди, уларни бир ёндан иккинчи ёнига ағдарар эди; яна Тангри таоло шундай буюрди: ...

Ҳар куни қуёш чиққанида у унгурга ўнг томондаги тешиқдан кун (ёғдуси) тушар эди, кун ботганда сўл томондаги тешиқдан (ёриқлик) тушар эди; Тангри таоло шундай ёрлиқади:

Тангри қудрати билан уч юз йил шу йўсинда ... у унгур да қолдилар: Дақёнус кофир бўлди: у мамлакатнинг (қукмронлиги) юнонлилардан румлиларнинг қўлига ўтган эди:

Рум тарсоларидан бир тарсо келиб ерда мамлакатга подшоқлик қилди; Тангри таоло уларнинг жонларини қайтариб ёрлиқади, қайта тирилдилар,

бир кун бу унгур ичида яшаб турмоқдамиз деб ўйладилар; Тангри таоло шундай ёрлиқади, ... улар Дақёнусдан қўрқар эдилар, қоринлари очган эди,

биздан бир киши пул билан бориб ейдиган озиқ-овқат олиб келсин дедилар, бу ишга Йамлиқани танладилар:

уни юбордилар ва (унга), Эй Йамлиҳа, сен қушёр бўлиб боргин, кофирлар сени билиб қолмасинлар, деб айтдилар;

Тангри таоло шундай ёрлиқади. . . . агар билиб қолсалар, сени тош билан уриб ўлдирадилар ёки сени улар ўзлари каби кофирликка қайтарадилар,

Иккиланчи, сира улардан қутила олмассизлар деб айтдилар, улар Йамлиҳага оқча бериб уни ёлғиз Аксус шахрига юбордилар; у қанча йўл юрса ҳам таниш-билиш учрамади, у (юртнинг) одамлари бутунлай бошқача бўлиб қолганлар.

Бу элнинг уйлари, ховлилари турли-туман бўлиб қолган, Йамлиҳа Дақёнус маъқдан қўрқар эди, у элнинг беги бошқа киши бўлган эди, Дақёнус эса ўлган эди,

у шаҳар қопқасидан киргач, илгариги кишиларни кўрмади, ўтмакчи (нонвой) дўконига борди (оқчани) нонвойга берди: ўтмакчи у пулга қаради ва оқчада Дақёнус оти ёзилганлигини кўрди, нонвой Йамлиҳани ушлади,

сен (қандай) кишисан, кимнинг ўғлисан, қаерлик бўласан

деб сўради, бу пулни қаердан топдинг, сен хазина топиб олгансан, деб сўради. Йамлиҳа бир қанча кишилармиз, бу элдан чиқиб кетганмиз деб айтди, ўтмакчи (нонвой) бу Дакёнус малик ёрмоғидир, унинг ўтганига икки, уч юз йил(дан) ортиқроқ бўлгандир деб айтди,

Йамлиҳа бу кунга қадар ётган ва ухлаган эдик деб айтди, эл-халқ тўпланди, Йамлиҳа хабарини у подшоҳга олиб бордилар, у элнинг беги эди, бир киши бизга келиб шундай-шундай гапларни сўзлади, деб айтдилар,

Йамлиҳани келтиришга буюрди, уларнинг қиссаси сўзланди: Йамлиҳа биз етти киши эдик, Дакёнусдан қочдик, бир кеча-кундуз унғурда ётдик, ухладик, бугун турганимизда шерикларим ош-нон олиб келишга юбордилар,

бу пулни олиб келган эдик деб айтди: малик бу юртда уйингни биласанми, деб сўради, у биламан, деб жавоб берди; менинг у ерда хотиним, ўғлим, қизим бор деб айтди,

малик уч-тўрт кишини у билан бирга унинг уйига олиб боринглар деб айтди, Йамлиҳа уйига етказ, эшикни қокди, у уйнинг эгаси чиқди,

Йамлиҳа унга отинг ва отангнинг оти нима деб сўради, уй эгаси тўртинчи улуғ отам оти Йамлиҳа эди, деб жавоб ерди, Йамлиҳа:

улуғ отанг Йамлиҳа мен бўламан деб айтди, одамлар ажабланиб, хайрон бўлдилар, у вақтда бу мамлакатнинг барча халқи Исо Пайғамбар динида эдилар, Асхабул Қахф қиссасини Инжилда ўқиган эдилар ва

Асхабул Қахф кишилари дунёга чиқиб, тезликда яна йўк бўладилар, деб айтилган, у пайтдаги малик китобхон эди, малик Инжилда зикр этилган Асхабул Қахф (кишилари) булар эканлигини билли:

малик қўзғалиб, анча одамлари билан Йамлиҳани бошлаб, уларни кўриш учун унғурга бордилар, унғурга яқин борганларида, Йамлиҳа: сизлар шундай йиғилиб бормокдасизлар, менинг ўртоқларим

Дакёнус келди, деб ўйлашади, кўрқишлари мумкин деб айтди. Сизлар менинг орқамдан секинроқ юриб боринглар, мен ёлғиз бориб, бу қиссаларни уларга айттайин, ундан кейин сизлар боринглар деб айтди, улар кўркмасин деб малик кишилари билан кейинда қолдилар.

Йамлиха уларнинг олдига бориб ётибмиз, биз бу ерда уч юз йил ортиқроқ, бу ерда Дакёнус ўлибди, ундан кейин бошқа киши ўрнашган, султон ҳам бошқа бўлган.

Барча (нарсалар) ўзгача бўлган, биз курган кишилардан бирор кимса қолмаган, барча ўлган: уч-тўрт орқа (авлод) ўғил, қизлар қолган, элнинг барчаси орқамдан кеддилар, сизларни кўргани келдилар деб айтди: улар қайғуга тушдилар,

кўзларини кўкка тикдилар, Тангрига ёлбордилар: хар ишга қодирсан, бизнинг жонимизни олдинг, қайта тирилтирдинг, уч юз йилдан сўнг жонимизни қайтариб бердинг,

энди фазлинг, раҳматинг билан жонимизни ол, бизни расво қилмагин, деб ўтиндилар, Тангри таоло ул соатда уларнинг жонини олди, у малик анча ғазабланиб, у унгурнинг эшигига (оғзига) етдилар,

киришга йўл топа олмадилар, йироқдан боқар эдилар, уларни кўрар эдилар, барча тешиқлардан назар ташлар эдилар.

У бир ёриқдан боқувчиларга ит билан учта кўринди, учтадир бири ит, тўртинчидир,

деб айтдилар, бир қанчалари беш (киши) ва олтинчиси ит деб айтдилар, баъзилари еттита, итлари саккизинчи деб айтдилар:

ихтилоф чиқди. Тангри таоло шундай ёрлиқади....

У гор оғзига келган кишилар икки гуруҳ эдилар, бири Исо ялавоч¹⁷ дини бўйича мусулмон эдилар, яна бир гуруҳи кофир эдилар, Дакёнус кишилари эди, Асхабул Кахф кишиларини ўлганини билдилар.

У унгур оғзини сувадилар, у юнонлилар гуруҳи кофир эдилар, булар бизнинг одамларимиз, биздан

қочдилар, у гуруҳлар Исо Пайғамбар динида эдилар, булар бизнинг динимиз бўйича Тангрига сиғинувчи эдилар деб айтдилар;

бу икки гуруҳ сўзларида тортишиб қолдилар, масъала урушишга олиб келди, урушдилар, куп кишилар ўлди, кўп конлар тўкидди.

Исо ялавоч динидаги кишилар енгиб чиқдилар, унгур оғзини улар беркитдилар, у ерда бир ибодатхона қурдилар, сарай (мехмонхона) қурдилар;

бир кимсанинг хожати бўлса, у ерга бориб, ибодат қилур эдилар, хожат сўрар эдилар, ўша соатда кишилар нинг

хожатлари раво бўлур эди, бир қанча (кишилар): булар Исо ялавоч тарафдорларига содиқ (мухлис) эдилар.

Бир киши у ерга тушиб, бир қанча яшаган, у ердаги кишилар ундан ажойиб (нарсаларни) кўрганлар, бу олти киши улуг одамлар эди.

Исо ялавоч йўлидан юрганлар, мусулмон бўлганлар, Инжил ўқиганлар, Тангри таолога иймон келтирганлар, ундан кейин Дақёнус маликдан кочганлар,

унгурга кирганлар, у ерда қолганлар, қиёматгача чиқмайдилар деб айтилган, Асхабул Кахф қиссасини зикр киддик¹⁸.

Тангри таоло ялавочига ёрлик кедди... Мусо киссасида Хизир Пайғамбар саловатуллаҳу алайҳум «Мусо Пайғамбар Юшоъга мен у ерга: икки дарё (денгиз) қўшилишига етмагунча, қанча кўп вақт кетса ҳам қайтмасман» деди:

бу оятнинг маънисини ҳақида Тангри таоло ёд қилиб ёрлиқади...

У вақтда Тангри таоло Мусо ялавочни Тур тоғига қақириб, бевосита буйруқ қилди (ёрлиқади): Мусо Пайғамбар кечирим сўради, ёлворди,

Илоҳа ер юзида мендан олимроқ бир кимсанг борми деб сўради: ё Мусо менинг бир қулим бор, Хизир номлидир, сендан олимроқдир, деб жавоб берди:

(Мусо) мени унинг ҳузурига элтгин деб ўтинди: ёрлик келди: ё Мусо унинг турадиган ери икки дарё (денгиз) орасидадир деб айтди;

Мусо ялавоч; мен у икки дарё (денгиз) орасига етмагунча қайтмайман деб айтди, ундан илм ўрганагин деб Хизир Пайғамбар ҳузурига борагин деди.

Бу иш содир бўлган пайтда барча Бани Исроил қавми Мисрда ўрнашган эдилар, Мусо Пайғамбар Хизир Пайғамбар олдида боришни қасд қилди;

Хизир ялавоч у ерда: икки дарё (денгиз) ўртасида туришини Тангри таоло буюрган эди, Хизирнинг пайғамбарлиги ҳақида ихтилоф бор,

баъзилар Хизир Пайғамбар деб айтганлар, айримлар Хизир Пайғамбар эмас деб айтганлар, Тангри таоло шундай ёрлиқади: ...

бу раҳматдан тилак (умидворлик)дир, Тангри таоло ёрлиғини кўрмадингми деб ёрлиқади,

Зухруф сурасида ёрликади¹⁹. ... Бу яна раҳматдан тилак, пайғамбарликдир: баъзилар Пайғамбар эмас эди, лекин яхши (киши)лардан эди деб айтганлар; унга илм берган эди, деб айтганлар.

Шунинг учун Хизир атадди, қуруқ тош устида ўтирса, унинг жуда кучли бўлгани учун қуруқ тош устида кўк ўт яшнаб эди, баъзилар у Пайғамбар эди,

унинг оти Алайасаъ эди, деб айтганлар; Тангри таоло ёрликади ва Исмоил ва Алайасаъ бу Хизир ялавочдир, деб айтди.

Тангри таолонинг икки яхши қули бор: бирининг оти Хизир, яна бирининг номи Илёсдир; Тангри таоло уларга қиёматга қадар яшашни насиб қилгандир.

Исрофил бурғуни (сурни) чалганда, дунё халқининг барчаси ўлади, у вақтда улар ҳам ўлади; Тангри таоло дарёларга (денгизларга) мутасадди қилди;

кимда ким дарёларда ғарқ бўлиб, ажали — кун битмаган бўлса, Хизир ўзини кўрсатиб, ғарқ бўлган (чўккан) кишини қутқаради,

ободонликка чиқаради; йўловчиларнинг ажали етган бўлса, сувда чўкиб ўлса, Хизир уни ювиб, жаноза намозини ўкиб, қаерга бўлмасин кўмади.

Тангри таоло Илёсни биёбонларга мутасадди қилди; кимса биёбонда йўлдан озса (адашса) уни йўлга солади, агар кимса биёбонда ўлса, Илёс уни ювар,

унга жаноза намозини ўқийди ва уни кўмади, агар кимсани топмасалар бу иккиси яшаб турадилар, булар қиёматга қадар тирик яшайдилар, ҳар йили ҳаж пайти бўлса бориб, ҳаж қиладилар,

Каъба хонасини тавоф қиладилар: ҳеч ким уларни билмайди, ҳеч кимга ўзларини кўрсатмайди; кўнгиллари тортган кишиларга ўзларини кўрсатади, ҳар иккиси энг эзгу ва покизалардан бўлиб,

кеча-кундуз мўъминлар ҳақиға дуо қиладилар, муслмонлар (гуноҳини) Тангри таолодан тиладилар: бундан ташқари яна иккиси яна Пайғамбардир ва ҳар иккиси мурсал — тирик, ўлмайдилар,

яна кеча-кундуз мўъминларга яхши дуолар қиладилар, мўъминларнинг гуноҳини Тангри таолодан ёлвориб кечиришини тилайдилар, бири жухуддар ўддиришга қасд

килган Исо бинни Марямдир²⁰:

Тангри таоло Исо ялавочнинг қулини жухудларнинг улуғига берди, Исога ўхшаш эди, Исони кўкга чиқарди, жухудлар Исонинг қулини Исо деб ўйлаб,

дор тикиб дорга осдилар, Исо Пайғамбар шу кунларда тўртинчи қават кўкдадир. Қачон замони охир бўлса, Исо ялавоч ерга туширилади,

бу дунёни босувчи Яъжуж-Маъжужни ва Дажжолни бу дунёдан хайдайди, бу дунё халқларини уларнинг балосидан куткаради;

иккинчи Идрис пайғамбар тирик бўлиб, у эса жаннатдадир. Идрис ялавоч овозидан барча халойиқнинг тоати кўкка қанча юқориласа,

Идрис Пайғамбарнинг ўзи шунчалик юқорилар эди. Идрис Пайғамбар янада Тангрига ортиқроқ тоат-ибодат қилганлигидан унга кўкдаги фаришталарнинг раҳми келар эди: Малакул мавт Идрис Пайғамбар билан дуст бўлгиси келди,

бирор-бирорда, Малакул мавт (Азроил) Идрис ялавочга хожатинг бор бўлса сўрагил, уни мен бажарай деб айтар эди.

Идрис Малакул мавтга сен кўкка кўтарилганингда, мени ҳам элтиб борсанг, кўкдаги ажойиботларни курсам деб айтди, Азроил ўзи билан Идрисни кўкка олиб чиққан,

у кўкдаги кун, ой, юддуз ва бошқа юрар, юрмас нарсаларнинг барчасини кўрди ва билли: ерга тушганда, нужум илмини одамларга ўргатди,

юлдуз илмини кишилар ундан ўрганди, Нух ялавоч даврида тўфон юз бергач, юлдуз илмини билувчи кишилар ва уларнинг китоблари сувга ғарқ бўлди,

у давр кишиларидан, китобларидан ҳеч нарса қолмади, шу кунларда одамлар қўлидаги юлдузлар илми ҳақидаги китоблар тўғри эмас, бироз вақт ўтгач,

Идрис ялавоч Малакул мавтдан хожатини чиқаришни сўради, менга жаннат ва дўзахни кўрсатсанг, деб илтимос қилди, Малакул мавт раво бўлади, деб жавоб берди.

Азроил Тангридан рухсат сўрайин деб айтди ва ижозат олгач, Идрис ялавочни кўкка чиқарди, олдин тамуғга олиб борибди, дўзахни барча азоб-қийноқларини унга кўрсатди, ундан кейин учмоҳга элтиб борди:

Азроил Идрис билан бирга жаннатга кирдилар, айланиб

кўрдилар; Идрис учмохнинг ўртасига боргач, ўтирди: Азроил тургин, (жаннатдан) чиққин деб неча бор айтса,

сен ҳеч кимсани учмохга кириб қайтиб чиққанини кўрдингми деб жавоб берди;

жаннат ваъдаси мангуликдир, Идрис учмохта касал бўлгани ҳақида Ризвонга хабар берилди, Ризвон Идрис ялавочни жаннатдан чиқаришга уринди;

Ризвон (Идрисни) қолдир, унга аралашма, учмох ичида қолсин деган ваҳий келди: (Идрис) учмох ичида қолди: Тангри таоло ёрлиғи билан бу оятни ёрлиқади:

Мусо ялавоч билан Хизир ялавоч тўғрисида зикр этдик²¹; Мусо ялавоч Юшоъ²²га озик олиб келгин, Мажмаъул баҳрайн²³га борамиз деб айтди,

Тангри таолонинг яхши қулини топамиз, ундан илм ўрганамиз, Юшоъ бир замбил келтирди, бир улкан балиқ келтирди ва уни қовурди, занбилга солди,

иккаласи бора бошлади, Мажмаъул баҳрайнга етдилар, у ерда икки даре оқар эди, бири Арун томондан, яна бири Фаластин томондан (оқиб келар эди),

бу икки даре у ерда бирга қўшилиб оқар эди, даре қўшилишига етганда, жуда чарчадилар, ўтирдилар.

Мусо ялавоч уйқуга тушди, у қовурилган балиқни чиқариб, даре қирғоғига қўйдилар, у ер ҳаёт йўли эди, деб айтадилар.

Бир томчи сув қовурилган балиққа томди, Тангри таоло қудрати билан у балиқ тирилди, дарёга тушиб кетди, даре суви у томондан тўпланди, балиқ сув ичида кета бошлади.

Иккаласи унинг орқасидан бора бошладилар, сўнгра чарчаганликларидан балиқни унутдилар, Тангри таоло шундай ёрлиқади:

яна бир қанча ерга бордилар, сўнг даре қирғоғига етганда, Мусо ялавочнинг қорни очқади, Юшоъга эрталабки ошимизни келтиргин, чарчадик, очқадик, таом ейлик деб айтди: Юшоъ жавоб берди:

Юшоъ Мусо ялавоч овқат сўрагач, балиқ воқеасини анчадан кейин айтишни эслади ва, ё Мусо,

Худонинг сўзи ҳаққи, кўрдингизми, у тошга етганимизда, у балиқ у ерда тирилди, сув ўртасига кириб кетди, мен сизга айтишни унутибман деб айтди:

у вақтда Мусо ялавоч Хизирга (учраши) ҳақидаги

муружаат сўзи эсига тушгач, Мусо ялавоч Тангрига илоко, мени Хизир хузурига бошлагин деб ёлворди,

Тангри таоло ёрликади, сенинг ейдиган ошинг сени Хизир кузурига бошлаб боради деб ёрликади: Юшоъ балик тирилганини айтгач,

Мусо ялавочга (Тангрининг) ёрлиғи эсига тушди, у тошга қайтиб кедди, у ёрлиқ маъниси: Тангри таоло сенинг ейдиган ошинг сени Хизир хузурига элтиб боради деб айтган ёрлиғидир.

У Юшоъга бизнинг тилагимиз ўша эди, яна келган йўлларига қайтдилар;

сўзлашиб у ухлаган тош ёнига етдилар, у тош устида ўт кўкарган эди, сабаби: Хизир ялавоч у тош устида намоз ўқиган эди, кеч кимсани топмадилар,

даре ичида у баликни кўрдилар, даре ичида балик изидан курук йўл белгисини кўрдилар, Мусо ялавоч, Юшоъ балик орқасидан даре (ичига) кирдилар,

у балик қанча ерга борган бўлса, унинг орқасидан курук йўл пайдо бўла борди, Мусо ялавоч Юшоъ билан бирга (балик) изидан курук ерда бордилар,

бир оролга келдилар, Хизир ялавочни кўрдилар, оёғида тикка турган экан, намоз ўқимокда экан, намозни тугатгач, Мусо ялавоч салом берди,

ассалому алайка ё абдуллақус солш; Хизир ялавоч эса алайкум ассалом тафсир ё набиййу бани Исроилнинг ялавочи²⁴ деб айтди, Мусо: Мен Исроилнинг ялавочи эканимни сенга ким айтди деб сўради,

Хизир ялавоч сени менга йўллаган деди; Мусо Хизирга мен сенинг орқангдан борайин, сенга шогирд бўлайин, сенга берган илмдан менга қам ўргатгин, деб сўзлади,

Хизир ялавоч Мусога айтди, Хизир Мусога сен мен билан юра олмайсан, мен нима иш қилсам, сен уни билмайсан, сўнг сабр қила олмайсан деб айтди:

Мусо ялавоч Хизирга сен мени сабр қилганлардан қисоблагин, (у) агар Тангри истамаса, сенга кеч қандай ишни кўрсата олмайман. Хизир билан бирга бордилар,

Юшоъ Мусо билан учаласи бирга эди, Мусога қужжат (далил) кўрсатди; бирга бормокда эдилар, бир кема қарши кедди, улар кемага муқтож эмас эдилар,

Мусони синаш учун учаласи кема олдиға келдилар, биз

ғариблармиз, бизни кемага киритинглар деб айтдилар, (кемага) кирдилар, кема янги эди,

Хизир ўтирган ўриннинг икки еридан кемани тешди, ўтирди, бу оят маънисидир, ёрлиқади, Хизир у кемани тешди, кемага сув кирди,

Хизир у кемани қайта ямади, тешигини беркитди, Мусо бу кемани тешдинг, одамлари чўкиб кетади, ёмон иш қилдинг деб айтди, Хизир ё Мусо, айтдим-ку,

сен мен билан сабр кила олмайсан деб айтди, яна Мусо ялавоч: ё Хизир мен унутдим, кечиргин деб айтди. Яна бир канча йўл юрдилар, бир улус га етиб келдилар,

у юртнинг кираверишида тўхтадилар, у улуснинг ўғлонлари шақар ташқарисига чиққан эдилар, ўйнар эдилар,

Хизир ўғил болалар олдига борди, бу ўғлонлар орасидан бир ўғил болани ушлаб тош билан бошига урди, у бола ўлди, Мусо ялавоч Хизирга ёзиқсиз норасида²⁵ни ўлдирдинг,

ёмон иш қилдинг деб айтди, Хизир Мусога айтди: айтмадимми, сен менинг билан сабр қилиб юра олмайсан деб айтди,

Мусо Хизирга бундан кейин бир нарса айтсам, сен ўзингга шерик қилмагин, менинг учун кечиримли бўласан.

Яна анча ерга бордилар, дарё қирғоғи бўйлаб бир улусга бордилар, у ерлик кишиларидан таом сўрадилар,

у кишилар нарса бермадилар, у улусдан қайтиб чиқдилар, у ташқарисида бир том бор эди, йиқилгудек эгилиб турар эди, Хизир ялавоч у томни ёнига келди, у томни тузатди,

Мусо ялавоч Хизирга бу ердаги кишилар бизга нарса бермадилар, сен уларнинг томини тузатдинг, агар том тузатганинг учун улардан қак сўрасанг, (нарса) олар эдинг деб айтди.

Бу оятнинг маънисидир: (Тангри) ёрлиқади, Хизир ялавоч Мусо ялавочга: мен ва сен айрилишимиз керак деб айтди, энди сенга айтиб берайин,

сен менинг қилган ишларимга индамасдан сабр қилиб турмадинг ва айтиб беринг деб қўймадинг.

Хизир ялавоч айтди: у кемага ўтиришимнинг сабаби: у кема камбағалларга қарашли эди, улар дарё ичида тирикчилик қилар эдилар, ўзларини боқар эдилар.

Бир малик бор эди, кемаларни зўрлик билан босиб олар эди, мен кеманинг камчилиги бўлса, у султон кемани тортиб

*Туркий тафсир*_____ (

олишдан қайтади деб, ўйлаб килдим.

Хизир пайғамбар Мусо пайғамбарга у норасидани ўлдиргани сабаби:

У улғайса ўғри, бузук, безорилик, ярамас ишлар билан шуғулланади; ота-онаси яхши кишилардан эди, (улар) дуо қилар эди,

Тангри таоло уларнинг дуосини мустажоб қилди, мен шунинг учун уни ўлдирдим, Тангри таоло уларга яхши ўғил бергай, деб айтди,

Хизир ялавоч Мусога айтди: у том икки норасида ўғлонга қарашли; у том остида уларнинг қизланчу (ганжлари) бор эди,

Тангри таоло у хазинани уларга етказишимни, улар ўз қўллари билан қизланчуни олсинлар деб талаб қилди, оталари яхши кишилар эди,

деб Хизир жавоб берди, у ишларнинг сабаби бу эди, сен сабр қила билмадинг деб айтди, Хизир ялавоч дарҳол Мусо ялавоч кўзидин ғойиб бўлди.

Мусо ялавоч қанча уринмасин (Хизирни) топа олмади²⁶...

Абу Язид (Боязид) Бистомий
(ваф. 875)

Тула номи Абу Язид Тайфур ибн Исо ибн Сурушман ал-Бистомий Акбар бўлиб, тасаввуфнинг илмий (Қуръоний) асосланишида, Фано ва тариқат тушунчалари таъинида унинг таълимоти эътиборли. •

Боязид Бистомий номи билан «Шатхийят» (луғавий маъноси «соҳилга чиқиш») китоби боғланади, унда жазба ҳолатидаги нидо, муножот ва мулоқотлар жамланган. Боязид Бистомийнинг покланиш йўли (тариқи) барча сўфийлар томонидан баравар маъқул деб қабул қилинмаган, шунинг учун уни тавҳид, яъни ягоналикка даъво қилишликда айблашган ва «кофир» деб эълон қилинган.

«Илоҳий мулоқот» номи билан машҳур асари «Шатхийят» таркибига кирган бўлиб, самовий мажлисларда эхтирос билан ўқилган. Тавсия қилинаётган матн турк олими Эрол Гунгўрнинг «Ислом тасаввуфи масалалари» китобига илова қилинган (Истанбул, 1993). Ўзбек тилида илк бора эълон қилинган.

«ИЛОҲИЙ МУЛОҚОТ»дан

Тангрига жуда яқиндан назар ташладим, кейин мени Ўзидан бошқа ҳар нарсадан қайтарди ва мени нури билан ойдинлатди. Ўзи сирларидан менга фавкулодда нарсаларни кўрсатди. Менга Ўз борлиғини ҳам намоиш этди ва мен ўзимни Унинг борлиғи-ла бўлган айния^ига назар ташладим. Менинг нуримни- Ўз нури ичида йўқотди; менинг шон-шухратим Унинг шон-шухрати ичида, менинг қудратим Унинг қудрати ичида эриб кетди². Ўзимни Унинг ўзлиги билан ўхшаш эканлигимни, шон-шухратимнинг У ила бир бўлганлигини, юксаклигимнинг Унинг юксаклиги-ла айнанлигини кўрдим. Кейин Унга илоҳий назар ташладим ва «Бу кимдир?» дедим. «Бу на Менман, на Мендан бошқаси; Мендан бошқа Илоҳ йўк», — деди. Сўнгра менинг ўзлигимни У Ўзлигига айлантирди; менга ўз шахсиятимни унинг Ўзлиги ичида йўқоттирди, ўз шахсиятини менга ягона ҳолда кўрсатди. Сўнгра Унга Унинг ўзлиги-ла назар ташладим. Ҳаққа Ҳақ ила боккан вақтимда Ҳақни Ҳақ-ла кўрдим ва ўшанда Ҳақда Ҳақ билан бирга бўлдим.

На нафас, на тил, на кулоқ, на бошқа бир нарса бор эди. Ўша онда Тангри ўз билимидан менга илм ва ўз лутфидан менга тил, ўз нуридан менга кўз берди. Ўша замон Унга Ўнинг нури-ла бокдим ҳамда Уни ўз илми билан кўрдим, унинг лутфининг тили-ла Ўзи ила кўришдим. «Сенинг-ла менинг холим қандайдир?» дедим. Менга «Мен сенинг-ла сенман. Сендан бошқа Оллоҳ йўк», деди. «Мени мен-ла йўлдан чиқарма, мен Сенсиз Сенинг ўрнингга ўзимни истамайман: мендан бошқа Сенинг ўрнингга Сени истамайман», дедим. Ўша вақт менга менинг ўрнимга Уни берди ва У билан ўз ўрнимга У воситаси ила кўришдим. Дедимки, «Эй менинг муродим, Сенинг қўлингга Сендан келган нима бор?» Менга деди: «Амримга ва таъқиқимга мое бўл!» Дедим: «Сенинг амр ва таъқиқингга нима бор?» Деди: «Амримга ва таъқиқимга хурматинг сабабли мактовим, менинг амримдан бажарганларинг учун сенга ташаққурим, менинг таъқиқимдан қочганинг учун севгим бор». Дедим: «Агар муташаққир бўлсанг, бу ташаққурингни ўзингга айт, аммо агар айбласанг, эй менинг муродим, эй изтиробимдаги умидим, кашшоқликдаги иложим, сени айблашга лойиқ эмас.

Амр берган Сенсан, амр берилган хам Сен. Сендан бошқа Тангри йўқ».

Сўнгра менга қарши жим турди: билдимки, бу жимлиги Унинг мамнуниятига ишора эди. Деди: «Сенга ким билдирди?» Дедим: «Сўраган сўрамагандан жуда яхши билар. Жавоб берган Сенсан, Савол сўраган хам Сен. Сендан бошқа Тангри йўқ».

Тангрининг менга Ўзи билан қилган исботи бунда тугади ва мен Ундан У билан жуда хушнуд бўлдим. У хам мендан Ўзи билан мамнун қолди; чунки мен Унинг-ла бор эдим. У — У эди ва Ундан бошқа Тангри йўқ эди. Сўнгра мени зотининг нури ила ойдинлатди ва мен Унга илоҳий файз ва барокат назари ила боқдим. Менга дедики: «Менинг саховатимдан нима истасанг, сенга берайин». Дедим: «Сен файзингдан хам файзлисан. Сен сахийлигингдан хам сахийроқсан. Мен Сенда Сен-ла хушнудман ва сўнгида Сенга кеддим. Менга Сендан бошқасини берма ва мени Сендан узоқлаштирма. Мени лутф ва караминг-ла, сахийлигинг-ла алдама. Зеро, карам фақат Сендандир ва яна Сенга қайтар. Қайтарган Сенсан, қайтарилган хам Сен. Излагай Сенсан, изланган-да Сен. Орзу Сендан тугагандир, талаб Сенинг-ла Сенда тугагандир».

Сўнгра бир он менга жавоб бермади. Аммо ниҳоят гапирди ва шундай деди: «Ҳакдир гапирганинг, Ҳакдир эшитганинг, Ҳакдир кўрганинг, Ҳакдир тасдиқ этганинг». Дедим: «Ҳа, шундай, Сен Ҳаксан ва Ҳақ Ҳақ-ла кўрингандир; Сен Ҳаксан, Ҳақ Ҳақ-ла тасдиқ этилгандир. Сен эшитгансан, эшитмоқни берган хам Сен. Сен Ҳаксан, Ҳакни амалга оширувчи хам Сен. Сендан бошқа Тангри йўқ». Деди: «Сен Ҳакдан бошқа бир нарса эмассан, сўйлаганинг-да Ҳакдир». Дедим: «Амалнинг тўғриси, Сен Ҳаксан ва Сенинг сўйлаганларинг Ҳакдир ва Сенинг-ла Ҳақ Ҳакдир. Сен Сенсан, Сендан бошқа Тангри йўқ». Кейин менга деди: «Сен нимасан?» Дедики: «Мен Ҳакман». Дедим: «Мен Сенинг биланман». Деди: «Агар сен менинг-ла бўлсанг, у ҳолда Мен сенман, сен-да Менсан». Дедим: «Мени Сенинг ўрнингга... Сен билан Сендаман. Йўқ, йўқ. Албатта, Сен Сенсан. Сендан бошқа Тангри йўқ».

Ва мен Ҳаққа етишганим ва Ҳақ-ла Ҳақнинг ёнида турган вақтимда менга шараф қанотини берди. Қанотим-ла учдим, аммо Унинг мушарраф ва буюклигининг охирига бора олмадим. Унга товуш чиқардим ва Унга қарши Унинг ёрдамига ёлвордим,, чунки унга қарши Ундан бошқа бир кучим йўқ эди. Мени зийнатлар-ла безади, бошимнинг устига ўз сахийлигининг тожини кўндириб мени тожлантирди. Мени Ўз ягоналигида ягона, Ўз бирлигида бир қилди. Мени ўз сифатларим билан хослантирдики, ҳеч кимса у сифатларга ошно эмас. Кейин шундай деди: «Менинг тоқлигимда тоқ, ягоналигимда ягона бул. Менинг сахийлигимда тожланган бошингни юқори кўтар ва менинг инончим-ла инончли, менинг буюклигим ила юксак бул. Яратганларимизга менинг сифатларим-ла бокки, сенинг ўзлигингда Ўз шахсиятимни кўра билайин. Ким сени курса Мени кўради, ким сени изласа Мени излайди, эй менинг ер юзидаги нурум, кўк юзидаги зийнатим...» Аммо мен унга шундай дедим: «Сен менинг кўзимда менинг нигоҳим, менинг жаҳлимда менинг илмимсан. Ўз нуринг булки, Ўзинг-ла кўрина билгин. Сендан бошқа Тангри йўқ».

Сўнгра хушнудлик тили-ла менга жавоб берди, дедим: «Қандай яхши биласан-а, эй қулим». Дедим: «Билган Сенсан, билинган-да Сен. Тоқ қилган Сенсан, тоқ бўлган Сен. Тоқлигингда тоқ бўл, ягоналигингда ягона. Сени ташлаб, Сен била машғул этма мени».

Тангрининг менга Ўзи тоқлигида Ўзини билдириши ва ягоналиги-ла ягоналигини кўрсатиши шундай тугади. Ўзимни ёлғизлашни Уни тоқлигида кузатдим, шу йўсин Уни Ўзи ила менинг сифатларим унинг сифатлари ичида эриб кетди.

Исмим Унинг исмида йўқолди, аввалим Унинг аввалида, охири Унинг охирида йўқ бўлди.

Сўнгра Унга Унинг зоти-ла назар ташладим, у Зотни тавсифчилар кўрмас, билимдонлар билмас, ўқимишлилар англай олмас. У ҳам менга Ўз зотининг кўзи ила бокди ва ўртада на кадам қолди, на сифатларим; на олдиним, на кейиним, на тасвирим.

Сўнгра менга Ўз Ўзлиги билан хитоб этди: «Эй Сен». Тангрининг менга Ўзини Ўз зоти-ла кўрсатилиши ҳам шундай тўхтади. Мени қайси исми-ла чақирган бўлса, мен Уни У исм-

ла чақирдим, мени қайси сифати ила хослатган бўлса, мен Уни ўша нарса орқали сифатладим. Ва шундай қилиб, ҳар нарсадан У билан ажралдим ва бир пайт на рух, на бадан, бир улик каби қолдим. Сўнг мени ҳаётим билан жонлантирди, ундан сўнг ўлдирди ва «Бугуннинг эгаси ким?» деди. Мени жонлантирган вақт «Тангридир, бир ва қодир Тангридир» дея жавоб бердим. «Ном кимникидир?» деди. «Тангрининг, бир ва қодир Тангрининг...» дедим. «Ҳозир ижобат бўлган кимнинг ҳукми?» деди. «Тангрининг, бир ва қодир бўлганнинг...» дедим. «Ким афзал?» деди. Дедим: «Раббимдир, ҳамма нарсага ҳукм берувчи Раббим». Деди: «Сени Менинг ҳаётим билан жонлантирдим. Менинг ўлкамга *султон* қилдим, сени Менинг номим ила номладим, Менинг афзаллигимни сенга англадим». Дедим: «Сенинг нима истаётганингни билмаяпман. Мен ўзимга оид эдим, аммо Сен буним маъқул кўрмадинг». Дедики: «На ўзингга оид бўл, на Менга. Сен йўқлигингда Мен сен эдим, сен ҳам сен йўқ экан Менинг ила бўл: мавжудлигингда ўзингни бўл ва бор эканлигингда Менинг бўл». Дедим: «Сен бўлмасанг буним (ёлғиз ўзим) қандай қила оламан?» Сўнг менга қудрат назари ила бокди. Ўз борлиғи ила мени қийматсиз (йўқ) қилиб қўйди ва Ўз зоти ила менда тажалли этди. Мен У ила бор бўлдим, бирлашиш игу йўл билан ниҳояланди ва дунё бир бўлди. Ҳамма нарса Ҳамма нарса воситасида Бир бўлди.

Сўнг менга шундай деди: «Эй Сен». Мен ҳам У ила дедим: «Эй Мен». Шунда менга: «Сен Танҳосан» — деди. Мен ҳам: «Мен Танҳоман» — дедим. Менга: «Сен Сенсан» — деди, мен ҳам «Мен Менман. Агар мен бўлиб Мен бўлган бўлсам Сен Сен бўл» — дедим. «Мен Менман» — деди. Менинг Унинг моҳиятидан баҳс этишим худди ваҳдат³ ҳолида Унинг «Менлигидан» баҳс этишим каби эди. Ва менинг сифатларим Тангриликнинг сифатлари бўлди, тилим ваҳдатнинг тили эди ва менинг сифатларим «У Удир, Ундан бошқа Тангри йўқдир» эди. Нима бўлган бўлса Унинг борлиғи ила бўлганди ва нима бўлар бўлса Унинг борлиғи ила бўларди. Менинг сифатларим Тангриликнинг сифатлари, менинг сўзларим азал ва абаднинг сўзлари, менинг тилим ваҳдат тили эди...

АБУ АЛИ ИБН СИНО (980-1037)

Абу Али ибн Сино Бухоро вилоятининг Афшона ҳишлоғида туғилган. Исмо Хусайн, отасининг исми Абдуллоҳ эди. Хусайннинг ёшлиги ва йигитлик даври сомонийлар ҳукмронлигининг сўнги даврига, хусусан, Нуҳ II ибн Мансур Сомоний ҳукмронлиги даври (976—997)га тўғри келади. Абу Абдуллоҳ Нотилийдан фалсафани, Ҳасан ибн Нуҳ ал-Кумрийдан табиёт илмини таҳсил олди. 16—17 ёшларида Ибн Сино машҳур табиб бўлиб танилди. Бухорони ҷоракхонийлар забот этгач, 1000 йилда Бухородан чиқиб Хоразмга борди ва Хоразм ҳокими саройида Маъмун академиясига қабул қилинди. Лекин Маҳмуд Ғазнавийнинг таъҳибидан қочиб, Эрондаги турли шаҳарларда яшади. Журжонга келгач, Ибн Сино Ҳоким Қобус ибн Вашмғир саройида табиб сифатида шўҳрат қозонди. 1019—21 йилларда Ҳамадонда вазир лавозимида хизмат қилди. Баъзи сабабларга кўра бу ердан қочиб, Исфаҳонга боради ва бутун умрини илм-фанга бағишлади.

Абу Али ибн Сино буюк табобат олими, файласуф, тилишунос бўлиш билан бирга, тасаввуф олими ва забардаст адиб ҳам эди. Унинг "Тайр қиссаси", "Саломон ва Ибсол", «Ҳайй ибн Яқзон», "Юсуф" каби насрий асарлари X—XII асрларда Ўрта Осиёдаги бадиий насрнинг юксак намуналаридир. Ибн Сино бу асарларида тасаввуф таълимотида ирфоний ишқ фалсафасини илгари сурган.

Ибн Синонинг мавзуга дахлдор араб тилида ёзилган «Тайр қиссаси» намуна сифатида келтирилди.

ТАЙР ҚИССАСИ

Дилимдаги қайғуларимнинг бир озини эшитадиган биродар топилармикан?! У меҳрибонлик қилиб, ҳасратимни тингласа, оғиримни енгиллаштирган, дардимга малкам топган бўларди...

Агар дўстлик савдо-сотикка ўхшаб, эҳтиёжта қараб ахтарилса, зарурат туғилмаган чоғда дўстни назарга илмай ташлаб кетилса, бу қандай дўстлик бўлди энди!

Дўстинг бошингга мушкул тушгандагина ҳолингдан хабар олгани келиб, бошқа вақтда бегонадай юрса, зарурат туғилгандагина эслаб, бошқа маҳалда сира эсламаса, ўйлаб кўр, шу ҳам дўстлик бўладими, ахир!

Ахир, Худонинг Ўзи яқинлаштирган меҳр-шафқатли дўстлар ҳам бор-ку! Улар ҳақиқатга мулоҳаза билан қарайдилар; дилларида шак-шубҳа ғубори бўлмайди. Уларнинг ҳаммаси бир-бирига холисанлиллох дуст, ахил, уларни шундай олийжаноб дўстлик бирлаштирган.

Эй, биродарлар! Ҳақиқатни очинглар, тўғри йўлдан юринглар. Бир-бирингиздан билим ўрганиб, камол топишингиз учун дил пардасини очиб ташланглар.

Эй, биродарлар! Кирпилар бошини ичига тортгани каби сиз ҳам бошингизни ичингизга тортинг. Ботинингизни юзага чиқаринг, зохиригизни эса, ичингизга олинг. Худо ҳақки, ботинингиз равшан кўриниб турибдию, лекин зохиригиз яширин¹.

Эй, биродарлар! Илонга ўхшаб пуст ташлаб, қуртлар сингари судралиб юринглар. Қуроли думида бўлган чаёндек

хушёр бўлиб туринглар, чунки шайтон одамни орқадан келиб алдай олмаса, ҳеч бир (кимса) алдай олмайди.

Ажал захрини ютинглар, яшаяжаксиз, ўлимни севинглар, тирик бўлажаксиз². Қўнадиган уя тутмай учиб юринглар, чунки қушларнинг овланадиган жойлари уялардир. Агар қанот йўқлиги учишингизга монеълик қилса, қанотли бўлинглар, мақсадга етасиз. Энг катта фазилат учишга моҳир бўлишдир.

Қизитилган тошларни ютадиган туяқуш бўлинглар, катта-кичик суяқларни ютиб юборадиган илондек, олов ичида дадил юрадиган самандардек, қундузи ёруғликка чиқмайдиган кўршапалакдек бўлинглар. Паррандаларнинг энг яхшиси кўршапалаклардир.

Эй, биродарлар! Одамларнинг ботири мушкулотдан кўркмайди. Камолот ҳосил қилишдан бош тортган киши одамларнинг энг кўрқоғидир.

Биродарлар! Фаришта ёмонлик билан машғул бўлса ёки ҳайвонлар хунук иш қилса, бунга ажабланиш керак эмас. Балки инсон вужуди ақл билан мунаввар бўла туриб, шахватга берилсаю, инсонлигини йўқотиб, виждондан кечса, бунга ажабланиш керак бўлади. Қасамёд қилиб айтаманки, одамнинг фариштаси шахватни даф қилишда шак-шубҳасиз собит қадамдир. Унинг оёқлари жимо³га юрмайди. Агар кишидаги инсонийлик, ёмонлик оҳанрабоси бўлмиш шахватни қайтаришга ожизлик қилса, ундай одам ҳайвондан ҳам паст туради.

Энди сўз бошига қайтаман. (Буни) мен айтяпман:

Бир гуруҳ овчилар тузоқлар кўйиб, тўрлар ёйдилар. Кейин дон сепиб, ўзлари кўкатлар орасига яшириндилар. Бу вақтда мен паррандалар галаси орасида эдим. Шунда овчилар бизни кўриб, қушларга ўхшаб сайраб чақирдилар. Бундай қарасак, у ерда жуда куп дон ва ўзимизга ўхшаш қушлар бор экан. Буни кўрганда қўнғлимизда ҳеч қандай шубҳа туғилмади.

Апил-тапил шу қушлар томонга боришга шошилдик ва боришимиз билан ҳаммамиз тузоққа илиндик. Шу пайтда бўйнимизни ҳалқа бўғди, қанотларимизни тўрлар ўради, оёқларимизга эса тузоқ тушди. Қутулишга қанча уринмайлик, ҳаракатимиз зое кетди, қайтага тўрга баттарроқ ўралиб, ҳалок бўлишимизга кўзимиз етди.

Ҳаммамиз ўзимиз билан ўзимиз овора бўлиб, биродарларимизга мадад беришгина эмас, уларга қайрилиб қарашни ҳам унутибмиз. Кейин ҳаммамиз қутулиш чорасини топиш ҳақида бош қотирдик. Шу қадар ўйга чўмиб кетибмизки, ҳатто тузоққа илинганимиз ҳам ёдимиздан кўтарилибди. Шу алфозда бир оз кўникиб, тўр қафас ичида қолиб кетдик.

Бир маҳал қарасам, бир гала қушлар кўринди. Улар бошу қанотларини тўрдан ҳалос қилиб, учиб келишар, аммо оёқларида эса ҳамон тузоқ осилиб турар эди. Бу тузоқ учиб қочишга ҳалал бермас, шунга қарамай, учиб қутулиш осон ҳам эмасди, осуда ҳаёт кечириш ҳам мушкул эди. Ана Ёҳу ҳол унутган нарсамни ёдимга туширди. Шу билан бирга кўникиб қолган нарсанинг ёмонлигини ҳам кўз оддимда намоён қилдим. Тузоқдан бўшайман, деб уринавериб тавбамга таяндим, ҳатто ҳасрат-надоматдан қуйиб ўлаёздим.

Кейин, зора, ўша қушлар менга яқинроқ келиб, бу фалокатдан ҳалос бўлиш йўлини кўрсатсалар, деган умидда тўрқафас ичида туриб, уларни чақирдим.

Улар овчиларнинг хийлаларини билишиб, яқин келишга ботинмай қочдилар. Кейин мен уларга қадимги дўстлигимиз ва ҳаммамиз бир гуруҳданлигимизни айтиб ёлвордим; бир маҳалги аҳду паймонимизни эслатдим. Шундан кейингина улар менинг олдимга келишди.

Улардан ҳол-аҳвол сўрадим. Улар ҳам мен дучор бўлган фалокатга гирифтор бўлганликларини, кейин қутулишдан умид узиб, шу азоб-уқубатга кўникиб қолганликларини гапириб беришди. Кейин улар менга ёрдам кўрсатдилар; бўйнимдан тузоқ, қанотларимдан тўр олиниб, қафас эшиги ланг очилди.

Шунда улар менга:

— Қани, қочиб қол, — дейишди.

Мен бошу қанотимни қутқариб, сўнг улардан оёқларимдан тузоқни олиб ташлашларини илтимос қилдим. Улар: "Агар биз шундай ишга қодир бўлганимизда, аввал, ўз оёғимиздаги тузоқни олиб ташлаган бўлардик, касал табиб касални даволай олармиди!" — дейишди.

Мен оёғимдаги тузоқ билан учмоқчи бўлдим. Улар менга шунда дейишди:

— Олдингда жуда кўп букъалар⁴ бор. Агар биз улардан тез-тез учиб ўгмасак, балойи азимдан қутулолмаймиз. Бизнинг кетимиздан уч, сени қутқарамиз ва сенга тўғри йўлни кўрсатаб юборамиз.

Серўт, серхосил водий, йўғе, аксинча, қурғоқ, хароб водийдаги юксак тоғ оралиғидан учдик. Водий орқамизда қолиб, халиги тоғ чўққисига етдик. Бирдан олдинга қарасак, ЯНа саккизта баланд тоғ намоён бўдди, уларнинг чўққиларини кўз илғамас эди...

Шунда орамиздагилардан бири: "Бу тоғлардан жадал ўгаб олмасак балога гирифтор бўламиз", — деди.

Шундан кейин биз *тез* учиб, олти чўққидан ўтиб, етгинчисига етдик. Бу тоғ чегарасидан ўтгач, баъзи қушлар: "Эвоҳ, ҳеч тоқат қилиб бўлмаяпти, дам оласизларми, йўқми?! Учавериб тинка-мадоримиз қуриди. Душман олисда қолиб кетди: бир оз дам олсак, яхши бўларди. Ахир тўхтовсиз учгандан кўра дам олиб учсак, тезроқ нажот топамиз-ку", — дейишди.

Шундай қилиб, ўша тоғ чўққисига бориб қўндик. Бундай қарасак, кўз олдимизда ям-яшил мевазор, сувга сероб обод боғлар турибди. Қулоқларимизга ашула, мунгли нағмалар эшитилди; мушқу анбардан кўра хушбўйроқ ислар димоғимизга уридди.

Биз боғнинг меваларидан едик, сувларидан ичдик ва то дармонга киргунимизча шу ерда қолдик. Шунда бир қуш деди: "Жадаллаб қолайлик, чунки хотиржамлик ғафлатда қолдирса, эҳтиёткорлик халос этади. Ундан сўнг, мен сизларга айтсам, шубҳадек мустаҳкам қўрғон йўқ. Ғафлат босиб, бу жойда узок туриб қолдик.

Душманимиз орқамиздан ахтариб келяпти. Гарчи бу жойда туриш биз учун қулай бўлса-да, лекин саломат қолишимиз мушкул. Шунинг учун, келинглар, бу букъани ташлаб, тезроқ кетайлик".

Шундай қилиб, ҳаммамиз учишга чоғландик. У ердан учиб, саккизинчи тоққа етиб бордик. Бундай қарасам, чўққиси осмон бағрини ёриб кирган баланд тоғ, унинг теварагида қушлар учиб юрибди. Мен умримда бундай хушнаво, гўзал, дилкаш қушларни учратмаган эдим.

Уларнинг ёнига қўнганимиздан кейин биз илгари ҳеч қаерда кўрмаган ва ҳатто эшитмаган лутф-эхсон ва меҳрибончиликни кўрдик, улар бизга самимий ёрдам кўрсатишди. Биз умр бўйи уринсак ҳам, борингки, умримизга неча бор кўшиб берилган тақдирда ҳам, улар бизга қилган ёрдамнинг кичик бир улушини эплай олмасдик. Улар билан танишгач, бошимизга тушган фалокатларни сўзлаб бердик. Улардан бири деди:

— Мана шу тоғнинг орқасида бир шаҳар бор. Ўша ерда буюк подшоҳ истикомат қилади. Ҳар бир зулмдийда Унга сиғинса, муножот қилса, Унинг қудрат ва мадади билан мушуқли осон бўлади, дарду фалокатлардан қутулади.

Биз буюк подшоҳ шаҳрига йўл олдик. Ниҳоят, қаср олдига етиб, ижозатига муытазир бўлиб турдик. Киришга рұхсат берилди. Бизни саройга олиб кирдилар.

Биз кирган саройнинг кенглигию гўзаллигини тавсифлаб бериш кийин. У саройдан ўтганимиздан кейин кенг ва яраклаган бир сарой дарвозаси очилди. Бунга кўзимиз тушганида олдинги қурган саройимиз анча тор, кичкина туюлди. Ниҳоят, подшоҳ ҳузурига етдик. Парда қўтарилиб, подшоҳ жамолини кўриб, ҳаммамиз беҳуш бўлиб қолдик. Ҳайтовур, Унинг Ўзи дардимиздан огоҳ бўлиб, Ўз лутфи билан ўшимизга келтирди. Ниҳоят, У билан гаплашишга журъат этдик, ўз саргузаштимизни гапириб бердик. Сарг>‘заштимизни тинглагач, У деди:

— Оёқларингиздаги тузоқни уни қўйган кишидан бўлак ҳеч ким еча олмайди. Мен унга бир элчи юбораман. Элчи сизларни тузоқдан қутқаришни овчидан илтимос қилади. Гап тамом, хотиржам бўлиб қайтаверинглар.

Ана шундан сўнг биз элчи билан бирга йўлга тушдик. Биродарларимиз подшоҳнинг ҳусну жамоли ва Унинг даргоҳи ҳақида ҳикоя қилиб беришимни талаб қилдилар. Мен унинг жамолини қисқача таърифлаб бераман: У шундай бир подшоҳки, қачон сен қўнглинга завоқсиз жамолни, нуқсонсиз камолни келтирсанг, Унинг жамолу камолни қурган бўласан. Ҳақиқатан ҳам ҳар бир камолот Унда зоҳир, ҳар бир нуқсон, ҳатто мажозий маънода бўлса ҳам, Ундан йироқ. Кимки Унга хизмат қилса, у энг олий бахтга эга бўлади. Кимки Ундан узоқлашса, дунё ва охирада зиён кўради.

Ҳикоямни эшитиб биродарларим менга шундай дедилар:

— Сен ақлдан озиб қолибсан. Худо ҳаққи, сен эмас, балки ақлинг ҳам учган экан, сен овланмаган, ақлу хушинг овланган экан. Кишилар қачон учгану қуш қачон гапирган! Худди мижозингда сафро ғалаба қилганга ўхшайди⁵. Энди девпечакни қайнатиб ич, тез-тез сучук сувли з^аммомга тушиб тур, нилуфар ёғини ҳидла. Кейин лаз из таомлар егин, жинсий алоқа ҳамда уйқусизликдан сақлан, камроқ фикр юрит. Илгари оқиллигингни кўрганмиз, ақл-идрок ва заковатингга қойил бўлганмиз. Энди бу аҳволингни кўриб, биз сендан ранжидик. Сенинг азволингга нуксон етганини кўриб, кўнглимиз паришон бўлди.

Уларнинг гаплари қанча кўп бўлса, фойдаси шунча оз эди. Сўзнинг энг ёмони амалга ошмай, зое кетганидир. Тангридан мадад, одамлардан узр сўрайман. Золимлар келгусида қандай жазога учрашлари маълум.

ЗАЙНИДДИН МУҲАММАД ҒАЗЗОЛИЙ **(1058 - 1111)**

Зайниддин Муҳаммад Абу Ҳамид бинни Муҳаммад Аҳмад ал-Ғаззолий ат-Тусий мусулмон оламида "Хужжату-л-ислом" унвони билан машҳур. У Хуросоннинг Туе шаҳрида туғилган, болалиги Ғаззола ҷишлоғида кечган. Тусда Аҳмад Родугонийдан, Нишопурда Жувайнийдан таълим олган. Боғдодда тўрт йил мударрислик қилган, Сурия, Искандария, Мағриб сингари мусулмон ўлкаларида ятаган, умрининг охирида ўз ҷишлоғида хонақоҳ ташкил ҷилиб, ўша ерда вафот этган.

Ином Ғаззолийнинг қуйидаги асарлари "Қомусу-л-аълам"да зикр ҷилинган: "Ал-Басит" («Жавҳар»), "Ал-Васит" («Ўрталиқ»), "Ал-Ваъжиз" («Қисқа»), "Ал-Хулоса", "Ал-Мустафо" («Сайланган»), "Ал-Мунҳал" («Ниҳоллиқ»), "Ал-Мунтаҳал" («Ниҳоя»), "Тахофуту-л-фалосифа" («Ғайласуфларнинг ихтилофлари»), "Маҳақу-н-назар" («Қарашларни аниқлаш»), "Меъёру-л-илм" («Илм меъёрлари»), "Ал-Маҷосид" («Маҷсадлар»), "Ҳақиқату-л-цавлайн" («Икки сўз ҳақиқати»), "Иҳйа ал-улум ад-дин" («Диний илмларни жонлантириш»), "Маъқулот" («Тушунчалар»), "Ажибу-л-ҳулуб" («Ажойиб ҷалблар») ва бошқалар.

Улуғ алломанинг "Кимийи саодат" асарининг зоҳирий таржимаси "Дил ҳақиқати" бўлиб, бу асар мусулмонлиқ унвонининг пайдо бўлишидан бошлаб то тасаввуфнинг нозик тушунча ва ишоратлари шарҳига бағишланган. Ушбу асарнинг дил ва руҳ тушунчалари, уларнинг тасаввуфий талқинларига оид ва бошқа умуминсоний фикрлар сайланган ҳолда ушбу мажмуага киритилди.

ФАСЛ: Дишингни билсанг ўзингни танигайсен

<...> Билгилким, сени ким халқ қилибдир? Икки нимарсадин бири зоҳир бадандирки, ани тан атабдирлар, муни зоҳир кўз бирла кўргали бўлур. Яна бири маънии ботиндирки, ани *нафс*¹ дерлар, *жон* атарлар ва *дил* ҳам дерлар. Бу маънии ботинни (яширин маънони) ботин (ички) кўз бирла танигани бўлур. Зоҳир кўз бирла кўргали бўлмас. Ва сенинг ҳақиқатинг — ушбу маънии ботиндир.

Ва ҳар нимарсаки, бу маънии ботиндин ўзгадир — ҳамма анинг тобеи ва лашкаридир. Ва хизматкоридирлар. Ва ул маънии ботинга *дил* от қўйибдирлар. Ва дилнинг хосиятларин ва хислатларин баён қилгумдир. Ва дилдин мурод — ҳақиқати одамийдирким, ани гоҳи *руҳ* атарлар. Ва гоҳи *нафс* дерлар. Дил деб гўшт порани айтмасмизким, сийна, яъни кўкракнинг чап тарафида қўйибдирлар. Анинг ҳеч кадри ва эътибори йўқдир. Ўл гўшт пора ҳайвонда ва ўликларда ҳам бордир. Ани зоҳир кўзи бирла кўргали бўлур. Ҳар нимарсаки зоҳир кўзи-ла кўринур, ушбу оламдиндирки, ани олами шаҳодат дерлар. Ва дилнинг ҳақиқати ушбу оламдин эрмасдир ва оламда ғариб ва мусофирдир.

Дил бу олам кўҳна роботидин охират дорул *нажоти*²га ёнмоққа (қайтмоққа) келибдир. Ул гўшт пора (юрак) подшоҳ дилнинг маркаби³ ва асбоби суфраидир. Ва ҳамма азои бадан анинг лашкаридир. Ва жумлаи таннинг подшоҳи дилдир.

ФАСЛ: Дил ҳақиқати

Билгилки, дилнинг ҳақиқатини танимоқ то дилнинг вужудин билмагунча ҳосил бўлмас. Аввал дилнинг вужудин билгайсен. Андин кейин дил ҳақиқатини танимоқни талаб қилгайсенким, ул нечук нимарсадир?

Аммо дилнинг вужуди зоҳир билан бирла эрмасдирким, бадан ўлукларда ҳам бордир. Аммо (уларда) жон йўқдир. Бизлар дил деб ҳақиқати руҳни айтурмиз. Вақтики руҳ бўлмаса тан мурдордирки, анинг ҳеч эътибори йўқдир. Агар киши ботин кўзини очиб, зоҳир баданни ва осмону заминни ва ҳар нимарсаки, ани зоҳир кўзи бирла курса бўладир, ҳаммасини фаромуш қилса, ўз вужудини ночор танигай. Гарчандки, зоҳир бадан осмону замин, ўзга мавжудотлардин беҳабардир, аммо ўзлигинин бохабар бўлғусидир.

Вақтики, инсон бу ишларда яхши *тааммул*³ қилса, охират ҳақиқатидин андек таниганидир. Ва билгилки, бир пайт келурки, сендин бу зоҳир баданни олурулар ва сени андоғ ерга элтурларким, на сен фоний ва на ул макон.

Ф А С Л : Рух ҳақиқати

Аммо ҳақиқати рух нимадир ва онинг хос сифатлари нечукдир, буларни баён қилмоқға шарият руҳсат бермайдир. Ушбу ваҷхандирки, ҳазрати Расули алайҳиссалом шарҳ қилмабдирлар. Чунончи, Ҳақ таоло айтибдирким: «Эй Мухаммед, сендин рух ҳақида сўрайдилар, айтгил, рух Парвардигори олам амридандир». Бас, Расули акрам соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «*Рух қорҳои шлоҳий жумласидин ва хоҷаи олам амридиндир*»⁵ демакдин зиёда руҳсат топмабдирлар.

Ҳар нимарсаки, андоза ва микдор анга йўл топса, ани олами халқ атарларким, халқ асли луғатда микдор ва андоза маънисададир. Дил жавҳарининг микдори, моҳияти йўқдир.

Ф А С Л : Ҳавоси панҷгона (Беш сезги)

Билгил, бадан подшоҳ дилнинг мамлакатидир. Ушбу мамлакатда подшоҳ дилнинг турлук анвоъи лашкарлари бордир: Парвардигорнинг лашкарларини ўзидин ўзга киши билмас. Бас, (Оллох) дилни халқ қилибдир (яратибдир) охират учун ва дилнинг кори — абадий саодат талаб қилмоқликдир. Ва анинг саодати — Ҳақ таолони танимоқлиғ, унинг яратиш қудратини ва яратган нарсаларини билмак бирла ҳосил бўлғусидир. Бу маснуоти олам⁶ жумласидан, Дил олами ажойибларидир.

Ф А С Л : Илми зоҳир тасаввуф йўлида ҳижобдир

Бу мазкур бўлган *тахрирдин*⁷ дил одамнинг шарофати маълум бўлди. Ва тасаввуф йўлидин ҳам хабардор бўлдинг. Бас, буларни англединг, бўлғайким, айтибдирлар: *илми зоҳир тасаввуф йўлида ҳижобдир*. Бу сўзга инкор қилмағилки, бу сўз ҳақдир. Бу ваҷх бирлаким, ҳислар йўли бирла машғул ва *мустағраҳ*? бўлсанг, албатта *ҳижоб бўлғусидир*⁸. Бас, дил мисоли ҳавзга ўхшашдир ва ҳавоси панҷгона мисоли беш ариқға ўхшашдирким, бу ариқлар бирла кўнғилга сув кирар. Агар хоҳласангки, бу кўлни тағидин оби соф чиқсин десанг,

тадбири улки, бу кўлга сув кирадирган ариқларни маркам банд қилгил. Ва хавз ичидаги сувни тамом чиқариб, тагини чандон қовлагилки, оби соф чиқғай.

Бас, бунга ўхшаш, ул илмлар ойнаи дилга хавоси панжгона йўли бирла ҳосил бўлибдир, анга машғул бўлса мумкин эмасдирким, дилни тагинин маърифат чашмаси кушода бўлғай. Токи ойнаи дилни хавос йўли бирла ҳосил бўлган маълумотидин холи этиб, хавзи дилнинг тагини риёзат тешаси бирла қазиса, албатта, маърифат чашмаси очилиб, ойнаи жахоннамо бўлғусидир.

Бас, илми зоҳир хижоб бўлмоғининг сабаби шулки, вақтики киши ахли суннат ва жамоатнинг эътиқоддарини тамом билса... бундин ўзга илм йўқдир. Ва агар кўнгилга ҳақиқат тарафидин *шамим*¹⁰, яъни озгина миқдор бўй, яъни баҳра, айтурким, бу мен билган илм ақидага муҳолифдирким, бу навъ ишлар ботилдир. Бас, бу навъ кишига ҳақиқат харгиз маълум бўлмас. Ва ахли суннат ва жамоатнинг ақидалари оммаи халқни ақидаларидирким, ҳақиқатнинг қолипидир. Айни ҳақиқат эрмас. Ва маърифат тамом улдирким, ҳақиқат ушбу қолибдин намоён бўлғусидир. Чунончи, пуст ичидаги мағз мисолидадир.

*ФАСА: Ҳақ субҳанаҳу ва таолони
танимош баёнида*

Ўтган анбиёлар китобларида бу *цавл*¹¹ мастур¹² дирки, «*Аъриф нафсака, таъриф роббака*⁸». Ахбор ва осорларда келибдирки: «*Ман арафа нафсаҳу, фа қод арафа роббаҳу*»¹⁴. Ҳикмат. Аввалги арабийнинг таржимаси улки: танигил ўз нафсингни, танурсен Парвардигорни. Иккинчи Ҳадиснинг таржимаси улки: кишиким, танибдир ўз нафсини, батаҳқиқ танибдир Парвардигорини. Бу калималар далилдир мунгаки, нафси одамий ойинага ўхшашдирким, кишики ул ойнага бокибдир, Ҳақ таолони кўрар. Бисер халқдирким, нафслари ойнасига қарарлар, Ҳақ таолонинг жамолини кўрмаслар. Бас, Ҳақ таолони кўрадирган тариқа бирла бу ойнага қарамоғни билғайсенки, икки ваҳх бирла ҳосил бўлур. Аввалги ваҳх мушқул ва пўшидарок¹⁵ дирким, кўпчилик кишилар ул ваҳхни фаҳм қилолмаслар. Бас, киши фаҳмига сиғмаган сўзни қилмоқ савоб эрмас. Чунончи, калам сиёҳни пароканда қилур ва жамъ қилур, токи "Бисмиллох" *сурати* қоғозда нақш боғлағай.

Мунга ўхшаш фариштаи муаккаллар¹⁶ харорат ва бурудат¹⁷, аносири арбаъ¹⁸ни жунбушга келтирур. Қоғоз сиёҳни қилганга ўхшаш, аносири арбаъанинг рутубати шаклни қабул қилгусидир. Убусат, яъни куруклуғ ул шаклни сақлағувчидир. Чароки, агар рутубат бўлмаса шакл пайдо бўлмас. Агар убусат бўлмаса шакл тўхтамас. Чунончи, калам ангуштлар¹⁹ мададидин ҳаракатга келиб, ўз ишини тамом айлаб, "Бисмиллоҳ" *сурати хазонаи* ҳаёл²⁰даги нақшга мувофиқ хавослар муованати²¹ бирла қоғозда *сурат* боғлади. Мунга ўхшаш аносири арбаъдин харорат ва бурудат ҳаракатга келиб, фариштаи муаккаллар муованати бирла ҳаёт ва наботот, балки тамомий мавжудот *сурати* Лавҳул маҳфуздаги *суратга* мувофиқ жаҳон майдонида жилвага келур. Чунончи, банданинг қилур ишлари аввал дилда пайдо бўлур. Чунончи, одам қори дилни ораста қилса, бадан мамлақати тадбирини хўблиқ бирла қилур.

***ҲАСА : Одамийнинг саодати бандаликда
эрканининг баёнида***

Ҳазрати Ҳақ субҳанаҳу ва таоло маърифатининг шарҳи дароздирким, бу китоби мухтасарга сиғмас. Мунчалик шарҳ кифоятдирким, толибга тамоми маърифатга завқ-иштиёқ пайдо қилмоқға. Одамийни тамоми саодати Ҳақ таолонинг маърифатини қилмоқ ва анга ибодат ва бандалик қилмоқдир. Сабаби улким, вақтики, одам вафот этса Ҳақ таолодин ўзга анга ҳолрас қолмас²².

«Илайҳи-л-маржибу вал масийру». Яъни, қайтиб борадирган ер Ҳақ таолонинг даргоҳидир. Ҳар кишининг қароргоҳи ўз дўсти ва махбуби ҳузуридадирким, дўстлиги қанча зиёдадир, саодати андин зиёдароқ бўлгусидир. Бас, Ҳақ таолонинг маърифатини ҳосил қилмагунча ва анинг зикрини тўла этмагунча, Ҳақ таолонинг муҳаббати анинг дилига жо бўлмас...

«МУКОШАФАТУ-Л-ҚУЛУБ»дан

Нафс тарбияси

Эй инсон, билиб қўйки, доим ёмонликни хохлаб турадиган НАФС сенга шайтондан ҳам душманроқдир. Шайтон, нафсингнинг хою хаваси билан бўйнингга миниб олиб, сени Оллоҳнинг йўлидан чиқариши мумкин. Нафсинг эса сени беҳуда амаллар ва курз^к хаёллар билан алдаб қўюр! Чунки *нафс*, табиатан тинчлик-осудаликни, лоқайдлик, ғафлат ва бепарволикни ёктиради ва умрни танбаллик билан ўтказишни истайди. У доимо беҳуда ва ботил нарсаларга ўралашади. Беҳуда кибрга берилади. Агар нафсингдан мамнун бўлиб, унинг хоҳишларига юрсанг, манзилинг фалокатдир, ўлимдир. Янглиш ҳисоблар ва хом хаёлларингдан хабардор бўлмасанг, охири чўкишинг мукаррардир. Агар *нафста* «тўхта!» дейишга ожизлик қилсанг, у сени ёнғинга олиб боради. У ҳолда асло яхшиликка қайтиш умиди йўқдир. Нафс балоларнинг боши, разолатларнинг манбаидир. Шайтон учун гуноҳ хазинаси бўлган нафсни таниган одам Яратганни таний олмайди...

<...> Оллох жонлиларни уч тоифада яратган:

1 — *малаклар*: Оллох малакларга фақат ақл берган, доимо хою Ҳавасга майл қилинадиган нафс бермаган. Демак, малакларда гуноҳ қилишга мойиллик йўқ.

2—*ҳайвонлар*: Оллох ҳайвонларга биз тушунган маънода ақл бермаган, фақатгина нафс берган.

3 — *инсонлар*: Оллох инсонларга ҳам ақл, ҳам нафс берган. Шундай бўлгач, инсон зоти учун энг катта хатар медадан ва ейиш-ичиш хирсидан келади. Одам ила Ҳаво — уларга Оллоҳнинг саломи бўлсин — меданинг хирси туфайли жаннатдан қувилиб, хорлик ва йўқлик майдонига отилгандилар. Чунки Оллох уларга мева ейишни таъқиқлаганди.

1. Кимнингки нафси ақлдан ғолиб келса ва шу нафсининг хавойи истакларига кўра ҳаёт кечирса, у ҳайвондан ҳам тубанроқ, яъни ҳайвонлар ундан яхшироқдирлар.

2. Кимнингки ақли нафсидан ғолиб келса ва ҳаётини Оллох ўртага қўйган ахлоқ асослари доирасида ўтказса, у малаклар дан ҳам устундир.

Нафснинг ҳавойи истакларига бўйсунган одам, агар у ҳукмдор бўлса, қул ахволига тушади. Нафснинг ҳавойи ҳавасларига қарши бориб, сабр қилган одам эса, қул бўлса ҳукмдор бўлади...

<...> Нафс билан кураш борасида Оллоҳ буюради: «Биз Оллоҳ[^] йўлида курашувчи кишиларга албатта ўз йўлларимизни кўрсатамиз. Шубҳасизки, Оллоҳ ҳар қайда яхшилик килувчилар билан биргадир»¹.

Бир куни Пайғамбаримиз марҳамат қилдилар: «Энг фазилатли жиҳод нафс тарбияси учун қилинадиган жиҳоддир».

Жанглاردан қайтган саҳобалар, ҳаммаларидан Оллоҳ рози бўлсин, дер эдилар: «Биз кичик жиҳоддан қайтдик, катта жиҳодга келдик!» Улар шу пайтгача олиб борган барча курашларини *кичик жиҳод*, нафс тарбияси учун курашни гўзал ва ахлоқли бўлиш учун олиб борган *катта жиҳод* дер эдилар.

Нафс инсонни ҳар доим тўғри йўлдан оздириши мумкин, шу боис у билан тинимсиз курашиш керакдир. Нафс ва уни васвасага солувчи шайтон эса кўзга кўринмайди. Кўриниб турган душман билан олишиш кўринмаётган душман билан олишишга қараганда осонроқки, бунини айтиб ўтиришнинг ҳождати йўқ. Яна васвасачи шайтон инсонда ўзига ёрдамчи топади. Бу нафснинг ҳавойи орзуларидир.

Агар шайтон ва нафс, инсонни йўлдан оздирса, у киши Оллоҳнинг азобига дучор бўлади. Айнан бу борада бир ҳикматли сўз бор, айтадиларки: «Қай жангчининг оти жанггоҳдан қочса, душмanning қўлига тушади. Вале, кимнинг иймони ўзидан қочса, Оллоҳнинг азобига учрайди. Иймонни қочирмаслик учун Оллоҳга сиғинамиз. Душманга асир тушганининг балки қўли боғланмас, оёғига кишан урилмас, оч-яланғоч қолмас. Лекин ким иймойини қочирган бўлса, Оллоҳнинг ғазабига учрайди, юзи қораяди, қўли бўйнига боғланади, оёғига оловдан кишан урилади, ейдигани, ичадигани ва киядигани оловдан бўлади».

ИЛМУЛ ЯҚИН, АЙНУА ЯҚИН

<...> Савол: Илмул яқин билан айнул яқин орасидаги фарқ нима?

Жавоб: Бу саволга бир неча тарзда жавоб қайтариш мумкин:

1. Илмул яқин, пайғамбарликлари сабабли пайғамбарга оиддир. Айнул яқин эса фаришталарга оиддир. Чунки улар Жаннатни, Жақаннамни, Лавҳул Махфузни, Қаламни, Аршни ва Курсини айнан кўрадилар ва мушоҳада этадилар.

2. Илмул яқин, тириклар учун, айнул яқин эса ўликлар учундир. Чунки тириклар инсонларнинг ўлганини ва ўликларнинг ҳам қабрларда эканликларини биладилар. Лекин қабрда нима ақволда эканликларини билмайдилар. Холбуки, ўликлар қабрларни айнан биладилар ва мушоҳада этадилар: қабрлар, ё жаннат боғларидан бир боғ, ё жақаннам чуқурларидан бир чуқурдир.

3. Илмул яқин қиёматни билмоқдир. Айнул яқин эса қиёматни ва қиёматнинг даҳшатини айнан кўрмоқ ва мушоҳада этмоқдир.

4. Илмул яқин жаннатни ва жақаннамни билмақдир. Айнул яқин эса буларни айнан кўрмақ ва мушоҳада этмақдир...

ТАВАККУЛНИНГ ФАЗИЛАТИ

Таваккулнинг фазилатини билдирувчи оятлардан бири:

— Албатта, Оллоҳ ўзига суяниб (иш қилгувчиларни) севади. Бу қандай маком, бу қандай даражадирки, унга эга бўлганларга Оллоҳнинг муқаббати борлиги билдирилмоқда, Оллоҳнинг қониқишини ўз ичига олгани (Оллоҳнинг қониқишига сазовор бўлиши) маълум этилмоқда, у холда бундан каттарок бирор маком бўлиши мумкинми? Билиб қўйинг, бу маком *таваккул* мақомидир. Кимки, Оллоҳ унинг учун етарли эканлигини, Оллоҳ уни севишини ва ўз паноҳида асрашини айтиб юрса, албатта, катта бир нажотга эришгани ҳақдир. Зеро, севилган киши жазоланмайди, сургун қилинмайди, камокқа олинмайди...

<...> Таваккул ва асбобға тавассул² мавзуида жуда муҳим нукта бор: У эса шундан иборат: Ризқ таъминоти учун ишланади ва асбобға тавассул этилади. Лекин баҳоналар деганда қар нарса тушунилавермайди. Ризққа бақонаи сабаб бўлган нарсаларга асло эътибор берилмайди, уларга боғланилмайди ва уларнинг тепасида туриб олинмайди. Ризқни тақдир этган Оллоҳдир. Шундай бўлгач, кишйнинг кўз тиккан жойи, ризқ сўраладиган илоқи фақат Оллоҳ бўлмоғи керак...

"ИХӢА АЛ-УЛУМ АЛ-ДИН"дан

*Илмда сўфийлар ва сўфий
бўлмагапларнинг фарқига дойр*

Сўфийларнинг йўли назарий уламоларнинг йўлига зиддир. Сўфийлар ҳақиқатдан илм таҳсили ишига киришмайдилар. Олимларнинг борлиқ ҳақиқатларига дойр қилган ишларини ўрганиш ёки бу масъалаларни тадқиқ этишга ҳам мутлақо аралашмайдилар. Улар(нинг) фикрига кўра, тарик зид, ёмон, ўртамиёна нарсалардан кутулиш, дунёга алоқадор барча ришталарни узиб, фақат Оллоҳга боғланиш билан «ички кураш»га аҳамият беришдир. Шу нуқтага етиб ўзини бир қолипга солган инсонга Оллоҳнинг раҳмати сочилади, малаклар сири очилиб, ҳақиқатлар зохир бўлади. Толиб қиладиган иш нафсни поклаш, фақат руқга йўналиш, самимий ирода билан ҳаракат қилиш, сувсизликдан қийналиш билан Оллоҳнинг раҳматидан умидвор бўлишдир. Жаноби Ҳақ унга нурини туширади. Валий ва Пайғамбарларга илоҳий сирлар очилади: уларнинг руҳлари эришган қудрат билан камолот воситасида саодат топадилар. Бу амал илм таҳсили билан эмас, фақат зузд фид-дуня¹ бўлиб, унга алоқадор барча ришталарни узиш ва бутун ҳаёлни Жаноби Ҳаққа йўналтириш билан бўлади. Ҳақиқатдан, ўзини Тангрига берганга Тангри кам ўзини беради.

Мен бу йўлга киришга самимий истак қис қилганимда, аввал сўфийлардан бири билан маслақат қилишга қарор қилдим ва унга давомли тарзда Қуръон ўқиш хусусидаги фикрини сўрадим. Устоз бунга қаршилиқ билдириб шундай дедилар: Ягона восита бутун дунёвий алоқаларни узишдир: шундай бўлсинки ота-она, фарзанд, мансаб, ватан, илм, обрў ҳеч бири қалбингни машғул қилмасин. Яна шундай ҳолга тушасанки, айтиб ўтганларимизнинг ҳаммаси борми, йўқми фарқсиз бўлиб қолади. Сўнг бир хилватга чекиниб, тамоман ўзингни ибодат ва дин хизматига берасан. У ерда қалбинг ҳамма нарсадан фориғ бўлиб, бутун диққатинг Жаноби Ҳақ зикри ила машғул бўлади. Аввалида тилинг доимий Оллоҳ номини зикр қилиш билан банд бўлади: уйғоқ шуур ва онг билан «Оллоҳ, Оллоҳ» дейишдан тўхтамайсан. Сўнг шундай бир ҳолга келасанки, тилинг тўхтамаса ҳам яна тақрорланиб

кетаверади. Ортиқ тилнинг ҳар бир аҳамияти колмагунга қадар бу итда давом этасан, ниҳоят, тилинг айланмаса ҳам рухинг ва қалбинг зикрда давом этади. Қалбингда шу сўз маъносидан бошқа ҳеч нарса колмагунга қадар мунтазам зикр этасан: сўзнинг ҳарфлари ва шакли тамоман қалбингдан ўчиб кетади, фақат соф маъниси бенуксон ва акс ҳолда қолади. Сенинг хоҳишинг шу ергача бўлади: у ёғига ўтиш фақат сени беҳузур қиладиган тушунчалардан воз кечиш орқалигина мумкиндир. Шундан сўнг ихтиёринг қўлдан кетади, фақат зухур бўладиган фатҳларни кутишгина қолади. Бу фатҳлар авлиёларга келиш билан бирга пайғамбарларга зоҳир бўлувчиларнинг бир қисми ҳамдир. Бу гўё шамолдек елади ва тўхтамайди. Кечикиши мумкин, аммо яна келади ва ёки қолиши ҳам мумкин ёки кўриниб қочади. Агар қолса, бу узоққа чўзилиши мумкин. Ва бундай фатҳлар бирма-бир зухур бўла бошлайди. Булар бир хил бўлмайди. Бунга алоқадор тарзда бутун яралмишлар ва уларнинг сифатлари бир-биридан фаркли бўлиб, Оллоҳ валийлариининг мартабалари ҳам чексиздир. Мана шу сўфийлар йўлидир.

Инсонларнинг қарашларига кўра, бу гўзал бир поклик, софлик ва жило, кейин эса ҳозирлик ва кутишдир.

Дунёвий олимлар бу йўлнинг мавжудлигини, унинг ғояларини, авлиё ва анбиёларнинг бу юксак даражаларини мутлақо инкор қила олишмайди. Аммо улар бу йўлни ғоят мушкул ва мақсадга узоқ деб билишади. Ва дунёвий ришталарни бу даражада узишни ҳам имконсиз деб ўйлашади, шундай бўлса ҳам давоми ғоят йироқ бир эҳтимол деб билишади. Уларнинг фикри билан ҳам ишни чалкаштиришинг мумкин. Бу хулосага кўра, инсоннинг мижози ўзгарувчандир, ақли ҳам заифлашиши мумкин, танаси ҳам хасталанади ва тушқунликк^ ҳам туриши мумкин. Инсон аниқ далилларга таянувчи билимлардан хабардор бўлмаса, ақлига келган ҳаёлларини ҳақиқат деб ўйлайди.

Қанчалаб сўфийлар узоқ йиллар ўзларини қутқара олмасдан шундай ҳаёлларга асир бўлиб қолган. Агар илмда соғлом билимларга эга бўлмасалар эди, албатта, бундан қутулишарди. Шу ҳолда энг тўғри йўл уларнинг мезонларини тафсилотли далиллар билан ўрганишдир. Бу иш инсоннинг

максадига нафсни поклаш йўлидан-да ишончлироқ тарзда етказиши мумкин.

Пайғамбаримиз (с.а.в.) мукаккақ ҳеч бир ғайрат сарф қилмасдан тарбия қилинган бир нафсга эга эдилар. Аммо фақат риёзат йўли билан шундай даражага эришиш беҳудадир. Шу ҳолда мумкин бўлган бутун кучни сарф қилиш қиёслаш ва тадқиқ қилиш йўли билан ҳақиқий илмларни ўрганиши керак.

Аввало, ўрганилиши керак бўлгани эса аждодлар томонидан ўрганилган билимлардир. Кейин эса илоҳият соҳасидаги олимларнинг тадқиқотлари билан ўрганилмаган ҳақиқатларга интилишда ҳеч бир тўсиқ бўлмайди. Зеро, хануз инсонлар учун номаълум бўлган нарсалар кўп. Иккала томон ўртасидаги фарқ ҳам мана шудир.

Шу ерда бир мисол келтириб ўтмоқчиман, бу хикоя ақлий ҳақиқатларни эгаллаш учун аниқ нарсаларга эҳтиёж сезувчи ожиз ақлдиларнинг тушунишини қулайлаштиради ва икки тарафни ажратиб турган фарқнинг моҳиятини юзага чиқаради.

Хикоя қиладиларки, хитоилилар билан юнонлилар мусаввирлик санъатида қирол ҳузурида бахслашиб қолишибди. Қирол уларга тасвирлаш учун бир оролни берибдики, бунинг бир томонини хитоилилар, бир томонини юнонлилар чизишсин ва бир-бирларига қарамасликлари учун ўртага парда ҳам тутишибди.

Иш битгач, парда олинади ва иккала томондан қай бири устунлиги кўрилади. Шундай қилинибди, юнонлилар ўз жойларига жимжимадор безак ва ажойиб нақшлар чизишибди.

Хитоилилар ҳам парданинг у томонида туриб, умуман, ранглардан фойдаланмасдан деворни силлиқлаб жило беришибди. Атрофдагилар хитоилиларнинг мутлақо ранглардан фойдаланмаганликлари учун ҳайратланиб туришарди. Юнонлилар ишларини битиргач, хитоилилар «биз ҳам битирдик» дедилар. Томоша қилаётганлар: «Қўлингизда бўёқлар йўқ эди-ку, бирор нарса чизмадинглар ҳам, қандай қилиб битирдик деяпсизлар?» дейишди. Хитоилилар: «Ажабланманглар» дея жавоб беришди. Пардани кўтаринг даъвоимиз тўғри эканлигини кўрасизлар. Пардалар кўтарилди ва кўрилдики, хитоилилар деворида юнонлилар чизган барча суратлар аксланиб турибди. Зеро, хитоилилар девор юзини

Иҳиа ал-улум ад-дин

шунақанги тозалаб ишлов беришгандики, гўё ойнадек. Девор юзи шунақанги биллур шаффоф холга келгандики, юонлиларнинг машаққатлар билан чизишган суратлари худди шу шаклда аксланиб турарди.

Фараз қилингики, нафъи илоҳий илмлар тасвирланувчи бир жой бўлсин. Буни қуйидагича тушуниш мумкин. Биринчидан, юонлилар чизгандек айнан тасвирлаш орқали, иккинчидан эса, четдан сурат оладиган даражада тайёрлаш. Бу ерда ташқари «Лавху Махфуз» ва нафслар ҳам фаришталарнинг нафсидир.

Зеро, булар ҳақиқий илмлар тасвирини тўғридан-тўғри ва доимий кўрмоқдалар: гўё Қуръони каримни тамоман ёд олган тақдирингизда, қалбингизда кўз билан кўриладиган, қўл билан тутиладиган шакллар бўлмаса ҳам зехнингизга нақшланса, айти ту хол юз беради.

Нафсини қўл билан тутиладиган нарсаларга банди қилиб, ўзларини қутқара олмаган заиф кимсаларга бизнинг бу фикрларимиз маъқул келмасликлари мумкин...

ЮСУФ ҲАМАДОНИЙ (1048-1141)

Хуросондаш Ҳамадон шаҳрининг Бузанжирд (ёки Бузинажирд) қишлоғида таваллуд топди. Бомиён шаҳрида вафот этган, унинг васиятига кўра жасади муридлари томонидан Марв шаҳрига келтирилиб, у ерга кўмилган.

Юсуф Ҳамадоний цадим Туркистон маънавиятида ўзига хос дунёқараиш, тасаввуф тизимини барпо этган, ривожлантирган олим ва ориф бир зотдир.

Абдулхалиқ Ғиждувонийнинг «Маҷомоти Хожа Юсуф Ҳамадоний», Ғаридиддин Атторнинг «Тазкирату-л-авлиё», Абдирахмон Жомийнинг «Нафаҳоту-л-унс», Алишер Навоийнинг «Насойибу-л-муҳаббат» тазкираларида маълумот берилган. Замонасининг етук шайхлари Абдулқодир Ғилоний (Ғавсу-л-аъзам), Шайх Ҳамидулдин Мултоний, Имом Ғаззолий билан мулоҳотда бўлган. Одамлар орасида юриб, уларни иршод қилиш, муридлар таълим-тарбияси билан шуғулланиш йўлини танлади. Шунинг учун унинг хонақоҳи «Хуросон Каъбаси» номини олган.

Шайх Ҳамадонийнинг Туркистон пири Хожа Ахмад Яссавий ва Хожаи жаҳон Абдулхалиқ Ғиждувонийни тарбиялаб камолга етказган. Шайх Юсуф Ҳамадоний хожাগон—наҷибандия тариқатидаги «хуш дар дам», «назар бар қадам», «сафар дар ватан», «хилват дар анҷуман» ҷоидаларини ишлаб чиққан.

Шайх Ҳамадонийнинг куйидаги асарлари маълум: «Рутбату-л-ҳаёт» («Ҳаёт мартабаси»), «Қашф», «Рисола дар одоби тариқат» («Тариқат одоби ҳақида рисола»), «Рисола фи анна-л-кавна мусаххарун лил инсон» («Яратгanning ҳукмидаги борлиқ ва Инсон менлиги ҳақида рисола»), «Рисола дар ахлоқ ва муноҷот» («Ахлоқ ва илтижо ҳақида рисола»).

«Рутбату-л-ҳаёт» рисоласи савол-жавоб тарзида ёзилган. Шайхга ўн тўрт савол берилган ва уларнинг жавоблари асосида рисола тартиб қилинган. Асарда «ҳалол ва ҳаром, моддийлик ва руҳоният, дунё ва охират, тубанлик ва юксалик» қабилар ва уларнинг оқибатлари ҳақида фикр юритилган.

«РУТБАТУ-А-ҲАЕТ»дан

Фақат Ундан ёрдам сўраймиз. Ҳамд Оллоҳ таолога хосдир. Азалий ҳамдининг буюклиги билан *Ҳомид*¹, илк улуғворлик ҳамди билан *Мажид*², доимий тавҳидининг карами билан *Шоҳид*, абадий бирлигининг мушоҳадаси билан *Воҳид*³, зохирий қаҳрининг азамати билан *Жаббор*⁴, ботиний азаматининг қаҳри билан *Қаҳҳор*⁵, юксак ҳокимиятининг улуғлиги билан *Малик*⁶, қайюмий иззатининг мулки билан *Мутақаббир*⁷, олий марҳаматининг гўзаллиги билан *Восеъ*⁸ ва шафқатли раҳматининг кенглиги билан *Муҳсин*⁹ бўлган У (Оллоҳ таоло)дир. Махлуқотининг энг олий, закий ва хайрлиси бўлган Расулига, унинг асҳоби, ақрабо ва умматига салоту саломлар бўлсин.

Оллоҳ таоло сени ўзи севган ва рози бўлган ишларда муваффақ қилсин, «тирик (жонли) ким ва тириклик (хаёт) нима?» деб сўрадинг.

Жавоб: Тавфиқ Оллоҳдан. Билгилки, басират ва *яцин аҳли*¹⁰ қошида, тирик — бу тинч-осуда кишидир. «Тириклик» эса тинчлик, хотиржамликдир. Етти қават осмон ва ернинг махлуқоти, тинчлик ва хотиржамликнинг моҳияти ҳақида ҳамфикрдирларки, ҳар бир киши бир нарса билан осуда, тинч ва сокиндыр. Аммо тасалли ва хотиржамлик жойлари турличадир... Ҳамманинг ўз мавқе-мақоми ва аҳволига кўра бир тасалли макони мавжуд. Инсон унинг мавжудлиги билан ҳузур-ҳаловат, роҳат ва таскин топали. Уни йўқотганида эса саросима ва изтиробга тушади. У билан роҳатланиб, тасалли топгач, кўнгиллар хотиржам бўлади. Ҳақ йўлининг йўлчилари бўлган пайғамбарлар айтадиларки: «Фалон киши фалон нарса билан тирикдыр». Бу тирик ва тирикликни танишда умумий қоидадир.

Аммо тирик билан тирикликни сўфий тоифасининг таърифига кўра батафсил билмоқчи бўлсанг, билгилки, дунё безаклари билан тасалли топиб овунган кишининг саодати — бу алданиш саройи бўлмиш дунёнинг арзимас молини жамлаш,

манъ қилиш, олиш ва беришдир. Бу киши дунё билан умр кечирмокда. Демак, дунё билан тирикдир. Бу ҳолат Одам боласининг ҳаёт мартабаси ва манзилидаги энг кадрсиз ва тубан даражадир. Чунки дунё матоси билан хотиржам бўлиб овунган киши хайвонлар, ҳашаротлар, ёввойи ва уй хайвонлари, куш ва баликлар билан баробар ва улар билан шерикдир. Чунки улар бу алдов дунёнинг лаззатлари билан тирик ва ҳаётдирлар...

<...> Дунёнинг ортиқча ишларидан йироқлашиш ва сакланишда инсон мавжуд вазият ва эҳтиёжига кўра машаққат тортиши керак... Ҳаловат ва ором топишнинг ҳосил бўлишида икки йўл мавжуд: *Биринчиси*, Оллоҳнинг фазлу карами туфайли бандага заҳмату машаққатсиз келадиган ҳаловат бўлиб, у бандани дунё ҳаётининг қаъридан дин дунёсининг кўкларига чиқаради. Аммо бу ноёб ходиса бўлиб, «*ноёбнинг ҳукми йўшир*» демишлар... *Иккинчиси*, риёзату кийинчиликлар чекиш орқали эришиладиган ҳузур-ҳаловат бўлиб, у олдинги ва ҳозирги солиқларнинг *мушоҳада*¹¹ йўлидир. Ҳақ таоло фармон қилурки: «*Бизнинг (йўлимиз)да жиҳод қилган — курашган зотларни, албатта, Ўз йўлларимизга ҳидоят қилурмиз. Аниқки, Оллоҳ чиройли амал қилгувчи зотлар билан биргадир*»¹² (*Қуръон*, 29:69). Ва яна дедилар: «*Ким мушоҳада орқали ўзининг зоҳирини (феълу атворини) безаса, Оллоҳ таоло мушоҳада (ҳалб кўзи билан Ҳақни сайр этиш) орқали унинг ботинини гўзallaштиради*». Яна дейилдики: «*Зоҳирий ҳаракатлар ботиний баракотларга сабаб бўлади*». «*Кимгаки, нафси дуст ва карамли бўлса, у кишининг диний ишлари осонлашади*»¹³. «Дунё оромгоҳи ва ундаги ортиқча нарсаларни хароб қилишга сарфланган ҳаракат миқдорида Ҳақ зикри тасаллигоҳининг иморати маъмур бўлиб бораверади». «Ким сенга дунёни озайтурса, дардингни озайтирган бўлади. Кимки, дунёни кўпайтурса, дардингни кўпайтирган бўлади... Ҳақ йўлида юрган солиқларнинг бу мавзудаги сўзу иборалари фарқлидир:

Сўфий шундай дейди: «Кимки дунё кудуратидан (ғашлигидан) пок бўлса, *Мавло*¹⁴ зикрининг софлиги билан ҳаловат топади.

Дарвиш дейди: Алданиш дунёсида факрлашди, сурур ва саодат оламида бой бўлди.

*Муваҳҳид*¹⁵ дейди: ширк ва шерикликдан қутулди, танҳо ва ёлғиз бўлди.

*Муқарраб*¹⁶ дейди: ўлимнинг дастидан халос бўлди ва абадий ҳаётга боғланди.

Солик дейди: хароб уйдан чиқди ва обод манзилга жойлашди.

Ориф дейди: шайтон ва девларнинг уясидан кутулиб, илохий ризо боғчаси бирла хузур топди.

*Аҳли кашф*¹⁷ дейди: нафс зиндонидан кўнгил тахтига чиқди.

Барча бу сўзлар тўғри ва ҳақдир. Қачонки, инсон бу дунёнинг оромгоҳини охиратнинг оромгоҳига алмаштирса, бу барча таърифланган сифатлар унинг либоси бўлади. Ҳам дарвиш бўлур, ҳам сўфий, ҳам муваххид, ҳам аҳли кашф, ҳам ориф, ҳам солик, ҳам маънавий маком соҳиби ҳамда йўлнинг ҳақиқатига эришган инсонга айланади.

<...> Агар бири шундай савол билан мурожаат қилса: бу масъалада мазҳаб олимлари турли фикрлар билдиришган, баъзиси иймон ва ислом бир нарсадир дейишган бўлса, баъзилари иймон бошқа, ислом бошқа дейишган. Қайси фикр тўғрилигини изоҳлаб беринг. Ушбу икки хил фикрдан қайси бирини қалбингиз тасдиқлайди? Агар иймон ва ислом бир нарса бўлса, уларни иккига ажратиш дируст эмас. Агар иймон бошқаю, ислом бошқа бўлса, бу фарқликнинг далили нима?

Жавоб: Оллоҳ муваффақ айласин.

Эй басират ва яқин денгизида инжу изловчи киши! Билгилки, бу масъалада мурид кўнгилни тақлид зангидан поклаб, изланиш уйининг эшигини шубҳа тиканларидан тозалашни даркор. Бундан ташқари мурид Ҳақ таолонинг улуғвор йўлидан насибасини олган валийлар билан яқинлик ва дўстлик ҳосил қилиши керак. Ҳиммат эгалари боғлаган камар билан улар ҳам белларини боғлашлари шарт. Токи *«Биз унга покиза ҳаёт ато этурмиз»* (*Қуръон, 16:97*)¹⁸ сўзларининг оҳанглари ва бу оҳангларнинг сўзлари унинг қулоғига етгач, харф, сўз ва оҳанглар бўғзидан жой олишидан олдин харф маъноси унинг қалбига ўрнашган бўлади.

Агар мурид бу даражага эриша олмаган бўлса, унинг тасарруфи ақлу заковат тасарруфига айланади. Бунинг учун эса у англаб идрок этган ҳар бир нарсага зикр, дуо, шукр ва ҳамд билан муносабат билдириши, мавзуларни идрок этолмагач, гўллигини сўзловчининг сўз ва илмига эмас, балки ўз фаҳмининг ноқислигидан деб билиши (лозим)...

<...> Қалбий тафаккур ва ботиний мушоҳада банданинг ғайрати билан ҳосил бўладими? Ёки Ҳақ таолонинг инъоми ва тухфасими?

«Фикр (тафаккур)нинг йўллари ва чегаралари қанча, қандай ва қаерда? Қандай бир зикр тафаккурдан устун ва қайси тафаккур зикрдан афзалдир? Пайғамбарлар ва авлиёлар зикр билан сифатланганлар. Гарчи уларнинг кўнгиллари ботинни кўриш ва ғайбни мушоҳада қилиш ҳазинасидир».

Жавоб: «Зикр ва фикр (тафаккур) банданинг ғайрати ва ҳаракати билан ҳосил бўладими ёки Ҳақ таолонинг инъоми-лутфи билан юзага келадими?» — деб сўраяпсан.

Билгилки, шундай фикрки, мўминнинг унс макоми, сукунат ва ором махали, кўнглининг ҳаёт ва тириклиги бўлса ва бу фикр зикрдан туғилган бўлса, банданинг ҳаракатсиз бандада зоҳир бўлади. Солиқ Ҳақ йўлидаги зикрида охириги нуқтага етиб бормагунча, унинг зикри бир суратга қирмайди. Шу боис бундай ҳолатдаги солиқнинг тафаккури Ҳақнинг инояти *мавҳибаи илоҳия*²⁰сидир. Илоҳий қонун ва одат шу тарзда жараён этади.

Солиқнинг зикрда охириги нуқтасига етиши бу тили билан бирга етти аъзосининг, ҳатто туқлари ва тирноқларининг ҳам зикрда иштирок этишидир. Қалб аъзоларнинг зикрини эшитади ва кўради, ҳароратга келади, натижада қувват топиб, у ҳам зикрга қўшилади.

Қалб зикрининг нияти қирқ кундир. Бу муддат охирига етганда нурлар жамланиб, қалбни шуълалантиради, ҳис аъзоларининг тешиқларидан ташқарига чиқади.

Хилват аҳлида пайдо бўлган бу ҳолларни ҳеч бир факих, муфассир ёки муҳаддис билолмайди²⁰. Эй, Ҳақ йўлининг йўлчиси! Сен ҳам бир кун бу мартабага етсанг, ўз кўзинг билан кўрасан. Бу маънавий ҳолу мушоҳадалар баъзан бир йил, баъзан ўн йил давом этади. Ҳолларнинг муддати зикр муддати қадардир. Бу воқеа пайдо бўлгунга қадар (қалб кўзи очилгунга қадар) инсон зоҳирий кўзи билан кўриб туради. Қалб кўзи билан кўриш, яъни мушоҳададан кейин зикрга гал келади ва ҳокимият қалбий зикр қўлига ўтади. Қалб ҳарорат билан зикр қилган вақт мобайнида тил шодмон бўлиб, интизорлик билан кутиб туради. Қалб зикри тўхтагач, тилга навбат келади ва у зикрга киришади. Муриднинг насибаси меҳрибон бир пирга кўнгил боғлашидир. Мурид ўзи ёлғиз ўн

Рут бату-л-ҳа ёт

йилда боса олмайдиган йўлни пир раҳбарлигида бир йилда босиб ўтади. Мурид бир ҳол ва мушоҳадага боғланиб, у мартабада ўн йил қолиши мумкин. Оқибатда бир пир келиб, унинг йўлини очади ва муридни у ахволдан қутқаради.

Воқеалар (мушоҳада)нинг вақти ва навбати ўтгач, қалбдаги зикр иқлимидан барча тафаккур эшиклари тамоман очилади. Тафаккур ортгач, мурид янада жонланади, натижада ҳузур макони янада обод бўлиб, Ҳақ таолонинг муҳофазасига эришади.

<...> Энди сўзимизнинг асл мақсадига ўтайлик: баъзиларда ҳою ҳавас ғазаби, баъзиларда диний ҳақлар ғолиб келади ва унинг сўз ва ишлари одатдаги табиий ҳолати чегарасидан чиқиб кетади. Шундай экан, бир инсоннинг меҳр-муҳаббати бошқа инсонга ғолиб келса, унинг сўзу ҳаракатлари одатдаги тартибдан чикса, ажабланмаслик керак. Нафсоний, шайтоний ва шахвоний ишқ ҳоким бўлган ошиқлар орасида бундай ҳолат очик-ойдин кўринади. Шак-шубҳасиз, улар шундай бир фазилатга эришадиларки, сўзлари, хатти-ҳаракат ва йўналишлари олдинги ҳолларига асло ўхшамайди. Шундай экан, Оллоҳ дўстларига ва Ҳақ ошиқларига нега ишониш мумкин эмас? Ҳолбуки, *Оллоҳ севгиси*²¹ маҳлуқот севгисидан кўра жўшқин, шиддатли ва қудратлироқдир.

Нафсоний ва шайтоний севги билан раҳмоний севги орасидаги фарқ шундай: маҳлуқот севгисида ўзидан кетиш ва девоналик юзага келади. Ҳақ таолони севишда эса кўнгилда фаросат, ҳикмат ва маърифат ҳосил бўлади. Чунки шайтоннинг йўлида тикан ва ҳас-ҳашак учраса, Ҳақ таолонинг йўлида фақат наргису лола рўпара келади.

<...> Савол берувчи «Қайси зикр фикрдан (тафаккур дан), қайси тафаккур зикрдан афзалроқ?» деб сўраган эди.

Бу ҳақда фикримиз шундай: Молий кукуклар ва баданий вазифалар каби ислом *хуббалари ва таянчлари*²² муҳофаза қилувчи, ҳаёт истеҳкомини соғломлаштириб, унс уйи иморатини бунёд этувчи зикр — фикрдан афзалроқдир. Чунки бу зикр кўнгил оламида эмас, аъзолар оламида жараён этади. Аъзолардаги зикр шакл ва кўринишга киради. Зикр тил билан ижро этилади, тил эса бир аъзодир. Бу ерда фикрга урғу берилмаяпти, чунки у қалб ишидир ва бу зикр кўнгил оламига

етишмаган. Бу зикрнинг устунлиги куйидаги сабабларга кўради: бу мартабада фикр (тушунча, тафаккур) мажбурланмайди. Чунки бу шахснинг кўнгли иймон олами мушоада этиш нурлари билан ойдинлашмаган. Банда нафс ва шахват қўллигидан қутулмаган. Дунё, мақом ва ҳаёт севгиси пардаси билан дунёда боқийлик орзуси унинг кўнгил кўзида собитдир. Бу ҳолдаги шахснинг тафаккури қоронғу ва ёмғирли бир кечада йўл билмайдиган кишининг юришига ўхшайди. Ҳар қанча юргани билан манзилга етолмайди. Тўғри ва мустаҳкам йўлдан юриши ноёб бир ҳодиса бўлгани билан «нодирнинг ҳукми йўқдир...»

Бундан ташқари унинг тафаккури кўнгилни очмайди. Чунки у мартаба ва мақомга ҳануз етишмаган. Шу боис ҳануз етишмаган ҳолда бўлгани учун зикр тафаккурдан афзалдир. Зеро, зикр қалбни юмшатади ва кўнгил кўзини мунаввар қилади. Қалб тафаккурини очувчи қалит зикрдир. Шу боис Ҳақ таоло *«Уйларга эшикларидан киришлар!»* (*Қуръони карим, 2:189*)²³ деган. Ва бу ўз ўрнида амалга ошади.

Қалб билан зикр дарахт билан сувга ўхшайди. Қалб билан тафаккур эса дарахт билан мевага менгзайди. Дарахтни суғормасдан, унинг гуллаб барг чиқаришини қутмасдан ва у хали ғунчаю новда очмасдан туриб, ундан мева талаб қилиш хатодир. Чунки ҳануз мева ҳосил бериш вақти етмаган. Балки дарахтни вояга етказиш вақтидир. Уни суғориш, атрофидаги бегона ўт-ўлан ва зараркунандалардан тозалаш, офтоб ҳароратидан баҳраманд бўлишини кутиш керак. Токи дарахт кўкаради, яшнайти ва ям-яшил барглarga бурканади. Шундан кейингина унинг шохларидан мева таъма қилиш тўғри ва ўринли бўлади. Ҳақ таолонинг қуйидаги ояти қаримаси мазкур нуқтани тасдиқлайди: «Бизнинг (йўлимиз)да жиҳод қилган — курашган зотларни албатта ўз йўлларимизга ҳидоят қилурмиз. Аниқки, *Оллоҳ чиройли амал қилувчи зотлар билан биргадир*»²⁴ (*Қуръони карим, 29:69*). Тилнинг зикри — мужоҳададир. Кўнгилдаги тафаккур эшигини очиш — ҳидоят йўлларини кўрсатишдир.

Ҳар бир нарса бу оятга мувофиқ фоний бўлади, йўқликка айланади. Илк сўзловчи киши бу жинслар орасидаги фарқни шарҳлаганидек, оят ва ҳадисларда келган — хох баданий бўлсин, хох рукий бўлсин — сифатлар, туғма

хусусиятлар, ахлоқ ва фикрий идроклар бу дунёга тегишли ва ўткинчидир...

Бу сўзнинг изоҳи қуйидагича: жазо, мукофот, тақдирлаш ва даража куни бўлган охиратда гўзаллик ва хунуклик, заифлик ва куч-қувват, хушёрлик ва гафлат, тавозеъ ва шухрат, сўзамоллик ва дудуклик, факрлик ва бойлик, куллик ва қироллик, ҳасталик ва саломатлик сингари дунёвий хусусиятлар бирон кишига савоб, даража, жазо ва мукофот бермайди. Бу нарсалар савоб тарозусига қўйилмайди. Булар сабабли инсонга жазо ҳам, азоб ҳам берилмайди. Бу нарсалар билан дунё ҳаётида Ҳақ таолонинг даргоҳига яқинлашиш учун васила ва яқинлик қилмайдилар. Булар билан охират йўлининг манзилларини кеча олмайдилар. Авлиёуллохнинг мартабаларига ҳам эриша олмайдилар.

Дин йўлининг улуғларидан бирига савол беришибди: «Бу йўлда бало қўпми ёки неъматми?» У зот шундай жавоб берибдилар: «Бу йўлда на неъмат бор, на бало, на ҳасталик, на саломатлик, на факрлик, на бойлик, на яхшилик ва на ёмонлик». Бу сўзни менга савол сўраган одамнинг ўзи айтди. Тўғриси Оллоҳ таоло яхши билгучидир.

ХОЖА АҲМАД ЯССАВИЙ
(ваф. 1166-67)

XI асрнинг сўнгида Туркистоннинг Ясси (айрим манбаларда Сайрам) қишлоғида Шайх Иброҳим оиласида туғилган. Отасининг вафотидан сўнг машҳур Арслонбободан таълим олган. Арслонбобо тирикликда уни Бухорога бориб, таҳсими давом эттиришга даъват этган. Бухорода Юсуф Ҳамадонийга учинчи халифа бўлган. Бироз вақт ўтгач, шайхликни Ҳамадонийнинг тўртинчи халифаси Абдулҳолик Ғиждувонийга топшириб, Яссига қайтган. У ерда хонақоҳ очиб шайхлик қалган. Пайғамбар ёши(63)да чиллаҳона қаздириб, «буюк турк пири оламдан этакни силккан» (Алишер Навоий).

Ҳожа Аҳмад яссавилик (жаҳрийлик) тариқатининг асосчиси ва илк турк мутасаввифи сифатида ҳам машҳур. Аҳмад Яссавий ибодат (хонақоҳ) адабиётининг бошловчиси бўлиб илк адабий мактабга асос солган. Бу тариқат ҳозирга ҳадар яшаб келган сулук йўлидир. Бу тариқатнинг асоси, йўналиши ва таъсири масалалари «Маслаку-л-орифин», «Ламаъот», «Самароту-л-машойих», «Жавоҳиру-л-аброр» каби маъна ва рисолаларда баён қилинган.

"Девони ҳикмат" номи билан бизгача етиб келган китоб, асосан, шогирдлари томонидан тартиб берилган. "Девони ҳикмат"да илоҳий ишк ғояси ва маърифий мазмун етакчилик қилади. Шу боисдан ҳам Яссавий ҳикматлари маъно ва моҳият эътибори билан Қуръони қарим ва Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларига чуқур боғланган. Асар қўлёзмаларидан энг ҳадимгиси XVII асрга тегишли. «Девони ҳикмат»дан яссавилик мактабига мансуб бошица шоирларнинг ҳам асарлари ўрин олган.

Яссавилик тариқатининг асослари «Факрномада» акс этгани учун (айрим мутахассислар уни Яссавийга нисбат беришади) ушбу рисола баёни берилади.

*«ФАҚРНОМА»дан
Бисмиллаҳир роҳманир роҳим*

Алхамдулиллахи роббил аламин вал ақибату лил муттақин вассолату вассаламу ала росулихи Мухаммадин ва алихи ва асқабиhi ажмаин¹.

Аммо, билгилким, қутбул ақтоб² ва сарвари машойих, султонул авлиё ва бурхонул атқиё³, фарзандхонди хазрати Султонул анбиё (Мухаммад) соллаллоху алайхи ва саллам хазрати. Султон Хожа Ахмад Яссавий андоқ айтибтурларким: "Биздин сўнгра охирул замон ёғин бўлганда, андоқ машойихлар пайдо бўлғайким, иблис алайхиллаъна алардин сабақ олғай ва ҳамма халқ аларға мухиб бўлғай ва муридларини бошқара олмағайлар. Ул шайхларким, муридларидин таъма қилғай ва жонини куфру залолатдин айирмағай ва аҳли бидъатни яхши кўргай ва аҳли сўшнатни ёмон кўргай ва илми шариат бирлан амал қилмағай ва номахрамларга кўз солғайлар ва ёмонлиқ пеша қилиб, Оллох таолонинг раҳматидин умид тутғай ва машойихлар ишини хор кўргай, м)фидлари рад бўлғай, ўзлари муртад бўлғай ва яна хорлик-зорлик бирла муридларининг эшигида юругайлар. Ул холда муридлардин ниёз олғайлар. Агар муридлари назру ниёз бермаса, урушғайлар. Айтқайлар, мен безормен, Худо безор, дегайлар.

Шайх улдурким, ниёз олса, мустақиҳ⁴ларға, ғариб, бечораға бергайлар. Агар олиб ўзи еса, мурдор эт емишидек бўлғай. Агар тўн қилиб кийса, ул тўн тўзғунча, Ҳақ таоло намоз, рўзасини қабул қилмағай ва агар олган ниёзидин нон қилиб еса, Ҳақ таоло ани дўзахда турлук азобға гирифтор қилғай. Ва агар андоқ шайхға хар киши эътикод қилса, кофир бўлғай. Андоқ шайхлар малъун турур. Анинг фитнаси дажжол⁵дин бадтар¹ шариатда, тариқатда, хақиқатда, маърифатда муртад турур.

Эй толиб, агар қакни талаб қилиб, тобай десанг, андоқ пирга қўл бергилким, шариатда *орифи билло*[^] бўлса, тариқатда *воқифи асрор* бўлса, хақиқатда *комилу мукамал* бўлса, маърифатда *дарёи уммон* бўлса, андоқ пирга қўл бергилким, саодат бўлғай. Агар мурид шариат илмини билмаса,

шариат илмини анга ўргатгай. Агар тариқатда ҳоли воқеъа пайдо бўлса, тариқат илми бирлан йўлга солғай ва ҳақиқат сиридин муридга йўл кўрсатгай. Маърифатда жазбаи Ҳақ⁷ пайдо қилғай.

*Шайх Зуннун Мисрий*⁸ роҳматуллоҳи алайҳи андоқ айтибтурларким, мурид қирқ йил хизмат қилмағунча, шайхлик ва фақирлик ва дарвиш ўрни анга таъйин бўлмас ва хирқа киймоғ анга раво эрмас.

Ҳазрати Султон Хожа Аҳмад Яссавий андоқ айтибтурларким, ҳар ким пирлик ва шайхлик даъвосин қилур бўлса, қирқ йил то пирнинг хизматида юрмағунча, шайх ўрни анга раво эрмас. Агар мурид олса, рад турур. Ҳар ким дарвишлик даъвосин қилса, аввал Ҳақ амрина бўйунсунуб, шариат амри бирла бўлғай. Ва ботил ишлардин ва бидъат ишлардин парҳез қилғай. Кеча киём бўлмағунча, кундуз хизмат қилмағунча, шайхлик даъвосин қилса, ботил турур. Агар тавба қилмай, дунёдин борса, Ҳақ таоло тамуғда турлук азобға гирифтор қилғай.

Эй дарвиш, агар зохид бўлса, риёи обид бўлса, савдой сўфи(й) бўлса, гадойи дарвиш бўлса, ҳар жой сўфи(й)ликлари мурдор, ишлари фасод, муридлари муртад, сўфи(й)ликлари *худрўйлик*⁹, дарвишликлари таъмалик, ниятлари фитналик, тариқалари *ибоҳат*¹⁰, суннатлари бидъат, феъллари кабоҳат, натижалари шаховат, сирлари хиёнат ва ғусллари *жанобат*¹¹; сўфиларда риёзат йўқ, факирларда қаноат йўқ, *ғанийларда*¹² саховат йўқ, дарвишларда ваҳми қиёмат йўқ. Эй дарвиш, ахволимиз нечук бўлғай.

Эй дарвиш, билгил ва огоҳ бўлғилким, аввал — *калимой шариат*, иккинчи — *калимаи тариқат*, учинчи — *калимаи маърифат*, тўртинчи — *калимаи ҳақиқати* билмак керак. Агар сўфи(й) бўлиб, бу калималарни билмаса, сўфий эрмас.

Калимаи шариат бу турур: *ла илаҳа илаллоҳу Муҳаммадун расулуллоҳ*¹³.

Калимаи тариқат бу турур: *ла илаҳа илаллоҳу саффан саффо Муҳаммадун расулуллоҳ*¹⁴.

Калимаи маърифат бу турур: *ла илаҳа илаллоҳу азаматиҳи, Муҳаммадун расулуллоҳ хилкатуҳу*¹⁵.

Калимаи ҳақиқат бу турур: *ла илаҳа илаллоҳу би қудратиҳи Муҳаммадун расулуллоҳ би рисолатиҳи*¹⁶.

Эй дарвиш, машойих мотакадламнинг факирлиғини қабул қилиб, сўзларига пайравлик қилиб, ахкому арконларини билиб, ҳаво ва ҳавасни тарк қилиб, нафсни мужоҳада ёйи бирлан синдириб, ўзига мутеъ қилиб ва қаноатни пеша қилиб, қазосина рози бўлиб, балосиға сабр қилиб, неъматига шукр қилиб, айтган рисолаға амал қилиб, Худойи таолонинг амрини бажо келтурса, *дарвишлик* оти анга *мусаллам*¹⁷ бўлур. Йўқ эрса, буларни билмай, шайхлик даъвосин қилса, қиёмат куни қаро юзлик бўлиб, шарманда бўлғай. *Навузубиллаҳи мин залика*¹⁸. Фақрлик мартабаси мақоми аъло турур, ҳар кимга муяссар бўлмас!..

<...> Алқисса, бу мақом анбиёлар ва орифлар ва ошиқларнинг мақоми турур. Хусусан, ҳазрат Расули ақрам соллаллоҳу алайҳи васалламнинг мақоми турур, яъни "*Ал-фацру фаҳри*"¹⁹ дедилар ва фақирни яхши кўрмак иймондин турур, фақирни хор тутмоқ куфр турур. Нечукким, Ҳазрати Набино соллаллоҳу алайҳи ва саллам айдилар: "*Ҳуббул фуцарои минал ийман ва буғзул фушрои минал куфри*"²⁰.

Аммо фақрлик мартабаси ва ҳурмати етти қат осмондин ва етти қат ердин улуғроқ турур. Нечукким, ҳазрати Расули ақрам соллаллоҳу алайҳи ва саллам айдилар: "*Ҳурматул фуцароил мўминина аъзаму индаллоҳи мин сабъис самовоти ва сабъил арзиина*"²¹.

Эй дарвиш, ҳар ким ғанийларни иқром қилса дунёси учун абадул абад Худойи таолонинг лаънатиға гирифтор бўлур ва агар фақирни ҳақир курса ва иконат қилса, Худойи таоло чандон азобға гирифтор қилғай. Бул феъл мўминларда бўлмас, магар мунофиқларда бўлғай.

Ҳазрати Али разияллоҳу таоло анху²² ривоят қилурларким, дарвишлик мақоми 40 турур. Агар билиб амал қилса, дарвишлиғи *пок* турур ва агар билмаса ва ўрганмаса, дарвишлик мақоми анга *ҳаром* турур ва *жоҳил* турур. Ва ул қирқ мақомдин ўн мақом шариатда турур ва ўн мақом тариқатда турур ва ўн мақом маърифатда турур ва ўн мақом ҳақиқатда турур.

Ул ўн мақом *шариатда* турур: аввал — иймон келтурмак Ҳақ таолонинг бирлигига ва борлиғига ва сифатига ва зотига. Иккинчи — намоз ўкумак турур, Учинчи — рўза турур. Тўртинчи — закот бермак турур. Бешинчи — ҳаж тавоф қилмоқ турур. Олтинчи — мулойим сўзламак турур.

Еттинчи — илм ўрганмак турур. Саккизинчи — хазрати Расул соллаллоху таоло алайхи ва салламнинг суннатларини бажо келтурмак турур. Тўккизинчи — амри маъруфни бажо келтурмак турур. Ўнинчи — *наҳи мункар*²³ килмоқ турур.

Ўн мақом *тариқатда* турур: аввал — *тавба*²⁴ турур, иккинчи — пирга қўл бермак турур. Учинчи — хавф ва *рижо*²⁵ турур, яъни Ҳақ таолонинг ғзабиндин кўркуб, раҳматидин умидвор бўлмоқ турур. Тўртинчи — *вирд-авродни*²⁶ бажо келтурмак турур. Бешинчи — лаззат ва шахватни тарк килмоқ турур. Олтинчи — пирни(нг) хизматида бўлмоқ турур. Еттинчи — пирни(нг) ижозати бирлан сўзламак турур. Саккизинчи — насихат эшитмак турур. Тўккизинчи — *тажрид*²⁷ бўлмоқ турур. Ўнинчи — *тафрид*²⁸ бўлмоқ турур.

Ўн мақом *маърифатда* турур: аввал — *фано*²⁹ бўлмоқ турур. Иккинчи — дарвишликни қабул килмоқ турур. Учинчи — ҳар ишга *таҳаммул*³⁰ килмоқ турур. Тўртинчи — ҳалоли *таййиб*³¹ талаб килмоқ турур. Бешинчи — маърифат килмоқ турур. Олтинчи — шариатни ва тариқатни барпо тутмоқ турур. Еттинчи — дунёни тарк килмоқ турур. Саккизинчи — охиратни ихтиёр килмоқ турур. Тўккизинчи — вужуд мақомини билмоқ турур. Ўнинчи — *ҳақиқат асрорини*³² билмоқ турур.

Ўн мақом ҳақиқатда турур: аввал — *хокроҳ*³³ бўлмоқ турур. ИККИНЧИ — яхши-ёмонни танимоқ турур ва бурун лукмага қўл солмамоқ, балки *фазлага*³⁴ қаноат килмоқдир. Ўзини(нг) лукмасини *сабили роҳ*³⁵ килмоқ ва кишини озор бермағай ва фақрликка мункар бўлмағай ва сайри сулук килмоқ, ҳар кимдин сирни сақламоқ ва шариат ва тариқат ва ҳақиқат мақомини билмак ва амал килмоқ.

*Шайх Ҳасан Басрий*³⁶ роҳматуллоҳи алайхи ривоят килурлар ҳазрати Расул соллаллоху алайхи васалламдинки, Ҳазрат Али разияллоху анҳу айдилар: "Меърож кечаси Ҳақ таоло фармони бирлан ҳазрати Жаброил алайҳиссалом Бурок келтурди, етти қат осмондин ошурди. Тангри *азза ва жалл*³⁷ қудрати бирлан ажойибларни кўрди. Ҳазрат Раббул олам салом қилди. Ҳақ таоло ҳабиби жавоби салом олди. Раббул арбобдин нидо келди: "*Ё саййид ал-мурсалин*³⁸ юқорига назар қил!" Ҳазрати расули акрам соллаллоху алайхи ва саллам назар қилди эрса, ажойиб суратларни кўрурларки, анинг

шархи еру кўкка сиғмас. Анда хайрон бўлдилар ва беҳуш бўлдилар. Яна ҳушлариға кеддилар, айдилар: "Ё Раб! Ул на сурат эрдик, кўрдим, ақлу ҳушимдин кеттим?" Ҳазрати Раббул иззатдин нидо келдики, ул сурат факрлик сурати турур. Эй Муҳаммад, агар мени тиласанг, факр бул. Тажрид ва тафрид бўлғил ва агар дийдор тиласанг, риёзат тортқил. То манинг жамолимға мушарраф бўлғайсан ва ҳар ким дийдор тиласа, ғайри ҳақ анга ҳаром турур.

Факрлик сурати кўкда эрди, кўкдин ерга инди. Саҳобалар факрлик суратини кўрдилар, аммо машойихлар ул суратни баёнида мухталиф сўзлаб турурлар.

Ҳазрат Али разияллоҳу анҳу айдилар: "Ҳазрати Муҳаммад Мустафо соллаллоҳу алайҳи васаллам ул кеча Меърождин ёниб келдилар. Муборак юзларида нуре кўрдим, ўн саккиз минг олам ул нурдин менга аён бўлди. Анда айдим: "Ё Расулаллоҳ, бу кун юзунгизда нур кўрдим, кундагидин зиёда".

Ҳазрат Расул соллаллоҳу алайҳи ва саллам айдилар: "Бул кеча Меърожда Раббул оламин ҳазратида факрлик суратини кўрдим, ишқ шаробидин бир журъа нўш қилдим", дедилар.

Ҳазрати Али разияллоҳу анҳу айдилар: "Бу ҳолда мен ҳам орзу қилдим". Ҳазрати Расул соллаллоҳу алайҳи ва саллам ишқ шаробидин бир журъа менга ҳам бердилар. Ичдим, беҳол бўлдим ва беҳуш бўлдим, яна ҳушимға келдим. Ҳар на ҳазратға муояна³⁹ ва мушоҳада эрди. Менга ҳам шундок муояна ва мушоҳада бўлди.

Ҳазрати Расули акрам соллаллоҳу алайҳи ва саллам айдилар: "Ё Али, факрликда ўн маком бор турур ва ўн нур' бор турур ва ўн йўл бор турур ва ўн ўрин бор турур ва бул қирқ мартаба турур.

Ул ўн маком бор турурким: Аввал — макоми қаноат турур, чунончи, ҳазрати Расули акрам соллаллоҳу алайҳи ва саллам айдилар: "Ал-қаноату канзул лойафни", яъни қаноат ганжидурким, ҳаргиз туганмас ва молнинг фойдаси йўқдир. Ўлим вақтида *мушатиъ*⁴⁰ бўлур. Иккинчи маком — балоға таҳаммул қилмоқдир. Учинчи маком — гирифторлик турур бандаликка. Тўртинчи маком — азоб турур. Айюб пайғамбардек⁴¹ бўлмиш турур. Бешинчи маком — хайрат турур. Олтинчи маком — риёзат турур. Еттинчи маком —

очлик турур. Саккизинчи мақом — ҳалокат турур. Тўккизинчи мақом — дил хаста бўлмоқдир. Ўнинчи мақом — ҳазрати Раббул изза ликоси турур.

Ва ўн нури фақр: Аввал — нури сидк, иккинчи — нури сабр, ҳазрати Расул соллаллоҳз^ алайҳи васаллам айдилар: "Ас-сабру канзун мин кунузил жаннати", яъни сабр беҳиштнинг ганжларидин турур. Учинчи — нури шукр турур. Тўртинчи — нури фикр турур. Бешинчи — нури зикр турур. Олтинчи — нури намоз турур. Еттинчи — нури рўза турур. Саккизинчи — нури иймон турур. Тўккизинчи — нури садақа турур. Ўнинчи — нури жони пок турур.

Ва ўн йўли фақр: Аввал — тавба турур. Иккинчи — ёзуқлардин қайтмоқ турур. Учинчи — пушаймонлик турур ёмон ишлардин. Тўртинчи — хайрат турур. Бешинчи — хорлик ва зорлик турур. Олтинчи — Ҳақ таолодин ёри тиламак турур. Еттинчи — ёмон йўллардин ёнмоқ турур. Саккизинчи — Худойи таолонинг зикри бирлан бўлмоқ турур. Тўккизинчи — тафаккур турур. Ўнинчи — фано бўлмоқ турур.

Ва ўн ўрин бор турур: Фақр турур, ҳикмат турур, адд 'УРУР' эҳсон турур, сатторлиғ турур, амонат турур, таслим турур...

<...> Эй дарвиш, фақрнинг *олти* одоби бор турур. Ул — яхши-ёмон сўзга сукут қилмоқ ва пир олдида хомуш бўлмоқ ва беижозати пир сўзламамак ва киши бирлан аччиксиз бўлмоқ ва хос олимнинг хизматини қилмоқ ва нафсини ўлтурмак ва ҳаво ва ҳавасни тарк қилмак. Факирдин покиза нарса бўлмас.

Факир ғурбат турур, оч бўлмоқ турур ва агар оч бўлса, анинг таҳорати ва зикри кўнглидин кетмас. Ва агар тўқ бўлса, фасодлар пайдо бўлур.

Фақр мақоми *саккиз* турур, аввал — тавба турур, ибодат турур, муҳаббат турур, сабр турур, шукр турур, ризо турур, зуҳд турур, орифлик турур. Аввали ҳазрати *Одам алайҳиссаломдин*⁴² қолди. Обидлик — ҳазрати *Идрис алайҳиссаломдин*⁴³ қолди. Шукр ва муҳаббат — ҳазрати *Иброҳим алайҳиссаломдин*⁴⁴ қолди. Сабрлик — ҳазрат *Айюб алайҳиссаломдин* қолди. Розилиқ — ҳазрат *Мусо алайҳиссаломдин*⁴⁵ қолди. Зоҳидлик — ҳазрати *Исо алайҳиссаломдин*⁴⁶ қолди. Орифлик — ҳазрати Муҳаммад Мустафо соллаллоҳу алайҳи ва салламдин қолди.

Фацрнома

Факр мартабаси *етти* турур: Жувонмардлик турур, сипохийлик турур, хирка турур, сабр турур, қаноат турур, шукр турур, таваккул турур. Жавонмардлик Ҳазрат Алидин қолди. Сипохийлик ҳазрати *Сулаймон алайҳиссаломдин*⁴⁷ қолди. Ғурбатлик *Яҳё алайҳиссаломдин*⁴⁸ қолди. Сабрлик ва ризолик ҳазрати Айюб алайҳиссаломдин қолди. Қаноатлик ҳазрати Муҳаммад Мустафо соллаллоҳу алайҳи ва салламдин қолди.

Ҳар дарвишки, бул етти мақом дарвишликни билмаса, ё билиб амал қилмаса, шайхлик ва мурид олмок анга харом турур.

Эй дарвиш, бул "Фақрнома"да қар васиятки битилди, каломи раббоний ва ҳадиси набавийдин ва *имсоби уммат*⁴⁹дин битилди. Ҳар толибки, бул васиятларға амал қилиб, истиқомат қилса, дунё ва укбо анга муяссар бўлғай ва агар амал қилмаса, охир дамда жойини кўриб пушаймон қилғай ва шармандаи охират бўлғай. Ҳар дарвиш бул қирк мақомни билмаса ва амал қилмаса, анинг шайхлиғи шайтоний турур.

Аввал — мақоми *малакут*⁵⁰, иккинчи — мақоми *лоҳут*⁵¹, учинчи — мақоми *носут*⁵², тўртинчи — мақоми *жабарут*⁵³.

Мақоми жабарут — шариат турур.

Мақоми малакут — тариқат турур.

Мақоми лоҳут — маърифат турур.

Мақоми носут — ҳақиқат турур.

*Валлоҳу аълам би-с-савоб*⁵⁴.

АБДУЛХОЛИҚ ҒИЖДУВОНИЙ (1103-1179)

Хожаси жаҳон номи билан машҳур Ҳазрат Абдулхолиқ Ғиждувоний китобларда Юсуф Ҳамадонийнинг «тўртинчи халфаси» сифатида тилга олинади, Айрим таъриқотчилар Хожасон тариқати Юсуф Ҳамадонийдан бошланган (В.Бартольд) десалар, айримлар кейинчалик «нашбандийлик» номи билан машҳур бўлган тариқатнинг яратувчиси (Ж.Тримингэм) сифатида Абдулхолиқ Ғиждувонийни тилга олади. Фитрат ҳам ҳали нашбандийлик номи билан шаклланиб улгурмаган силсилани «Абдулхолиқчилар» деб атаган. Бундай эҳтиромнинг сабаби тасаввуфдаги саккиз манзил бевосита Абдулхолиқ Ғиждувоний номи билан боғланганлигидадир. «Маҷомоти Хожа Юсуф Ҳамадоний», «Васиятнома» каби асарлар муаллифи.

Тасаввуф тарихида «Саккиз раиҳа» («Оби ҳаёт томчилари»)нинг муаллиф сифатида (унинг дастлабки тўрттаси Юсуф Ҳамадоний томонидан қабул қилинган) ном қолдиргани учун Фахруддин Али Сафийнинг «Рашиҳоту айни-л-ҳаёт» асарида намуналар берилди.

ФАХРУДДИН АЛИ САФИЙ
«РАШАХОТУ АЙНИ-Л-ҲАЁТ»дан

Ҳазрати Хожа Абдулхолиқ Ғиждувоний
(ҚУДДИСА СИРРУХУ¹)

<...> Алар Хожа Юсуф Ҳамадоний қуддаса сиррухунинг хулафои арбаъларидин² тўртланчи халифа(лари) турурлар, сардафтари табакаи хожагон³ турурлар. Бу азизлар — қоддасаллоху арвоҳаҳум ва равваҳа ашбаҳаҳум⁴ — силсилаларининг сарҳалкаси турурлар. Ва мавлид ва мадфанлари⁵ Бухоро вилоятида Ғиждувон даҳаси турур. Ва ул шаҳардек бир улуғ даҳадир, Бухородин олти фарсах ерда. Волиди шарифларининг оди Абдулжамил турур ва Абдулжамил Имом деган тасмия била маъруфдирлар. Имоми Молик авлодидин турурлар. Ва муктадойи вақт ва улуми зоҳир ва ботинға олим. Ва Малотойи Румда⁶ сокин эрдилар.

Ҳазрати Хожа (Абдулхолиқ)нинг волидалари Рум подшоҳларининг авлодидин турур ва айтурлар Абдулжамил имом Хизир алайҳиссаломнинг суҳбатдоши эрди. Хизир алайҳиссалом они Ҳазрати Хожа (Абдулхолиқ)нинг вужудига башорат бериб эрди ва Абдулхолиқ деб от қўюб эрдилар. Ва андин сўнг Абдулжамил Имом ҳаводиси айём сабабидин мутааллиқ⁷лари билан Рум вилоятидин Мовароуннаҳр вилоятига келиб, Ғиждувонда сокин бўлдилар. Ҳазрати Хожа (Абдулхолиқ) ул ерда мутаваллид бўлдилар ва Ғиждувонда нашъу намо топдилар. Ва мабодийи ҳолда Бухоро шаҳрига келиб, таҳсили улумға машғул бўлибдирлар.

Бир кун қор-бор⁸ аросида устозлари имом Садриддин деган бузурге эрди, қибори уламоийи замондин, анинг ёнларида тафсир ўқуб ўлтуруб эрдилар, бу оятға етушдиларким: «Удъу Роббакум тазарруъан ва хуфйатан, иннаҳу ла йуҳиббул муътадийн»⁹.

Устоздин сўрдиларким, бу хуфянинг ҳақиқати ва анинг тариқи не турур? Агар зокир баланд ўқиса ёки зикр вақтида аъзоси била ҳаракат қилса, ғайре онга иттилоъ¹⁰ топар ва агар ул дил бирла айтур бўлса, шайтон бу ҳадис ҳукми билаким: «Аш-шайтону яҳри мин ибни Одама мажр ад-дами»¹¹ онга воқиф бўлур». Устоз айдилар: «Бу илми ладуний турур, агар Ҳақ субҳанаҳу хоҳлагон бўлса, аҳлуллоҳ¹²дин бир киши сенга етишур ва сенга таълим берур».

Ҳазрати Хожа Абдулҳолик мунтазир эрдилар, то вактеким, Ҳазрати Хожа Хизир алайҳиссалом аларға етишдилар ва вукуфи ададий¹³ ни аларға талқин этдилар. «Фаслу-л-хитоб»¹⁴ деган китобда мазкурдирким, Ҳазрати Хожа Абдулҳоликнинг равишлари тариқатда хужжат турур. Ва барча фирқага мақбул эрдилар, аладд^{авом} сидку сафо йўлида Мустафо соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг шариат ва суннатларига бидъат ва хавонинг муносабат ва муҳолафати¹⁵ га кўшиш этиб эрдилар ва равиши покларини ағёрнинг назаридин пинҳон тутуб эрдилар. Аларға «зикри дил» сабақи ёшликда Ҳазрати Хожа Хизир алайҳиссаломдин эрди ва ул сабоқға мувозабат¹⁶ этдилар. Ва Ҳазрати Хожа Хизир алайҳиссалом аларни фарзандликка қабул этиб эрдилар ва буюриб эрдиларким, хавзға тушгил ва чўмилгил ва кўнгил бирла айтгил: «Ла илаҳа иллаллоҳу Муҳаммадир Расулуллоҳ». Хожа андоғ қилдилар ва бу сабоқни тутдилар ва ишга машғул бўлдилар ва қушодликлар топдилар ва рўзгорлари аввали холдин то ахийри холғача барча халқнинг наздида мақбул ва маҳбуб эрди.

Андин сўнг Хожа Юсуф Ҳамадоний қуддиса сирруху Бухороға келдилар. Хожа Абдулҳолик аларни(нг) суҳбатларини топдилар ва маълум этдиларким, аларға зикри дил бор экан, суҳбатларида бўлдилар то муддатеким Хожа Юсуф Бухорода эрдилар. Айтиб турурларким, Хожа Хизир пири сабоқлари турур ва Хожа Юсуф қуддиса сирруху пири суҳбатлари. Агарчандиким, Хожа Юсуф ва аларнинг машойихлари қоддасаллоҳу таоло арвоҳаҳумнинг тариқлари «зикри алония»¹⁷ эрди, лекин вактеким, ҳазрати Хожа Абдулҳолик қуддиса сирруху ҳазрати Хожа Хизир алайҳиссаломдин «зикри хуфя»ни(нг) талқинини олиб эрдилар ва онга маъмур бўлдилар ва Хожа Юсуф они тағйир¹⁸ бермадилар ва айдилар: «Бар важҳеким алардин маъмур бўлибсиз, машғул бўлингизлар».

Ҳазрати Хожа Абдулҳолик қуддиса сиррухунинг баъзи тахиротларида мазкурдирким, айтибдирлар: «Йигирма икки ёшда эрдимким, хожаи зинда дилон ҳазрати Хожа Хизир алайҳиссалом мани Ҳазрати шайхи бузурги раббоний Хожа Юсуф Ҳамадоний қуддиса сиррухуга топширдилар ва манинг тарбиятимға васият этдилар ва то алар Мовароуннақрда эрди,

ман хизмат ва мулозаматларида бўлдим ва алардин истифода ва истифоза этдим (файз олдим)».

Хожа Юсуф Хуросонға кетганларидин сўнг Ҳазрати Хожа Абдулхолик риёзатға машғул бўлдилар, ҳолларини пинҳон тутар эрдилар ва валоятлари ул даражада бўлдиким, бир намознинг вақтида Каъбага бориб келур эрдилар ва Шом вилоятида аларға қўб мурид пайдо бўлди ва хонақоҳ ва остона бино топди ва неча муддатлар иршод мақомида ва халқни даъват этмакда мутамаккин¹⁹ эрдилар ва толиби содиқларни тариқи Ҳақға далолат этдилар ва аларға одоби тариқатда васиятномаи турурким, фарзанди маънавийлари Хожа Авлиёи Кабир²⁰ қуддуса сирруху учун ёзиб эрдилар, муштамил бўлган фавоиди жазаъила ва авойили жалила² ^аким, ҳамма солиқларга андин гузир²² йўқ турур. Ул васаёларнинг жумласидин турур бу неча фуқарайи жомиъаким, таяммун ва табаррук расми била ирод топар.

Раиҳа. Айтубдирларким, васият килурман сени, эй фарзандим, илму адабға ва тақвоға жамиъи ахволда ва лозим бўлсин сенгаким, осори салафни татаббуъ этмак, суннат ва жамоатға мулозим бўл, фикҳ ва ҳадис ўргангил ва жохил сўфийлардин парҳиз этгил, ҳамиша намозни жамоат бирла ўқугил бу шарт билаким, имом ва муаззин бўлмағайсан, ҳаргиз талаби шухрат этмаким, офат турур, мансабе бирла мукайяд бўлма, доимо гумном²³ бўлғил, қибола²⁴ларда отингни ёзмағил, маҳкамайи қазоға ҳозир бўлма, ҳеч бир одамға кафил бўлма ва ҳеч бир киши васаёсиға дохил бўлма, мулук ва абнои мулук била суҳбат тутмағил ва хонақоҳ бино қилмағил ва хонақоҳда ўлтурмағил, самоъ²⁵ни қўб этмағилким, самоъ этмоқдин нифок пайдо бўлур кўп вақт, ул вақтларда самоъ дилни ўлдурур ва самоъға инкор этмаким, самоъға асҳоби самоъ қўб турурлар. Оз сўзлагил ва оз егил ва оз уйқулагин. Ва халқдин қочғил, андоғким шердин қочарлар. Ва ўз хилватингға мулозим бўлғил ва амрад²⁶лар ва хотинлар ва мубтадиъ²⁷лар ва бойлар ва омилар бирлан суҳбат тутмағил. Ҳалол егил ва шубҳадан парҳиз этгил ва то қўлингдин келиб саклансанг, хотин олмағилким, толиби дунё бўлурсан ва дунё талабида дин(ни) барбод берурсан. Қўб қулмағил ва қаҳқаха уриб қулмоқдин ижтиноб этғилким, қўб қулмак кўнғилни ўлтирур ва керакким, барча кишига шафқат кўзи била қарағайсан ва ҳеч фардени ҳақир санамағил. Зоҳирингга оро бермағилким, зоҳиринг

ороиши ботиннинг хароблиғидин турур. Халқға мужодала этмагил ва кишидин нимарса талаб этмагил ва кишига хизмат буюрмагил ва машойихға мол била ва тану жон била хизмат килгил ва аларнинг афъолиға инкор этмагилким, аларнинг мункири харгиз растакорлик топмас. Бас, дунёға ва ахли дунёға мағрур бўлма, керакким, кўнглинг ҳамиша андухлик бўлсин ва баданинг бемор ва кўзунг гирён ва амалинг холис бўлсин. Ва тазарруъ била дуо килгил ва либосинг кўҳна ва рафикинг дарвиш ва дастмоя санга илми фикҳ ва уйинг масжид ва мунисинг Ҳақ субҳанаҳу ва таоло бўлсин.

Раиҳа. Ва яна Ҳазрати Хожа (Абдулҳолик)нинг калимоти қудсияларидин турур ва бу саккиз иборатким, хожагон қоддасаллоҳу арвоҳаҳум тариқаларининг биноси онга турур: *хуш дар дам, назар бар қадам, сафар дар ватан, хилват дар анжуман, ёдқард, бозгашт, нигоҳдошт, ёддошт*. Буларнинг ғайри барча *пиндошт*, яъни уҷбу ғурур турур.

Махфий қолмасинким, бу тоифаи алийя мусталаҳоти жумласидин яна уч калима турур: аввал — вуқуфи замоний, вуқуфи ададий ва вуқуфи қалбийдирким, жумласи ўн бир калима бўлур.

Вақтеким, Ҳазрати Хожа (Абдулҳолик) сархалқай силсилаи хожагон турурлар, лоҷарам, бу мақомда аларнинг алфози мусталаҳ²⁸лариким, бу азизларнинг тариқларини билмак онга мавқуф турур, бу тоифанинг ибрати шарифалари била ўн бир рашҳанинг зимнида шарҳе топар, байнул ижмол ват тафсил. Валлоҳу яқулул ҳақ ва ҳува яҳдиссабил²⁹.

Раиҳа 1. «Хуш дар дам» ул турурким, хар нафасеким, ичкаридин келур, керакдирким, ҳузур ва огоҳлик юзидин бўлса ва ғафлат онга йўл топмаса. Ҳазрати Мавлоно Саъдиддин Кошғарий қоддасаллоҳу руҳаҳу айтибдирларким, «хуш дар дам, яъни бир нафасдин интиқол этмак яна бир нафасга, керакки, ғофиллик юзидин бўлмай, ҳузур ваҳҳидин бўлсин ва хар нафасеким урар Ҳақ субҳанаҳудин холи ва ғофил бўлмасин». Ҳазрати Эшон (Убайдуллоҳ Ақро) айтубдирларким, «бу тариқда риояти кифзи нафасини муҳим тутибдирлар, яъни керак жамиъи анфос ҳузур ва огоҳлик наътиға масруф бўлсин ва агар киши муҳофазати нафас қилмаса, айтурларким, фалон киши нафас гум қилибдир, яъни тариқ ва равишни йўқ қилиб турур». Ҳазрати Хожа Баҳоуддин қуддиса сирруҳу айдиларким, «бинойи корни бу йўлда нафасға

қўймоқ керак, андоғким, замони холнинг мухимрок вазифасига машғул бўлмоқни тазаккури мозийдин ва мустакбал³⁰ да фикр этмоқдин фориғ айлантисин ва нафасни қўймасинким, зое ўткай. Ва нафасининг хуружи ва духулида ва мобайн ун-нафасайнни³¹ хифз этмакда саъе килсинким, ғафлат бирла кириб чиқмасин».

Рубоий:

*Эй монда з-бахри илм бар соҳили айн,
Дар баҳр фароғат асту бар соҳил шайн.
Бардор сарфи назар з-мавжи кавнайн,
Огоҳ; ба баҳр бош байн ан-нафасайн.*

*(Эй илм денгизига кирмай, булок лабида колган киши,
Денгизда фароғат бор, соҳилда эса бахтсизлик.
Дунёнинг мавжланишига хуш назар ила боқма,
Ҳар икки нафас ўртасида денгиздан огоҳ бўл).*

Ҳазрати Махдумий Мавлоно Нуруддин Абдурахмон Жомий қуддиси сиррухуссомий³² «Шарҳи рубоийёт»ни охирида келтирибдирларким, Шайх Абулжаноб Нажм ул-Кубаро коддасаллоҳу таоло руҳаҳу «Фавотиху-л-жамол» деган рисоласида айтубдирларким, зикреким жорий турур нуфуси хайвонотға аларнинг зарурий нафаслари турур ва анинг учунким, нафаснинг кирмагида ва чикмоғида. Ҳарфи «ҳо»ким Ҳақ субҳанаҳу ва таолонинг ғайби ҳувийятиға³³ ишорат турур, они айтилуру. Агар хоҳласинларким, агар хоҳламасинларким, муборак «Оллоҳ»дағи ҳарфи «ҳо» шул ҳарф турур ва «алиф»-«лом» таъриф учундир ва ташдиди «лом»³⁴ ул таърифида муболаға учун турур. Бас, керакдирким, толиби хушманд Ҳақ субҳанаҳу ва таоло анинг малҳузи бўлсин, нафаснинг хуруж ва духулида воқиф бўлсинким, нисбати ҳузури маъаллоҳ³⁵ да футур воқеъ бўлмасин, то етишуру ул жойгаким, ул нигоҳдоштда тақаллуф била айта билмаским, бу нисбатни ўзидин узоқ қилса.

Рубоий:

*«Ҳо» ғайб ҳувийят омад, эй ҳарфшунос,
Ва анфоси тўро бувад бар он ҳарф асос.*

*Бош огоҳ аз он ҳарф дар уммеду ҳарос,
Ҳарфе гўфтам шуграф агар дори нос*

*(«Ҳо» Оллоҳнинг борлиқ моҳият ҳарфи, эй тадқиҳотчи,
Сенинг олаётган нафасинг шу ҳарф асосидадир.
Унид ва кўркинча сен шу ҳарфдан огоҳ бўлгил,
Агар диккат килсанг, нодир сўзни айтдим).*

Махфий колмасунким, ғайби хувийятким, Ҳазрати Махдумий (Абдурахмон Жомий) бу рубоийда айтибдирлар, таҳқиқнинг истилоҳида иборатдир зоти Ҳақ субҳанаҳудин ло таъйин эътибори била, яъни итлоқи³⁶ хақиқий шарти бирлаким, лафзи итлоқ била ҳам муқайяд эрмасдир ва мумкин эрмасдирким, бу мартабада ҳеч илме ва идрок асло онга тааллуқ топғай ва бу ҳайсийятдин мажҳули мутлақ турур.

Раҳиш 2. «Назар бар қадам» улдирки, соликка юрганда ва келганда шаҳару саҳрода ва барча ерда назари пушти пойида бўлсин, токим анинг назари пароканда бўлмасин ва дуруст эрмас жойга тушмасин. Ва лойикдирким, назар бар қадам ишорати бўлса солик сайрининг суръатиға хастий³⁷ ликнинг масофатларини қатъ этмақа,а ва худпарастликнинг уқболарини тай қилмоқда, яъни назари ҳар ерда мунтаҳи бўлса, филхол анга қадам қўяр, ул нимарсаким, Абу Муҳаммед Рувайм қуддиса сирруку айтибдирларким: «Адабул мусофири ан ла йужавиза химмата қаддамақ», яъни солики мусофирнинг адаби буким, қиммат қадамиға тажовуз этмаслика,ир, бу маъноға ишорат турур. Ва Ҳазрати Махдумий китоби «Тухфату-л-ахрор»да Ҳазрати Хожа Бақоуддин қуддиса сиррухунинг манқабатларида бу мазмунни назмға бу янглиғ келтириб турурлар.

Маснавий:

*Кам зада беҳамдамийи қуш дам,
Дар нағзашта назараш аз қадам.
Баски зи худ карда бе суръат сафар,
Боз намонда кадамаш аз назар*

*(Ҳушёрликсиз бирор нафас ҳам олмаган,
Назари қадамидин ўзга ерда бўлмаган.*

*У ўзлигинин суръат билан сафарга, яъни узоқ
кетган,
Хар бир қадами назардан ҳоли бўлмаган).*

Раиҳа 3. «Сафар дар ватан» ул турурким, солик табиати башарийда сафар қилур, яъни сифати башарийдин сифати малакийга ва сафати замима³⁸дин сифати хамидага интиқол этар. Ҳазрати Мавлоно Саъдуддин (Кошғарий) қуддиса сирруху айтиб турурларким, шахси ҳабис³⁹ хар ерга интиқол қилса, ҳабосат андин зойил бўлмас, то сифати ҳабасадин интиқол этмагунча ва пушида⁴⁰ эрмастурким, машойихи тариқат қоддасаллоху арвоҳаҳумнинг ҳбллари сафар ва иқоматда мухталиф⁴¹ тушибдир. Алардин баъзилари ибтидода сафар қилурлар ва ниҳоятда муқим бўлурлар. Ва баъзилари бидоятда муқим бўлурлар ва ниҳоятда сафар қилурлар. Ва баъзилари бидоятда муқим бўлурлар ва ниҳоятда сафар қилмаслар. Ва баъзи бидоятда муқим бўлурлар ва сафар қилмаслар. Ва бу тўрт фирқадан хар тойифаға сафар этмак ва иқомат қилмоқда нияти содиқ ва ғарази саҳих бор турур, андоғким, таржимаи «Авориф»⁴²да машхур турур. Аммо Ҳожагон қоддасаллоху таоло асрораҳум тариқалари сафар ва иқоматда ул турурким, бидояти ҳолла ул чоғлиқ сафар қилурларким, ўзларини бир азизнинг мулозаматиға еткурурлар. Бас, анинг хизматида муқим бўлурлар ва агар ўз вилоятларида ҳам бу тоифадин киши топсалар, тарки сафар қилиб, анинг мулозаматида бўлурлар ва огоҳлиқ малакасининг таҳсилида саъйе жамил⁴³ тақдимға етурлар.

Сифати малака ҳосил бўлғандин сўнг сафар ва иқомат баробар турур.

Ҳазрати Эшон (Убайдуллоҳ Аҳрор) айтурларким, мубтадийға сафар да паришонликдин бошқа ҳеч қосил йўқтзф, вақтеким, толиби азизенинг суҳбатига етушди, онга ўлтурмак керак ва сифати тамкинни қосил этмак керак ва Ҳожагон қоддасаллоху арвоҳаҳум нисбатлари малакасини қўлға келтурмак керак, андин сўнг хар ергаким борур ҳеч монень йўқтур.

Рубоий:

*Ё Раб, чи хуш аст бе даҳон хандидан,
Бевоситаи чашм жаҳонро дидан,*

*Бинишин, сафар кун, ки бағоят ҳўб аст,
Безаҳмати по гирди жаҳон гардидан.*

*(Эй парвардигор, оғиз бўлиб туриб, оғизсиз кулмоқ,
Кўзсиз бутун жаҳонни кўриб турмок қандай соз.
Бир жойда ўтириб, сафар килиб, жаҳон атрофини,
Оёща заҳмат етказмай сайр этиш нақадар яхши).*

Ҳазрати Махдумий (Абдурахмон Жомий) қуддиса сирруху «Ашиъату-л-ламаъот»да бу байтнинг шарҳидаким:

*Ойнаи сураат аз сафар дур аст,
Кон назирои сураат аз нур аст
(Ўзи сураатни қабул қилувчи ойна,
Сураат қаби сафар қилишдан узокдир,
негаки унинг суратини қабул қилиши нур туйфайлидир).*

Шундоғ айтибдирларким, яъни ойнаи суварийким, иборат ондан маскул⁴⁴ бўлган темир турур, онда нозирнинг сураати интибоҳи⁴⁵ учун хожат онга йўқтурким, сураатнинг тарафига сафар қилса ва ҳаракат кургузса, анинг учунким, қабули сураат этмаги нурийят жиҳатидин ўз ваҷҳи турур, ҳар нимарса анинг ваҷҳи муқобаласида бўлса онда кўринур ва анинг сураати онда мунтабиъ⁴⁶ бўлур ва сураат тарафига анинг аракати бўлмас. Бу янглиғ, вақтиким, кўнгилнинг ойнаи маънавийси суварӣ қавнийя хушуноти⁴⁷дин ҳалос топди, сафо ва нурунийлиқ била мавсуф бўлди ва табиӣ хостлар зулумоти андин зойил бўлди, тажаллиётӣ зот ва сифати илоҳияни қабул этмақда сайру сулуққа хожат йўқтур, анинг учунким, анинг сайри сулуқи, ваҷҳи қалбнинг тасқили ва тасфийа⁴⁸дин иборатдир, вақтеким, ул мартабайи сафо ва сиқолатға етишди, сафар этмақ ва сайри сулуқ этмақдин мустағний бўлди.

Раиҳа 4. «Хилват дар анжуман». Ҳазрати Хожа Баҳоуддин қоддасаллоху таоло арвоҳаҳумдин сўрдиларким, «сизнинг тариқангизнинг биноси не нимарсаға турур?» Айдиларким, «хилват дар анжуман, базохир боҳалқ ва баботин боҳақ»⁴⁹.

Байт:

*Аз дарун шав ошинову в-аз берун бегонаваш,
Инчунин зебо равиш ком мебувад андар жаҳон
(Ичдан Ҳақ билан ошно бўл, таш(қари)дан бегонадек
тут, Жаҳонда бундай чиройли йўл кам бўлади).*

Ончаким, Ҳақ субҳанаҳу ва таоло буюрибдирким: «Рижолун ла талҳихим тажоратун вала байъун ан зикриллаҳи»⁵⁰ бу мақомга ишорат турур, ва айдиларким, нисбати ботиний бу тариқада андоғ тушибдирким, дилнинг жамъияти малода ва *сурата* тафрика кўброқ андин турурким хилватда. Ва айдиларким, бизнинг тариқимиз суҳбат турур ва хилватда шуҳрат ва шуҳратда офат, хийрият жамъиятда турур ва жамъият суҳбатда бу шарт билаким, бир-бирларида нафъий бўлсалар.

Ва Хожа Авлиёи Кабир қуддиса сирруху айдиларким, зикрда мустағрағлиқ⁵¹ ва машғуллик мартабасига етишурким, ҳақиқати дилга зикрнинг ғалабасидин, агар бозорга кирса ҳеч сўз ва овоз эшитмас.

Ҳазрати Эшон (Убайдуллоҳи Аҳрор) айдиларким, жидду эҳтимом юзидин зикрга машғул бўлган сабабли беш-олти кунда бу мартабага етуширларким, одамларнинг ҳамма овози ва ҳикоятлари зикр кўринур, ўз сўзини ҳам зикр эшитур, саъйи эҳтимом этмай бўлмас.

Раиҳа 5. Ёдкард — ул иборатдир зикри лишний⁵² ё зикри қалбий⁵³ дин.

Мавлоно Саъдуддин Кошғарий⁵⁴ қуддиса сирруху айтибдирларким, зикри таълимийнинг тариқи улдирким, аввал шайх дил бирла айтур «Ла илаҳа иллаллоҳу Муҳаммадир расулуллоҳ», мурид кўнглини ҳозир қилур ва шайхнинг кўнгли муқобаласида тутар ва кўзини очиб ва оғзини маҳкам тутиб, тилини оғзида ёпиштириб ва тишларини ҳам маҳкам тутиб, нафасини олмай, таъзим ва қуввати тамом бирла зикрга шуруъ этар. Шайхға мувофиқ бўлиб ва кўнгли била айтур ва тили била ва ҳибси нафас этмакда сабр қилсин, бир нафасда уч маротаба айтсин, андоғким, зикрнинг ҳаловати асари кўнгила етишсин.

Ҳазрати Эшон (Убайдуллоҳи Аҳрор) ўз «Калимоти қудсия»ларининг баъзисида ёзибдирларким, зикрдин мақсад улдирким, кўнгил ҳамиша муҳаббат ва таъзим вазъи

била Ҳақ субханаху ва таолога огоҳ бўлсин. Агар арбоби жамъиятнинг суҳбатида бу огоҳлик ҳосил бўлса, ҳулосайи зикр ҳосил бўлиб турур. Мағзи ва руҳи зикр ул турурким, кўнгил Ҳақ субханаға огоҳ бўлса ва гар суҳбатда бу огоҳлик ҳосил бўлмаса тариқ ул турурким айтилуру. Ва тариқиким анинг нигоҳдошти осонроқ бўлуру, бу турурким, дами зери ноф⁵⁵ да қибс этиб, лабини лабига ёпиштириб ва тилини оғизда бар важҳе тутсинким, нафас ичкарида қўб танг бўлмасин. Ва қақиқати дилким, иборат туруру ул мудрики дарроқ⁵⁶динким, хар тарафға боруру, дунё ва мусолаҳаи дунёнинг андишасининг ҳамма(сини) ул қилуру ва турфату-л-айнда³⁷ анга осмонга бормоқ ва тамоми оламини сайр этмак муяссардир (унинг) ҳамма андишалардин безор этсин. Ва они гўшти пораеким, сановбарнинг сурсишда туруру, онга мутаважжих қилсин ва они зикр айтмоқға машғул этсин, бу тариқадаким, калимаи «ло»ни тарафи болоға тортсин ва калимаи «илоҳа»ни ўнг қўл тарафиға ҳаракат берсин ва калимаи «иллаллоҳ»ни дили сановбарға қаттиг урсин, андоғким, осори харорати тамоми аъзосига етишсин. Ва тарафи нафъийда жамиъи муҳаддисотнинг вужудини назари фано ва ноҳостанлик била мутолаа этмак керак ва тарафи исботда вужуди Ҳақ субханаху ва таолонинг назари бако ва мақсудлик била мулоҳаза қилмоқ керак ва жамиъи авқотини бу зикрга мустағрак айлантирсун ва ҳеч бир шўл сабабли андин кейин қолмасин, то бу калима такрори воситаси била *сурати* тавҳид кўнглида қарор тутар ва зикри кўнгилнинг сифати лозими айлануру.

Раиҳа 6. «Бозғашт»⁵⁸ улдирким, хар мартабаеким, зокир тили ва кўнгли бирла «калимаи таййиба»ни айтур анинг изида шул тил била айтсин: «Худовандо, манинг мақсудим сентурурсан, сенинг ризонг туруру», анинг учунким, бу калимаи бозғашт нафъи этгучидир қар хавотирениким, яхши ва ямондан келуру, то анинг зикри холис бўлсин ва анинг сирри мосуводин фориғ айлануру. Ва агар мубтадий бидояти зикри калимаи бозғаштда ўзидин сидқ мавжуд топмаса, керакким, они тарк этмасин, анинг учунким, даража-бадаража сидқнинг асарлари зоҳир бўлуру.

Хизмати Мавлоно Алоуддин алайқирроқмаким, Ҳазрати Мавлоно Саъдуддин (Кошгарий) қуддиса сиррухунинг ажиллайи асқобларидин эрди, айтибдирларким, мабодийи

ахволдаким, Ҳазрати Махдумдин таълими зикр олиб эрдим, зикри бозгаштга маъмур бўлдим, вактеким айтур эрдим: «Худовандо, менинг максудим сентурурсан ва сенинг ризонг турур»; манга бу зикрни айтмоқдин шарм келур эрди, анинг учунким, бу қавлда содиқ эрмас эрдим, сариҳ билур эрдимким, ёлғон айтур май. Бир кун бу ҳаёлга тушиб, аларнинг ёнларига бордим, аидиларким, Шайх (Умар) Баҳоуддиннинг ёнларига борурмиз. Мулозаматларига бордим, вактеким, ўлтурдим, Шайх айдилар: «Ҳазрати Шайх Рукнуддин Алоуддавла қуддиса сирруху айтиб турурларким, солиқ ҳар неча ўзидин талабда сидқ топмаса, лекин айтмоқ керакким: «Худое, мақсадим сентурурсан», то вактеким ҳақиқати сидқ зохир бўлур». Вактеким Ҳазрати Шайхнинг ёнларидан ташқари чикдик, Ҳазрати Махдум айдилар: «Шайх аҳли жазба турурлар ва истилоҳ билмаслар». Бу сўз маъноси манга пўшида қолди, то неча муддатдин сўнг зохир бўддиким, аларнинг ғаразлари ул сўздин бу эрдиким. Шайх тариқи жазба бирла тарбият топибдирлар на сулук тариқи билан. Ва тариқи иршодни билмай турурлар, анинг учунким, хануз ул маҳал йўқ эрдиким, Шайх они фақирга зохир этсалар, ул жихатдинким, то Шайхдин эшитганим йўқ эрди, бозгаштда ул калимани сўзу ниёз юзидин айтур эрдим ва ул айтмоқда мунфайл ва хижил эрдим. Вактеким, Шайхдин эшитдим ул сўзу ниёз ва инфиол ва хижолат қолмади.

Раиҳа 7. «Нигоҳдошт»⁵⁹ — ул иборатдир муруқабайи хавотирдин, андоғким, бир дамда неча мартаба «калимаи таййиба»ни айтурким, хавотири ғайрига ташқари кетмас.

Ҳазрати Мавлоно Саъдуддин (Кошғарий) қуддиса сирруху бу калиманинг маъносида айтиб турурларким, бир соат ва икки соат ва икки соатдин зиёда, у микдорким муяссар бўлур, хавотирни сақласин, андин сўнг ғайри анинг хавотирига ўтқай.

Хизмати Мавлоно Қосим алайхир роҳмаким, Ҳазрати Эшон (Убайдуллоҳи Аҳрор)нинг асҳоби махсуларининг улуғларидин эрди, бир кун тақрибан аидиларким, нигоҳдоштда малака ул даражага етишибдирким, тулуъи фажр⁶⁰ вақтиндин то улуғ чоштгоҳгача қўнгилни ағёрнинг хутуридин сақлаб бўлур, бар ваҳжеким, шул микдор замонда қуввати мутаҳаййила ўз амалидан маъзул бўлур.

Пушида қолмасунким, қуввати мутахаййиланинг тамоми амалидин маъзул бўлгани, агарчандиким ярим соат ҳам бўлса, аҳли таҳқиқнинг наздида бағоят амри азим турур ва ул наводирлардин турур ва куммали авлиёulloх⁶¹ға ахёнан бу маъни даст берур. Андоғким, Ҳазрати Шайх Мухйиддини Арабий қуддиса сирруху «Футухоти Маккий»да ул жойдаким сужуди калбни баён этибдирлар ва Хожа Муҳаммад Али Ҳаким Термизий қуддиса сиррухунинг саволлари ва жавобларида бу баҳснинг таҳқиқини этибдирлар, анинг тафсили бу мақомға лойиқ эрмас турур.

Раиҳа 8. «Ёддошт⁶²ким, мақсуд андин хама ул турур Ҳақ субҳанаху ва таолоға батариқайи завқ доимо огоҳ бўлмоқдин иборатдир ва баъзи бу иборат бирла айтибдирларким, хузури беғайбат турур. Ва аҳли таҳқиқининг наздида мушоҳадаким, кўнгилга шухуди Ҳақ субҳана хубби зотининг тавассути⁶³ била истило топар хусули ёддрштин киноя турур.

Ҳазрати Эшон (Убайдуллоҳи Ахрор)дан бу тўрт калимаким, мазкур бўлди, анинг шарҳида бу иборатларни айтибдирларким, ёддошт иборатдир зикрда такаллуф этмақдин; ва бозгашт иборатдир Ҳақ субҳанаху ва таоло(ға) ружуъ этмақдин ул важҳ билаким, ҳар мартаба калимаи таййибани айтур, анинг изидин кўнгилда андиша қилур:" «Худовандо, мақсудим сентурурсан» ва нигоқдошт тил била айтмай, бу ружуънинг муҳофазатидин иборатдир ва ёддошт иборатдир нигоқдошзда росух⁶⁴ бўлмақдин.

Раиҳа 9. «Вуқуфи замоний». Хожа Бақоуддин қуддиса сирруху айтиб турурлар, вуқуфи замонийким, йўл юргувчиларнинг коргузорандаси⁶⁵ турур, ул турурким, банда ўз ахволига воқиф бўлсинким, ҳар замонда анинг сифати ва холи не турур: мужиби шукр турурму ё мужиби узр?

Ва Ҳазрати Мавлоно Яъқуб Чархий қуддиса сирруху айтиб турурларким, Ҳазрати Хожаи Бузург, яъни Хожа Баҳоуддин қуддиса сирруху қабзи ҳолатда мени истиғфорға амр этдилар ва баста ҳолатда шукр этмакка буюрдилар ва айдилар: «Бу икки ҳолнинг риояси вуқуфи замоний турур».

Ва яна Ҳазрати Хожаи Бузург айдиларким, бинойи кори солиқни вуқуфи замонийда соатға қўйиб турурлар, то нафасни топгунча бўлсинким, хузур била ўтарми ё ғафлат била? Агар нафсға бино этсалар, бу икки сифатни топғучи

бўлмас. Вукуфи замоний суфия коддасаллоху арвоҳахум наздида муқосабадин иборат турур. Ва Ҳазрати Хожа Бузург айтиб турурлар: «Мухосаба улдирким, ҳар соатдин унча бизларга ўтиб турур ғафлат била(н)ми ўтибдир ва ҳузур била(н)ми ўтибдурур кўрармиз, барча нуксон турур, бозгашт этармиз ва амални янги бошдин тутармиз».

Рашиҳа 10. «Вукуфи ададий» ва ул зикрда ададни риоя этмакдин иборатдир.

Ҳазрати Хожаи бузург Хожа Баҳоуддин қуддиси сирруху айдилар-. «Зикри қалба ададни риоя этмак пароканда бўлган хавотирларни жамъ этмак учун турур». Ва улчаким Хожагон коддасаллоху арвоҳахум каломларида воқеадирким, фалоний фалонийни вукуфи ададийга амр қилибдир, мақсуд (андин) зикри қалб турур риояи адад била ва мужаррад риояи адад эрматур зикри қалбийда. Ва зокир керакким бир нафасда уч мартаба ё беш мартаба ё етти мартаба ё йигирма бир мартабага айтсин ва ададни тоқ қилмокни лозим санасин.

Ҳазрати Хожа Алоуддин Аттор коддасаллоху таоло руҳаху айтибдирларким: «Қўб айтмоқ шарт эрмас, керакким, ҳар неча айтсин вукуф ва ҳузур юзидин бўлсин, то онга фойда мутараттиб айланур. Вақтеким, зикри қалбийда адад йигирма бирдин ўтса ва асар зоҳир бўлмаса, ул амалнинг беҳосиллигига далил бўлур ва асари зикр ул бўлурким, замони нафъийда вужуди башарият манфий бўлур ва замони исботда тасарруфоти жазаботи улухийятнинг асарларидин асарени мутолаа этилур. Ва ул нимарсаким, Ҳазрати Хожаи бузург айтибдирлар вукуфи ададий илми ладунийнинг аввал мартабаси турур. Эҳтимоли бордирким, аҳли бидоятга нисбат аввали мартабаи илми ладуний бу тасарруфоти жазаботи улухийят асарларини мутолаа этмак бўлурким, Ҳазрати Хожа Алоуддин айтибдирлар. Анинг учунким, қайфияте ва холатедирким, муваққил турур мартабаи қурбга ва илми ладуний ул мартабада мақшув бўлур. Ва аҳли ниҳоятга нисбат вукуфи ададийким, илми ладунийнинг аввалги мартабаси турур, ул бўлурким, зокир воҳиди ҳақиқийнинг эъдои қавний⁶⁶ мартабаларида сараёнийнинг сиррига воқиф бўлур, андоғким, эъдод ҳисоби мартабаларида воҳиди адади сараёнийга воқиф турур.

Байт:

*Эъдоди кавн сурати касрат намоишист,
Фал-куллу воҳидун йатажалла би кулли шаън
(Дунёдаги нарсалар кўплик шаклида кўрилади,
Барчаси биштадир, куп нарасада жило килади).*

Муҳаққиқларнинг ақобирларидин бирлари бу мазмунни шундоғ айтибдир.

Байт:

*Касрат чу нек нигари айни ваҳдат аст.
Моро шаке намонд тар тўро шакист
(Кўп нарасага яхшилаб қарасанг, аслида биттадир,
Сенда шубҳа бўлса ҳам, бироқ бизда шубҳа
колмади).*

Ва «Шарҳи рубоиёт»да айтибдирлар.

Рубоий:

*Дар мазҳаби аҳли кашфу арбоби хирад,
Сорист аҳад дар ҳама афроди адад.
Зероки адад гарчи берун аст зи ҳад,
Ҳам сурату гам моддааш ҳаёт аҳад*

*(Авлиё аҳли ва ақл арбоблари мазҳабида,
Битта нараса барча нарасада зоҳирдир.
Кўплик гарчи санокдан ташқари бўлса ҳам,
Аслида кўриниши ва моддаси ягонадир).*

Ҳақиқатдан бу вукуф турурким, илми ладунийнинг аввал мартабаси турур. Валлоху таоло аълам. Пушида қолмасинким, илми ладуний илме турурким, аҳли қурбға таълими илоҳий ва тафҳими раббоний била маълум ва мафҳум бўлур, дало или ақлий ва шовоҳиди нақлий била эрмас. Андоғким, каломи кадим Хизир алайҳиссалом ҳақида буюриб турур: «Ва алламнаху мин ладунна илман». Илмул яқин ва илми ладуний аросида фарқ бу турурким, илмул яқин иборат турур нури зотни ва сифати илоҳийни идрок этмакдин. Ва илми ладуний идроки маъонийдин ва Ҳақ

Фахруддин Али Сафий

субҳанаҳу ва таолодин илҳом тариқи била калималарини фаҳм этмакдин киноя турур.

Раиҳа П. «Вукуфи калбий» ул турурким, ул икки маънига махмулдир. Бири улким, зокирнинг кўнгли воқиф ва огоҳ бўлур Ҳақ субҳанаҳу ва таоло(дин) ул ёддошт мақула⁶⁷сидин турур. Ҳазрати Эшон (Убайдуллоҳи Аҳрор) ўз «Калимоти қудсия»ларининг баъзисида ёзибдирларким, вукуфи калбий иборат турур кўнгилнинг жаноби Ҳақ субҳанаҳу ва таолоға огоҳ ва ҳозир бўлмагидин, бар ваҳҳеким, кўнгилда Ҳақ субҳанаҳу ва таолодин бошқа ҳеч бойисти ва хости булмасин. Ва яна бир жойда айтибдирларким, мундоғ зикрда мазкурга иртибот ва огоҳлиқ шарт турур ва бу огоҳлиқға шухуду вусул ва вужуду вукуфи калбий деб айтулар. Ва давомнинг маъниси ул турурким, зокир кўнгилдин воқиф бўлсин, яъни аснои зикрда бу қитъаи лаҳми санавбар аш-шаклга мутаважжих бўлсинким, они мажозон кўнгил дерлар ва чап тарафда чап пистоннинг баробарида воқеъ турур. Ва они зикрга машғул ва гўё айлантисин ва қўямасинким, зикрдин ва зикрнинг мафҳумидин ғофил ва зохил айлансин.

Ва Ҳазрати Хожа Баҳоуддин қоддасаллоҳу таоло сирраку зикрда хибси нафас ва риояти ададни лозим санамас эрдилар, аммо вукуфи калбийни қар икки маънигаким, айтилиб эрди, муҳим тутар эрдилар, анинг учунким, хулосаи зикрдин улча улдир вукуфи калбийда турур.

Баъя?:

*Монанди мурғи бот ҳон бар байзаи дил посбон,
К-аз байзайи дил зоядат мастиу завиҷи цацҳаҳа.
(Дил тухуми устида товух каби посбон бўл,
Дил тухумидан мастлик, завиҷ ва иҳҳаҳа туғилади.)*

Вактеким, Хожа Абдулҳолик қоддасаллоҳу таоло сиррахуга вафоти яқин етишди асҳобларидин тўрт кишиниким, мазкур бўлур, макоми даъват ва иршодда мустафид⁶⁸ топдилар ва Ҳазрати Хожанинг нақлидин сўнг бу тўрт бузургнинг ҳар бирлари иршод амрига киём кўргиздилар ва халқларни Ҳақға даъват қилдилар. Ва Ҳазрати Хожанинг вафотларида сана олти юз ўн еттида (1220) эркан ва

Рашаҳоту айни-л-ҳаёт

сармозорлари дағи иморатнинг хошиясиға бу қитъ
езилибдирким, вафотларининг таърихида айтибдирлар.

Байт:

*Бандаи мухлис басуи холици худ шуд равон,
Чун садои «иржиғи» бишинид шуд тағлиии ў.
Ў чу дар рўзи азал таксим карда ҳарчи ҳаст,
То абад тағрихи фавти Хожа шуд таксими ў*

*(«Қайт» садосини эшитгач,
Мухлис банда ўз яратувчиси сари равона бўлди,
Рўзи азалда ҳар бир нарса таксим қилинган,
Хожанинг вафот йили ҳам «таксими у» сўзи бўлди).*

Шайх Нажмиддин Кубро (1145-1221)

Тула исми Аҳмад ибн Умар ибн Муҳаммад Абулжанноб Нажмиддин ал-Хивакий ал-Хоразмийдир. Шайх Нажмиддин (дин юлдузи), Шайхи валитарош (валоятга етишадиганларни тарбияловчи), Абулжанноб (Оллоҳдан кўркувчилар отаси), Шайх Кубро (улуғ шайх) унвонлари билан ҳам юритилади.

Хивада таваллуд топган. Ёшликдан ўз пирини излаб Мисрга боради ва Рўзбеҳон ал-Ваззон Мисрийга ҳам мурид, ҳам куёв бўлади. Сўнгра Табризга бориб, Абу Мансур Хафддан «шарҳу-с-сунна»ни ўрганади, Исмоил Касрий кўлидан хирка кияди. Мисрга қайтгач, Рўзбеҳоннинг тавсияси билан Хоразмга келиб, хонақоҳ куради. Кубровийлик ёки заҳабийлик тарикатига асос солган.

Кубровий шайхлари Мажидиддин Боғдодий (Фаридиддин Атторнинг пири), Саъдиддин Ҳамавий, Бобо Камол Жандий, Сайфиддин Бохарзий, Нажмиддин Розий ва б. машхур шогирдлар етиштирган.

Ҳожи Халифанинг «Тухфату-л-фуқаро», «Сафинашу-л-авлиё», «Ҳазинашу-л-асфиё», Жомийнинг «Нафаҳоту-л-унс», Камолиддин Ҳусайн Гозургоҳий (Фаноий)нинг «Маҷолису-л-ушшоқ», «Таройиқу-л-ҳақойиқ», «Маҷолису-л-мўъминин», Алишер Навоийнинг «Насойиму-л-муҳаббат», Лутф Алибек Озарнинг «Оташқада», «Тарихи гузида», Ризоқулихон Ҳидоятнинг «Риёзу-л-орифин», Азизиддин Насафийнинг "Зубдату-л-ҳақшоиқ" асарларида улуғланган.

«Усули ашара», «Рисола илал ҳоим», «Фавотиху-л-жамола» в.б. асарлар ёзган. Бизгача етиб келмаган «Тафсир» муаллифи ҳамдир. Форс тилида ўнлаб тасаввуфий рубоийлар (Жамол Камол, Матназар Абдулҳаким, Эргаш Очил таржималари) яратган.

Кубровийлик тарикатининг излари акс этган бадиий адабиёт намуналари сифатида Паҳлавон Махмуд рубоийлари ва Оғаҳийнинг айрим ғазаллари тилга олинади.

*«УСУЛИ АШАРА»
(Ўн усул ва шарҳи)*

*1. Оллоҳга элтувчи йўлларнинг адади махлуҷотнинг
нафаслари қадар беҳисоб¹.*

Мазкур калима арбоби тасаввуфнинг энг машҳур сўзларидан бўлиб², унинг хилма-хил шарҳлари мавжуд.

1. Бундаги нафас инсоннинг оғиз ва бурнидан кириб-чиқадиган ҳаво бўлиб, унинг бир кунлик миқдори йигирма тўрт мингга яқиндир. Шу боис ҳар ким умр бўйи олган нафасича Ҳаққа боровчи йўл имкониятига соҳибдир.

Йўлчи қадам ба қадам илгарилаганидек, бу йўлда сабот кўрсатганлар ҳам ҳар нафасда Оллоҳга тобора яқинлашиб борулар. Аслида йўл ягонадир. Аммо ҳар одим манзил ниҳоясига олиб боровчи восита бўлганлигидан ҳам ҳар қадам олдинга юриш ва илгарилаш ҳисобланган. Шунинг учун «Ҳар бир инсон нафасини ва вақтини муҳофаза қилиши керак» дейилгандир. Зеро, нафас ва вақт беҳуда сарфланаркан, кун, кунни кадрламаслик билан ой, ой билан эса йил, ва ниҳоят, шу тариқа бутун бир умр зое кетади.

Бу ҳақда Санойи (ваф. 526/1131) бир байтида шундай дейди: «Чин сўфий Оллоҳ мушоҳадаси завқи билан маёт бўлганлигидан ҳар нафасда икки байрамни нишонлар: бири — нафас олишда, иккинчиси эса нафас чиқаришда. Бу байрам сайри жамолдан шодланиш ва кўнгилдан кечириладиган ботиний ҳолдан сурур топмоқдир. Сўфийлар бундай байрам билан машғул эканлар, зоҳидларга ўхшаш ўргимчаклар, пашшаларни кабоб қилиб ейдилар».

Яъни зоҳидлар бундай байрамнинг нелигини билмайдилар. қурбон байрамида халқ қурбонлик гўштини чайнаш билан овора экан, аҳли ҳақиқат эзгу иш ва амаллар билан машғул бўлиш учун рағбат кўрсатадилар. Бу билан дуненинг эмас, балки жаннат ва охират неъматларини кўзлайдилар. Аслида жамоли илоҳийга муяссар бўлиш барча неъматлардан устунроқ ва юксакроқдир. Бирок «Ман лам язук лам яъриф» завқини тотмаган буни қаердан билсин? Ахир таъмни фарқлай билмаган кимсага нима ҳам дейиш мумкин?!»

Савол: Хеч бир нафасни зое этмасдан, ҳар нафасда ўша байрам ҳолини яшамок, мумкинми?

Жавоб: Албатта, мумкин. Чунки Ҳазрати Пайғамбар: «Жаннатда бир тоифа борки, Оллоҳ билан улар орасида бир лахза бўлсин ҳеч қандай парда бўлмайди», дея марҳамат қилганлар. Улар доимо Ҳақ мушоҳадаси билан машғулдирлар. Бошқа бир ҳадисда эса: «Ё Раб, Сендан Сенинг важҳу карамингни доимо томоша айлаш лаззатини лутф қилишингни сўрайман» дея дуо қилганлари ривоят қилинади.

Маълум бўлмоқдаки, пайғамбарлар, муқарраблар ва сиддиқлар дея танилган буюк валийлар доимо Унга боқишдан туғилган ҳузуру завқ билан тўлиб тошгандирлар. Чунки улар «Қоба қавсайн»⁴да жамъ ва фарқ⁵, сакр ва сахв⁶ ҳолларини айланиб бериб пайтда яшайдилар. Улар хилма-хил шакллар ва турфа-турфа ҳоллар ила ҳамиша мушоҳада ичида кун кечирадилар. Мақсад-муддаолари эса тажаллийи Мутлақдир. Бунда Ҳақнинг тажаллиси умумий ва таъсири кенг қамровли эмаслигини яхши билмоқ керак. Инсонда шундай қобилият ва қувватлар борки| у халқ билан жисман муносабатларини давом эттираркан, айланиб бериб вақтда қўнгли ва мушоҳада жазбаси ила истиғроқ ҳолини яшамоғи мумкиндир. Шунинг учун орифнинг нафаси тасбеҳ, уйқуси ибодат эрур. Унинг учун ғафлат йўқдир. У ҳар доим бедор, басирати ҳар лахза очикдир. Мана бу оятларда ҳам шунга ишорат бор: «Унинг оятларидан (яна бири) — кечаси ва кундузи ухлашларингиз ҳамда (кундузлари) Унинг фазлу марҳаматидан (ризқу рўз) исташларингиздир. Албатта, бунда англайдиган қавм учун оят—ибратлар бордир»⁷. Бир ҳадисда ҳам: «Инсонлар уйқу ҳолидадирлар. Ўлгачгина уйғонадилар» дейилмиш. Ушбу ҳадисда назарда тутилган инсонлар оддий халқ табақасидирки, улар Ҳаққа томон умумий ва мутлақ ягона бир йўлдан боришни истайдилар. Ҳолбуки, асосий мақсад хусусий ва муқайяд⁸ бир йўл билан Оллоҳга етишмоқдир. Буни пухта англагин!

2. Асмои хусно⁹да ҳар бирининг бир кули бор ва бу исм қўлни тарбиялаб қамолга етказди. Аслида исмлар-ла номланувчи, яъни соҳиби ном ягона Борлиқдир. Исмларнинг қўплиги ва хилма-хиллиги исм соҳибининг ҳам қўп, турлитуманлилигини талаб қилмайди. Аммо маълум бир исмнинг маҳкуми ўша исм йўналиши ва ўша исм шарофатидан Ҳаққа

етади, ўзга томонга чалғимади. Бу Ҳакка сулук давриясидир, шунчаки тўғри интилиш эмасдир. Ҳар ким бора-бора «Унга қайтарилгувчисиз» (Бақара 2:28) хабарига мувофиқ Уни орзу қилар ва Унга қайтар, Унга восил бўлар. Бу чизилган бир дойра кабидир: унинг интиҳо нуктаси ибтидо нуктаси билан бирлашади. Доиранинг марказидаги нуктага унинг ҳар тарафи кўриниб туради. Ҳар тараф унинг учун дойра эрур. Бу гўё Байтуллоҳ атрофидаги куббаларнинг унга юзланиб туришига ўхшади...

<...> 3. Дунёда қанча мавжудот бор бўлса, Ҳакка элтадиган йўл ҳам ўшанчадир. Ва қанчалик гўзал феъл ва ахлоқ бор бўлса, уларнинг ҳар бири Унга етказувчидир, шунинг учун ҳам «Оллоҳнинг ахлоқи билан ахлоқланингиз» ҳадисидан ташқари яна шундай ривоят ҳам бор: «Оллоҳнинг 360 та гўзал ахлоқи бор. Иймон келтирган кимса улардан қайси бири билан бўлмасин, Унинг дийдорига восил бўлса, жаннат аҳлидандир» дейилганида, Ҳазрати Абу Бакр:

— Эй Оллоҳнинг Расули, менда бу ахлоқлардан лоақал бирортаси бормикан? дея сўрадилар. Пайғамбаримиз (с.а.в.):

— Эй Абу Бакр, сенда буларнинг нафақат биттаси, балки ҳаммаси мавжуд ва уларнинг ичида Ҳақ таолога энг суюкли бўлгани жўмардликдир» дея жавоб бердилар. Бундан маълум бўлмоқдаки, Ҳазрати Абу Бакр жаннатнинг саккиз эшигидан бир йўла кирадилар. Чунки у зот самовий эшиклардан ўтишнинг сабабларини ўзида мужассам қилган ва ҳар ахлоқнинг жазбаси ила Уни топгандир.

Мўминлар бу ахлоқлар билан Оллоҳга етишадилар, аммо улар орасида ҳам тафовутлар бўлади. Аввал қайд этилганидек, жўмардлик билан етишган кул бошқаларига нисбатан Оллоҳга янада яқинроқдир. Шунингдек, Оллоҳни таниган олимнинг ҳам бошқалардан устунлиги бекиёс даражада муҳаққақдир. Чунки илм илоҳий ва шарафли сифат бўлиб, мавзуимизга бевосита алоқадор шундай фикр ҳам бор: «Оллоҳ билан кул орасида энг гўзал ахлоқ — ризо ва таслимият¹⁰ бўлса, кул билан кул орасидаги энг гўзал хулқ жўмардликдир ».

4. Оллоҳга етиштирувчи йўлларнинг кўп бўлиши инсонлардаги санъат ва касб-кор кўплигига ҳам ишорат этади. Чунки султонлик, вазирлик, муфтилик, мударрислик мансабларининг ҳар бири Оллоҳга боргувчи йўлдир. Шу боис

хам буюклардан бири шундай деган эди: «Агар Иброҳим бинни Адҳам (ваф. 161 / 777) менинг замонимда яшаганида эди, уни тахтидаёқ иршод қилган бўлардим». Чунки салтанат ва унинг мартабалари ҳам илоҳий исмлардандир. Сўфий ҳам Оллоҳга етишмоқ учун нихояти Унинг бошқа бир исмига таянмоқда. Мақсад эса айни даргоҳга йўналтиради. Фақат шуни билиш керакки, бундай маслак арбоби ҳам Оллоҳга етишади, аммо умумий хидоят чегаралари ичида қолади. Хусусий хидоятга қовушмоқ учун эса муршиди комил шарт. Шу боис санъат ва илмда қарама-қаршилиқ ҳамда ҳар хилликлар ўзига хос раҳмат ҳисобланган. Уларнинг ҳар бири инсонларни Унга восил айлайди. Фақат бу унсият кашф соҳиби бўлган кишилардан ташқаридагилар учун сезилмаганлиги боис ҳам йўлларнинг кўплиги бу ҳаётга янги қадам қўйганлар йўлини тўсиши, мосиво қилиши-да мумкин. Илоҳий тажаллилардан бўлган Ҳақ ва йўл шу тариқа айни нарсада таҷассум топади.

Қисқаси, бу йўлларнинг қайсиси билан бўлса-да Ҳаққа таважжух¹¹ этилса, вуслат¹²нинг мумкин ва муяссар эканлигига шу оят ҳам ишорат қилмоқда: «Қайси тарафдан чиқсангиз, юзингизни Масжид ал-ҳарам томонга булинг!...»¹³ » (Бақара, 2:150). Яъни, томонларнинг кўплиги танланган исм ва борлиқнинг қасратини талаб этмайди. Қазбатуллоҳнинг қайси ёнида бўлманг, ўша жойдан яна Унга йўналурсиз. Ҳақ толибининг вуслат эшигига етишмоғи шак-шубҳасиз. Чунки бутун ашё ва борлиққа илоҳий исмлар тазаҳхур айлар. Шу боис санъат ва ашё ҳам Оллоҳга қовуштириш қувватига эга, йўл кўрсатишга қодир. Масалан, ҳаво *Ҳай* исмининг мазҳари, ҳаракат ҳолини акс эттиради. Сув эса *Муҳий* исмининг мазҳаридирки, ҳалок ва фаноликни ўртадан кўтаради. Шунингдек, новвой *Нофий* исмига, нон *Қайюм* исмига мазҳардир. Атторлик иши ўлчов ва тарозига дахлдорлиги туфайли Оллоҳнинг *Адл* исмига боғлиқдир.

«Фотиҳа» сурасидаги «Оллоҳим, бизларни Тўғри йўлга йўллагайсан» маъносидаги оятда келган тўғрилиқ ҳам худди шу маънони англатади. Яна хушбўй хидли нарсалар Унинг *Жалол* исмига, аччиқ бўлганлари эса «Ҳар аччиқ шифодир» дея таъкидланганидек, *Нофий* исмига тегишли. Заҳардек зарарли нарсалар эса *Жалол* исмининг мазҳаридир. Шунингдек, салтанат исми *Аъзам* билан, вазорат Вакил билан, муфтилик

Илм билан, таълим ва тарбия эса: «Ва У Зот Одамга барча нарсаларнинг исмларини ўргатди...»¹⁴ (Бакара, 2:31) сири билан, қозилик ва адлия ташкилоти эса «...Албатта, Парвардигоринг қиёмат кунда талашиб-тортишган нарсалари ҳақида уларнинг ўртасида ўзи ҳакамлик қилур» (Юнус, 10:93) ҳақиқати билан узвий муносабатдадир. Чунки исм *Мусаммони*, яъни сохибини кўрсатади, унга ишорат қилади. Муаззинлик «Оллоҳ тинчлик диёри — Жаннатга даъват қилур ва ўзи хоҳлаган зотларни тўғри йўлга ҳидоят қилур» (Юнус, 10:25) оятига, имомлик эса «қулининг лисони билан Оллоҳ ўзига ҳамд айтувчининг ҳамдини эшитди» маъносига ишоратдир. Мурид—муршидлик «...Оллоқ ўзи хоҳлаган зотларни поклагувчидир...»¹⁵ (Нисо, 4:49) маъносига, харидор ва сотувчи эса «Албатта, Оллоҳ мўъминларнинг жонларини ва молларини улардан жаннат баробарига сотиб олди...» оятлари билан алоқадордир (Тавба, 9:111).

Бу исмлар омонатдир. Пайғамбарнинг сифати амин ва сиддикдир. Ундан кейин келган унинг уммати ҳам Унинг мазҳаридир. Омонатга хиёнат қилган эса амин сифатига мазҳар бўла олмайди. Уй ва дўкон вазифасини бажараётган вужудимиз Оллоҳнинг Мужид, Сониъ, Холиқ, Мусаввир ва бошқа исмларининг ҳосиласидир. Ҳидоятга эришганлар Ҳодий, залолат аҳли эса Музил исми доирасига тааллуқлидир...

Биз йз'рҳламоқчи бўлган йўл эса бу йўлларнинг энг ойдини ва энг мукаммалидир.

Бу йўл Ҳаққа етказувчи йўлларнинг энг яқинидир. Бошқа йўллар бу йўлга нисбатан янада яқин ёки жуда йироқ бўлиши кам мумкин. Аммо бу йўл жуда аниқ ва очиқ, яъни «Мохжайи байзо» (ойдин кўча)дир. Йўлларнинг энг мукаммали бўлган бу йўл солиқни бошқа жойга эмас, балки аниқ манзилга асос йўлдан айирмасдан, қийинчиликсиз улаштиради.

Юқорида айтилганидек, бу йўллар кўп бўлса-да, уларнинг ҳаммасини уч асосий гуруҳга бирлаштира оламиз.

Энг яқин, энг равшан ва энг мукаммал йўллар яратикларнинг нафаслари ададича бўлса ҳамки, уларнинг ҳаммаси бу гуруҳларнинг биронтасига мансуб бўлади.

11 Тариқи ахёр: ибодат ва амали солих сохибларининг йўли. Бу йўлга кирувчи солиқлар рўза,

намоз, Қуръон кироати, ҳаж қилиш ва шунга ўхшаш зохирий ибодатлар билан кўпроқ машғул бўладилар.

Бу тушунча тобеъин ва табаи тобеъин¹⁶ даврида ҳоким бўлган тушунчадир. Макка ва Мадинада, Шом, Миср, *Bordod*, Басра ёхуд Кўфада бўлсин, тариқи ахёр мансубларини учратиш мумкин эди.

Уларнинг орасида шундайлари кам бор эдики, улар бутун йил бўйи фақатгина байрамларда, яъни рўза харом бўлган кунлардагина рўза тутмасдилар. Бошқа ҳеч вақт рўзани қанда қилмасдилар. Шу боне уларга «соимуд-давр» (бутун вақтини рўзадор ўтказувчи) дея ном берилганди. Яна бир гуруҳлари эса сақаргача намоз ва тиловати Қуръон билан машғул бўлсалар, бошқа бир тоифаси Абдуллоҳ бин Муборақдек ғозийлик билан шухрат таратган, яна бошқалари эса кўпроқ ҳаж иштиёқи ва орзуси билан нафас олардилар.

Бу йўл тариқи ахёр дея аталади. Бундай йўл ва усул билан узоқ вақтдан кейин руҳни камол топтириб, Ҳаққа етишганлар бағоят оздир.

Яъни бу йўл энг хайрлиларнинг йўли демакдир. Бу йўл соликлари хайрли, эзгу иш ва амаллар билан машғулдилар. Амали хайр соҳиблари эса инсонлар орасида энг хайрлиларидирлар. Шу боис ҳам улар шундай номга мушарраф бўлганлар. Узоқ вақт мобайнида ушбу усул билан Унга етишганлар жуда оздир. Бу йўлнинг бошқа бир номи «тариқи зуҳд»дир. Унга етишиш кўп вақт талаб қилади. Ошиқ уч йилда эгаллаган мақому манзилни зокидлар ўттиз йилда кам қатъ эта олмайдилар. Шундай бўлса-да, бу йўлга беписанд қараб бўлмайди, чунки унга етиш ҳаммага кам насиб этмайди. Бу йўлга қадам қўйган кўпчиликнинг мақсадга етмасдан умри тугаб, ора йўлда қолади...

2. Тариқи аброр: мужоқада ва риёзат соҳибларининг йўли. Бу йўл соликлари эса гўзал феъл-атворга эга бўлиш, кўнгилни тазкия, қалбни тасфия¹⁷, яъни кўнгилни мусаффолаштириш ва ботинини обод қилиш, маъмур этиш учун ғайрат кўрсатувчи кишилардир.

Мазкур йўл мужоқада ва риёзат соҳибларининг йўли бўлиб, *унтл* қадам қўйганлар нафеи амморанинг тарбияси билан машғул бўладилар. Бир томондан, улар ўзни кўз-кўз қилиш, бесабрлик, худбинлик, молу мартаба хирси,

баджаҳллик каби ёмон феълларига барҳам бериш билан шуғулланарканлар, иккинчи томондан, тавҳид нурию Оллоҳ билан бирга бўлишнинг хузури ва Ундан бошқа бутун борлиқлар билан алоқани узиш каби мужоҳадалар ила қалбларини поклайдилар. Чунки қалб бамисоли ойна, у тоза ва порлоқ бўлмагунча илохий тажаллилари нозуқлантормайди. Ойинанинг қирланиши ва қорайишига сабаб Оллоҳдан бошқа борлиқлар билан яқиндан боғланишимиздир. Илохий маърифат эса қалб ойинасини жилолантиради. Бу маърифат, албатта, тақво, амали солиҳ, сайри сулукдан туғилган ирфон бўлиши лозим. Ушбу йўллардан айри равишда қўлга киритилган маърифат шайтоний бўлиб, номақбулдир. У фосиқ ва истидрож¹⁸ сохиби бўлмаган кишиларнинг маърифати кабидир. Улар нопокликлар ичида сузишаркан, подшоҳликни даъво қиладилар. Маърифатдан бонг урадилар...

Тариқи аброр дея маълум бўлган мазкур йўл билан Ҳақ^а қовушганлар аввалги йўлга қараганда кўпроқ бўлса ҳамки нодир ҳисобланади.

Бу йўлдагилар ички ва ташқи тақвога амал қилганликлари учун «аброр» дея номланишга ҳақли бўлиб, уларнинг орасида Оллоҳга етишганлар аввалги гуруҳга нисбатан кўпроқдир. Шундай бўлса-да, натижа эътибори билан улар оз ҳисобланади. Силсилавийлик қонуниятида аҳвол худди шундай, яъни ўзидан юқоридагиларга нисбатан кам, ўзидан пастдагиларга қараганда эса кўпдир. Масалан, дунёдаги ҳайвонлар жонсизларга нисбатан оз, аммо инсонларга қараганда кўп эрур...

3. Тарной шуттор: бу ишқ, жазба ва муҳаббат сохибларининг йўли. Ва у улуг Мавлога сайру саёҳат қилувчиларнинг тариқатидир.

Бундаги сайр бир қукмдан бошқа бир ҳукмга, бир қолдан иккинчи бир ҳолга кечиш бўлиб, у маънавий босқич, маънавий саёҳат эрур. Солиқнинг ҳам илк кундан охириги лаҳзасига қадар қиладиган иши мана шу сайр қалимасида яшириндир. У муттасил маъшуқасига қараб интилади. Бу эса Қайба томон йўл олган кишининг ҳаракатига ўхшайди, чунки у Қайбага етгачгина ҳаракатдан тўхтайди. Аммо тасаввуф тушунчасидаги интико «сайр илаллоқ» (Оллоҳга томон сайр)дир. «Сайр филлоҳ» (Оллоҳда сайр)да эса бундай ҳолат

йўк. Каъбага етишганнинг сафари тугайди, аммо у бино ва у жойнинг сирлари тутмайди. Илохий сир ва ҳикматлар ниҳоясиздир.

Эй мўмин, ҳақиқий комиллик юзага келгунга қадар бир ғайрат ва ҳиммат билан сайри сулук қилиш лозим. Бу йўл паришонлик, ялқовлик ва танбалликни қўтармайди, зохир, бирлик ва бутунликни талаб қилади. Сойирларга яхшилаб қара, паришон ва сустлашганлар йўлда илгариларга олмайдилар. Бу йўл муҳаббат аҳлидан ғайратли, елиб-югурувчи ва узлуксиз ҳаракатда бўлганларнинг равишидир. Улар қариялар, ҳасталар ёхуд танбаларга ўхшаб ўтроқ бўлмайдилар. Ва бу муҳаббат зухднинг муқобилидир. У Ҳаққа бўлган жазбани ифодалайди. Муҳаббатнинг шиддатию қуввати ортиши билан ишқ майдонга келади. Муҳаббат нурдир, ишқ эса нор (оташ)дир. Бу оташ Оллоҳдан ўзга борликларни ва уларга бўлган майлларни ёқиб, йўқ қилади. Аслида норда ҳам, нурда ҳам ёруғлик бор. Ошиқлар орасида шундай гап юради: «Икки ёруғлик бор. Бири Оллоҳдан бошқа бутун борлиқлардан юз ўгиртиса, иккинчиси, Унга юз қаратади. Бу икковининг орасига «нор ишқ» кирса, ҳас-ҳашакка ўхшаб қолган инсоннинг дунё билан бўлган боғ(ланиш)ларини ёқиб қул қилади. Демак, ошиқ қисқа фурсатда манзилу мақсадига етишади. Зеро, ишқ унинг-ла баробар тезликда илгариларга ва нафс маркабини ҳам ўзи билан бирга судрайди.

Бу йўлга сулук қилганларнинг йўл бошидаёқ эришган мартабаси бошқаларнинг сулук ҳаётлари сўнггида эришган мартабасидан қўп қарра юксакдир.

Яъни бошқаларнинг сўнгги ҳолларига нисбатан буларнинг бошланғич коллари янада устунроқ. Улар сайри сулукнинг ниҳоясида топганларига булар ибтидодаёқ эришадилар. Жазба ва олий қобилиятлари ила гўё нурдан ясалган бир нарвон билан само га юксаладилар, минг одимни бир қадамдаёқ қатъ этадилар.

Бир манзилни уч манзил қилувчи қайдаю, уч манзилни бир манзилга бирлаштирувчи қайда?! Мана шундай борлиғу унсурлардан аста-секин йироқлашганлар мақсадга кеч етишадилар. Бироқ қобилиятли шайх ва муршиди комил паноҳида бўлганлар бундан мустаснодирлар.

Усули ашара

Аҳли жазба эса дафъи сулук айлайдилар. Мўътабари мана шу кашфдир, билъакс, дунёда чарх урмоқ эмас, чунки дунёнинг тўхташга мажбур қиладиган манзили макони кўп. Шундан келиб чиқилса, кашф ҳам оддий бир кашфдир. Кўпгина сўфийлар мана шу таҳликага тушганлар ва ораликда қолиб кетганлар. Бундан Оллоҳ асрасин!

Бу мумтоз йўл иродага боғлиқ бир ўлимга асослангандир. Зеро, Ҳазрати Пайғамбар: «Ўлмасдан авал ўлинг» дея марҳамат қилган эдилар.

Бу йўлга «мумтоз» сифати олдин англатилган икки йўлга нисбатан тез суръатли ва аниқ бир натижага эга сулук бўлганлиги учун берилган...

<...> Ихтиёрий ўлим борлиқ ва дунё билан боғлиқ ишлардан бутунлай фоний (фанои куллий) бўлмоқдир. Бу ҳолни бошидан кечирган киши ўз вужудининг мавжуддигини ҳам ҳис этмайди. Чунки табиий ўлим холи ҳам бундан асло фарқ қилмайди...

<...> Ўлим ҳам бир неча хилдир: Мавти аҳмар (қирмизи — кизил ўлим). Бу нафснинг хоҳиш ва истакларига қарши туриш эрур. Мавти абъаз (оқ ўлим). Бу очлик билан қорин талабларини ўлдириш. Мавти аҳдар (яшил ўлим). Бу арзон мато парчаларидан яомкли кийим кийишдир. Чунки янги кийим дунё билан боғлиқ орзу ҳисобланади. Мавти асвад (қора ўлим). Бу халқнинг жабру жафосига таҳаммул этмоқ эрур. Бунга «фано филлоҳ» ҳам дейилади, яъни бутун феъл ва ҳаракатларни маъшуканинг феълида фоний қилмоқдир...

<...> **Бу йўлнинг тамал-қоидаларини эса ўн асосда жамлаш мумкиндир.**

Оллоҳ сари сайру саёҳат қилувчиларнинг йўли ўн асосга қурилгандир. Бу ўн асос йўлнинг тамаллари бўлса, бошқа асослар бино устига қурилган бинога ўхшайди. Аслида ҳар нарсанинг асоси ва тамали мавжуд. Агар у бўлмаса, мақсадга етиб бўлмайди. Мавзуга дахлдор шундай сўз бор: «Усулни йўкотган вусулдан маҳрум қолади». Тилимиздаги «Ишнинг ўзини билгунча кўзини бил» мақоли ҳам худди шу фикрни равшанлаштиради. Ушбу сўзлардан мана бу ҳақиқат ангишилади: ҳар нарсанинг негизи ва парчалари, тафарруоти¹⁹ бор. Асослар мустаҳкам бўлганидан кейингина тафарруот унга тобеъ бўлади. Динда ҳам худди шундай. Фарз

аслдир-, мустахаб фуруъдир, тафарруотдир. Биринчисини тарк қилиб, иккинчисини адо этиш қулга ҳеч қандай муваффақият олиб келмайди.

1. Тавба

Худди марҳум «Эй хотиржам - сокин жон, Сен (Оллоҳ ато этган неъматлардан) рози бўлган (ва Оллоҳ таоло томонидан сенинг амалларингдан) рози бўлинган ҳолда Парвардигоринг (хузури)га қайт» амрига бўйин эгиб ўз ихтиёрисиз Унга қайтганидек, тавба ҳам қулнинг ўз истак-иродаси ила Оллоҳга қайтишидир.

Оятдаги «Раббингга қайт» буйруғи ўлимга ишорат қилмоқда ва унинг мажбурийлигини, тавба янглиғ инсон иродасига боғлиқ эмаслигини кўрсатмоқда. Аслида ўлим орзу қилинмайдиган бир нарсадир. Бу ҳақда пайғамбарлардан ривоятлар бордир. Ҳазрати Мусонинг тош билан ажал фариштасининг кўзини чиқаргани, Ҳазрати Иброҳим эса: «Ё Раб, қайси дуст ўз дўстининг жонини олади?» дея иккилангани, ва нихоят, Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг сўнгги вақтларда ўз-ўзига: «Эй нафс, сенга не бўлдики, саждагохга илтижо қилиб, ўзингга чора ахтармоқдасан?» деганлари ривоят қилинган. Аслини олганда, пайғамбарларнинг бу сўзлари ўлимдан чўчиганликларидан эмас, балки умматларини ўлимга хушёр карашга ундаганликлари учундир. Моҳият эътибори билан эса, қадисда хабар берилганидек, ўлим мўъмин учун бир ҳадя ва армуғондир.

«Сен рози бўлган, рози бўлинган ҳолла» ифодаси эса тасаввуфдаги нафси розийя ва нафси марзийя²⁰га ишоратдир. Нафси мутмаинна²¹ эса ўлимни ҳеч қачон ёмон кўрмайди.

Инсоннинг ўлимни севмаслиги ризо ва таслимиятга зид туйғу эмас, балки фитрий хусусиятларидан эрур.

Тавба истакка боғлиқ бўлмоғи керак. Мажбурий тавба охир нафасида иймон келтирган кишининг иқрорига менгзайди ва макбулу мўътабар саналмайди. Бошқа ибодатлар ҳам худди шундай. Зеро, пайғамбарлар ҳам инсонларни зўрлик билан эмас, балки бир қанча мўъжизалари билан иймонга чорлагандирлар.

Усули ашара

Гуноҳ эса хоҳ дунёвий бўлсин, хоҳ ухровий²² бўлсин, кул ва Оллоҳ орасида бир парда ва тўсикдир.

Инсон учун наинки дунё билан боғлиқ, балки охират билан боғлиқ мартабаю даражалар ҳам бир ҳижоб эрур. Ҳақиқатда эса жаннат даражалари қулларнинг амал ва хатти-ҳаракатларига кўра тақсимланади. Бунинг учун кул яхши амалларни адо этади, аммо уларга ишониб, ортиқча баҳо ҳам бермайди. Дунёга дахлдор мартабаю мақомларда ҳам худди шундай...

2. Зухд

Зух-хоҳ оз, хоҳ кўп бўлсин-дунё моли, қўнғилга манзур нарсаларию мақомларидан улик каби йироқлашмоқдир.

Зухд қўлда мавжуд ва мавжудлиги махзур саналмаган мол-ашёдан кечмоқдир. Акс ҳолда келажакда қўлга қиритилувчи молу мансаб зухдга асос бўлолмаиди. Бунинг тескарисини иддао қилувчилар ҳам бўлишган. Бундан ташқари қўлда мавжудлиги гуноҳ ҳисобланган нарсаларни тарк этмоқ зухд ҳисобланмаганидек, инсоннинг жуфти билан жинсий муносабатни тарк қилмоғи ҳам зухд эмасдир. Ҳазрат Али саҳобалар ичида энг зоҳиди бўлса-да, уч-тўрт оилалари бор эди. Иброҳим Хаввос ҳам бу ҳақда шундай дейди: «Жинсий муносабатни одатга айлантирган кишидан хайр чикмайди». Шу билан бирга жинсий алоқадан тийилиб, уни назорат остига олиш кўпроқ сулук асносида ва хилват вақтида бўлади. Мен ҳам сайри сулукни бошлаган чоғларимда (олами маънода) Шайхи Акбар Муҳйиддин бинни Арабий (ваф. 638/1240) уч нарсадан ҳимояланишимни тавсия қилди:

1. Ранго-ранг либослар киймоқ. Вахдат орзуси ва талабадаги киши кийимида ҳам вахдату бирлик бўлмоғи лозим. Шу боис валийлар наздида ҳам сурат ила маъно ўзаро уйғун бўлиши шарт.

2. Асога суянмоқ. Бу мосивога, эътимод ва ишончга ишоратдир. Ҳолбуки, бир ёғоч синиғига ҳам инонмаслик лозим. Нарсага эмас, балки Оллоҳга эътимод қилиш керак.

3. Учинчиси эса меъёрсиз жинсий муносабатдан сақланиш эди. Шу боис тариқатимиз (жалватия²³) пирларидан Уфтода Ҳазратлари (ваф. 978/1570) сулук даврида муриди

Азиз Махмуд Худойига (ваф. 1038/1628) ҳафтада бир маротаба хотини билан кўришишга рухсат берарди.

Таърифдаги «мақом» сўзи инсонлар наздидаги иззат ва хусни қабулни англатади. Бу ўринда, албатта, моддий бир мақом ва мавқеъ соҳиби бўлишга ҳожат йўқ. Халқ орасида шуҳрат таратиш ва инсонлар-ла муносабат ҳам ана шунга дахлдордир...

<...> Зухднинг ҳақиқати дунёда ҳам, охирада ҳам зоҳидликдир. Инчунин, ҳадисда «Дунё охирада аҳлига, охирада эса дунё аҳлига ҳаром бўлса, валийларга ҳар иккаласи ҳам ҳаромдир» дея марҳамат қилингандир.

Юқорида зикр қилинган зухд дунёни тамоман тарк этмоқдир. Бунга «тарки дунё» дейилур. Аммо ҳақиқий зухд охирада борасида ҳам зоҳидона ҳаракат қилмоқликни талаб этади. Зоҳид ҳеч бир аснода жаннат неъматларию мартабаларига қизиқмаслиги ва боғланмаслиги шарт...

3. Оллоҳга таваккул

Таваккул худди улик янглиғ Оллоҳга ишониб, барча сабабу тадбирлардан йироқ бўлмоқликдир. Чунки Оллоҳ таоло «...Ким Оллоҳга таваккул қилса, бас, (Оллоҳшга) ўзи унга етарлидир» (Талок, 65:3)²⁴ дея марҳамат қилгандир.

Табиий ўлимда рух бадандан айрилгач, бошқа у билан боғлиқликда фаолият кўрсата олмайди. Фақат қабрда Савол-жавоб учунгина унга имконият берилади. Ихтиёрий ва шуурли равишда ўлган киши ҳам боғу боғча, хунару касб билан моддий-маънавий бутун алоқаю кизиқишларини узмоғи, бутун ишларини Оллоҳга ҳавола этмоғи лозим. Айнан игу тарзда ўртадан ўзини йўқ қилган ҳақиқий мутаваккилнигина Оллоҳ асрайди, меҳнат-машаққат билан қўлга киритадиган нарсаларини ҳам унга бошқа йўллар билан насиб айлайди. Зеро, Оллоҳ дунёга: «Эй дунё, менинг йўлимда юриб, менга хизмат қилганга хизматчи бўл!» дея хитоб қилгандир.

Иброҳим бинни Адҳам ва унингдек буюк сўфийлар чўлу саҳроларда кезарканлар, уларга ноз-неъмат тўла дастурхон ёзилганлиги ривоят қилинади. Бошқа бир дарвишга эса ҳар овқатланиш пайтида иссиқ бир бурда нон бериларкан, уни ким келтирганлигини сўраганида: «Аллақандай бир кампир келтиряпти» дея жавоб берган экан. Бу кампир эса

дунё эмиш. Дунё аслида маккор бўлса-да, Оллоҳ дўстларига хизмат қилади. Ҳатто шайтон ҳам бир дарвишнинг чироғини қирқ йил жомеъ масжидига кўтариб борган экан. Зеро, Қуръони каримда ҳам шайтоннинг ҳақиқий ихлос соҳибларини йўлдан адаштиролмаслиги таъкидлангандир (Хижр, 15:40)²⁵...

4. Қаноат

Қаноат яшаш учун зарур бўлган эҳтиёжлардан ташқари барча нафсий орзу ва ҳайвоний истаклардан худди жонсиз вужуддек йироқлашув, ейиш-ичиш ва уй-жой хусусида исрофга йўл қўймаслик, хусусан, қилъати таомга риоя этмоқ демакдир.

Исроф қилинмаслиги керак бўлган бу уч нарсани иккига тушириш ҳам мумкин. Чунки уйи бўлмаган одам ғорга ўхшаш жойларда ҳам яшай олади. Бунда исрофга ўрин қолмайди. Кийинишда ҳам зарурий бўлган талаб — вужудни иссиқ-совуқдан асраш, ёпилиш лозим бўлган жойларни ёпишдири, бундан ортиғи исрофдир. Исроф билан табзир орасидаги фарқ қуйидагичадир: табзир — у ёки бу нарсани кераксиз жойларга сарф этмоқ бўлса, исроф керакли жойларга лозим бўлганидан ортиқча харжлаш демакдир. Шу билан бирга хайрли, мақбул ишларга қўплаб сарфланса исроф эмас, балки савобдир. Чунки амалу ҳаракатларнинг ниятга боғлиқлиги ҳақида ҳам фикр ва мулоҳазалар мавжуд.

Валийлардан бири зиёфат берганида мингта шам ёқибди. Меҳмонлар бунинг исрофлигини айтишганида, мезбон: «Ундай бўлса, ўчириш» дейди. Йиғилганлар шамларни ўчиришга харчанд уринмасинлар, уларни ўчира олмабдилар. Буни курган хонадон соҳиби: «Шамларни ўзимиз учун эмас, Ҳақ учун ёққан эдик. Бу исроф эмаслиги учун ҳам уларни ўчира олмадингиз. Зеро, Ҳақнинг чироғини ва нурини ҳеч кимса сўндирилмас» дея: «Улар Оллоҳнинг нурини оғизлари (яъни беҳуда гаплари) билан ўчирмоқчи бўлулар. Оллоҳ эса гарчи кофирлар истамасалар-да, Ўз нурини (яъни динини) тўла (яъни ҳар тарафга) ёйғувчидир» (Саф, 61:8) оятини ўқимиш.

Бу йўлдаги солиқ кунига бир марта овқатланади. Оддий инсонлар эса «...У жойда улар учун эртаю кеч ризқлари ҳозирдир» (Марям, 19:62) оятига биноан кунда икки маротаба емак едилар. Бир кунда уч қарра овқат ейиш эса исроф

саналади. Куч-қуввати жойида бўлган киши эса савм²⁶ висол тутиши яхшироқдир. Зеро, Ҳазрати Идрис ўн олти йил емай-ичмай, бедорлик билангина вуслатга етмиш...

5. Узлах

Узлат - бамисоли ўликдек халқ билан бирга яшашдан инзиво²⁷ ва хилват, ёлғизланиш йўли билан юз ўгирмоқ демак.

Соликнинг ғайбул ғуюб²⁸ бўлган Оллоҳга йўналишидир. Шунинг учун у дунёга кўз тикмаслиги, Х^аҚД^а бошқа ҳеч ким билан олди-берди қилмаслиги шарт. Зеро, Боязид Бистомий (ваф. 261 / 875): «Ўттиз йилдан буён Ҳақ билан суҳбатдаман, халқ эса мени ўзлари билан суҳбатдош дея ўйлайдилар» деган эди. Бистомий халқнинг ботин ҳақиқатига, халқ эса Боязиднинг зоҳирий ва ташки кўринишига эътибор қиларди.

Узлат сукутдек буюк фазилатни ҳам ўз ичига олади. Чунки узлат ҳаётини яшаган одам суҳбатдош тополмайди, шу боис сукут сақлайди. Сукут эса сулук шартларидандир. Юқорида зикр қилинган узлат муридларнинг, сулук ҳаётига эндигина одим қўйганларнинг узлатидир. У вужуд-ла адо этилади. Муҳаққиқларнинг узлати эса вужудга, қалбга асосланади. Чунки уларнинг қалбларида Ҳақдан ва илоҳий илмдан ўзга ҳеч нима йўқдир.

Узлатнинг сабаби иккидир: мурид ё халқнинг шарридан қочади ёки уларга зарар етказмаслик учун ўзини четга тортади. Иккинчи йўл яна-да яхшидир. Чунки инсоннинг ўз нафси учун суй зан²⁹ қилмоғи бошқалар ҳақида суй зан қилишдан қўп қарра макбул.

Муриднинг унга маънавий тарбия берган шайх ва муридига қилган хизматлари ҳам узлатга қиради, асло халқ билан бўлган муносабат ҳисобланмайди.

Айни пайтда шайх зиммасига ҳам бир қанча талаблар юкланади:

1. Шайх Ҳаққа восил бўлган зот комил, мурид тарбиясига қодир бўлиши шарт. Акс ҳолда сулук ниҳоясига етмайди. Бу ҳолатда мурид ора йўлда қолган йўловчига ўхшайди.

2. Шайх муридига шахсан раҳнамолик қилиши керак. Мурид узлат ҳаёти давомида дуч келадиган қийинчиликларни

енгиб ўтиши учун шайхидан ажралмаслиги лозим. Буюк сўфийлар сайри сулукнинг икки жихати борлигини таъкидлайдилар: бири муриднинг мол ва вужуд билан хизмат кўрсатиши бўлса, иккинчиси, шайхнинг мурид қобилиятига яраша рух ва файз бахш этмоғидир.

Бу маълумотлардан кейин шундай дейиш мумкин: икки хил шайх бор. Бири муриднинг ўзи бош эгиб борган шайхидирки, бундан сўнгра тарбият учун ўша муршидан бошқа муршид ёки шайх изламоғи ва интисоб қилмоғи унга раво эмас. Бу хол шайхи оламдан ўтгунча давом этиши керак. Иккинчи хил шайх эса муриднинг ўз шайхи бўлмаса-да, эҳтиром юзасидан зиёрат этилган ва дуоли олинган зот бўлиб, муридга хизмат мажбуриятини юкламайди. Баъзан номи шайх бўлса ҳам замонамизда тубан ва нораво ишлари билан шухрат топган, тасаввуфий холлардан мутлоқ бенасиб инсонлар ҳам мавжудки, улар хатто зиёрат этишга-да арзимамайди. Агар шайх иршод салоҳиятига соҳиб бўлмаса, хизматидан айрилмасдан тариқат ва хонақоҳдаги бошқа ихвон ва дўстлардан фойдаланиш керак. Аммо бундай шайх, албатта, қобилиятли ва шафқатли бўлмоғи лозим. Жумладан, шафқат ёнига келган муридни ҳаргиз рақиб деб билмаслик, билъакс, унинг маънавий мартабаларда таҳликага тушиб қолишидан хавотир олиш маъноларини англатади ва бунга «ихвони филлох» дейилади. Замонамизда эса бундай ҳислатли ва ҳосиятли инсонлар камёбдир.

Шайх ғассол³⁰га ўхшайди. Шу боис муриднинг шайхи ҳузуридаги ҳолати ғассол олдида турган ва исталган томонга айлантириладиган жонсиз вужудга менгзайди.

Ушбу эътироф муриднинг эътирозни тарқ этмоғини англатади. Таслимияти том бўлмагунча шайх ва устоздан баҳраманд бўлиш мумкин эмас. Файз олиш учун қалб робитаси ва алоқаси асосдир. Акс холда, ички дунёси туманли, хизмати нуқсонли, ҳаракатлари ноқис кимса ҳеч вақт кўзланган мақомга кўгарила олмайди.

Шайх валийлик суви ила мурид вужудидаги кирларни ва унга кейинроқ илашадиган чиркинликларни поклайди.

Валийлик сувидан мақсад илоҳий файздирки, инсон бу дойра ичига кирмагунча ўша файзни кўнглидан ўтказа

олмайди. Бунда назарда тutilган нарса валояти омма эмас, балки валоят ва валояти хоссадир. Вужуддаги кирлар эса Ҳакдан узоқлашув касофати бўлиб, жунубликдек ёқимсиз бир нарсадир. Куръони каримни фақат покиза бўлганлар қўлга ола билганидек (Вокеа, 56:79), маънан нопоклар ҳам илоҳий сирларга ҳаргиз яқинлаша олмайдилар. Жунублик инсонни масжиддан қандай йироқлаштиради, дунёга боғлайдиган ришталар қам инсонни худди шундай Ҳакдан йироқлаштиради. Намоз ўқиш учун таҳорат ва ғусл нечоғлик лозим бўлса, тасаввуфий ҳаётда ҳам ботиний софлик ва дунёдан қўл силташ шу даражада зарурдир. Мана шу маънавий поклик учун валийлик суви лозим. Шайхнинг муридга қалбий илмларни ўргатмоғи эса ана шундай кирлардан софланишига сабаб бўлади.

Инсонга илашган чиркинликлар дейилар экан, кенг маънода дунё назарда тutilмоқда. Бундаги «ҳадас»³¹ сўзи интихосию ибтидоси йўқ маъносини англатувчи «кадим» сўзининг аксидир. Солик дунё билан боғлиқ сайру сулук изида эмас, аксинча, кадим бўлган буюк борлик томон сайру саёҳат ичидадир. Пок бўлмаганлар эса юксак мақомларга ҳаргиз кадам қўя олмайдилар.

Эй ориф! Кўриб турганингдек, тасаввуфнинг аввали нафсий васф ва сифатлардан, охири эса ғайриятдан қутулмоқдир. Бу сифатлардан фориғ бўлмагунча Ҳаққа элтувчи ҳеч қандай йўл тонилмайди. Бу ишларнинг сир-асрорини идрок этмай, бу завқни тотмай туриб, бизнинг сўзларимиз маънисини англаш анча мушкулдир...

6. Доимий зикр

Оллохдан бошқа ҳар нарсани унутиб, фақат Уни зикр этмоққа давомли зикр дейилади. Зеро, Оллоҳ таоло: «...Унутиб қолдирган вақтингизда Парвардигорингизни зикр қилинг...»³² дея марҳамат қилгандир. Жумладаги унутиш бир улик мисоли Ундан бошқа бутун борлиқларни ва нарсаларни унутмоқни англатадн.

Чунки икки зикр асло бир жойда мужассам бўлмайди. Ҳам дунё ила боғлиқ ишларни, ҳам Оллохни зикр этиш имконсиздир. Агар бундай ҳолат юз берса, зикри муттасил (бир-бири билан бирлашган ва доимий зикр) эмас, балки зикри

мунтакий (узуқ-юлуқ ва кесик масофали зикр) қилган бўламиз ва қуллигимизнинг даражаси ҳам шу нисбат-ла кемтик ва қусурли бўлади. Шу боис ҳам Хазрати Оиша Расулulloх холини сўраганларга: «Ул зот хар доим зикр қилардилар» дея жавоб берганлар. Пайғамбарларнинг ва буюк валийларнинг оддий муносабатлари ҳам зикр ҳисобланади. Чунки улар барча муомала ва амалларида Ҳақ биландирлар.

Зикрдан мақсад эса асло тил ҳаракати эмас, балки қалб ҳузур-ҳаловатидир. Бундаги давомли зикрдан мақсад ҳам хилват аҳлининг тилдаги доимий зикридир. Муддао эса қалбий зикрнинг бардавомлигини таъминлашдир. Тил зикрининг овоз (зикри жаҳрий) чиқарилиб қилинишида буюк таъсирлар бор. Овозли зикрдан мақсад уни Оллоҳга эмас, билъакс, кўру қар, нафсга эшиттиришдир. Чунки Оллоҳ учун зикрнинг садоли ва садосиз, узоқ ва яқинлиги аҳамиятсиздир. Зеро, барча ашёда тажалли қилгувчи Удир. Зикри жаҳрийга қарши бўлиб, уни ёқтирмаганлар тасаввуфий мақомларнинг ҳолларини англай олмаганлар ва беҳабарлардир...

7. Таважжух

Оллоҳга йўналиш (таважжухи том) улик мисоли Ундан ўзга хар қандай борлиққа даъват қилувчи хар *Шандай нарсадан юз ўгирмоқ демакдир. Бу ўринда сўфий учун Оллоҳдан бошқа ҳеч қандай матлуб, маҳбуб ва мақсад йўқ.

Ҳақиқатан Оллоҳга йўналган сўфийда Ундан бошқа изланган ва исталган кеч нарса бўлмаслиги шарт. Агар бу орзу Байтуллоқни зиёрат қилиш бўлса қам талаб ўз кучини йўқотмайди. Қалбни бундай хису ришталар билан машғул қилмаслик лозим. Акс ҳолда, инсон бутун куч-қуввати ва тафаккури билан Унга йўнала олмайди.

Бу ҳолга етишган сўфийга барча наби ва пайғамбарларнинг мақомлари арз ва тақлиф этилади, аммо у бир лахза бўлса-да, уларнинг ҳеч бирига илтифот кўрсатиб боғланмаслиги керак.

Чзгнки мақом ишки ва мухаббати бу йўлни тўсадиган хисдир. Шу боис солиқ Ҳақ нақшларидан ўзга нақшни кўзламаслиги зарур. Ҳатто, Ҳақни ҳам «орзу қилмаслиги» шарт. Зеро, У: «...Оллоҳ сизларни Ўзининг (азобидан) огоҳ қилур...»³³ дея буюрмиш. Чунки бирон нарсани иштада

иккилик — истаган ва исталган мавжуд. Вахдат аҳли эса бу иккиликни қабул қилмайдилар. Мана шу ҳассосу нозик нуқтада жуда кўп солиқлар чалғиб мақсадга ета олмадилар.

Бу хусусда Жунайд Боғдодий шундай дейди: «Бир сиддиқ бир неча минг йил Оллоҳга йўналиб таважжух қилсаю, бир он учун Ундан юз ўгирса, йў^отгани топганидан буюқдир».

Бунда сиддиқ ориф маъносини англатмиш. Ушбу мақомга эришган киши Оллоҳдан юз ўгириши мумкин эмас. Шу боис ҳам фикр фаразан баён этилгандир...

<...> Ақли аввалдан инсонга етган барча мартабаларда ҳам ана шундай ўхшашлик мавжуд. Дастлабки мартабага Караганда кейингисида янада кўпроқ нарсалар бордир. Умуман, инсон барча мартабаларнинг ҳулосасидир. Ҳазрати Пайғамбар ҳам энг охири пайғамбар ва бошқа барча пайғамбарлардан устундир. Ҳарфларда худди шундай аҳвол мавжуд: «Ҳ» икки ҳарфдан иборат. Биринчи ҳарф «Ҳ» махорижи ҳуруф (ҳарфларнинг талаффуз ўрни)нинг илк нуқтасида, иккинчи ҳарф бўлган «ө» эса сўнгги нуқта бўлмиш лаб билан талаффуз қилинади. Шу боисдан ҳам «Ҳ» барча ҳарфларни ўз ичига олади. Сўфийлар шунинг учун ҳам унинг-ла бирд ва зикр қиладилар. Баъзи тасаввуфий маъноларни инкор ва рад қилмоқчи бўлган бидимдонлар нечоғлик «Ҳ» бор-йўғи бир олмош, олмош билан эса зикр қилиб бўлмайди, дея даъво қилсалар-да, мохият асло уларнинг назаридаги олмош билан чегараланмайди.

Келгин, сен бу сирни англа! Акс ҳолда, йўлда тўхтаб қоласан ва ўсиб-унмассан.

8. Сабр

Сабр мисли маййит нафсга хузур-халоват бағишлайдиган нарсаларга мужоҳада билан барҳам бермоқдир.

Юқоридаги «мужоҳада» калимаси вазифанинг мушкуллигига ишорат қилади. Бу эса нафс истамайдиган нарсаларни унга етказиш билан амалга оширилади. Масалан, нафс ваҳдатни, ёлғизликни хохламайди. Қасратни, анжуманни улфат ва дуст билади. Ҳавою нафс бандаларида қўним бўлмаслиги шундандир. Улар кишин-ёзин умрларини

У сули ашара

номашруъ сухбату йиғинларга бағишлайдилар, ёмон нарсалар тилларидан тушмайди, шеърхонликни шайтонга ўхшаб ўзларининг қуръонларига айлантириб олганлар. Инчунин, хадисда: «Жаннатнинг атрофи машаққат ва мушкулотлар билан, жаҳаннамники эса орзую халоватлар билан ўралгандир» дея айтилгандир.

Эй мўъмин! Ана шу нуктада адашма! Қалбинг қайси томонга майл этгани ва йўналаётганини яхши бил! Қара, инсонлар қандай қилиб бир ақчани Жаннатдан қизғанадилар, аммо минг ақчани Жаҳаннамдан аямайдилар.

Шу тариқа нафс улфатлик қилган ва истаган нарсаларини унга бермасдан намунали, чиройли йўл устида тўппа-тўғри юришни таъминлашда сабот кўрсатиш керак. Зеро, Оллох таоло: «Улар (ўз динлари йўлидаги бало-кулфатларга) сабр-тоқат қилишгач, Биз улардан (одамларни) ҳидоят қиладиғаи пешволарни чиқардик. Улар Бизнинг оятларимизга аниқ ишонар эдилар» (Сажда, 32:24) дея марҳамат хилмоқда.

Тариқатдаги асл муддао интисоб қилиш эмас. Тариқат воситадир. Бу йўлда юриб, манзилу мақомга етишмоқ лозим. Ундаги «истиқомат» тариқатдан кўп муҳимдир. Оллох таоло бир оятида: «Албатта, «Парвардигоримиз Оллохдир» деб, сўнгра (ёлғиз Оллохга тоат-ибодат қилишда) тўғри — устивор бўлган зотлар...»³⁴ (Фуссилат, 41:30) дея буюрмоқда. Демак, бу икки фазилатни бирлаштириш зарур. Аслида истиқомат ҳам тариқатлардаги муҳим унсурдир. Шунинг учун мазкур оятда сабр ва унинг натижаси ҳақида хабар берилмоқда. Шу боис хох мурид, хох муршид бўлсин, сабр қилиш асосдир. Сабрсизлар муршид ҳам, рахбар ҳам бўла олмаслар.

9. Муроқаба

Муроқаба қулнинг худди жонсиз кишидек барча куч-қувват ва ҳаракатлардан ажралмоғидир.

Бундаги хавл (ҳаракат) бир холдан иккинчи холга ўтмоқ бўлиб, бу Оллохнинг лутфидир. Шу боис дуоларда: «Эй ҳолу ҳаракатларни ўзгартирувчи Оллох...» деган жумла ишлатилади. Ҳақнинг мухаввил (ўзгартирувчи) эканлигини муроқаба қилиш Уни шу сифат билан мушоҳада этиш демакдир. Куч-қувват ҳам

Шайх Нажмиддин Кубро

Ундадир. Зеро, Оллохнинг гўзал исмларидан бири ҳам Кавий³⁵
ЭРУР-

Дикқат билан назар қилсанг, улкан ва оғир тегирмон тошини сувнинг қуввати айлантиради. Тошнинг айланувчилик қобилияти ҳам бор, аммо асосий ҳаракатлантирувчи куч барибир сувдир.

Бу мақомдаги солиқ итоат ва амали солих ила Унинг лутфини орзу қилади, илоҳий армуғонларини кутади. Ундан бошқа бутун борлиқлардан юз ўгириб, Унинг ишки дарёсига чўмади, Унга қовушиш иштиёқини ҳис қилади, ва ниҳоят, Унинг ҳузурда шавққа тўлиб йиғлайди. Фақат Унга суянади ва фақат Ундан мадад истайди.

Илоҳий армуғонлар важд, илм, файз каби ҳоллардир. Шубҳасиз, булар ҳар кимнинг мартабасига ярашади. Унинг лутфи эса амали солих орқали сўралади. Бу ҳадиснинг маъноси куйидагичадир: «Ё Раб! Авфу мағфиратга йўл очадиган амали солихда муваффақият насиб этгайсан...»

<...> Маънавий мақомларга кўтарувчи нарвоннинг пояси амали солихдир. Поясиз нарвон билан ҳеч жойга чиқиб бўлмаганидек, амалсиз ҳам ҳеч бир мартабага эришиш мумкин эмас. Чунки амали солих илоҳий амрдир. Унинг амрига итоат қилмаган Унга етолмайди. Бу мавзу тасаввуфда ўта муҳим мавзулардан бўлиб, бир қанча муридлар шу боис ора йўлда қолиб кетишган. Амалу ибодатга аҳамият бермаганлар бир алоқа ва риштадан ўзини ҳалос этса-да, яна мингтасига рўбарў бўлади. Шунинг учун ҳам «Молини севган мафтун, болачақасини севган мағбун (алданган) ва холини севган мажнун бўлур» дейишади...

Ниҳоят, Оллоҳ таоло Ўзининг буюк нури билан солиқ учун ҳеч ким беркита олмайдиган раҳмат эшикларини очади ва ҳеч ким очолмайдиган азоб эшикларини ёпади.

Бундаги «раҳмат»дан «раҳмати хосса», яъни хос раҳмат назарда тутилган бўлиб, қурб ва вуслатнинг тимсолидир. «Азоб» ҳам хос маънода Ундан узок ва айро қолмокликни англатади. Шундан ҳам равшанлашмоқдаки, вуслатдан сўнг хижрону айрилиқ йўқдир. Абу Сулаимон Дороний (ваф. 215 / 830) «Вусулдан ортга қайтмоқ йўқ», демишлар. Мана бу сўз ҳам мавзуимизга оид: «Фано мартабасига етишган киши яна олдинги васфларга қайтмайди» (Қалабозий, «Ат-таарруф»). Бу

Усули ашара

худди пайвандланган дарахт эски ҳолига қайтолмаслиги ва олтиннинг мис бўлмаслигига менгзанади.

Нафси аммора мушоҳада ва риёзат йўли ила ўттиз йилда йўқотилиб бўлмаса-да, мана шу мартабада тез йўқолади. «Ахёр» дея ном олган бундай сўфийлар: «Мен нафсимни окламайман. Чунки нафс - агар Парвардигоримнинг Ўзи раҳм қилмаса - албатта, барча ёмонликларга буюрувчидир. Дарҳақиқат, Парвардигорим мағфиратли, меҳрибондир» (Юсуф, 12:53) дея ишорат қилган зотлардир.

Бу жамоанинг нафси нафси марҳума³⁶ дирки, улар жаноби Ҳақнинг хос раҳмати ила шарафлангандирлар, узок чўзиладиган мушоҳада ва риёзатга эҳтиёжлари йўқ. Чунки бу усул ишқ, мухаббат ва жазбага асосланган усул ва сулук шаклидир...

Қуръони каримда ҳам таъкидланганидек (Фурқон, 25:70), Оллоҳ уларнинг ёмонликларини яхшиликларга айлантиради ва бундай кишилар «аброр» дея ном оладилар³⁷.

Аброр ҳолига мақоми мағфират дейилади. Авф ва мағфират орасида тафовут бор. Авф ёмонликларни бутунлай чиқариб ташламоқ, мағфират эса яширмоқдир. Оллоҳ учун бунинг ҳеч қандай мушкуллиги йўқ...

<...> Ва «аброр» дея ном олган бу гуруҳнинг яхшиликлари «муқаррабин»нинг ёмонликларига ўхшайди. Оллоҳ таоло: «Чиройли амал қилган зотлар учун гўзал оқибат ва зиёда неъматлар бордир³⁸...» (Юнус, 10:26) дея буюрмиш.

Мана шу кенглик ва қўплик Оллоҳ лутфларининг шарофати демак. Уларнинг энг буюги эса руъят, яъни илоҳий жамол мушоҳадасидир. «Оллоҳ истаганига бергувчидир» ҳукми эса муқаррабинлар тоифаси ҳақида...

10. Ризо

Ризо - бир марҳумнинг таслимияти мисоли нафс розилигидан айршшб, ҳеч бир азалий ҳукмига эътироз қилмай, мунокаша қилмасдан барча ишларини Унинг абадий тадбирларига ҳавола қилмоқ ва шу тариқа Унинг ризосига эришмоқ демакдир.

Шайх Нажмиддин Кубро

\ Инсон ва кул орасидаги энг гўзал ахлоқ ризо ва таслимият бўлиб, Ҳазрати Иброҳим ҳамда ўғли Исмоил ўртасидаги воқеа тилларда дostonдир³⁹ (Саффот, 37:99 — ПО).

Баъзи сўфийлар шундай дейдилар: «Жамъи ишларимга севгилимни вакил қилдим, истаса ҳаёт бағишлайди, истаса ўлдиради».

Ризо ахлига кура, лутф ва қаҳр айна бир нарса. Иккиси ҳам маҳбубдан келади. Ўртадаги тўсиғу пардалар кўтарилиши билан ҳар иккаловининг ҳам бир нарса эканлигини кўриш мумкин.

Кимки, бу дунёнинг пардаларидан, қоронғу васфларидан қутулса ва ихтиёрий равишда нафсини ўлдирса, Оллоҳ уни инояту ёрдами билан қайтадан тирилтиради. Зеро, Қуръони қаримда ҳам: «Аввал улик (кофир) бўлган, сўнгра биз уни (динга ҳидоят қилиш билан) тирилтириб, унга одамлар орасида ўзи билан бирга олиб юрадиган нурни (иймонни) бериб қўйганимиз бир киши - зулматларда қолиб кетган ва ундан ҳеч чиқувчи бўлмаган кимсага ўхшайдими?!...»⁴⁰ (Анъом, 6:122) дейилмишдир.

Шуурли ўлимдан кейинги бу ҳаётга «хаёти ҳаққоний» деб ном берилган. Бунда фоний нечоғлик эриб оқиб кетса, боқий шунчалик устуворлашади. Ва бундан кейин боқийнинг ҳукми вожиб бўлади.

Яъни тошдек қаттиқ ва мустаҳкам бўлган «Ана - Мен»нинг қоронғуликларидан ҳалос айлаб, раббоний васфларимиз ила унга ҳаёт бағишлаймиз.

Ушбу пардаларнинг очилишидан кейинги ҳол пайванди дарахт меvasининг аввалги ҳосилга ўхшамаслиги қабидир.

Сўнгра унга жамолимиздан бир нур улашамизки, энди сўфий инсонлар орасида фаросат ила уларнинг ҳолларини мушоҳада қилади.

Басирати очиқ бўлганлиги боис ориф халқ ҳолларини англайди, аммо халқ бундан беҳабар қолади. Фаросат руҳнинг илоҳий бир қувват ила мулоҳазаю тафаккурсиз ғайбий маъноларни англамоғидирки, бунга фаросати ақлийя, кашфийя ва илоҳийя ҳам дейилади.

Солиқ моддадан маънога интиқол этади ва ушбу фаросат уни асло адаштирмайди. Бундан бошқа фаросати табиийя ҳам борки, унинг адаштириши эҳтимолдан холи эмас. Фаросат

Усули ашара

сохибларининг мартабаларини эса тўрт асосий гуруҳга ажратиш мумкин: /

1. Иймон. Кенг маънода барча мўъминларнинг ҳолидир в а дарахт гулига ухшайди.

2. Валоят. Хос мўъминларнинг сифатидир. Бу мартаба эҳсс, мартабаси деб ҳам номланади. Дарахтнинг мевасига ўхшаиди, чунки иймон, илм ва амали солихдан мақсад мушоҳада мақомига юксалмоқдир. Зотан, дарахт ҳам меваси учун экилади.

3. Нубувват. Ахосул хаввос — хосларнинг хоси мартабаси. У меванинг ўзи кабидир.

4. Рисолат. Бу эса ўзнинг ўзи кабидир. Биринчи ва иккинчи мартаба касбий, яъни мужоҳада ва ғайрат билан қўлга киритилади. Кейинги иккитаси эса ваҳбий, Оллохнинг лутфидир.

Ҳар валий ҳам бир жихатдан ўзнинг ўзидир. Аммо Пайғамбарга нисбатан сирт ва пуст ҳисобланади. Энг юксак мартаба эса Ҳазрати Мухаммадга оиддир...

Оллохга ҳамд бўлсин, бу шарх Шайх Исмоил Ҳаққи⁴¹ тарафидан 1137 (1724) йилда Бурсадаги Ломейй Мухаммадий масжидига туташ кутубхонада нихоясига етказидди⁴². Уш^у дастурхондан маънавий насиба олганларга офият ва бу шарбатдан ичганларга соғ-саломатлик тилайман.

Ахли хидоят муҳибларига эса саломлар бўлсин.

"РИСОЛА ИЛАЛ ҲОИМ"дан

Мадад бергил, мушкулимни осон айла, Оллоҳим!

Буюклигига ҳамма нарса бош эгган Оллоҳга ҳамд бўлсин! Қудрати қошида ҳар кимса заиф бўлган Оллоҳга ҳамд бўлсин! Куч-қуввати қаршисида ҳамма нарса таслим қолган Оллоҳга ҳамд бўлсин! Ва салтанатига ҳар кимса бўйинсунган Оллоҳга ҳамд бўлсин!

Унинг Бирлигига, Ундан бошқа илоҳ йўклигига, мислсизлигига, Муҳаммад (с.а.в.) Унинг қулию пайғамбари эканлигига, кофир ва мушриклар истамаса-да, бошқа динлардан устун келиш учун Уни ҳидоят ва ҳақ дин билан юборганлигига шаҳодат¹ берурмиз. Унга аввалгиларнинг ва кейингиларнинг орзумандлик этганликлари қадар салот ва салом бўлғай.

Энди шуни баён этурмизки, мазкур рисола ушбу қайфиятдаги кишилар учундир: улар хайратланурлар, маломат қилгувчиларнинг таънаю маломатидан кўрқурлар, қалби ила толиб бўлгани ҳолда қолипи ва вужуди билан (бу ишдан, сўфийлик йўлидан) қочурлар. Аммо Оллоҳ таолонинг каломидаги ваъдаларни эшитиш, Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг суннатини англаш, саҳобалар ва уларга чиройли тарзда итоат қилган тобеъинлардан келган хабарларни ўзлаштириш, шайхларнинг ҳол, мақом ва манқабаларини ўрганиш кабилар билан қалбларидаги нур узлуксиз равишда кўпайиб борур.

Шубҳасизки, Оллоҳ таолонинг арзу самосидаги Ҳақ аскарлари (жундуллоҳ) валиилардир. Оллоҳ қулларини Унга мана шу зотлар даъват қиладилар. Хусусиятлари зикр қилинган кишини Оллоҳ таолонинг нури ҳақиқат йўлига киришга ундайди. Бироқ биродарлари ва дўстларининг маломати унинг тўғри йўлга киришига монеълик кўрсатади. Шубҳа уйғотувчи нафс билан йўлдан озган шайтон уни васвасага солади. Шу тариқа уни мақсадидан воз кечишга даъват қилади. Уни ўз ақли салими² ва бурҳони³ ила ёлғиз қўймадилар. Мана шу мискинга баъзан яқин қуёши⁴ тажалли қилади, у эса ана шу (тажалли) нури ила илгарилайди. Баъзан шак ва шубҳа қоронғуликлари пардага айланиб, бирор иш қилишга имкон қўймайди. Ҳайронлик ичра қолади. Гўё бир чўлки, зимистонларга тўла...

<...> Эй содик, ихлосли толиб ва мурид, сурату сийратингни покла! Кир ва ифлосликларни тозаламагунча қудсий ва раббоний ҳузурга юксалиб бўлмас. Ички ва ташки покизаликка эса ўн асос (усули ашара) ва қуйидаги шартлар адо этилмасдан эришиб бўлмайди.

1. Вужуд покизалиги

Вужуд покизалиги ғул талаби ва аъзолардаги ҳадасу кирларни тозалашидир. Пайғамбар (с.а.в.): «Тахорат мўминнинг аслаҳасидир. Тахоратли ҳолда такрор тахорат олиш эса нур устига нур. Чунки қудсий рух тупроқ ила қоришган ва кирлангандир», дея марҳамат қилмишлар. Оллоҳ таоло ҳам: «Дарҳақиқат, уни (яъни, ўз нафсини — жонини иймон ва тақво билан) поклаган киши нажот топди. Ва у (жонни фикс-фужур билан) кўмиб хорлаган кимса номурод бўлди»⁵ (Ваш-Шамс, 91:9 — 10) дея буюрмиш.

Рухнинг тупроқ-ла кирланиши завқ учун ейилган лўқмаларидан ҳосил бўлгандир. Сув эса тупроқ ва балчикни тозалаш учун яратилган. Одатий ва тўла тахоратда ишлатиладиган сув мана шу қудсий рух юзидаги тупроқ изларини тозалайди, Тупроқ билан боғлиқ юқларни аритиб, уни енгиллаштиради. Бу тозалик узлуксиз равишда адо этилсагина раббоний нурлар барқ ура бошлайди. Хаёл кўзгусига монанд бу нурлар фақат басират билан кўрилуру.

2. Хилват

Хилват куёш шуълалари ва кундуз ёруғлиги кирмайдиган қоронғу бир ерда турли хил машғулотлардан йироқлашиб ибодат қилмоқдир. Хилватга кирган киши туйғу-аъзоларини жиловлайди, фаолиятдан тўхтатади. Бу эса қалбнинг очилиш шартларидандир.

Диққат билан мушоҳада қил! Бедорлигингда кўрмаган қанчадан-қанча нарсаларни уйқуда кўра оласан. Шунингдек, хилват усули билан уйғоклигингдаёқ туйғу аъзоларини жиловласанг, сен учун қалбий туйғуларинг эшиги очилади. Шу боис Расулulloҳ хали пайғамбарлик келмасидан аввал хилват ҳаётини севган эдилар. Ўша йилларда Оллоҳнинг суюкли қули ўлароқ ул зот маълум бир куну тунларда Ҳиро тоғига чиқар ва

ибодат қиларди, нубувватдан ўя беш йил аввал Оллоҳнинг нуруни кўришга мушарраф бўлган эди.

Хилват нима учун керак? Нафс ўйин-кулгу ва халк билан унсият қуради. Инсон хилват усули билан нафсини инсонлардан йироқлаштиради, уни ҳибсга олади ва ножоиз нарсалардан тийиш билан уни (истаклари амалга оширилмаганлиги боис) заифлаштиради, далилу бурҳонларини йўққа чиқаради. Уларнинг ғарқ бўлиши ва қўпорилиши билан (қарама-қарши равишда) қалб бурҳони зухур топади ва ғайб нури билан ёришади.

3. Давомли сукут

Азизу жалил бўлган Оллоҳнинг зикридан ташқари мудом сукут сақлаш керак. Пайғамбаримиз: «...Инсонларни юзтубан холда оташга судраган нарса ўз тиллари экиб-ундирган нарсалардан бошқа нима ҳам бўлиши мумкин?» демишлар. Инсонлар мунофиқлик ва ёлғончиликдан сукут билан қутуладилар. Зеро, Оллоҳ таоло ҳам: «...Улар тилларида, дилларида бўлмаган нарсани ёлғонни айтурлар...»⁶ (Фатҳ, 48:11) дея марҳамат қилмишдир. Алалхусус, Закариё пайғамбар Яхёни сўраган пайтида хид билиш билан кифояланиб, сукут сақлашга буюрилган эди. Оллоҳ унинг сукутини истаганди: «...Сенга белги шуки, соппа-соғ бўлган холингга уч кунгача одамларга гапира олмайсан. Бас, (Закариё) меҳробдан қавмининг олдига чиқиб, улар га эртаю кеч (Оллоҳни) поклаб, ибодат этишни ишора қилди»⁷ (Марям, 19:10—11).

Шундай қилиб, сукут Яхё пайғамбар ва ҳаётининг ҳам ахлоқи, ҳам ишорати бўлди. Ҳазрати Яхёнинг гўдаклигида сўзлашининг сири ана шунда эди.

4. Давомий рўза тутиш

Оллоҳ қудсий бир ҳадисида: «Рўза мен учундир. Мукофотини ҳам ўзим бераман» дея марҳамат қилади. Яна «Рўза (ёмонликларга қарши) қалқондир» дея буюрилгандир. Нафс ва шайтон билан мужодала қилган киши учун бу қалқон жуда зарурдир. Фақат унинг воситасидагина шайтон ўқларидан қутулиш мумкин.

Рўза вужуддаги сув ва тупрокка оид нарсаларнинг камайишига таъсир этади, қалбни ғубор, кир ва

мубҳамликлардан поклайди. Зеро, Расулulloҳ: «Баъзан қалбимда бир ғубор ва қўланкали ҳолни сезаман ва дарҳол Оллоҳга етмиш марта (бир ривоятда юз марта) тавбаю истиғфор қиламан» дея марҳамат қилганлар. Қалбнинг тубан (раин) холи кофирлар учун хосдир. Жумладан, бир оятда: «Йўқ, (ундоқ эмас)! Балки уларнинг дилларини ўзлари касб қилувчи бўлган гуноҳлари қоплаб олгандир» (Мутаффифун, 83:14), дейилади. Қалбнинг булутли (ғайм) бўлиши эса мўъминларга дахлдор. Усайд бинни Худайр Пайғамбаримизга келиб:

— Ё Расулulloҳ, бу кеча «Қаҳф» сурасини ўқиётган эдим, тўсатдан бошим устида қандил янглиғ булутларни кўрдим, улар нима эди, дея сўраганида, Оллоҳнинг Расули:

— Улар сакинатдир (бошқа бир ривоятда малаклардир). Ўқиётган Қуръони каримни эшитиш учун келган эдилар» дея жавоб бердилар.

Қалбнинг мубҳамлиги (ғайн) эса пайғамбарларга хосдир. Бу юқоридаги ҳадисдан ҳам англашилиб турибди.

5. Узлуксиз зикр

Зикр қалб ҳузури ичида, зўр қувват билан овозни кўп кўтармасдан, тил билан томир ва шохтомирларга таъсир қиладиган тарзда Оллоҳ таолони хотирлаш эрур. Шайтон зикри жаҳрий қаршисида ортга чекинади ва ўз қалқонини ишга солади. Энг фазилатли зикр эса «Ла илаҳа иллаллоҳ» калимасидир. Чунки нафс қалб ни истило этгач, ҳукмронлик ва улухиятни даъво қилур. Ҳою ҳаво, шахват ва шайтон эса нафс лашкарини майдонга келтиради.

Қул «Ла илаҳа иллаллоҳ» (Оллоҳдан бошқа илоҳ йўқ) деганида, зеро, бу ифода нафъий ва исботдан, рад ва қабулдан иборатдир — рубубият иддио этган, нафсу ҳаво ҳамда шахват туфайли улухият талаб қиляётган илоҳларнинг рад ва инқори назарда тугилади. Чунки Оллоҳ таоло: «...Ким ҳавою нафсларини илоҳ қилиб олган бўлса...»⁸ (Фурқон, 25:43); «...нафс, албатта, барча ёмонликларга буюргувчидир...»⁹ (Юсуф, 12:53). «Аниқки, шайтон сизларга душмандир, бас, уни душман тутинглар! Шак-шубҳасиз, у ўз фирқасини (яъни ўзига эргашган кимсаларни) дўзах эгалари бўлишлари учун даъват қилур» (Фотир, 35:6) дея марҳамат қилгандир.

Зокир кул «Ла илаха» ифодасидаги нафъий бўлими билан ўз душманларининг орзу салтанатларига барҳам беради. Исботни ифодаловчи «иллаллох» қисми эса Ҳақ ва Унинг аскарлари даражасида бўлган қалб, илм, Қуръон, суннат ва илхом ҳокимиятини пайдо қилади. Ҳақ аскарларининг ҳокимияти майдонга чиққач, қалб табиат чоҳидан Ҳақнинг яқинлик фазосига юксалади. «Ҳеч бир кўз кўрмаганни кўриб, ҳеч бир кулоқ эшитмаганни эшитади»...

<...> Зикр нурдир. У қалбни ишғол этиб ўз ҳукмига олганда қалбни ҳам, қалб кўзини ҳам нурлантиради. Шу тарзда олдин кўришига тўскинлик қилган қоронғу ерларда ҳам нарсаларни худди мана шу қалб кўзи билан кўришга етишади. Зеро, ўлим тўшагида ётган киши ҳам ёнида ҳозир бўлган кимсалар кўрмаган нарсаларни кўра олади. Бу ҳақда Ҳақ таоло: «...Бас, Виз сендан пардангни очиб юбордик. Энди бу кун сенинг кўзинг жуда ўткирдир»¹⁰ (Қоф, 50:22) дея буюради...

6. Таслимият

Бу калима ризо ва тафвиз¹¹ билан бир қаторда таваккулнинг илк саҳфасини ҳам ўз ичига олган. Оллоҳ: «Эсланг: Парвардигори унга: «Бўйинсун!» деганида: «Бутун оламлар эгасига бўйинсундим» — деди» (Бақара, 2:131), дея буюради. Ахзобни мақтар экан, шундай марҳамат қилади: «Мўъминлар у фирқаларни курган вақтларида: «Бу Оллоҳ ва Пайғамбари бизларга ваъда қилган нарсадир (яъни имтихондир). Оллоҳ ва Пайғамбарининг сўзи ростдир» дедилар ва (устларига бостириб келаётган фирқаларнинг сон-саноксизлиги) уларнинг (Оллоҳга бўлган) иймон ва итоатларини янада зиёда қилди, холос» (Ахзоб, 33:22), «Ким чиройли амал қилгучи бўлган қолида ўзини Оллоҳга топширса, бас, у мустаҳкам қалқани ушлабди...»¹² (Луқмон, 31:22), «Ҳақиқий мусулмон бўлган ҳолида ўзини Оллоҳга топширган ва Ҳақ йўлдаги Иброқимнинг динига эргашган кишининг динидан ҳам гўзалроқ дин борми?!» (Нисо, 4:125) дея марҳамат қилгандир.

Оллоҳнинг муқаддар қадарига ва муборақ қазосига розилик таслимият талабларидандир. Қуйида келтирилганлар ҳам таслимиятга дахлдордир. Булар: факр¹³-ғино, қузун¹⁴-хафв, қабз-баст¹⁵, унс¹⁶-хайбат, маърифат, муҳаббат, макв¹⁷-исбот,

Шайх Нажмиддин Кубро

хузур-ихзор¹⁸, шухуд¹⁹-ишход, буъд²⁰-ибад, курб²¹-такарруб, сахв²²-сакр, сабр²³-шукр, махвули асар²⁴, махвули айн²⁵, махвули эйн²⁶, мужохада²⁷-мушохада, хумуд²⁸-жумуд ўргимчаклар уя тўкиган манзилларнинг зухур килиши, мунодама-мунохаса²⁹, муножот-муховара³⁰, мукошафа-муходаса³¹. Шулар туфайли қалбим менга Раббимдан хабар берди. Таҳалли — ладуний илмлар нақшланган лавҳларнинг тажалли этмоғи бўлса, тоҳолли³² убудият³³ — хурриятдир, ўтмишдан ва келажакдан андиша этмоқдир. Азалий иноят ва абадий қиёфатга келсак, ғайб оламида бўлган қалб³⁴ қуёшининг (у муқаддиму-л-ғайб, шайху-л-ғайб, мезону-л-ғайб, шамсу-л-қалб ва шамсу-л-икон, шамсу-л-ирфон, шамсу-р-рухония ҳам дейилади) туғилишидир. Бунга нафси нотиқа ва қалб даҳлизи ҳам дейилади. Барча жамолий ва жалолий сифатларнинг шохидлари, азамат, аҳадият, қахр, ғалаба, иззат, камол ва латиф сифатлар мана шу қалб даҳлизида таваллуд топади...

7. Хотирани поклаш

Бу (нафси хавотир) мужоҳада йўлидагилар з^чун бағоят қийин бир ишдир. Оллох: «Такво қилгувчи зотларни қачон шайтон томонидан бирон васваса ушласа, (Оллохни) эслайдилар, бас, (тўғри йўлни) қўра бошлайдилар. Уларнинг (шайтонларнинг) дўстлари эса йўлдан оздиришда уларга (шайтонларга) ёрдам берадилар, сўнг (бу иғволарини) тўхтатмайдилар» (Аъроф, 8:201—202) дея буюрмишдир.

Шунингдек, «Шайтон сизларни (агар инфоқ-эхсон қилсангиз камбағал бўлиб қолишингиздан қўрқитади ва фахш ишларга буюради. Оллох сизларга ўз тарафидан мағфират ва фазлу қарам (бойлик) ваъда қилади» (Бақара, 2:268); «Албатта, ўзларига ҳидоят (йўли) аниқ-равшан бўлганидан кейин яна ортларига (куфрга) қайтиб кетган кимсаларга (бу ишларини) шайтон чиройли қилиб кўрсатди ва улар учун (пуч орзу-хаёлларни) узун қилиб қўяди» (Мухаммад, 47:25); Ҳазрати Яъқуб: «...Йўқ! Сизларга қавойи нафсларинг бирон (ёмон) ишни чиройли қилиб кўрсатган...»³⁵ (Юсуф, 12:18); Ҳазрати Юсуф: «...Мен нафсимни окламайман...»³⁶ (Юсуф, 12:53); «Мен қиёмат кунига қасам ичурман ва мен маломатгўй нафсга қасам ичурман» (Қиёмат, 75:1—2); «Қачонки, иш

тугагач (яъни, жаннат аҳли жаннатга сазовор бўлиб, дўзахийлар дўзахга ҳукм қилинган), шайтон деди: «Албатта, Оллоҳ сизларга Ҳақ ваъда қилган эди. Мен эса (ёлғон) ваъдалар бериб, сизларни алдаган эдим. (Лекин) мен учун сизларнинг устингизда ҳеч қандай ҳукмронлик йўқ эди, илло, мен сизларни (куфр йўлига) чақириш биланок ўзингиз менга итоат этдингиз. Энди мени эмас, ўзларингизни маломат қилингиз...»³⁷ (Иброҳим, 14:22); «Қасамки, энди мени йўлдан оздирганинг сабабли мудом Сенинг Тўғри йўлинг устида улар ни (Одам болаларини) қугиб ўтирурман»³⁸ (Аъроф, 7:16); «...Албатта, шайтонлар ўз дўстларини сизлар билан жанжаллашишлари учун васвасага солурлар...»³⁹ (Анъом, 6:121); «Шунингдек, ҳар бир пайғамбар учун инсу жин(дан бўлган) шайтонлар ни душман қилиб қўйди.. Улар бир-бирларини алдаш учун гўзал (ялтирок) сўзлар билан васваса қиладилар...»⁴⁰ (Анъом, 6:112); «Эй мўъминлар, ароқ (маёт қиладиган ичкилик ичиш), кимор (ўйнаш), бутлар (яъни, уларга сиғиниш) ва чўплар (яъни, чўплар билан фолбинлик қилиш) шайтон амалидан бўлган харом ишдир» (Моида, 5:90) каби кўпгина оятлар нафс ҳисларини ва шайтон васвасаларини очиқ-ойдин кўрсатмоқдадир. Бу ҳақда Пайғамбар (с.а.в.)дан келган «Шайтон инсон фарзандининг қон томирларида қонга ўхшаб айланади, сизга бирон нарса отишидан андиша этдим» ёки «Шайтон одам фарзандига қон томирларидан нуфуз қилади» каби саҳих ҳадислар ҳам шундан далолат беради...

<...> Биз англатмоқчи бўлган хавотир олти эмас, беш қиёмдир.

1. *Хавотири Ҳац*. Бу илк хотир ҳеч қандай ташқи сабаб ва ҳукмга боғлиқ бўлмасдан қалбда вуқуъ бўлган хотир маъносини беради. Ҳақ таолонинг хотири шудир. Бу ҳам икки турли: бири яқозо⁴¹ холида хавотирга муҳолиф бўлади. Лекин уни титратмайди, сикмайди, азобламайди, хайдамайди. Аксинча, қалбда абадиян мутмаин⁴² бўлиб қолади. Иккинчиси эса илхом дея номланган бўлиб, Ҳақдир, Ҳақ хотиридир. Оллоҳ таоло: «Жонга ва уни расо қилиб яратиб, унга фисқ-фужурини ҳам, тақвосини ҳам илхом қилиб ўргатиб қўйган зотга қасамки, дарҳақиқат, уни (яъни ўз нафеини-жонини иймон ва тақво билан) поклаган киши нажот топди. Ва у (жонни фисқ —

фужур билан) кўмиб хорлаган кимса номурод бўлди» (Шамс, 91:7 — 10) дея марҳамат қилгандир...

2. *Хавотири қалб*. Қалб хотирининг табарруклиги учун қуйидаги шартларни бажо келтириш лозимдир:

а) қалбнинг шайтон ҳукмларига таслим бўлмаслиги;

б) нафснинг ҳавожизидан солимлик;

в) жамол ва жалолнинг мушоҳадаси ила зийнатланиш;

г) чиркинлашувга сабаб бўлган гуноҳлардан, қўпол ва ёмон хулқлардан йироқлашув. Чунки бу гуноҳлар кофирларнинг қалбларини бузганидек, мўъминларникини ҳам кирлатади. Ушбу оят ҳам ана шу мавзуга алоқадордир: «Йўк, (ундай эмас)! Балки уларнинг дилларини ўзлари касб қилгувчи бўлган гуноҳлари қоплаб олгандир!» (Мутаффифун, 83:4)...

3. *Хавотири малак*. Бу сакинат⁴³дир. Оллоҳ таоло шундай буюрмишдир: «У (Оллоҳ) ўз иймон-ишончларига яна ишонч қўшишлари учун мўъминларнинг дилларига сакинат — ором туширган зотдир...»⁴⁴ (Фатх, 48:4). Дейдиларки, сакинат — ёмғири тўкилган булутдир. Яна айтишларича, сакинат мушук бошли бир нарсa эмиш. Яна эса малакларнинг бир тоифасига ҳам ушбу ном берилган экан.

Ушбу хотир асос эътибори билан хотири қалбга ўхшаса-да, ораларида нозик тафовут мавжуд. Буни шариат аниқлаган. Саҳобалардан ибн Аббос шундай демиш: «Расулulloҳ (с.а.в.) хайру ҳасанот борасида инсонларнинг энг жўмарди, саҳоватлиси эдилар. Ва энг жўмард бўлган пайтлари рамазон ойи эди. Жаброил ҳар кеча унинг қошига келар, Қуръонни музокара қиларди. Шу боис ҳам Расулulloҳ (с.а.в.) хайру ҳасанотда жўмардлиги асло тўсиққа учрамайдиган бир рўзгор (шамол)га ўхшардилар».

4. *Хавотири шайтон*. Бу хотир қулни залолату тубанликка бошлайди. Мужоҳада соҳибини ҳам гуноҳга ундайди, агар у бу даъватдан юз ўгирса, бошқа бир гуноҳга бошлайди. Хавотири шайтоннинг ажойиб лутфлари ва ғаройиб ўйинлари бор. У ҳар инсонни унга хос бир хийлаю ўйин билан йўлдан чалғитади. Жоҳилларни жаҳолатлари билан, олиму зоҳидларни эса яна бошқа бир тарзда йўлдан уради. Масалан, олим илмига мувофиқ амал этишни истаса, унга яқин келиб: «Барча илмларни эгаллаб бўлганмидингки, амал билан машғул бўлмоқчисан?» дея шивирлайди. Пайғамбарнинг (с.а.в.) шу

сўзларига амал қилсанг-чи: «Бир фақих шайтонга минг обиддан кўра дахшатлироқдир»...

<...,> Мужоҳадаю риёзат билан машғул бўлган кишига хавотир катта Эрам селидек ёпирилиб келар (Сабаъ, 34:16). Ундан талаб қилинадиган нарсa буларнинг ҳеч бирига илтифот кўрсатмаслик ва барчасини унутмоқдир. Сўнгги камолот даврида эса ҳақ бўлган хавотир билан ҳақ бўлмаганини бир-биридан фарқлаб, лозимига амал қилишдир.

5. *Хавотири нафс*. Бу хотир ақл-фаросатсиз гўдакка ўхшайди. Масалан, тенгдошлари билан ошику ёнғок ўйнамоқчи бўлган гўдакка минглаб тилла (ва чиройли нарсалар) берсангиз ҳамки, уни мамнун қила олмайсиз.

Муриддарга келадиган энг кучли ва шиддатли хавотир мана шудир. Чунки нафс инсон ички оламининг султониға ўхшайди. Унинг лашкарини эса шахват, ҳаво, ҳавас, башарий ва ҳайвоний рух ташкил этади. Мурид бу пайтда сўқир бўлиб, тахликаларни кўрмайди ва яхшию ёмонни бир-биридан фарқлолмайди. Бу ҳолат Оллоҳнинг инжа ҳикмати, гўзал муомаласи ва кенг раҳмати билан басирати нурлангунга қадар давом этади. Ана шундан кейингина мурид дусту душманни ажратади. Нафс мана шу вақтда инсоний қолипда тўнғиз хирси, кўппак душманлиги, йўлбарс важоҳати, бури фитнаси, тулки хийласи, маймун эхтироси, эшак шахвати, ҳўкиз орзуси, шайтон макри ва ҳасад оташи билан тўлиб тошади. У бу пайтда шу ҳолатга сабр қилиб ўтиргани ва уларга омонлик бергани учун ўзини маломат қилади. Ҳамда уларни ўз вужудидан йўқотиш учун тузоқлар қўяди, улар ёрдамида бадан уйини тозалайди. Сўнгра разиллик асоратларидан ҳам поклайди. Шу тариқа иймоннинг олтмишдан (бир ривоятга кўра эса етмишдан) ортиқ шўъбаси билан зийнатланади.

Нафс ана шундагина гўзаллашади ва рози бўлади. Зеро, Оллоҳ ҳам: «Эй хотиржам — сокин жон, сен (Оллоҳ ато этган неъматлардан) рози бўлган (ва Оллоҳ таоло томонидан сенинг амалларингдан) рози бўлинган ҳолда Парвардигоринг (хузури)га қайт!» (фажр, 89:27 — 28) дея буюргандир. Ушбу оятда зикр қилинган нафс калбдан бошқа нарсa эмас.

Нафснинг уч холи бордир:

1. Нафс ёмонликка амр қилади (нафси аммора).
2. Нафс маломат қилади (нафси лаввома).

• Ч1.ш' н^!', ""^/ г'яд ,о(1вF. ,«ладмлолу;5 гЛып юс н ш й

3. Тамкин ва истикомат ҳолига эришади (нафси мутмаинна). Шундай қилиб, яқин куёши порлайди ва нафс «қалб» дея ном олади.

Биз бошланғич ҳолдаги муридга барча хавотирдан фориғ бўлишни буюрган эдик. Ахир у тариқатга эндигина кадам қўйган ва маълумоти етарли эмас. Нима тўғрию нима нотўғрилигини узил-кесил фарқлолмайди. Нажот топиш учун эса ҳар иккаловини тарк қилиш зарур. Агар хотир малак ва қалбга оид бўлса, собит қолади, муриднинг катъияти ҳам уни кетказа олмайди.

Агар у нафс ва шайтонга оид хавотир бўлса, йўқолади. Оллоҳ таоло ҳам: «Аникки, то бирон қавм ўзларини ўзгартирмагунларича, Оллоҳ уларнинг ахволини ўзгартирмас...»⁴⁵ (Раъд, 13:11) дея амр этмишдир.

8. Робитаи шайх

Шайх тариқат ва йўл биродаридир. Оллоҳ: «Эй мўъминлар, Оллоҳдан кўрқингиз ва иймонларида ростгўй бўлган зотлар билан бирга бўлингиз!» (Тавба, 9:119) дея марҳамат қилмоқда.

Ҳазрати Пайғамбар эса: «Асхобим юлдузларга ўхшайдилар. Қайси бирига эргашишингиздан катъий назар, тўғри йўлни топасиз», «Мендан кейин иккита кишининг йўлидан юринг: Улар Абу Бакр ва Умар (р.а.)дирлар», «Юлдузлар аҳли сано қафолатидир. Улар ғойиб бўлишлари билан таҳдид қилинган нарсалар ердагиларнинг бошига келади» дея буюрмишлар.

Оллоҳ таоло пайғамбари Ҳазрати Мусо билан валийси Ҳазрати Хизир орасидаги суҳбатни нақл қиларкан, шундай дейди: «Мусо унга: «Сенга билдирилган билимдан менга ҳам тўғри йўлни таълим беришинг учун сенга эргашсам майлими?» деди. У (Хизир) айтди: «Аникки, сен мен билан бирга (илм машаққатларига) сабр қилишга ҳаргиз тоқатинг етмас» (Қаҳф, 18:66-67).

Шайх Ҳақ йўлга сулук этган, бу йўлнинг зарарли, кўрқинч ва таҳликали томонларини яхши билган, вақт, манзил, ҳолу мақомлардан муридига таълим бериш билан иршод қилувчи, фойдалию зарарли нарсаларни танитувчи зотдир. Суҳбати солихларнинг суҳбатидан ҳам оз фойда берадиган киши эса шайх бўлолмайди. Зеро, бир ҳадиси шарифда:

«Солиҳларнинг мажлиси хушбӯй атрлар сотиладиган аттор дўконига ўхшайди. Сотиб ололмасанг ҳамки, бўйидан баҳраманд бўласан. Ёмонларнинг мажлиси эса темирчининг ўчоғи кабидир. Ёнмасанг ҳам тутунию хидининг офатидан қутулмассан», дейилгандир.

9. Фа[^]ат мажбурият холида ухлаш

Зарур пайтда ухлашнинг ўлчови уйқусизлик асносида зикрни бир-бири билан қориштирмасликдир. Мурид худди шу аҳволда истироҳат қилади. Нима дейишни билгунига қадар ухлайди, сўнгра (такрор туриб) зикрни давом эттиради.

Чунончи, такводор зотлар ҳақида Оллоҳ таоло: «Улар кечадан озгина (фурсатгина) кўз юмар эдилар. Ва сахарларда улар (қилган саҳву хатолари учун) Парвардигордан мағфират сўрар эдилар» (Зориёт, 51:17 — 18); «...Кечаси (бедор бўлиб, намозда) туринг! Фақат озгина — унинг (кечанинг) ярмида (ухлаб ором олинг) ёки (уйқуни кечанинг) ярмидан ҳам бир оз камайтиринг, ёхуд унга (бир оз) зиёда қилинг (яъни кечанинг ярмидан кўпроғида ухлаб, истироҳат қилинг) ва Қуръонни тартил билан (яъни, дона-дона қилиб) тиловат қилинг!»⁴⁶ (Муззаммил, 73:2 — 4); «Яна кечанинг бир қисмида ҳам У зотга сажда қилинг ва тунда узоқ (бедор бўлиб), у Зотга тасбеҳ айтинг!» (Инсон, 76: 26); «(Оллоҳ) бир кеча Ўз бандаси (Мухаммед)ни унга оят-мўъжизаларимиздан кўрсатиш учун (Маккадаги) Масжид ал-Ҳаромдан (қуддусдаги) Виз атрофини баракотли қилиб қўйган Масжид ал-Аҳсога сайр қилдирган (барча айбу нуксондан) пок зотдир...»⁴⁷ (Ал-Исро, 17:1); «Мусо билан ўттиз кечага ваъдалашган эдик. Сўнгра уни яна ўн (кеча) билан тўлдирдик. Бас, Парвардигорининг (унинг учун белгиланган) вақти комил қирқ кеча бўлди...»⁴⁸ (Аъроф, 7:142), дея марҳамат қилгандир.

Ушбу оятларда зикр қилишнинг кундузи эмас, айнан кечада амалга оширилиши уйқу билан боғлиқлиги туфайлидир. Чунки ваъда қилинган нарсани қутаётган кимса бедор қутади. Оллоҳ таоло бунга бошқа бир оятида ҳам: «Уларнинг ёнбошлари ўрин-жойларидан йирок бўлур (яъни тунларини ибодат билан ўгказишиб, оз ухлайдилар...)»⁴⁹ (Сажда, 32:16), дея ишорат қилмоқда.

Бир хадиси шарифда ҳам: «Инсонлар ухлаётганда кечаси туриб намоз ўқишга диққат қилинг» дейилмиш. Чунки мужоҳада ва риёзат вужудни толиқтиради, уйқу эса, аксинча, роҳат беради. Шунга биноан уйқу ва риёзат ўзаро зиддир. Аслида уйқунинг ҳақиқати қалбдаги туйғу аъзолари очилсин, деб зоҳирий ва ташки туйғуларни беркитмоқ, яъни зоҳирдаги туйғу узвларининг ёпилиши туфайли қалбдаги туйғу узвларининг очилиши эрур.

Уйқудаги ҳикматни эса шундай изоҳлаймиз: Рухи қудсий, нафси нотиқа ва раббоний латифа сифлий вужуд⁵⁰ имизда ғариб бир ҳолдадир. У вужудимизни ислоҳ қилиш, фойдалисини эгаллаш, зарарлиларни эса даф қилиш учун ғайрат кўрсатади. Киши уйғок экан, рух баданда хибсланади. Инсон ухлаши билан қудсий рух ҳам аслий ватани — ладуний ва илохий манбага парвоз қилади. Ғайб ва маъно оламини танишдан, руҳлар ила мулоқот бахш этган хузурдан яйрайди. Малакут оламига етганда эса уни шаҳодат оламида мисоллари ила кўрур. Туш таъбирининг сири ҳам худди ана шундадир.

Мужоҳада ахлидан бўлган зот истироҳат ва уйқуни тарк этаркан, тупроқ, сув, олов ва хаводан иборат тўрт унсурнинг ҳокимияти эриб битади, йўқ бўлади. Қалб бу пардалардан сидирилиб соф холга келиши билан мужоҳада ахли бўлган кимса басират кўзлари ила малакут оламини томоша айлайди ва Раббига иштиёқ сезади.

10. Ёйиш-ичишда ўрта йўлни танлаш

Бу йўл ҳаддан ортиқ оч қолмаслик, аммо тўйиш даражасидан ортиқ ҳам емасликдир. Инчунин, Оллоҳ таоло: «...еб-ичаверинглар, фақат исроф қилманглар»⁵¹ (Аъроф, 7:31); «Улар инфоқ-эхсон қилган вақтларида исроф ҳам, хасислик ҳам қилмаслар, (балки эхсонлари) ана ўша (хасислик билан исрофнинг) ўртасида — мўътадил бўлур» (Фурқон, 25:67), дея буюрмиш. Ҳадисда ҳам: «Ишларнинг энг яхшиси васат бўлганидир», дейилмишдир. Ўртанинг икки тарафи ҳам (ифрот ва тафрит) ёмондир.

Пайғамбаримиз (с.а.в.): «Мўъмин бир меъда билан, кофир эса етти меъдаси билан ёйди», «Меъданинг учдан бири

таом, учдан бири сув, қолган қисми эса нафас олиш учун бўш қолиши керак», дея буюрганлар.

Оллоҳ таоло қўп ейиш ила орттириладиган куч-қувватни «Озгина вақт еб, фойдаланиб қолинглар! Албатта, сизлар жиноятчидирсизлар!» (Мурсалот, 77:46) дея маломат қилгандир.

Яна Ҳазратимиз (с.а.в.): «Бир кун тўқ бўлсам, бир кун очман» демишлар. Мавзуга тегишли шундай ривоят ҳам бор: Шиблий (р.а.)дан «Яқин недир?» дея сўрамишлар. У бунга: «Очлик, очлик, очлик» дея жавоб бермиш. Яна сўфийлардан бири: «Рухий офат ва балоларнинг ҳаммаси тўйишу тўқ бўлишда мужассам. Хайру баракот эса оч қориндадир» демиш. Пайғамбаримизнинг «Инсон фарзанди тўлдирган энг ёмон қоп бу қориндир» ҳадислари ҳам юқоридаги сўзларнинг тўғрилигидан далолат беради.

Айтишларича, сурувини боқаётган чўпондан бир йўловчи сув сўради. Суви йўқлигини айтганида, йўловчи: «Ҳеч бўлмаса сут бер» деди. Подачи дарров бир қўйнинг сутини идишга соғиб, мусофирнинг чанқоғини қондирди. Аммо озгина сут ортиб қолди. Йўловчи чўпондан «Сен ичмайсанми?» дея сўраганида, у: «Мен рўза тутганман» дея жавоб берди. Шундай жазирама ёз кунда қандай қилиб рўза тутяпсан?» дея хайратланганида, чўпон: «Қарасам, кунларим беҳуда ўтиб кетмоқда. Уларни шу тарзда қадрламоқчи бўлдим. Оллоҳ сизларга ҳам нофиз⁵² ва ўткир басират насиб этсин. Унга итоат бобида ҳам муваффақиятлар эҳсон айласин. Ҳаммамиз Унинг раҳматига муҳтожмиз» дея жавоб берди...

ФАРИДИДДИН АТТОР
(1136-1250)

Асл исми Абу Ҳамид Муҳаммад ибн Абубакр Иброҳим бўлиб, "Фаридиддин" (Диннинг яғонаси) унга берилган тавсифий унвондир. Нишопур яқинидаги Шодях қишлоғида туғилган. Шайх Маждиддин Боғдодий, Шайх Рукниддин сингари сўфийлардан таълим олган. Ҳаж сафарини ўтаган, Миср, Ироқ, Шом мамлакатларининг турли шаҳарларида саёҳатларда бўлган.

Кўплаб шеърий асарлар, манзума ва достонлар битган. Давлатишоҳ Самаркандийнинг "Тазкирату-ш-шуаро" асарида унинг шеърий асарларининг ҳажми 250 минг байтга яқин деб кўрсатилган. Асосий илмий — фалсафий ва тасаввуфий руҳдаги асарлари "Илоҳийнома", "Асрорнома", "Мусибатнома", "Ҳайдарнома", "Мазҳару-л-ажойиб" («Мўъжизаларнинг кўриниши»), "Жавҳару-з-зот", "Ҳайлож", "Мухторнома", "Уштурнома" ва бошқалардир. Булардан ташқари Атторнинг тўксон олти нафар машҳур сўфийлар ҳаёти ва ҳолати зикр қилинган "Тазкирату-л-авлиё" номли асари мусулмон шарқида энг кўп тарқалган китобларидан ҳисобланади.

Фаридиддин Атторнинг машҳур тасаввуфий асари " Илоҳийнома" нинг дебочасидан ва достоннинг бошланиш қисмидаги "Рухга мурोजаат..." каби бўлими ҳамда «Жавҳару-з-зот» асаридаги айрим лавҳалардан намуналар сайлаб олинди.

»
\
«ИЛОХИЙНОМАядан

Ҳамди беҳад'

Тангри таоло номи-ла бошладим "Илохийнома"ни, барча номалар маъноси Унинг номи-ла безанур. У шундай улуғ зотки, мулки завола билмас. У қақда сўзлагувчининг ақли хираланиб, тили лол бўлур. Унинг номи номларни шарафлаб, дилларга шодлик бағишлар, *девоңлар мундарижасининг боши*² хам игу ном. Бу номдан жонларнинг оғзи шарбатга тўлар, Уни ёдга олувчининг тили дурру гавхар сочар. Унинг номисиз бирор нарса йўқ, барча мўъжизалар, хушбўй хидлар, рангин манзаралар, қудрат ва сифатлар, шаъну шараф, ору номус шу номдандир.

У шундай қудратли олий Тангрики, барча борлиқ Унинг олдида пастдир, Унинг зоти илму донишимиз, таъриф-тавсифларимизга сиғмас, бас, қандай қилиб Унинг шарҳу таърифини келтирай! Сунъ қудрати қўли билан тупрок маркази бўлмиш Ерни коптокчадай (гўй) қилиб фалак чавғони айланасига солиб қўйибди. Ҳеч кимнинг ақли ундан юқори эмас, нечунким, ҳеч ким Унинг ғайби асрорини билувчи эмас. Дунедаги барча ҳодисалар, ашёлар, қўплик ва озлик, салбий ва ижобийлик, раддия ва тасдиқлар Унинг мавжудлигини исботлашга хизмат қилади. Бутун олам муназзах ва зоти сифатларига мисолдир. Сифатлари Унинг зотидир. Агар синчиклаб қарасанг, барча (сифатлар) зотдир. Бутун борлиқнинг вужуди Унинг ҳазратининг сояси, Унинг қудратининг изи — асари, ижоди, санъати. Сўзни келиштириб айтувчи бир одам Унинг зоти таърифида бундай ажойиб нуқта демиш: «Ат тавҳид-исқотул изофат», яъни тавҳид ҳар қандай ортиқчаликни инкор этади. Зеро, тавҳид бутун оламнинг ягоналиги, Унинг зотидан иборатлигидир.

Ҳа, Унинг зоти билан мавжуд бўлган олам шундай мустаҳкам вобасталик, ўзаро боғлиқликка эгаки, сувдаги балиқдан фалакдаги ойгача жами нарсалар бир — бири билан узвий алоқадор, лекин кўриниб турган бу дунё Унинг чексиз олами олдида қилнинг қора рангичалик кичик бир нарса. У шундай бир улуғворликки, ҳеч нарсага мухтожлиги йўқ, беҳисоб ақл ва жонлар Унинг олдида бош ўйнаб таслимдадирлар, У шундай қудратли ҳаракатки, агар жонга кирса, ҳар хужайрасидан (заррасидан) минг тўфон кўзғалади. Шундай ажойиб ваҳдат — ягоналикки, орага қил ҳам сиғмайди. Оҳ, агар Унинг ҳузурида қилчалик кадрим бўлсайди кошки!

Унинг марҳамати шундай улуғки, агар иблис ундан бир қатра баҳра олганида, барча нобакорликларни тарк этган бўларди. У шундай ғайратки, агар оламга таралса, бутун борликни бир лаҳзада барҳам эта олади. У шундай хайбатки, куёш унинг соясида йўқолур, балки зарра мисоли кичраюр. У шундай улуғ даргоҳки, хизматига ошиққанлар ҳузурига йўл тополмас. У шундайин безавол мулк-салтанатки, абадул абад йўқолмас, эскирмас, вайрон бўлмас, камаймас ва ё зиддиятлардан емирилмас. Воқеан, Унда зиддият, келишмовчилик йўқдир.

Агар гуноҳкор ва булғанган хулқларни бу улуғ дарёга солиб ювсанг, даре заррача кирланмас, хираланмас, лекин бу даре нуридан жаҳон ёруғлик топади. Исмат дарёсидан бир қатра халққа тақсим этган билан камаярмиди у? Ҳақдан хомийлик ва бандадан тоату ибодат, унс (меҳр) ва муҳаббат бўлса қандай яхши! Ҳақ ва бандаси орасида робита-муомала бўлса қандай яхши!

Бутун оламда сенинг Ундан ўзга ёринг йўқ, нега бошқа ишларни бўйнингга оласан, ўзгалардан мадад сўрайсан? Агар ўйингда юзта ошно-дўстинг бўлса кам, мард дарвиш бўлсанг, барини бегона ҳисобла. Чунки чин дуст Унинг ўзидир. Агар сенда тоғнинг сабрию денгизнинг сафо ва софлиги бўлса, Дўстга етишиш иўлидаги андух-ғамлар осонликча барҳам топажак. Агар ажалдан олдин бир дам ўлсанг, яъни нафсингни ўлдирилсанг — оламни эгаллайсан. У сенга яқин, аммо сен Ундан узоксан. Огоҳ бўлиб англағил, эй айрилиқдаги эран, сен Яқиндан шунча узоклашдинг, қасратдан қалбинг доғ,

шармандалик бошини тизза устига эгасан. Агар Худо йўлига лойиқ бўлсанг, хою хавас йўлини тарк эт. Хою хаваснинг кўзи кур бўлгач, илохий кўзинг Ҳақ сари очилади. Ҳайратнинг охири кўринмайди, сен хайрат олами ичра ғарқсан, игнани даре ичидан топишга интиласан, талпинасан, тўлғанасан. Сен жаҳонни икки эшикли робот деб бил — бу эшигидан кириб, у эшигидан чиқиб кетасан. Сен ғафлат уйқусидасан ва ҳеч нарсадан хабаринг йўк. Хохласанг хохламасанг, қисмат кўлидасан. Агар гадо ёки подшоҳ бўлсанг ҳам, икки газ бўз ва тўққизта ғиштдир охирги «мулкинг» — дунёдан орттирган матойинг. Сен токи фалак остидасан, озод эмассан. Бахт ва бахтсизлик ҳақидаги тушунчаларинг буш ва бемаъни, ташла бу хаелларни! Агар мулку бойлигинг еру кўкдан иборат бўлса ҳам, оқибат гадойсан, Худо меҳрининг гадойи. Фоний дунё бамисоли Искандар. Бу фоний дунёдан кетарда Искандардай кудратли шох бўлсанг-да, агар кафан насиб этилса, комронсан.

Эй азиз! Сен шохлик хазинасини тиларсан, аммо У раъй килса беради, истаса тортиб олади ёки умуман бермайди. Сен эса бу бойликни У нега берди ва яна нега қайтариб олганини билишинг керак. Бевафо дунёнинг абадий хурсандчилиги йўк, нури ҳам зулматдир. Ундаги тўю томоша мотам ва ғамсиз эмас. Агар кумуш ҳадя этса, тошга айланади, берган оти чўлок, бахт қушининг қаноти қайрилган. Фироксиз висол инсон қисмати эмас, гул тикансиз, шакар эса чивинсиз бўлмайди. Бу оламда мен беғам кишини кўрмадим, шундай одамни кўрганимда эди, этагини ушлаб, тавоф этардим.

Боргил, танингни улуғ юк ғами остига қўй (илоҳ ғами билан шуғуллан), жон чеккил, агар жон истасалар, жонингни бергил. Гўрга кирмасдан бурун чархи фалак бўйлаб, югуришга қобил мардлик қобилятини кўрмокчиман сенда. Одам Ато олти юз йил ғамдан озод эди, (аммо) буғдой донаси сабаб ерга тушдию кон тўкди. Буғдой донасида юз балолар мавжуд. Шу боис сенинг лукманг ғамсиз раво эмас. Мен билан сенинг фойдамиз зиёнга айланди. Туғилганимиз, борлиғимиздан минг аттанг, минг афғон! Эй дунё, сенинг жабрингдан бирор шод олам борми? Сенинг давру давронинг, жабру жафойинг ҳам ел кабидир, еддай бебақодир. Жаҳл сени деб ғам емайди-ку, нега уни деб ғам чекасан, ҳўш? Жаҳоннинг сен каби куёвлари қўп бўлган, байрамлари, келинлик тўйлари беҳисоб бўлиб ўтган, лекин ҳеч бирига вафо килмади...

Мен эса бир умр ҳамдам маҳрам топиб розлашайин деб талпинаман. Аммо бирорта ҳамроз, мувофиқ ҳамдам тополмайман. Бу мунофиқ улфатлар дастидан дод! Онадан тупроқ учун туғилдинг, бу тупроқ тепанинг устида қасру айвон қуришинг нима тағин! Жонинг тупроққа қоришиб, уқаланиб кетар экан, айвон пештоқинг(ни) фалак пештоқиға етказишдан маъно борми? Агар олтин-қумушдан хазина тўплаган бўлсанг ҳам, бир нафас ранжу уқубатсиз қултум сувни ичолмайсан. Сенинг ғаминг билан бошқаларнинг иши йўқ, сен ўз ғамингни е, нима дейин сенга, ҳамдамгина эмас, «ҳам»нинг ўзи ҳам йўқ бу дунёда.

Агарчи оқибат сенинг жойинг тупроқ остидадир, лекин пок жонинг тупроқдан покдир (руҳинг мукаддасдир). Сенинг гавҳаринг — руҳинг фаришталар саждагоҳи эканини унутма. Бошингда халифалик тожи бор, халифа фарзандисан, яъни Оллоҳнинг ердаги ўринбосарисан. Жаннатдан тушгансан, ўша гулшан — жаннат сари интилгин. Агар Мисрга сафар қилсанг, шохлик сеники, нега Юсуф каби қудуқ тубидасан ахир! Сулаймон ўрнида дев ўтиргани учун ўз мулкингда гапинг ўтмайди. Охирда ҳам, аввадда ҳам сен шохсан, аммо кўзинг буни кўриб фаҳмламайди. Вилайларга ўхшаб, бир сенга икки бўлиб кўринади, юзни икки юз дейсан. Биттами, юзта, аммо унинг ёри юзта, битта кўнгил билан юзта ишни қандай амалга оширасан.

Тўн билан нон ғамини ейишинг қачонгача, ном-шухрат учун, ор-номус учун қайғуришинг қачонгача? Аслида ажойиб хилқатинг бор, беҳуда фикрлар билан хилқатингни хароб этма, одамиилик ва илоҳийлик сифатларидан узоқлашма, сенинг атлас тўнинг одамиилик сифатингдир.

Эй хаста! Агар донишманд бўлсанг, ўзингга ўзинг эшикни ёп! Одам фарзандининг хирси мунча кўи бўлмаса, мунча ҳам оламда ҳайрону саргардон! Эй хирслар билан қалб кўзи кўр бўлган киши, хирс орқасидан гўргача борасан, то ўлгунингча хирсинг қамаимас, чунки хирсининг ярасига фақат ўлим даво бўла олади. Дунё молини фаровон татиб кўрдинг, бунча йиғиб нима қиласан, ҳўш? Ахир сен йўловчисан, йўловчи учун мунча юк на ҳожат. Худо ҳаққи, йўловчи кўзига дуненинг барча матоҳи бир дона арпага арзимаиди! Бу пашшаҳўр ўргимчаклардан дод! Барчаси бури галаси каби

Ўлакса устида талашадилар. Чумоли табиатли ғийбатчилардан тўйдим, худди чумоли каби на рахбарлари бор, на ўзлари йўлни кўра, оладилар. Бошларида хирсдан юган, хирс уларни оғизларидан кўпик кўпиртириб югуртиради, маёт туядай бўзлатади. Дарҳақиқат, туянинг югани аркондан, одамники — хирсдан. Бир ховуч суяксан, аммо хирссан. Кўринишда одамга ўхшайдилар, аслида ит табиатлидирлар.

Эй кеча-кундуз ғам чекувчи, хирс йўлида ночор киши, сен Раззоққа суян, иймон-этикодда мустаҳкам бўлиб ишонгил Унга, сабр қилиб тинчлан биров. Фақр йўлини танла, чунки фақрлик расули акрамдан мерос. Агар сен Оллохнинг фақр нурига йўғрилсанг, банда бўлсанг ҳам, Сулаймон кадар шараф топасан. Расули акрам Муҳаммад соллаллоҳу алайҳа ва саллам хокисорлик, тавозуъ ва камтаринликда бемисл эдилар. Ўзлари уй супурар, ўтин ёрар, сув келтирардилар. Туя устида ухлаб олардилар, ҳамма ишни килардилар, ҳеч нарсадан ор этмас эрдилар. Ойша билан бирга хушчақчақ югурардилар. Масжид қурилишида ғишт ташиб, лой қорардилар. Кафшларини ўзлари тикардилар, гоҳи эса болалар билан қўшилиб ўйнардилар ҳам. Жанозадан қолмасдилар, касал кўришни улкан савоб ҳисоблардилар. Ҳалимлик ва ҳаё кони эдилар...

Бу бизга ибрат эмасми, ахир?

*Рухга мурожат қилиб дегани...*³

Эй Чиннинг мушқин охуси — руҳи қудсий, мушқу анбар ҳидини сочган, сен халифалик даргоҳининг ўринбосарисан. Сендадир Раббоний руҳнинг амри. Рухоний мамлакатнинг асоси сенсан. Икки жаҳон бир ховуч тупроқ, фақат дорул мулк фазоси — илоҳий олам покдир. Бутун оламлар жами сен билан яшнар, сен билан мунтазам, осмону ер сенга вобаста. Сен ҳаммани қамраб олгансану, лекин биздан йироқсан, кўзга кўринмайсану, бироқ кўзнинг ўзидасан. Жаннат, дўзах, қиёмат куни буларнинг барчаси номинг ўрнида келадиган омонат сўз, белги, ташбеҳ, холос. Агар сен порласанг, бамисоли минг қуёш бирдан ёнгандай бўлади, йўқ-йўқки, бу порлашнинг ҳар бир зарраси юз қуёшга тенг. Офтобининг нури ортиқдан ортиқдир, шу нурдан бир шуъла — Улуғ арш. Хос ҳамдамсан, *роздону*⁴ сирдош, олий ва

Илоҳийнома

мададкорсан, абад тириксан. Нима дейки, хамиша маълумсан, хар ерда борсан.

Ажойиб бир қушсанки, қанақа эканлигини билиб бўлмас, бизнинг тушунча-тасаввуримиз, исботу тасдиғимиз, инқору раддиямиздан ташқарисан. На ердасан, на осмонда, балки Раббул оламин — Тангри таоло ҳузуридасан. Ҳамма нарса сенсан, аммо ҳеч — йўқлик ҳам ўзингсан. Кўзга кўринмассан, аммо кўзларнинг нурисан. Кўнгилдан ихлос билан мушкли нафас чиқаргин, чунки арш сенинг нафасингдан ҳос мишмарга — хушбўйлар тарқатувчи курага айланди. Сен ҳам шоҳсан ва ҳам халифа, безаволсан ва боқийсан. Сенинг асосингда олти белги бор, аммо уларнинг хар бири бир жаҳон — алоҳида бир олам. Ҳар бири — бир соҳибкирон, бир қудрат.

Бири нафс бўлиб, унинг жойи сезги аъзоларидир.

Бири *нафси аммора* (шайтоний нафс) бўлиб зиддиятлар, нифок нгундан.

Бири *ақл*дир, у мувофиқликни, мантиқни бошқаради.

Бири *илм*дир, маълумот, билим тўплаш билан банд.

Бири *фақр*дир, фано-йўқлик истар хамиша.

Бири *тавҳид*дир, Ягона зот истар ва Унга интилар доим.

Ушбу олти қувваи асос Рух фармонидадир, Рух *мутлақиятнинг*⁵ азалий ва абадий халифаси ва хамрохидир. Олам Рух тўфайли обод ва файзли.

Рух одамнинг ичидадир, шунинг учун сен ўз ичинга сафар қилмоғинг керак. Хизир каби мардлар йўлига қадам кўйгин, токи аиланувчан чархи фалак атрофингда гиргиттон бўлсин. Эй Рух, маконинг *Нух кемаси*⁶, замонинг эса "Ва-э-зухо валлаилатул кадр" («Қуёш нурларига ва кадр кечасига қасам») оятидир. Сулаймон қудрати сенда, Юсуф жамоли ҳам сенда. Шунга муносиб бўл, шунга яраша амал кўрсат. Иброҳим каби содик ва собит бўлгин, Исодай ишқда дамсозу Мусодай мўъжизакор бўлгин. *Симруғ*⁷ сингари қанотларингни ёз, қанотларингни Симруғ соясида (Тангри соясида) ёзиб парвоз эт! Сеҳргар ҳам, яратувчи, мўъжизакор ҳам ўзингсан. Агар хар ишга жад этсанг Мустафо бўлур мададкор сенга! Ўз кўзинг билан боқ ўзингга, *сўзга ўралгин*⁸. Дунё одамлардан эмас холи. Икки оламнинг асоси Сўздир, чунки Сўз Ҳақдан

мужда бўлиб келди. Ахир арши аълода битилган "Лавҳул маҳфуз" ҳам Сўздир. Ҳамма нар^са Сўздан ижод этилган во Сўзга қайтади...

Хотимату-л-китоб

Аттор сўзини тингла, Аттор шеърини ўқи. Менинг шеъримнинг денгизи қирғоқларга урилиб, тошиб чикди, ундан чашмалар отилиб чикди. Бу чашмалардан нур базмлари яралмишдир, бу ишк ва маърифат нури бўлиб, киёматга кадар ушбу шеър чашмалари оқиб туради. Аттор «Илохийнома»сини кўкда малаклар, жаннатда рухлар мутолаа қилади. Чунки менинг шеърим барчаси пок тавҳиддир. Шунинг учун уни аҳли тавҳид ўқир экар, ажабланма. Илохий хазина эшигини очиб, «Илохийнома»ни бунёд этдим. Ахир мен ғайбдан бонасибман, нега энди бечоралар, ожизлар каби бандга гирифтор бўлай?

Эй Аттор, сўзинг одамлар қалбига ғулғула солсин, ғофилларни огоҳ этсин, мудроқларни бедор қилсин, шарафлиларга шараф бағишласин!

«ЖАВҲАРУ-3-ЗОТ»дан

*Ба номи, он, ки нури жисму жон аст,
Худой ошкороу ниҳон аст.*

(Жисм ва жоннинг нури бўлган зот номи билан, ошкора ва яширин бўлган Худо номи билан бошлайман).

<...> Агар сен тавҳид хилватхонасига махрам бўлсанг, оламнинг тожи, Одам фарзандларининг фахри бўлиб қоласан. Агар хуршид, яъни Тангри ошкор бўлса, сен соя бўлгин, чунки соя каби қуёш нурида йўқолиб, махрам бўласан унга...

Сенинг ичингда *жавҳар*¹ — Мутлақ рухнинг сири бор, аммо бу ерда сенга йўл кўрсатувчи йўқ. Охирда йўқотган нарсанг сенинг ўзингдасан, бу зохирий сирлар бандига гирифтор бўлгансан. Сен Холиқнинг зоти ва сифатлари жавҳарига эгасан, аммо зотининг дийдоридан узоқсан. Сенинг жавҳаринг барчаникидан афзалдир. Ажабки, фалак ва юлдузлар сенинг кўзларинг — дийдангдир, уйнинг ичидасану эшикдан ташқарисан, ҳам кўринасан, ҳам йўқсан...

<...> Нега *сурат*² дардига мубталосан, агар сен суратни ташласанг, *кулл*³, яъни Худосан. Сен сурат хамрохлигидан кутулсанг, Худонинг маъносидан хабардор бўласан. Сурат сенинг ҳеч бир ишингга ярамайди, Худо дийдорини жонда (жонингда) кўрсатади. Агар суратни синдирсанг, шак-шубҳасиз, сен Ҳақсан, иккилик йўқолади ва кулл бўлиб, чиндан Ҳақ таолога айланасан. Нима балоларни курган бўлсам, сурат туфайли кўрдим, кудират-ғам ва зулматларим ҳам ўшандадир...

<...> «Аналҳақ» — «мен ҳақман» деган бошни кесди, энди бу дoston оғизларда юрибди. Эй дўстим, «аналҳақ» деган одам Ҳақ бўлди, чунки куллиятни истаб ягоналик кўрсатиб, Ҳақ дўсти бўлди.

«Аналҳақ» деди ва буни ошкора килди, натижада ўзини пора-пора килди. «Аналҳақ» деб бирлик — ваҳдатдан сўз очди, дарҳақиқат, у Ҳақ эди ва ҳеч шубҳага бормай деди: «Аналҳақ» дея дунёдан ўтди, бунда унинг номи абадий қолди!..

<...> Мен бу ерга келган гапирувчи Ҳақдирман, шунинг учун ҳар сўзимда *аналҳақ*⁴ дейман. Ҳақиқатда мен Ҳақман бунда, куллият зарраларига тавфиқ — мувофиқлик, тараққиёт бағишлаш учун келдим. Бунда яширин равишда келган Ҳақман, жаҳон халқлари олдида инсоний хилқат —

суратда кўринмоқдаман. Мен сирни кўрсатишга келган Ҳакман, шунингучун ўз сиримни айтмоқчиман...

<...> Жумла оламнинг жони Оллох мандирман, ишонгин, бунда йўқман, аммо борман. Ҳақ мендирман — Мутлақ рух, барчанинг орасида мутлақ огоҳман. Ҳамманинг вужудида нишонасиз кўринмас вужуддирман, гўё олам ичида равшан куёшман...

<...> Жуз⁵ ва кулл ичида порлаган куёшдай, ўзини сифатлар ичра шундай сингиб, йўқолиб кетгандай кўрдик, пайдо бўлганда ҳақиқатдан айни зотнинг ўзи эди. Ўзини аввалу охир, яъни узлуксизлик ҳолатида кўрдик, бир шаклга айланганлигини сизди. Жон бирликда шундай кўриндики, сурат — хилқати жон ичида кўрина бошлади. Яратилишида ўзини шундай ҳолатда кўрдик, барча дийдаларда, кўзларда у бор эди. Ўзини шундай завоқ билмас зот сифатида кўрдик, юзи барча ашёда турли ҳолатларда кўринарди. Ўзини мана шундай кўрдию, барчани ўзида кўрди, чунки сурати йўқолди ва барчани бир — аҳад⁶ кўрди ...

<...> Жонон⁷ — Худо тавҳидида бирликдамиз. Кулл — умумият жавҳарининг ягоналиги шаксиз. Тавҳидда ягоналик — бирликдан ўзга нарсани кўрмадим. Ваҳдат — ягоналикни ягоналикдан ягона деб танладим...

Ҳақиқат нима? Жонон — Худо ни кўриш бунда, сену менликни тарқ этсанг, унда бир бўлаксан, Ҳақиқат нимадир? — тезда бир бўлмоқ фақат, дур каби вобасталик денгизида ягона — бир бўлмоқдир...

Ҳақиқат нима? Аттор каби бўлиш. Ҳамиша сирлардан огоҳ бўлиш. Ҳақиқат нима? Эй дуст, жондан кеч, бу дам Атторни кўрдингми, кулл — ўша...

<...> Баракалла Аттор, илохий сирдан кўзга аёнлик кўргаздинг, шу боис сен шохсан. Маънолар сирга интилиб, густохлик (беадаблик) қилишинг ҳам яхши, сен Ҳакни маънолар изхорини кўришинг муқаррар. Жаҳонда сен васлга етганларнинг тимсоли, гавдаланган шаклисан, шунинг учун ҳам бундай сирни аён қила олдинг...

Сен шубҳасиз *кавну*⁸ макондан ортиқсан, айн⁹дан воз кечсанг, аёнда¹⁰ аёнсан...

Васлга етгандан кейин парда узоклашади, маънида у Мансур суҳ>атида айланади.

МАВЛОНО ЖАЛОЛИДДИН РУМИЙ (1207-1273)

Асли ўртаосиёлик бўлган шайх Мавлоно Жалолiddин Румий Балх шаҳрида Муҳаммад Баҳоуддин Валад хонадонидида туғилган. Жалолiddин ёшлик чоғидаёқ отаси билан мўғул итилоси туфайли Қўниёга кетиб қолишга мажбур бўлган. Умрининг охирига қадар шу шаҳарда мударрислик қилган, Кичик Осиёни ватан тутгани учун Румий тахаллусини олган.

Румийнинг илмий-адабий мероси форс тилида ёзилган бўлиб, унинг шеърий асарлари, асосан, "Девони кабир" («Улуғ девон»)га жамланган. Девонда ғазал, рубоий ва маснавий шаклларида ёзилган уч мингдан ортиқ шеърлар бор.

Илмий-фалсафий мероси олти дафтардан иборат "Маснавийи маънавий" асаридан ўрин олган, ушбу илмий-тасаввуфий мажмуани "Форсий Қуръон" деб ҳам аташган. Бу асар царийб 10 йил давомида ёзилган бўлиб, 27 минг байтдан иборат. Булардан ташқари Румийнинг "Мактубот", "Фиҳи ма фиҳи" каби асарлари ҳам саъчанган. Унинг асарлари, асосан, шоғирдлари, ўғли ва бошиқ мухлислари томонидан жамлангани учун уларнинг ҳаммасини Румийга тегишли деб бўлмайди.

Жалолiddин Румий номи билан мавлавийлик тариқатида асос солинган бўлиб, унинг ўғли Султон Валад отаси номидан (вафотидан сўнг) тариқат эълон қилган.

"Фиҳи ма фиҳи" ("Ичиндаги ичиндадир») асарини "Муйиниддин Парвона китоби" ҳам дейишади. Чунки унинг номи бир неча марта тилга олинishi билан бирга ушбу китоб, асосан, Мавлононинг муҳиблари Ҳисомиддин Чалабий, Соҳиб Фаҳруддин, Амир Бадриддин Гуҳартош, Отабек Султон Алоиддин, Тождидин Мўътаз Хуросоний ва ўғли Султон Валад билан бўлган суҳбатларида айтилган фикрлардир.

«МАСНАВИЙИ МАЪНАВИЙ»дан

Дебеча

Тингла найдин, чун ҳикоят айлағай,
Айрилиқлардин шикоят айлағай.

Мен қамиш эрдим, кесиб келтирдилар,
Иола чексам, эл қама оқ урдилар...

Чок-чок этсин шу кўксимни фироқ,
Сўйлағаймен шарҳи дарди иштиёқ.

Ким йироқ тушса, йўқотса аслини,
Ул яна излар ҳаёти, васлини.

Даврлар кўрдим неча нолон бўлиб,
Жуфти бадхолону хушхолон бўлиб.

Хар кишиким бўлди бир дам ёр менга,
Билмади ёрдир нечук асрор менга.

Сиррим эрмас нола-охимдан йироқ,
Гарчи нур кўзу қароғимдан йироқ.

Танга жону жонга тан мастур эмас,
Жон кўринмас кимсага, дастур эмас.

Ўт эрур найнинг навоси, ел эмас,
Кимда ўт йўқдир, йўқолсин, эл эмас.

Найни ёндирган ўшал ишқ оташи,
Майни ёндирган ўшал ишқ оташи.

Ёрдин айрилганга най ёрдир, не бок,
Пардаси пардамни этмиш чок-чок...

Най каби бир захру таёқ қайда бор?
Най каби дамсозу мушток қайда бор?

Қонли йўллардин кикоят айлағай,
Не эмиш савдойи Мажнун сўйлағай,

Бўйла қушдир, мақрами беҳуш, бас,
Муштари унга кулоқдин бошқамас...

Кунларим тун қаърига жо бўлдилар,
Ўртанишлар менга камроҳ бўлдилар.

Ўша кунлар, гўга, майли, бок йўқ,
Сен омон бўл, эйки, сендек пок йўқ.

Ким балиқ эрмас у қонгай сувга, чун,
Кимга кун йўқ, кунлари йилдек узун.

Пухтанинг қолини ҳеч билгайму хос?
Мухтасар этгин сўзингни, вассалом¹.

Бандни ечгил, ечгил озод, эй ўғил,
Гарчи бандинг сийму зардир, қўймагил.

Кўзига жо бўлғуси денгиз, бале,
Бир кунинг ул кўзага сиғмас вале.

Кимки очкўз, кўзаси нур бўлмағай,
Тўлмагунча то садаф дур бўлмағай.

Ишқ ила кимнинг яқоси чок эрур,
Ҳирсдин озоду айбдин пок эрур.

Эй, омон бўл, ишқ — ажиб савдоимиз,
Эй, табиби ^озиқу доноимиз.

Ҳар даъвои зоқире ботин ўзинг,
Бизга Жонилус ва Афлотун ўзинг.

Ишқ ила тан сойири афлок эмиш,
Раке этиб тоғлар, кўринг чолок эмиш.

Маснавийи маънавий

Ишк — Тур тоғига жондир, ошико,
Тур маету харро Мусо соико...²

Лабларига етсам ул дамсозни,
Най каби мен сочгай эрдим розни.

Кимки бўлгай хамзабонидин жудо,
Безабондир, гарчи дилда юз наво.

Чунки гул кетса, гулистон колмагай,
Сўнгра булбул бирла достон колмагай.

Жумла маъшук эрмиш, ошиқ пардалик,
Зинда маъшук эрмишу ошиқ — улик.

Кимда йўқдир ишкка бир парво магар,
Ул қанотсиз куш эрур, беболу пар.

Хуш нечук бўлғай, қарорим бўлмаса,
Қўллагувчи нури ёрим бўлмаса.

Иш истарки, бу сўзни зикр этай,
Ойинам ғамбози йўқ эрса, нетай.

Ойинанг бордир, нечун ғаммоз йўк?
Анда занг бўлса, рухи мумтоз йўк.

Тинглангиз, дўстлар, мен айтай достон,
Филхақиқат ҳолимиз бўлгай аён.

Бақол ва унинг тўтиси ҳида щикоят

Бор эди бақкол, унинг бир тўтиси,
Сабзаранг хам сўзга мохир тўтиси.

Ул дўкон ичра ниғабони дўкон,
Сўз котарди савдогарларга равон.

Сўз қотаркан, ўйлаким, нотик эди,
Тўтилар ичра ажиб ҳозиқ эди.

Бокмайин учганда сўлу соғини,
Тўкди бир гал ағдариб гул ёғини.

Қайтди бир пайт уйга кетган хўжаси,
Хўжаваш ўлтирди бир дам хўжаси.

Қўрди ул, ёғ эрди чун ҳар ён тугал,
Урди тўти бошига, ул бўлди кал.

Неча кундир сўзламокни қилди бас,
Хўжаси чекди надоматлиқ нафас.

Ул сокол юлкиб, деди: эвоҳ, дариғ,
Неъматимни мен увол этдим аниқ.

Хушзабоним бошига ўргунча то,
Қўлларим синсайди, эрмасми раво.

Ёрдами теккайми деб бул ишга,
Ҳадялар берди неча дарвишга.

Кечди уч кун, ул эса ҳайрону зор,
Ўлтирар эрди дўконда интизор.

Турфа-турфа нарсаларни кўрсатиб,
Аврар эрди қушни, сўз қотгайми деб.

Ўтди бир дарвешки, ул жавлаққа³ хос,
Бошида йўк эрди бир тук, худди тос.

Тилга кирди қуш уни курган замон,
Кўз солиб дарвишга деди: эй фалон.

Не гуноҳ қилдингки, бошинг бўлди кал,
Ёки сен ҳам ёғни тўккансен магар?

Эшитиб, кулди халойик, эй, на хуш,
Жавлакийни ўзига ўхшатди куш.

Сен азизларни ўзингдек билмагин,
Гарчи ўхшашдир ёзувда "шер"у "шир".

Жумла олам шул сабаб гумроҳ эрур,
Кам киши Ҳақ аҳлидин огоҳ эрур.

Баъзилар ўзни набийман, дер холос,
Авлиёни ўзига айлар киёс.

Дер: улар эрса башар, биз ҳам башар,
Биз-да нон ермиз, улар-да нон ошар...

Вах, улар кўрдирки, кўрмас ҳеч қачон,
Ўртада бордир тафовут ончунон...

Арилар ҳам турфадирким, ҳар маҳал,
Қай бири оху, бири йиғқай асал.

Икки оху бир гиёҳ ер, сарҳисоб,
Биттасидин — гўнг, биридин — мушки ноб.

Ул камишлар бир арикдин сув ичар,
Биттаси — бўм-бўш, бириси — наишакар.

Боғки, ўхшаш жону жонзотдир базе,
Ўртада фарқу тафовутдир базе.

Ул еса, ундан нажосатдир жудо,
Бул еса, бундан нукул нури Худо.

Ул еса, келгай фақат бухлу⁴ ҳасад,
Бу еса, бўлғай фақат ишқи Аҳад.

Бул замин аъло, ану шўрдир сўник,
Бул фаришта, ул эса девдир хунук.

Икки сув бокқанда бир сувратлидир,
Бул шириндир, ул эса — аччик, тахир.

Тотли сув, шўр сув деярлар отини,
Соҳиби завқлар билурлар тотини.

Жодуни мўъжизага айлаб қиёс,
Хам уларга хийлани англаб асос.

Сехргарларгаким, асо олгач Мусо,
Қўлларига олдилар бир-бир асо.

Ул асодин бу асонинг фарқи бор,
Ул амалдин бул амалдир устувор.

Ул амалдин лаънатуллоҳу жафо,
Бул амалдин роҳматуллоҳу вафо.

Ахли кофир таъбидир маймун таъби,
Қилса бир иш, айлагай маймун каби.

Хар не мардум айлагай, ул хам қилур,
Қилганин мардум ишига тенг билур.

Бошқалар қилганни қилдим, дейди у,
Фарқини билмас вале истезар ўк.

Сидк эмас, кўз-кўз учундир қилгани,
Бошига тупрок сочингиз бўйлани.

Гар мунофиқ бош эгиб, этгай намоз,
Хийладир ул этгани, эрмас ниёз.

Ул мунофиқ рўзаву хажу закот
Бобида айлар магар мўъминни мот.

Ахли мўъмин оқибатда шод эрур,
Ул мунофиқ охиратда мот эрур.

Иккиси-да бир ўйин ўйнар, бироқ
Марву Ройдек бир-биридин кўп йироқ.

Ҳар бири боргай мақоми сўйига,
Ўз мақоми, балки номи сўйига.

Ул бири "мўъмин" дейилса, хуш эрур,
Бул "мунофик" сўзидин оташ эрур.

Ул бирининг исми махбуб зотидин,
Бул бирининг номи паст бедодидин.

Миму вов, мим, нунда гар ташриф йўк⁵,
Лафзи мўъминдек вале таъриф йўк.

Чун "мунофик" сўзи айтилган замон,
Санчилур кўнгилга, чаккандай чаён.

Гар десанг, ул дўзахимас, оти бор,
Бас, нечун унда жаханнам тоти бор.

Ном агар ўксук эса, ҳарфдин эмас,
Сув агар аччик эса, зарфдин⁶ эмас.

Ҳарф — идиш, маъно — идишда сув хамон,
Баҳри маъно хам китоб ичра нихон.

Баҳри талх, баҳри ширин хам мавжланур,
Лек қўшилмас, бир-биридан ажралур.

Лекин уларнинг асли бирдир, аслига,
Иккисин топшир-да, тушма қасдига.

Ул асл олтинмидир ё сохтакор,
Бемаҳал бўлгайми сенга ошкор?

Тангри ҳар жон ичра қўймиш бир маҳак,
То яқинни билгай ул бешубҳа-шак.

Гар киши оғзига ногох кирса хае,
То у хасни олмагунча тинчимас.

Мингта лукма ичра бир чўп тушеа гар,
Одамий ул чўпни дархол хис этар.

Хисси дунё шул жахонга нарвон,
Хисси диний осмонга нарвон.

Ул бирига дору дармону табиб,
Бул бирига дору дармондир хабиб.

Соғ эрур ул хис, танинг бўстон бўлиб,
Соғ бўлур бул хис, танинг вайрон бўлиб.

Жон йўли жисмингни гар барбод этар,
Сўнгра ул вайронни хам обод этар.

Ганжу зар деб уйни бузгайлар, бироқ
Ганж сарфлаб, уй қурурлар яхшироқ.

Сувни боғларлар ариқ қазган замон,
Чун ариқ шай бўлса, сув оққай равон.

Терини шиллинг магар, олдинг тикан,
Ул ярога тери келгай янгидан.

Қалъа вайрондир қамалга келса дуч,
Ёв қувилгач, тикланур девору бурж.

Ҳақ ишидир бул, нечун деб ким сўрар,
Бул сўзким хам бир заруратдин магар.

Гох чунон кўрсатгай ул, гох инчунин,
Баски, хайрондир боқиб бу ишга дин.

Дуст юзин бурганга хайрон эрмас ул,
Дўстга хайрон, дўсти бирлан маёт ул.

Ул бирининг дўстга ўғирилмиш юзи,
Бул бирида дусту маҳбуб орази.

Сен разм сол икки юзга, эт қиёс,
Балки бўлгайсен бу ишда рўшинос.

Жумла иблислар-да одам юзли, бас,
Ҳар кишига қўл бериш ҳам яхшимас.

Овчи чорлар қушчани ҳуштак чалиб,
Қушча келгай бул товушга алданиб.

Ўхшатар ҳуштакни қушнинг бонгига,
Шул йўсин тушгай у сайёд домига.

Яхшилардин сўз ўқирлар марди дун⁷,
Ўзгага ўз молидек сотмоқ учун.

Мард иши равшанлигу мардоналик,
Ҳийладир номард иши, бегонал.ик.

Ёпинур шер терисини тулкилар,
Бу Мусаллам отини Ахмад қўяр.

Бул Мусаллам номи гар каззоб эрур,
Ул Мухаммед улувал албоб⁸ эрур.

Ҳақ шароби қуйқасидир мушкиноб,
Боданинг ости тахир, ичмоқ азоб...

«ФИҲИ МА ФИҲИ»
(«ИЧИНДАГИ ИЧИНДАДИР»)дан¹

<...> Сўз хақиқатининг сояси² ва парчасидир. Модомики соя ўзига тортар экан, у холда хақиқат янада яхшироқ жазб этади. Сўз баҳонадир. Бир инсонни бошқа бир инсонга тортган нарса сўз эмас, балки икковида мавжуд бўлган рухий бирликдан бир парчадир. Агар бир инсон юз минг мўъжиза ва каромат курса, аммо унда валий ва набийга уйғун бир бўлак бўлмаса, бирлашмайдилар ва бунинг фойдаси ҳам йўқ. Унинг валий ва набийга боғланган, улар севгисини кўнглида орттирган нарса ўша омухта — ўрток парчадир.

Агар бир жисм таркибида оҳанрабо билан муштарак бўлган бир парча бўлмаса, у жисм ҳеч қачон оҳанрабо тарафга кетмайди, яъни тортилмайди. Улар орасидаги бир хиллик *гизли*³ бир нарсадир, кўзга кўринмайди.

Инсон ҳаёлидаги нарса уни ўз орқасидан етаклайди. Масалан, боғ ҳаёли боққа, дўкон ҳаёли дўконга олиб боради. Фақат бу ҳаёллар хақиқатни яширади. Чунончи, бир нарсанинг ҳаёли сени ўзига тортади ва сен у томонга кетмоқдасан. Чунки ҳаёл сенга у нарсани гўзал қилиб кўрсатган. Бирок келгач, пушаймон бўласан ва ўзингга ўзинг: "Буни яхши деб ўйлабман, аслида ундай эмас экан" дейсан. Шунинг учун ҳам ҳаёллар — ичига кимдир яширинган чодирларга ўхшайди. Қачонки, ҳаёллар йўқолиб ҳақиқат юз кўрсатса, пушаймонлик хисси ҳам сени тарк этади: сени (ўзига) тортган ҳақиқат сени жазб этган ҳақиқатдан бошқа нарса эмасдир. "У кун яширин нарсалар ошқор бз^лади" (Қуръон каримдан). Аслида жазб этган нарса биттадир. Фақат кўп кўринади...

"Уларнинг хисобини (сонини) кофирлар учун азоб ва машаққат айладик" (Қуръон каримдан) дея буюрилгани каби бу инсонлар қарашига хисобдек оғир бир иш чиқади. Масалан, бунга "бир", наригиларига эса "юз" дейдилар, яъни валий учун "бир" ва халқ учун "юз минг" дейдилар. Бу катта ғуноҳдир. Валийни *бир*, бошқаларни *кўп* кўрмоқ кўриш ва англаш йўлини йўқотмоқдир, улкан фитнадир. Чунки сиз уларни кўп, валийни эса бир кўрмоқдасиз.

<...> «Юзингни қай тарафга бурсанг, Оллоҳ у ердадир» (Қуръон карим, 2:109). У ҳамма жойда мавжуд. Чекраси

доимийдир, ўлмасдир. Ошиқлар ушбу чехрага ўзларини фидо қилиб, эвазига ҳеч нарса истамаслар...

• • Зоҳид охарни (бошқасини, ғайрни — тарж.) қурган кишидир, дунё аҳли бўлса охирни (сўнгни) қўради.. Фақат Оллоҳнинг хос қуллари ва орифлар на охарни, на охирни қўрарлар. Улар назарлари авва\га тушади ва ҳар ишнинг аввалини биладилар...

Дард доимо инсонга йўл очади. • Дунёдаги ҳар иш учун инсон юрагида иштиёқ, ҳавас ва дард бўлиши лозим. Акс ҳолда, инсон бу ишни қилмас. Дардсиз ва захматсиз иш ҳам унга муяссар бўлмас. Дунё ва охират, тижорат ва шохлик, илм ва бошқа ишларда бўлсин, барчасида аҳвол шундоқ...

«...». Сўз — идрок қилишда сўзга мухтож бўлганлар учундир. Сўзсиз идрок этганнинг сўзга қандай эҳтиёжи қолади? Идрок эта билган учун қўқларнинг, ернинг ҳаммаси сўздир. Ҳафиф бир сасни эшитганга бақириб-чақирининг нима хожати бор? Дунё ҳам Қуръондаги "Бўл!" (Унинг амри «Бўл!» демак эди. У ҳамон бўлди", Қуръони карим, 36:82) сўзидан бино бўлгандир.

Ҳикоя: Арабча гаплашадиган бир шоир бир турк подшрхи хузурига келди, Хумқдор форс тилини ҳам билмасди. Шоир унинг шаънига жуда гўзал бир шеър ёзиб келтирганди. Шох тахтда, қолган амиру вазирлар ўз ўринларида ўтирар эдилар. Шоир қўзғалди ва шеърини ўқиб берди. Шунда ҳукмдор шеър мазм>^нига уйғун равишда ҳаракатлар қилиб турди. У ердагилар "Шоҳимиз шунча йилдир, биздан арабча билганини яширган экан, агар ўтган давр мобайнида оғзимиздан арабча ёмон гап чиққан бўлса, ҳолимизга вой!" дедилар. Кейин ҳукмдорнинг хос қулларидан бирига "Шох арабча биладими, йўқми? Билмаса, нечун муносиб бўлган ўринларда мувофиқ ҳаракатлар қилди? Бизга хабарини бер" — деб, унга қимматли нарсалардан бердилар.

Кунлардан бир кун хос қул бу масъалани ечиш фурсатини топди. Ов пайтида шох жуда мамнун эди. Шундан фойдаланиб, ҳукмдордан ётиғи билан сўраган эди, подшоҳ шундай деди: "Худо ҳақки, мен арабча билмайман. Аммо унинг бу шеърни ёзиш мақсадини билганим учун. шоир мени мақтамоқчи бўлганини, шеър бир восита эканини англаганим учун илтифот кўрсатдим. Мақсад бўлмаганда шеър ҳам ёзилмасди". Шунинг учун мақсадга қарайдиган бўлса,

Мавлоно Жалолiddин Румий

иккиликка⁴ ўрин қолмайди. Иккилик тафарруотда (бўлингалик, айрилганликда — тарж.). Асос бирдир.

<...> "Олим" калимасининг маъноси луғатда орифдан устун ва маъноли демакдир. Чунки Тангрига *олим* дейилади. Бироқ ориф демоқ жоиз эмас. Ориф деганда олдин билмай, кейин ўрганган деган маъно тушунилади ва шунинг учун бу Оллоҳга нисбатан айтилмаслиги керак. Шунга қарамай, урф-одат нуктаи назаридан (сўзнинг) ишлатилишига кўра маъноси кўпдир. Чунки ориф урф-одат кўкрагида оламни далилсиз ҳолда кўзи билан курган ва қузатгандир. Олимнинг (эса) юз соҳиддан афзал эканини гапиришади. Чунки соҳид илм билан соҳид бўлган. Илмсиз *зуҳд*⁵ бўлмайди.

Зуҳд нимадир? Дунёдан юз ўгирмоқ, тоат ва охиратга таважжуҳ (юзланиш — тарж.). Бунинг учун инсон дунёни, унинг чиркинлигини, вафосизлигини ва охират гўзаллигини, унинг доимий ва боқий эканлигини билиши керак. Чунончи, "Нима қилай, қандай тоат билан машғул бўлай?" дея жад этиш ҳам бошдан оёқ илмдир. Шундай экан, илмсиз зуҳд бўлмайди. Шу эътибор-ла, соҳид ҳам олим, ҳам соҳиддир. Ва "Бир олим юз соҳиддан афзалдир" фикри айни ҳақиқатдир.

Бу илм ва зуҳддан бошқа яна бир илм бордирки, Тангрининг зотиға тегишлидир. Мазкур иккинчи илм зуҳд ва илмнинг самарасидир. Бунга соҳиб бўлган олим юз соҳиддан эмас, балки юз минг соҳиддан ҳам устундир. Оллоҳ буни истаганига (бандасига — тарж.) беради. Бу шунга ўхшайди: масалан, бир одам битта қўчат ўтказди ва у катта бўлиб мева берди. Шу мевали ёлғиз дарахт мева бермаган юзта дарахтдан яхшироқдир. Яна бир мисол: Каъбага етган бир хожи Каъба сари отланган, бироқ ҳали етиб келмаган ва йўлларда ҳаракатланаётган, Каъбага муяссар бўлишлари гумон бўлган ҳожилардан афзалроқдир. Чунки Каъба жамолига мушарраф бўлишлик ҳақиқатан ҳам ўша биргина ҳожига насиб этмиш. Бир ҳақиқат юз дона шубҳадан *авлодир*⁶.

<...> Ҳар бир нарсанинг асли — сўз. Сенинг сўздан хабаринг йўқ ва уни менсимайсан. Сўз амал дарахтининг мевасидир. Чунки у амалдан туғилади. Улуғ Тангри оламни сўз билан яратди ва «Бўл!» дейиши билан у ҳам бўла қолди" (Қуръондан).

Иймон қалбадир. Бирок уни сўз билан ифода қилмасанг, фойдаси бўлмайди. Намоз ҳам феъл (амал)дир. Агар Куръон ўқимасанг ўқиган намозинг саҳиҳ (тўғри — тарж.) бўлмайди. Сен ҳозир "Сўзнинг аҳамияти йўқ" дейишинг билан ўз-ўзингни инкор этяпсан. Чунки сен шу фикрни ҳам сўз билан ифода қилмоқдасан...

"Инсон гаширувчи ҳайвондир". Унинг хусусияти ҳайвонликдан ва гапиришдан иборат. Ҳайвонлик унда доимийдир, айрилмасдир. Сўз ҳам шундоқ. Инсон кўринишидан ҳеч нарса демаса ҳам, ичида ҳамиша гапиради. Бу ҳол гўё лой қоришган сув тошқинига ўхшайди. Тошқиннинг тоза суви инсоннинг сўзи (нутқи), балчиғи эса ҳайвонлигидир. Бирок балчик унда ўткинчи бўлиб, вақт келиб улардан асар ҳам қолмайди. Яхши ёки ёмон бўлишига қарамай, сўзлар, ҳикоялар ва билимлар қолади. *Кўнғил аҳш бйр бутундир*⁸. Сен уни кўришинг билан ҳаммасини қурган бўласан. Чунки "Овнинг бори ёбон эшагининг ичидадир" дейишади. Дунёдаги жамики ҳилқатлар унинг жузвларидир ва (У) қуллдир.

Байт:

*(Барча яхши ва ёмон нарсалар дарвишининг
жузвларидир.
Агар бундай бўлмаса, у дарвиш эмасдир).*

Қуллни (шубҳасиз равишда) кўрганинг учун бутун оламни ва кейинроқ, ҳар кимни кўрасан. Уларнинг сўзи шу қуллнинг ичида ва бу сўзларни эшитганинг сабабли энди эшитадиган ҳар бир сўзинг такрордан иборат.

Байт:

*(Қим уни бир ерда қурган бўлса,
гўё ҳар инсонни ва ҳар ерни қурган бўлади).*

Шеър:

*(Эй, Танғрим қитобининг нусхаси бўлган сен
ва эй Шоҳлик Жамолининг ойнаси бўлган сен!
Оламда сендан холи бўлган нарса йўқдир.
Ҳар истагингни ўзингдан иста (изла), чунки
ҳамма нарса сенсан).*

<...> *Битмаси*: Улуғ Оллох "Мен Ерда (Одамни) халифа (ёрдамчи) қилмоқчиман" (Қуръони карим, 2:30) — дея амр этади. Фаришталар: "Ерда бузғунчилик қиладиган, қонлар тўкадиган кимсани (халифа) қиласанми? Қолбуки, бйз'хамду сано айтиш билан Сени улуғлаймиз ва Сенинг номйнгнй мудом пок тутамиз (Қуръони карим, 2:30) — дедилар. (Улар) Одам ҳали келмасдан (яратилмасдан — тарж.) оддин унинг фасодчи ва қон тўкувчи эканлигини қандай билдилар? — дея сўради. Мавлоно буюрдики: Бу ерда иккита нарса бор. *Бири* — на^алий, иккинчиси — ац^аий^о. Наклийда: фаришталар Лавҳул махфузда (ривоятга кўра: Оллох оламларни яратишдан аввал бир лавҳа ва бир калам бор этди. Сўнгра калам билан лавҳага езди — тарж.) бир қавм майдонга чиқади, уларнинг бунақа сифатлари бор, дея ўқидилар ҳамда бохабар бўддйлар. Ақлий: Фаришталар ақллари орқали (яратилаётган — тарж.) қавмнинг ер дан (тупроқдан — тарж.) бўлишини англадилар. Демак, улар (одамлар) шубҳасиз, хайвон бўлади, ва албатта, (у) каби ҳаракат этади. Ҳатто улардаги маъно ва нутқдан қатъий назар, хайвонликлари туфайли чор-ночор фасод чиқарадилар, қон тўкадилар. Чунки бу инсоннинг заруридир. Ўзга бир қавм ҳам бу борада дейдики: Малаклар нукул оқил ва хайрлидир. Уларнинг ҳеч қандай ишда ихтиёрлари йўқ. Худди инсон уйқуда экан, куфр ёки тавҳидга муносабат билдира олмаганидек, уйғоқ экан, фаришталар шундайдирлар. Инсонларнинг эса ихтиёрлари бор. Улар нарсаларни истай оладилар. Ва ҳаммасини ўзлариники бўлиши учун қон тўкадилар. Бу хайвон васфидир. Шунга кўра, уларнинг (малакларнинг — тарж.) қоли инсонлар холига зиддир. Демак, ўртада тил бўлмаса-да, "Улар шундай дедилар" Дея хабар бердилар. Чунки, масалан, шоир ёзадики, "Ховуз: мен тўлдим, деди". Аслида, ховуз гапирмайди. Лекин унинг тили бўлсайди, шу ҳолда экан (сув тўлганда — тарж.) "Мен тўлдим!" дерди.

Ҳар маслакда бир *лавҳа*¹⁰ бордир. Фаришта дунёнинг холини ва нима бўлажагини ўша лавҳадан ўқиб баҳоли қудрат биледи. Ўқиган амалга ошиши билан Улуғ Оллохга бўлган инончи, ишқи ва Унда кечиши (мастлиги) яна-да ортади. Оллох ғайбининг билувчилиги ва буюклигига хайратланади. Хайрат эса сўзсиз ва жумласиз равишда Унинг зикри, тасбеҳи бўлади.

<...> Бизнинг кўнглимиз доим маънан сизнинг химматингиз ёнида бўлиши билан барабар суратан ҳам шарафланмоқ истадик. Чунки бу суратнинг ҳам улуғ бир эътибори бордир. Эътибор не демак? У хатто ўзлик ва маъно билан тенг. Миясиз калланинг иши ҳеч нарсага ярамагани каби *қобиъ*¹¹ сиз мева ҳам етилмайди. Чунончи, бир данакни қобиқсиз ҳолда ерга эксанг, кўкармас. Қобиғи билан экканинг вақтда унади ва улкан бир дарахтга айланади. Шу нуктаи назардан вужуднинг ҳам буюк бир асли, хизмати бордир. Бундай бўлиши табиийдир. Худди шу асл маънодир. Аммо бу — ўзи ҳам маъноли, маънони ҳам билган, англаган кишилар учун шундоқдир.

"Икки ракаат намоз дунё ва ундаги нарсалардан хайрлидир". Бу сўз ҳамма учун эмас. Бу шундай кишилар учунки, уларга дунё моли қўлида бўлса ҳам икки ракаат намозни ўқимаслик ўша молни қўлидан чиқаргандан оғирроқ туюлади.

Бир дарвишга подшоҳ: "Эй *зоҳид!*"¹² — деди. У эса: "Зоҳид сенсан" деб жавоб қайтарди. Шоҳ: Мен қандай зоҳид бўлайин. Бутун дунё, охират ва жамики мол-мулклар меникидир. Оламни мен олдим. Сен эса фақатгина бир лукма ва бир хирка билан қаноат этдинг", — деди. Дарвиш: "Юзингни қай тарафга бурсанг, Оллоҳ у ердадир"¹³ ~ деди. У ҳамма жойда мавжуд. Чехрадир, доимийдир, ўлмасдир. Ошиқлар ушбу чехрага ўзларини фидо қилиб, эвазига ҳеч нарса истамаслар. Бошқалар эса ҳайвон сингаридирлар.

<...> Сўз инсоннинг қиймати қадар қадридир. Бизнинг сўзимиз сэтзга ўхшайди. Сувни мироб оқизади. Сув ўзини мироб қайси чўлга ҳайдаганини қаердан билсин... «Оллоҳ ўз ҳикматларини эшитганларнинг химматлари ўлчовида воизлар тилига қуяди».

Рубой:

(Ўйламаки, Оллоҳ йўлига тушган эрлар йўқ деб.

Комил сифатлилар нишонсиз ҳам эмаслар.

Сен сирларнинг маҳрами бўлмаганинг учун

Ўзгаларни ҳам ўзинг қатори ҳисоблаяпсанми?..

<...> Авлиё ва анбиё ҳеч қачон мужоҳададан чекинган эмаслар ва уларнинг илк курашлари нафс, орзу ва

Мавлоно Жалолiddин Румий

шахватларини тарк этмакдир. Бу ўта буюк жанг ҳисобланади. Восил бўлиб, барқарорлик (амният) мақомига етишилгандан кейин эгри ва тўғрининг сирлари кашф этилади. Ва тўғрини эгри билан кўрадилар ва шундай биладилар. Мужоҳада ичида қоладилар. Чунки бу халкнинг бутун ишлари эгри ва янглишдир. Набий ва валийлар буларни кўрадилар, улар га тахаммул этадилар. Агар бундай қилмай уларнинг эгри ишларини очик айтсалар, ҳамма улар дан қочади ва мусулмонлик саломини ҳам қизғанади...

<...> Сурат (юз) *ишқ*¹⁴ нуридир. Чунки ишқсиз у ҳам қийматдан махрум. Нур — аслсиз номавжуд нарса. Шунга кўра, Тангрига сурат дейилмаганидек, нур ҳам дейилмайди. Чунки сурат нурдир. Бири: "Ишқ суратсиз бўлмаганига, рўёбга чикмаганига кўра, суратнинг нури бўлиши керак", — деди. Биз: "Ишқ суратсиз нечун тасаввур этилмасин?" — деймиз. Ҳатто суратни ишқ майдонга келтиради ва ундан юз минглаб сурат ҳосил бўлади. Булар айни замонда, рўёбга чиққан, шаклу шамоийл олган суратлардир. Рассомсиз раем бўлмаганидек, аслсиз эса раем бўлмайди. Гўё бармоқнинг ҳаракати билан узукнинг ҳаракати янглиғ.

Юрагида уй қуриш ишқи бўлмаса, меъмор унинг тарҳини чизмайди. Буғдой бир йил олтин баҳосида, бошқа йил тупроқ қийматида сотилиши мумкин. Ҳар икки йилда ҳам унинг сурати ўшадир — буғдойдир. Бироқ унинг кадри унга бўлган ишқ (эктиёж — тарж.) туфайли майдонга келмоқда. Худди шундай, сенинг санъатинг ҳам фақат сен учун азиздир. Унга рағбат кўрсатиб, уни севиб ўрганувчи (ишқ) топилмагунча, у яна шу ҳолда қолаверади.

«Ишқ» — нимагадир мухтожлик. У ҳолда, эктиёж — асл, мухтож(ни) эса «нур» дейишади. Биз деймизки: Сен эктиёжинг бўлгани учун шундай деяпсан. Демак, эктиёжинг олдин майдонга келади, сўз эса ундан туғилади. У ҳолда, сўз бўлмаса ҳам эктиёж мавжуд. Шунга кўра, ишқ ва эктиёж унинг (сўзнинг — тарж.) нури бўлолмайди. У: "Эктиёждан мақсад сўз эмасмиди? У ҳолда мақсад қандай қилиб нур бўла олади?" — деди. Биз "мақсад ҳар доим нурдир. Чунки дарахтнинг илдизидан мақсад унинг нури, яъни гавдасидир, шохлари ва ҳоказоларидир" — дедик.

<...> Бир дедики: "Бизни ҳиммат билан эсла! Асл бўлган нарса ҳимматдир. У сўзеиз ҳам мавжуд, чунки ҳиммат

— нур". Мавлоно буюрадики: химмат жисмлар оламидан аввал рухлар оламида ҳам бор эди. Демак, бизни жисмлар оламига курук келтирмадилар. Бунга имкон, йўқ. Шундай экан, сўзнинг ҳам муайян ўрни бўлиши керак. Ахир данакнинг фақат мағзини ажратиб эксанг, кўкармайди. Холбуки, қобиғи билан ерга ташласанг, ўсиб чиқади. Шу нуктаи назардан қаралганда, суратнинг ҳам аҳамияти борлиги аён бўлмоқда.

"Қалб ҳузурисиз қилинган намоз намоз бўлмайди" (Ҳадисдан) — дея буюрилганидек, намоз ҳам ичдадир. Бирок сен уни шаклларга ўрайсан. Кўринишда руку (эгилмоқ) ва сажда билан намозга сурат бериш лозим. Буларни бажариб, ундан ўз насибангни олурсан, муродингга етурсан.

"Улар намозларида доим барқарор бўлгувчи зотлардир"¹⁵ деган оятдаги намоз рухлар намозидир. Суратан, шаклан қилинган намоз муваққатдир, доимий эмас. Чунки рух денгиз оламидир. Сўнгсиздир. Шунга кўра, ҳамишалик намоз рухнингдир. Рух ҳам руку ва саждалардан ^оли эмас. Бирок буларни очик шакллар билан кўрсатмоқ керак. Чунки маънонинг сурат билан боғлиқлиги бор. Иккаласи бирлашмагунча фойда ҳам бўлмайди. Сурат маъно нуридир. Сурат — фуқаро, кўнгил подшоҳ деганингда, бу исмлар изофадир. "Бу унинг нуридир" дединг. Нури бўлмаса, у қандай қилиб асл бўлиши мумкин? Модомики, "Аёл" дер экансан, иложсиз "Эркак" ҳам дейишинг керак ёки "Оллоқ" дегандан кейин "Қул"ни ҳам эсдан чиқармаслик зарур.

*Фасл (Инсон майли ўз чегарасидан чикканда,
дўстлик душманликка дўнади).*

Байтнинг маъносини сўрадилар. Мавлоно буюрдики: душманлик олами дўстлик оламига нисбатан тор. Чунки одамлар дўстлик оламига етмоқ учун душманлик оламидан қочадилар. Ўз навбатида дўстлик олами ҳам дўстлик ва душманликни вужудга келтирган оламга қиёсан тор. Дўстлик ва душманлик, инкор ва иймон иккиликка сабабдир. Чунки куфр — инкор. Инкорчи учун инкор қилиниши керак бўлган киши лозим бўлганидек, қабул этувчига ҳам қабул этилиши шарт бўлган бир зот зарур. Шундан ҳам кўринадики, бирлик ва бегоналик иккилиги мавжуд. У одам эса куфр ва иймоннинг, дўстлик ва душманликнинг ташқарисидир. Модомики, дўстлик иккиликни пайдо қилар экан, демак,

иккиликсиз, факат бирликдан иборат бўлган олам бордир. Инсон унга эришиши билан дўстлик ва душманликдан чиқади. Чунки бу сифатлар у оламга сиғмайди. Демак, у ерга етишган инсон иккиликдан халос бўлган зотдир. Иккилик — ишқ ва дўстлик мавжуд бўлган дастлабки олам мазкур олам қаршисида ғарибу бечорадир. Шунинг учун ҳам энди (иккиликли олам) исталмайди. Энди киши қийматсиз оламни ўзига душман деб хисоблайди. Чунончи, Мансур ўз-ўзига душман бўлди ва ўзини йўқ қилди. Чунки унда Ҳакнинг дўстлиги ҳаддидан ошганди. Мансур «Анал Ҳак» деди, яъни мен фано топдим, йўқ бўлдим. Ёлғиз қолган Зот Ҳакдир, демоқчи бўлди. Бу камтаринликдир. Бандаликнинг охириги нуктасидир...

<...> "Оллоҳ инсонни ўз сурати асосида яратди" (Ҳадисдан). Инсонлар доимо мазҳар (ўзини кўрсатувчи нарса — тарж.) қидирадилар. Баъзи аёллар ўрангандир ва ўзларини қанчалик қидирилганини (исталганини — тарж.) синамоқ учун юзларини очадилар. Худди устарани синаганинг каби. Ошиқ севгилисига: "Мен ухламадим, овқат емадим, сенсиз ёндим, куйдим" дейди. Бунинг маъноси шудир: Сен бир мазҳар изляяпсан ва у менман. Сен мазҳарга маъшуклик сотяпсан. Олимлар ва санъаткорлар ҳам хамиша мазҳар қидирадилар. "Мен яширин хазина эдим, билинмоқ истадим" (Ҳадисдан). Унинг ҳукмлари барча одамларда зуҳур этди. Чунки уларнинг ҳаммаси Оллохнинг соясидир ва бу соя сохибига ўхшайди. Агар беш бармоқ очилса, сояси ҳам очилади, эгилса-чи, у ҳам эгилади. Шунга кўра, Ҳакни кидирган бир исталган ва севилганни хоҳлайдики, ҳамма унинг дўсти, севгилиси ва итоаткори бўлишни орзу этади. Ҳамда душманларига душман, авлиёларига дуст бўлишни ҳам унутмайди. Ёихоят, буларнинг ҳаммаси Оллоҳ кўрсатган ҳукмлар сифатларидир. Соямизнинг биздан хабари йўқ бўлишига қарамай, биз улардан воқифдирмиз. Лекин Оллоҳ билимининг қаршисида бизнинг ҳабаримиз хабарсизлик демакдир. Шахснинг ҳамма қирралари унинг соясида акс этмайди. Худди шундай Оллохнинг барча сифатлари ҳам бизда тўла-тўқис намоён бўлмайди. Фақат айримларигина кўринадики, "Айтинг: Рух ёлғиз Парвардигорим биладиган ишлардандир. Сизларга жуда оз илм берилгандир"¹⁶ дея буюрилган.

Фасл. Буюрдики, инсон нафсида шундай бир нарса борки, хайвонларда йўқдир, дейишади. Аммо бу инсон улардан ёмон, дегани эмас. Балки шундайдир: инсондаги ёмон феъли-хўй, нафс ва бахтсизлик мавжуд бўлган яширин жавҳардандир. Фақат феъллар, бахтсизликлар ва ёмонликлар жавҳарнинг пардаларига айланган. Жавҳар қанча гўзал ва буюк бўлса, парда ҳам шунга ярашади. Барча ёмонликлар жавҳар пардасининг воситаси ва парданинг кўтарилиши — имконсиз. Шунга қарамасдан, улкан мужоҳадалар сўнгиди мумкин. Мужоҳидлар ҳар хил. Мужоҳаданинг энг буюғи — бу дунёдан юз ўгириб, Оллоҳга йўналган ёронга қўшилмоқ ва аралашмоқдир. Мужоҳада яхши ва тўғри бир дуст билан юзма-юз ўтиришдан мушкулроқ эмас. Чунки уларни кўрмак нафснинг эриб йўқ бўлишидир. Шунинг учун ҳам илон қирқ йил инсонни кўрмаса, аждарҳога айланади, дейишади. Қаергаки, катта бир қулф оссалар, билгилки, у ерда нафис ва қимматли нарса бордир. Жумладан, қаердаки, парда калин ва мустаҳкам бўлса, ўша ердаги жавҳар яхшироқдир. Чунончи, хазина устида илон ётади. Бирок сен унинг хунуклигига эмас, дафинадаги нафис нарсаларга бок!

ҲАЗРАТИ БАҲОУДДИН НАҚШБАНД **(1318 - 1389)**

Тула номи Саййид Муҳаммад Баҳоуддин ибн Саййид Жалолиддин Нақшбанд Қасри Ҳиндувон ҷишлоғида Биби Орифа хонадонида туғилган, кейинроқ унинг ҷишлоғи Қасри Орифон номи билан шуҳрат топди. Алишер Навоийнинг далолатича, Баҳоуддиннинг камолга етишишида Хожаси Али Ромитоний, Хожаси Муҳаммад Бобои Самосий ва Саййид Амир Кулолнинг таъсири бўлган. Абу Муҳсин Муҳаммад Алининг "Сийрати Хожаси Баҳоуддин Нақшбанд ҷуддуси сирруху" асарида ёзилишича, "Хожаси Баҳоуддин 17 ёшида рўзгор ҷилган, бироқ оилавий турмуш фароғатини тоғиб улғурмади, тушларида Хизир алайҳиссаломнинг чин сўфий бўламан десанг хотинингга рағбат ҷилмагил" амри маъруфи аён бўлгач, бутун умрини дарвишликка, маърифат йўлига бағишлаган.

Нақшбанд таълимоти ўзининг ихчам ифодасини "Дил ба ёру даст ба қор" ҳикматида англатган. Хожаси Муҳаммад Порсо Баҳоуддин Нақшбанднинг барча ваъзларини тўплаб, "Рисолаи Қудсия" китобини таълиф этган. Жаҳрийлик тариқати кўпроқ зикр (жаҳр) мажлисларини ҷуриб, ошқора ва тантанали ибодатга берилган бўлса, нақшбандийликнинг асосий йўланиши ботиний ибодатга йўналтирилган эди. Баҳоуддин Марваси Юсуф Ҳамадонийнинг ҷабрини зиёрат ҷилароқ, унинг таълимотини ҷуҷураштирди. Юсуф Ҳамадонийнинг халфаларидан Абдулҳолиқ Ғиждувоний кашф этган саккизта манзил (калимат қудсия)га Хожаси Баҳоуддин яна уч манзил қўшган: 1) вуҷуфи замоний; 2) вуҷуфи ағдодий; 3) вуҷуфи ҷалбий.

Баҳоуддин Нақшбанд ҳақида Мавлоно Яқуб Чархийнинг "Рисолаи унсия", Абул Муҳсин Муҳаммад Боҷирнинг "Маҷмоти Хожаси Баҳоуддин Нақшбанд", Фахруддин Али Сафийнинг "Рашаҳоту айни-л-ҳаёт" каби рисолалари мавҷуд. Ушбу манбаларда Хожаси Баҳоуддиннинг тарихий ва манҷабавий ҳаёти, тариқати, таълимоти, таъсири ва сулуқи ҳақида маълумотлар келтирилган. Шунингдек, Ҳазрат Хожанинг айтган ҳикматлари, нақл ва каломлари жамланган манбалардан "Маҷмоти Хожаси Баҳоуддин Нақшбанд" асаридан намуналар келтирилди.

АБУЛ МУҲСИН МУҲАММАД БОҚИР
«МАҚОМОТИ ХОЖА БАҲОУДДИН НАҚШБАНД»

*Ҳазрати хожамизнинг сулук йўли, дарвишлик сифати,
аҳвол ва ахлоқлари баёнида ҳамда тариф мажлис(лар)да
уларнинг муборак оғизларидан чиққан нозик сўзлар ва
мўъжаз каломлар зикрида*

АДОУДДИН АТТОР *аттараллоҳу марцадаху* Ўжат нақл қилишларича, Хожамизнинг тарик (йўл)лари фақр, алойикдан кечиш, тўлиқ ёлғизлик, *мосиво²нинг* инкоридан иборат эди. Уларнинг мукаддас сўзлари фақрнинг исботи ва фуқаронинг мухаббати ҳақида эди. Азиз суҳбатларининг таъсири барчада маълум ва ҳаммада ошкор эди. Ҳазрати Эшоннинг қадамлари суннатга тобе бўлишликда мустаҳкам эди. Ҳалолга интилиш ва шубҳали нарсалардан қочишни, айниқса, ҳалол луқмани таъкидлаб гапирардилар. Суҳбатларида доимо "ал ибодату ашарата ажзоин тисъату минҳо талабу-л-халоли ва жузъун вохидун минҳо соиру-л-ибодоти" («Ибодат ўн киём, ўндан тўккиз қисми ҳалолликни қидириш, бир қисми эса бошқа ибодатлар») ҳадиси ўтар эди. Уларнинг барча ёронларида шу сифат акс этган ва унинг амали ошкор эди. Бу амалнинг натижаларини улардан ҳар бири ўзларида мушоҳада қилардилар...

Онҳазратнинг *анфойи қудсиялари*³

Айтар эдилар: "Илоҳий ниятлар билан биз қилган амал ва чеккан риёзатларни тортишга сизларнинг тоқатингиз етмайди. Сизларга чора шуки, беихтиёр бўлинглар, ризо талаби йўлида қалбларни эҳтиёт қилинглар".

Айтар эдилар: "Бу йўлдан юрувчиларга илтижо (ниёз), ўзини хор тутиш (масканат) ва олий ҳиммат керак, у одамни мана шу эшикдан киритадилар, биз нимаки топган бўлсак, шундан топдик".

Маъомоти Хожа Баҳоуддин Наъибанд

Байт:

*(Бозорда беъасамлар ва бошицлар бўлса ҳам,
Бу ерда фацат сарғайган юз ва жанда либослар
сотиб олинади).*

<...>. Айтар эдилар: "Мусулмонлик — бу иложи борича ҳукмларга бўйсунуш, тақвога риоя қилиш, амални бажаришга интилиш ва бекорликдан узоқлик бўлиб, буларнинг ҳаммаси *нури сафо*⁴ ва *раҳмат*⁵ ҳамда *валоят*⁶ даражасига етишиш воситасидир. Авлиёларнинг азиз манзили ва мақомларига мана шу сифат парвариши орқали етилади".

Айтар эдилар: "Бизнинг назаримизда вужудни инкор қилиш йўлларнинг энг яқинроғидир, лекин бу ихтиёрдан ва ортикча амаллардан кечишсиз ҳосил бўлмайди".

Айтар эдилар. "Бу тоифа уч қисмга бўлинади: "муқаллид, комил ва мукаммалга. Муқаллид (тақлидчи) эшитганига амал қилади. Комил ўз вужудидан чиқиб кетолмайди, комил мукаммалнинг тарбиятисиз мукаммал бўла олмайди".

Айтар эдилар: "Ирода, таслим ва ихтиёрсизлик бу улуғ ишдир. Бизнинг ихтиёр қилганимиз "ал-иродату тарку-л-иродати фи-л-иродати" деган сўздир, мурид ўз хоқишини ташлаб, ўз муктадоси (пири)нинг хоҳиш ичига бутунлай қўмилиб кетиши керак".

Байт:

*(Биз ўз хоҳишимизни цўлдан бой берганмиз,
Дўстнинг ҳар бир хоҳиши бизнинг хоҳишимиздир)*

Айтар эдилар: "Ихтиёр бизда, хохласак толибга жазба орқали таъсир қиламиз, агар хохласак сулук орқали таъсир қиламиз. Муршид (пир) бу — ҳозиқ табиб муриднинг ҳолига мувофиқ бўлган давони қилади. Саҳих (тўғри) ҳадисда келтирилишича, Ҳазрати Ҳақ субҳанаҳу ва таоло ўз бандасига ўзини етук хикмати орқали муомала қилади, бирини факрлик ва оғирликда тутади, бошқасини бойлик ва давлат устида тутади".

Айтар эдилар: "Бизнинг тариқамиз жаҳрия зикрию ракс эмас, бизнинг тариқамиз анжуманда хилват (хилват дар анжуман), ватанда сафар (сафар дар ватан)дир. Хилватда

сухрат бор, сухрат эса офатдир. Жамиятда хайрият бўлади, жамият эса сухбатда бўлади. Агар бу йўл толибларидаы бир гуруҳи бир-бировлари билан ҳамсухбат бўлсалар, бу сухбатда хайру барака кўп бўлади. Умид борки, бу ишга доимо амал килинса, охири ҳақиқий иймон билан якунланади.

Айтар эдилар: "Бизнинг тариқамиз урватул вусқо⁷нинг нодир кўринишларидандир, яъни панжани Мухаммад Мустафо (с.а.в.) суннатини тобелик этагига уришдир ҳамда улуғ саҳобалар, уларнинг барчасидан Оллоҳ таоло рози бўлсин, изларидан юришдир. Бу йўлда бизни фазл эшигидан кириттанлар. Биз бошдан то охиригача ўз амалимизни эмас, унинг фазлини мушоҳада қиламиз. Бу тариқада гарчи озгина амалда бўлса ҳам файзу футух кўпдир, аммо суннатга роия килиш улуғ ишдир".

Байт:

*(Кўнгилда доимо у билан ошно, аммо ташиқ кўринишида бетона каби бўл,
Бундан чиройли йўл жаҳонда камдан кам бўлади)*

Сўрадилар: "Сизнинг тариқангизни қандай топиш мумкин?"

Айтдилар: "Шариатни маҳкам тутиш ва Расулуллоҳ (с.а.в.) суннатларига тўлиқ амал қилиш билан"...

Айтар эдилар: "Бу солиқ ўз йўлига парда тўсилмаслиги учун ўзининг қайси мақомида эканини билмаслиги керак. Ман розийа бимақомиҳи ҳажаба ан амомиҳи" («Кимки ўз мақомига рози бўлса, олдиндаги нарсалар унга тўсилган»).

<...> Айтар эдилар: "Толиб амал қилиши зарур бўлган шароитлардан бири шуки, у Ҳақ таоло дўстларидан бўлган бир дўст билан ҳамсухбат бўлиб, ўз ҳолидан воқиф бўлиши зарур. Сухбат замонини ўзининг ўтмиш замони билан солиштириб кўрсин, нуксондан комил сари кетаётганини ўзида мушоҳада қилса, бу азизнинг сухбатида, мулозаматда бўлишини ўзи учун *фарзи айн*⁸ ҳисобласин"...

Айтар эдилар: "Бу йўл талабида бўлганларга қуйидагиларга амал қилиш шарт: "Ат-тариқату куллуҳа адабун, бикулли холин адабун, ва бикулли мақомин адабун, фа ман лазама-л-адаба балаға мубалаға-р-рижал" («Тариқат йўли

одобдан иборатдир, хар бир хол ва хар бир мақомнинг одоблари бор, кимки одобни ушласа, уни балоғат ахлининг балоғатига етказди»). Адаб бу -- хулқни чиройли қилиш, сўзни ва феълни соз қилишдир. Ва айтадилар: "Адабу-л-хидмату аъаззу мин ал-жидд"г аломатуху қобул ул амали, ва-л-убудийату мулозаматул адаби, ва-т-туғёну суъул адаби" («Хизмат адаби улуғ бахтдан яхшироқ, унинг белгиси — амалнинг қабули, туғён эса адабнинг бузуклигидир. Адабни сақлаш — мухаббат самараси, яна мухаббат дарахти, яна мухаббат уруғи ҳамдир»)...

Айтар эдилар: "Бир адаб бор, у Ҳақ субханаху ва таолога нисбатан бўлади; бир адаб бор, у Пайғамбар (с.а.в.)га нисбатан бўлади, яна бир адаб бор, у машойихларга нисбатан бўлади. Ҳақ субханаху ва таолога нисбатан бўладиган адаб шундаки, унинг фармонларини зоҳирда ва ботинда тўлиқ бандалик билан адо қилинади ва ундан бошқа хар қандай нарсадан юз ўгирилади. Пайғамбар (с.а.в.)га нисбатан бўлган адаб шундайки, ўзни "фаттабиъуни" (менга итоат қилинглар) мақомига тўлиқ олиб киради ва барча ҳолатда унга нисбатан ҳурмат қоидасини тўлиқ сақлайди, мавжудотнинг ҳал қилинувчи мушкуллари Ҳазрати Ҳақ субханаху иродаси орқали у билан эканини англаши ва хар ким ҳамда хар бир нарса унинг иззат оstonасига бош қўйганини билиши керак. Шайх (пир)га нисбатан адабнинг вожиб ва лозимлигининг сабаби шуки, улар (машойихлар) суннатга тўлиқ амал қилиш орқали Ҳақ субханаху ва таолога етишганлар".

<...> Айтар эдилар: "Фано икки хил бўлади: бири зулумоний ва табиий вужуддан фоний бўлиш, бошқаси эса нуруний ва рухоний вужуддан фоний бўлиш, чунончи, пайғамбар ҳадиси шу қакда гапиради: "Инналлоҳа таоло сабъийна алфа ҳижабун мин нурун ва зулматин" (Оллоҳ таолонинг нур ва зулматдан етмиш минг хижоби (пардаси) бор)...

Айтар эдилар: "Бу тоифанинг хар ким билан қилган муомаласи ўша одамнинг қобилияти даражасига мое бўлади. Агар толиб бошловчилардан бўлса, унинг юкини тенг кўрадилар ва унинг хизматини қиладилар, чунончи, (Қуръони каримда) айтилади: "Ё Довуд, иза раайта ли толибан факун лақу ходиман" («Эй Довуд, агар менга толиб кишини кўрсанг,

Абул Мухсин Мухаммад Боцир

унинг хизматини кил»). Толибда бу йўлнинг қобилияти пайдо бўлгунча унга жуда кўп ўргатиш ва тушунтириш лозим.

Байт: \

*(Сен жамолини кўрмагунингча ишцинг камолига
етмайди,
Сен ёр васфин эшитсанг, унинг тўғриси эшит.*

Айтар эдилар: "Соликнинг барча ишлари яқин (ишонч) асосига қурилган бўлиши зарурки, то натижа яқин орқали зухурга келсин". "Маърифати тафсилий" (тўлиқ билим) солиҳ ва толиблар мақсадининг сўнгги поғонаси бўлиб, бу поғона мазкур сифат орқали ҳосил бўлади. Толибда ахлуллох (авлиёлар) ҳақиқатига нисбатан бўлган ҳусни ақида (чиройли эътиқод) яқинсиз ҳосил бўлмайди, эътиқод эса арзимаган нарса билан ўзгаришга учрайди". Ҳазрати Хожамиздан сўрадилар: "Сайри сулукдан мақсад нима?"

Айтдилар: "То маърифати ижмолий тафсилий⁹га айлансин учун, яъни солиқ, хабарчидан қисқагина қабул қилинган нарсани тафсил (тўлиқлик) йўли орқали таниб олин ва далилу ҳужжат мартабаси орқали кашф ва аёнлик мартабасига етолсин".

Айтар эдилар: "Агар хоҳласам, нафеимни эллик марта сув лабига олиб бориб, яна ташна ҳолда қайтариб келаман".

Айтар эдилар: "*Таъини зикр*" бировнинг қўлига чакмоқтош бериш билан баробардир. Рўшнолик ҳосил бўлиши учун уни амалда ишга солиш толибга боғлиқ.

Айтар эдилар: "Ҳазрати Азизондан икки хил зикр нақл қилинади, унга Оллоқнинг рақмати ва розилиги бўлсин, бири — жаҳр ва бири — хуфя. Хуфя зикри кучли ва *авло*¹⁰ бўлгани учун биз уни ихтиёр қилдик".

<.,.> Айтар эдилар: "*Вуқуфи ададий*"¹¹ илми ладунийнинг бошланғич поғонасидир.

Донишманд соликка "вуқуфи ададий"ни таълим беришдан аввал ўз силсилаларини баёқ қилдилар ва уни Ҳазрати Хожа Юсуф Ҳамадонийга етказдилар, Оллох унинг сирини муқаддас қилсин, шунда дедилар: "Бир куни Хожаи Бузург, яъни Хожа Абдулҳолик Ғиждувоний, Оллох унинг сирини муқаддас қилсин ва баракотидан бизларга насиб этсин,

ўз устозларига тафсир ўқир эдилар. Шунда: "Удъу ила роббикум тазарруъан ва хуфйатан иннаҳу ла йухиббу-л-муътадийн" ("Раббингизга зорланиб ва хуфя холла тилак тилангиз, чунки у ҳаддан ўтказувчиларни ёқтирмайди") деган оятга етдилар. Устозлари Мавлоно Имом Садриддиндан: "Ҳақ субҳанаҳу буюрган хуфя қайси ва қай тариқа бўлади? Агар зикр айтувчи овоз чиқариб айтса ёки зикр айтаётганда бирорта аъзосини кимирлатса, бошқалар ундан хабар топиб қолади ва хуфя ошқор бўлади". Агар дилида айтса: "Аш-шайтону йажри фи ибни Одама мажра-д-дамми" ("Шайтон Одам фарзандлдри ичида кон билан оқиб юради") ҳадисининг ҳукми бўйича шайтон воқиф бўлади" деб сўрадилар.

Устоз дедилар. "Бу *илми* ладуний¹² дир, мана бу: "Ва алламнаҳу мин ладунно илман" ("Ва биз унга ўз ҳузуримиздаги илмдан ўргатдик») ояти каримаси шунга ишорадир. Агар Ҳақ субҳанаҳу ва таоло хоҳласа, авлиёлардан бирортасини сенга етказди ва у сенга таълим беради". Ҳазрати Хожа Абдулҳолиқ мана шу иноятга доимо мунтазир эдилар.

Байт:

*(Ҳар вақт диққатингни бўлмағил зинҳор,
Нигоҳинг ҳамиша бўлсин интизор)*

Охири оламлар имоми, орифи раббоний, шайхул машойих Хожа Юсуф Ҳамадоний келиб, унга «вуқуфи ададий»ни таълим бердилар...

Айтар эдилар: «*Вуқуфи замоний*»¹³ бу йўлда юрувчи учун шундай нарсаси, толиб доимо ўз ахволидан хабардор бўлиши, ҳар бир замонда ўзининг холи ва сифати қандай, шукр пайтими, узр пайтими, буни билиш керак. Нафасни ютмаган холда бўлса ҳам ойина (яъни қалб)нинг дастаси, ёни ё орқасига эмас, балки юзига сайқал бериши лозим. Чакмоқтош кўлингизга берилган, фақат ҳаракат қилиш керак, токи натижа ҳосил бўлсин. Бунда мақсад зикрни кўп айтиш эмас, бир нафасда уч марта айтиш керак. Ҳисоб йигирма бирдан ўтса ҳам натижа ҳосил бўлмаса, ишни яна бошдан бошлаш зарур. Нафас олмаслик шартлардан биридир. "Ла илаҳа иллаллоҳ"ни ўнг томонидан бошлаиди, дилгача етказди ва чап томонидан чиқариб юборади. Бу каттиқ урунишсиз қосил бўлмайди.

Абул Муҳсин Муҳаммад Боқир

Субҳдан аввал, шомдан сўнг хилватда ва халқдан узоқда машғул бўлинади".

Байт:

*(Ундан бир қатра нишон топишим учун,
Юракдан юз минглаб қатра қон томди).*

Айтар эдилар: *"Вуцуфи қалбий"*¹⁴ жазба таъсирини ўзида ҳис қилиш ва бу таъсирнинг қалбдан ўрин олиши учундир. Зикрда ададга риоя қилиш диққатни жамлаш учундир, чунки назар паришондир. Бунинг бошқа тафсири шундайки, нафъи (инкор) пайтида башарият вужуди унутилади, исбот пайтида эса, Илохият жазбасидан ҳосил бўлган тасарруфлар таъсири ёрқин ҳис этилади".

<...> Айтар эдилар: "Ориф кишилар топа оладиган ва бошқалар топа олмайдиган йўл уч қисмга — мушоҳада, мушоҳада ва мусохабага бўлинади. *Мушоҳада*¹⁵ "нисёну руъйата-л-махлуқа би давоми-н-назари ила-л-холиқи" ("Яратувчига доимий назар қилиш билан одамларни унутиш")дир. Ёки айтамиз "давому-н-назари ила-л-холиқи би-нисёни руъйати-л-махлуқи" ("одамларни кўришни унутиш билан Яратувчига доимий назар қилиш"), яъни бу йўлда юривчи доимо Тангри жамолига нозир (назар қилувчи) бўлиши керак. Унутиш, йўқлик ва фано рақамини барча махлуқотларнинг пешонасига чекиши лозим. Мушоҳабанинг давомиёлиги нодир ҳолдир. Биз бунинг ҳосилини топганмизки, бу нафсга қаршилиқдир.

*Мушоҳада*¹⁶ бу ғайбий қолатларнинг кўнгилга киришидир. Замон ўтувчидир, тўхтаб туролмаиди ва бу воридот (кирувчи ҳолат)ни идрок қилолмаймиз. Бизнинг қолимизда мавжуд бўлган сифат туфайли қабз (сиқилиш) ва баёт (шодлик)дан уни била оламиз. Қабз ҳолатида *жалол*¹⁷ сифатини мушоҳада қиламиз, баёт ҳолатида жамол сифатини мушоҳада қиламиз.

*Мусохаба*¹⁸ — ўтган ҳар бир соатимизни ҳисоблаш ва текширишдир. Ўтган ҳар бир соатимиз, нафасимиз ва замонимиз ҳузур билан ўтдими ёки нуксон биланми? Агар ҳаммаси нуксон билан ўтган бўлса, қайтамиз ва амални аввал бошдан бошлаймиз. Ҳазрати Азизон алайҳи-р-роҳма ва-р-

ризвондан қуйидагиларни нақл қилинади: Амал қилмоқ керак, қилинмагани ҳақида фикрлаш, ўзни нуқсонли билиш ва амални бошидан бошлаш лозим. Йўл мана ту уч тариқада экан, бу учтадан бошқа йўлни қидирган киши уни тополмайди.

Байт:

*(Ёр иноятининг кўмагисиз
Маҷсадга етиб бўлмайди).*

<...> Айтар эдилар: "Ла йажтамиъу уммати ала-з-залолати" ("Менинг умматларим тубанлик учун йиғилмайдилар") ҳадисидан мурод тобелик кўрсатувчи умматлардир".

Ҳазрати Хожамиздан савол қилдилар: "Агар Ҳақ субҳанаху бирорта дарвишдан хол (илми)ни олиб қўйса, у нима қилиши керак?" Айтдилар: "Агар дарвишнинг жони томоғида қолган бўлса ҳам, у Оллохдан зору тазарру қилиб, қайта сўраши, Вахҳоб (Ато қилувчи) даргоҳига ялиниб — ёлвориб бориши зарур. Агар унда холдан бир томчи қолган бўлса, демак, у Оллохдан сабр ва ризо тилаган бўлади".

Ҳазрати Хожадан сўрадилар: "Дарвишлар ҳузур (лаззат)дан бутунлай кечганлар, нега улар яна "Оллохум мағфирли" («Эй Худавондо, мени кечиргил») дуосини ўқийдилар?" Айтдилар: "Улар ўзларининг вужудларини поклаш билан ўзгаларнинг вужудларини поклашни истайдилар..."

Сўрадилар: "Ўзгаларнинг кўнглидагини билиб олиш дарвишларда қаердан пайдо бўлади?" Айтдилар: "Кўзи очиклик ва англаб олиш фаросат нури орқали бўлиб, Ҳақ субҳанаху уни дарвишларга ато қиладики, "фа иннаху йанзуру би нуриллахи" ("Чунки, у Оллох нури орқали боқади")...

Айтар эдилар: "*Таъҳид*"¹⁹ поғонасига тездагина етса бўлади, аммо маърифат поғонасига етиш қийин. Бир дарвишнинг оёғига тикан қадалса, унинг қаердан эканини билмоқ керак"...

Айтар эдилар: "Ҳар ким ўзини Ҳазрати Вожибул вужуд (Оллох)га бутунлай топширган бўлади, унинг Оллохдан ўзгага илтижо қилиши ширкдир. Ширк умум (оддий) халқдан кечиримлидир, аммо хусус (хос бандалар)дан кечиримли эмас".

<...> Айтар эдилар: "Шамга ўхшагин, токи ҳаммага равшанлик бағишла, ўзинг эса қоронғуда бўл".

Айтар эдилар: "Дарвишлик нима?" Дарвишлик ташдан беранг ва ичдан бежанг бўлишдир".

Байт:

(Биз шундай суратмизки,

• *Ҳеч кимдан ранжисаймиз ва ҳеч кимни ранжитмаймиз).*

Дин улуғларидан бири: "Дарвишлик нимадир?" деб савол берди. Айтдилар: "Забунлик".

Айтар эдилар: «Бу йўлнинг боши калимаи тавхиддир ва охири ҳам. Калимаи тавхид биринчи ва охирги сабоқдир ва саодат калитидир. Ҳеч қандай эшик унингсиз очилмайди. Ҳазрати султонул орифиндан нақл қилишича, охирги вақтда пўстин кийган эдилар ва айтардилар: «Илохо, шуни билингки, мен туркман ва Туркистондан Тангри дея келганман, бугун эса саодатга етганман...»

Айтар эдилар: "Одам ўзини бир хил сифат (кўринишда, феълда) олиб юриши лозим, токи одамларда унга тасарруф (таъсир қилиш) таъмаси пайдо бўлмасин".

Айтар эдилар: "Назар қилишдан кўнглида пайдо бўладиган нарсa ва яқиннинг заифлигидан, у ваҳм (хаёл)дан ўзга нарсa эмас, бу фикрни даф этмоқ керакки, уни албатта даф қилса бўлади. Гарчи ҳикмат олами бўйича бу ишга рухсат бўлса-да, бироқ ботинда *таваккул*²⁰ мақомидан жой олади".

Айтар эдилар: "Амти-л-аза ани-т-тариқи" ("Азият берадиган нарсаларни йўлдан йўқотинг")дан мурод нгуки, нафсингизни Ҳақ йўлида йўқотинг.

Байт:

(Тананг девори остида гавҳар хазинаси бор,

Ўртадан туриб кетсак хазинанг зоҳир бўлар).

Айтар эдилар: "Бу йўл солики (йорувчиси)ни икки сифат — жалол ва жамол сифати билан парвариш қилади. Жалол (қудрат) унга жамол (ғўзаллик) бўлади, жамол эса унинг учун жалол бўлади. Хавф истило қилганда умид қилади, умид ғалаба қилганда хавф пайдо бўлади".

Айтар эдилар: "Халқнинг узоқда қолишига сабаб шуки, улар ўзларини ўзлари узоқлаштирадилар ва ўз ихтиёрлари билан ўз юқларини ўзлари оғирлаштирадилар, ваҳоланки, илохий файз келишда ҳеч қандай нуксон йўқ..."

<...> Айтар эдилар: "Агар толиб муктадо (пир)га етишиш ичида қийинчиликка дуч келса, то бунинг сири очилгунча, сабру тоқати етгунча чидасин. Агар у мубтади (сулукни бошлаган) бўлса баъзан савол қилсин. Баъзи машойихлар: «Ас-суфий ғайру махлук» («Сўфий ғайри махлукдир») дедилар. Бу иборанинг маъноси шуки, баъзи вақтда сўфийда бир сифат ва ҳолат бўладикки, у мазкур ҳолатда ўзида бўлмайди. Бу сўз ўша ҳолатга нисбатан айтилган, ваҳоланки, сўфий аслида махлукдир".

Ҳазрати Хоҷамиздан савол қиладиларки, "Саййиду-т-тоифа Жунайд қуддиса сирруху: "Иктай-л-қориййана ва авсили-с-суфиййана" ("Қорилардан кеч, сўфийларга етиш") деганларининг маъноси нима?" Аитдилар: "Қори исм билан машғул бўлади, сўфий исм эгаси билан..."

Айтар эдилар: "Бу йўлнинг ҳақиқати икки сифатда: "вужудни инкор қилишда ва борини нисор этишда".

Айтар эдилар: "Қамолот ва нисор ахлининг йўли шундай: Бу йўлнинг чақалоғини тариқат бешигига белайдилар ва тарбият кўкрагидан сут эмизадилар, шундай қилиб, висол чегарасига етказадилар, сўнг бирор усул билан ўзликдан қайтарадилар, аҳадият (вахдат) сарпардасига мақрам қиладилар. Шундай қилиб, йўловчининг воситасисиз Оллоҳдан файз олади ва висолга етувчи абадий умр топиб, бунинг шукрини адо қилмоқчи бўлса ҳам адо қилолмайди.

Байт:

*(Сенинг шукрингни тўхтатмай айтсам ҳам,
Умрим ўтади, аммо уни тамом қилолмайман).*

Айтар эдилар: "Дил гўё (гапирувчи) бўлиши учун *жидду жаҳд* қилмоқ керак, дуо гўё бўлгач, у ҳеч ўлмайдиган ҳаётга етган бўлади.

Байт:

*(Дили ишц билан тирик бўлган киши ҳеч қачон ўлмайди,
Олам рўзнамасига бизнинг доимий ишқимиз
шундай деб ёзилган).*

Дил зикр билан гўё бўлганда ҳам тил билан зикр
айтишдан ҳам қолмаслик керак..."

ХОЖА АҲРОР ВАЛИЙ **(1404 - 1490)**

Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор ибн Хожа Маҳмуд Боғистон (ҳозирги Бўстонлиқ ҳудудида) кишлоғида таваллуд топган. Кейинрок Самаркандга кўчиб, Қутбиддин Садр мадрасасида таҳсил олган. Хожа Низомиддин Хомуш ва Саъдиддин Кошғарий билан бир тарият ва илмда боғланганлар. 29 ёшида Яъқуб Чархийдан ироод олиб, муришиди комиллик макоми билан Тошкентга цайтган. Абу Сайд Мирзо даврида давлат ва жамоат ишларида катнашган, катта мулкдор сифатида ҳам шуҳрат топган.

Қатор диний-тасаввуфий асарлар муаллифидир. Унинг «Фироти Аҳрория», "Рисолаи волидия", «Рисолаи ҳавория», «Рисолаи анфоси нафиса», «Рукъаот» асарлари шундай китоблар сирасига киради.

Хожа Аҳрор Валий ҳақида маълумот берувчи ишончи манбалар каторида Мир Абдулаввал Нишопурийнинг "Масмуъот", Фаҳруддин Али Сафийнинг "Рашаҳоту айни-л-ҳаёт.", Муҳаммад Қозининг "Силсилату-л-орифин", номаълум муаллифнинг "Манокими Хожа Аҳрор", «Насабномаи Хожа Убайдуллоҳи Аҳрор» асарларини келтириш мумкин.

Қуйида «Рисолаи волидия» ҳамда Фаҳруддин Али Сафийнинг "Рашаҳоту айни-л-ҳаёт" асарларидан Ҳазрати Хожига бағишланган фаслар келтирилади.

«РИСОЛАИ ВОЛИДИЯ»

Бисмиллаҳир роҳманир роҳим

Ўзининг зоти ва улуғворлиги билан ягона бўлган ҳамда сифатлари ва исмлари билан танҳо бўлган Оллоҳга ҳамдлар бўлсин. Ва салавотлар бўлсин шундай Зот, яъни Мухаммад алайҳиссаломгаким, уни фанога етқизгандан сўнг барча сифатлари билан унга тажалли қилди ва умматнинг барча тоифаларини мукаммал ва барча ҳалойиқни ҳикмат билан ораста бўлиши учун унга мукаммал ҳикматларни ато қилди. Яна унинг оиласи ва дўстларига ҳам саловотлар бўлсинки, улар Унинг боқий жамоли чехрасидан пардаларни кўтардилар.

Шундан сўнг (маълум бўлсинки), бу мухтасар (рисола)нинг ёзилиш сабаби шу эдики, бу фақир (яъни Хожа Убайдуллоҳ Ахрор)нинг отаси, Оллоҳ унинг ва, бизнинг амалларимизни қабул қилсин, менга нисбатан бўлган ишончи туфайли бу фақирга амр қилиб: "Бизга авлиёларнинг сўзларидан бир нарсა ёзиб бергинки, унга амал қилиш, ўқиш ва далиллар билан ҳосил бўлмайдиган улуғ мақомотларга етишиш ва ҳақиқий илмларни ҳосил қилишга сабаб бўлсин, Чунончи, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтадилар: "Ман амила. бима алима варасаҳуллоҳу илма ма лам йаълам"¹.

Бу фақир бу амрга бўйсунитишни ўзига вожиб деб билли. Чунки Ҳазрати Парвардигорга нисбатан бўлган адаб шундайки, кимки Парвардигорнинг кўмагини қабул қилган бўлса, бу кўмак таъсири туфайли у (ота)нинг таъзимини вожиб деб билади. Чунки бу таъзим ҳам: "Ва илайҳи туржаъу-л-умур"² ҳукми бўйича ул Ҳазрат (яъни ота)га тегишлидир.

Бу мухтасар (рисола)да маърифатнинг ҳосил бўлишига сабаб бўладиган нарсалар зикр қилинди. Бу мухтасар (рисола)га назар қилувчилардан илтимос шуки, муаллифни ўртада қўрмасинлар ва қалам котибнинг қўлида бўлганидек, уни ҳам Ҳақ таолонинг тасарруф қўлида деб билсинлар. Уни орада қўрмасалар, ўзларини бир тоифа каторида қўрадиларки, бу тоифанинг илмлари Ҳақ таолодан бевосита ҳосил бўлган

бўлади. Чунки мажозий вужуд улар учун йўқ ҳукмидадир. Чунончи, баъзи орифлар илм аҳли бўлган доноларга хитобан айтадилар: "Сизлар расмий (диний ва дунёвий) улик илмларингизни ўликлардан олгансизлар. Биз эса илмларимизни ўлмайдиган доимо тирик Зот, яъни Оллохдан олганмиз. Кимки илмни Ундан ўзгадан олган бўлса, унинг ҳукми бизнинг назаримизда ҳеч нарса ҳукмидадир. Ориф учун албатта, Оллохдан ўзга кўмакдош йўқ. Оллохдан кўмак тилайман ва унга таваккал қиламан. Оллохдан ўзга куч ва қудрат йўқ".

Оллох таоло айтади: "Ва ма холақтул жинна ва инса илла лийаъбудун"³. Муфассирларнинг⁴ айтишларича, оятдаги ибодатдан мурод маърифатдир, чунки ибодат зоҳирий амалларга тааллуқлидир. Аммо уни зоҳирга таъйин қилинса тўғри бўлмайди, чунки хилқат (яратиш)дан мурод фақат зоҳир амаллар эмас, балки зоҳирий амаллар маърифатга тобеъдир ва мақсуд аслида шудир. Баъзи сўфийлар "Лийаъбудун"⁵ (сўзи)ни ўз асл маъносида қолдирганлар, чунки уларнинг назарларида ибодат зоҳир амаллар ва ботин амалларни ўз ичига олувчидир. Маърифат эса фақат ботиний амал бўлиб, бундай таъвилга мухтож эмас.

Барча ҳақиқатни таҳқиқ қилувчилар шундай фикрда яқдилдирларки, маърифат Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламга тобеъликсиз ҳосил бўлмайди ва тобеъ бўлиш эса тобеъ бўлиш зарур бўлган нарсани билишга боғлиқдир. Бас, Пайғамбар алайҳиссаломнинг сўзи, феъли ва ҳоли бор. Унинг сўзи тилга боғлиқ, феъли зоҳирга боғлиқ, ҳоли эса ботинга боғлиқ.

Сўзда Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга тобеъ бўлиш шундайки, сўзда Унинг шариатига хилоф нима нарса бўлса, уни айтмайди, масалан, ғийбат, ёлғон ҳамда бирорта мусулмонга азият берувчи сўз ва бошқалар. Бордию, бирор сўз айтса, бу сўз унинг қалбини нурли қиладиган бўлсин, масалан, Қуръон ўқиш, ҳазрати Рисолат соллаллоҳу алайҳи ва саллам тайин қилган маъсура дуолар⁶, Оллох бандаларини Унинг шариатига тобеъ қилиш учун айтилган тағриб сўзлари. Қуръон ва дуоларни ўқишда шундай йўл тугсинки, унинг тили дилидаги нарсани изҳор қилсин, бордию шундай бўлмаса, бу ёлғон гувоҳлиқдир. Агар Қуръон ўқишда саводи йўқ бўлса,

қўнглида бу Оллоҳ азза ва жалланинг каломи деб эътиқод қилсин ва тўлиқ таъзим билан ўқишга киришсин.

Феълда Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга тобеълик шундайки, зоҳирини шариат билан музайян қилсин, суннат ва одобларини тарк этмасин, уни қанчалик тарк этса, шунча нуқсон пайдо бўлади. Қўли ва бошқа аъзолари билан мўъмин биродарлари нимага мухтож бўлса, шу соҳада ёрдам беришнинг барчаси, хусусан, таважжуҳи Жаноби Ҳақ таоло⁷га бўлган тоифага ёрдам бериш нур ва сафодир. Чунки Ҳазрати Ҳақ уларни ўз муҳаббати учун яратгандир. Ва уларни дуст тутсинки, уларнинг диққати ҳамиша жаноби Ҳаққа қаратилгандир. Чунки уларнинг қалблари унинг жамолини кўрсатувчи ойнадир. Башариатлик сабабли уларда ейиш, ичиш, манзил ва либосга диққатлари жалб бўлса, бу пайтда шу нарсаларга боғлиқлик микдорига қараб уларнинг дил ойиналарида ғубор пайдо бўлади ва ғуборнинг микдорига мувофиқ ўшал жамолни мушоҳадасидан узоққа тушадилар. Ҳар бир соҳиби давлатга Ҳақ субҳанаҳу ва таоло тавфиқ бериб, уларнинг эҳтиёжларини қондирса, уларга бу зотларнинг маънавий олаmidан насибалар етади. Чунки улар мухтож бўлган нарса қўлларига етса, уларнинг диллари яна ўз ҳолига қайтади. Шундай қилиб, гўё у киши бу зотларнинг диққатини яна Ҳаққа қайтарган бўлади. Бу сўзнинг янада яхшироқ таърифи шуки, мухтож бўлган бундай зотнинг ҳолатини чиқарган киши Оллоҳнинг ал-Қофий исми таъсирига етишган бўлади. Бироқ шарти шуки, бу сифатнинг содир бўлиши учун шукр қилувчи бўлиши керак, чунки шукр бу ҳолда ўзини ўртада кўрмаганликка далилдир. Ҳадисда ҳам келганки, ҳар ким илоҳий хулқлардан бири билан хулқланган бўлса, дўзах оловининг у киши билан иши йўқ.

Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ботинида нафс, дил, сир ва бошқа мартабалар бўлиб, бу мартабалардан ҳар бир мартабага Ҳазрати Ҳақ бир камол ато қилгандир. Шу мартабага етишишда ва Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга тобеъ бўлишда, модомики, қайси нарсага тобеъ бўлиш кераклигини билмаса, бу мартабалар ҳосил бўлмайди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг маънавий мартабаларини тўлиқ билишга анбиёлар ва авлиёлардан ҳеч бири қодир бўлмаса-да, бироқ ҳар бир кишида тобеълик микдорига

Хожа Ахрор Валий

мувофиқ Набий соллаллоху алайхи ва саллам камолотидан насиба бордир.

Набий соллаллоху алайхи ва саллам нафс мартабасига тобеълик — ҳавойи нафсга қаршилиқ қилиш ва шариатга хилоф нарсаларга майл қилишдан ўзини тийишдир. Агар бу ишда давом этса, тобеъ бўлган нафс Набий соллаллоху алайхи ва салламнинг нафсига муносабат ҳосил қилади. Ва муносабат микдорига мувофиқ тобе нафс Унинг нафс сифатларини ўзи томон тортади, чунончи, пилик дуд (қуя)га эга бўлади, дуд орқали эса оташга муносабат ҳосил қилади ва бу муносабат туфайли оловни ўзига тортади. Унинг сифатларидан ўзига қанча микдор тортса, шунча микдор таклид даражасидан таракқий топади. Шу қиёсда ҳар бир мартабага тобеъ бўлса, тобеълик микдорича ўша мартабага муносабат ҳосил бўлаверади. Ва шу мартабага нисбатан бўлган муносабати микдорига қараб шу мартабанинг камолотидан унга насиба етишади. Агар тобеълик камолга етса: "Кул ин кунтум туҳиббуналлоҳа фаттабиъуний йуҳибкумуллоҳу"⁸ оятининг ҳукми бўйича Ҳазрати Ҳақ уни дуст тутади ва ўз сирларига маҳрам қилади. Дарҳақиқат, бу дўстлик Ҳазрати Мухаммад соллаллоху алайхи ва салламга оиддир, чунки Ҳақ таолонинг бу бандани дуст тутиши шу банданинг Набий сифатлари билан безаниши туфайлидир. Унинг сифатлари билан безаниши эса, Оллохнинг фазлу карами туфайли бўлиб, агар сен яхшилаб карасанг, Ҳазрати Ҳақ жалла ва ало бу мартабаларининг ҳар бир мартабасида Ўзидан ўзгани дуст тутмагандир.

Йуҳиббуҳум ва йуҳиббунаҳу чи ихрор аст,

Ба зери парда магар хешро харидор аст.

("У уларни севади ва улар Уни севади" калимаси

қандай ирордир?

Парда остида наҳотки Ўзига харидор бўлса!)

Чунки соҳибжамол кишининг ойинани дуст тутиши ойна бўлгани учун эмас, балки унда ўзини мушоҳада қилгани учундир. Демак, аслида У ўзини дуст тутганидир.

Ҳазрати Ҳақ таоло анбиё ва авлиёларнинг вужуд ойналарида уларнинг истеъдодларининг микдорича зоти ва сифати билан тажалли қилгандир. Тажаллиёт асарларининг

зухур килиши ҳар бир ойнанинг истеъдодига мувофиқ кўпроқ бўлади. Шу сабабли баъзи анбиёдан баъзисининг фазилати ортиқ бўлади. "Ва лақод фаззална баъза-н-набиййина ала баъзин"¹⁰ ояти мана шу фазилатга ишорадир. Муҳаммед Расулulloх соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг истеъдод ойнаси барча набийлардан мукаммал бўлгани учун Зот, исмлар ва сифатларнинг тажаллиёт асарларининг зуҳури барча набийларникидан мукаммалроқ зоҳир бўлди. Набийнинг умматлари учун тобеълик туфайли бошқа умматларга нисбатан ортиқроқ насиба бўлиб, "Кунтум хайра умматин"¹¹ хилъатини улар га киидирганлар. Шунинг учун ҳам Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам буюрдилар: "Ва лақод таманна иена ашара набиййан аннаҳум кану мин умматий"¹². Чунки бу набийлар Унинг, яъни Муҳаммад алайҳиссаломнинг барчадан комилроқ экани ва бошқаларда йўқ камол унда мавжудлигини билган эдилар. Ва яна бу камолнинг ҳосил бўлиши Унга тобеъ бўлишда эканини билган эдилар. Уларнинг улуғ ҳимматлари бундай камол улар да ҳам бўлишини тақозо қилди.

Демак, маълум бўлдики, Ҳазрати Рисолат соллаллоҳу алайҳи ва салламга тобеъ бўлмай, улуғ мартабалардан бирорта мартабага етиб бўлмайди. Бас, билмоқ керакки, Унга мукаммал тобеъ бўлиш дилни Ҳақдан ўзгага боғлиқ бўлмаслигидадир. Алоийқ ва авойиқдан¹³ бутунлай узилиш муҳаббатсиз ҳосил бўлмайди. Гарчи муҳаббат Оллоҳнинг атоси бўлса-да, бироқ бу атонинг зоҳир бўлиши даражама-даража шароитга қараб ҳосил бўлади. Бунинг сармояси эса дилни Ундан бошқа нарсалардан холи қилишдир. Бунинг эса йўли бор ва у, шундайки, аввало маҳбубнинг номи тилга олинадиган ва дилда бу Унинг номи экани ҳақида фикр қилади. Бу шундай бўлиши керакки, ҳеч вақт бу ҳолдан ғофил бўлмаслиги лозим. Охири шу ҳолга етсинки, унинг дилида нафс ҳадиси (сўзлари) ўрнига шу фикр ҳоким бўлсин. Агар бу ҳолга етса, буни асло тарқ қилмасин ва бунга доимий машғул бўлсин, охири шу ҳолга етадики, бу фикрдан қалбида лаззат ҳосил бўлади. Унинг дили бошқа барча лаззатлардан кесилиб, то шу лаззат қолмагунча бу ишга доимийлик кўрсатсин. Шунда дилнинг боғлиқлиги Ундан ўзга нарсага бўлмайди ва ҳамма вақт дили Унга машғул бўлади. Чунончи, кўнглини мажбуран бошқа нарсанинг муҳаббатига қаратмоқчи бўлса, бунинг уддасидан чиқмайди. Шу пайтда

Хожа Аҳрор Валий

унга муколама (ўзаро сўзлашув) ва муножот (сирлашув) муяссар бўлади. Чунончи, агар сўзласа, У билан сўзлашади, ҳар бир нарсага назар солса, гўё Уни кўради. Назм:

*Аз баски ду дийда дар ҳаёлот дорам,
Дар ҳар чи назар кунам ту метиндорам
(Икки кўзим Сенинг ҳаёлингда бўлгани учун,
Нимага карасам, уни Сен деб ўйлайман).*

Бу мартабада унинг учун ғойиб бўлмайдиган хузур ҳосил бўлади ва унинг дил кўзига Унинг жамолидан то жамолини кура олеин учун нур ато бўлади. Уни эшита олиш учун бир кулоқ ато қилади, сирлашиш учун бир тил ато қилади. Шу ҳолга етганда зоҳирий машғулотларга маънавий алоқалар тўсқинлик қилмайди. Чунки ботинда Ҳақ субханахуга етишиб, мушоҳада ва муножотда у билан, зохирда эса халқ билан бўлади. Ва солиқнинг балоғати шунга ишоратки, чунончи, Робиа разияллоху анҳа айтади:

*Инний жаъалатука фи-л-фуводи муҳаддасий,
Ва абаҳту жисмий ли ман арода жулусий.
Фа-л-жисму минний ли-л-жалиси мувонисун,
Ва ҳабибу калбий фи-л-фуводи анисий*

*(Сени юрагимда суҳбатдошимга айлантирдим,
Жисмимни эса мен билан суҳбатдош бўлишни
хоҳловчига кўйдим.
Демак, жисмим суҳбатдош учун улфат,
Қалбим маҳбуби эса дилимга улфатдир).*

*Аз дарун шав ошинову в-аз дарун бегонаваш,
Инчунин зебо равиш кам мебувад андар жаҳон
(Ичдан дуст бўл, ташдан бетона,
Бундай йўл жаҳонда кам бўлади).*

Ҳар бир соҳиб давлат учун Ҳақ субханахуга бундай алоқа ҳосил бўлиб, руҳи баданидан жудо бўлгач, ҳеч бир монеъликсиз иттисол (етишиш) ҳосил бўлади, чунки дил доимий тирикка айланади. Гарчи унга висол ҳосил бўлса-да,

бирок башарият тақозоси бўйича, гоҳ-гоҳ бир нозик парда унинг дилида пайдо бўлади. Рух бадандан ажралгач, башарият сабабли юз берган парда йўқ бўлади. Бунинг учун бир мисол бор ва у шундайки, агар бирорта кишини бир сохибжамолга ошиқ қилмоқчи бўлсалар, бунинг йўли шуки, унга: "Фалон шаҳарда ёки фалон маҳаллада ундоғу бундоғ сохибжамол бор, уни севишинг керак, чунки у билан дўстликда кўп лаззатлар мавжуд" дейдилар.

Бу сўзни эшитиши биланок унда севишга майл пайдо бўлади. Чунки одам лаззат мавжуд бўлган бирор нарсани севишга мажбурдир. Бирок у ўша нарсани қандай севиш йўлини билмайди. Бунинг йўли шундай, унга айтилади: "Дўстлашиш қуйидагича бўлади: унинг номини кўп такрорлайсан, дилни ундан ўзга нарсага машғул қилмайсан". Агар шундай қилса, унга нисбатан майл ҳосил бўлади. Шу сифатда давом эттирса, унинг майли янада зиёда бўлади ва бу майлдан лаззат ҳосил бўлади. Лаззат ҳосил бўлганда эса унинг майли янада ошади. Агар бу алоқани қўлдан бермаса, инон-ихтиёри қўлдан кетади, хоҳласа ҳам, хоҳламаса ҳам, уни севишга мажбур бўлади. Шу ерга етгач, шундай ҳол пайдо бўладики, дили тўлиғича уни дуст тутади ва ўзга нарсанинг фикри асло қолмайди. Маҳбубга машғулликнинг ҳаддан ташқарилиги сабабли энди маҳбубининг номини ҳам унутади. Бу пайтда муҳаббат салтанати уни бутунлай истило қилади. Муҳиб (севувчи) ва маҳбуб (севилган)нинг ҳар иккови ҳақиқий ваҳдат рангида зоҳир бўлади.

Муҳаббат Унинг номини такрорлашдан ҳосил бўлар экан, энди билгинки, зикрларнинг афзали "Ла илаҳа иллаллох"дир. Чунки бу калима нафий (инкор) ва исботдан иборатдир. Бандада ҳосил бўлган хижоб олам суратларининг дилда нақш топиши сабабдир ва бу нақшда ғайрининг исботи ва Ҳақнинг инкори мавжуд. Демак, хижобни йўқ қилмай туриб (Оллох)га яқинлик ҳосил бўлмайди. Бу шундайки, Ҳақда исбот ва ғайрини инкор қиласан, бу эса, айтилгандек, зикр қилишдир.

Демак, агар бошловчи киши бунга машғул бўлишни хоҳласа, хою ҳавасларни қисқартириши ва ўз ҳаётини охирги нафасда деб билиши керак. Ўзининг охирги нафаси бўлган шу нафасда "Ла илаҳа иллаллох" зикрига қуйидагича машғул бўлади: "ла илаҳа"да ғайри Ҳақ бўлган ҳар қандай нарсани

дилидан чиқаради ва "иллаллох"да Ҳақ азза ва жаллани маъбуд ва маҳбуб сифатида мулоҳаза қилади. Чунончи, ҳар мартаба "Ла илаҳа иллаллох" деганда қалбида: "Нест ҳеч маъбуде магар Ҳақ" («Ҳақдан ўзга ҳеч маъбуд йўқ») дейди. Бунга шундай машғул бўлсинки, асло тарк қилмасин ва барча ҳолатда шунга машғул бўлсин. Бордию агар ғофил бўлган бўлса, чунончи, бир одам қимматбаҳо дурина йўқотиб қўйиб, ногоҳ ёдига тушса, қандай ҳолатга тушганидек, унда ҳам шундай ҳолат бўлсин. Шундай ҳолга тушиши унинг дили зикрдан таъсир олаётганига далил бўлади.

Агар буни давом эттираверса, шу даражага етадики, ўзи тарк қилса ҳам, дили давом эттираверади. Бунга мағрурланмаслик керак ва Ҳақ ёди бошқа барча нарсалардан ғолиб бўладиган даражага етгунча давом этавериш керак. Шундай давом этаверса, шу даражага етадики, дили тўлиқ Ҳақ субҳанахута машғул бўлади. Шундай вақт бўладики, муҳаббат султони унинг дилини истило қилиб, дилни бошқа нарсанинг муҳаббатидан холи қилади. Бу пайтда унинг дилида бошқа нарсага боғлиқлик қолмайди ва фақат Ҳаққа боғлиқ бўлиб қолади. Сўз айтса, У билан айтишади, нимага назар қилса, У деб ўйлайди. Зероки, Ҳақ субҳанаху ва таоло дилни шундай яратганки, у ҳеч қачон бирор нарсага боғлиқсиз турмайди. Унинг бошқа нарсага боғлиқлиги тамом бўлгач, энди унинг боғлиқлиги Ҳаққа бўлади. Хоҳласа ҳам, хоҳламаса ҳам унинг дили доим сўзловчи, эшитувчи ва кўрувчи бўлади. Унинг сўзлаши, эшитиши ва кўриши бошқа нарсалардан узилади. Ҳар доим У билан сўзлашади, Ундан эшитади, Унда кўради, оҳиста Ҳақ билан муножот мартабасига етади. Бу мартабада зикр дилнинг асл сифатига айланади. Ҳарф ва овоздан озод бўлган зикр ҳақиқати дил жавҳари билан бирлик ҳосил қилади ва дилнинг ҳаммасини дуст эгаллайди.

«Дилнинг ҳаммасини дуст эгаллайди» билан «дилни дўстнинг ёди эгаллайди» дейишнинг орасидаги фарқ шуки, дилнинг ҳаммасини дуст эгалласа, муҳаббат натижаси ҳаддан ортқ бўлади ва буни ишқ деб атайдилар. Шу жойдан аста тараққий қила борадики, зокирнинг мавҳум борлиғи мазкур (зикр этилаётган)нинг ҳақиқий борлиғи ичида йўқ бўлади. Шу жойда зикр айтувчи зикр этилаётганнинг аини ўзига айланади ва зокирият (зикр айтишлик) мазкурият (зикр айтилишлик)га ўзгаради. Ва "ла йазкуруллоҳа иллаллох"

(«Оллоҳни Оллоҳсиз зикр этмайди») калимасининг асл ҳақиқати ошкор бўлади.

Ўзининг мавҳум борлиғини йўқ кўргач, барча ашёларни ҳам йўқ ҳолда кўради. Шу ерда "Куллу шайъин холикун илла важҳаху"нинг¹⁴ сири аён бўлади ва "ли мани-л-мулку-л-явма лиллаҳил Ваҳиди-л-Қоҳҳар"¹⁵ жамоли чехрадан никоб кўтаради.

Тобеълик бу улут мартабанинг ҳосил бўлиш сабаби экани маълум бўлгач, демак, бошловчи бундай саодат унга тез ёр бўлишини хоҳласа, суҳбатдошликни шундай тоифа билан қилмоқ керакки, уларнинг зоҳири Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг шариатиға мувофиқ ва ботинлари тобеълик туфайли айтиб ўтилган мартабаларда камолотга етишган бўлиши лозим. Чунки Ҳақ жалла жалалуху дилни шундай яратганки, одам ким билан суҳбатдош бўлса, ўша одамнинг суҳбатидан таъсир олади. Бу нарса барча одамга маълумки, агар киши мотамзада одамнинг олдида ўтирса, у ҳам ғамгин бўлади. Агар шодлиги ғолиб одамнинг олдида ўтирса, унда ҳам шоддикнинг ғолиб сифати юз беради. Агар шу икки сифатли одамларнинг ҳар бири билан ўтиришни давом эттирса, унда ҳам шу икки ғолиб сифат пайдо бўлади ва бу дилнинг комиллик қобилияти туфайлидир. Агар унда бу қобилият бўлмаганда эди, камолотларни ҳосил қилиш мумкин бўлмас эди.

Демак, шунга ўхшаш, ҳар қандай киши бундай тоифа билан суҳбатдошлик қилса, уларнинг ботинидан унинг ботини таъсирланади ва унда Ҳаққа тамойиллик пайдо бўлади. Мойиллилигига яраша мосиво (ўзга нарса)дан узилиш юз беради. Узилишга яраша унинг майли зиёда бўлади. Узилиш олдида майлнинг ошиши ва майл олдида узилишнинг кўпайиши билан шу даражага етадики, унда (ўзга нарсага) ҳеч қандай алоқа қолмайди. Шунда тўлиғича Ҳақ субҳанаҳуға юз тутган бўлади. Шундай кишилар ҳам бўладики, бу тоифанинг битта суҳбатида, балки бир лаҳзанинг ўзида уларнинг ботини ғайридан бутунлай узилиш ҳосил қилади. Унинг ботини ғайридан бутунлай узилганда эса тўлиғича Ҳаққа юзланади. Мартабалардан бўлган бир мартабада Ҳаққа етишишга мана бу байт ишоратдир:

Хожа Аҳрор Валий

*Он ки да Табриз дид назари Шамси дин,
Т(Г)и занад бар даҳа, сухра кунад бар чилла.
(Табризда Шамсуддиннинг бир назарини топган одам,
,\аҳа¹⁶га тйШа уради, чиллани масхара цилади)*

Бирок бу пшда сабот ва чидамга эга бўлиш мушкул ишдйр. Баъзи машойихларнинг айтишича, Ҳаққа етишиш осон, бирок чидаш қийин. Чунки одам қачонки ботинини ўзга нарсалардан холи қилсагина Ҳаққа етишиш ҳосил бўлади. Чунончи, айтиб ўтилганидек, дил бирор нарсага боғлиқсиз туролмаиди. Гоҳида бу ҳолда кучли диққатнинг камлиги ҳамда истеъдоднинг заифлигидан висолга етишиш юз бермайди. Гоҳида истеъдод куввати ва сабот туфайли етишиш юз беради. Бунга тааллуқли нарса эса зоҳирда ва ботинда пир билан доимий суҳбатда бўлиш ва пирга нисбатан одоб сақлашдир. Агар одоблардан бўлган бир одобни тарк этса, бу сабабли пирнинг кўнглидан узок тушади ва унда (авлиёлик) холи қолмайди. Чунки бу ҳол унинг дилига робита (қалбий алоқа) оркали пир дилидан оқиб кирган эди. Робита қолмагач, ҳол ҳам қолмайди. Кўп кишиларга бу тоифанинг суҳбатидан завқ ҳосил бўлган эди, бу завқнинг қолмаганига сабаб шу эди.

*Беинойати Ҳаҷу хосони Ҳац,
Гар малак бошад сиёҳаташ варац
(Ҳацнинг ва хос бандаларнинг марҳаматисиз,
Гарчи у фаришта бўлса ҳам ҳаёт саҳифаси цора
бўлади).*

Валлоҳу аълам ва лиллаҳи-л-ҳамд ва-л-минна¹⁷.

ФАХРУДАИН АЛИ САФИЙ
«РАШАХОТУ АЙНИ-Л-ХАЁТ»дан

АВВАЛҒИ МАҚСАД (БОБ)

Ва ул Ҳазратнинг сабо айёмларидағи аҳволларидин ва ахлоқу атвор ва шамойилларидин шаммае¹ зикр этмак ва ибтидои сафарлари ва машойихи замоннинг Мовароуннаҳр ва Хуросонда. кўрганларининг баёнидаким, ул мақсад (боб) уч фаслға муштамил турур.

Аввалғи фасл — Ҳазрати Эшоннинг обову аждод ва акраболари зикрида.

Иккиланчи фасл — Ҳазрати Эшоннинг валодатлари тарихида ва сабо айёмидағи аҳволлари ва ул Ҳазратнинг ахлоқу атвор ва шамойилларидин шаммае зикр этмакнинг баёнида.

Учланчи фасл — Ҳазрати Эшоннинг ибтидои сафарлари ва машойихи замонни кўрганларининг баёнида.

Аввалғи фасл
Ҳазрати Эшоннинг обову аждод ва
акраболарининг зикрида.

Махфий қолмасинким, Ҳазрати Эшоннинг ота ва она тарафдорларидан аксари обову аждод ва акраболари ҳаммаси арбобу илми ирфон ва асхоби завқу виждон эрдилар. Ва бу авроқда аларнинг баъзи аҳволларидин, ва асҳоб ва хулафоларидин ижмол таърихи била мазкур бўлур². Хожа Муҳаммад Номий, Шайх Умар Боғистоний, Шайх Хованди Тахур, Хожа Довуд, Бобойи Обрез, Шайх Бурҳонуддин Обрез, Шайх Абу Саъид Обрез, Шайх Бахшиш, Мавлоно Тожиддин Дарғамий, Мавлоно Муҳаммад Бушоғарий, Хожа Иброҳим Шомий, Хожа Имодул Мулк, Хожа Шаҳобуддин Шоший, Хожа Муҳаммад Шоший, Хожа Маҳмуд Шоший...

ИККИЛАНЧИ МАҚСАД

Баъзи ҳақойиқу маориф ва дақойиқу латойиф
ва ҳикоятлар ва амсолларким, ҳазрати Эшондин ҳилоли
аҳволда бевосита эшитилуб эрди,
уч фаслға маштамил турур

Аввалғи фасл — зикрида турур маориф ва латойифким, ояту аходис ва каломи авлиёнинг маънисида айтиб эрдилар.

Иккиланчи фасл — ҳақойику дақойиқ ва ҳикоятлариким, баён килинур машойиҳи мутақаддимин ва мутааххирин шайхлар қоддасаллоху арвоҳаҳумдин нақл этдилар.

Учланчи фасл — хосса сўзларнинг баёнидаким, Ҳазрати Эшоннинг муборақ тилларига ўтиб эрди ва мухотабот сўзлариким, ул Ҳазратдин бидоят ва ниҳоят нисбатан суҳбатда содир бўлиб эрди.

**Аввалги фасл зикрида турур маориф ва
латойификим, оят ва аҳодис ва каломи
авлиё маънисид айтиб эрдилар**

Аммо улчаким, баъзи оятнинг маъносида айтиб эрдилар, ўн олти рашҳанинг зимнида ирод топар.

Аввалги рашҳа. «Ал-ҳамду лиллаҳи роббил-лолаимийн» ояти каримасида айдиларким: «Ҳамдға бидоят ва ниҳоят бор турур. Ҳамднинг бидояти ул турурким, неъматиким, бандаға бериб турур, онинг муқобаласида банда ҳамд айтур, онинг учунким, банда билурким, ҳамд айтмоқ неъматни зиёда қилур. Ҳамднинг ниҳояти ул турурким, Ҳақ субҳанаҳу ва таоло, масалан, онга қуввате бериб турурким, ул қувват била убудиятнинг ҳаққиға киём кўргузур, ми ели намозу рўза, закоту ҳаж ва буларға ўхшаш нарсалардин. Шундоғ неъматнинг муқобаласидаким, Ҳақ субҳанаҳу ва таолонинг қурби ва ризосиға сабаб бўлибдир, ҳамд айтур, балким ниҳояти ҳамд ул турурким, билсинким, мазҳарида хомид³ Ҳақ таолонинг ғайри эмасдир. Банданинг қамоли андин бошқада эрмастурким, билсинким, ул маъдумий⁴ турурким онга на зот бордир ва на сифат ва на феъл. Бу андиша била ўзини масрур этеинким, они ўз сифатиға мазҳар қилибдир».

Иккиланчи рашҳа. «Ва қолилун мин ибодиййа-шакур»⁵ оятида айтур эрдиларким: «Ҳақиқатда шукр ул турурким, мунъимни неъматда мушоҳада қилур». Ва айдиларким: «Имом Ғаззолий қуддиси сирруҳу айтибдирларким, агар неъматдин муталаззиз бўлса шукрга мунофий бўлмас, агар онинг талаззузи бу жиҳатдин бўлсаким, Ҳақ субҳанаҳу ва таолонинг вусулиға сабаб бўлур».

Учланчи раиҳа. «Фаъриз ған мин тавалла ған зикрино»⁶ ояти каримасининг маъносида ай(т)дилар: «Бу оят икки маъноға мутановил турур. Бири улким, зохири оятдин мафҳум бўлурким, эъроз⁷ этгил тоифаидинким, алар бизнинг зикримиздин эъроз этибдирларким, ахли жухуд ва ғафлатдир. Яна бири улким, тоифае бордирларким, мазкурнинг шухудида камоли истиғроқ ва истихлоки⁸дин васфи зикр алардин муртафиъ⁹ бўлиб турур. Агар фаразан аларни зикрга таклиф этсалар, зикр аларға мазкурнинг шухудидан монъе бўлур. Бас, Расул соллаллоху алайхи ва саллам маъмур бўлдилар онгаким, эъроз этсин шундоғ тоифаданким, эъроз этибдирлар зикр этмакдин. Ва мазкурнинг шухудида мастағрак бўлиб турурлар, ул маънидаким, аларни зикр айтмоқға таклиф этмасинлар».

Тўртланчи раиҳа. Ояти: «Куну маъа-с-содикийна»¹⁰ маъносида айдилар: «Маъассодикийннинг кайнунатига»¹¹ икки маъно бор турур. Бир кайнунат *сурат* юзидин. Ул кайнунат ул турурким, ахли сидкға мужоласат ва мусобаҳатни ўз вақтиға лозим тутсин, то аларнинг давоми суҳбати сабабидин онинг ботини аларнинг сифатлари ва ахлоқларининг анворидин мунаввар бўлур. Яна бири маъни юзидин кайнунати «маъа-с-содикийн» ул турурким, ботиннинг раҳгузаридин робитани варзиш¹² этсин тоифаға нисбатким, воситалиқға истиҳкоқи¹³ бор бўлса. Ва суҳбатни хамиша кўз била нозир бўлмоқда ҳаср этмасин, балким шундоғ этсинким, суҳбат доимий бўлсин, сурашидин маъниға убур этсин, то хамиша восита назарда бўлсин. Вақтиким, бу маъноға бар сабили давом¹⁴ риоя этса, онинг сирриға ул тоифанинг сирри била муносабат ва иттиҳоди ҳосил бўлур. Бу восита била, ўлчаким, мақсуди аслий турур онинг ҳақиқатиға восил бўлур».

Бешланчи раиҳа. Шул оятнинг маъносида айдиларким: «Улчаким, бу амри вожибул имтисол¹⁵дин мафҳум бўлур бу турурким, керакким, кўнгли содикларнинг бирлариға муртабит бўлсин. Содиклар ул тоифа турурларким, бир нимарсаким, масаммо¹⁶ турур ғайр била, аларнинг басиратлари олдидин муртафиъ турур. «Румхи садук» деб ул найзани айтурларким, улчаким, найзага керакдир ва муносибдир ростликдин хунари ҳам бўлса. Ва улчаким, ҳақиқати инсонийга керакдирким, онинг била мутахалли бўлса, то ўзининг даражаи камолиға етишган бўлса рост таважжуздин бошқа ҳеч нимарса эмасдир».

Рашаҳоту айни-л-ҳаечп

Олтиланчи раишҳа.

Яна пўл оятнинг маъй'исида айдилар.

Бант;

*Бо ошикон нишину ҳама оиши гузин,
Бо ҳар ки нест ошики бо у машав карин
(Ошиклар билон ўтир, ошиқлик танла,
Ҳар кимда ошиқлик бўлмаса, унга яқинлашма).*

«Маснавий»и Мавлавий(дин):

*Пеши устоди, ки у наҳвий бувад,
Жони шогирдаш аз он наҳвий шавад
(Наҳвишунос бўлган устоднинг олдида,
Шогирднинг жони ҳам, вужуди ҳам шунга мое
бўлади).*

Одаимийға, ул жихатидинким, хамнишинлардин таъсири томға истеъдод ҳосилдир, бу амрға маъмур бўлиб турур. Қайси амал бу тоифанинг суҳбати баракоти била Ҳақ субҳанаху ва таолодин воқеъ бўлғандир кашишга муковамат эта билур? «Жазабатун мин жазаботи-л Ҳаққи тавозий амала-с-сақалайн»¹⁷ бу маънининг муаййиди турур».

Еттиланчи раишҳа. Калимаи «ла илаха иллаллоҳ»нинг маъносида айдиларким: «Ақобирларнинг баъзилари ла илаха иллаллоҳ зикрини» зикри омм¹⁸ деб турурлар ва зикри Оллоҳни зикри хос ва зикри «Ху»ни зикру хоссул хосс деб турурлар. Ваҳоланки, зикри ла илаха иллаллоҳ» хоссул хосс бўлса бўлур, онинг учунким, Ҳақ субҳанаху ва таолонинг тажаллиётига ниҳоят йўқ турур ва ул суратда такрор ҳаргиз мутасаввар¹⁹ эрмастур. Бас, ҳар бир онда нафъий сифати этиб, исбот сифати этар. Бас абадул абад нафъйу исботдин холи бўлмас».

Саккизланчи раишҳа. Айтур эрдиларким: «Ла илаха иллаллоҳ»нинг маъниси баъзининг наздида Оллоҳ исмли зот турур, мин хайсу ҳийа ул бўлса бўлурким, «ла илаха», яъни йўқдир Илоҳким, иборатдир мартабаи улухиятдин, яъни зот маъассифотдин, иллаллоҳ магар зот бахт муарро ани-л-кулли, бу маънини ўзидин узок тутмасун, онинг учунким, кўнгил

ағёрдин холи бўлган замонда сирнинг машхуди зоти мукаддасдин бошқа ҳеч нимарса эрмас. Ва Ҳазрати Хожа Абдулхолик куддиса сиррухушг сйлсилаларидаги мубтадийларға нисбатан муяссардир. Фаҳима ман факима — ким тушунувчи бўлса тушунади.

Мисра:

*Бонги ду кардам агар дар даҳ Кае аст
(Ўн киши бўлса ҳам икки маршагини бонг урдим).*

Бу маънида айдибларким: «Ҳазрати Хожа Баҳоуддин куддиса сиррухунинг тариқлари мубтадийларға аввалғи кадамда хувийяти ғайбдин чошний ҳосил турур».

Тўшузланчи раишҳа. «Қуллиллоҳу сумма зарҳум»²⁰ маънисида айдилар: «Мурод ул турурким, нафеи зотға мутаважжих бўлгил, на сифатға».

Ўнланчи раишҳа. Ояти каримаи: «Ё аййухаллазина аману аминун»²¹ маъносида айтур эрдиларким: «Такрор ухудга ишора турул», яъни иймонким, бу тоифанинг наздида «акди калб»дин иборат турур Ҳақ субҳанаҳу ва таолога, яъни амр этди Ҳақ субҳанаҳу таолоким, бу акдни такрор этинглар, яъни саъй қилинглр ва билингларким, бу сизларнинг васфингиз эрмастур».

Ўн бирланчи раишҳа. Ояти каримаи: «Фа минҳум золимун ли нафеиҳи ва минҳум муктасидун ва минҳум собиқун билҳайроти»²² нинг маънисида айдиларким: «Фа минҳум золимун ли нафеиҳи» лойикдир ишорат бўлса, тоифаким, ўз нафелариға зулм этиб эрдилар, ул маънидаким, ҳар нимарса нафенинг муроди турур лаззат ва шаҳоватдин, они маҳрум этиб турурлар. Ва жамъи аҳволда онинг муҳолафатини лозим тутибдирлар то қабули мавоҳибға мустаъид бўлсинлар. Бу таҳқиқға назар этганда, бу гуруҳ жамоаи муктасидои собиқони хайратдин мукаддам бўлсалар».

Ўн иккиланчи раишҳа. Ояти: «Ва саваун алайҳима анзартахум амлам тунзирҳум ла иуъмимунун»²³ маънисида айдиларким, шоядким, ишорат бўлса, бани Одамдин тоифаеҶаким, муҳайминин²⁴ларнинг қалбларида воқиъ бўлиб турурларким, алар малоикадин тоифаедирларким, машхуди зотида ғояти истиғроқларидин Ҳақ субҳанаҳунинг зотидин бошқа ҳеч мавжуднинг борлиқиға ҳеч огоҳликлари йўқ турур.

Вактеким, ул тоифа кеч нимарсадин огох бўлмаслар заруратан ҳеч нимарсага иймонлари бўлмас. Ложарам «ло йуъминуна» ул бузургворларнинг васфлари бўлди.

Ўн *учланчи рашҳа*. Ояти: «Ли мани-л мулки-л-явма лиллаҳи-л-Вакиди-л-Қохҳар»²⁵нинг маъносида айтур эрдиларким: «Шояд мулкдин соликнинг кўнгли мурод бўлса, яъни вақтиким, Ҳақ субҳанақу ва таоло кўнгилга воҳидият қаҳри била тажалли этса ул кўнгилда ўзидин ғайрға нишон қўймас. Бас, ул кўнгилда «ли мани-л-мулки-л-явм» садосини солур. Вактеким, ул мамлакатда ўзидин бошқани кўрмаса яна ҳам ўзи жавоб берурким, «Лиллақи-л-Ваҳиди-л-Қохҳар». «Субҳоний маъзаму шаъний ва ана-л-Ҳаққу ва хал фи-д-дорайни ғайрий» ва бу сўзларнинг амсолларининг садоси ва бу мақомдин турур».

Ўн *тўртланчи рашҳа*. «Ё аййухан-носу антуму-л-фуқароу иллаллоҳи»²⁶ ояти каримасининг маънисид айдиларким: «Одамийлар Ҳақ субҳанаҳуға мухтож турурлар. Вактеким, Оллоҳ таоло ўз илми қадими била билур эрдиким, одамий башарият муктазоси андозаси била нону сув ва асбоби дунёвийға мухтож бўлғусидир. Ложарам ўзининг жамоли қайюмийяти²⁷ни мазохири ашёдин зоҳир қилди, то одамий хар нимарсаға мухтож бўлса, дарқакикат Ҳақ субҳанаҳуға мухтож бўлур онинг қайюмийяти ваҳхидин».

Ўн *бешланчи рашҳа*. Вир кун мажлисининг хозирларидин баъзилариға сиёсат этиб ва маломат айтиб, сўзлар айтур эрдилар, ул аснода кўчада айланиб юринглар. Вир иш этингларким одамлар сизлардин манфаат олсинлар. Хар вақт ул ваҳхким, эта билсангизлар ўзларингизни кам этинглар, саъй қилингим, шуқуди аҳадият дарқасрат қосил бўлсин. Баъзилар: «Инна аътойнака-л-кавсар»²⁸ маънисини шундоғ тафсир этибдирларким: «Бердим сенга кавсарни, яъни ақадиятни қасратда мушоқада этмакни бердим...»

Ўн *олтиланчи рашҳа*. «Кулла явмин кува фи шаън» оятида сўзлар айдилар. Ул аснода тақриб била айдиларким: «Бақоун баъд-ал-фано»ға икки маъно бор турур. Бири улким, солиқ шуҳуди зотий била муттасиф ва мутаҳаққиқ бўлиб, онда русуҳи тамом топиб ва истиғроку ғайбатдин шуъур ва хузурға қайтиб келгандин сўнг асмой феълининг тажаллиётига мазқар бўлур. Асмой кавниянинг асарларини ўзида топар. Ул

асмонинг ҳар бирининг аросида имтиёз этар ва ҳар исмданким, ҳаззи хос олур. Ва яна бир маъноси улким, ҳар бир онда ва замоннинг ажзоларидин жуъи ло ятахайярида асмой зотиянинг осоридинким, онда ва онга хорижда мазохир йўк турур, ўзида асаре топар. Ва бу осори мутанаввиъа ва муталлаввинани²⁹ онан *фа-онан* ўз ботинида идрок этар ва асарларининг ихтилофи эътибори била ҳар бирининг аросида замонларнинг аксар замонида имтиёз этар ва бу бағоят нодиру олий турур. Арбоби валояти хоссадин афроди инсонийнинг акмалига бул маъни бар сабили надра³⁰ ҳосил бўлур.

Ва ояти каримаи: «Кулла явмин хува фи шаън» бу маънининг мубаййини турур.

Байт:

*Ҳар дам аз ин боғ бари мерасад,
Тозатар аз тозатарии мерасад
(Бу боғдан ҳар нафас мева етишади,
Тоза мевалардин ҳам тозароғи етишади).*

Аммо улчаким, баъзи аҳодиснинг маъносида айдилар, саккиз рашҳанинг заминида ирод топар.

Аввалги раишҳа. «Ал-қаноату канзун ла яфна»³¹ ҳадисининг маънисида айтур эрдиларким: «Қаноат бизларнинг наздимизда ул турурким, вақтиким, бир киши элак урилмаған арпа унидин нон топса, арпанинг майда унидин бўлған нонни орзу этмас. Они ҳам ул микдоригаким, қўли ва оёқиға намоз ўқуғидек ҳаракат пайдо бўлсин».

Ва айтур эрдилар: «Бар важҳе бўлмоқ керакким, хамиша муяссар бўлса, емаку ичмак ва киймакда қаноат этсин, нимарсаегаким, андин адно³² роқ бўлмаса». Бас, муборак қўлларини очдилар ва айдилар: «Ҳар қачон киши оч бўлса, бир кием биринж ё ун онга кифоя килур, ҳар ким шундоғ этди, о суда бўлди».

Ва айтур эрдиларким: «Агар киши, масалан, биёбонға тушеаким онда сув ва ободонлиқ ҳеч мамарр³³ дин таом умиди бўлмаса, онга таом учун ҳеч дағдаға бўлмас ва ботинида ҳам ҳеч онинг тазарруъи бўлмас. Деса бўлурким, бу одамнинг хақиқатинда қаноат ҳосил бўлур».

Иккиланчи рашҳа. Хабарда келиб турур ким: «Ат-такаббуру маъа-л-мутакаббири садақатун»³⁴. Айдиларким: «Такаббур икки навъ турур: мазмум ва маҳмуд, Мазмум бўлган такаббур Худонинг бандалариға ўзини улуғ тутмоқ ва ҳақорат кўзи била қарамоқ ва ўзини алардин зиёдаю яхши кўрмақ. Ва маҳмуд бўлган такаббур ўзини модун»³⁵. Ҳақ таолоға илтифот этмаслик турур. Ва Ҳақ субҳанаҳудин ғайриға ўзини улуғ тутмоқ ул маънидаким, ҳар нимарсаким, Ҳақ субҳанаҳунинг ғайри турур ва андин алоқа ва илтифоти мунқатиъ бўлур. Бу такаббур асл турур ва фано мартабасиға мувассил турур».

Учланчи рашҳа. Айтур эрдиларким: «Ҳадисда ворид бўлибдирким: «Шаййабатний сурата Ҳудин»³⁶, ул ваҷҳданким, сураи Ҳудда истиқоматға амр воқеъ бўлибдир. Кама қола субҳанаҳу: «Фастанким кама умирта»³⁷. Ва истиқомат амре турур бағоят саъб, онинг учунким, истиқомат — мажмуъи афъолу ақвол ва ахлоқу аҳволнинг ҳадди васатида истиқрор этмақ турур, бар ваҷҳиким, мажмуъи афъолда улчаким, зарурий турур андин тажовуз содир бўлмас ва ифроту тафрит тарафиндин маҳфуз бўлур. Ва бу ердаким, айтиб турурлар, иш истиқоматда турур, каромат ва хавориқи одатға эътибор йўқ турур».

Тўртланчи рашҳа. «Ал-явма тасудду куллу фуржатин»³⁸ ҳадисининг маънисид айдилар: «Масжидики, Ҳазрати Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам намоз ўқир эрдилар, онинг неча эшиклари бор эрди. Ул Ҳазрат соллаллоҳу алайҳи ва саллам марази охирларида буюрдилар то ул фуржаларнинг аксарини банд этдилар. Ва ул фуржаким, Сиддики Акбар (Абу Бакр Сиддиқ) разияллоҳу анҳунинг тарафларида эрди, они қўйдилар. Бас, айдилар: «А\-явма тасудду куллу фуржатин илла фуржата Аби Бакрин», яъни бугун банд этилди ҳама фуржаларни, магар Абу Бакр (разияллоҳу анҳу)нинг фуржалари банд бўлмади. Арбоби таҳқиқнинг бу бобда сўзлари бор турур. Ва ул сўз ул турурким, Ҳазрати Сиддиқ (разияллоҳу анҳу)нинг Ҳазрати Расул соллаллоҳу алайҳи ва салламга нисбатан ҳуббилари бор эрди. Ва ул Ҳазрат соллаллоҳу алайҳи ва саллам бу ҳақида ишорат топдилар ул маънигаким, нисбати ҳуббийдан бошқа эрмастур. Нисбати ҳуббийнинг жинсининг баробарида тамоми нисбатлари масдуд ва тариқлар ҳам масдуд турур, Ва робита бу

нисбати ҳуббийдан иборат турур. Ва соҳибдавлатғаким, воситалиқ эътиқодиға лойиқ ва хожагон коддасаллх>ху арвоҳаҳум тариклариким, Ҳазрати Сидики Акбар разияллоху анхута мансуб турур бу нисбати ҳуббийнинг хайсиятидин турур.

Ва бу азизларнинг тариклари ҳақиқатда бу нисбати ҳуббийнинг нигоҳдошти турур».

Яна бир вақтда бу нисбати ҳуббийнинг таҳсили баёнида бу абётларни ўкидилар.

Байт:

*Ҳин дариҷа сўйи Юсуф боз кун,
В-аз шиғофаш фуржаи оғоз кун.
Ишкибози он дариҷа қардан аст,
К-аз жамоли дуст дийда равшан аст*

*(Кел, Юсуф томонга дариҷа оч,
Ва бу дариҷадан роҳат ол.
Ошиқлик бу шундай дариҷа очишдир,
Кўзни дуст дийдоридан равшан қилишдир).*

Бешиланчи раиҳа. Айтур эрдиларким: «Тариқат кубаролари коддасаллоху арвоҳаҳумнинг баъзилари ҳадиси: «Ли маъаллоҳи вақтун»нинг маънисиди айтиб турурлар: «Ай вақтун мустамаррун шомилун ли-жимиъи авкотихи», яъни Набий соллаллоху алайҳи ва салламнинг сирларига иттисол ва иртибот бар сабили давом ва Ҳақ субҳанаҳу ва таолонинг жанобиға ҳам бар сабили давом иттисол ва иртибот ҳосил эрдиким, онда ҳеч нарсаса ганжоииш йўқ эрди. Аммо қуввати мудрикадаким³⁹, мусаммо бо қалб турур ҳамма нарсаса ганжоииш бор эрди, мусолиҳ ва муҳорабаи аъдо, азвожи тоҳирот⁴⁰ға мубошарат этмақдин ва булардин ҳам бошқа ишлардин.

Баъзи айтиб турурлар: «Ли маъаллоҳ вақтун», ай вақтун нодирун азизун». Ва айдиларким: «Хожа Ғиждувоний алайҳир-р-роҳма қавли сонийға табдил этибдирлар. Ва айтур эрдиларким, комилларга бар сабили надрат⁴¹ бу ҳол воқиъ бўлур».

Олтиланчи раишҳа. Айтур эрдиларким: «Меърож кечасининг ҳадисида воқиъдирким, вақтиким, Ҳазрати Жаброил Расул соллаллоҳу алайҳи ва салламга ҳамроҳ бўлмоқдин қолди ва айди: «Лав данавту анамлатан лаҳтарақту» аҳли таҳқиқ ул сўзнинг маъносида айтиб турурлар: «Агар ўз мақомимданким, шуҳуди зот маъа-с-сифот турур, бир бармокнинг учи микдори якин борсам, ҳар оина ёнармен, яъни мен қолмасмен, бошқа бир нимарса бўлурмен».

Еттиланчи раишҳа. «Аддабаний раббий фа-аҳсана таъдибий» ҳадиси шарифининг маънисида айдилар: «Ай би-ан аътоний ал-маҳаббата-л-жомиъата ли-жамиъи-л-ҳасойиси-н-нуъути-л-марзиййати ва-л-хисоли-л-ҳамидати-л-латий яқтазий лима йулойиму Ҳазрата-л-маҳбуби», яъни бу тариқаким, ато қилди менга Раббим сифати марзиянинг тамоми ҳасойисга жомиъ бўлган муҳаббатни ва яна ато қилди яхши хислатларниким, муктазий эрди ул хислатлар маҳбубнинг Ҳазратиға муносиб бўлган нимарсаларга. Муҳаббатеким, доираи тавҳиднинг кутби турур онинг салтанати сутувватида нимарса турур? Ул нимарсалардинким, маҳбубнинг Ҳазратиға марзий ва мулойим эрмасдирким, мақхур ва муртафиъ бўлмаса. Ва нанимарса қолур ҳисоли ҳамида ва ахлоқи марзиядинким ҳосил бўлмаса. Муҳаббатнинг ҳусулидин сўнг муҳибби паноҳ Ҳазрати Маҳбубнинг мақсуди муродотининг жамиъи дақойиғига мутталиъ бўлиб, ўзини маҳбубнинг Ҳазратиға мулойим ва марзий бўлган нимарсалардин бошқа нимарсаға сарф этмас».

Байт:

*Устоди ту ишҳ астки онжо бораси,
У ҳуд базабони ҳол гўяд чи кун
(Сенинг устозинг ишқдириш, у ерга борсанг,
Нима иш қилишингни ҳол тили билан айтади).*

Саккизланчи раишҳа. Айтур эрдиларким: «Ҳазрати амиру-л-мўъминин Али розийаллоҳу анҳу айтиб турурларким: «Лав кушифа-л-ғитоу лима азиддат яқинан». Маънисиким, ҳарфи «лав»нинг истеъмолиға муносиб турурким, ул калима турурким, онинг маъниси имтиноъи соний турур. Аввалнинг имтиноъи сабабидин ҳеч кишининг хотириға келмагандир. Ва

Фахруддин Али Сафий

ул маъни ул турурким, якин хамиша зиёда бўлмоқда турур, анинг учунким, кошифи ғитоъ харгиз зоҳир мумкин эрматур. Ва бу арбоби таҳқиқ олдида муқаррар бўлибдирким, «зотун мин хайсу хийа», харгиз зоҳир бўлмас, магар сифатнинг пардасидин. Вақтеким, ул Ҳақиқат муқаввин⁴² ва иститорнинг хижобида бўлса кашфи ғитоъ харгиз мумкин бўлмасдир. Бас, бу якин хамиша тазойидда бўлур...

ИККИЛАНЧИ ФАСЛ

**Ҳакойику дакойиҳ ва ҳикойатлар зикрида турурким,
машойиҳи мутаҷаддимин ва мутааххирин
коддасаллоҳу арвоҳаҳумдин накл этиб эрдилар ва
ул эллик икки раиҳа заминда ирод топар**

Раиҳа 1. Айтур эрдиларким, «Аҳли иродат бағоят орзу турурлар». Бу тақрибда айдиларким: «Бир Шайх ақобирлардин бирининг ёниға юбордиким, агар муриди содиқ топған бўлсангиз, бизнинг учун юборинг. Ул бузург жавобда айтиб юбордиким, бу жойда мурид камрок турур, аммо хар нечоғлик Шайх талаб этсангиз, сизнинг учун бериб юборурмиз».

Раиҳа 2. Айтур эрдиларким: «Мавлоно Рукнуддин Хавафий алайҳир роҳманинги кўб фазойил ва камолотлари бор эрди, мутабаҳхир ва донишмандлардин эрдилар ва тоифаға рост иродати бор эрди, ул айтур эрди: «Менинг ўз ишимдин ҳеч умидим йўк турур, магар бир ишдинким, бағоят умидвор турурмен ва ул иш ул турурким, бир кун саҳрода Ҳазрати Шайх Зайнуддин Али Қуллоқим, Шерознинг улуғ машойихларидан турур, таҳоратға машғул эрдилар ва мен аларнинг истинжо (қиладиган) кесакларини юзимга суртдим, то онинг била истинжо этдилар».

Раиҳа 3. Яна ҳам андин накл этдиларким, айтиб турурлар: «Дарвишининг суратини деворға нақш этсалар, ул деворнинг тағидин адаб била ўтмак керакдир».

Раиҳа 4. Айтур эрдилар: «Вақтеким, Шиблийга бу йўлнинг иродати пайдо бўлди ва онинг отаси ул фурсатда Воситға ҳоким эрди ва Муҳаммад Хайрким, вақт машойихларидин эрди, анинг қўлида инобат келтириб, тавба этди. Муҳаммад Хайр ани Жунайдининг ёниға юборди. Соҳиби «Кашфу-л-махжуб» айтиб турурким, бу юбормақ ул жиҳатдин эрмас эрдиким, Шиблийнинг тарбиятидин ожиз келган бўлса,

лекин Жунайднинг адабини саклади ва Шиблий ҳам Жунайднинг қариндошларидин эрди. Жунайд анга етти йил касб буюрди ва айди: «Андин пайдо бўлган нимарсаларни радди мазолимғаким, айёми ҳукуматда сендин содир бўлиб турур, анга қайтиб бергил». Андин сўнг ани яна етти йил халожой ва таҳоратхонанинг хизматида саклади, то истинжо кесакларини ва асҳобларнинг таҳорат сўйини мухайё қилур эрди. Ва ўн тўрт йилдан сўнг анга тариқа айтиб, риёзатға амр этдилар».

Раиҳа 5. Айтур эрдилар: «Саҳл ибн Абдуллох Тустарий қуддиса сирруху муддати мадид риёзат шокқа тортди ва давоми зикрга иштиғол кўргизди, бамартабаеким, бир кун димоғидин кон равон бўлди, ҳар қатраеким ерга томди лафзи мубораги «Оллох»нинг нақшида бўлди. Бу тариқа машқулликлар эткандин сўнг они пири ёддоштлиққа амр этди».

Раиҳа 6. Ҳазрати Эшондин икки мартаба эшитилдиким, айдилар: «Ҳазрати Хожа Абдулҳолиқ қуддиса сиррухунинг сўзлари турурким: «Шайхлиқ эшигини боғлағил, ёрлиқ эшигин очгил, хилватнинг эшигини боғлағил, суҳбатнинг эшигин очгил». Иккиланчи мартаба «Маснавий»дин бу байтни ўқидилар.

Байт:

*Ҳирфа меҳоҳи тариқаиш феълист,
Илм омузи тарҷаиш ҳавлист.*

*Фаҳир хоҳи он ба суҳбат ҷойим аст,
Не забонат қор меояд на даст*

*(Ҳунар тиласанг, бунинг йўли феъл,
Илм ўргансанг бунинг йўли сўздир.*

*Фақр керак бўлса, у суҳбат орҳали топилади,
Тил билан ҳам, ҷўл билан ҳам эмас).*

Раиҳа 7. Айтур эрдилар: «Баъзи акобири дин ризвонуллоҳи таоло алайҳим айтибдирларким, намози дигардин сўнг соатедирким, керакдир ул соатда аъмолнинг яхшироғига машғул бўлсинлар. Баъзилар айтибдирларким,

аъмолнинг яхшиси мухосаба турур ва мухосаба улдириким, кеча ва кундузнинг соатида авкотларини ҳисоб этурлар, нечаси андин тоатга сарф бўлиб турур ва нечаси маъсиятга ва улчаким тоат била ўтибдир анга шукр этурлар ва улчаким маъсият бирлан ўтибдир, анга истиғфор айтурлар. Баъзилар айтибдирлар, аъмолнинг яхшиси ул турурким, ўзини бир кишининг суҳбатига етурурким, анинг суҳбатида ҳар нимарсаким Ҳақ субҳанаҳу ва таолонинг ғайри турур андин малул⁴³ бўлур ва Ҳақ субҳанаҳу ва таолонинг жанобиға мойил ва мунжазб бўлур. Аҳли таҳкик айтиб турурларким, аъмолнинг яхшироғи ул турурким, анга иштиғол кўргизган восита била Ҳақ субҳанаҳу ва таолонинг ғайридин малул бўлиб, Ҳақ субҳанаҳу ва таолоға мойил бўлур.

Раиҳа 8. Бу маънодаким, ажнабийнинг суҳбати нисбатнинг футуриға сабаб ва мужиб бўлур, айтиб эрдиларким: «Бир кун Шайх Абу Язид қуддиса сиррухунинг вақтиға футур йўл топди. Айди: «Охтарингларким, бизнинг мажлисимизда бегонае бор турурким, бу футур ул сабабдиндир». Қўб жустужў этганларидин сўнг айдилар: «Бегона йўк турур». Айдилар: «Асо хонани талаб этинглар». Талаб этдилар. Бегонаенинг асосини топдилар ва узоққа отиб ташладилар. Дарҳол ўз вақтлариға вожид бўлдилар ва ул тафриқа жамъиятка мубаддал бўлди.

Ва айдиларким, Хожа Аҳмад Яссавий қуддиса сиррухунинг суҳбатларида ҳам бир кун футур бўлди. Айдилар: «Бу суҳбатда бегона бор турурким, онинг воситаси била нисбатнинг сарриштаси йўк бўлди». Ва қўб тафаххус⁴⁴ этгандин сўнг саффи ниёолдин бир бегона кишининг кафшини топиб чиқариб ташладилар. Дарҳол жамъият ва сафойи вақт ҳосил бўлди ва ул тафриқа ва кудурат муртафиъ бўлди.

Ходимлардин баъзилар айдиларким, асҳобларнинг бирлари бир бегонанинг жомасини кийиб, саҳардаким, вақти инъикоди суҳбат эрди, Ҳазрати Эшоннинг мажлисларига келди. Бир лахзадин сўнг ул Ҳазрат айдиларким: «Бу мажлисда бегонасининг исин топармен». Бас, ул азизга айдиларким: «Бу ис сендин келур, магар бегонаенинг либосин кийибсен» дедилар. Ул азиз турди ва мажлисдин ташқари чикиб, ул жомани эгнидин чиқариб узоққа ташлади. Дарҳол яна келиб ўлтирди.

Рашаҳоту айни-л-ҳаёт

Раҳша 9. Айтур эрдиларким: «Жамодотга одамлар аъмоли ва ахлоқларининг таъсири арбоби таҳқиқларнинг наздида амри мукаррар турур.

Ҳазрати Шайх Муҳйиддин ибн ал-Арабий қуддиса сиррухунинг бу бобда таҳқиқотлари кўб турур. Ва жамодот таъсири то ғоятеғадирким, агар киши афзали ибодатниким намоз турур, мавзеидаким, адо этса, ул мавзе жамоатининг нописандида аъмолларидин ва ахлоқларидин мутаассир бўлган бўлса, бу амалнинг баҳо ва жамоли ул амалға баробар эмастурким, мавзеида адо этсаким, арбоби жамъиятнинг жамъиятидин мутаассир бўлган бўлса. Шул ваҷҳдиндирким, Маккаи муборакнинг ҳарамида икки ракаат намоз ул мавзенинг ғайри (бошқа ерида) етмиш ракаат намозға баробар турур.

Раҳша 10. Айтур эрдиларким: «Бу нисбатни талаб этгучи кишига Ҳазрати азизонға мансуб бўлган бу рубоийда амал этмак лавозимнинг жумласидин турур.

Рубоий:

*Бо ҳарки нишастию нашуд жамъ дилат,
В-аз ту парамид заҳмати обу гилат,
Аз суҳбати вай агар табарро накуни,
Ҳаргиз накунад руҳи Азизон биҳилат*

*(Ҳар ким билан суҳбатдош бўлсангу хотиржам
бўлмасанг,*

*Сендан одамийлик заҳмати узоқа кетмаса,
Агар унинг суҳбатидин қўл ювмасанг,
Азизоннинг руҳи сени ҳаргиз кечирмайди).*

Раҳша 11. Айтур эрдиларким: «Шайх Абу Толиб Маккий қуддиса сирруху айтиб турурларким, жажд этгилким, сенга Ҳақ субҳанаху ва таолодин сўнг ҳеч орзу ва бойист⁴⁵ қолмасин, вақтеким, шундоғ бўлдинг, сенинг ишинг тамом бўлди, эмди агар аҳвол ва мавоҷид ва кароматдин ҳеч нимарса зоҳир бўлмаса ғам йўқ турур».

Раҳша 12. Айтур эрдиларким: «Тавҳид бу рўзғорда ул бўлиб турурким, одамлар бозорлар(га) борурлар ва бесоқол йигитларға қарарларким, бизлар Ҳақ субҳанаху ва таолонинг

Фахруддин Али Сафий

хусну жамолини мушоҳада этармиз (дея). Наузан биллах бу мушоҳададин».

Бас, айдилар: «Ҳазрати Саййид Қосим Табризий қуддиса сирруху бу вилоятга келиб эрдилар. Аларнинг муридларидин жамъи бозорларда сайр этиб, амрад йигитларни топиб, аларга тааллуқ варзиш қилиб айтур эрдилар ким: «Бизлар суvari Жамила⁴⁶ Ҳақ субҳанаху ва таолонинг жамолини мушоҳада этармиз».

Гохи Ҳазрати Саййид қуддиса сирруху айтур эрдилар ким: «Бизнинг бу ҳўк⁴⁷лар не ер га кетиб турурлар?» Бу сўздин нгундоғ маълум бўлурким, ул тоифа Ҳазрати Саййиднинг басират назарларида ҳўк суратида кўринур эрдилар.

Раиҳа 13. Айтур эрдиларким: «Машойихи тариқат коддасаллоху арвоҳаҳум ўз истилохотларида «шохид» ва «мафтун биш-шохид» лафзини келтирибдирлар. Баъзилар анга пуч маънийи зохирий берибдирларким, мурод шохиддин шохиди суварий турур ва мафтун биш-шохиддин мурод ул тоифадирларким, мазоҳири жамилаларга ишқу муҳаббат робитасини варзиш этарлар».

Бас, айдилар: «Бу нисбате турур бағоят мазмум ва хатарнок ва нафсга анда мудхил бор турур. Ақобирлардин бирлари айтиб турур: «Фараз этдикким, нафсга шохиди суварийнинг мушоҳадасида ҳеч дахл ва ҳазз қолмаса ҳам охир руҳоний ҳазз боқий турур ва они инқор этиб бўлмас. Ва андоғким, солиққа лаззати нафсонийдинким, хижоби зулумоний турур, андин ўтмак вожиб турур, ҳузузи руҳонийким, хижоби нуронийдир, андин ҳам ўтмак лозим турур».

Раиҳа 14. Айтур эрдиларким: «Ақобири тариқат коддасаллоху арвоҳаҳум айтибдирлар: «Ҳар мазаммат ва дашномким, бир кишидин сенга нисбатан воқе бўлса, керакким, билғайсенки, сен ул турурсен. Агар сени ҳўк ва сак⁴⁸ ва буларни амсоли бўлган лафзлари десалар, яқин этгилким, сенда ул сифатлардин хиссае бор турур. Нечунким, одаме нусхаи жомиъа турур, андоғким, малдкий сифатлари бор турур ва сабъий ва баҳимий⁴⁹ сифатлардан ҳам холи эрмастур».

Акобирларнинг бирлари саййид ут-тоифа Жунайд қуддиса сирруху ёнларида ўлтириб эрди. Шиблий кириб келди. Ул бузург они Жунайднинг ёнида қўб ситойиш этди. Онинг сўзи тамом бўлгандин сўнг Жунайд айди: «Бу ҳўкни мунча таъриф этдинг». Ул бузург қўб мунфаъил бўлдим, онинг таърифи ва воситаси била Шайх Жунайд Шиблийни «ҳўк» деди. Аммо Шиблийнинг зохирида ва ботинида ҳечгуна карохият пайдо бўлмади ва анга ҳеч тағйир йўл топмади».

Раиҳа 15. Айтур эрдиларким: «Дарвишлик ул турурким, пири Ҳирот қуддиса сирруху айтуб турурларким, туфроке турур соф этилган ва бир оз сув анга солинган, на пўшти поға андин гарде ва на кафши поға дарде. Ва дарвишликнинг ҳулосаси ул турурким, хама кишидин юк тортур ва ҳеч кишига юк қўймас, на сурат юзидин ва на маъни юзидин».

Раиҳа 16. Айтур эрдиларким: «Ҳақ субҳанаҳу ва таолонинг балолариға собир, балким шокир бўлмоқ керакдир онинг учунким, субҳанаҳу ва таолонинг бир-биридан саъброк балолари қўброк турур».

Бас, айдиларким: «Хизмати Мавлоно Низомиддин алайҳир роҳма айтур эрдилар: «Икки биродар бир қориндин тавъомон бўлдилар. Орқалари бир-бирига ёпишиб эрди. Вактеким улўғ бўлдилар доимо тиллари шукри илоҳийға жорий эрди. Бир киши алардин сўрдиким: «Бовужуд шундоғ болоким, сизларга воқе турур бу шукр этмоқ жойи эрмастур». Алар айдилар: «Бизлар билурмизким, Ҳақ субҳанаҳу ва таолоға мундин ҳам саъброк балолар қўб турур, бу болоға шукр этармиз мабодо мундин ҳам улўғроқ болоға мубтало бўлмағаймиз».

Ногоҳ ул иккисининг бири ўлди, яна бири айдиким: «Яна мушқулроқ боло пайдо бўлди, эмди агар бу мурдани катъ этсалар мен ҳам ўлармен, агар катъ этмасалар менга мурдакашлик этмак керакдир, то вақтиғачаким, онинг бадани фарсуда бўлиб тўкилур».

Раиҳа 17. Айтур эрдиларким: «Шайх Абу Язид қуддиса сирруху айтибдирларким: «Ўттиз йил Ҳақ субҳанаҳу ва таолоға сўз айдим ва Ҳақ субҳанаҳу ва таолодин сўз эшитдим. Ва халқ гумон этдиларким, аларға сўз айтурмен ва алардин сўз

эшитурмен». Бу сўзнинг маъноси ул турурким, улчаким мазхар турур мазхардин эрмастур».

Раиҳа 18. Айтур эрдиларким: «Ҳазрати Хожа Бахоуддин қуддиса сирруху айдилар: «Мен Маккаи муборака зодахумуллоху таоло шарафан ва кароматандин икки киши кўрдим: бири кўб баланд химмат ва бири кўб паст химмат. Ҳиммати паст ул эрдиким, бир кишини тавофда кўрдимки, кўлини хонаи Каъбанинг халқасига урибдир, шундоғ шариф ва шундоғ азиз вақтда Ҳақ субҳанаху ва таолодин ғайри Ҳақ субҳанаху ва таолони талаб қилур эрди. Ҳиммати баланд ул киши эрдиким, Минонинг бозорида бир йигитни кўрдимким, эллик минг тилло камо-беш олмоқ ва сотмоқ савдо этдиким, ул фурсатда бир лахза кўнгли Ҳақ субҳанаху ва таолодин ғофил бўлмади, ул йигитнинг ғайратидин менинг ичимдин қон кетди».

Раиҳа 19. Айтур эрдиларким: «Ҳазрати Абу Язид қуддиса сирруху йўлда борур эрдилар, сувга ботган бир ит олдиларидан чиқди. Алар этакларин тортдилар. Ит фасиҳ тил била алар билан суҳбатлашди ва айди: «Агар этагинг менга тушса, сув била покиза бўлур эрди, аммо мендин этагингни тортдинг ва ўзингни мендин покизароқ кўрдинг, қайси сув била ювиб покиза бўлур?»

Раиҳа 20. Бир киши Ҳазрати Эшоннинг мажлисларида аҳли муруқабадан бўйин каж қилиб, ўзини муруқиб ва машғул кўрсатур эрди. Ҳазрати Эшон тунд бўлиб айдилар: «Бир киши Мавлоно Низомиддин (Хомутп) алайхир рохманинг суҳбатларида бошин ошоқға солиб ўлтириб эрди. Айдилар: «Бошингни юкори кўтарким, кўрармен, сендин дуд чиқар ва сенга муруқабага на нисбат бор турур, неча йиллар сенга истинжо кесагини мухайё этмак керак ва мабразлардин нажосатларни олиб ташламоғинг керак то анга шойиста бўлурсенким, бу тариқдин сенга сўз айтилса, муруқаба қануз на ер да турур?»

Раиҳа 21. Вактеким, Ҳазрати Эшон фақирға Хуросонға қайтмоқ ижозатин бердилар, айдиларким: «Вактеким, мен Хожа Алоуддин Ғиждувоний алайхир рохманинг хизматларидин жудо бўлдим, айдилар: «Ўзингга қарор бергилки, фалон мавзеге ўз нисбатимдин ғофил бўлмасмен, вактеким, ул ерга етсанг, яна бир мавзеъни нишона қил ва то ул жойгача ўзингни нисбатга рост тутғил ва шундоғ мавзе

Рашаҳоту айни-л-ҳаёт

бамавзе ва манзил баманзил бу нисбатни варзиш этғил, то вақтигаким, бу нисбатға малака ҳосил бўлурсун».

Раиҳа 22. Айтур эрдиларким: «Саййид ут-тоифа Жунайд қуддиса сирруҳудин манқул турурким, айтиб турур: «Муриди содиқ ул турурким, йигирма йил муддатиға қариб қотиби шимол бир нимарса топмаским, онинг зарариға борса». Бу сўзнинг маъноси ул эрмастурким, мурид маъсум бўлсинким, бу муддатларда ҳечгуна жарима андин содир бўлмасин, балким бу ул маънода турурким, қотиби шимол бир нимарса ёзмасдин аввал анинг тадорикига машғул бўлсин ва они ўзидин вужухлардин ваҳха била дафъ этсин».

Раиҳа 23. Айтур эрдиларким: «Ҳожа Абдулҳолик Ғиждувоний қуддиса сирруҳу айтибдирларким, халқдин оғирлиқ қўтармак керак ва бу муяссар бўлмас, магар ҳалол қасб била, «даст ба қор, дил ба ёр» деган сўз ҳожагон қоддасаллоҳу таоло арвоҳаҳум тариқларида амри муқаррар турур».

Раиҳа 24. Айтур эрдиларким: «Ҳожа Муҳаммад Али Ҳаким Термизий қуддиса сирруҳу айтибдирларким: «Дилнинг тириклигига даражот бордир. Дилнинг тириклиги иқтизодин бошқа нимарса била ҳосил бўлмас ва иқтизо зикр турур уйқуда ва уйғокликда. Ва уйқудағи зикр ул турурким, уйқусида қўрарким, зикр айтур, бу зикрниким уйқуда бўлур Ҳазрати Шайх Мухйиддин „бн ал-Арабий қуддиса сирруҳу ва машойихи тариқат қоддасаллоҳу асрораҳумдин ҳам баъзилари тараққийнинг мужиби демаслар. Анинг учунким, тараққий амале била турурким, илмдин ноший бўлса. Улчаким, уйқуда қўрилурким, зикрға машғул турур, бу қабилдин эрмастур».

Раиҳа 25. Айтур эрдиларким: «Ҳазрати Ҳожа Муҳаммад Порсо қуддиса сирруҳу айдилар: «Зикриға мудовамат этмак бир жойга етурким, зикрнинг ҳақиқати дилнинг жавҳари била бўлур». Бу сўзнинг маъноси мумкиндин ул бўлсаким, вақтиким, зикрнинг ҳақиқати амре турур ҳарфу савтдин муназзах⁵⁰ ва жавҳари дилким, иборат турур латифаи мудрикадин, ул ҳам муназзах турур шойибай каму кайфдин, бас, бу латифанинг ул ҳуруфи савтдин муназзах бўлган амрға қамоли шўғли воситасидин аларнинг ўртасида иттиҳод пайдо бўлур ва ягоналик васфи юз қўргузур. Ул ҳолда зокир мазкурнинг истилоси сабабидин дил била ҳақиқати зикр

аросида ҳеч тафриқа ва тамиз эта билмас, нечунким, анинг дилининг мазкурға иртиботи бар важже бўлибтурким, анинг дилида мазкурдин бошқа нимарсага ганжойиш йўқ турур».

Раиҳа 26. Лйтур эрдиларким: «Бир кун Низомуддин (Хомуш) алайхирроҳманинг хизматлариға бордим ва алар маволидин жамъи била мубоҳаса илмиға машғул эрканлар ва мен хомуш эрдим, то фориг бўлдилар. Ва Мавлоно факирға қараб айдилар: «Сукут ва ором яхши турурми ё ҳадис ва ё калом?» Яна ўзлари жавоб бериб айдилар: «Кўрамиз, агар ул киши ўзликнинг қутулған бўлса, ҳар нимарса этса, монеъ йўқ турур ва агар ўзлигига гирифтор турур ҳар нимарса этса, анга товон турур».

Ҳазрати Эшон айдиларким: «Биз Мавлоно Низомуддиннинг хизматларидин мундин яхшироқ сўз эшитганимиз йўқ турур».

Раиҳа 27. Айтур эрдиларким: «Хизмати Мавлоно Низомуддин (Хомуш) алайхирроҳма айдиларким: «Шариат ва тариқат ва ҳақиқатни ҳамма нимарсада баён этса бўлур. Масалан, ёлғон сўзламакким, андин нахий воқеъ бўлиб турур. Агар киши ани саъйу мужоҳада билаким, истиқомат тариқа била бўлса, тилидин узоқ этсаким, хоҳ ихтиёр била ва хоҳ беихтиёр тилидин содир бўлмаса бу шариат турур.

Лекин бовужуди мунинг била ҳам имкони бордирким, ботинида ёлғон сўзламак доияси боқий бўлса, саъйу мужоҳада ондаким, ботинидин ёлғон сўзламак доияси узоқ бўлса бу тариқат турур.

Ва шундоғ бўлмоқким, хоҳ ихтиёр била ва хоҳ беихтиёр андин ёлғон айтмоқни келмаса не тилидин ва не кўнглидин бу ҳақиқат турур».

Ҳазрати Эшон бу сўзни хизмати Мавлоно Низомуддиндин кўб айтиб, истехсон⁵¹ этар эрдида.

Раиҳа 28. Айтур эрдиларким: «Ҳазрати Хожа Баҳоуддин қуддиса сирруху айдиларким: «Жазбанинг бидоятда менга айдилар: «Бу йўлга на тариқа кирарсен?» Айдим: «Бу шарт билаким, ҳар нимарсани мен десам ва хоҳласам ул бўлсин». Хитоб келдиким: «Ҳар нимарсани биз айтурмиз ва хоҳлармиз ул бўлур». Айдим: «Мен анга тоқат эта билмасмен». Ўн беш кеча-кундуз муддати мени менинг ўзим била қўйдилар, ахволим хароб бўлди ва тамом хўшк бўлдим.

Вактеким ноумидлик сарҳадиға етди хитоб келдиким: «Ҳоло ҳар нимарса сен хохларсен, «шундоғ бўл» дегил».

Ҳазрати Эшон айдиларким: «Ҳазрати Хожа мақомот»ларида шул қадар ёзибдирларким, аммо хизмати Мавлоно Яъкуби Чархий алайҳирроҳма Ҳазрати Хожадин накл эттиларким, вақтиким, хитоб етушдиким, холо ҳар нимарса сен хохларсен, «шундоғ бўл» дегил. Мен тариқае ихтиёр этдимким, албатта мувассил бўлсин».

Рашҳа 29. Бир кун Ҳазрати Эшон асҳобдан жамъига тунд бўлиб айдиларким: «Сизлар бу тариқнинг юкини торта билмассизлар, бу тариқ ғоят дақиқ турур. Ўз муродидин ўтмак ва бошқа бир кишининг муродинча иш этмак қўб улуг иш турур, сизлардин бу иш келмас. Агар мен холо айтсамким, боринглар, ҳўқбонлик³² қилинглр ва бутга тобунинглр, дарҳол менга раками куфрни тортарсизлар. Сизлар не ердаю, тариқ не ерда?»

Бас, айдиларким: «Ҳазрати Хожа Баҳоуддин қуддиса сирруху меҳмонхоналарида маволидин икки кишиким, аларнинг хизматларида бўлур эрдилар, мабҳаси иймондин баҳс этибдирлар ва қилу қоллари узокға тортибдир. Ва Ҳазрати Хожа (Баҳоуддин) бу гўфтугўйларни эшитиб, охир ул икки азизнинг ёнлариға келиб айдиларким: «Агар менинг суҳбатимни хохларсизлар, сизларга иймондан ўтмак керакдир».

Алар бағоят музтариб бўлдилар ва неча муддатлар ул изтиробда эрдилар, то охир ул сўзнинг маъниси аларға зоҳир бўлди».

Рашҳа 30. Бир кун Ҳазрати Эшон бир кишини мухотаб этиб айдиларким: «Агар Ҳазрати Хожа Баҳоуддин қуддиса сирруху суҳбатларида сенга бир нисбате ҳосил бўлса, андин сўнг яна бир бузургнинг суҳбатиға борсанг ва андин шул нисбатни топсанг не иш этурсен? Ҳазрати Хожа Баҳоуддинни кўюб кетармусен ё қўймасмисен?» Бас, айдилар: «Бошқа ҳар ердинким, ул нисбатни топсанг, керакким, они ҳам Хожа Баҳоуддиндин билсанг».

Ва айдиларким: «Қутбиддин Ҳайдарнинг муридларидан бир мурид Шайх Шаҳобиддин Сухравардининг хонақоғига борди. Қўб оч эрди. Ўз пири даҳасининг тарафига қаради ва айди: «Шайъан лиллоҳ Қутбиддин Ҳайдар». Шайх Шаҳобиддин анинг ҳолидин огоҳ бўлди, ходимиға буюрди то онинг олдиға

таом олиб борди. Вактеким, дарвиш таомдин фориғ бўлди яна ўз пирининг даҳасига қараб айди: «Шайъан лиялох Кутбиддин Хайдарким, мени ҳеч жойда муаттад қўймадинг». Вактиким, ходим Шаихнинг ёнига борди. Шайх андин сўрадики: «Ул дарвишни не тарика кўрдинг?» Айди: «Саҳл киши эркан, сизнинг таомингизни еди ва Кутбуддин Хайдарға шукр айтди». Шайх айди: «Муриддикни андин ўрганмак керакким, ҳар ерда бир фойда топса, ўз шайхининг баракотидин билур, хох зохирда, хох ботинда».

Раиҳа 31. Ул тақриб била айтур эрдилар: «Вактеким, муриди содиқ ўз шайхидин акмал бир шайхни топса, онга жоиз турурким, комилни қўйиб, акмални мулозаматиға борса».

Ва айдиларким: «Шайх Абу Усмон Ҳирий қуддиса сирруху айтибдики, ибтидои ҳолдин доимо хотирда бор эрдиким, бу тоифанинг мавожидлари ва азвоқларидин бахраманд бўлсам. Иттифоқан, Шайх Яхё ибн Маъози Розийнинг мажлиси ваъзиға бордим. Кўнглим ул ерда ором топди. Онинг мулозими бўлдим. Андин сўнг Шох Шужоъ Кирмонийнинг суҳбатиға бордим. Вактеким, аларнинг ёнлариға кирдим, мени мажлисларидин чиқариб юбордилар ва айдиларким: «Ул ражопарвар турур, андин иш келмас». Ўзимға айдим: «Бошим бу остонада бўлсин». Неча муддатлардин сўнг ўз суҳбатлариға йўл бердилар ва неча вақтлар аларнинг мулозаматларида бўлдим ва аларға Шайх Абу Ҳафси Ҳаддод қуддиса сирруху зиёратларининг мулозаматларида бордим. Ва вактеким, Шайх Абу Ҳафснинг суҳбатлариға етишдим. Мен батамом у ерда бўлурмен, деб айта билмас эрдим. Вактеким, кетмак вақти бўлди. Шайх Абу Ҳафс Шох Шужоъға айдилар: «Бизни бу хирий йигит била хушимиз бор турур, ани бу жойда қўйиб кетинг». Мени қўйиб кетдилар ва менинг ишим Абу Ҳафси Ҳаддоднинг суҳбатида тамом бўлди».

Раиҳа 32. Айтур эрдиларким: «Акобири диндин бирлари бир масжиднинг эшигига келди. Шайтонни кўрдиким, саросимавор масжиддин ташқари чиқиб қочди. Ул бузург назар этди. Кўрдиким, масжидда бир киши намоз ўқир ва яна бир киши онинг яқинида така этиб, уйқулаб ётиб турур. Андин сўрди: «Эй малъун, бу масжидға не ишга келиб эрдинг?» Шайтон айди: «Хоқладимким, васваса била бу кишининг намозини фосиқ айлантисам, аммо ул ётган кишининг

хайбати ва маҳобати мени қўймади, андин кўриб ташқари чиқиб кочдим».

Раиҳа 33. Айтур эрдиларким: «Ҳазрати Саййид Қосим Табризий қуддиса сирруху айдилар: «Бир кун Мавлоно Зайнулдин Абу Бакр Тойободийнинг мажлисларида ўлтириб эрдим. Машойихи вақтнинг муридларидин бирлари ул мажлисда ҳозир эрди. Ҳазрати Мавлоно андин сўрдиларким: «Ўз шайхингни кўпроқ дуст тутармусен ё Имоми Аъзам Абу Ҳанифа Кўфийними?» Ул киши айди: «Ўз шайхимизни».

Ҳазрати Мавлоно ул сўздин кўб ғазабнок бўлдилар, бу мартабаиким, ул кишини «ит» деб айдилар ва турдилар, уйлариға кирдилар. Мен ҳам ул жойда ўлтуруб эрдим. Бир лахзадин сўнг Ҳазрати Мавлоно ташқари чиқдилар ва менга айдилар: «Ул кишиға ғазаб қилдик ва каттиғ сўз айдик, кел, то бориб анга узрхохлиқ қилайлик».

Ҳазрати Мавлоно била хамрох бўлиб бўлдик. Ул киши йўлда олдимиздин чиқди ва айди: «Мен узрхохлиққа келур эрдим ва хоҳлардимки, сизнинг хизматингизға арз этсамким, неча йиллар турурким, Абу Ҳанифа розияллоху анҳунинг мазхабларида бўлдим ва менинг нохуш сифатларимдин ҳеч бири кам бўлмади ва неча кунким бу азизнинг мулозаматида бўлдим, ҳамма нохушликлардин узок бўлдим. Агар шундоғ кишики, Ҳазрати Имоми Аъзамдин дўстроқ курсам не монё турур. Агар китобларда ёзган бўлсаларким, бу дўстлик мазмум турур ва нахий этган бўлсалар, бу сўзимдин қайтайин».

Мавлоно анга кўб узрхохлиқ қилдилар ва истихсон қилдилар».

Раиҳа 34. Айтур эрдиларким: «Мавлоно Саъдуддин Кошғарий била хамрох Шайх Бахриддин Умар қуддиса сиррухунинг мулозаматлариға борур эрдик. Йўлда хизмати Мавлоно Саъдиддин айдилар: «Қўтбе хоҳларменким, менинг ботинимға тасарруф этиб, мени халос этса».

Бу сўзларнинг амсоли ўтди. Вактеким, Ҳазрати Шайхнинг мулозаматлариға бордик. Шайх Мавлоно Саъдуддин Кошғарийға қараб айдилар: «Қутбнинг тасарруф этмагиндин на килурсиз, бу тоифанинг тасарруфи андин зиёд эмастурким, баъзи хужжат ва мавонёким, кишининг истеъдодиға ориз бўлиб турур, аларнинг таъсири воситаси била муртафиъ бўлур. Ва ул истеъдоди монё муртафиъ бўлғандин сўнг қабули

ФИхрӯддин Али Сафиӣ

мавҳибат этар ва солик ўз истеъдодидин амроким, онинг максуди турур, топар».

Ҳазрати Эшон айдпларким: «Шайх Баҳриддин Умар Мавлоно Саъдиддиннинг муродларини топмадилар, аларнинг мақсуддари бошқа нимарса эрди, Хожагон қоддаоаллоху арвоҳаҳум тариқларида тасарруфе бўлур бу тариқаким, кўнгил била толибнинг ботиниға мутаважжих бўлурлар ва ул таважжуҳ раҳгузоридин толибнинг ботини била аларнинг кўнгилға иртибот ва иттисол ҳосил бўлур ва ул иртибот ва иттисолнинг воситаси била аларнинг кўнгил ул толибнинг ботини орасида иттиҳод ноқеъ бўлур ва инъиког тариқа била аларнинг кўнгилдин толионинг ботиниға нартав тушар. Гп сифате турурким, аларнинг истеъдодидин ноший бўлиб, ул толиб истеъдодининг ойнасида батарики инъикос зоҳир бўлибтурур. Бу янглиғ амрни ўз истеъдодидин талаб этиб бўлмас. Лекин агар бу иртибот муттасил бўлса, улчаким, инъикос тариқасида ҳосил бўлиб эрди доимийлиқ оифаТин қабул этар.

Хизмати Мавлғно Саъдиддин бу янглиғ амрин талаб этиб эрдиларким, ўз истеъдодларининг хорижидин ҳосид этсалар. Ул эрмас эрдиким, улча аларнинг истеъдодларида турур, зоҳир бўлса».

Раиҳа 35. Бу ҳуруфнинг рокими айтурқим, муҳаққикдин баъзилари шундоғ деб турурким, аъёни собитанинг ҳар бириким, мавжуди хорижи айланиб турур, хусусан, фаришталар", исми ҳоснинг мазҳари бўлурлар ва уларнинг ҳузур ва лаззатлари ул нсмдин эрди ва ҳаргиз ул исмдин яна бир бошқа йсмға гажовуз қтмадилар. Ва ояти қарима: «Ва ма минна илла лаҳу мақомун маълум» бу маънидин хабар берур ба хилофи инсонийким, вақтеким, бнда золимлик ва жухулнинг тийралиғи бор эрди, ўз инсониятининг ва шахсиятнинг хусусиятдин қочиб тааййўн ва хусусиятнинг варосида бошқа амрға таважжуҳн том этди. Ул жихатдин истеъдоди башарий ва тааййўни инсонийниинг доирасидин хориж бор ҳақиқатға ҳомил келиб ва амри бениҳоятни топғучи бўлди».

Раиҳа 36. Айтур эрдиларким: «Соҳиби «Баҳру-л-ҳақойиқ» Шайх Нажмиддин Доя алайҳирроҳма айтуб турурлар: «Дариғоким, ҳеч киши авлиёларнинг суҳбатлари қадрин билмади ва билмаслар».

Раиҳа 37. Айтур эрдиларким: «Шайх Абулқосим Гургоний қуддиса сирруху айтибдирлар: «Бир киши била ўлтурким, сенинг хар на боринг ул бўлсин ё онинг хар на бори сен бўлғил, ё иккинги хам Ҳақ субҳанаҳуда йўқ бўлинг, на сен қолғил ва на ул қолсин».

Раиҳа 38. Ҳазрати Эшоннинг мажолисларида бир кишининг хотираға келибдирким: «На бўлурким ул Ҳазратнинг ботинида тасарруфе этсалар». Ва Ҳазрати Эшон онинг ботиниға мушарраф бўлиб айтибдирларким: «Қамоли тасарруф вақтида бўлурким, мен сен бўлсам ё сен мен бўлсанг». Бас, Пири Ҳирот қоддасоллоху сиррухунинг ул сўзларини муборақ тиллариға олдиларким:

*Абдуллоҳ марди биёбоний,
Талаб этмакка кетди оби зиндагоний.
Ногоҳ Ҳараҳонийға етишди,
Ул жойда ҳаёт чашмаси суйин топди.
Шул чоғлиғ ичдиким, на ул қолди, на Ҳарақоний.*

Раиҳа 39. Айтур эрдиларким: «Шайх Абу Сайд ибн Абулхайр қуддиса сирруҳудин манқул турур, айтибдирларким: «Машойихи тариқат қоддасаллоху таоло арвоҳаҳумдин етти юз тан тасаввуфнинг моҳиятида сўз айтиб турурлар. Ул сўзларнинг ҳаммасининг тамомроғи ва яхшироғи бу турурким: «Ал-тасаввуфу сарф ул-вақти бима ҳува авла бихи», яъни тасаввуф сарфи вақт турур вақтиға лойиқ ва муносиб бўлган нимарсағаким, муқтазойи вақт эрди».

Раиҳа 40. Айтур эрдиларким: «Шайх Абус Суъуд роҳматуллоҳ асҳоблариға айтур эрканларким: «Менинг ёнимға қўхна гўшт била келманглар, тоза гўшт била келинглар».

Ҳазрати Шайх Мухйиддин ибн ал-Арабий қуддиса сирруху айтибдирларким: «Шайх Абус Суъуднинг мақсуди бу сўздин асҳоблариға ҳиммат ўргатмак эрди, яъни одамларнинг асрор ва маорифлари била менинг ёнимға келманглар, балким бир нимарса била келингларким, ул сизларнинг хоссангиз бўлсин ва кўнгилларингизнинг пешгоҳидан бош чиқарган бўлсин».

Раиҳа 41. Айтур эрдиларким: «Саййид ут-тоифа Жунайд қуддиса сирруху сўзни сарфа била айтур эрди. Бир

Фахруддин Али Сафий

кун аларнинг маъорифлари беихтиёр баланд бўлди. Кўрдиларким, аҳли мажлисининг ул маъорифларни идрок этмакка истеъдодлари йўқ турур. Айдилар: «Тафаххус этинглар, шоядким, бу яқинда бир киши бўлсаким, онинг истеъдоди ва қобилияти бу ҳақойикни жазб этиб турур». Кўб тафаххус этканларидин сўнг Хусайн Мансурни топдиларким, бир гўшада бошини яқосиға тортиб ўлтуруб турур. Ва Шайх анинг ёнида ҳаргиз баланд сўзларни айтмас эрди, нечунким, аларға зохир эрдиким, ул бир кун бу сирни ифшо этса керакдир. Буюрди, то они ул мажлисдин ихрож этдилар».

Раиҳа 42. Айтур эрдиларким: «Хизмати Мавлоно Низомуддин алайҳирроҳма айдилар: «Шайхлиқ ул турурким, киши ўзини муриддарнинг назарида жамол била мутажаммил бўлмоқни эта билғай. Онинг учунким, то жамол бўлмаса муриддарнинг муродға робитаси ва сифати муҳаббат билаким, мужиби жазб ва тасарруф ул турур, маҳкам бўлмас. Ва биз муни тадбири ақл била билур эрдик. Лекин бизга ул фурсат йўқтурким, ҳамиша такаллуф этсак ва ўзимизни жамол била кўргизсак то одамларнинг эътиқодлари футуреға сабаб бўлмасин. Шул важҳдин турурким сокол тарамок ва дасторни яхши боғламоқ ва булардин ҳам бошқа нимарсаларким, тартиби зохирға тааллуғи бор турур, суннат бўлди».

Раиҳа 43. Айтур эрдиларким: «Мавлоно Яъқуб Чархий алайҳирроҳма айдиларким: «Термизда бир шайхнинг суҳбатиға бордимким, муболагаи азим қилур эрди ондаким, муриднинг иши бешайх ҳеч ерға бормас. Анга айдимким: «Ояти каримаи ал-явма ақмалту лакум дийнакум ва атмамту алайкум неъматий»⁵⁵ мазмунидин шундоғ маълум бўлурким, китоб ва суннатнинг мужибиға амал этмакда иш кифоя турур. Ва лозим эрмастурким, кишига зохир юзидин пиру муктадо бўлса». Ул Шайх ҳаср бўлди. Бу сўзни Ҳазрати Хожа Баҳоуддин қуддиса сирруҳуға арз этдим. Ҳазрати Хожа истехсон этдилар ва қабул била талаққий кўргуздилар».

Раиҳа 44. Бир кун тақриб била содотнинг таъзими ва тавқирида дейдиларким: «Бир диёрда содот бўлсалар, мен хоҳламасменким, ул диёрда бўлсам, онинг учунким, аларнинг улуғликлари ва шарофатлар кўб турур. Мен аларнинг таъзими ҳақиға қиём кўргиза билмасмен». Бас, айдиларким: «Имоми Аъзам разияллоҳу анҳу бир кун мажлис дарсларида неча мартаба ўринларидин турурдилар ва киши онинг боисини

билмади. Охир имомнинг шогирдларидин бирлари онинг сабабин сўрди. Айдйларким: «Мадрасанинг сахнида содоти алавийадин (с'айидлардин) бир тифл⁵⁶ атфолнинг аросида ўйнар. Ҳар мартабаким, бу дарснинг тарафиға етишса, менинг назарим аш'а тушар, анинг таъзими учун ўрнимдин турурмен».

Раиҳа 45. Айтур эрдиларким: «Самарканд акобирларидин бириға айд'и'м: «Агар киши уйқусида кўрсаким, Ҳақ субханаҳу ўлуб турур, бу тушнинг таъбири не бўлур?» Ул айдикйи: «Акобирлар айтиб турурларким, агар киши уйқусида кўрсаким, пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўлиб турур, таъбири ул турурким, бу туш сохибининг, шариатида қусури ва, футуре бўлиб турур на у шариат суратининг ўлмаки турур. Бу тушнинг ҳам анингдек ранги бор турур». Ҳазрати Эшон айдиларким: «Эҳтимол бордирким, кишига ҳузури маъаалрх бўлған бўлса, ногоҳ ул ҳузур қолмаса, ул ўлмакнинг таъбири бул турур, яъни анинг нисбати ҳузури ва шухуди йўқ бўлиб турур».

Бу ҳуруфнинг рокими айтурким: «Мавлоно Нуруддин Жомий қуддиса сирруҳу-с-сомий бу сўзни бошқа тарика таъвил этдилар ва айдилар: «Эҳтимоли бордирким, ояти каримаи «афароайта маниттаҳаза илоҳаҳу ҳаваҳу»⁵⁷нинг ҳукми била ҳаволарнинг бириниким, сохиби воқеа ўзиға Худой тутиб эрди, онинг қўнглидин рахтин кўтариб, нобуд бўлса. Ўл Худойнинг ўлмаги бу ҳавонинг нобуд бўлмоғидин иборат турур. Бас, бу туш ул ҳузурнинг зиёда бўлуриға далил бўлур».

Раиҳа 46. Айтур эрдиларким: «Кашфи кубур»⁵⁸ ул турурким, сохиби қабрнинг руҳи сувари мисолийдин муносиб бир суратға мутамассил бўлур ва сохиби кашф они ул суратда дийдаи басират била мушоҳада қилур. Аммо вақтеким, шаётин ва муташаккилға сувару ашқоли мухта.\и()а⁵⁹ била мутамассил бўлмоқға қуввати бор эрди, ул жихатдин Хожагон коддасаллоҳу таоло арвоҳаҳум бу кашфни эътибор этмай турурлар. Ва аларнинг тариқалари асҳоби кубурни зиёрат этмакда ул турурким, бир азизнинг бошиға борсалар ўзларини ҳамма нисбатлардин ва каифиятлардин холи қилурлар ва мунтазир ўлтурурлар, то ҳар на нисбат зоҳир бўлса, ул нисбатдин сохиби қабрнинг холини маълум этурлар. Ва аларнинг тариқлари бегона одамларнинг ҳам суҳбатида шул ваҳж била турурким, ҳар киши аларнинг ёнлариға келиб ўлтурса, ўз ботинлариға назар этурлар. Ҳар нимарса ул киши

келгандин сўнг зоҳир бўлса билурларким, у л нисбат андин турур ва аларнинг анда дахли йўқ турур'. Ул нисбат андозасида анинг билан лутф юзидин ё қаҳр юз'идин зиндагонлик килурлар.

Ва Ҳазрати Шайх Муҳшуддин ибн ал-Арабий қуддиси сирруху мун «тажаллийи муқобала» деб турур.

Бу маънонинг зуқури қамоли жило ва сафонинг воситаси била турурким, аларнинг ботини мунавварлариға хосилдир ва ҳақиқатларининг оинаси нуқуши кавниййадин⁶⁰ пок ва соф бўлиб турур. Ва ул зоти бекаму кайфга қамоли муҳозоти сабабидин тажаллийи зотидин бошқа анда ҳеч нймарса қилган йўқ турур. Ва ҳар қачонким, они ўз таъбиға қўйсалар ул амри бекайфдин бошқа ҳеч нймарса онда зоҳир бўлмас. Бас, ҳар нймарса ул ойнада зоҳир ва пайдо бўлса, андин эрмастур, балким шахсдин бўлурким, тақобулнинг воситаси била анда мунакс бўлиб эрди. Ва бу сўзнинг муаййидиға айдиларким: «Вир кун хизмати Мавлоно Низомиддин (Хомуш) алайҳирроҳма бу фақирға айдиларким: «Бугуш Шош вилоятининг мазоратлари тавофиға борурмиз». Аларнинг мулозаматлариға бордим. Хизмати Мавлоно бир қабрнинг бошида қўб ўлтурдилар. Андин сўнг кайфияти тамом била ўринларидин турдилар. Айдиларким: «Бу қабрнинг соҳибиға нисбати жазба ғолиб эркан». Ва ул Хожа Иброҳим Кимёгарнинг қабри эрдиким, замонининг мажзубларидан эркан. Ва андин сўнг яна бир қабрнинг бошиға бордилар ва лаҳзае таваккуф этдилар ва андин сўнг чиқдилар. Ва айдиларким: «Бу қабрнинг соҳибиға нисбати илмия ғолиб эркан». Ва ул Шайх Зайнуддин Кўйи Орифоннинг қабрлари эрдиким, уламои раббонийдин эрканлар».

Раиҳа 47. Айтур эрдиларким: «Арбоби таҳқиқларининг наздида муқаррар бўлибтзфким, мавтдин сўнг ҳам тараққий воқеъ турур. Шайх Муҳйиддин ибн ал-Арабий қуддиси сиррухунинг сўзлари бу тақдирға нозир турур. Алар айдиларким: «Тажаллиётдан бир тажаллийда Абул Ҳасан Нурий била жамъ бўлдим ва мени тақбил этди ва мендин сероб бўлди. Айдики: «Сиз айтмадингизмики, тавқиднинг ташнаси ғайрдин сероб бўлмастур?» Хижил бўлди. Айдим: «Вактиким дун олийдин ақз⁶¹ этса, ғайрдин аҳз этган бўлмастур».

Ва арбоби таҳқиқнинг мундин бошқа сўзлари қўб турурким, тараққий баъд ал-мавтға далолат қилур.

Бу хуруфнинг роқими айтурким: «Ҳазрати Шайх Мухйиддин ибн ал-Арабий қуддиса сирруҳу «Футухот...»нинг баъзи мавзеида айтибдирларким: «Тараққий баъд ал-мавтни нафъий этканларнинг бири Шайх Абул Ҳасан Нурий разияллоҳу анху турур. Бас, мундин сўнг онинг холи икки муроддин ташқари эрмастур: ё илмул яқин била билиб турурким, тараққий воқеъ турур, ё воқеъ эрмастур. Агар билган бўлсаким, воқеъдир ё воқеъ эрмастур сабтул муддао. Агар билган бўлсаким, воқеъ эрмастур, бу бошқа турурким, онга мавтдин сўнг ҳосил бўлиб турур, Ҳар ҳолда тараққий баъд ал-мавт воқеъдир».

Рашиҳа 48. Айтур эрдиларким: «Бир кун фақирнинг сифатида айдиларким, Ҳақ субҳанаҳу ва таоло Ҳазрати Саййид Ғавсул Аъзамға бу хитобни айтдиким: «Ё Ғавсул Аъзам, қул ли-асхабик би-ихтияр ил фақри, сумма-л-фақру ан-ил-фақри, фаиза тамма фақруҳум фалаҳум илла ана», яъни ё Ғавсул Аъзам, асхобларингга фақр ихтиёр этмакларин айғил ва фақрдин ҳам фақр бўлмоқ ихтиёрин айгил, бас, ҳар қачон аларнинг фақрлари тамом бўлса, бас, алар эрмас турурлар, магар мен».

Рашиҳа 49. Айтур эрдиларким: «Баъзи акобири тариқат коддасаллоҳу арвоҳаҳум айтиб турурларким, жаҳд этғил то амалингни гўрга элтмагайсен. Бу сўзнинг маъноси гўё ул турурким, керакдир билгайсенким, ҳеч амал сенга мустамид⁶² эрмасдир, Ҳақ субҳанаҳу ва таолонинг тавфиқи била қойим турур».

Рашиҳа 50. Айтур эрдиларким: «Баъзи акобирнинг сўзлари турурким, Ҳақ субҳанаҳу мартабаи воҳидиятда агар хохласа ўзини танур. Бу сўзнинг маъноси ул турурким, Ҳақойиқи мужаррада инсония(т)нинг мартабасидаким, баъзиларнинг истилоҳида воҳидият мартабаси андин иборат турур, агар хохласа илми хос ва истеъдоди хос ўз назидин каромат қилурким, ул илм ва истеъдоди хос била инсон ани танур. Вақтеким, анинг илмидин бошқа нимарса била ани таниб бўлмас, бас, анинг шиносолиғи⁶³ анинг ғайри эрмастур».

Рашиҳа 51. Айтур эрдиларким: «Бир кеча Хожа Боқийнинг алами бор эрди, уйқуға бора билмади. Мен ҳам

анинг аламинин уйкуламадим. Айдилар: «Касиф шундоғ киши турурким, бир кишига алоқаси бўлса ва анинг аламинин мутаассир бўлмаса. Балким, керакдир шундоғ бўлсинким, ҳар нимарсага алам тушса, андин мутаассир бўлсин. Бир мартаба маркабига таёқ урдиларким, пахлуси⁶⁴дин кон оқди. Абу Язид Бистомий қуддиса сирруҳунинг ҳам муборақ пахлуларидин кон оқди.

Бу сўздаким, Ҳазрати Эшон айдилар, мақоки жамъ била мутаҳаққиқ бўлганлариға ишорат турур.

Бу мақомнинг баёни ҳазрати ҳақойиқ паноҳий Мавлоно Нуриддин Абдурахмон Жомий қуддиса сирруҳу-с-сомийнинг зикрларида, ул жойдаким, аларнинг Мавлоно Шамсиддин Муҳаммад Асад била мулоқотлари мазкур бўлди, рашҳанинг зимнида ирод топиб эрди.

Рашҳа 52. Айтур эрдиларким: «Шайх Баҳоуддин Умар қуддиса сирруҳунинг мажлисларида эрдиким, бир киши алардин сўрдиким, баъзи муқаққиқлар авоили қолда айтибдирларким, балким вожиби айн мумкин турур, мунинг жиҳате на турур? Ҳазрати Шайх ул кишининг жавобида айдиким, аввалғи(си) ул сўзни адами истиқомат холида айтибдирлар. Иккиланчи(си) бу сўзни истиқомат холида. Ҳазрати Эшон ҳузори мажнунға хитоб этдиларким, бу икки сўзнинг ўртасида фарқ на турур? Ҳеч киши густоҳлик этмади ва бир нимарса ҳам демади. Ва Ҳазрати Эшон ҳам ул восита билаким, умарои тархонийдин⁶⁵ жамъе келиб эрдилар, ҳеч нарсa демадилар»...

АЛИШЕР НАВОИ И (1441-1501)

Улуғ узбек шоири ва мутафаккири Мир Алишер Навоий асарларида адабий-назарий ыуаммолар кўплаб ўз аксини топган. Навоийнинг адабиётшунослик масалалари акс этган "Мажолису-н-нафоис" тазкириси, "Мезону-л-авзон" исмли назарий рисоласи кенг китобхонлар томонидан асрлар оша ўрганиб келинмоқда. Бундан ташиқари "Муфрадот", "Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад", "Ҳолоти Сайид Ҳасан Ардашер", "Ҳамсату-л-мутаҳаййирин" каби асарларида ҳам адабиёт, шоир ва шеърят масалаларига бағишланган мулоҳазалар акс этган,

Навоийнинг тасаввуфий қарашлари деярли барча асарларининг руҳига сингган бўлса-да, махсус «Лисону-т-тайр» достони» (1499)да, «Насойиму-л-муҳаббат» маънаси (1495—96)да, «Тарихи анбиё ва ҳукамо» (1485—86), «Арбаин», «Муножот» сингари асарлари бу соҳага бағишлангандир.

Ҳазрат Навоий тасаввуф олими ҳамдир. Унинг «Лисону-т-тайр» асари сўфийлик достони бўлиб, Шайх Фаридиддин Аттор аъналари руҳида ёзилган. «Лисону-т-тайр»да борлик ва илоҳиёт ҳақидаги қарашларини, инсон, табиат ва ҳаёт ҳақидаги фикрларини қушлар тили ва саргузаштлари орқали баён қилган. «Насойиму-л-муҳаббат» Ҳазрат Жомийнинг «Нафаҳоту-л-унс...» йўлида етти юздан ортқ шайх ва сўфийлар ҳақидаги маълумотларни ўзида жамлаган «Тазкирату-л-авлиё»дир. Мана шу асардан ва форс тилида битилган «Ситтаи зарурия» номли ҷасидалар тўпламидан айрим намуналар берилди.

"" НАСОЙИМУ-Л-МУХАББАТ""дан
БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РАҲИМ

(Мухаббат ва *тавфи*¹ боғчаларининг шаббодаларидан валийлар қалбини очган, ҳақиқат ва футувват боғларининг хушбўйликлари билан дўстлари кўнглини шод этган Оллоҳга ҳамду санолар бўлсин.

*Ирфон*² ва факрлик шарофати билан фахрланган Муҳаммад алайҳиссаломга салоту саломлар йўллаймизки, у зот туфайли замон ахлига иймон шарофати етишди. У зот (Муҳаммад алайҳиссалом) одатдан ташқари ишларнинг манбаи, мўъжиза, каромат ва илҳомнинг маъданидир. Ва у зотнинг маъсум аҳлу аёлларига, пок саҳобаларига ҳам салоту саломлар бўлсин.

Аммо баъд мундоқ арз қилур жаҳл водийсининг *марҳалапаймойи*³ Алишер *мулашаб*" Навоий (Ол\оҳ унинг юзини залолат водийсидан хидоят йўлига бурсин *саккиз юз саксон бирда*⁵ бу сармоясиз, нотавон Ҳазрат устозим, саййидим, хужжатим, маҳдумим ва шайхулисломим Мавлоно, миллат ва дин нури — Абдурраҳмон Жомий — унга Оллоҳнинг раҳмати, мағфирати, саломи ва ризози бўлсин) хидматларида «*Нафаҳот ул-унс мин ҳазарот ил-қ.удс*»⁶ китоби жамъу тартибининг боиси бўлдум. Андоқки, ул шариф китобнинг фихрисшида⁷ ул Ҳазрат *нуввира марҷадуҳу*⁸ анинг қаифиятини шарҳ била зикр қилубдурлар. Ўқуғанлар кўрмиш бўлғайлар ва ўқумағанлар ўқусалар, кўргайлар. Ул китоб ҳалойиқ орасида машхур ва ўқумок ва битимаги *шойи*⁹ бўлди.

Ул *мағрифат кунжсининг валоятосор ҳолоти*¹⁰ зикридин ва *фойизул анвор*" мақолоти фикридин аҳли арбобларға нафълар ва шавку иродат аҳлиға файзлар етишди.

Доим ошуфта хотирға келур эрди ва паришон ҳаёлга эврулур эрдиким, ул китоб алфози форсийдир, арабийға пайваста ва иборати ишорат аҳли тилига вобаста ва ул тиллар *вуқуфидин*¹² баҳраварлар ва ул иборату ишоратдин беҳабарлар ул алфоздин ўз қобилиятлари *хурдида*¹³ ва *ишпиғоллари муқобаласида*¹⁴ нафълар топарлар ва файз элтурлар.

Пасойиму-л-муҳаббат

Аммо турк улусидин баъзики, кўнгил сидку сафосиға баҳраманддурлар, бу кимиё асар сўзлар таъсириға Тенгри иноятидин аржуманд, ул алфозға вуқуф *ҳиллатидин*¹⁵ ул файзлардин маҳрум ва бу *ҳаҳойицининг дақойици*¹⁶ уларга номаълум. Хотирға кечмишким, агар саъй қилсам, бу китобни турк тилига таржима қила олғаймунман ва ул дақойику мушкилотни равшанроқ алфоз ва очукроқ адо била ўтқара олғаймунман? — деб *мутааммил*¹⁷ эрдим ва не ишнинг азимлиғи ва душворлиғи жихатидин *шуруъ*¹⁸ қила олур эрдим...

*Бу тоифа сулукида муҳаддима тамҳиди*¹⁹

(Оллоҳ таборака ва таоло айтди: биз одам болаларини азизу мукаррам яратдик, куруклик (от-улов) ва денгизга (кемаларга) чиқариб қўйдик. Яна Оллоҳ таоло айтадики, албатта, бу омонатни (шариати исломни) осмонга, ерга ва тоғу тошларга тавсия қилган эдик, улар масъулиятдан бош тортдилар ва ундан қўрқдилар. Инсон эса, уни ўз зиммасига олди.

Бу тақдир била андоқ таҳқиқ бўлдимки, ҳақ субҳанаҳу ва таоло махлуқотда бани одамдин шарифроқ ва бийикроқ халқ қилмайдир, невчунки, маърифатуллоҳ ганжининг амини ва маврами улдир.

Ва дедиким, (мен бир махфий хазина эдим, ўзймни биддириш, танитиш учун барча оламини яратдим). Ва чун махлуқнинг зотида башариятни дохил қилди. Башарият *муцтазоси*²⁰ била алардин нописанд ишлар вужуд тутти. Мунинг ислохи учун баъзи бир *гузида*²¹ бандалар бошиға нубувват тожин қўюб, белига ҳидоят камарин боғлаб, бу махлуқнинг амру наҳйиға ўз оллидин махкум ва буларға ҳоким қилди. Ва *Калому аҳкам*²² алар учун нозил қилди, то ул маърифатға аларни далолат қилдилар. Чун бу махлуқлар анинг *асмоъ*²³ ва сифатининг *мазоҳири*²⁴ эрдилар ва сифатға *муттасиф*²⁵ эрдилар. Ҳар қайси ўз қобилиятиға қўра ул сифатға муносибки, анга мазҳар эрди, тараққий ва тафовут зоҳир қилдилар ва зотларида башарият ғолиб эркан жихатидин *мухталиф адён*²⁶ ва милал ароға тушди. Ул замонғачаким, халқнинг *ашадди*²⁷ ва *ағлази аъроб*²⁸ эрдилар, балки алар орасида Қурайшки, аларнинг ҳидояти учун Ҳазрат Рисолат (с.а.в.)ники муроди офаринишдин ул ҳазратнинг тарифу пок эрди, хабиблиғиға мутассиф қилиб, ул гумроҳлар қидоятиға

йиборди ва аҳкомин ул Ҳазратға нозил қилди. Чун анбиёнинг ашрафи эрди, қавм-ақвомнинг ашадди. Ҳар ойинаким, нозил бўлган калом қонуни била шариат аҳкомин андоқки шарти эрди тузди ва ботил милални орадин чиқарди ва ко бил халқни ул маърифатға мушарраф қилди.

Андоқки, киром асҳобидинки, бу давлату саодатға фоиз эрдилар, бири ўз ҳолидин хабар берурки, (агар парда кўтарилмаса, ишонч ортмайдими?)

Ва чун ул Ҳазрат (с.а.в.) анбиёнинг хотими эрди ва андин сўнгра нубувват эшиги боғланди. Ҳар ойинаким, ноқислар тақмилиға умматининг қомилу олимларини номвар эттики, бурунғи анбиё ўрниға уҳда²⁹ қилғайлар ва йўлдин чиққанларға йўл кўргузғайларки (умматим уламози Бани Исроил олимлари қабидир. Ва яна уламо пайғамбарлар ворисидир), аҳодиси андин хабар берур ва ул Ҳазратдин сўнгра бузургвор асқоби *ризвонуллоҳи таоло алайҳим ажсабин*³⁰ ҳалойиққа бу раҳнамоёлиғни бажо келтурдилар ва Ҳақ субқанақу ва таолоға йўл кўргуздилар ва ул соҳиб давлатлардин сўнгра бу умматнинг машоихи ва авлиёуллоҳ *ц.т.а*³¹ бу *иршод*³²ға. иштиғол кўргуздилар в а ваъда будирким, олам инқирозиғачақим, миллат ва шариат сийрати мустақим бўлғусидир. Бу тоифақим, валояту каромат аҳлидирлар ва ҳалойиққа иршоду уҳда қилурлар, муборак зотларининг баракоти бу миллат аҳли бошидин кам бўлмағай.

***Бу тоифанинг аъмолу афғол³³ ва муомилату
риёзотидин баъзини зикр қилмоқ***

*Буларнинг аввал ишлари тавбадирким, Ҳақ ст.*³⁴ барча манхий ишлардин аларға ижтинрб каромат қилғай ва андин сўнгра *луца ҳиллиятц*³⁵ки1, ул бобда улча мумкиндир саъй қилурлар. Ҳар ойина (қосиб Оллоҳнинг севган бандасидир) мазмуни била қибор машоих баъзи санъатларга иштиғол қилибдирлар.

Ондин сўнгра шариат риоятидирки, ул жода³⁶да истикомат бўлғай ва улча мумкиндир ондин қадам тажовуз қилмағай.

Шайху-л-ислом қ. *р.а.*³⁷ дебдирларки, ҳар нимадин бир микдорни олсалар, бир микдори қолур, шариатдин ўзгаки — бир микдори ондин кам бўлса, ҳеч нима қолмас. Бу тоифанинг

Пасоим-л-муҳаббат

шариат риояти ва суннат мутобаати Акн³⁸ улуғроқ ишлари йўқдир...

Яна бовужуди шариат риояти ва тариқат одобидиркй, бу тоифа маръий³⁹ тутарлар. Ул адабдирки, яхшию ёмонға ва улуғу кичикка бажо келтурурлар. Андоқки, барча халойиқдин ўзларин кичик ва камроқ тутарлар ва барчаға хизмат хузурида бўлурлар. Хаттоки ўз фарзандлариға ва ходиму люмлюклариғаки⁴⁰, ҳар неча алардин беқоидалиғ кўрсалар, *хушунат*⁴¹ бирла аларға сўз демаслар, балки насихатни юмшоғ ва чучук тил била қилурлар, хаттоки ўғриғача...

*Яна ҳилм*⁴² *ва бурдборлиғдирки*⁴³, бу тоифаға ҳар кймдин ҳар шиддат етишса, алар лутфу мадоро била ўтқарурлар ва муқобалада миннатдорлиғ била узр қйларлар...

*Яна ризодирки*⁴⁴, ҳар не Ҳақдин келса ва ҳар ким сабаб бўлса, *мусаббиб/ут*⁴⁵ ўзга кишини орада кўрмағайлар. Ва ризо изхоридин ўзга алар тили ва қўнглига кирмағай...

*Яна сабрдирки*⁴⁶, ҳар не ҳақдин юзланса, *таҳаммул*⁴⁷ пеша қилғай ва ҳар бало келса, сабр қилғай...

*Яна сидқдирки*⁴⁸, ғайри воқеъ сўз тилга мутлақо жорий бўлмағай.

Ва *яна азим* риёзатларки, шариат ани мутааййин қилмайдир. Ҳам тоифадин *мутанаъвиғ*⁴⁹ воқеъ бўлибдирки, онинг ҳам шарҳининг *тули*⁵⁰ бор. >’л жумладаин, бири иият била бир ойда бир ифтор қилмоқ ва бир ойда бир *вузуъ*⁵¹ била намоз қилмоқки, баъзи машойих р.а.а.⁵² дин воқеъ бўлибдир...

Авлиёуллоҳға Воҳеъ бўлған хаворци одоту*⁵³ *каромот баёни

Ва ул кўпдир авлиёуллоҳнинг маротибидек.

Ул жумладин бир нечаси булардирлар: *маъдум ижоди*⁵⁴ ва *мавжуд илдоми*⁵⁵ ва *мастур*⁵⁶ амр изҳори ва зоҳир амр истори ва дуо истижобати ва оз муддатда *бағида масофағе цатғи*⁵⁷ ва ҳисдин ғойиб ишларга *иттилоғ*⁵⁸ ва андин хабар этмоқ ва воҳид замонда *мутағаддид*⁵⁹ ва мухталиф маконга ҳозир бўлмоқ ва *мавто ихёси*⁶⁰ ва *ихё имотаси*⁶¹ ва жамодот ва набодот ва ҳайвонот каломининг самоъи ва маонийсиға вуқуф топмоқ, тасбеҳдан ва ғайридин ва *атъимаю ашриба*⁶² изҳори ҳожат вақти бесабаб зоҳир бўлмоқ ва сув устида юрмоқдек ва ҳавода сайр қилмоқдек ва емак ул ниманики,

одатан ул тзо б\ \мағай ва ҳайвоцот *пни* ш/ш[^] ва бадаида муфрит қувват изҳори андоқки, дарахтни тупи^Дйн қўнғармоқ самоъ вақтила. Ва деворни барйок' ишорати очна *шок?*^д килмоқ ва илик ишорати бирла м ,хр'лйфнинг бона:;! учурмоқ ва дарёларда ғарқ бўладирған кеманп г,чуб, кироқға чиқармоқ ва олам .ужмосида⁶⁵ ^<^ не навъ тагарруфикп ч<|р не тиласа қилмоқ, мйс'ли ёмғур оғдирмоқ ва ел я ;|>урмоқ ва сел келгурмоқ ва дафъ қйлмоқ ва чувуртка офатйни дафъ қилмоқ ва ҳар сурат била *мутамассил*^м бўлмоқ. Бйёбонда саргашта ва овора бўлғанларға раҳиамой[^]лик қилмоқ ва *дастгир*⁶⁷ бўлмоқ.

Ва Ҳақ *ст.* ға андоқ муқарраб бандалар ва дўцтлэр хам борки, бу борча ма'зкур бўлған ҳолатдин *ижтиноо*^м килурлар, балки ор килурлар, нсччунки, бир турфатулайн Ҳақ *ст. шухуду* исшифоқидин⁶⁹ ғофил бўла олмаслар. То ул саодатдин ғофил бўлмағунча бу нималарға майлу илтифот қилса бўлмас. Ҳар ойинаки, ул максуди аслийдин ҳар амр'ки, бў бузургворларни бир лаҳза ғофил қилғай агар барча беҳишти жовидопдирки, аҲарға' дўзахча бор, андин ижтиноо ё ор қилсалар, *муҳиқ*^м бўлғайлар. Умид улдирки, бу залолат водийсида гумроҳдек маҳрумлар бу ҳидоят оламида рахнамойларнинг оёғи туфроғи била тийра* бўлған ботин кўзларин ёрутмоққа баҳраманд бўлғанлар. Ва хокисор бошин ул аёғларға туфроқ қилмоқ била сарбаланд..;

«СИТТАИ ЗАРУРИЯ»дан

Дебача

*Байтул касидаи ҳама хайли суҳанварон,
Шоҳбайти жинси назми ҳама мадҳғустарон.
Ҳамду санои подшоҳе дон, ки аз раҳаш,
Як пора санг шуд гуҳари олиафсарон*

(Барча сўз усталарининг қасида байтлари, жумла мадҳ этувчилар назмининг шоҳбайти (энг сара) намуналари шундай подшоҳнинг ҳамду саносига хосдурки, йўлида учраган бир парча тош шарафли тожларга гавҳар бўлди).

Унинг улуғлиги мўтафаккирлари идрокидан мукаддас ва унинг неъматлари мутакаллимлар ҳисобидан мўназзах¹дир. «Огоҳ бўл, яратиш ва амр этиш унга тегишлидир». Оламларни тарбият қилувчи Оллоҳ таборак²дир.

Назм:

*Ҳусни каломи кофиясанҷони сеҳри фан,
Лутфи адои нуктаварони шакаршикан,
Наъти шаҳе сазад, ки батаъиди зулминан,
Бинмуда моҳи мўъжизаш аз маъдаи суҳан*

(Қофия тузувчи сеҳрли фан (шеър)нинг энг гўзал сўзлари, ширинкалом, чиройли гапирувчиларнинг лутфу ифодалари шундай шоҳ (Мухаммад алайҳиссалом) наътига лойиқдурки, у эҳсон эгаси (Оллоҳ)нинг кўмагида сўзининг матлаъи билан мўъжизалари ой кўрсатди).

У нубувват девонининг эгаси ва мурувват арконининг тартибга солувчи (расул алайҳиссалом) ва унинг хонадон ахлига салоту саломлар бўлсин.

Аммо (ҳамду санодан) сўнг: тўғрилиқка йўналтирилган фикрнинг арз этилиши, хирад³ арбоблари, донишманд, оқил ва зукколар ёруғ фикрининг кадр топанлиги (шу боисданки), улар олам боғининг очилган гуллари, балки одам фарзандлари дарахтининг самарасидир.

Бу камина фақир иродатининг холис ипи ва итоаткорлигининг мустаҳкам сиртмоғи ҳаблул матин⁴ билан ҳазрат ҳидоятмартаба ва валоятхислатнинг тасарруф ва иқтидор идадурким,

Байт:

*Дурри яктои баҳри некноми,
Иёми зумраи ацтоб Жомий
(Яхи ном чицариш денгизининг ягона дурри,
Қутблар тоифасининг имони Жомий).*

Аллоҳ руҳларини муқаддас қилсин, (тасарруфимга) муттасил (боғлиқ, масъул) эдилар. Ва (менинг) шикаста хотирим у жанобнинг амру наҳйи (буюрган ва таъқиқлаганлари)га йтоаткорлик қилишда воситалар ахтарарди. Доимо у ҳазратнинг фармонини ёйишни лозим ва амрларига бўйсунитишни вожиб билганимдан бу каминаи камтаринга гоҳида сўз жоловини туркий водийдан форсий томонга ўзгартиришни ва назм тизгинини тўфқона баёндан форс тилига буришни амр қилардилар.

Агарчи у кишининг амрларига итоат қилиш бош устига лозим ва буйруқларига тобеъ бўлиш жону дил билан зарур эди. Аммо: «Ҳар бир иш ўз вақти билан гаровланган» мазмунига кўра, у ҳазратнинг баракотли тириклик (вақт)ларида тақдир тақозоси билан у амрларни адо этишга киришилмади. Ва бу бесамар кунлар барор ҳолатда ёрдам бермадилар...

Оқибат, султоннишонли ҳазрати султон — жин ва одамларнинг паноҳи, мағриб ва машриқ ғори⁵нинг қарам баёнли тилидан (у амр ифода топди).

Назм:

*Сояи Ҳаҳ, меҳри Скандар жаноб,
К—ояда ҳам сояву ҳам офтоб.
Бозуи миллат цавй аз жаҳди ў,
Дин олам афрохта дар аҳди ў*

(Ҳаҳ сояси — Искандармартаба, куёш — у ҳам офтоб, ҳам соядир. Унинг ҳаракатидан миллатнинг билаги кучли, унинг замонида дин байроғи порлади).

Султон ўғли султон, салтанат ва хилофатни эъзоз қилувчи — Абулғози султон Ҳусайн Баҳодурхон Оллоҳ таоло унинг байроғини Сурайёда абадий айлосин, мағриб ва машриқда унинг буйруқ ва ҳукмларини нуфузли (таъсирли) қилсин.

Йўл<|, кайд этилади ва шикаста хотирим уларни жамлашга опшкади. Улуғларнинг яхши одатларидан ва одамларнинг гўзал пхлокларидандурки, агар (қасидаларда) бирор нуксон кўрсалар у пи ислох қилишга киришсинлар ва камчилигини сахву хато оилиб, номаъкул сўзлар ва нодонлик ҳисобламасинлар.

Тўғри йўлга эргашганларга салом бўлсин!

«НАСИМУ-Л-ХУЛД »
(«ЖАННАТ ШАБАДАСИ»)

Муаллим ишқу, унинг мактабининг талабаси ақл пиридир. Фалакни унга адаб ўргатиш учун айланиб турувчи чарх деб бил.

Маъни ўргатувчи муаллимнинг мактабини кўргинки, сув, ҳаво, оташ ва тупроқ унинг тўрт девори. Аиланувчи чарх эса унинг гумбазидир.

Мактабдаги бола сўзларни чиройли ва тўғри айтиб кетолмаётганлигидан устоз диққат. Одам умри бўйи хар бир сабоқни осонлик билан ўрганиб кетолмайди-да.

Бундан ҳам ажабланарлиси, (толиб) умри ўтиб бўлган соатда (ҳали ҳеч нарса) билмаганлигини билиб, хотир лавҳида сақлаб қолганларини ҳам фаромушхотирлик ёшлари билан бутунлай ювиб ташлайди.

Бу борада бола у ёқда турсин, ўзини билагон деб ҳисоблайдиган сўзнинг пири донолик даъвосини киёмига етказиб турса ҳам дарду шавқ ахли буни нодон деб ҳисоблайдилар.

Уларнинг бирлари ёруғлик манбаи нур, иккинчиси (яъни) ақл зулмат бўлгач ва асло бир-бири билан қўшилиб кетмагач, бундай устозу шогирддан қандай натижа бўлар эди?

Бу муаллимнинг таълимини агар бошдан-оёқ фаҳм этсанг, жahl нуксонларидан эмин бўлиб, Оллоҳ билимларидан баҳра олиш билан комиллик касб этишга ишонч ҳосил қиласан.

У шундай бир гулшан томонга йўл кўрсатадики, унинг бу дилкаш жойининг дарахтлари тубо хурларининг қадди-коматига ўхшайди, кавсар жаннатий лаъллардай товланиб туради.

Уларни жаннат Дарахтлари демагин, у чаманнинг

Ситтаи зарурия

сарвларини бирма-бир иймон боғида жилвагар бўлган алифлар деб билгил.

Унинг гўзаллигию тароватидан Оллоҳнинг пок каломидаги «жаннату тажрий тахтих ал-анхор»¹⁵ни унинг шаънига айтилганлигини кўрасан.

Хизир чашмасининг суви унинг хавзидан олинган бир идиш сиғимичадир. Осмондаги Куёш бу жаннат гулистонининг бир гули сахифасичадир.

У ерда Исо нафасидек хушбўй шабада эсиб туради. Кушларининг ёқимли овози Довуднинг «Забур»ни ўқиган вақтдаги оҳангни эслатади.

У ердаги арикнинг жавхарсимон майда тошларининг кимматидан Бадахшоннинг лаълисию уммонларнинг дурлари юз йўл хижолат чекади.

Марямнинг ўғли Исо ўзининг ўликларни тирилтирувчи нафаси билан ўша ернинг хас-чўпларини супуриб юради. Имроннинг ўғли Мусо кўлидаги хассаси билан ўша боғ эшигида соқчилик қилади.

Эй кўнгил, (юкорида таърифланган) гулшан маърифат боғининг ўзгинаси. Яратганнинг қудрати шундайки, уни ўзи комил инсонлар учун ораста қилиб қўйган.

Ўша мактабдаги ўша муаллимдан комиллик топганнинг ташқи дунёси кўриниб турган вайрона тан мулки ва яшириб қўйилган хазинаси ҳам бахтиёрликдир.

Ўша вайронадан бойўғли Ҳумо — бахт кушидек шундай парвозга келадики, унинг соясида подшоҳлар давлатни идора қилиш қуввасини топадилар.

Бу Каёний¹⁶ хазинасидаги ҳар бир гавҳар шу даражада қимматга лойиқки, агар у йўқолса Жамшиду¹⁷ Кайхусрав¹⁸ мулки харж қилинганда ҳам қоплаб бўлмайди.

Қандай яхшики, хотиржам ботин жамоаси (фонийлашган соликлар) бундай хазинани сақлаш билан ташқи оламда кўриниб турганларини пора қилади.

Комиллик касб этган ўша соликнинг ўша ганжни сақлаш учун бадан шахрининг вайрон бўлиши қандай яхши (дил мулкининг маъмурлиги учун уни сақлашга азм қилган тан шахрининг вайрон бўлиши қандай яхши).

(Солик йўлда экан) зохирда унинг оёғига тиканлар санчилади. Маънан эса, унинг оёғига кирган ўша тиканларни

жаннат хурлари киприклари билан чиқариб оладилар.

Солик доимий ботиний зикрдадир. Бирок унинг кийган кийими юз поради. Бу поралар Куръон оятларидан иборат бўлган жаннатнинг гулларига ўхшайди.

Солик бошдан-оёғигача маломатда, лекин унинг дилида яккаю ягона Оллоҳнинг зикри «маломат» сўзи ичидаги алифга ўхшаб дил уйини ёритиб туради.

Ўзини топмоқ йўлини босиб ўтишда кўз ёшлари кўкрагига тушиб, куйига қараб равона бўлади. Бу тўкилган ёшлар раҳмат булутидан томган файз денгизининг дурларидекдир.

Ботинда (висол) дарёсига ғарк бўлиб, зохирда эса хунарманд қўллари билан уммондаги кемасини ҳаракатга келтиради.

Сўфий кўз юмуб очгунча Машрикдан Мағрибгача бўлган йўлни босиб ўтади. Осмондаги куёшга ўхшаб ер юзини секинлик билан бир кунда айланмайди.

Уларнинг химматларининг юксаклигию нафсоний хузур-ҳаловатларнинг тарк этишидаги мардлигига фалак ва Зухал юлдузининг икки холи гувоҳдир.

Сўфиёна завқу шавқ лаҳзаларида эғнидан тушиб кетган эски кийими фалакнинг этагича, унинг ёқаси эса осмоннинг айланасичадир.

Сўфийларнинг ўзлигини йўқотиб рухий завқ-шавқ пайтларида айланувчи чарх кичик бир нуктадек майдонга ўхшаб қолади. Чархнинг айлана этаги ҳам зикрга туша бошлайди.

Шунда агар ваҳдат дастурхони ёйилса, малоикалар унинг атрофида ҳар томондан келган пашшалардай ғавғо кўтариб, меҳмон бўла бошлайдилар.

Масих (Исо) азал субҳида унинг муҳофиз нафасидан файз топган. Хизир эса, зулмат кечасида унинг тириклик сувидан ичган.

Осмонда ходисалар тўфонининг бош тортиб келишидан нима парво. Арши аъло атрофида яшовчи (фаришталар — қудсийлар)нинг Нух тўфонидан нима ташвишлари бўлиши мумкин?

Эй кўнгил, сен бундай комил соликларнинг равишини истамоқчи бўлсанг, билгинки, улар аласт куни¹⁹да Ҳақ билан

ахду паймон қилганлар.

Сен агар ундан йўл-йўриқ ўрганмоқчи бўлсангу бу насиб этмаса. Сен пгунда ҳам умидсиз бўлма ва Оллохнинг иноятидан баҳраманд бўлиш ниятидан қайтма.

Чунки ёмонликни ўзига касб қилиб олганлар агарда яхшиларнинг йўлига рағбат қилсалар, бу ҳам Оллохнинг инояти аломатидир.

Сен агарда йўлга чиққан мард, яъни солиқ эсанг нопок нафсингдан кеч ва ту маҳалнинг ўзида ҳалол кишилар юрган тўғри йўлни чоғла.

Бу йўлга кираётганингда аввал тавба-тазарру ёшлари билан бутун баданингни покла. Яхши томони шундаки, Яратган (ўз ишидан) пушаимон бўлганларни пушаимон қилдириб қўймайди (ўтган ишнинг доғига ташлаб қўймайди).

Ундан кейин агар урдасидан чиқсанг етук бир йўл кўрсатувчи (муршид) топ. Чунки йўл йироқ, хатарли, унинг биёбони мусофирларни қатл этувчидир.

Бу йўлнинг қандайлигини билсанг, ундаги тиканли дарахтлар йўл юрувчининг оёғини ерга бутунлай ёпиштириб қўяди. Ҳар қадамда дарахтларнинг тиканлари мақсадга етишиш йўлида монёзлик қилади.

У ердаги тиканли дарахтлар шох ва баргларидаги ўргимчак ини тузоғига фалакнинг қушга ўхшаш жуфт юлдузлари пашшадек илиниб ётадилар.

Баҳорида ҳар томонда узокдан кўзга жимирлаб кўринадиган селлар оқади. Иссиқ шамолида ранг-баранг гуллар турлича бўлиб кўринади.

Унинг кенг майдонларида ҳар қадамда ҳаммани ҳалок қилувчи юзлаб офатлар учраб туради. Йўлни кесиб ўтишда ҳатто аждаҳо ҳам қўрқувда жонини ҳовучлаб юради.

Йўлни кесиб ўтишда икки юз бало тоғи қон тўқувчи қилични қайраб тургандай (ўша) бало тоғи этагига тош тўлдириб, ҳар томондан чоғланиб туради.

Минглаб офат денгизининг гирдобларига юзлаб дунёлар ғарқ бўлган, унинг на соҳилини ва на нйҳоясини ақл англаб етиши мушкулдир.

Катта балиғига ерни елкасида қўтариб турган балиқ каби ҳар куни икки ютум керак бўлади. Лекин унинг меъдаси (ошқозон) яна тўймай, очликдан қизиб туради.

Сўз бораётган манзилда мингларча ўрмонлар учрайди. (Бу ўрмонларда баҳайбат) дарахтларнинг ҳар бир япроғида ўзларининг ердан сув тортиб оладиган томирлари билан маҳрумлик, умидсизлик ҳарфлари ёзиб қўйилганлигини кўриш мумкин.

Бирок бу ўрмонларни (одамнинг жонини ўртовчи) алангалар қоплаб олган. Улар мовий осмон гумбазича шуъла сочиб турадилар.

Бу (даштнинг) баланду пасти кетгунича гўё ер қаъри юқорига қўтарилиб, Сурайё юлдузи пастга ингандайдир.

Бундай таҳликали ва душвор йўл устидан чиқиб қолган йўловчи учун йўл бошловчи (пир)сиз, аниқки, илгарилаб кетиши мушкул бўлади.

Йўл бошловчи (ўз навбатида) маънавияти билан комил муршид (пир) бўлмоғи лозим. Шунда юқорида айтиб ўтилган йўлни босиб ўтиш хатарлардан холи бўлади.

Аввало, у дин йўлида ҳар неки буюрса, қабул қил ва сидқидилдан адо эт.

Сенга биринчи фарз — кофир нафсингни ўзингга бўйсундириб оласан. Ундан кейин кўнгил подшоҳининг олдида уни мусулмон киласан.

Нафсингга турли риёзатлар буюрмасдан туриб, у кофир нафсинг юмшайди, унинг иллатлари устидан ҳукмрон бўлишинг мумкин эмас.

Ҳиндистоннинг зўр филини ҳам чангакнинг зарби ҷумолига ўхшаб бечора, ожиз қилиб қўяди (сен ҳам нафсингни шундай қилиб қўй).

Шер эгаси қаттиқ чўпу қават-қават занжир билан йирткич хайвонни занжирбанд қилмаса, у йирткич қандай қилиб итоаткор бўлиб қолади.

Бу (нафс) шер эмас, тулкини ўйнатувчи айиқ ҳам эмас, балки айиққа ўхшаган айёр тулкидир. Чунки унинг макру найранглари олдида жаҳон шерлари ер тишлаб қолганлар.

(Соликнинг) офатли йўлида бу каби нафс ҳамроҳи бор экан, йўлдан уришда юзлаб деғу шайтонлар унга шогирддай бўлиб қолдилар.

Бу водийда юзлаб биёбон девларини ўзига ром қилиб олган нафснинг сенга ҳамроҳлик қилиши мақбул эмас.

Кўйлагингнинг ичида заҳарли илон бўлгандан кейин қандай қилиб бу йўл бехатар бўлсин. У илонларнинг ҳар бири

Ситтаи зарурия

хар бир тук тагига тишини тираб, сени ўлдириш учун чоғланиб турибди.

Бу заҳарли илонгина эмас, шундай шум куртқи, у (кишини) ҳалок қилувчи бўлиб, мақсадга етишга моневлик қилиб туради. У Кирмон шохини (қуртлар шохини) ўлдирмагунча мақсадимга етдим демайди.

У ҳамма малоикалар сажда қилган одамга душман бўлиб, уни бир дона бугдой тугайли жаннатдан қувдирган иблисдекдир.

Нафс шундай отани мағлуб қилди. Мағлублик одам авлодига мерос бўлиб қолди. Шундан буен нафс танамизга жабр-ситам тошини отиб, юракка наштарини санчиб келади.

Агар одам шундай душманни (шайтоний нафсни) енгиб ўтса, баҳодирликда Рустамгина эмас, балки жанг майдонининг асл мардибир, деб айтиш мумкин.

Агар сен муршид — йўл бошловчининг буюрганларидан ташқари чиқмасанг (уларни сўзсиз бажарсанг), нафс сенинг олдинда ожизланади, сенга қарши туриш қуввати сусаяди.

Айтайлик, нафсинг сенга бўйсунди, лекин бу ҳали қийинчилик, машаққатлар бутунлай чекинди дегани эмас (сен ниманики мушкул деб билган бўлсанг бундан ҳам ортиқ мушкуллиглар бор),

(Сенга йўл бошловчи бўлган қомил) айтади: нафсининг макру ҳийлаларидан қутулдинг. Энди (хотиржамлигинг) тожингнинг осойиши учун (ҳушёрликни қўлдан бермаслик, огохлик учун) унинг азобда бўлишини мақбул бил.

Агар офатлар билан тулиб-тошган бу селдан борлиқ мамлақати (яъни вужудинг)нинг вайрон бўлишини истасанг доимий покланиб, шариат буюрганларини адо этишни қўнглингга туккин.

Оллоҳ ишқига ғарқ бўлиш ва нурга чўмишни тунда ўқиладиган намозу йиғи, муножотлардан деб бил. Шамъ шундай қилганлиги ва қуёшдай порлаганлиги учун унга юксакдан жой бердилар.

Дил денгизиде кетма-кет келадиган тўфонлар хатари борлигидан билгилки, агар сен ҳам зарарли туғёнларга берилсанг, қўнгил кемаси ғарқ бўлиши мумкин.

Мана шундай хатарли мавжлардан бошпана топиш

ИЛОЖИНИ шамол хукми остида бўлган Сулаймондек қудрат эгаси топа олиш мумкин.

Дилингда маҳкам туриб «ла илаҳ,а»ни «иллаллоҳ»га келтириб боғлашни билгин. Муршидинг нафйи исботни қандай буюрган бўлса, ша туриқа адо эт.

Сенинг «ла илаҳа» дейишингдан мақсад кўнглингдан «мосиваллоҳ»²⁰ни чиқариб ташлаш бўлиши керак. Нафй зикридан мақсад бошқа илоҳларни рад этиб, Оллоҳнинг ягоналигини исботлашдир.

«Иллаллоҳ» дейишингдан мақсад ҳақиқий маъбуд (Оллоҳ) бўлиши лозим. «Қул хуваллоҳу аҳад»²¹ оятининг ҳукми унинг шаънига шохид бўлади.

Лекин бу зикрни шундай хотирага олиш керакки, ўша зикр қилувчининг бундан бошқа оғохлиги ва далили бўлмасин.

(«Ла илаҳа иллаллоҳ»даги) алифлар дилингда тикиб қуйилгандай, михлангандай мустаҳкамлансин. Уни исбот ва рад қилишдан ақлга йўл қолмасин.

Маънавиятингда Ҳаққа восилликни муқаррар қилгач, зохирда шариат қоидаларига амал қилишни зарур деб бил.

Беш вақт намоз ислом панжасининг қуввати бўлди. Унинг одобу арконларига риоя қилиб, адо этгин.

Закот йигирмадан бир деб олинди. Унйнг қолган йигирмасидан ҳам ҳақ бериш дил ҳукмидир. Балли, шукронани бериш мардларнинг қарзидир.

Рўзанг вужудИнгни шариат трмонидан таъқиқланганлардан саклайди. Дилнинг рўзаси Раҳмоини ёдлаб туришингнинг йўлини тўсиб турувчилардан ҳимоя қилади.

Ундан кейин ҳажнинг шартларини адо қилмоқчи бўлсанг, бунинг учун унга қодир бўлмоқлигу, йўл хавфсизлиги керак. Унинг биёбонига зохир юзасидан қадам ташлаб бўлмайди.

Бирок йўлга чиққанлар бош-оёқ яланг юрадилар. Қуёшга ўхшаб кийим-бошга эътибор қилмайдилар. Ўзи йўлдаю оёғлари айланувчи чархнинг тўртинчи қуватида бўладй.

Юришда оёқ остидаги чумолига ўхшаб озурда бўлсалар-да, мақсадга (висолга) етишиш ҳаракати рашқидан чумолиларнинг ҳар бири аждар келбатига эга бўлади.

Соликни ўзининг ориқ елкасига жундан тайёрланган кийим ташлаб олиши бежиз эмас. У ҳадлидан ошадиган

нафсининг эговидир.

Сўфийнинг танида риёзат тошидан минглаб доғлар пайдо бўлган. Бироқ буларнинг бари бир томону айрилиқнинг доғи бир томондир.

(Оллох кечирувчидир) Гунохнинг қиёмат тарозусида Қоф тоғига тенг бўлса ҳам пушаймонлик (тавба) охи билан уни учириб юборишинг мумкин (тавба гунохни ювиб кетади).

Сен тоат-ибодатни юз карра ўрнига қўйсангу, унга риё юққан бўлса, уни тоат денгизи эмас, гунох денгизи деб бил.

Зим-зиё ичинг дирамларнинг (танга пулларнинг) нақшлари билан хира тортиб кетган. Ташқаридан эса у танга тўлдирилган ҳамёнга ўхшайди.

Агар юзта жонингни гаровга қўйиб, факрлик тариқининг кўдини тутсанг, Худо сенга арзон қилибди. Арзонга сотиб олибсан.

Душман сенинг жонингга қасд қилган тақдирда унга (зарба беришга) кодир бўлсанг ҳам буни Худодан (тақдирдан) деб бил, унинг қўнглини ранжитишни кўзлама.

(Ҳожатмандлик туфайли) нокасдан ҳеч қачон нон сўрама, унинг кул остидаги нони ой кулчаси бўлганда ҳам.

Нимаики сўрайдиган бўлсаиң Ҳақдан сўра, балки Ҳақдан ҳам сўрашга ҳожат йўқ, зеро йўл юрувчига аталган (ризқ-рўз) аввалдан тайин этилган.

Ҳақдан бало етса, унинг неъматидеб бил. Бу неъмат шукрини қилмасанг куфрдир.

Риёзат қудуғини казиб, қўнглинг равшанлик тортганда англаб бўласанки, у сени оқибатда иззат билан Канъонли ой (яъни Юсуф каби) Миср тахтига ўтқазади.

Ҳийлагар шайх қийла-найрангини тарк этса ҳам бу нуксондан бошқа нарса эмас. Дўкони ёпик бўлган бозордан ким ҳам наф кўради.

Сен Ҳақнинг сирини яширин тутсанг, бунинг ажабланидиган жойи йўқ. Бутга сиғинувчи ҳам ўз бути сирини юраги катида яширин сайлайди.

Мажозий махбубинг бўлсаю, сен уни яширин тутсанг, бундай сир ҳақиқий махбублик йўлига олиб боради.

Дуст ризосини кидирслнғ, олдингга нимаки келса (бошингга нимаки тушса) буни .г фойдасига ҳам зиёнига ҳам рози бўл, ҳаммасини тақдирдан деб бил.

Ғофил воиз насихатларига кулоқ солма ва ундан йирок булки, у ғафлатдаги одамнинг уйқусидаги афсоналардир.

Хараконийдек шайх сени оз фурсатда ер юзини кездириб, ажойиботларини кўрсатса ҳам, бу (тариқат) водийсининг кароматларига махлиё бўлма.

Билгинки, комил дарвишларнинг тутган йўли доимо шундайдир. Агар замона шохлари ҳам бу йўриқни тутсалар зийнат устига зийнат шу эди.

Замона шохларидан дарвишликни шохликдан юқори қўйган бир кишигина бу мартабага лойиқдир. Орифлигига кўра дарвишлиги шохлигидан устундир.

Султон Ҳусайн Бойқаро дарвишваш шох, факрликни одатга айлантирган султондир. Шохлик тахтининг юксаклиги, дарвишлигу факрлик Ҳақ таоло томонидан унинг шаънига лойиқ қўрилгандир.

Султон Ҳусайн Бойқаро салтанат осмонининг Абулғозийси бўлиб келди. Одам Ато давридан бошлаб ажодидида султонлик насаби давом этиб келади.

Уни султон дема, оламнинг султонлари унга мулозимдирлар. Шунинг учун ҳам унга хон ибн хон лақаби нисбат бўлди.

Мулкни бошқаришда Доро ва унга ўхшаганлар унга қулдирлар. Мамлакатни тартиб билан бошқаришда Сосон²² ва Сомонлар²³ унга хизматчидир.

Дунёнинг гулшани унинг мулкдорлик боғининг оромгохидир. Э эн ва Турон унинг базм қурадиган иккита мавзеидир.

Мамлакатни идора этишда Жамшиднинг бошқарув тартиблари унга нописанд. Мол-мулк бағишлаш, яъни саховатпешаликда Сулаймоннинг мулки арзимас бўлиб қолади.

Даргохи остонаси шу даражада баландки, унинг дарвозабони қўлидан бир чўп тушиб кетса, у юз асрдан сўнг Кайвон (Зухал) устида ётган бўлади.

Унинг хитоби — амри шундай таъсирлики, агар тоққа тегадиган бўлса, тоғнинг аъзоси титраб, йўқлик даштининг кукунига айланиб кетади.

Кударз бинни Кашвод унинг камтар сарой хизматчиларидан биридир. Сомнинг ўғли Наримон²⁴ унинг лашкарларига бир хизматкордай.

Унинг яхши хулқи ўликни тирилтиради. Унинг райхону гулларидан жон бағишловчи шабада эсиб туради.

Унинг саховати хавосидан баҳорда осмон юлдузларга тўлгандай баҳорий булутидан юзларча садафлар дурга тўлади.

Халқни қабул қилиб, шохона зиёфат берадиган кунда фалак қаватлари каби минглаб дастурхонлар ёйилади.

Байрам кунлари ёзилган дастурхоннинг нон ушоқларидан икки юзта Ҳотаму Бармак²⁵ка ўхшаган(лар) юз йил ризқ топадилар.

Хисрав (подшоҳ)лар юзида даргоҳи тупроғига сажда қилганликнинг нури бор, қайсарлар (подшоҳлар) орқасида унинг пойлоқчиси қўлидаги чўпи (урган вақтдаги) изини кўради.

Ёмғир қатралари хавони қандай тешиб ўтсалар, унинг камонининг ўқи тошларни шундай тешиб ўтади.

Уруш чоғларида шохнинг яланғоч танаси қизил қон билан қоплангандай, қиличи ҳам қизил кийим кийган жаллодга айланади.

Ёмғирли булут чакмоғи билан тошни ёриб кирганда шох йиғлаган пайтларида тошбағирлар юрагини пора қилиб ташлайди.

Эй шох, сенинг мактовингга бағишланган бу шеъримни қимқи ўқиса, ҳоконлик даражасидаги Ҳоконий шеърига эътибор қилмай қўяди.

(Ҳоконийдан) кейин хинд сеҳргари (Хусрав Дехлавий) бу назмни қаламга олди. Унинг таъби назми билан «Миръоту-с-сафо» («Ёруғлик ойинаси») номли (асари) пайдо бўлди.

Яна бир орифи Жом — Абдурахмон Жомийнинг «Жилоу-р-рух» қасидасида олий даражадаги зот ишга қаттиқ киришиб, ушбу Аднон авлодининг фаҳри бўлган Мукаммад алайқиссалом наътини яратишга эришди.

Мен шок мадҳидаги (ўз шеъримни) «Насиму-л-хулд» деб атадим. Чунки унинг ҳар байти танга жаннат шабадасидек баҳра бериб туради.

Шу иккала (устоз) руҳидан Ҳақ йўлида мадад сўрадим. Дилим яратгандан нима тиласа, шундай файз етди.

Жомийга унинг қасидаси юзасидан даъвом йўқ. Бу (гапим) шу маънодаки, бу (зот) менинг устозим ва унинг қасидаси девонига зийнатдир.

Алишер Навоий

Хусрав (Дехлавий) га даъво қилишимнинг хожати йўк.
Чунки ўқувчи (қасидаларнинг) ҳар иккисини ҳам назардан
кечирган.

Агар жавҳар сотувчилар савдо иши билан бу тухфани
(менинг асаримни) Ҳиндистонга олиб борсалар ёки дарёдан
кечиб ўтувчи савдогарлар Ширвонга олиб ўтсалар,

Хусрав (Дехлавий)нинг рухидан менга икки юз инсоф
билан айтиладиган (гапу), юз тахсин муқаррардир. Ҳоконийга
эса келадиган малолликларни тушунтириб беролмайман.

Ҳамиша оламнинг дилкаш дашти (яйловларида) раият
— галаю, одил шоҳ чўпондир.

Ушбу майдонда юз минг, ундан ҳам ортиқ фуқаро
бўлсин. Уларнинг ҳар бирига минглаб хонлару, шоҳлар
хизматда бўлиб қолсинлар.

ҲУСАЙН ВОИЗ КОШИФИЙ (ваф. 1505)

Ҳусайн Воиз Кошифининг ҳаёт саналари аниқ эмас, бироқ унинг Ҳиротда яшагани, Алишер Навоий билан яқин мулоқотда бўлгани ва "Мажолису-н-нафоис" асарида унга юқори баҳо берилгани маълум. Кошифининг эл орасидаги энг машҳур асарлари ислом асосларига бағишлангандир. Айниқса, унинг "Тафсири Ҳусайний" номи билан машҳур бўлган Қуръони каримнинг тафсири деярли барча мадрасаларда ўқитилган таълимий китоблардан эди. Алломанинг ахлокий-эстетик қарашлари "Ахлоки Муҳсиний" китобида, фалсафий қарашлари эса, "Анвори Суҳайлий" номли китобида акс этган.

Воиз Кошифининг "Рисолаи Хотамия", "Лавомеъу-л- камар" («Ой шуълалари»), "Лубби лубоби маснавий", "Бадоеъу—л—афкор фи саноеъу-ш-шеър" («Шеър санъатларида фикр гўзалликлари») сингари асарларида адабий-назарий қарашлари ўзига хос тарзда ифодаланган. Муаллиф ўзининг "Жавоҳиру-т-тафсир" асарида "Қуръони каримнинг Бақара сурасини шарҳлаб берган бўлса, "Футувватномаи султоний" («Жувонмардлик тариқати») асари мусулмон ўлкаларида кенг тарқалган Жувонмардлик, унинг тасаввуф илмидаги ўрни ва бошқа тариқатларга муносабати масалаларини камраб олган. Кўплаб бадий асарларнинг қатига сингган тасаввуфий маъноларни аниқлашда, илми ҳол, қол, феъл ва бошқа руҳий манзилларни ўрганишда Ҳусайн Воиз Кошифий асарининг ўрни беназирдир.

«ФУТУВВАТНОМАИ СУЛТОНИИ»дан

БИРИНЧИ ФАСА: Ушбу илмнинг шарафи ҳақида

Билгилким, футувват илми шариф-мўътабар илмлардандир ва тасаввуф билан *тавҳид илми*нинг бир бўлагидир. Ва оламнинг улуғ зотлари бу илмда кўп китоблар битибдирлар ва унинг таърифи, камоли ҳақида кўп саҳифаларни қоралаганлар... Чунончи, "Қавоъиду-л-футувват"(ни) Фаридиддин Атторга нисбат берибдирлар. Ва яна "Одобу-л-футувват" ("Футувват одоби"), "Орифу-л-масриф" ("Орифлар фойдаси"), "Мирсоду-л-аъбод" ("Бандаларнинг мушоҳада қиладиган жойи"), "Ҳақиқату-л-ҳақиқат" ("Ҳақиқат боғчалари") номли рисоалар, шунингдек, Жомийнинг "Рисолаи сайр", Зариа Исфохонийнинг "Зоду-л-аҳйра" ("Охират озукаси"), Шайх Атторнинг "Тазкирату-л-авлиё" каби китоблари мавжуд бўлиб, уларда бу шариф илм — футувватнинг зикри ва бу сифатга мушарраф кишиларнинг таърифи берилган...

Билгилким, "футувват" сўзининг луғавий маъноси ёшлик демак, ёш йигитни "фатий" дерлар. Баъзилар бу сўзга изох бериб, футувватни жувонмардлик (жўмардлик) деганлар. Истилоҳ сифатида *футувват* деб омма орасида яхши сифатлар ва намунали ахлоқ билан машхур бўлишни аитадилар, ту важхданким, бундай одам ҳамиша ахлоқи билан ўз касбдошлари, тоифа-табақаси орасида *мумтоз*² бўлади...

Футувватнинг уч мартабаси бор: аввал саховат, яъни бор нарсани ҳеч кимдан қизғанмаслик. Иккинчиси сафо, яъни қалбни кибру ҳаво, гина-кудурат, қасд-ғазабдан покиза, пок тутиш. Учинчиси вафо, яъни ҳамма вақт халқ хизматида бўлиш...

ИКИНЧИ ФАСА: Тариқатнинг маъноси ва унга тегишли нарсалар ҳақида

Агар тариқатнинг маъноси нима, деб сўрасалар, дегилким, тариқат деб луғатларда тўғри йўлни аитадилар. Истилоҳ (термин) сифатида эса, сулук манзиллари (яъни маънавий-

ахлокий покланиш босқичлари)ни босиб ўтиш ва бу мақомотда (даража-мартабаларда) тараққий этиш хислати, йўл-йўриғини билдиради. Агар тариқатнинг асли нечта (белгидан иборат) деб сўрасалар, учта (белги) деб айт, яъни: дам (нафас), қадам ва карам. Агар буларнинг ҳар қайсиси нима маънони билдиради, деб сўрасалар, жавоб бериб айтки: дам (нафас) айтилиши лозим бўлмаган нарсалар ҳақида дам урмаслик (яъни сўзламаслик); қадам — қилиниши манъ этилган ишларга қадам урмаслик, карам — иш билан шуғулланиш ва керакли ишни қилиш ҳам иш пайтида қалб тоатини қанда қилмаслик. Кимки бу уч асл (талаб)дан бирортасини бажармаса ёки билмаса, у тариқатдан баҳраманд эмасдир...

Агар тариқатнинг иймони нима, деб сўрасалар, руҳнинг (шахснинг) иродада оғишмай мустаҳкам туриши, яъни пир ва устоз амрини устивор туриб адо этишидир, деб айт: аввал — зикр, иккинчи — шукр, учинчи — хизмат, тўртинчи — тоат, бешинчи — мурувват, олтинчи — қаноат, еттинчи — муҳаббат, саккизинчи — таслим (итоат), тўққизинчи — *таваккул*³, ўнинчи — тавҳид.

Агар тариқатнинг *тақбири*⁴ нима деб сўрасалар, тўғри ва мақбул сўз айтиш дегин. Агар тариқатнинг рукни — устунни нима деб сўрасалар, хос сўзни жойида хос кишиларга айтиш, деб айт. Агар тариқатнинг сужуди (саждалари) нима деб сўрасалар, чуқур маъноли, ҳаммага маъқул сўзларни гапириш ва жувонмардлар билан дўстлашиш, деб айтгин. Агар шариат, тариқат ва ҳақиқат орасида нима фарқ бор, деб сўрасалар (бу тушунчаларнинг) ҳар учаласи ўзаро вобаста, деб жавоб бер.

Шариат равшан билган нарсалардир, нишондир, ҳурматдир. Тариқат кидириладиган нарсадир, интилишдир, баёндир, хизматдир. Ҳақиқат кўриш учун курашиш, кўриладиган нарса, яъни аёндир, хикматдир. Агар булардан ҳар бирининг самараси нима, деб сўрасалар, дегил: шариатнинг самараси — аҳдга вафо, тариқатнинг самараси — фикр, яъни ўздан воз кечмоқ, ҳақиқатнинг самараси бақо, яъни ботилдан умидни узиб, ҳақ суйган ишларга боғланиш. Агар тариқатнинг обрўи нима, деб сўрасалар, бу (нарса) икки асосдан иборатдир, деб жавоб бер: Аввал шуки, дарвишлар олдига қуруқ қўл билан бормасин, иккинчидан, ҳамиша таҳоратли, пок бўлсин.

Агар шариат, тариқат ва ҳақиқат сўзларининг ҳарфлари нимага ишора этади, деб сўрасалар, жавоб бергилким, *"шариат"* беш ҳарфдир (араб ёзувидаги шакли назарда тутилади) ва уларнинг маънолари куйидагича: "Ш" — ибодат шартини бажо келтириш, "Р" — мумкин нарсани мумкин эмас, нарсадан ажратиш, "Й" — якдил бўлиш, "Ба" — илм ўрганиш, "Т" — талаб қилиш. *"Тарият"* сўзи ҳам беш ҳарфдан иборат: "Т" — талаб қилмоқ, "Р" — бўлиш, "Й" — ишонч ҳосил қилиш (яқин), "Т" — таважжухли бўлиш. *"Ҳақиқат"* (сўзи) ҳарфлари ҳам маънолидир: "Х" — хузурланиш, дил ҳузури, "Қ" — тажрид (ёлғизланиш) саҳросига қадам қўйиш, "Й" — тафрид (дунё тааллуқларидан кутулиш мартабасида бирлашиш), "К" — мажозий борлик, яъни вужуд борлиги қайдидан кадамни кўтаришким, солиқнинг назари ашё ҳақиқатини идрок эта олади, "Т"— тавҳид. Ушбу ўн беш сифат мавжуд бўлган эр комил ва мукаммал инсондир ва у тариқатнинг пешволигига лойиқ бўла олади ва шайхлик жойнамози устига чиқишга сазовордир.

УЧИНЧИ ФАСЛ: Тасаввуфнинг маъноси, унинг одоби ва руқнлари ҳақида

Билгилким, тасаввуф тариқат мақомотидан биридир. Ва бу номнинг (яъни *"тасаввуф"* сўзининг эски ёки янгилиги, келиб чиқиши қакида (олимлар орасида) ихтилоф бор. Баъзилар бу сўз ислом пайдо бўлгандан кейин келиб чиққан дейдилар... Аммо маълум бўлишича, *"тасаввуф"* сўзи исломдан олдинги замонда ҳам бўлган экан. *"Унс-л-сўфия"*⁶ китобида биринчи бўлиб *"суфий"* деган номни олган Одам ато фарзандларидан бири — Шиш эди деб нақл қилинади... Унинг либослари яшил суфдан (суф — жун мато) экан ва Шишдан кейин жун матодан кийим кийиб юрувчиларни *"сўфий"* дейдиган бўддилар. Ўзини шу тоифага мансуб деб биладиганларни тасаввуф ахли, деб юритадилар. Бас, соқиб камол сўфийлар ахволига талабгор бўлиб, астойдил интилганларни мутасуфия дейдиган бўддилар. Агар тасаввуф нимадир, деб сўрасалар, айтингки, бу саволга берилган жавоблар бир қанча.

Биринчидан, тасаввуфни *таллия*⁶, яъни холи бўлмоқ, қалбни бўшатмоқ ва яхши, мақталган ахлоқдир, дейдилар. Иккинчидан, тасаввуфни тасфия, яъни руҳни ағёр — бегонадан тозалашдир, деб айтадилар. Учинчидан, тасаввуф

хузуъ, яъни нафсни жиловлаш, хоксорлик ва жонсипорлик намунасини кўрсатишдир дейдилар. Тўртинчидан, тасаввуф даъвони тарк этиш ва маъноларни халқдан яширишдир, дегувчилар бор. Яъни киши то даъводан воз кечмаса, маънога етмас ва то ўз маъноларини яширин тутмаса, тасаввуфдан баҳра топмайди. Бешинчидан, тасаввуфни (яна) ибодат ҳуснига ишорат, деб таърифлайдилар. Олтинчидан, тасаввуф нафсни < хор тутиш ва амрни азиз тутишдир дейдилар. Еттинчидан, тасаввуф барча адабдир ва кимки факр (дарвишлик) одобидан бирига ўзини вобаста этмаса, тасаввуфдан фақат номгина билади, халос дейдилар (Ушбу таърифларнинг барчаси тасаввуф учун хосдир).

Агар ўзларига тасаввуф номини олган мазкур тоифа неча гуруҳга бўлинади, деб сўрасалар, уч гуруҳга деб айт: биринчиси — мустасуф. У қўлдан-қўлга ўтиб юрадиган ва мансаб — жойга восита бўлган мол-дунё учун ўзини дарвишларга ўхшатиб юрадиган кишидир ва унинг ҳеч бир мартабаси йўқ, бундайлар тўғрисида яхши демишлар:

*Сидку сафо йўлини юрмай дағдаға бунча,
Сўфию шайх номини сотиб валвала бунча!*

Иккинчиси — мутассуф. Бу мақсаднинг илк манзилига етган одамдир. Учинчиси — сўфий. У ўзидан фоний бўлиб, Ҳаққа боқий бўлган, яъни ўзидан кечиб, Ҳаққа етган одамдир...

Агар сўфийнинг маъноси нима, деб сўрасалар, бу тушунчанинг талқини кўп деб айтгин, биз эса шулардан бештаси ҳақида фикр юритамиз. Биринчидан, сўфий зохирда кул, ботинда (маънода) эса озод бўлган киши, яъни ўз зоҳирини тоат-ибодат хизматига боғлаб, ботинини барча дунёвий алоқалардан узган шахсдир. Иккинчидан, сўфий ҳеч нарса бандига гирифтор эмас ва ҳеч нарса унинг бандига гирифтор эмас. Бу (гап) қуйидаги икки тушунчага ишорадир: бири ихлос, яъни банданинг башарий сифатлар, интилишлардан мутлақо қутулгани, фоний бўлиши. Иккинчиси хуррият, яъни солиқнинг ўз азалий факридан қутулиб, аслий (зотий) бойлигига етишиши. Учинчидан, сўфий сири (калби) мусаффо, ахли муалло⁷, фазли даре, кўнгли муҳаббат аҳди

оилан тўлган одамдир. Тўртинчидан, сўфий зохири малоиклар кудуратидан (ғам, кулфатидан) узоклашган, ботини эса г<к><1ккурга мойил одамдир, унинг химмат кўзи олдида олтин билДН тупроқ тенг бўлмоғи даркор. Бешинчидан, сўфий дам (ишрас) билан топган нарсасига қадам билан юриб эришган, •п.ни илмул якин рубтасидан айнул якин⁸ рубтасига (қараб) тпроккий эта олган одамдир.

Агар мазкур тоифани нега "сўфий" деб атайдилар, деб ' ў)<1салар, бунинг ҳам жавоби бешта деб айт: "Аввал шуки, сўфийлар биринчи сафдадирлар, яъни барча солихлар олдинги сшрида турувчилардирлар. Иккинчидан, улар асхоби суффага т.ншлло қилган зотлардирлар. Асхоби суффа эса, дунё пшларидан юз ўгириб, охиратни иқбол деб билган кишилар >дилар, уларнинг юзи ғамдан сарғайиб, сахардан шомгача худога нола қилиб, зикр тушганлар. Демак, асхоби суффа каби **барча** алоқалар, орзулардан кўнгил узиб, ҳар нафаси ибодатга уланган кишини сўфий дейиш мумкин, гарчи бу араблар урфига тўғри келмаса ҳам. Учинчидан, мазкур сўзнинг келиб чиқиши *сафо* сўзи билан боғлиқ, яъни бу тоифа кишиларининг кўнгли сафога тўлиқ бўлгани учун уларни сўфий деб атаганлар. Тўртинчидан, сўфий сўзи суфух сўзидан пайдо бўлган дегувчилар ҳам бор. Суфух бирор бир нарсанинг хулосасидир. Бас, бу жамоани шунинг учун сўфий дейдиларки, улар халкнинг хулосаси (қаймоғи)дирлар.

*Ишҳ карами хилватида ўмпуруб,
Кибру рие чангини дилдин суруб,*

*Факру фано тахтида кўнгиллари,
Йўкки, адам даштида манзиллари.*

Бешинчидан, уларни сўфий дейишларига сабаб шуки, "суф" (сўфий) деб луғатда жунни айтадилар ва улар аксар жун чакмон кийиб юрганлари учун сўфий дейилган. Ушбу сўз (яъни суф) араб лисонига мувофикдир, чунки "суф" сўзидан сўфий сўзи ҳосил бўлиши мумкин.

Агар тасаввуфнинг биноси нечта асосга қурилган, деб сўрасалар, унта асосга деб айт. Биринчи — илм, иккинчи — ҳилм, учинчи — такво, тўртинчи — *саҳо*⁹, бешинчи — шукр,

олтинчи — сидқ, еттинчи — вафо, саккизинчи — ризо, тўққизинчи — сафо, ўнинчи — ишқ.

Агар тасаввуф рукнлари (устунлари) нечта, деб сўрасалар, тўртта деб айт. Биринчиси — хол, иккинчиси — сирр (кўнгил), учинчиси — хотир (фикр), тўрттинчиси — ишорат. Агар тасаввуф сўзининг ҳарфлари нима маъно билдиради деб сўрасалар, қуйидаги маъноларни билдиради деб айт: Т — тажрид, яъни зоҳирда тааллуқларни тарқ этмоқ, С — сидқу сафо, яъни ботин ички оламни равшан этмоқ, В — вафо, яъни аҳдга ва муҳаббатга вафо қилмоқ, Ф — фано бўлмоқ, яъни ўзини илоҳий жамол денгизига ғарқ ҳисоблаб, мушоҳада юргизмоқ.

Агар тасаввуф нечта нарса билан нихоясига етади, деб сўрасалар, учта нарса билан деб айтгин. Биринчи — тажрид, иккинчи — тафрид, учинчи — тавҳид...

Агар сўфий сўзининг ҳарфлари нимани билдиради, деб сўрасалар, айтгил: С — кўнгил хилватхонасини омон сақлаш, яъни кўнгил розидан фақат дуст огоҳ бўлсин. У — сирнинг муҳофазаси, яъни ўз сирини шундай сақласинки, шайтоннинг ғоратгор қўли унга етмасин. Бу мартабадан мақсад ихлосдир. Ф — файз олмоқ ва файз етказмай, яъни маърифатда ўзидан афзал кишилардан баҳра олмоқ ва ўзидан ноқис кишиларга бу маърифатни етказмоқ; улуғлардан баҳрамандлик ва ноқисларга фонда етказиш — таҳсил оламининг ҳам хатм этувчиси ва ҳам қабул қилувчиси бўлмоқнинг шарти шу. Ва, нихоят, Й — яқин, яъни шаксиз ишонч-эътиқодга эришиш.

**УЧИНЧИ ҚИСМ: Қиссахонлар ва афсона
айтувчилар ҳақида**

Шуни билки, қисса ўқиш ва қисса эшитишнинг фойдаси катта. Биринчидан, киши ўтган аждодларининг иши ва аҳволидан хабардор бўлади. Иккинчидан, одам ғаройиб ва ажойиб воқеа, саргузаштларни эшитса, фикри ва кўзи очилади. Учинчидан, ўтганларнинг захмату уқубатларидан хабардор бўлса, ҳеч ким бу дунеда ташвиш-ғамдан озод эмаслигини англаб, кўнгли таскин топали, тасалли бўлади. Тўрттинчидан, ўтган подшоҳ давлати ва мулкининг заволини эшитса, дунё молига меҳри сусаяди, бойлик кишига вафо қилмаслигини билиб олади. Бешинчидан, қисса эшитган

беҳад кўп ибрат олади, тажриба орттиради. Бас, маълум бўлдиким, ўтмиш аждодларнинг қиссаларида фойда кўп, агар бўлиб ўтган воқеалар бўлса, айтувчи ва ўқувчи билан бирга эшитувчи ҳам ундан нафъ топади ва агар ғайри воқеъ (тўқима) бўлса, айтувчи учун гуноҳ ҳисобланса-да, аммо эшитгувчи учун фойдали ва савобдир...

Агар қиссахонлик неча хил бўлади, деб сўрасалар, икки хил бўлади деб айтгил: биринчиси — ҳикоят айтиш (ўқиш), иккинчиси — шеърхонлик. Ҳикоя айтишнинг эса, саккизта қондаси бор. Аввал шуки, қиссахонлик бошланганда, агар киши қиссани бошловчи бўлса, у устоз таълимини олган, устоз ҳузурида ўтқарган киши бўлиши керак. Ва агар қиссани тутатувчи бўлса, ўзи мустақил такрорлаган бўлсин, токи эсидан чиқиб, тутилиб қолмасин. Иккинчидан, чапдастлик билан дадил сўзга киришсин, хомлик ва ланжлик кўрсатмасин. Учинчидан, маърака қандай асарни қабул қилишини англасин ва эл рағбати кўпроқ бўлган асарларни танласин. Аммо меъёрни сақласин. Тўртинчидан, ҳикоя давомида насрни гоҳи-гоҳида назм билан қўшиб олиб борсин, лекин бу эшитувчиларга малол келмайдиган даражада бўлсин. Улуғ устозлар: назм қиссахонликда бамисоли таомга солинадиган туздир — агар кам бўлса, таом таъмсиз бўлади ва агар кўпайса, пўр бўлади деганлар. Бас, меъёрни сақлаш лозим. Бешинчидан, ёлғон ва ишонарсиз сўзларни гапирмасин, токи элнинг назаридан қолмасин. Олтинчидан, кинояли, тушунмайдиган сўзларни айтмасин, чунки бу эшитувчиларни ранжитади. Еттинчидан, тамаъ билан одамлар жонига тегмасин, гадоилик қилмасин. Саккизинчидан, қиссахонликни тез тугатмасин ва хаддан зиёд чузмасин ҳам урталикни сақласин.

Агар шеърхонлик одоби нечта деб сўрасалар, олтига деб айтгил: биринчидан, шеърни оханг билан ўқисин, иккинчидан, сўзни одамлар қалбига жойлай олеин. Учинчидан, агар бирор мушкул (тушунилиши оғир) байт пайдо бўлса, йиғилганларга уни шарҳлаб, мазмунини изохлаб берсин. Тўртинчидан, эшитувчига малол келадиган иш қилмасин. Бешинчидан, гадоилик қилмасин, муболағали қасамлар ичмасин. Олтинчидан, ўқиган шеърнинг муаллифини маърака охири ёки бошида тилга олиб, дуо қилсин...

ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР
(1483-1530)

Заҳириддин Муҳаммад ибн Умаршайх мирзо Бобуришох Андижонда туғилган. Ўн икки ёшида Фарғона тахтига ўтирган ва умрининг асосий қисми от устида (жангу жадалларда) ўтган. 1508 йили подшоҳ деб эълон қилинган, 1526 йили эса Ҳиндистонда буюк империя қурган. 1530 йили Аграда вафот этган, васиятига кўра, қабри 1533 йили Қобулдаги "Боғи Бобур"га қўчирилган.

Бобуришох катта адабий-илмий мерос яратган бўлиб, унинг шеърлар мажмуаси, "Бобурнома" номли тарихий-ҷомусий асари машҳурдир. "Аруз рисоласи", "Илми мусий", "Ҳарб иши" номли рисоалар ва "Хатти Бобурий" номида янги алифбо тартиб берган. Бобурнинг адабиёт илмига дойр қарашлари, асосан, "Аруз рисоласи"да ва "Бобурнома"да акс этган.

Бобуришох тасаввуф талқинида ҷатор асарлар яратган, наҷибандийлик тариқати валийларидан Ҳожа Убайдуллоҳ Аҳрор таълимотига яқин турган, замонининг уламоси Имом Абзам Даҳбедий Косоний ҳазратларига ўл берган. Ҳожа Убайдуллоҳ Аҳрор Валийнинг "Волидия" асарини шеърӣ таржима қилган, "Мубаййин" исмида диний-тасаввуфӣ асар яратган.

"Мубаййин" исломнинг беш руқни ҳақида бўлиб, унинг бошланғичи «Эътиқодийа» деб номланган. Унда Ҳақ субҳонаҳунинг субутий сифатлари — ҳаёт, илм, иродат, ҷудрат, самъ ва басар (кўриш ва эшитиш), камол ва таҷриба азалга ишорат қилинади. Пайғамбаримизнинг фазилатлари, саҳобаларнинг ғайратлари, охират қупи, номаъи аъмол, мезон, аросат, мавоҳиъ, шафоат, сирот ҳамда бош мавзу иймоннинг шароити ва натижаси ҳақида англатма берилади. "Мубаййин"нинг «Эътиқодийа» руқни тавсия қилинди.

«МУБАЙЙИН»дан

ЭЪТИҚОДИЙЯ

Бисмиллаҳир роҳманир роҳим

Ҳаққа ҳамду сано адо қилдим,
Ҳақ оти бирла ибтидо қилдим.

Ибтидо қилғулиқ не ким бор дур,
Қилмасанг оти бирла абтардур¹.

Қодиру баркамол Тенгридур,
Қоҳир², зулжалол³ Тенгридур.

Ҳар неким қилса ул қилур бешак,
Ҳар неким қилса ул билур бешак.

Мунтазир раҳматиға гумроҳлар:
Муфтахир⁴, қуллуғи била шохлар.

Ямону яхшиға умид андин,
Қўрқмоқ андину навид⁵ андин.

Жисмида ҳар нечаки қил бўлса,
Қил сени эл танида тил бўлса⁶,

Ҳамдиға зокир ўлса ул тиллар,
Деса ҳамдини ойлару йиллар.

Ул барининг каломи бир бўлғай,
Бори ўз ажзиға муқаррир ўлғай⁷.

***Саййидул мурсалиннинг⁸ наътларида
соллалоҳи алайҳи ва салам***

Вожиб ўлди бориға шукри Худой,
Мустафо⁹ бўлди бизга раҳнамой,

Йўлчисиз йўлда ким бора олғай,
Борса аввал қадамда ўқ қолғай.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур_____

Кимки Ахмад кибики бадрақадур¹⁰
Йўлда юз хавф бўлса не боқадур.

Бўйиға чуёт халъати лавлоқ¹¹,
Лот¹² оғзиға илгидин тун чок.

Улдурур анбиё сарафрози¹³,
Қоба қавсайн¹⁴ махрами рози¹⁵.

Менга қилғил шафоъатинг ҳамроҳ,
Не дей ўзга алайка соллаллоҳ¹⁶.

КИТОБ НАЗМИНИНГ САБАБИ

Билгасен эй хўжастае фарзанд,
Жигарим бирла жонима пайванд.

Масъалаларки, ул зарур эрди,
Билмасанг динингга қусур эрди.

Етди кўнглумғаким, йиғиштурсам,
Назм тартибида сиғиштурсам.

То ани забт қилғасен осон,
Ул масойилни билгасен яксон¹⁷.

Тонглалик кундаким, ҳисоб ўлғай,
Менга ажру¹⁸ сенга савоб ўлғай.

Ушбу ниятки, мен қилиптурмен,
Ул масойилки, мен билиптурмен.

Жамжамъида саъю ихтимом қилай,
Сенинг отингға мен тамом қилай.

Бебақо дунё иши сахлдурур¹⁹,
Дин ишин қилғай улки, ахлдурур.

Дину донишда хар кун афзун²⁰ бўл,
Давлату бахт ила Хумоюн²¹ бўл.

Комрон²² бўл жаҳонда, давлат кўр,
Юз туман обрўю иззат кўр.

БЕШ ФАРЗНИНГ ТАЪДОДИ²³

Уламо аксари деди бу мақол,
Чихл²⁴ фарз ўлди мубтади²⁵ аъмол'

Илми фарз элга мисли қарздурур,
Талаби барча элга фарздурур.

Кимки аввал бўлса болиғу²⁷ оқил,
Анга беш фарздур муни билгил.

Бири иймондиру икинчи салот²⁸,
Бу икидин кейин учунчи закот²⁹.

Рамазон рўзасию ҳаж ўтамак,
Фарзи айн ўлди ушбу беш бешак.

Элдин ўлди бориға тоат шарт,
Лек икида бор иститоъат³⁰ шарт.

Ул ики, ҳажнию закотни дер,
Бўлса гар иститоъатинг бор бер.

Эмди бир-бир қилай борин таҳқир'
Ҳақ таолодан ўлса гар тақдир.

АВВАЛҒИ ФАРЗНИНГ БАЁНИ

Бобур, аввалғи фарз кил таъриф,
Ким бор инсонға аввал ул таклиф.

*Заҳириддин Муҳаммад Бобур*_____

Будур иймон мен айтайин, эшитинг,
Ҳар не дер мен ани қўнгулга битинг.

Муъманун бихқаки³² бўлур таҳқиқ³³,
Қилғай иқро^р тил, қўнгул тасдиқ.

ОЛТИ МУЪМАН БИҲНИНГ ЗИКРИ

Олтидур муъманун бих, эй мўъминин,
Айтайин барчасин эшит мендин.

Аввал иймон Худоға келтургил,
Ширк черигин³⁴ замиридин сургил.

Доғи билким малак³⁵ зру^р мавжуд,
Борчаси абду³⁶, Тенгридур маъбуд³⁷.

Бор учунчи китоби иқро^ри,
Тенгри тавфиқ бўлса дей бори.

Яна бил анбиёсини барҳак,
Рўзи охирни³⁸ доғи бил мундоқ.

Яна билгил Худодин, эй ҳамдам,
Яхшилиқ бўлса, гар ямонлиқ ҳам.

Ушбуларким борин деди Бобур,
Билгасенким, муфассали иймондур.

Бу муфассалки, мен дедим холи,
Лек филжумла бор дур ижмоли³⁹,

Шархи бирла борин баён қилайин,
Билмаган бўлсангиз аён қилайин.

АВВАЛҒИ МУЪМАН БИҲНИНГ ШАРҲИ

Будур иймон Худоға келтурмак,
Ширк черигин замидин сурмак.

Айткил, «Ла илаха иллаллох»⁴⁰,
Айт, маъносидин хам ул огох.

Калима ушбудур мунн тўхтат,
Демаги фарз бўлди бир навбат.

Яна мундин кейинки келгусидур,
Бу акойидким, ул дейулгусидур.

Билгилу эътикодни мунча туз,
Жони кўнглунгда мундоғ ўлтурғуз -

Ким Худодур борини хаст эткан⁴¹,
Еру, кўку, баланду паст эткан.

Билки маъбуди босазо⁴² улдур.
Жумлаи халкдин сизо⁴³ улдур.

Ҳар неким бордир, ул яратқандур,
Хастлик жарчасига котқандур⁴⁴.

Бирдиру йўк шерик анинг ишига,
Ўхшамас ҳеч ишта ҳеч кишига.

Эҳтиёжи кишига йўктур анинг,
Ёру ёвар⁴⁵ ишига йўктур анинг.

Бор эдию хамиша бўлғусидур,
Не ким ўлғусидир, не тўлғусидур.

Тенгри кунхиға⁴⁶ банда йўл топмас,
Қачону қанда анда йўл топмас.

Зоти анинг не жавхару не араз⁴⁷,
Ишларида не илату не ғараз.

Тенгрининг зоти, оти элдек эмас,
Феъли бирла сифоти элдек эмас.

*Заҳириддин Муҳаммад Бобур*_____

Ўз бошингча Худоға от демагил,
Ҳам таъаққул⁴⁸ қилиб сифат демагил.

Бор мавсуф⁴⁹ ул сифат бирла,
Ҳам мусаммодурур⁵⁰ ул от бирла.

Ким ўзи они ёд қилғандур,
Ахли дин эътиқод қилғандур.

***ҲАҚ СУБҲАНАҲУНИНГ СУБУТИЙ
СИФАТЛАРИНИНГ ТАФСИАИ***

Бор субутий⁵¹ сифатлари етти,
Ушбуларни салаф баён этти.

ҲАЁТ СИФАТИҒА ИШОРАТДУР

Бири бу еттидин ҳаётдурур,
Ул ҳаётеки бемамотдурур.

Бу ҳаёт эл ҳаётидек эрмас,
Васфи Ҳақ эл сифатидек эрмас.

Тану жондин эмас ҳаёти анинг,
Ўхшамас халқға сифати анинг.

ИЛИ СИФАТИҒА ИШОРАТДУР

Яна бири илмдур сифатларидин,
Олимул ғайб⁵² бўлди отларидин.

Фикру андешадин эмас бу илм,
Касб ила пешадин⁵³ эмас бу илм.

Тоғда тош, тузда қум ададларини⁵⁴,
Анга зохирдурур⁵⁵, билур борини.

ИРОААТ СИФАТИҒА ИШОРАТДУР

Бил учунчи сифат иродатдур,
Билмагай улки бесаодатдур.

Ўт куяр, сув оқар ародатидин,
Сарбасар⁵⁶ ҳар не бор иродатидин.

Хостсиз ўт аро момук куймас,
Оч — ебон олам ошини тўймас.

ҚУДРАТ СИФАТИҒА ИШОРАТДУР

Яна бир васфи Ҳакка қудратдур,
Анда қудратдир, анда қувватдур.

Бори шида билингки донодур,
Ҳар не қилмоқта ҳам тавонодур⁵⁷.

Кўз юмуб очқунча қилур мавжуд,
Кўз очиб юмғунча қилур нобуд.

Ҳар не қилмақта қудрати бастур,
Олату восита керакмастур.

САМЪ ВА БАСАР⁵⁸ СИФАТИҒА ИШОРАТДУР

Яна бил васфи самъу васфи басар,
Илмдин мунда ўзга маъно бор.

Бу эшитмак қулоқдин эрмас,
Ушбу кўрмакта кўз мадад бермас.

Гар қоронғуву, гар ёруғ бўлсин,
Гар йирок бўлсин, гар ёвук⁵⁹ бўлсин.

Кўрару эшитур тафовутсиз,
Ажз⁶⁰ йўқтур жанобида ҳаргиз.

*Заҳириддин Муҳаммад Бобур*_____

КАЛОМ СИФАТИҒА ИШОРАТДУР

Яна бир каломдур сифати,
Баркамолу тамомдур сифати.

Мутакаллимдиру⁶¹ калом била,
Не тилу не оғиз, не ком⁶² била.

Нукталар, харфсиз иборатсиз,
Ҳақ адамға деди ниҳоятсиз.

Адам ул сўз била вужуд ўлди,
Мунча тор ўлди, мунча пуд⁶³ ўлди.

ТАҚДИРҒА ИШОРАТДУР

Еру кўк ҳарне ходисдур,
Тенгри тақдири билки боисдур.

Куфру дин, зуҳду, фиску, яхши-ямон,
Тенгри тақдири бирладур яксон.

Феълингиз ҳар недур билинг андин,
Ямону яхши барча Раҳмондин.

Ямону яхшидир қазоси анинг,
Яхшиғадир вале ризоси анинг.

Зоҳидиға тегар тубан таъбе⁶⁴,
Ёрликлар⁶⁵ фосикини бесабабе.

Зулм эмастур эрур бори шиш хўб⁶⁶,
Адл ила фазл эрур анга мансуб.

ИККИНЧИ МУЪМАН БИҲНИНГ ШАРҲИ

Яна хайли фариштадур билингиз,
Ҳар бириси бир иштадур билингиз.

Бири рокиъдурур⁶⁷ бири сожид⁶⁸,
Бири койимдурур⁶⁹ бири қоъид⁷⁰.

Бири Ҳақ ёди бирла мустағрак⁷¹,
Билмайин Ҳақдин ўзгани мутлак.

Келса гар қатра ёмғуре ерга,
Бор анинг бирла бир малак бирга.

Борса гар зарра туфроғи кўкка,
Ул боришни соғинма ўзлукка.

Ҳар ёғин ёғса, ҳар еле елса,
Ҳар нима борса, ҳар нима келса.

Ҳар бир муаккил⁷² ўлди малак,
Гар ер халидурур, гар аҳли фалак.

Билингизким фаришта хайли бари,
Нарлиғу⁷³ модалиғдин ўлди бари.

Қуфр ила маъсиятни⁷⁴ билмаслар,
Ҳақ буюрғандин ўзга қилмаслар.

Бу малак ичра тўртдур мапғхур,
Отлари савҳалардадур мастур⁷⁵.

Жаброилу иккинчи Исрофил,
Ҳар бирини бир иши тайин бил.

Бор бурунғиси ваҳий келтурган,
Яна бири сур⁷⁶ ичра ҳам сурган.

Бириси ризқ еткурур элга,
Бири эл умрини берур элга.

Нечасини башарға бил тайин,
Хайру шар сабт этарлари ойин.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур_____

Икки тун, икки кун уйу йўлда,
Бири ўнг қўлдаю бири сўлда.

Ҳар сувар рост айлаб ўзларига,
Қўринур аҳли қурб⁷⁷ кўзларига.

Яна баъзи фариштаи раҳмат,
Яна баъзи азоб учун мусбат.

Икиси гўр ичидадур сойил⁷⁸,
Шаклу хайъатлари басе хойил:

Бири Мункир, бири Накирдурур,
Бори ҳукм илгида асирдурур.

Ушбулар бирла сиз ямон бўлманг,
Куфру исёнга ҳамзабон бўлманг.

Бандаликдур буюрса не чора,
Лутф агар килса, сурса не чора.

УЧИНЧИ МУЪМАН БИҲНИНГ ШАРҲИ

Тангрига билки кўб китобдурур,
Анда ҳам лутфу ҳам итобдурур.

Бу кутуб⁷⁹ юздиру яна ўн тўрт,
Кимгаким мункир ўлса тушсун ўрт.

Анбиёга келибдурур бу кутуб,
Умматиға набийлари ўкутуб.

Лек иймон ададға лозим эмса,
Мужмал иймон кутубға келтур бас.

Бу кутубдинки, тўртдир машз`ур,
Бири Тавротдур, бири Забур.

Яна Инжилу яна Фурқондур,
Эмди машхур оти Қуръондур.

Мубаййин

Бу кутубким аларға келди фуруд⁸⁰,
Бири Мусодиру яна Довуд.

Яна Исодиру Мухаммад бил,
Ушбу тартиб ила таъкул қил.

Бу кутубки, дейилди баъзи оти,
Барчасини бил каломию сифати.

Сифати Тенгридин жудо эрмас,
Дема махлукким раво эрмас.

ТУРТИНЧИ МУЪМАН БИҲНИНГ ШАРҲИ

Кимки элтар Худодин элга паем⁸¹,
Ул кишига бўлур пайғамбар ном.

Элга дерлар Худой ахкомин⁸²,
Амр ила нахйу⁸³ ҳар не пайғомин.

Рост йўл элга кўрсатурлар алар,
Яхшилиғ сори элга раҳбар алар.

Ушбу хайл ўлмаса далолатта,
Қолғай эл куфр ила залолатта.

Бордурур жумлайи анбиё маъсум⁸⁴,
Журму исён алардадир маъдум⁸⁵.

Зиллате топса гар бирисига йўл,
Сахву нисён⁸⁶ била экандир ул.

ИШОРАТ АНБИЕНИНГ ФАЗИЛАТЛАРИҒА ВА ҲАЗРАТИ МУҲАММАДНИНГ АФЗАЛИҒА АЛАЙҲИССАЛОМ

Анбиё Тенгри танглағанлардур,
Барча эл тан бу хайл жонлардур.

*ин Мухаммад Бобур*_____

Бордурур борча элга фазллари,
Хоҳ бўлсин фаришта, хоҳ пари.

Борчанинг афзали Мухаммаддир,
Борчанинг акмали⁸⁷ Мухаммаддир.

Борчанинг фазлини йиғиштурсанг,
Бир кишида борин сиғиштурсанг.

Фазли Ахмадча бўлмағай ул хам,
Бўлмағай Ахмад фазилатидин кам.

Хар набиинингки хужжати бордир,
Бир бўлак хайлу уммати бордир.

Лек, билким, Мухаммади арабий,
Бордурур кофаи улусқа набий.

Жумлаи анбиёға ул хотим,
Борча махкуму улдурур хоким.

Хатм ўлубдир анга пайғамбарлик,
Келмас эмди кишига бу ёрлик.

Осмондин Масих чун келгай,
Шаръи — шаръи Мухаммадий бўлгай.

Даъват эткай улусни бу динға,
Саъй қилгай бори бу ойинға.

Шаръича шаръ бўлмағай тансух⁸⁸,
Қилди хар шаръники бор мансух⁸⁹.

МЕРОЖ СИФАТИҒА ИШОРАТ

Бир кеча Тенгрийнинг иноятидин,
Фазл ила лутфи бенихоятидин.

Уммихоний⁹⁰ уйида эрди расул,
Жаброил осмонидин этти нузул⁹¹.

Жабрбил олдида Бурок⁹² чекиб,
Маркаб эрди Буроку ул рокиб.

Маккадин келди Байти мукаддаска,
Сен бу йўлни соғинмағил қисқа.

Борди андин фалакка майл этти,
Етти кўкка ўшал замон етти.

Анбиё бирла мухталин⁹³ бўлди,
Нуридин жавфи⁹⁴ осмон тўлди.

Кўрди дўзахни, бихиштни хам,
Яхши афёлу⁹⁵ бадсириштни⁹⁶ хам.

Хамрохи ожиз ўлди бормоктин,
Эмас эрди бу ажз ҳормоктин.

Кўргуликларни бордию кўрди,
Эшитур сўзини Ҳаққа эшиттурди.

Уйғоқ эрдию Ҳақ бу лутф этти,
Ҳеч ким етмаганга ул етти.

Келди андин чу завқ бирла бери,
Совумайдур эди хануз ери.

Шак бу ишта кечурма кўнглунгда,
Фикри фосид эвурма кўнглунгда.

Борча Тенгри кошуда осондир,
Қудрат олдида ақл хайрондир.

*ИШОРАТ АНГАКИМ ҲАВОРИҚИ⁹⁷ ОДОТҚА
ҲАР МАҲАЛДА БИР ОТТУР⁹⁸*

Ҳарки одат зоҳир этса киши,
Билингизким анинг недир бу иши.

*Заҳйриддин Мухаммад Бобур*_____

Анда гар даъвойи нубувваттур,
Билингиз анга мўъжиза одир.

Йўкса анинг оти кароматдир,
Ақлда ушбу ишта хайраттур.

Мубтадиъдин" хавориқи одот.
Зоҳир ўлса билинг недир анга от.

Бордир ул макр ёхуд истидрож¹⁰⁰
Шахрдин айлангиз ани ихрож¹⁰¹.

***БАШАР ЖИНСИ МАЛАК ЖИНСИНИНГ
БИР-БИРЛАРИГА ФАЗИЛАТЛАРИНИНГ БАЁНИ***

Билгил афзалдурур хавоси малак,
Мўъминин оммасидин эрмас шак.

Бордир афзал малак авомийдин,
Оммайи мўъминин муни бил чин.

***ИШОРАТ АНГАКИМ МУҲАММАД УММАТИ АФЗАЛИ
УМАМДИР ВА УММАТЛАРИ ОРАСИДА ХУЛОҒОЙИ
РОШИДИН АЗИЗУМУҲТАРАМДУР***

Чун Мухаммад набийлар акмалидур,
Уммати ҳам умамнинг афзалидур.

Уммати ичра кўптур ахбоби,
Боридин яхши олу асҳоби¹⁰².

Бор Абу Бакр жумлаи умматқа,
Лойику яхшироқ хилофатқа,

Бўлди андин кейин халифа Умар,
Бор эди ушбу ишга ул фархур¹⁰³.

Яна Усмон била Али эрди,
Ушбу тўрт уммат афзали эрди.

Икиси шайху икиси хатанайн¹⁰⁴,
Бердилар дин ишига зийнату зайн.

Кимки шайхину анбиёни сўкар,
Қонини ўз илиги бирла тўкар.

Сўккучи шаръ аро бўлур кофир,
Тилимизни сен асра, эй Қодир.

Бовужудеки¹⁰⁵ шаръ этар такфир¹⁰⁶,
Ўлум ўлғай бу журм¹⁰⁷ ға таъзир.

Яхши денг жумла олу асхобин,
Васф этинг барча ёру ахбобин.

Яхши денг, яхши хам кўрунг борини,
Иззу¹⁰⁸ таъзим ила сўрунг борини.

Жумлани яхши эътиқод қилинг,
Барчасин яхшилиққа ёд қилинг.

Чун хилофат Алиға топти қарор,
Тушти асхоб аро хилофи никор¹⁰⁹.

Ҳақ Али жониби эди анда,
Ким хилоф этти, бўлди шарманда.

Ул хилоф эрди ноҳақу ботил¹¹⁰,
Лек аларға тегурмагайсен тил.

Икиси эрди ул мубашширадин¹¹¹,
Ким бу навъ эттилар хато орадин.

***ИШОРАТ АНГАКИМ АҲЛИ ҚИБЛА
ТАКФИРИ ЖОИЗ ЭРМАСТУР***

Ҳар неким, Тенгридин кетурса расул,
Ҳар кишиким, аларни қилса қабул,

Ул киши аҳли қибладир, билингиз,
Они кофир демакни бас қилингиз.

Гарчи қўб залму қўб хато қилса,
Мубтадиъ бўлса юз ҳаво қилса.

Ҳукм қилманг анинг шақоватиға¹¹²,
Дўзахлиғ битимангиз отиға.

Гар киши бўлса солиху обид,
Туну кун бўлса қойиму сожид.

Амрлар тарк қилмаса харгиз,
Нахийлар зохир этмаса харгиз.

Ҳукм қилманг ани саодатлиғ,
Демангиз ани жазм жаннатлиғ.

Магар ул унки дўстдори илох,
Жаннатликларига бўлди гувоҳ.

Яна жаъмени хазрат оллидин,
Бил мубашшир набий мақолидин.

ИШОРАТИ ИМОМҒА

Дин ишиға қўб эҳтиром керак,
Олам аҳли аро имом керак.

Лойиқ эмас бу ишга эга киши,
Керак ушбу имомингиз Қураший.

Мубаййин

Подшоҳдирки шаръ имом деди,
Ушбу элга «халифа» ном деди.

Халқ аро кимки подшоҳдурур,
Тоатин қилмасанг гуноҳдурур.

Магар ул ишки маъсият бўлғай,
Қилмасиға анинг жихат бўлғай.

Подшоҳе агарчи золимдурур,
Аҳли ислом ичра ҳокимдурур.

Анга қилмоқ хуруж бўлди ҳаром,
Будурур шаръ ичра рабту низом.

Бу имом истамак шарият аро,
Кимга вожиб бўлур экан оё.

Саркаш¹¹³ эл ушбуни хавас қилмас,
Сойир¹¹⁴ элнинг бу илгидин келмас.

Гар барийн бўлсалар мунга ҳукком¹¹⁵,
Кимни қилсинлар ўзларига имом.

Ҳар кишиким, бу ишни қилмайдир,
Салтанат шевасин не билсин ул.

Мулк вайрон бўлуриға не шак,
Динға ҳам қўб ҳалал бўлур бешак.

ИШОРАТ ТҶҲҲТ ИМОМҲАКИМ МУҚТАДОЙИ¹¹⁶ ДИНУ ПЕШВОЙИ АҲЛИ ТАБЬИИНЛАР

Билки, бу тҲҲрт имом барҳақдир,
Ким алардин бу динға равнақдир.

Бу имомеки шаръ адосидурур,
Дин ила шаръ муқтадосидурур.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур_____

Бириси бу Халифа Нуъмондир,
Яна бири Шофиъ пурдондир¹¹⁷.

Яна бири Молику яна Ахмад,
Қилдилар жаҳд шаръ аро беҳад.

Хар бирига мутобиъу, ҳампай¹¹⁸,
Даражоту нажот хуб топғай.

Тенгридин бизга қўб латифадурур,
Муктадомиз Абу Ҳанифадурур.

Тенгрига шукурлар дейинг яксон,
Қилди бизларга ишин осон.

***ИШОРАТ АНГАКИМ ЗОҲИДУ ФОСИЦ
ВА ЯХШИЮ ЯМОН ОРАСИДА
НАМОЗ ЖОИЗАУР***

Фосике бўлса, бўлса ё зохид,
Золиме бўлса, бўлса ё обид.

Жоиз ўлдики ул имом ўлғай,
Муктадонинг иши тамом бўлғай.

Қайсидир бу имом эшитинг роз,
Бу имом ўлди элга беш намоз.

БЕШИНЧИ МУЪМАН БИҲНИНГ ШАРҲИ

Яна охир кунининг иймони,
Будир айтай, эшитингиз они.

Бурноғи манзил анда гўрдурур,
Гўр элидин Худойи сўрдурур.

Ул сўрикчи икки фариштадурур,
Ким, бурун бўлди отлари мазкур.

Мубаййин

Дер, Худойинг, пайғамбарнинг кимдурур,
Динингу роҳу раҳбаринг кимдир ?

Гар жавобини басавоб дегай,
На алам кўргаю на ғусса егай.

Қабрини кенг Худой қилғай анга,
Равзан учмоқ сари очилғай анга.

Кеча-кундуз анга аён бўлғай,
Ким ери равзада¹¹⁹ қаён бўлғай.

Гар жавобини яхши айтмаса,
Тенгри анинг сариға қайтмаса.

Бошиға оҳанин чумок егай,
Раҳмату айши ал-фироқ дегай.

Уйини топқонида гурз асари,
Эшитур ғайри одамею пари.

Гар парию башар эшиткайлар,
Ғуссадин жонларин эриткайлар.

Қабр ул навъ зўр ила сикқай,
Ҳар бирига сўнгаларин тикқай.

Равзан ўлғай анга сақар¹²⁰ сариға,
Юз туман шўру шар¹²¹ сариға.

Ерини дўзах ичра кўргай ул,
Ғах ўту ғах ях ичра кўргай ул.

ИШБОРАТ ИСРОФИЛ АЛАЙҲИССАЛОМНИНГ СУРИҒА

Даври охири чун ёвуклашса,
Умр паймонаси бори тошса.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур_____

Амр бўлғай Худойдин бекийл¹²²,
Дамни сур ичра сурғай Исрофил.

Шамъдек ўлғай эл бу дам бирла,
Хам адам бўлғай эл дам бирла.

Холий ўлғай бу халкдин олам,
Умрлар бўлмағай бани Одам.

Яна бўлғай Худойин маъмур,
Сур аро дам суарга сохибсур.

Зинда¹²³ қилай борини бир дамда,
Ҳеч ўлук қолмағай бу оламда.

Ҳашр ўлур¹²⁴ мўъминин бу суратта,
Балки мундин латиф хайъатта.

ИШОРАТ НОМАИ АЪМОЛҒА

Ушбулардин кейин будир ахвол,
Келгуси элга номаи аъмол.

Суъадонинг¹²⁵ ўнг илгидин келгай,
Анда ул эл саодатин билгай.

Ашқиё¹²⁶ номасинки тергайлар,
Орқадин сўл иликка бергайлар.

ИШОРАТ МЕЗОНҒАДИР

Яна мундин кейин тарозу бор,
Тоат-маъсийини тортув бор.

Кимгаким оғса паллаи тоат,
Билгай учмоғлиғини ул соат.

Кимгаким оғса паллаи исён,
Қолгай ул лаҳза беҳушу ҳайрон.

ИШОРАТ АРОСАТНИНГ¹²⁷ МАВОҚИЪИГА

Аросат ичра мавқуф илик эмиш,
Ҳар бирида бўлур савол бир иш.

Тез ўтар кимки берса яхши жавоб,
Йўқса йиллар чекар азобу уқоб¹²⁸.

Баъзи элгаки Тенгри лутф эткай,
Беҳисоб учмоқ ичра еткай.

***ИШОРАТ АНГАКИМ ШАФОАТ ЭШИГИ
АВВАЛ ҲАЗРАТИ РАСУЛДИН ОЧИЛҒАЙ,
ЯНА ҲАР КИМГА ҲАҚ ААСТУР БЕРСА
УЛ ШАФОАТ ҚИЛҒАЙ***

Мўстафодур билингки умматқа,
Эшик очкай бурун шафоатқа.

Яна ҳар кйшиға Ҳақ берур дастур,
Кўнгли истарға шафиъ бўлур.

ИШОРАТ СИРОТҚА¹²⁹

Аросат аҳликим, булардин ўтар,
Дўзах устида кўпругига етар.

Инчка қилдин, қиличдин итиг,
Борчаға лозим андин ўтмалик.

Жину, инсону, мўъмину кофир,
Бўлғай ул кўпруг устига ҳозир.

Ки оёқ кўйса кофир ул дамда,
Ерини кўрғай ул жаҳаннамда.

Ўткучи ўт ичида ғарк ўткай,
Мўъмин андин мисоли барк ўткай.

Баъзи эл елдегу гахе қушдек,
Баъзи элга кўрунгай ул тушдек.

Кимгаким бўлса заъифлиғ иймон,
Ўтмаги андин ўлмағай осон.

Бири эмаклабу бириси юруб,
Йикила, кўпа, бир пўя уруб.

Баъзи аввал кадамда ўк бергай,
Баъзи ўртасиға етиб хорғай.

Баъзи охир кадамда йиқилғай,
Йиқилиб дўзах ичра тикилғай.

***ИШОРАТ АНГАКИМ УЧМОХ БИЛА ТОМУҚ¹³⁰
ҲАҚДИРУ МУШРИКНИНГ³¹ МАНЗИЛИ ТОМУҚ
ВА МУЪМИННИНГ МАҚОМИ УЧМОХДУР***

Билки учмох билан томук ҳақдир,
Мўъминнинг мақоми учмохдир.

Кимки ул бўлса мушрику кофир,
Манзил этти томук анга кодир.

ИШОРАТИ ДЎЗАХҚА

Кимки дўзахқа тушса кофирдин,
Чикмағай жовидон ўшал ердин.

Ҳар азобеки эл тасаввур этар,
Дўзахларға ул азоб етар.

Тушса гар мўъмин жаханнамға,
Гунахича колур ўшал ғамға.

Ё шафие шафоат эткай анга,
Манзиле жаннат ичра еткай анга.

Ё Худо анга маҳзи¹³² лутф эткай,
Андйн ул меҳнату алам кеткай.

Кймки мўьмин борур бу оламдин,
Қутулур билки, жовидон ғамдин.

Гунахича агарчи ранж етар,
Лек охир биҳишт сари кетар.

ИШОРАТ ҲАВЗИ КАВСАРФА

Яна билгилки ҳавзи кавсардир.
Анда юлдузча зарфлар¹³³ бордир.

Пулдин¹³⁴ ўтиб бу су(в)да турғайлар,
Халкнй бу су(в)ға чўмулғайлар.

То йўлғай томук ғуборидин,
Кўнгли тинғай бу лаҳза боридин.

Тинибон кўнгли боргай учмоҳка,
Юз туман шукрлар дегай Ҳаққа.

ИШОРАТ БИҲИШТҚА

Даража жаннат ичрадир секкиз,
Тенгри гар лутф қилса, еткайсиз.

Тенгри жаннатқа кимниким тергай,
Амалға яраша ер бергай.

Анда хуру, қусуру¹³⁵ ғилмондур¹³⁶,
Неча лаззатки акл хайрондур.

Ҳар фароғатки эл хаёл етар,
Андин ортиқ биҳишт элига етар.

Муҳаммад Бобур

Жовидон¹³⁷ ерларида бўлғайлар,
Ғам била ғуссадин қутулғайлар.

Барчадин яхши лаззати дийдор,
Бизга қилғай насиб, ё Ғаффор.

ИШОРАТ ИЙМОН ШАРОИТИҒА

Билки, иймон шаройити бордир,
Ахли иймон аро мукаррардир.

Бириси ғайбқа кетур иймон,
Бўлди иймон йаъси бедармон.

Ғайб оламини хоссайи Ҳақ бил,
Сўз будир шаръ ичра мундоқ бил.

Яна Ҳақдан керак умид ила бийм,
Муни деб юрма бор Худойи карим.

Яна билгил ҳалол, ҳақни ҳалол,
Бир ҳаромини ҳам ҳарому вубол.

Тенгрининг душманиға душман бўл,
Тенгрининг душманиға душман бўл.

ИШОРАТ ИЙМОННИНГ НАТИЖАВУ ҒОЙААСИҒА

Кимки, иймон буларға келтурса,
Ушбу деганлар устида турса.

Қутулар бандалиқтин, ўлмақтин,
Таламоқтин, жихоти бўлмақтин.

Дунявийдир буларни ёд олингиз,
Ухравийни дейиш қулоқ солингиз.

Жовидоний азоб ила меҳнат
Кўрмасу оқибат борур жаннат.

КИТОБ ХОТИМАСИ

Шукур лиллоҳ муродима еттим,
Фарзи аввал сўзни тамом эттим.

Бу эди сунний элга муътақидот,
Ким, баён айладим борини бот.

Бу масойилки, мен баён эттим,
Бу ақойидки, мен аён эттим.

Дерлар аслияйи эътиқодиййа,
Мункир¹³⁸ ўлғай инодиййа.

Қолған ул тўрт фарзи шаръиййа,
Амалиййа дейилди фаръиййа.

Тенгри тавфиқи бўлса дей барини,
Кўрсатай анда ҳар амал ерини...

СЎФИ ОЛЛОҲЁР (1644-1721)

Сўфи Оллоҳёр (манбаларда Эшон Сўфи номи билан ҳам машҳур) Самарканднинг Мингал кишлоғида туғилган. Ўн ёшларида Бухорога ўқишга боради, 25 ёшида Бухоро божхонасида божгир бўлиб ишлайди. Кейинроқ Шайх Наврўз кўлида 12 йил таҳсил олади. 1721 йилда Сурхондарёнинг Вахшивор кишлоғида вафот этган. Сўфи Оллоҳёр ҳаёти ва ижоди ҳақида Мутрибийнинг "Тазкирату-ш-шуаро", Мулла Содик Самаркандийнинг "Риёзу-ш-шуаро", Муҳаммад Амин Насафийнинг "Мазҳару-л-мусаннифин" каби асарларида маълумотлар келтирилган.

Сўфи Оллоҳёрнинг «Маслаку-л-муттакийн» («Таъводорлар маслағи»), «Саботу-л-оғизин», «Махзану-л-мутеъин» («Мутеълар хазинаси»), «Муроду-л-орифин» асарлари мавжуд. «Баёзи аламишьяда 73 шеър бор.

Сўфи Оллоҳёрнинг машҳур асари «Саботу-л-оғизин» бўлиб, Саудия Арабистони, Покистон, Туркия каби мамлакатларда чоп этилган. Вир неча марта шарҳлар ёзилган. Асар дастлаб форс-тожик тилида ёзилган. Кейинчалик Сўфи Оллоҳёрнинг ўзи уни узбек тилига шеърӣ услубда таржима қилган. Ҳажми 12000 байтдан ортқ. «Маслаку-л-муттакийн» асари нақибандия тариқати муҷаддидия кўли (тармоғи)нинг назарӣ манбаси ҳисобланади. Унда сулук одоби, мурид ва мурушид муносабатлари янғича талқинда баён қилинган.

«МАСЛАКУ-Л-МУТТАҚИН»

БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИМ

«Роббана ла туахизна ин насина ав ахтоъна» — оятидан кейин «Сипос ва шукри бекиёс ул Худойғаким¹ ...

Ҳамд ва дуруддин сўнгра бу бандаи гуноҳкор Худонинг раҳматидай умидвор осий ва жофи² қулдин маъруз³ шулким, шайхул машойих, зотлари барокотлик, хужаста⁴ сифатлик, мутаолий даражотлик, нусрат⁵ одоблик, фаришта сиёдлик⁶, хуршид қулохлик⁷, авлиёлар далили, уламолар далири⁸, боргоҳи⁹ илоҳийнинг махрами, ҳасаби¹⁰ саййидийнинг ҳамдами, йўл кўрсатувчилар пешвоси, тақводор ва парҳезкорлар муктадоси¹¹, масъалаи румуз (рамз)ларин очқучи, орифлар сарвари ва машойихлар раҳбари, расул алайҳиссалом шариатларин барпо қилғучи, илми ҳол ва илми қолнинг комили ва оят-ҳадис ва амри маъруфнинг олими, диннинг ривожии, авлиёлар тожи, ҳар бир сўзи мамлакатлар хирожи, «соҳибул каромати вал қушофоти жомии-л-фуруъи вал-усули ва ходиил-манқули вал-маъқул»¹² фақоҳатпаноҳ ва диёнат дастгоҳ, ҳазрати эшон Сўфи Оллоҳёр Мингалий¹³ қуддиси сирруху «Маслаку-л-муттақин»ни тасниф қилиб, «Саботу-л-оҷизин»да меҳрибон бўлган эканлар.

Байт:

*Бишлди форсий тилдин китобе,
Тамом анда масоилни ҷавобе.
Ҳама таҷвову фатвонинг баёни,
Ўн икки мингдин ортиқ байти они, —*

деган меҳрибонликларин бир неча камқувват ва форсийдин беҳабар толиблар кўруб, бу зарраи бемиқарр ва кам бизоат¹⁴ зоҳир ва ботинда нобино ва лангпо (чўлок) фақири ҳақир Ҳафиз Хўжанинг ўғли Қўзи Хўжаи бефаросат ва кам каёсат¹⁵ нолойикни бу амри шарифга, лойиқ кўриб, илтимос

Сўфи Оллоҳёр

қилдиларким: «Ҳазрати Эшон Сўфининг бу китоби табаррукларидан бизлар беҳабармиз. Керакким, туркий бўлса, бизлар ҳам фаҳм қилиб, баҳра олсоқ ва ҳол-қувватимиз боринча амал қилсоқ ва бизлардин сўнгиларга ҳам нусха бўлур ва тақи неча толиблар йўл топиб, Худойи азза ва жалла тавфики бирла йўлга кирсалар», — деб илтижо қилгандин кейин бу фақири бебаҳра заруратдин «Аз зарурату юбиҳул маҳзуроти» (зарурат манъ қилинганларни мубоҳи)ни ёдға олиб, ҳазрати қутби авлиёнинг руҳи покларидин мадад талаб қилиб, «Маслаку-л-муттақин»ни туркий қилмоққа игуруъ қилдим...

Ҳикояти Абу Ҳафзи Кабир роҳматуллоҳи алайҳ

Хожа Абу Ҳафзи Кабир роҳматуллоҳи алайҳдин ривоят Қилўрлар: Абу Ҳафзи Кабирга пирлари «Бухороға бориб, ҳалойикқа йўл кўрсатинг ва насиҳат қилинг», — деб ижозат бердилар. Шундан кейин Хожа Абу Ҳафз хотинлари билан машварат қилиб: «Мен эмди Бухороға бориб ваъз айтишим керак», — дедилар. Хотинлари кўб меҳрибонлик бирлан айдилар: «Эй улуғлар имоми, мундйн илгари эгасиндин сўрамай бирор нарса еб эрдингизми?». Хожа айдилар: «Норасидалигимда бир кун оташпараст кофирлар кўчасидин ўтарда уларнинг саройиға кириб гандано (пиёз ва саримсоққа ўхшаш ўсимлик)нинг баргини берухсат узиб олиб едим. Хотин сани саволинг бирла эсимға ул гуноҳим келди, бўлмаса ёдимда йўқ эрди. Мисраъ:

Чиқиб эрди эсикдин ул гуноҳим.

Хотин айди: «Эй хожа, бир кишининг ганданосининг ҳақи сизнинг елкангизда экан, бирор кимсага насиҳат қилсангиз, нафасингиз таъсир қилмас. Бу гуноҳкорлик бирла уёлмайсизми Бухороға бориб ваъз аитарман дегани?» Хожа бу сўзни эшитиб, ул ганданонинг эгаси тарафига ошиқиб, шошиб югурди. Кўзларидин ёшлари оқар эрди. Хожа ганданонинг эгасини топиб: «Рози бўл», — деб кўп ялиниб-ёлворди. Эгаси асло рози бўлмади. Хожа айдилар: «Эй биродар, ўша баргй ганданоинг ҳақи учун майли юз танга берай?» — дедилар, барибир қабул қилмади. Охир-оқибат ул одам: «Эй хожа,

эртага рози бўлиш бўлмаслигимнинг жавобини айтгаймен», — деб уйига кетди. Хожа шул тун Худога зор-зор йиғлаб: «Худое, тонгла қиёмат санга не жавоб берурман», — дер эди. Сўнгра ул оташпараст, ўз хотинининг олдига бориб ўтган воқеаларни бир-бир баён қилди. Хотин бу воқеаларни эшитиб, ўрнидан сачраб туриб айтди: «Бир барги гандано учун ул одам мундоғ таваллолар қилиб, қизил юзин сандек динсиз кофир олдида сарғайтирган экан, унинг дини ҳақ дин экан, унинг динин ихтиёр қилғил, ҳақиқий дин ўша дин экан!» — деб иковлари дод-вой солиб йиғлашдилар. Бу қоронғу олам кўзларига равшан бўлди. Буларнинг холини кўруб, бўлган воқеаларни эшитиб, унинг барча хеш акраболари, туғишганлари — ҳаммалари мусулмон бўлдилар. Ул олийжаноб, муаллиял алқоб¹⁶нинг бир қўрққанларидин ва арзимас нарсадин парҳез қилганлари сабабидин ул шаҳарда бирор кофир қолмай барчаси мусулмон бўлдилар.

*Ҳикояти Ибн Мукаддар
роҳматуллоҳи алайҳ*

Ибн Мукаддар роҳматуллоҳи алайҳ намоз вақтида ўзлариндин кетди. Бир соатдин кейин ўзларига келди. Халойиқлар бу ҳолат сабабини у зотдин сўрадилар. Ул шохбоз яхши бахтлик эрдилар, айдилар: «Эй биродарлар, бир улуғ гуноҳим ёдимға тушди. Бир замонлар бир жойга боратурур эрдим, ногоҳ бир боғ ёнидин ўтдим. Юзимни ул боғ тарафиға қаратдим ва ижозатсиз гулларидан искадим. Қиёмат бўлгач, Қахҳор отлиғ Худойим бу ёмон феълимдин савол қилиб: «Эй бандам, дунёда бандалик лофини урдинг, на учун бировнинг боғидаги гулини сўрамай искадинг? — деса, мен шарманда ул вақтда на жавоб бергайман, не учунким азоби қаттиғ ва ҳайбатликдир».

Эй биродарлар, Ибн Мукаддар бир гулни узмай ва боққа кирмай ислаганига мундоғ хасрат ва надомат қилиб пушаймон еб, эсидин кетиб йиғлади. Вой, сиз ва биздек юзи қора, ҳоли табоҳ¹⁷, гумроҳлар ахволиғаким, қиёмат куни ҳаммани ғамга соладиган ғам ели туради. Яъни Савол-жавоб бошланганда, Худонинг қахридин юлдузлар тўкилғай, мундоғ офтоб ёруғлиғи бирла қоп-қаро бўлғай ва бу маҳкам тоғлар ва ерлар юнгдак титилиб кетгай ва бунингдек улуғ осмон тешиқ-

тешик ва пора-пора бўлғай. Ул қиёмат кунининг ваҳмидин ёш баччалар қариб қолғай, ул вақт эркаклар ва хотинлар парвонадек саргардон бўлғай. Ва яна беҳишт ва дўзахни ошкор қилур ва тарозуни ва сиротни тайёр қилур, Ҳазрати Худойи таоло ҳалол ва ҳаром, шубҳали нарсалардан сўрар: «Не учун мундоғ гуноҳлар қилдинг? Мен — сенинг Худойинг амримни буюриб ва наҳйи¹⁸ дин сени қайтарған эрдим ва барча аъзоларинг саломат қилған эрдим. Ўз фойдангни билмасдин, не учун ўзингга зиён қилдинг?» деса, шармандаликдан бўлак на жавоб берурмиз. У вақтда бир катра сувдан¹⁹ яралган биздек инсонларнинг холига вой! Магар Худойи азза ва жалла гуноҳимиз устига авф пардасини ёпса, нажот топурумиз. Ва агар қудратли ва бағишловчи Худойи азза ва жалла гуноҳимизни авф этмаса, азобға лойиқ юзи қаролардин бўлурмиз...²⁰

<...> «Илоҳи, жамии уммати Мухаммадға, хусусан, бу камина фақири ҳақир котибга охир дамда иймон рўзи қилғайсан. Омин ва роббул оламин. Бирохматика ё архамар роҳимин. Оллоҳум мағфирли вал валидайя валижамиъил мўъминина вал мўъминот вал муслимина вал муслимот. Ал аҳёу минҳум ва амвот. Иннака мужибуд даъват ва мунзилул баракот ва қозийул хожот»²¹.

Сана 1283²².

Бобораҳим Машраб
(1653-1711)

Улуғ узбек шоири, тасаввуф адабиётининг етук намояндаси Бобораҳим Машраб Мулла Вали оиласида (1653) дунёга келган. У Мулла Бозор Охунд қўлида ўхйиди. 1665 йилда Қашкарга Офок Хожа ҳузурига бориб билимини янада чуқурлаштиради. 1673 йилдан бошлаб умрининг охиригача каландарларча ҳаёт кечиради. Балх ҳокими Маҳмуд Қатағон томонидан (1711) дорга осилади.

Мажзуб Намангонийнинг "Тазкирату-л-авлиё", Исҳок Боғистонийнинг "Тазкираи каландарон", Малехо Самарқандийнинг "Музақкиру-л-асҳоб" каби тазкираларида, Ҳакимхон тўранинг "Мунтахабу-т-таворих", Мирза Олимнинг "Ансобу-с-салотин" асарларида ҳам шоир ҳақида айрим маълумотлар учрайди. Машраб ҳақида мукамалроқ тасаввур ҳосил қилувчи манба "Қиссаи Машраб" («Шоҳ Машраб», «Девонаи Машраб» номлари билан ҳам учрайди)дир. Унинг кўпгина кўлёзма ва тошбосма нусхалари мавжуд.

Машраб асарлари бир неча марта чоп этилган (1958, 1960, 1963, 1971, 1979, 1990). Шоир мероси "Қиссаи Машраб"оркали етиб келган. Асарда Риндий, Умар, Маҳваш, Зинда ва Мансур тахаллуслари ҳам учрайди.

"Мабдаи кур" ва "Киме" асарлари муаллифлиги борасида мунозара мавжуд. 1997 йилда " Мабдаи нур" (Жалолiddин Румий "Маснавийи маънавий" сига шарҳ) Бобораҳим Машрабнинг асари сифатида чоп этилди.

Машрабнинг тасаввуфий ҳаёти ва каландарийлик тарзати ҳақида маълумот берувчи арзирли манбалардан бири бўлган Исҳоқ Боғистонийнинг «Тазкираи каландарон» асаридан намуналар берилди.

ИСҲОҚ БОҒИСТОНИЙ
«ТАЗКИРАИ ҚАЛАНААРОШ»дан

Бисмиллаҳир роҳманир раҳим

Факир Исҳоқ ибн Зиёвуддин ибн Искандар Иброҳим Боғистоний¹ ушбу китоботни битмоққа жазм килдим. Мазкур китобни битилмоғига боис шулдирки, шаҳри Наманганда етти йил хазрати бузруквор Мулла Бозор Охунд² мадрасаларида сабоқдошим бўлмиш Раҳимбобо Машраби мажзубнинг фожеъ қисмати борасинда ривоят қилмиш Пирмат Сеторий³нинг даъвати бу факир илқига калам олмоққа рағбатлантирмиш. Вақтики, Раҳимбобо Намангандин дили озор чекиб, Кошғар сафарига отланди. Пирмат Сеторий девонаваш Раҳимбобога бўлган камоли эътиқоди ва садоқати туфайли унга ҳамсафар бўлмишди. Ул оташнафас шоири замон Раҳимбобо Пирмат Сеторий (билан) бирга Хўжам пошо⁴ даргоҳларида етти-саккиз йил чин эътиқод ва садоқат ила хизмат адо этмишдилар. Хазрати Хўжам пошонинг муборақ нафаслари боис Раҳимбобо Машраб тахаллусига сазовор бўлмишди. Ва лекин ароға совук сўз тушмушдики, Машраби мажзуб Хўжам пошо даргоҳидан қувилмишдир. Жони ичиға сиғмаған разолат ва қабоҳатнинг кушандаси бўлмиш Машраби мажзуб забониндин куп оташнок абёт⁵ бунёдга келмишдики, ўқуған, эшитған ва мағзини чаққон халойиқ бу оташнок абётларнинг шайдоси бўлмишди. Илло замона зўрлари Машраби мажзубнинг абётларини хуш кўрмадилар. Қай маконга бормасин, унинг азиз ва табаррук бошиға маломат тошлари ёғилди, дашном ва даккилар бўрониға йўлуқти. Шу боисдан бўлса керак, Машраби мажзуб абётларида кўп афсус ва надомат бирла демишларки:

*На ҳолатдур, аё дўстлар, ажаб ҳайрона Машрабман,
Кўролмай гулузоримни баса гирёна Машрабман.*

*Қаландарваш бўлуб доим, эшикларда фиғон айлаб,
Халойицға бу оламда баса афсона Машрабман.*

*Фалакнинг жабридин юрмак аламдир кукусима дилбар,
Тараҳхум айлабон кўргил жароҳатхона Машрабман.*

*Висолини талиб қилсанг, огоҳ бўлғилки, эй Машраб,
Кеча-кундуз қарор олмай ажаб афғона Машрабман.*

*Халойиклар мени қулар ёмон деб ҳар шаҳар борсам,
Ажаб тажзуб, ажаб мардуд⁶, дили вайрона Машрабман.*

Алғараз орадин кўп неча фурсат ўтмишди. Фақир Мадраса таълими ихтимомига етказиб ўз кентим Боғистонда жойнишин бўлмишмен. Биродарим Раҳимбобо ўзи каби қаландарлар ҳамкорлиғинда бир ерда қарор топмай, ўлкаю вилоятларда саргардону сарнигун⁷ умргузорлиғ қилиб юргани ҳақкинда гоҳ-гоҳ хабарлар эшитмиштим. Вақтики, биродаримдан айрилганим фурсатида йигирма йиллар ўтмишдики, бир баҳор айёмида Пирмат Сеторий Боғистонга ташриф буюрмиш. Вале, бисер ғамгин, ғамбода, вужуди фирок оташида, чашми хунбор. Неча фурсат сукутдан сўнг Машраби мажзубни Балх ҳокими Махмудбек Қатоғон⁸ мансурвор⁹ сиёсат дориға тортмиш, тарихин барча тафсилотлари ила ҳикоят қилмиш. Пирмат Сеторий баҳор ва ёз фаслида фақирнинг камтарин хонасинда истиқомат қилмиш. Шу аснода устоз бузрук Шох Машраби мажзуб ила турли ўлкалар, юртлар, мамлакатларда бошларидин кечирмиш хаводис фожеъ, бузруквор Шох Машраби мажзубнинг табаррук ашъор дафтарларин ва ўз дастхати ила китобот қилмиш «Мабдаи нур», «Кимёи саодат» дostonларин хуржунидан олиб, фақир назариға келтирди. Айдики, агар Оллоҳ жонини омон сақлаб, узоқ умр адо қилган бўлса, устоз ашъорларини жамлаб, бир китобот тартиб этмоқлиғдек муборақ ниятда эрканин сўзлади. Баъдаз фақирға юзланиб, сиз ҳам кўп мажараи хаводис шохиди зрдингиз, ул ҳазрати бузруквор борасинда кўрган-билганларигизни битик қилинг, деб даъват этди. Алғараз, куз фаслининг аввалинда фақир ила хушлашиб, Пирмат Сеторий Андигон сари равона бўлди.

Фақир ҳам бағоят дарду алам чекдим ва охирул амр бир китобот тасниф этмоққа жазм этдим. Алғараз, орадин икки йилча фурсат ўтгач, ожизона фикримдан бир китобе тасниф

этиб, анға «Тазкираи қаландарон» унвонин бердим. Сабабки, мазкур ожизона китоботда азиз ва табаррук биродарим Машраби мажзуб бирла кечирмиш дамлар ҳақинда ва Пирмат Сеторий чашми хунборлиқ-ла сўзламиш ривоятларни фикри ожизим имкони хорижинда сўзламишмен. Ва яна хазрати Шох Машраби мажзубнинг муборак даврасинда бўлмиш, ул табаррук зоти шариф суҳбатлариға мушарраф ўлмиш девонавор қирқ қаландарлар: Бехбуд Қаландар, Кўса Маддох, Ажлалхон Боғистоний, Зуннун Девона, Олим Девона, Азиз Қаландар Шахристоний, Бадриддин Андигоний, Шохрух Қаландар Хўжандий, Обид Васвас Хўжандий, Ориф Қаландар Чангий, Асрор Сеторий, Толиб Қаландар Шоший, Холмухаммад Девона Намангоний, Ҳошим Сўта Қаландар, Раҳмат Девона, Қахҳор Девона, Ҳусайн Қаландар Тамбурий, Ғози Маймоқ Қаландар, Собир Девона, Баҳром Қаландар, Илхом Қаландар Чангий, Комил Қаландар Мусаввир, Аббос Қаландар, Жалол Қаландар, Ҳошим Девона, Абдурахмон Қаландар, Нозим Тентак, Козим Шапкўр Қаландар, Ҳожизода Қаландар, Ожиз Қаландар, Рашид Сўта Қаландар, Ғулом Қаландар, Ислом Қаландар, Кабир Қаландар, Мурод Қаландар, Одил Девона, Карим Қаландар, Собит Қаландар, Зобир Қаландарбоши, Ортик Қаландар, Раҳим Қаландар ҳаққинда ҳам (аларнинг кўплари олами фонийдан олами боқийға рихлат қилмишлар) баҳоли қудрат ва ривоят абётлариндан китъа битмишмен. Илло мазкур китоботимнинг ўн бир бобини биродарим хазрати Шох Машраби мажзуб шаҳиди аъло хотиралариға бахш этмишмен.

Алқисса, орадан анча фурсат ўтмишдики, Андигон вилоятидин бир мусофир мени йўқлаб келмиш. Салом-алиқдин сўнг Собир отлиқ йигит хуржунидин матоға ўралған бир нимарсани менга «Сизнинг омонатингиз» дея узатди. Қўлумға олиб, матони ечдим. Не кўз билан кўрайки, бул омонат Пирмат Сеторий (томонидан) Машраби мажзубнинг табаррук ашъори жамланмиш ва «Китоби Қиссаи ошиқи Машраби валийюллох» эркан. Китобни кўзимга суртиб, тавоф этдим.

Алғараз, Машраби мажзуб валийюллох ҳаққинда китобатлар битилмишки, иншооллох, бу битиклар авлодлар наздинда азиз ва табаррук бўлғисидир.

Факирул хакирнинг ушбу ожизона битиклари хижратнинг ИЗО санасинда, моҳи жумодул аввал¹⁰ да ихтимомига етди. Валлоҳи аълам биссавоб...

ТЎРТИНЧИ ЛАВҲА

Вақтики, Шох Машраб бирла ҳамкорликда Қабодиёнға дохил ўлдик. Қабодиён қадимдан қадамжо ўлмиш. Биллох, шунда мавлоно Носир Хисрав таваллуд топмишлар.

Шох ва яна етти қаландар ва фақр Қабодиённинг тақяхонасига қўндик. Шох Машрабнинг Қабодиёнға дохил ўлмишлари оз фурсатда эл орасинда машхур бўлмиш. Андек фурсатдин сўнг маълум бўлдики, Эшони Сўфи Оллоҳёр ҳам мунда эрканлар, орадан бир муддат ўтиб эрдик, эшони Сўфининг муридларидин икки нафари келиб, шохға қуллук адосидин сўнг дедиларки, ё Шох қаландар, пиримиз эшони Сўфи сиз азизни ўз қулбалариға чорлайдирлар. Шох Машраб алар жавобида дедиларки: Маъқул, эрта намози жумъадин сўнг Эшон Сўфи ҳазратлариға қуллук адосин қилғаймиз.

Алғараз, эрта намоз жумъа адосидин сўнг Шох Машраб факир ва қаландарлар ҳамроҳлиғинда эшони Сўфи қўноқлариға ҳозир ўлинди. Анда катта жамоат бўлубтур. Қабодиён қозиси, оқсоқол ва бисер кадхудо¹¹лар анда жамъ бўлмишлар эрди.

Салом-алик адосидин сўнг Сўфи Оллоҳёр Шох Машрабға юзланиб демишларки: «Ё Машраби девона, шоирлик шухратингиз оламини тутибдир. Сизни бирла мулоқот орзусида эрдим, эрса Тангри таоло бу орзумни етказди. Хуш келибсиз, сафо келибсиз!» Андин сўнг Шох (Машраб) ва Эшон Сўфи ораларинда ажиб суҳбат бўлиб ўтмиш. Гап орасинда Шох Машраб дедиларки: «Ё Сўфим, Сиз бутун умрингиз мобайнида пулсиротға хушомад қилмишсиз. Ҳузурий дегани эса дўзахға хушомад этмиш. Дўзах ва пулсирот даҳшатларидин, дўзах азобларидин авом халқ руҳини ларзаға солмишсизлар. Ё Сўфим, инсоф бирла тафаккур қилинса, дўзах ва пулсирот шу ёруғ дунёнинг ўзида мавжуд эрмасми? Фарзанди одам умрининг ибтидосини то интихосиға қадар босиб ўтмиш йўлнинг ўзи — қил устида турмоқлик: гардун ва золимлар анинг бошиға ёғдирмиш азобу уқубатлар, сонсиз фалокатлар дўзах азобидин камми? Ё Сўфим, оёқларингиз остиға бир назар ташланг, пулсирот ва дўзах анда мавжуддир».

Эшони Сўфи ва ахли уламо Шох Машраб жавобларидин тағйир тортиб, истиғфор келтурмишлар. Эшони Сўфи Шох Машрабга юзланиб дедиларки: «Ё Машраби мажзуб, гуноҳға ботманг. Оллоҳ таоло бихишт ва дўзахни солиҳ ва кофир бандалари учун яратмиш. Ғофил бандаларни бу ҳақиқатидан огоҳ қилмоқ сиз ва биз учун ҳам фарз, ҳам қарзидир». Анда Шох Машраб дедиларки: «Е Сўфим, агар ҳақиқат қилинғуси бўлса, дўзах аро барча гуноҳкорлар ўлуб тошуб, анда оёқ босарға жой қолмас, азоб малоикалари эрса, ўз юмушларининг ухдасидан чиқолмағайлар. Бихишт эрса бўш қолур. Келинг, то танада жон мавжуд эркан, шу ёруғ дунё ташвишлари борасинда жисмижў қилмоғимиз маъқулроқдир...»

Эшон мажлис адосинда дедиларки: «Ё Машраби мажзуб, такахонада истиқомат эрмишсиз. Анда ҳалойиқ авомдир. Дилингиз озор топғусидир. Факир кулбаси ихтиёрингизда, муридлари эрса хизматингизда бўлғай».

Шох Машраб Эшон Сўфи жавобларинда дедиларки: «Ё Сўфим, илтифотингизга арзимасмен. Такахона мен учун боёнлар қасридин ортуғдир. Анда жоним роҳатда, фиску фуҷурдин холи бўлғай...» Шу тариқа Қабодиёнда бир ойдин ортиқроқ муддат истиқомат қилинди. Авоми аннос¹² Шох Машрабга баёят иззату эҳтиром кўрсатмиш.

Шох Машраб Қабодиён фуқароси ахволи борасинда ушбу абётни битмишлар эрди:

*Қадди меҳнат тоғидин ҳам бўлған эй бечоралар,
Бағри ваҳшат тиғидин юз пора ҳам юз ёралар.*

*Кўрмаган умри ичинда бир дами бир яхши кун,
"Тийра ғамдин дилда доғ ҳам кўзлари гирёналар.*

*Бул Қабодиён аро кўрдим неча ғамхорани,
Ранг заҳил, кўнгил синиғ, бир жон учун кўп зоралар.*

*Гар шикоят қилса золим зулмидин мискин ғариб,
Куфр қилдинг деб уриб, такдир қалам деб ёзалар.*

*Қозидин сўрдум эса: «Бу на учун бедодлиғ!»
Қози дер: «Амри Худодир, бўлмағил куффоралар».*

*Машрабо, амри Худо нечун бу янглиғдур царо,
Ё магар амри Худони бад ҳалам-ла ёзалар!*

БЕШИНЧИ ЛАВҲА

Пирмат Сеторий ривоят килдиким, Шох Машраб бирла Бухорои шарифда бир киш фаслида умргузорлиғ килинди. Бу арода Шох Машраб Бухоро уламолари бирла, бир неча дафъа Мавлоно Шариф¹³ бирла мунозараи мулоқотда бўлдилар. Мавлоно Шариф Шох Машрабға «Мушкоти шариф»¹⁴ таржимасин манъ этмишдилар. Анда Машраби девона Мавлоноға мажзубона хитоб килдиларким: «Ё Мавлоно? Мен сизни ахли оқил десам, аслида ахли ноқис эркансиз». Бу мажородин сўнг Девонанинг муборақ кўнгиллари бисер озурда бўлиб, Бухорои шарифни тарк этмоқлик тараддуѓиға тушдилар. Фасли баҳор етти қаландар: Исмаат қаландар, Шерзод Субҳий, Турсунбобо Мақомий, Ашраф Қаландар, Оқил Қўса, Мирзараҳим Соқий, Обид Шилпик хамрохлиғида Насаф сари равона бўлинди. Насафда бир неча маҳал сайру тамошалар қилинди. Бунда ҳам Шох Машрабда узоқ турмоққа тоқат бўлмади. Эрса сафар жабдуғин эшаклариға юклаб, иродаи Байтуллохни ният айлаб, уммулбалда¹⁵ Балх сари равона бўлинди. Шох Машрабни Балх сари сафарларин дарагин топған Оғохон Қаландар отлиғ кимса Балх қаландархонасин сардори эркан, барча қаландари мажзублар бирла ўн фарсах йўлға Шохнинг истиқболиға чиқмиш. Алқисса, Балхға дохил бўлинди. Анда бир неча муддат қаландархонада осойиш бўлинди. Ахли шуаро қаландару дарвишлар, дунёи дундин қўл ювған мажзуби девоналар бир-бир келиб Шох Машрабни зиёрат килдилар. Баъзилари ашъор мажлисинда суҳбатлариға муяссар бўлдилар. Ахли зиёрат орасинда жабрдийда ҳалойик Махмудбек Қатағон жабридин, арқонй давлат зулмидин бисер жон ачитғич ривоят килмишлар. Шох Машрабни(нг) овозаси Махмудбек Қатағон қулоғиға етишмиш, буюрмишким, Фарғона заминидин келган девонаи мажзуби қаландар ни ҳузуримға ҳозир қилғайлар. Навкарлар келиб, одоб бирла салом бериб, ё Қаландари Машраб, сизни Махмудхон ҳазрати олийлари саройға чорламишлар, дедилар. Шох Машраб алар жавобинда дедиларки: Мен киму Махмудхон ким, бандаи фақир бу янглиғ асъаса¹⁶ға лойик эрмасмен, сизлар бораверинглар, мен саройға

Тазкираи қаландарон

ўзим йўл топғум. Навкарлар ёнди. Бир неча муддат ўтказиб Оғохон сардори қаландарон ҳамроҳлигинда Маҳмудхон хузурига равона бўлдилар. Маҳмудхон ва уларнинг фузало аркони давлат анда ҳозир бўлмиш. Шох Машраб тавозе бирла салом айлаб, пойгаҳда жойнишин бўлдилар. Маҳмудхон тавозе бурчидин хол-ахвол сўрди, ё девона, иродаи Байтуллоҳ қилмишсиз, Оллоҳ муборак қилғай, деди, зиёрат сўнгиди дедик: ё Қаландари мажзуб, ширин ашъорингиз гўшимизга етишдики, анинг мутолаасидин бисер лаззат топдик. Аммо баъзи уламою фузало ва аркони давлат тавсифинда ҳам бир кўп ношоён сўз демишсизки, бу корингиздин андак озурда хотир бўлдик. Аҳли мажлис котинда бу носазо сўзларингиз борасинда тавба-тазарруъ қилсангиз бизни бисер хушнуд қилурдингиз.

Анинг жавобинда Шох Машраб дедиларки: «Оре ростдирким, мўмин-мусулмон бандаларни эрмас, балки ришвахўр қозиларни, оқни қаро қилғувчи муфтиларни, икки тиллик уламоларни, шайдои муллаларни ҳажв тили бирла тавсиф этмушдим. Неки битдим, ҳақ турур. Узр айтмоқлик фақирга одат эрмас, иззат-икром учун бағоят бурчдормен, шаксиз, ҳазратлариға бўлган бурчимни узурмен» деб рухсат олиб, саройдин чикдилар. Орадан бир неча фурсат ўтди. Шох Машраб Маҳмудбек Қатағон ва вазири калони Бузрукхўжа Бухорийдирки, авом ани «ола бўжи» дедилар, таърифида ашъор битиб, бозор ва гузаргоҳларда ўкидилар. Бу абётларни бир неча қаландарлар ҳам авоми аннос мажлисинда ўқимишлар.

Охирул амр ҳажвгўйлик овозаси Маҳмудхон гўшиға етишмиш. Бузрукхўжа Бухорий Маҳмудхон подшоға арз қилмушки, ё подшоҳи олам, Машраби девона ҳаққингизда ношоён сўзлар битиб, ани авом орасинда тарқатиб, халойик дилида ғулув қўзғамок ниятида эркан, буни хуфялар бизга еткизди. Ани чорасин қилинмаса, ишнинг охири вой бўлур деди.

Маҳмудхон ғазабнок бўлиб дедик, ғулувчи девонани дархол бунда ҳозир қилинг. Эrsa неча навкарлар чоштгоҳ палласинда қаландархонага келиб, Шох Машраб ни, фақирни ва яна Оғохон сардорни бир неча қаландарлар бирла қўлларини занжирбанд қилиб, Маҳмудхон хузуриға элтдилар.

Дарғазаб Махмудхон кўзларидин ўт чакнаб, итоб бирла дедики: «Ё Қаландари мажзуб, мен сени дарвиши замона тарикида иззату икром қилдим, сен эрса ушбу иззат-икромға ўтирдинг». Анинг жавобида Шох Машраб дедиларки: «Ё Махмудхон, жабринг андоқ даражасиға етишмишки, халойик ушоклари хархаша қилса, ани Махмудбий келур деб кўркитурлар. Оре рост, мен дунёдин кечган бир дарвишман. Иззати икромингни менинг қатимда сарик чақалик кадри йўқ турур, илло, сен аркони давлатинг бирла юртга ўтирмишсен. Хар кимнинг жазосин тонгла махшарда Тангри таоло берғуси. Халойикда масалдурки, «хар кимса экканин ўрар». На битибмен, ҳақ сўзни битибмен. То рўзи қиёмат сендин жафокорлик, мендин ҳақ сўзни битилмиш китобат қолғуси. Жавобингда ўзга айтар сузим йўқ. На ҳукм этурсен, бисмиллох деб қабул қилурмен».

Махмудхон буюрдиким, гунохкорларни банди зиндон қилсинлар. Балхни(нг) «Қароқчиён» зиндониға банд қилдилар. Эрса Махмудхон уЛамо мажлисин йиғиб машварат қилди. Шайхул ислом demuшки: «Машраб ва хамрохлари халойикни гумрохликка ундар, шариат ва тариқатдин оздурур, ашъоридин куфр иси келур, Куръони мажидни ҳақорат қилур, мардум орасинда ғулув қўзғатур, аларнинг жазоси дорға тортилмоқдур» деб фатво бермиш.

...Шох Машраб зиндонда бисер ғамнок ва озурда хотир бўддилар. Менга васият қилдиларким, мабодо зиндондин саломат кутилсанг, битикларимни асра, бу ўлкадин ҳеч хаялламай Фарғона сари отлан, аларни бир китобат тартиб бериб, бизни азиз тутғувчи халойик назариға еткур. Бу янглиғ сўзлардин сўнг Шох Машраб тафаккур уммониға ғарқ бўддилар. Эрса зиндонбонни йўқлатиб, қалам, дово¹⁷ ва қоғоз сўрадилар, зиндонбон сўрмишларин мухайё қилди. Шохим тафаккурдин хушёр тартиб, ушбу абётни биттилар.

*Чун кўзум¹⁸ бирла кўлимни боғламоқ ҳожат эмас,
Мен ўлумға розиман, бас турғали тоқат эмас.*

*Мунча шиддат бирла бўйним бўғғали зўр айлама,
Баски, одам кони тўкмас сенга ҳам тоат эмас.*

Тазкираи ҳаландарон

*Умр чун барки ҳаводис ғофил одам билмади,
Ою кун оромиға бир лаҳзаи фурсаи эмас.*

*Лашкари хунрезға сабру ором қайда бор,
Мажнуни девоналарнинг шоҳиға роҳат эмас.*

*Тўккиси хунимни охир Балҳда Махмуд шоҳ,
«Алкасосул ҳак» каломи анга ҳам муддат эмас.*

*Чун муборақ бўлсун, эй Машраб, кизил конинг сени,
Хўб иш бўлди сенга, жон берганинг офат эмас.*

Ва яна:

*Минг шўру фиғон бирла ҳай-ҳай на бало келди,
Жон қичқирадур кўй деб, ханжарни оло келди.*

*Қўлиға олиб нўлод, қошимға келур жаллод,
Қилди мани бубунёд, тиғи гузаро келди.*

*Кетсам бу алам бирлан, юз қоҳиши ғам бирлан,
Ғавғои санам бирлан, хуш даври сафо келди.*

*Рози бўлайин ўлсам, жон бергунча бир курсам,
Мундоғ не бало бирлан, шиддатли казо келди.*

*Заҳмату казо ёндош, бўлди ҳаммаси йўлдош,
Ул жавру жафо одош, тиклаб бўйро келди.*

*Девонаи Машрабсан кўркиб нега йиғлайсан,
Ошик кишига ўлмок: хуш кайфу сафо келди.*

Шоҳ Машраб бу абётдин нусха кўчириб, Махмудхонға элтмоқларини илтижо қилдилар. Махмудхон жонибидин хабарчи келиб: Шоҳ Машрабни уламо аркони давлат қошида тавба тазарруъ қилмоққа ундади. Шоҳ Машраб унамадилар. Охирул амр ҳукм ижросиға тутиндилар.

Рамазони шарифнинг ўн еттинчи куни хижратнинг бир минг бир юз йигирма уч сана¹⁹ кечиб эрди, барча банди зиндонларни Балхни(нг) қатл майдониға сургадилар. Кўча-қўйда халойиқ бисер йиғилган эрди. Шаҳарлар гузаридин ўтурда фукаро орасинда ғулув қўзғалуб, навкарларға тажовуз қилинди. Факир ва бир неча нафар жабрдийдаларни халойиқ ароға қамраб олиб, банддан халос қилиб яширдилар. Илло Шох Машрабни илки ва аёғи занжирбанд, кишан халқасин навкарлар қўлларида маҳкам тутмишди. Ул сабабдин аларни қутқармок имкони бўлмади. Алқисса, рамазони шарифни ўн еттинчи куни бавакти намози жумадин сўнг Шох Машрабни мансурвор сиёсат дориға тортмишлар. Андоғ маълум бўлурки, қатли ом муддатинда таваллудларидин эллик етти сана²⁰ кечиб эрди. Охирул амр девонаи мажзуб Шоҳи қаландар валийюллоҳ Машраб шаҳиди аъло тариқин топиб, Мансур макомиға етиштилар. Қолу инна лиллали ва инна иллайҳи рожиун...²¹

Тақдир тақозоси андоғ бўлмишким, Шох Машраб «алқасосул ҳақ каломи санга ҳам муддат эмас» деб каромат қилганларича бўлди. Маҳмудхон уч кундан сўнг зилзилада том остида қолиб, қаттол руҳи жаҳаннамға мубаддал бўлди...

РИСОЛАИ ҚАЛАНДАРИЙ

Ҳазрати Мавлоно Шариф роҳматуллоҳи алайҳ¹ таъкидлайдиларки, тариқат аҳли дарвишлик амалини бажо келтириш учун беш нарсага беш нарсани буюрадилар: Аввал оғзи билан рост сўзласин. 2. Кўзлари билан ҳалол нарсага қарасин. 3. Қулоғи билан рост нарсани эшитсин. 4. Қўлни ҳаромдан йиғиштирсин. 5. Парҳез билан қадамларини ҳалоллик кўчасига қўйсин ...

Билгинки, ҳазрати Одам алайҳиссалом таййиб²дир ва ҳазрати Идрис алайҳиссалом обиддир³ ва ҳазрати Нух алайҳиссалом шоқирдир⁴ ва ҳазрати Айюб алайҳиссалом собирдир⁵ ва ҳазрати Иброҳим алайҳиссалом ҳалилдир⁶ ва ҳазрати Исмоил алайҳиссалом розидир⁷ ва ҳазрати Юсуф алайҳиссалом сиддиқдир⁸ ва ҳазрати Довуд алайҳиссалом набидир⁹ ва ҳазрати Мусо алайҳиссалом калимдир¹⁰ ва ҳазрати Исо алайҳиссалом зоҳиддир¹¹ ва ҳазрати Муҳаммад Мустафо соллаллоҳу алайҳи ва саллам орифдир¹².

Ва оламнинг тўрт рукнида тўрт пир бордир. Машрик томонда Абдулқарим¹³ ва мағриб томонда Абдурраҳим ва шимол томонда Абдураззоқ ва жануб томонда Абдулвахҳоб.

Агар хирқанинг пири нима ва хирқанинг ичи нима ва хирқанинг ташқариси нима ва хирқанинг этаги нима? деб сўрайсалар, жавоб бергинки: хирқанинг пири такбирдир, хирқанинг ичи сирдир, хирқанинг ташқариси нурдир ва хирқанинг этаги ҳидоятдир.

Тариқат машойхлари фақирнинг уч нишонаси: қуёш каби шафқатли, ёмғир каби саховатли, ер каби тавозели бўлиш деб айтганлар.

Ҳазрати имоми Жаъфар Содик розияллоҳу анҳу¹⁴ буюрдиларки: "Пири муршид бўлишни истаган ҳар қандай мурид авва.\ ўз молини уч қисмга бўлсин: бир қисмини хотин, бола-чақасига, яна бир қисмини қариндошларига сарф қилсин.

Бир қисмини ўз пирига олиб борсин, токи пир дунё ишидан қутилиб, тажрид¹⁵ бўлсин",

Сўнгра пир унга "Албатта амаллар ниятига яраша бўлади" ҳадисига биноан тариқат ғуслини ўргатади. Тариқат ғуслини(нг) нияти шундай: «Навайту ан ағтасала ғуслан минал қахрил анфуси мин арбобит тариқати вал шариати вал хуружил амали ва минал аъмолид дунё тақаррибун илаллохи таоло Оллоху акбар»¹⁶. Мурид ғуслдан фориғ бўлгандан кейин пирининг хизматиға келади. Пир намоз ракаатларини буюради ва мурид ҳар бир ракаатда "Фотиҳа" сурасидан кейин 70 марта "Ихлос" сурасини ўқийди. Намоздан фориғ бўлган муридга пири тариқат калимасини ўргатади.

Эй солиқ, билгинки, кимки фақр йўлига қадам қўйса ва тариқат калимасини билмаса унга хирқа кийиш ва фақр лўқмасини ейиш ҳаромдир.

Тариқат калимаси: "Ла илаҳа илаллоху анта ваҳдаҳу ла шарика лаҳ. Ва анта Муҳаммадан абдуҳу ва росулүҳ. Ла илаҳа илла анта бияди қудратиҳи ла илаҳа илаллоху Муҳаммадур расулүллоҳ. Аллоҳумма нафси бинури қудратиҳи ла илаҳа илаллоху Муҳаммадун ҳабибуллоҳи сидқан сафян"дир¹⁷.

Агар қулоҳни бошга киядиган пайти нима дейдилар? деб сўрасалар, ҷавоб бергинки: "Аъзу биллаҳи минаш шайтонир рожим. Бисмиллаҳир роҳманир роҳим. Аллоҳумма антал маликил ҳаққуллази ла илаҳа илла анта ё Аллоху ё роҳману ё роқиму"¹⁸ дейиш лозимдир.

Агар ҷандани кийишда нимани ўқийдилар? деб сўрасалар, ҷавоб бергинки: "Аъзу биллаҳи минаш шайтонир рожим. Бисмиллаҳир роҳманир роҳим. Ва ухро тухиббунаҳа насрум миналлоҳи ва фатқун қориб. Ва башширил муъминин. Иннақу мин Сулаймана ва иннаҳу бисмиллақир роҳманир роҳим. Алла таълу алайя ваътуни муслимин"¹⁹ни ўқисинлар.

Агар камар боғлашда нимани ўқийсан? деб сўрасалар, "Ва ла ҳавла ва ла қуввата илла биллаҳил алиййүл азим"²⁰ни деб ҷавоб бергин.

Агар асони (тутиш) пайтида нимани ўқийсан? деб сўрасалар: "Ла илаҳа илаллоху жалилүя жаббарун ла илақа илаллоқу азизул ғоффару ла илаҳд илаллоқу каримус саттору ла илаҳа илаллоху ваҳидул қоҳҳар"²¹ни ўқисин.

Агар қачқулни олиш пайтида нимани ўқийсан? деб сўрасалар "Аъзу биллаҳи минаш шайтонир рожим.

Бисмиллаҳир роҳманир роҳим». "Ва йутъимунат тоама ала хуббиҳи мискинан ва ятиман ва асиро"²²ни дегил.

Агар сепоя қўйиш пайтида нимани ўқийсан? деб сўрасалар, жавоб бергинки: "Аъзу биллаҳи минаш шайтонир роҳим. Бисмиллаҳир роҳманир роҳим». "Бисмиллаҳиллази ла йазурру маъа исмиҳи шайъун фил арзи вала фиссамои. Ва хувас самиъул алим"²³ни ўқиш лозим.

Агар суянчиқ қўйиш пайтида нимани ўқийсан? деб сўрасалар, "Такосур" сураси²⁴ни охиригача ўқийман деб жавоб бер. •

Агар пўстин кийишда нимани ўқийсан? деб сўрасалар, "Аъзу биллаҳи минаш шайтонир роҳим. Бисмиллаҳир роҳманир роҳим. Роббана ла тузиғ кулубана баъда из ҳадайтана ва ҳаб лана мил ладунка роҳматан иннака антал ваҳҳаб"²⁵. Бироҳматика ё арҳамар роҳимин"²⁶ни дегил. Эй дарвиш, билгинки, дарвишликнинг учта нишонаси бор: 1. Нафси ўлдириш. 2. Қалб уйғоклиги. 3. Ширинсўзлик.

Яна дарвишларнинг еттита белгиси бор. 1. Манъ қилинган нарсалардан парҳез қилиш. 2. Такдирга рози бўлиш. 3. Ўзини ҳаромдан йироқ тутиш. 4. Ўзидан улуғларнинг хизматини қилиш. 5. Машаққатларга сабр қилиш. 6. Ғурбатни ихтиёр этиш. 7. Қаноат қилиш.

Агар кулоҳ неча қисмдан иборат? деб сўрасалар, тўрт қисмдан иборат деб жавоб бер. 1. Жамият таркининг кулоҳи. 2. Сухбат таркининг кулоҳи. 3. Иродат кулоҳи. 4. Кўриш ва эшитиш мумкин бўлмаган нарсаларни кўрмайди ва эшитмайди, айтилмайдиганни айтмайди, олинмайдиган нарсани олмайди ва бориш манъ қилинган жойга бормайди.

Ва билгинки, кулоҳнинг тўртта хонаси бор. 1. Шариат хонаси. 2. Тарикат хонаси. 3. Маърифат хонаси. 4. Ҳақиқат хонаси. Ва яна шуки, кулоҳнинг тўрт тарки бор. 1. Нафс тарки. 2. Халқ тарки. 3. Дунё тарки. 4. Охират тарки.

Агар бенаволик (фақрлик)нинг йўли нечта? деб сўрасалар, тўртта деб жавоб бер. 1. Истиғфор айтиш. 2. Улуғ ва ғолиб Худога таваккул қилиш. 3. Ҳаромдан йироқ бўлиш. 4. Нафсга қарши курашиш.

Агар гадолик неча хил? деб сўрасалар, уч хил деб жавоб бер. 1. Шоҳ гадолик. 2. (Нар) эркак гадолик. 3. (Хар) эшак гадолик. Шоҳ гадолик шуки, ҳафтанинг бир кунда етти уйнинг эшигига бориб, садақа тилаб, баланд овоз билан товуш

қилади. Ўша куни насибасига нима чиқса то бошқа кунга қадар шунга қаноат қилади. Эркак гадолик шуки, ҳар куни бозор-расталарда ғазал ўқиб одамлардан бир нима ундиради. Эшак гадолик шуки, тонгдан шомгача одамлар эшигига тинимсиз бориб тиланчилик қилади.

Эй дарвиш, қаландарлик тариқати шуки, ҳақиқат йўлида иккиланмасин ва одамларга беҳуда сўзламасин. Ва яна качқулини кўтариб юриш одоби шуки, аввало, то уйига келгунига қадар таҳоратлик ва рўздор бўлсин ва йўлда чор атрофга кўз ташлаб номаҳрамга назар солмасин. Ва тилини ёлғон сўзлашдан асрасин, пирига беадаблик қилмасин, фақирларга раҳм қилсин ва ҳамма аъзоларини пок тутсинки, Худонинг кутби хожа баҳоул ҳаққ вад дин коддасаллоху руҳаху²⁷ шундай қилганлар ва ҳам шундай буюрганлар. Ҳар ким бу амаллардан ташқари бўлса қаландарлик тариқатидан ташқаридадир. Ва бу бобда (ҳақда) у кишидан кўп сўзлар айтилган эди, лекин мухтасар тарзда тугалланди.

ИЗОҲЛАР

Изоҳларни тузишда, аввало, ўша манбадаги маълумотлардан фойдаланилди. Муаллиф ёки мутаржим ва нашрга тайёрловчи изоҳлари кавс ичида (*тарж.*) ёки (*нашр.*) тарзида кўрсатилди. Айрим сўз ва истилоҳлар турли манбаларда турлича келади. Имкон қадар уларни нашриёт талаби билан жорий имло тартиблари асосида бириктиришга уринилди. Матндаги сўзлар эса ўзгаришсиз ўз холила сакланди. Айрим ўринларда манбага ишора қилинган ҳолда унинг саҳифаси кавс ичида кўрсатилди.

«ҚУРЪОНИ КАРИМ»дан

Ислом тасаввуфининг асоси ва манбалари Қуръони каримда акс этганлиги учун бу муқаддас илоҳий китобдаги сўфийлик эътиқоди, тавҳид асрори, нафс тарбияси ва б. хусусидаги ояти карималардан намуналар келтирилди. Нашрга бўлган манба: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. Мутаржим Аловуддин Мансур. - Т.: Чўлпон, 1992; Қуръони карим. Матн, таржима, шарҳ. Амалга оширувчи Абдулазиз Мансур. - Т.: Ислом университети нашриёти, 2000.

Маккада нозил бўлган «Фотиҳа» сураси очувчи сура ҳисоблангани учун, у нафақат илоҳий илмлар, балки илми тасаввуф учун ҳам очқич вазифасини бажаради. Шунинг учун Ушбу сурадаги ояти карималар тўлиқ келтирилди.

¹ Келтирилган ояти карима Қуръондаги энг узун Бақара сурасидан олинган бўлиб (286 оят), сурада эътиқод, ибодат, ахлоқ, никоҳ ва бошқа шариат ҳукмлари ҳақида сўз юритилган. Сурада Одам алаҳиссалом киссаси ҳам зикр қилинган. Яна «аҳли китоблар» (Таврот ва Инжилга иймон келтирганлар) хусусида сўз боради, судхўрликнинг жиноят экани ҳам уқтирилади. Бу суранинг «Бақара» — «Сигир» деб номланишига сабаб, қадимда бани Исроил қавмидан бир киши ўлдирилади. Унинг қотилини топа олмаганларида Оллоҳдан Мусо алайҳиссаломга: «Қавминга айтгин, бир сигир сўйиб, унинг бир бўлаги билан ўликни урсинлар» деган хабар келади. Оллоҳнинг буйруғини бажо қилганларида ҳалиги ўликка жон кириб, қотили кимлигини айтади (Қуръони карим, — Б. 6—35).

² Ояти карима «Ол-и Имрон» сурасидан олинган бўлиб, Мадинада нозил бўлган бу сура икки юз оятдан иборатдир. Сурада Биби Марямнинг отаси Имрон хонадони ҳақида сўз юритилгани учун шундай деб номланган. Демак, сурада насронийлар ҳақида сўз бориб, уларнинг Исо алайҳиссаломни Худо деб сиғинишлари хато эканлиги далиллар билан аниқланади (Қуръони карим, — Б. 36—53).

³ Оятлар Юнус сурасидан олинган. Бир юз тўққиз оятдан иборат бу сура Маккада нозил бўлган. Сурада Оллоҳга иймон келтириш, Унинг Китоби ва Пайғамбарларига, қиёмат кундаги жазо-мукофотга ишониш ҳақида сўз боради. Сурада Нух, Мусо ва Юнус

пайғамбарлар қиссалари баён қилинган (Қуръони карим, —Б. 136 — 145).

⁴ Қуръони каримнинг «Ал-Исро» сурасида акс этган меърож, яъни Оллоҳ ҳузурига кўтарилиш воқеаси бўлиб, у пайғамбар алайҳиссалом Мадинага ҳижрат қилишларидан бир йил илгари содир бўлган. Расулulloҳ айтадилар: «Бир кеча Масжид ал-Ҳаромда эканман, баногоҳ ҳузуримга Жаброил Бурок исмли отни етаклаб келди ва мени ўша отга миндириб самога олиб чиқиб кетди. Бир зумда Қуддус шахрига етиб келдик. Бу ердаги масжид ал-Ақсода икки ракаат нафл намозини ўқигач, яна Бурокка миниб Жаброил билан осмонга йўл олдик... Еттинчи осмонга етгач, Тангри таоло менга ва менинг умматимга кунда беш вақт намоз ўқишни фарз қилиб, деди: «Бу бир кеча-кундузда ўқиладиган беш вақт намознинг ҳар бирига ўн намоз савобини ато этурман! Демак, беш вақт намоз ўқиган кишига эллик вақт намоз савоби ёзилур. Шунингдек, бандаларимдан ким бир яшшилиқ қилишга азм этиб, уни адо эта олмаса бир савоб, адо эта олса, ўн савоб ато қилурман. Энди кимки, бирон ёмон ишни — гуноҳни қасд қилсаю, уни амалга оширмаса, у кишига гуноҳ ёзилмас, агар ўша ёмон ниятини амалга оширса, бир гуноҳ ёзилур. Парвардигоримдан утнбу вазифаларни олиб, заминга тутндим ва бир нафасда ўзимни Маккада кўрдим» (Қуръони арим, —Б. 195 — 196).

⁵ Келтирилган бу икки ояти карима ҳам «Ал-Исро» сурасидан олинган бўлиб, бир юз ўн бир оятдан иборат. Бу сура Маккада нозил қилинган. Сура Мухаммад (с.а.в.)га кўрсатган мўъжизаси сайр билан бошлангани учун «Ал-Исро», яъни «Тунги сайр» деб номланган. Сурада бани Исроил қавми ҳақида ҳам сўз юритилгани учун айрим уламолар уни «Бани Исроил сураси» ҳам деб атайдилар. Суранинг 2-оятида «Биз Мусога Китоб (Таврот) ато этдик ва у (Китоб)ни Бани Исроил (қавми) учун хидоят қилиб (дедик): Сизлар мендан ўзгани вакил (яъни барча ишлар ишониб топшириладиган зот) қилиб олманглар!» дейилади (Қуръони арим, —Б.196).

⁶ «Шуаро» сураси икки юз йигирма етти оятдан иборат бўлиб, Маккада нозил қилингандир. Сурада Қуръони каримнинг Оллоҳ томонидан нозил қилинганлиги эслатилиб, уни жинлар келтирган чўпчак ёки шоирлар битган шеър эмас, балки Жаброил воситасида очик араб тилида нозил қилинган илоҳий китоб эканлиги таъкидланган. Шунингдек, мушрикларнинг иймонсизликлари қиёмат кунда жазосиз қолмаслиги айтилган. Сурада Тангри таолонинг шоирлар ҳақидаги сўзлари ҳам ўрин олганлиги сабабли у «Шуаро» деб номланган (Қаранг: Қуръони карим, —Б.262).

⁷ Ояти каримадан сўнг шундай изоҳ келтирилган: «Макка мушриклари аввал «Қуръонни Мухаммаднинг ўзи ёзиб олган» деб кўрдилар, лекин бу иғволари фойда бермади. Чунки Пайғамбар алайҳиссаломнинг Қуръондай беназир китобни ёзиш эмас, балки уни ўқиб беришга ҳам кодир бўлмаган киши эканликлари маккаликларга

маълум эди. Шундан кейин улар «Мухаммаднинг ҳам бошқа кохин-фолбинларга ўхшаб ўз жинлари бор, Қуръонни унга ўшалар ўргатадилар» деган янги ёлгонни ўйлаб топдилар. Мазкур оятларда Оллоҳ таоло бу иш жинларнинг қўлидан келмаслигини, улар осмон хабарларини эшитишдан четлатилганларини айтиб (бу ҳақда «Ҳажр» сурасининг 17—18-оятларида ҳам зикр қилинган эди), «Қуръони карим У зотнинг Ўзи нозил қилган китоб» эканини таъкидлайди (Қаранг: Қуръони карим, —Б.269).

⁸ Ушбу икки оятда Тангри таоло Ўз пайғамбарига ёлғиз Оллоҳдан ўзга бирон кимса ё нарсага сиғинмасликни ва бошлаб бу Ҳақ динга ўз қариндош-урутларини чорлашни буюрди. Шу оятлар нозил бўлиши билан пайғамбар алайҳиссалом қариндошларини йиғиб, уларни охират азобидан фақат ўз иймон-амаллари билангина халос бўлишлари мумкин эканлиги ҳақида огохлантирадилар ва, жумладан, ўз қизларига қараб шундай дейдилар: «Эй Фотима, қанча сўраб ёлвормагин, охират кунда мен сенга асқотмайман» (яъни охират азобидан пайғамбар қизи бўлганинг учун эмас, балки ўз амалинг билангина кутула олурсан), дейдилар. Бу Мухаммед алайҳиссаломнинг барча умматларига сабоқдир (Қаранг: Қуръони карим, —Б. 269).

⁹ Бу оятлар барча замонлардаги Оллоҳдан кўркмайдиган, устларидаги ҳокимият — сиёсат ўзгариши билан ёзаётган мавзулари, қаҳрамонлари ҳам ўзгариб кетаверадиган, ўзгаларга тўғрилиқ, эзгулик ҳақида лоф уриб, ўзлари нопок иўллардан юрадиган маддох қаламкашлар ва ўзларининг бор илҳом-истеъдодларини маъшуқаларининг таъриф-тавсифларига сарф қиладиган назмбозлар ҳақидадир. Лекин иймонли, эзгу амаллар қиладиган ва доимо Оллоҳни ёдда тутадиган шоирлар бундан мустасно эканлиги тўғрисида қуйидаги ояти каримада айтиб ўтилади (Қаранг: Қуръони карим, —Б. 270).

¹⁰ Моҳият-эътибори билан «Щуаро» ва «Намл» сураларининг давоми саналган «Қасас» — «Қисса» сураси саксон саккиз оятдан иборат бўлиб, Маккада нозил бўлгандир. Ибрат учун Фиръавн ва Қоруннинг золим ва мустабидлиги воқеаси келтирилган. Сурада Мусо алайҳиссалом тарихи ҳам баён қилинган (Қаранг: Қуръони карим, —Б.277).

¹¹ Мадинада нозил қилинган етмиш уч оятдан иборат бу сура исломий ақидадан шариат баёнига кўчиб, Оллоҳдан кўрқиш, ёлғиз Оллоҳгагина суяниш ва фақат илохий ваҳийгагина эргашиш ҳамда боқиб олинган боланинг туққан фарзанд билан баробар бўлмаслиги айтилади. Сура «Аҳзоб», яъни «Фирқалар» деб номланади (Қуръони карим, —Б.302).

¹² Қуръондаги бир неча сура мана шундай ёлғиз харфлар билан бошланади. «Хуруфоти муқаттот» (маънодан узилган) деб номланган бу харфларнинг маъноси ёлғиз Оллоҳгагина аён (Қуръони карим, 6—бет).

¹³ Саксон уч оятдан ташкил топган бу сура Маккада нозил бўлгандир. Сура дастлабки оятнинг номи билан «Ёсин» деб аталади. Бунда Оллоҳнинг Антокияга юборган элчилари ва солих банда Ҳабиб ан-Нажор ҳақида хикоя қилинади. Сурада кеча ва кундузнинг алмашиши, ой ва куёш каби буюк сайёраларнинг ҳаракати Яратганнинг қудратига далолат сифатида келтирилган. «Ёсин» сурасининг Қуръони каримдаги ўрни ҳақида шундай дейилган: «Албатта, ҳар бир нарсанинг қалби бордир. Қуръоннинг қалби «Ёсин»дир. Мен бу сурани умматимдан ҳар бир кишининг қалбида бўлишини истар эдим» (Қуръони карим, —Б.319)

¹⁴ Макка сураларидан бўлган етмиш беш оятли «Зумар» сурасида Оллоҳ томонидан нозил қилинган Қуръони каримнинг сифатлари ҳақида сўз боради. Тангри таоло ҳар бир нарсага ўзига мое сурут ва сийрат бергани, Ўзи буюрган ва имкон берган амалларнигина бажаришлик вожиблиги айтилади. Оллоҳдан бошқасига ибодат қилиш дируст эмаслиги эслатилиб, хожасига сиғинган хизматкорнинг қисмати баён қилинади. Сура яхши амаллар қилган солих бандаларнинг гуруҳ-гуруҳ бўлиб жаннатга киришлари ҳақидаги сўзлар билан яқунлангани учун «Зумар» — «Гуруҳлар» деб юритилган (Қаранг: Қуръони карим, —Б.338).

¹⁵ «Шўро» сураси элик уч оятдан иборат бўлиб, Маккада нозил қилинган. Унда Қуръоннинг сифатлари уқдирилиб, мўъминларни Ҳақ йўлига ҳидоят қилувчи илоҳий нур экани айтилади. Китобда юқоридаги ояти каримадан сўнг шундай изох бор: «Бу ўйинда Оллоҳ таоло томонидан Қуръони карим Рух деб аталишига сабаб жасад жон билан тирик бўлгани каби диннинг руҳи — жони Қуръондир» (Қуръони карим, —Б.357, 362).

¹⁶ Йигирма тўққиз оятдан иборат «Ҳадид» сурасида Яратганнинг илоҳий сифатлари баён қилинади. Сура мунофиқларнинг охирадаги ахволини баён қилади. Исо йўлларига эргашувчиларни охир замон пайғамбари Муҳаммад йўлига даъват этилади. Сурада энг зарур неъматлардан бири темир моддаси зикр қилингани учун «Ҳадид» — «Темир» деб юритилади. Учинчи оятдан кейин шундай изох келтирилган: «Ушбу ояти каримада ҳар бир мўъмин Оллоҳ таолонинг бор ва бирлигига иймон келтириш билан бирга эътикод қилиши лозим бўлган тўрт илоҳий сифат баён этилди: Оллоҳ аввалдир, яъни У азалий зот бўлиб, Ундан аввал бирон замон ўтган эмас; Оллоҳ охирдир, яъни У абадий — мангу зот бўлиб, барча нарса йўқ бўлур, лекин Унинг интихоси йўқдир; Оллоҳ зохирдир, яъни коинотдага ҳар бир нарса Унинг борлигига очик — зохир далолат қилиб туради; Оллоҳ ботиндир, яъни Унинг зотини кўз билан идрок этиб бўлмас ва Унинг моҳият — ҳақиқатига ақл билан етиб бўлмас» (Қуръони карим, —Б.418).

¹⁷ Маккада нозил қилинган «Мулк» сураси ўттиз оятдан иборатдир. Сура барча оламлар мулки — подшоҳлиги ўз қўлида

бўлган Оллоҳ таборака ва таоло беҳад буюк баракотли бўлганини таъкидлаш билан бошлангани учун баъзи уламолар уни «Таборақ» деб ҳам аташади. Иккинчи оятдан сўнг шундай изоҳ бор: «Демак, Оллоҳ таоло ҳар бир инсоннинг мана шу ҳаёти дунёда қилиб ўтадиган амалларини синаб, охиратда ўша амалга яраша мукофот-жазо бериш учун ўлим ва ҳаётни яратган экан. Ушбу ояти каримада ўлим сўзи ҳаёт сўзидан муқаддам келтирилишига сабаб, ўлим калимасининг мазмуни ҳаёт калимасининг маъносидан теранроқ, қамровлироқ эканлигидир. Чунки ҳаёт-сўзи мана шу ўтқинчи дунёда яшашнинг бошланишини билдирса, ўлим охират диёридаги мангу ҳаётнинг бошланишини англатади. Демак, ўлим юзаки қараганда, ҳаётнинг интихоси бўлиб қўринса-да, аслида у мангу ҳаётнинг ибтидосидир. Бу хусусда пайғамбар алаҳиссалом шундай деганлар: «Жоним қўлида бўлган зотга - Оллоҳга қасамки, сизлар менинг сўзларимни улардан (ўликлардан) яхшироқ англагувчи эмассизлар. Фақат улар жавоб қила олмайдилар, холос» (Қуръони карим, -Б.448-449).

¹⁸ Эллик икки оятли бу сура Маккада нозил қилинган. Инсон зотига ато этилган буюк неъмат қалам ва у билан битиладиган битикларга қасам ичиб, Ўз пайғамбарининг Макка мушриклари ифвосидан пок эканлиги таъкидланади. Иккинчи оятдан сўнг шундай изоҳ келади: «Сура «Нун» ҳарфи билан бошланади... Қуръондаги сураларнинг жойлашиш тартибида ушбу сура ёлғиз-ёлғиз ҳарфлар билан бошланадиган сураларнинг сўнггисидир» (Қуръони карим, 451-бет).

¹⁹ «Ал-хаакка» - «Аник рўй бергувчи» деб номланган бу сура эллик икки оятдан иборат бўлиб, Маккада нозил қилинган. Сурада қуфр йўлини тутган миллатларнинг оқибатлари, Сур чалинадиган кунда рўй берадиган ҳодисалар, Ҳисоб кунда номаи аъмоли ўнг қўлида келадиган кишиларга ато этилган мукофотлар ҳақида баён қилинган (Қаранг: Қуръони карим, -Б.455).

²⁰ Ўн беш оятдан иборат, Маккада нозил қилинган бу сура «Ваш-шамс» — «Қуёшга қасам» деб номланади. Сурада Оллоҳ яратган барча мавжудотга, Ўз зотига қасам билан иймонли пок кишилар нажот топиши ҳақида сўзланган. Оятдан сўнг изоҳ келади: «Саҳобалардан ибн Аббос томонидан (Оллоҳ у кишидан рози бўлсин) ривоят қилинишича, пайғамбар алайҳиссалом қачон юқоридаги оятларни тиловат қилсалар, бир тўхтаб Тангри таолога бундай дуо қилар эканлар: «Оллоҳим, Ўзинг нафсимга — жонимга тақво ато этгин, Ўзинг унинг эгаси - Хожасисан ва Ўзинг уни энг яхши поклагувчисан» (Қуръони карим, — Б.505).

²¹ Маккада нозил бўлган «Алақ» - «Лахта қон» сураси ўн тўққиз оятдан иборат бўлиб, Яратганнинг қандай зот эканлигини, инсоннинг нимадан яралганини (қуюқ лахта қондан яралган) англашга даъват этувчи беш ояти карима Қуръоннинг илк оятларидир. Бу ояти карималардан сўнг шундай изоҳ келтирилади: «Ушбу оятлар инсоният

хаётига янги илохий таълимот ва то қиёматгача бузилмай сақланиб қоладиган; Оллоҳ таоло юборган динларнинг энг сўнггиси бўлган мукаммал бир дин — Ислом кириб келгани ҳақидаги илк хабарлар эди. Ушбу илк оятларданоқ Ислом дини инсонларни жаҳолат — хурофотга эмас, балки илм-маърифатга чорлаши ва фақат ўқиш-ўрганиш билан Яратган рози бўладиган Хидоят иўлини топишга даъват этиши маълум бўлди. Шунинг учун ҳам пайғамбар алайҳиссалом «Илм исташ ҳар бир муслим ва муслима учун фарздир» деб марҳамат қилганлар» (Қуръони карим, —Б.513).

²² Тўрт оятдан иборат Маккада нозил бўлган бу сура «Ихлос» деб номланади ва унинг талкинида ҳисобсиз тафсирлар мавжуд. Унда мўъминлар Оллоҳ таолони қандай танишни ва У зотга қандай эътиқод қилишни ўрганади. Бу сура Макка мушрикларига жавобан Пайғамбаримиз томонидан Яратганнинг тавсифи берилиши билан қимматлидир (Қаранг: Қуръони карим, —Б.530).

ИМОМ ИСМОИЛ ал-БУХОРИЙ «АЛ-ЖОМЕЪ АС-САҲИХ»дан

Мовароуннахр мусулмонлари диний бошқармаси қарамоғидаги кутубхонада "Ал-Жомеъ ас-Саҳих" («Ишончли тўпلام»), "Ал-Тарих ал-Кабир" («Қатта тарих»), "Ал-Тарих ас-Сағир" («Кичик тарих»), "Ал-қироату халфа-л-Имом" («Имом ортида туриб ўқиш»), "Рафъул-йадани фи-с-Салоти" («Намозда икки кўлни кўтариш») каби асарларнинг қадимий нусхалари мавжуд. Имом Бухорийнинг "Ат-Тарих ал-Авсат" («Ўрта тарих»), "Ал-Тафсир ал-Кабир" («Қатта тафсир»), "Ал-жомеъ ал—Кабир" («Қатта тўпلام»), "Китобу-л-ҳиба" («Ҳадя китоби») каби асарлар ёзгани ҳам маълум.

Имом Бухорийнинг Бухорони тарк этгани қуйидаги ривоят билан изоҳланади: Имом Бухорий Бухорога қайтиб келиб, толиби илмларга дарё бериб юрганда, аббосий халифалигининг Бухородаги ноиб Халид ибн Аҳмад ибн Халид аз-Зухалий: "Бундан буён амирлик саройига келиб турунг ва болаларимизга (иккинчи ривоятда — сарой аҳлига) "Ал-Жомеъ ас-Саҳих"дан дарё беринг" деб мактуб юборади. Имом бу таклифни қабул қилмайди ва "Мен илмни хорлаб султону амирлар эшигига олиб бормаيمان. Агар амирга илм керак бўлса, болаларини (иккинчи ривоятда саройдагиларни) уйимга ёки маежидимга юборсин" деб жавоб қайтаради. Шунинг натижасида ҳамда ул зотнинг фазлини кўролмаган баъзи ҳасадгўйларнинг фитна ва иғволари туфайли амир аз-Зухалий Имом Бухорийнинг Бухорони тарк этиши ҳақида фармон беради. Бу воқеадан хабар топган Самарқанд уламолари Имомнинг Самарқандга кочиб қелишини илтимос қилишади. Имом бу илтимосни қабул қилиб, йўлга чиқади. Лекин Самарқандга яқин Хартанг қишлоғидаги қариндошларидан Абу Мансур Ғолиб ибн Жаброил деган кишининг уйига тушиб, бир неча

кун шу ерда бетоб бўлиб ётиб қолади. Самарқандликларнинг иккинчи илтимосига кўра бетоблигига қарамай йўлга чиқади. Бир оз йўл юргач, дард оғирлаша бошлайди ва "Мени отдан туширинглар!" деб отдан тушгач, шу ерда жон беради. Эртаси ҳайит кун и жаноза ўқилиб, Хартангда дафн қилинади («Ал-Адаб ал-Муфрад», — Т.: 1990. -Б.9-10).

Келтирилган парчалар "Ҳадис" («Ал-Жомеъ ас-Саҳиҳ». — Т.: 1994. Арабчадан Раҳматуллоҳ қори Қосим ўғли ва Хожа Бахтиёр Набиҳон ўғли таржималари)нинг 3-жилдидан танлаб олинди.

"Қуръон тафсири китоби" дан

¹ *"Иброҳим" сураси* — Маккада нозил қилинган бу сура 52 оятдан иборат бўлиб, унда эътиқод, ваҳий, тавҳид, қиёмат тўғрисида сўз юритилган. Суранинг "Иброҳим а. с. номи билан юритилишига сабаб унда Пайғамбарлар отаси Иброҳим а. с. нинг Маккага келишлари ва у ердаги дуо-илтижолари баён этилган.

² Тафсир қилинаётган ояти кариманинг Алоиддин Мансур томонидан амалга оширилган зоҳирий таржимаси қуйидагича: "Оллоҳ иймон келтирган кишиларнинг ҳаётини дунёда ҳам, охиратда ҳам устивор сўз (иймон калимаси) билан собитқадам қилур. Золимларни эса Оллоҳ (Ҳақ) йўлдан оздирур, Оллоҳ ўзи хоҳлаган ишни қилур" (14 : 27). (Қуръони Карим, ўзбекча изохли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. -Б.176).

³ *Барро ибн Озиб* — Пайғамбарнинг саҳобаларидан бири.

«Ал—Алақ сураси»

⁴ *Алақ сураси* — Маккада нозил қилинган бу сура 19 оятдан иборат бўлиб, Қуръони каримнинг илк ояти карималаридандир. Оятда инсоннинг қуюқ лахта қондан яратилгани ҳақида айтилгани боис, уни "Алақ" — «Лахта қон» деб номлаганлар.

⁵ *Ҳироъ ғори* — Ҳижоз ярим оролидаги ғорлардан бири, Пайғамбар а. с. шу ғорда эканликларида ушбу сура нозил бўлган.

⁶ *Ҳадича* — Пайғамбар а.с.нинг хотинлари, Пайғамбар а. с. 25 ёшда эканликларида 40 ёшлик Ҳадичага уйланганлар ва Пайғамбарликнинг 10-йилида Ҳадича вафот этганлар.

⁷ *Оиша* — Абу Бакрнинг кизи (613—678), Муҳаммад а. с. нинг хотини, мусулмонликни илк қабул қилган аёллардан.

"Қуръон фазилатлари китобидан

⁸ «Ишонарли тўплам»даги Ҳадислар муайян мавзулар бўйича жамланган бўлиб, бир неча китобдан иборатдир.

⁹ *Қурайш аҳли тили* — Ҳижоз ярим оролида яшаган араб қабилаларидан, Қаббага хизмат қилиш мана шу қabila кўлида бўлган. Пайғамбаримиз а. с шу қabila сардори Абдул Муталлибнинг набирасидир. Қуръони карим шу қabila тилида нозил қилинган.

¹⁰ *Усмон* — Усмон ибн Аффон, "Хулафои рошидин"дан учинчи халифа (644—656), халифа Усмон даврида Қуръони карим кўфий ёзувида илк бор кўчирилган.

¹¹ *Зайд ибн Собит* — Мухаммед а. с. нинг котиби, Умар ва Усмон даврида кўп хизмат қилган, 11 ёшида исломни қабул қилган. 768 йили 54 ёшида вафот этган.

¹² *Савид ибн ал-Ос* — Мухаммад а. с. га яқин тобеъинлардан (мўъмин ҳолида пайғамбар билан учрашган, мўъминлигича вафот этган кишилар) бири.

¹³ *Абдуллоҳ ибн аз-Зубайр* — Мухаммад а. с. нинг хотини Оишанинг жияни (622 — 693).

¹⁴ *Абдурраҳмон ибн ал-Ҳарс* — фидойи саҳобалардан, дин йўлида олиб борилган муҳорабаларда фаол иштирок этган.

¹⁵ *Умар* — Умар ибн Хаттоб, "Хулафои рошидин"дан иккинчи халифа (581 — 644). Ўн ярим йил халифалик қилган. Ҳақ ва ноҳақни ажратишдамоҳирлиши учун Мухаммад (с.а.в.) унга Форик (фарқловчи) лақабини берган.

"Бақара" сурасининг фазилати

¹⁶ *Бақара сураси* — Куръони каримдаги иккинчи сура (Биринчи бобнинг 1-изоҳига қаранг).

¹⁷ *Аҷама* — тўлиқ исми Алқама ибн Абий Ваққос. Ҳазрати Умардан кейинги тобеъинлардан.

¹⁸ *Абдуллоҳ ибн Умар* — халифа Умарнинг тўнғич ўғли, Табаристонга қилган юриш иштирокчиси (650 — 651 йиллар). 693 йили Маккада 84 ёшида вафот этган.

ИЛОВА

("Чаҳор китоби туркий"дан.)

¹⁹ Имом Бухорийнинг ушбу китобидан келтирилган парчалар юқоридаги ҳадислар тартибида жойлаштирилмаган бўлса ҳам, мантиқан мавзунини тўлдиришини назарда тутиб, ундан ҳам намуналар келтирилди.

²⁰ бечун — ўхшашсиз, монандсиз.

²¹ *Мунзала* — туширилган.

²² *Мубайян* — ошкор, маълум.

²³ *Мункару Накир* — марҳумларни қабрда сўроқ қиладиган малоикалар.

²⁴ *Васиъ* — кенг.

²⁵ *Иҳтиоз* — сақланиш.

²⁶ *Махлут* — аралаштирилган, қотишган.

²⁷ *Шарр* — ёмонлик.

²⁸ *Мужтаҳид* — 1. Бирор ишда тиришувчи, саъй-ҳаракат кўрсатувчи. 2. Линий қоидаларни ўзгартириб янги мазҳаб тузувчи.

²⁹ *Нофармон* — итоатсиз.

³⁰ *Шаҳйўл музнийин* — гуноҳкорларнинг ҳимоячиси (Мухаммад пайғамбарга берилган сифат).

³¹ *Хатимул мурсалин* — пайғамбарларнинг охиргиси.

³² *Мутобаъат* — бировнинг кетидан эргашиш.

³³ *Мубтадиъ* — бидъатчи.

³⁴ *Муфавваз* — топширилган, таслим бўлган.

³⁵ *Кадхудо* — уй-рўзгорли эркак, оила бошлиғи.

³⁶ *Мисок*;— аҳду паймон, қасамёд, ваъда.

³⁷ *Офаридагор* — яратувчи.

³⁸ *Ийжоб* — тасдиқлаш, розилик, билдириш.

³⁹ *Хавфу рижо* — Оллоҳнинг қаҳридан қўрқиш, марҳаматидан умидворлик.

⁴⁰ *Таййиб* — ҳалол, пок; тоза, муборак.

⁴¹ *Арус* — ўзига тортувчи, алдоқчи.

⁴² *Тақсимпазир* — тақсимни қабул қилувчи.

⁴³ *Изом* — катталар, улуғлар.

«ТУРКИЙ ТАФСИР» дан

Асар эски узбек тилида, ХП-ХШ асрларга тааллуқли туркий тилд^а ёзилгани учун ҳозирги кунда тушунилиши қийин. Шунинг хисобга олган ҳолда проф. Қозокбой Маҳмудов томонидан ҳозирги тилга ўғирилди. Нашрга асос бўлган манба: Туркий тафсир. — Т.: 2000 (Факсимиле нусха, тузувчи Қ. Маҳмудов).

¹ *18 сур*а — Туркий тафсирнинг бош қисми ҳозирга қадар топилмаган, мавжуд ягона нусха Қуръони каримнинг 18-сураси, яъни Каҳф (луғавий маъноси — ғор) сурасининг тафсиридан бошланган.

² Суранинг дастлабки ояти карималари ҳам Қуръони каримнинг дастлабки ўн етти сураси тафсир қилинган саҳифалар билан биргаликда бизгача етиб келмаган. Қўлёзма 5-оятнинг сўнгги жумлалари таржимасидан бошланади. Дастлабки оятларнинг зоҳирий мазмуни шундай: «1—2—3. (Барча) ҳамду сано Оллоҳ учундир. У зот (кофирларни) Ўз ҳузуридан келадиган каттиқ азобдан қўрқитиш ва яхши амаллар қиладиган мўъминларга ўзлари абадий қоладиган гўзал мукофот — жаннат хушхабарини бериш учун — бандаси (Мухаммад алайҳиссалом)га бирон эгрилиги бўлмаган расо Китоб — Қуръонни нозил қилгандир. 4—5. Шунингдек, У зот ўзларининг ҳам, ота-боболарининг ҳам бирон билим — маърифати бўлмагани ҳолда «Оллоҳнинг боласи бор» деган кимсаларни (каттиқ азобдан) огоҳлантириш учун (ушбу Китобни) нозил қилган. Уларнинг оғизларидан чиққан оғир сўздир. Улар фақат ёлғон сўзлайдилар». Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлдон, 1992. — Б.205.

³ Ушбу оятнинг мазмуни ҳозирги талқинда шундай: «Албатта, Биз (бандаларимиздан) қайсилари чиройлироқ амалларни қилишларини синамоқ учун ер устидаги бор нарсани унга зийнат — безак қилиб қўйдик» (18:7).

⁴ *Унгу*р — ғор.

⁵ Шу ердан «Асхабул Каҳф» («Ғор эгалари») қиссаси бошланади. Ушбу сурада уч қисса акс этган бўлиб, «Асхабул Каҳф» уларнинг биринчисидир.

⁶ Киссага кўра «Исо алайҳиссалом замонларидан кейин рус давлатларидан бирида Дакёнус исми золим шоҳ чикиб, одамларни бутларга ибодат Қилишга мажбур қилар, амрига бўйсунмаган кишиларни эса ўлдираб экан. Кунлардан бирида унга фуқароларидан бир неча йигит унинг фармонидан бош тортиб, бутларга сиғинмаётганлигини етказибдилар. Подшоҳ уларни саройига чақириб, бу хабарнинг рост-ёғонлигини сўраганида, улар: «Биз ёлғиз Оллоҳдан ўзга бириб кимса ёки нарсга сиғинмаймиз» деб жавоб қиладилар. Шунда шоҳ уларга: «Сенлар ёш, чиройли, бақувват йигитлар экансанлар, ўз жонларингга жабр қилманглар. Мен сенларни ўлдириб юборишни кўзим қиймаяпти. Яхшиси, эрталабгача ўйлаб кўриб, эртага менга жавобини айтинглар», деб уларга рухсат беради. Йигитлар ўзаро маслаҳатлашиб, «Оллоҳдан ўзгага бўйсунгандан кўра шу бадбахт диёрни тарк қилганимиз афзал» дейишиб, тун қоронғусида шаҳарни тарк қилишади. Йўлда яйловдан ўтиб бораётганларида уларга ўша ерлик бир чўпоннинг ити ҳам эргашади. Тонгга яқин бир тоққа бориб, катта ғорга кириб яширинадилар. Эрталаб бу воқеадан хабардор бўлган шоҳ ўз аскарлари билан уларнинг ортидан тутаиб, ўша ғор оғзига яқинлашгач, аскарлар унга кнргани кўркадилар. Шунда Дакёнус уларга ғордаги йигитлар очлик ва ташналикдан қирйлиб кетишлари учун ғор оғзини бекитиб ташлашни буюради. Лекин Тангри таоло Ўзининг садоқатли бандала[рини] ҳалок бўлишдан сақлайди — уларни узок уйкуга чўмдиради. Уйғонганларида орадан уч юз йил ўтган эди...» (Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б.206.).

⁷ Ушбу ояти карима айрим муфассирлар томонидан шундай шарҳланади: «Асҳабул Қахфни ўз ғорларида шамсий ҳисоб билан уч юз йил турганлари ҳақида хабар бермоқда. Кейинги тўққиз йил қўшилиши эса қамарий ҳисобдан келиб чиққан. Шамсий ҳисобдаги юз йил қамарий ҳисобида бир юз уч йилга тўғри келади» (Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима, — Т.: Чўлпон, 1992. — Б.208).

⁸ Буни шундай тушуниш мумкин: «Ва Биз қалбини Бизни зикр этишдан ғофил қилиб қўйган, ҳавойи нафсига эргашган ва қилар иши исрофгарчилик бўлган кимсаларга итоат этманг» (18:28).

⁹ Бу ҳақда Қаломуллоҳда шундай дейилади: «Дарҳақиқат, унинг мева боғи ҳалок қилинди. Ўзи эса ҳувилаб қолган ишқомларини (кўриб) ва уларга сарфлаган нарсаларини (ўйлаб), чапак чалганича (афсус-надомат чекканича): «Қани эди, мен ҳам Парвардигоримга ҳеч кимни шерик қилмаганимда!» — деб қолаверди (18:42).

ю *Мурсал* — мангу тирик.

¹¹ Мана шу 60-оят билан Мусо ва Хизир пайғамбар ҳақидаги қисса бошланади: «Мусо алайҳиссалом Тангри таолога мурожаат қилиб: «Бандаларинг орасида мендан илми зиёдарок бўлган киши

борми?» деб сўраганида, Оллоҳ таоло: «Ха, Хизир сендан олимрок» деб жавоб килган экан. Шунда Мусо: «У зотни Қандоқ излаб топурман?» деганида «Денгиз соҳилидаги қоя олдида топурсан» деган жавоб бўлибди. «У ерга қандай борилур?» деб сўраганида Оллоҳ таоло айтган эканки, «Бир баликни саватга солиб йўлга чиқарсан. Қерда уни йўқотиб қўйсанг, Хизирни ўша ердан топурсан!» Шундан кейин Мусо хизматкор йигитига балик солинган саватни бериб: «Бу баликни йўқотган жойингда менга айтарсан», деб тайинлаб йўлга тушибдилар.

¹² Шу воқеа билан иккинчи қисса тугайди. Ушбу қиссадан бандаларига бериладиган ибрат шуки, «Мусо алайҳиссалом «Қаломуллоҳ», Оллоҳ билан бевосита сўзлашувчи деган номга сазовор бўлган зотдирлар. Демак, у киши Яратган билан савол-жавоб қилганларида, ўртада ҳатто фаришта ҳам воситачилик қилмаган — бор ҳақиқатни Ҳақ таолонинг Ўзидан олганлар. Бинобарин, ўзларича дунёда мендан ҳам илммироқ киши бормикан, деган фикр қўнгилларидан кечган бўлса керакки, юқоридаги оятларда зикр қилинган қиссада Тангри Ўз пайғамбарини огоҳлантириб, гўё шундай дейди: «Агар сенга бўлиб ўтган нарсалар тўғрисида билим берган бўлсам, бандаларим орасида шундай бир киши ҳам мавжудки, унга энди бўладиган нарсаларнинг билимини ҳам ато этгандирман, яъни сен ўз илм-маърифатинг билан бутун дунёга устоз бўлишинг мумкин, аммо у бандамга шогирд бўлишга ҳам ожизлик қилурсан». Бу ҳикоя билан Оллоҳ ўзининг «Ҳар бир билим соҳиби устиди ундан-да билимдонроқ биров бордир» деган ояти қаримасини яна бир қарра исбот этади. (Қуръони қарим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. - Б.212.).

¹³ Зулқарнайн — луғатда «икки шох эгасиядир. Айрим ривоятларда унинг бошида икки шох бўлгани айтилади, айримларига қўра эса, у икки қоқилли эди. Бошқа манбаларда дуненинг икки қутбига (Шарқу Ғарб) эгалик қилгани учун ҳам шундай ном берилгани уқтирилади. Унинг иймон ва тақво эгаси бўлиб, ер юзида ҳақни қарор топтириш йўлидаги саъй-ҳаракатлари ҳикоя қилинган. Бизнингча, Алишер Навоий талқинидаги Искандар ана шу Қуръоний қисса асосида яратилган.

¹⁴ Шу ер да 18-сура тугайди ва муаллиф сурада баён қилинган воқеаларнинг шарҳига ўтади.

¹⁵ Тафсир муаллифи арабча иборани қўллаган ва унинг туркий тафсирини ҳам берган. Биз туркча жумлалар баёни билан чекландик.

¹⁶ *Мансурий қоғози* — Халифа Мансур (аббосий) даврида урф бўлган қоғоз.

¹⁷ *Ялавоч* — пайғамбар.

¹⁸ Шу ўринда биринчи қисса «Асхабул Қахф»нинг баёни тугайди. Тафсир муаллифи энди иккинчи қисса Мусо ва Хизир

хикоятини бошқа манбалар асосида кенгрок ривоят қилади. Тафсир муаллифи 18-сурадаги ояти карима «Мусо ўзининг хизматкор йигитига: «То икки денгиз қўшиладиган ерга етмагунча ёки узок замонлар кезмагунча юришдан тўхтамайман», деган пайтини эслангиз» (18:60)ни пгундай шархлай бошлайди.

¹⁹ *Зухруф* — Қуръони каримнинг 43—сураси бўлиб, унинг зохирий маъноси — зеб-зийнатдир. 89 оятдан ташкил топган бу сурада Оллоҳ таоло Ўз бандаларига ато этган беҳисоб неъматлардан сўзланади. Шунингдек, Мусо пайғамбарнинг чеккан азиятларидан ҳам айрим лавҳалар берилган.

²⁰ Юқоридаги сурада «Қачонки, (Исо) бинни Марям мисол келтирилса, баногоҳ қавмингиз (бу мисолдан шодланиб) кичкира бошлайдилар. Улар: бизларнинг илоҳларимиз яхшироқми ёки уми (яъни Исоми?) дедилар. Улар (бу мисолни) сизга факат талашиб-тортишиш учунгина келтирдилар. Ахир улар хусуматчи-урушқок қавмдирлар» (43:57,58)

²¹ Юқоридаги кисса бўйича Хизир алайҳиссалом эсга олинади.

²² *Юшоъ пайғамбар* — Мусо алайҳиссаломдан кейин 29 йил пайғамбарлик қилган. Айтишларича, қирқ йил саҳрода қолган бани Исроил қавмини Оллоҳнинг маърифати билан қутқарган. ПО йил умр кўргани айтилади.

²³ *Мажмабул баҳрайн* — икки даре ораси, Фрот ва Дажла дарелари орасидаги Мусо билан Юшоънинг кўришуви назарда тутилган.

²⁴ *Ё набиййу бани Исроилнинг ялавочи.* — Бани Исроил қавмидан, яъни яҳудийлардан бўлган пайғамбар.

²⁵ *Ёзсииз норасида* — гуноҳсиз вояга етмаган бола.

²⁶ Ушбу кисса шарҳи 82-ояти қаримагача давом этади. 83-оятдан эса Зулқарнайн киссаси бошланади.

АБУ ЯЗИД (БОЯЗИД) БИСТОМИЙ «ИЛОҲИЙ МУЛОҚОТ»дан

Турк олими Эрол Гункўрнинг «Ислом тасаввуфи масалалари» (Истанбул, 1993) китобига илова тарзида эълон қилинган манбадан таржима қилинди. Ўзбек тилида илк марта эълон қилинмоқда.

¹ *Айният* — ўхшашлик

² Қуръони қаримдаги барча жонзотларнинг фонийлиги ҳақидаги ояти қарималарга ишора қилмоқда: «(Ер) юзидаги барча зотлар фонийдир. Буюклик ва қарам соҳиби бўлган Парвардигорингизнинг юзи — Ўзигина мангу боқий қолур» (55:26,27). Қаранг: Қуръони қарим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. -Б.411.

³ *Ваҳдат* — бирлик.

АБУ АЛИ ИБН СИНО "ТАЙР ҚИССАСИ"

Рамзий — тасаввуфий услубда ёзилган Ибн Синонинг "Тайр қиссаси"ни араб тилидан А. Ирисов таржима қилган. "Ўзбек адабиёти" (Бешинчи том, иккинчи китоб. — Т.: Ғафур Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1968. — Б.322—327) мажмуасидан олинди. Шунингдек, «Тайр» қиссаси «Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари»нинг 1-жилди (нашрга тайёрловчилар Н. Раҳмонов, Х.Болтабоев)да ҳам эълон қилинган (Т.: Фан, 2003. — Б. 115—119). Матннинг изоҳлари тўлдирилди.

¹ Бу ўринда зоҳир ва ботиннинг, шакл ва мазмуннинг, ташки киёфанинг кўнгал билан бирлиги назарда тутилади.

² *Ажал захрини ютинглар, яшаяжаксиз, ўлимни севинглар*, ширик бўлажаксиз — Бу ўринда Ибн Сино нафси синдириш, фано босқичида "ўлмасдан бурун ўлиш"ни кўрсатмоқда. Инсоннинг моддий жиҳатдан ўлмай туриб, нафсини назорат остига олиши назарда тутилган.

³ *Жимо* — харом, зино.

⁴ *Букъа* — жой, манзил; хонақоҳ.

⁵ *Мижозда сафронинг ғалаба қилиши* — ақлдан озиш.

ИМОМ ҒАЗЗОЛИЙ «КИМИЁИ САОААТ»дан

Хужжату-л-ислом ва бахру-л-буғроқ (денгиз бағирли) унвонлари билан сифатланган Имом Ғаззолийнинг «Кимиёи саодат» асари алломанинг «Ихйа ал-улум ад-дин»нинг мухтасар шакли бўлиб, Хўтан ҳокими Азиз Шохбек топшириғи билан Мухаммед Исо XIX асрда арабчадан туркийга таржима қилган. Ана шу таржима асарини Маҳкам Маҳмуд Андижоний ва Абдуллоҳ хожи Кулохий жорий ёзувга ўгириб нашр қилдирган. Ушбу нашрдан намуналар келтирилди: Зайниддин Мухаммад Ғаззолий. Кимиёи саодат (Дил ҳақиқати). — Т.: Камалак, 1995. 7-12, 31-33, 41-43, 55-57 бетлар.

¹ *Нафс* — жон, мавжудлик. Имом Ғаззолий таълимотича, нафс икки хил: биринчиси, инсондаги ғазаб ва шахват қувватлари; иккинчиси, инсоннинг ўзидир. Тасаввуфда кўпроқ биринчи маънодаги нафс ёмон сифатлар йиғиндиси сифатида қораланади. Пайғамбаримиз (с.а.в)нинг «Энг қаттол душманинг нафсингдир» деган ҳадислари шунга қаратилган. Тасаввуфда нафснинг турлари фарқланади: *Нафси аммора* — инсонни дунёвий лаззат ва шахватга ундовчи нафс, ундан кутулиш йўли шариатга амал қилмоқдир. *Нафси лаввома* — инсонни ўз гуноҳи учун маломатга тортиб, уни покликка ундовчи нафс, бу тариқат босқичида кечади. *Нафси мулҳама* — инсонни илохий нур билан руҳлантириб, Ҳақни англашга йўл очувчи нафс, бу маърифатда орифликка етказувчи нафсдир. *Нафси мутмайина* — ёмон хислатлардан тозалаб, илоҳга яқинлик ва

хотиржамлик баҳс этувчи нафс, унга ҳақиқат босқичида амал қилинади.

² *Дорул нажот* — нажот уйи, яъни ҳақиқат.

³ *Маркаби* — улови.

⁴ *Тааммул* — чуқур мулоҳаза қилмоқ.

⁵ Таржимаси: Рух илоҳий ишлар жумласидан ва Оллоҳ амридан.

⁶ *Муснкъоти олам* — яралмишлар.

⁷ Гакрир — қарор бериш, тил билан қайд қилиш.

⁸ *Мустағрац* — ўйта (чўммоқ) фарқ бўлмоқ.

⁹ Ғаззолий таълимотига кўра, «илми зоҳир ва илми ҳақиқат мағзидир». Чунки зоҳир илми банданинг қўлидадир, лекин ғайб илми эмас. Шунинг учун зоҳир илми билан чекланганлар ғайб илмига етишолмайди ва илми зоҳир тасаввуф йўлида ҳижоб (тўсик) бўлиб қолади.

¹⁰ *Шамим* — хушбуй ҳид, яхши ис.

¹¹ *Қавл* — сўз, гап.

¹² *Мастур* — яширинган.

¹³ Таржимаси: Покиза нафс Оллоҳнинг таърифига (ярайди).

¹⁴ Таржимаси: Ўз нафсини таниган киши Парвардигорини ҳам танийди.

¹⁵ *Пўшща* — яширин.

¹⁶ *Фариштаи муаккаллар* — вакил қилинган фаришталар, яъни Жаброил, Азроил, Микоил в.х.

¹⁷ *Ҳарорат ва бурудат* — иссиқлик ва совуқлик.

¹⁸ *Аясири арбаъ* — тўрт унсур: ҳаво, сув, олов ва туфрок.

¹⁹ *Ангушт* — бармоқ.

²⁰ *Ҳазонаи ҳаёл* — ҳаёл хазинаси.

²¹ *Муованат* — ёрдам.

²² Мазмуни: Оллоҳдан ўзга чора қилувчи йўқ.

«МУКОШАФАТУ-Л-ҚУЛУБ»дан

Имом Ғаззолийнинг ушбу асарини «Қалблар кашфиёти» деб таржима қилганлар. Ҳолбуки, унинг тўла таржимасини тахминан «Қалбларни босиб ётган ғайриинсоний феъл ва туйғуларнинг кашфи» деб белгилаш мумкин. Бу асарда мутасаввиф адиб жамият таназзулига сабаб бўладиган қусурлар — кибру ҳаво, риё, ҳасад, шуҳрат ва зулмларни тузатиш сабабларини кўрсатган. Ушбу асарни турк тилидан Миразиз Аъзам таржима қилган. Парча келтирилган манба: Абу Ҳомид Ғаззолий. Мукошафату-л-қулуб (Қалблар кашфиёти). - Т.: Адолат, 2002. Б.14-19, 239-242, 365-368. Келтирилган парчалар асарнинг иккинчи нашри [Т.: Янги аср авлоди, 2005) асосида, тўлдирилди.

¹ Анкабут сураси, 69-оят. Ушбу ояти карима Куръони каримнинг ўзбекча таржимасида шундай келади: «Бизнинг

(йўлимиз)да жиход қилган — курашган зотларни албатта ўз йўлларимизга хидоят қилурмиз. Аниқки.Оллоҳ чиройли амал қилгучи зотлар билан биргадир» (Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. - Б.290).

² *Тавассул* — сабабларга таяниш, яъни ризқ топишга баҳона излаш (тарж.).

"ИХҲА АЛ-УЛУМ АД-ДИН"дан

Имом Ғаззолийнинг ушбу асари турк олими Эрол Гункўрнинг «Ислом тасаввуфи масалалари» (Истанбул, 1993) китобига илова тарзида эълон қилинган манбадан таржима қилинди. Бу парча узбек тилида илк марта эълон қилинмоқда.

¹ *Зухд фиқ—дуња* — дунёвий нарсалардан юз ўгириш.

ЮСУФ ҲАМАДОНИЙ «РУТБАТУ-Л-ҲАЁТ»дан

Юсуф Ҳамадонийнинг табиати, диний сифати ва сулук йўли қакида маълумот берувчи манбалар жуда кам. Улар орасида Абдулҳолиқ Ғиждувонийнинг «*Мақомоти Хожа Юсуф Ҳамадоний*» номли рисоласининг қўлёзмаси ЎРФАШИда 3001 раками остида сакланади. Ушбу «Мақомотвдан матбуотда айрим парчалар эълон қилинган (Хожаи Жаҳон — Хожа Абдулҳолиқ Ғиждувоний. — Т.: Наврўз, 1994. — Б.18—22). Мажмуада келтирилаётган парчалар асарнинг Эрон (Юсуф Ҳамадоний. Рутбату-л-хаёт. Доктор Муҳаммед Амин Риёхий муқаддимаси. — Техрон 1361 х.ш.) ва Туркия (Науа* леонг — КиТ>егил пауа{. Носе УшиМ Нетейаш. Сеунеп Ёсейе! Тозип. — Ёзлапбил, Ёпзап уаутлап, 1998)даги нашрларидан Сайфиддин Рафъиддин ва Нодирхон Ҳасан томонидан узбек тилига ўгирилган.

¹ *Ҳомид* — макталган, мактовли, мадҳ этилган.

² *Мажид* — мавжуд қилувчи, яратувчи.

³ *Воҳид* — ягона, ёлғиз.

⁴ *Жаббор* — жабр берувчи.

⁵ *Қаҳҳор* — қаҳрли, қаҳр қилувчи.

⁶ *Малик* — подшоҳ.

⁷ *Мутақаббир* — «кабир»дан улуғвор.

⁸ *Восеъ* — кенг (бағирли), марҳаматли.

⁹ *Муҳсин* — ҳусни, гўзал.

¹⁰ *Яқин аҳли* — Оллоҳга ва унинг биру борлигига йшонувчилар.

¹¹ *Мужоҳада йўли* — жиход йўли, нафсга қарши кураш йўли.

¹² «Анкабут» сурасидаги сўнгги оят. Бу ва кейинги ояти қарималарнинг зохирий таржимаси Алоиддин Мансур муаллифлигида берилади.

¹³ Кавс ичида сура ва оят ракамлари кўрсатилмаган ояти карималар таржимонлар ва ноширлар томонидан қайси сура ва оят эканлиги аниқланмаган. Биз ҳам шуни саклашга мажбур бўлдик.

¹⁴ *Мавло* — соҳиб, сарвар.

¹⁵ *Муваҳҳид* — тавҳид сирларидан хабардор.

¹⁶ *Муцарраб* — яқин турувчи, ҳамсухбат; етишган.

¹⁷ *Аҳли кашф* — *каромат* қилувчилар.

¹⁸ «*Биз унга покиза ҳаёт ато этурмиз*» — Наҳл сурасидаги 97-оятдан. Ояти кариманинг тўла мазмуни шундай: «Эркакми ё аёлми — кимда-қим мўмин бўлган ҳолида бирон яхши амал қилса, бас, Биз унга покиза ҳаёт ато этурмиз ва уларни ўзлари қилиб ўтган амаллардан чиройлироқ ажр-савоблар билан мукофотлаймиз».

¹⁹ *Мавҳибаи илоҳия* — илоҳий неъмат, илоҳий эҳсон.

²⁰ Бунинг боиси шундаки, улар илмнинг зоҳирий қисми билан банд бўладилар. Хилват аҳлининг ботини эса, ёлғиз Яратгангагина аёнدير.

²¹ *Оллоҳ севгиси* — бу ўриндан Оллоҳнинг севгиси эмас, балки банданинг Оллоҳга нисбатан илоҳий муҳаббати назарда тутилади.

²² *Куббалари ва таянчлари* — куббалар Атторнинг фикрига кўра олтига: *нафс, нафси аммора, ақл, илм, фаир, тавҳид; таянч* дейилганда, илмнинг беш рукни (устуни) назарда тутилади.

²³ «*Уйларга эшикларидан қиринглар!*» — Бақара сурасидаги 189-оят. Унинг тўла мазмуни шундай: «Сиздан ойлар ҳақида сўрашади. Айтинг: у (ойлар) одамлар ва ҳаж учун вақт ўлчовларидир. Уйларингизга орқа томонидан қирингиз яхшилик эмас, балки Оллоҳдан кўрхкан киши яхшилик қилгувчидир. Уйларга эшикларидан қирингиз! Ва Оллоҳдан кўрқинг! Шояд нажот топсангиз».

²⁴ «*Оллоҳ чиройли амал қилгучи зотлар билан биргадир*» — «Анкабут» сурасидаги 69-оят. Унинг тўла мазмуни шундай: «Бизнинг (йўлимиз)да жиход қилган — курашган зотларни, албатта, Ўз йўлларимизга ҳидоят қилурмиз. Аниқки, Оллоҳ чиройли амал қилгучи зотлар билан биргадир».

ХОЖА АҲМАД ЯССАВИЙ

«*ФАҚРНОМА*дан

Бу рисолада Хожа Аҳмад Яссавий сулуки баён этилгани туфайли яссавийлик тариқати акс этган «назарий манба» деб қаралади. Айримлар уни Хожа Аҳмад Яссавийга нисбат берадилар, «Хожа Аҳмад Яссавий айтганларидан» деб қараш ўринлироқ бўлади. Асарнинг муаллифи ҳам, ёзилган санаси ҳам номаълум. Тадқиқотчилар асарнинг XVII асрга мансублиги (худди «Девони хикмат» каби) ҳақида гапирадилар. Матн қуйидаги манба асосида нашрга тайёрланди: Аҳмад Яссавий. Девони хикмат (Нашрга тайёрловчи Р.Абдушукуров, масъул муҳаррир, изоҳлар ва сўзбоши муаллифи Маҳмуд Ҳасаний). — Т.: Ғафур Ғулом номидаги матбуот-

нашриёт бирлашмаси, 1992. — Б. 8—18. Шунингдек, «Факрнома» матни «Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари»нинг 1-жилди(нашрга тайёрловчилар Н. Рахметов, Х. Болтабоев)да ҳам эълон қилинган (Т.: Фан, 2003. — Б.170—179). Матн исломий манбалар билан қиёсланган ҳолда тузатилди ва изоҳлари тўлдирилди.

¹ *Таржимаси:* Оламларнинг парвардигори Оллоҳга ҳамдлар бўлсин, такводор кишиларнинг оқибати хайрли бўлсин, Оллоҳнинг расули Муҳаммадга, унинг оиласига ва барча дўстларига саловот ва саломлар бўлсин (мух. изоҳи).

² *Қутбул-ақтоб* — қутбларнинг қутби, яъни авлиёларнинг шоҳи (мух.)

³ *Бурҳона-л-атҳиё* — тақво ахлининг ҳужжати.

⁴ *Мустаҳқиқ* — лойиқ, ҳақли; муҳтож.

⁵ *Дажжол* — Қиёматдан олдин одамларни васвасага солувчи.

⁶ *Орифи биллоҳ* — Аллоҳни таниган киши.

⁷ *Жазбаи Ҳақ* — Ҳаққа тортилиш, муриднинг Оллоҳ ишқи туфайли беҳудлиги (экстаз ҳолати).

⁸ Зуннун *Мисрий* (796—860) — миерлик илк мутасаввифлардан. Ўндан ортиқ асар ёзганлиги маълум. У тасаввуфда мақомот ва ҳол асосчиси ҳисобланади. Навоий "Насойиму-л-мухаббат"да тасаввуф, ундаги тариқат йўли Оллоҳ васлига муридлик ҳақидаги илк фикрларни ҳам Зуннун Мисрий айтганини қайд этади. Пайғамбаримиз ҳадисларидаги «Ал-фақру фаҳри» ғоясини ўз ҳаёт йўли билан исботлаган.

⁹ *Худруйлиқ* — ўзини кўрсатиш, худбинлик.

¹⁰ *Ибоҳат* — ошқора, эркин ҳаракат

¹¹ *Жанобат* — йироқлик, узоклашиш.

¹² Ғоний — бой.

¹³ *Зоҳирий таржимаси:* Оллоҳдан бошқа илоҳ йўқ, Муҳаммад унинг элчисидир.

¹⁴ *Зоҳирий таржимаси:* Оллоҳдан бошқа илоҳ йўқ, Муҳаммад унинг элчисидир, жаннатга киришга сафланинглар.

¹⁵ *Зоҳирий таржимаси:* Улуғ Оллоҳдан ўзга илоҳ йўқ, Муҳаммад Расулulloҳ унинг яратганидир.

¹⁶ *Зоҳирий таржимаси:* Оллоҳдан бошқа қудратли илоҳ йўқдир, унинг элчиси Муҳаммад бунинг ҳужжатидир.

¹⁷ *Мусаллам* — таслим бўлиш, бўйсунуш.

¹⁸ *Набузубиллаҳи мин залика* — бундан бизни Худо асрасин.

¹⁹ *Ал-фақру фаҳри* — Ҳадисдан, маъноси: "Факрлик менинг фаҳримдир".

²⁰ *Зоҳирий таржимаси:* Факрликни севмоқ иймондандир, ундан ор қилмоқ қуфрдир.

²¹ *Зоҳирий таржимаси:* Мўъмин фақирларни ҳурматлаш Худо олдида етти кат осмон ва ердан ҳам улуғроқдир (мух.).

²² *Таржимаси:* Оллоҳ ундан рози бўлсин (мух.).

²³ Таржимаси: Шариатни тарғиб қилиш, ёмон ишлардан қайтариш.

²⁴ *Тавба* — тариқат мақомларидан биринчиси бўлиб, қилган гуноҳлардан афсусланиш ва гуноҳни такрорламасликка уруниш. Тариқатда *тавба* сўфий ҳаётини бутунлай янги йўлга солади, у ҳаёт неъматларидан ўзини тортиб, тариқат йўлига қиради. Навоийга кўра, *тавба* «бахтсизлик йўлининг охири ва тўғрилиқ йўлининг бошидир».

²⁵ *Хавф ва рижо* — Хавф мақоми дилни қомиллаштириш йўлида ўтилади. *Хавф* — кўркинч, ваҳимадир, у Оллоҳдан кўркүв ва шайтондан хавфсираш тарзида солиқнинг руҳида кечади. *Рижо* — хавфдан кейинги равшанлик мақомидир. Хавфдан қутилган кўнгил, рижода умидга тўлади, Оллоҳ унинг қалбидан собит ўрин олишига умидланади.

²⁶ *Вирд-аврод* — ўқиладиган вазифа(дуо)лар.

²⁷ *Тажрид* — ажралмоқ. Ўзидаги қуфрона истаклардан воз кечиш. Шахватдан узоқлашиб, Оллоҳга яқинлашиш.

²⁸ *Тафрид* — ёлғизланиш. Дунёга, унинг лаззатига берилганлардан узоқлашиш, покланиш.

²⁹ *Фано* — ўткинчи, вақтинчалик, яъни бу фоний дунё лаззатларидан воз кечиш. Куръони қаримнинг «Раҳмон» сурасида «(Ер) юзидаги барча жонзот фонийдир» дейилган. Тасаввуфда фано юксак даражадаги ҳолдир. Вужуди мутлақ билан қовушиш, яъни инсон руҳининг илоҳий руҳга қовушмоғидир.

³⁰ *Таҳаммул* — чидаш. Оғирликни кўтармоқ, сабр билан қийинчиликларни ўтказмоқ.

³¹ *Таййиб* — тоза, покиза.

³² *Ҳақиқат асрори* — Ҳақнинг сирлари: тасаввуфдаги олий мақом бўлиб, риёзат туфайли қўлга киритилажак бақодир. Ҳаққа етишиш, ўзининг ҳақ эканини билиш. Бу эса тасаввуфда сир ҳисобланади ва солиқ сўнгги босқичдагина ундан огоҳ бўлади ва уни маҳкам тутати.

³³ *Хокроҳ* — йўл туфроғи, яъни оёқ ости бўлмоқ.

³⁴ *Фазла* — ортиқча, зиёда ва кераксиз нарсалардан ўзини тиймоқ, бориға қаноат қилмоқ.

³⁵ *Сабил роҳ* — Оллоҳ йўлида емак, ичмақдан воз кечмоқ.

³⁶ *Ҳасан Басрий* — машҳур Ҳадис ва фикҳ олими. Маълумотларга кўра Ҳазрат Али қўлида тарбияланган тобеъинлардан. Хижрий 21 йилда туғилиб, ПО (милодий 642 — 728) йилда вафот этган. Басрага дафн қилинган.

³⁷ *Азза ва жалл* — Худонинг номи тилга олинганда ишлатиладиган жумла бўлиб, у ўз ишида ғолиб ва қудратли, деган маънони билдиради (муҳ.).

³⁸ *Саййид ал-мурсалин* — пайғамбарларнинг улуғи, сарвари демақдир. Мухаммед (с.а.в.) назарда тутилган.

³⁹ *Муояна* — аниқ, аён.

⁴⁰ *Мунҳатиъ* — бўлинган, кесилган. Бу ерда: ажралган.

⁴¹ *Айюб пайғамбар* — Қуръони каримда номи келтирилган пайғамбарлардан. Оллоҳ таоло Айюб пайғамбарнинг сабр-тоқатини синаш учун бошига кўп кулфатлар ёғдиради. Бутун мол-мулки қўлдан кетди, шукр қилади. Хаста бўлди, сабр қилади. Баданидаги яралари боис ёнига одам келмас бўлди, бунга-да бардош беради. Айюб пайғамбар ҳамма кулфатларга сабр билан бардош беради ва сабр тимсоли бўлиб қолади. Айтишларича, Оллоҳ сабрни ўнга бўлиб, тўққиз қисмини Айюб пайғамбарга, қолганларини ердаги инсонларга берган экан. Сабри туфайли Оллоҳ унга қайта соғлик ва фарзанд ато қилди, яна йигирма йил пайғамбарлик қилади.

⁴² *Одам алайҳиссалом* — Ер юзидаги биринчи инсон бўлиш билан бирга барча муқаддас китобларда пайғамбар деб юритилади. У кишининг сифати «сафиуллоҳ» бўлиб, таййиб, покизалик рамзига айланган, тавба макоми ундан қолган дейилади.

⁴³ *Идрис алайҳиссалом* — ўлмайдиган ягона пайғамбар Идрис пайғамбардир, деб айтилади китобларда (Кисаси Рабғузий, —Т.: Ёзувчи, 1 — жилд, 1990, 37 —бет), чунки обидлик унинг бош сифати.

⁴⁴ *Иброҳим алайҳиссалом* — Қуръони каримда номи зикр қилинган пайғамбар. Дунё яратилгандан кейинги 3337 йилда, яъни Тўфондан кейин 1263 йилда туғилган. Халилуллоҳ (Оллоҳнинг дўсти) ва Халил ул раҳмон (Раҳмоннинг дўсти) лақабини олган. Иброҳим пайғамбарнинг барча томонидан севиқли бўлгани манбаларда қайд этилади. Замона ҳукмдори Намруд уни ўтда ёқиб ўлдирмоқчи бўлган, лекин унинг поклиги туфайли олов уни ёқолмаган. Ўғли Исмоил пайғамбар билан биргаликда Каъбани қайта иншо қилган. Кабри Қуддуси шариф яқинидаги Халил қасабасида.

⁴⁵ *Мусо алайҳиссалом* — Ёқуб а. с. дан кейинги пайғамбарлардан, Исроил халқини Миср юртидан олиб чиққан ва Оллоҳнинг қудрати билан кўп мўъжизалар кўрсатган. Афсонавий Асои Мусо (Мусо хассаси)га эга бўлиб, Оллоҳнинг қудрати билан душманларидан муҳофаза қилувчи асосий қурол ҳисобланади.

⁴⁶ *Исо алайҳиссалом* — Исо бинни Марям, унга Инжил нозил бўлган. Бу муқаддас китобда Исонинг шундай сўзлари бор: «Мен кетаман, энди дунёнинг раиси келсин». Буни исломий манбалар Муҳаммад пайғамбарнинг келишини башорат қилингани деб кўрсатадилар. Рухуллоҳ номи билан ҳам машҳур. Исо алайҳиссалом хусусида Навоий ёзади: «Исо а. с. олам ва дунё асбобидин ҳеч нима қабул қилмади ва алардин бир тўн ва бўрк ва бир асои бор эди. Бир ерда бўлмас эрди, доим сайрда эрди. Рўзи учун касб қилмади, ҳар не етти қонё бўлди». Алишер Навоий. МАТ. 16-жилд. — Т.: Фан, 2000. -Б.177.

⁴⁷ *Сулаймон алайҳиссалом* — Исми Қуръони каримда келтирилган пайғамбарлардан бўлиб, Довуд а. с. нинг ўғлидирлар. Ота васияти билан Байтул муқаддасни етти йилда иншо этган. Қирқ йил

пайғамбарлик қилгани ривоя қилинади. Ўттиз йил саҳрода яшагани учун сипоҳий деб ҳам аталган. Девлар, инсу жинс ва барча ҳайвонлар тилларини билган эканлар.

⁴⁸ *Яҳё алайҳиссалом* — Қуръони каримда номи келтирилган пайғамбарлардан, Закариё пайғамбарнинг ўғли. Ҳазрат Закариё кексайганда Оллоҳдан тилаб олган ўғли, кичиклигидан соҳиби ҳикмат бўлган, гуноҳлардан қочиб, отасига жуда итоатли яшаган.

⁴⁹ *Ижмои уммат* — бир пайғамбар умматлари.

⁵⁰ *Мақоми малакут* — фаришталар (олами) мақоми; тариқат.

⁵¹ *Мақони лоҳут* — илоҳий оламга эришиш мақоми. Солиқ бунда «фани фи Оллоҳ», яъни Оллоҳга яқинлашади; маърифат (нашр.).

⁵² *Мақоми носут* — одамлар дунёси, яъни борликда ибодат қилиб яшаш; шариат.

⁵³ *Мақоми жабарут* — улўғлик мақоми; ҳақиқат.

⁵⁴ *Валлоҳу аълам бис савоб* — Оллоҳ (банданинг) тўғрилигини билувчидир.

ФАХРУДДИН АЛИ САФИЙ «РАШАҲОТУ АЙНИ-Л-ҲАЁТ»дан

Асар муаллифининг тўла номи Фахруддин Али ибн Ҳусайн ал-Воиз Кошифий бўлиб, у хижрий 867 (милодий 1463) йилда машҳур тасаввуф олими Ҳусайн Воиз Кошифий оиласида туғилган. Илк таҳсилни оталаридан ўрганиб, нақшбандийлик тариқатининг шайхларидан бири бўлиб етишган. «Рашаҳоту айни-л-хаёт» («Хаёт чашмасидан томчилар») асарида машойихларнинг таърифу тавсифлари ҳамда фазилатлари нақл ва ҳикоялар орқали ёритиб берилган. ЎзРФАШИДа асарнинг 20 дан ортиқ қўлёзмалари мавжуд. Нашрга асос бўлган манба: Фахруддин Али Сафий. Рашаҳоту айни-л-хаёт. / Таржимон Домла Худойберган ибн Бекмуҳаммад. (Нашрга тайёрловчилар: Махмуд Ҳасаний, Бахриддин Умрзоқ) — Т.: Абу Али ибн Сино, 2004. - Б.35-48.

¹ *Қуддуса сирруҳу* — сирлари муқаддас бўлсин.

² *Хулафои арбаа* — тўрт халифа.

³ *Ҳожагонлар шажараси* — Ҳожагон тариқатидаги шайхлар силсиласи бўлиб, улар «Мақомоти Хожа Нақшбанд»нинг муқаддимасида шундай берилган: «Ҳоҷамиз (Нақшбанд ҳазратлари — Х.Б.)нинг тариқа нисбатлари ва зикр таълимлари Ҳазрати Саййид Амир Кулолдан, уларники Хожа Муҳаммад Бобои Самосийдан, уларники Хожа Махмуд Анжир Фағонавийдан, уларники Хожа Ориф Ревгарийдан, уларники Хожа Абдулҳолик Ғиждувонийдан, уларники Хожа Юсуф Ҳамадонийдан, уларники Шайх Абу Али Формидийдан, уларники Шайх Абул Қосим Гургонийдан. Шайх Абул Қосимнинг ботин илмида насаби икки зотга боради: биринчиси — Шайх Абул Ҳасан Ҳараконийга, уларники Шайх Абу Язид Бистомийга... Ва Шайх

Абу Язиднинг иродати Имоми Жаъфари Содик розиаллоху анхугадир. (У зот) ботин илмида икки томондан нисбатга эга: биринчиси ўзининг бузургвор отаси Имоми Мухаммед Бокир, уларга ўз оталари Имоми Зайну-л-Обидиндан, уларга ўз оталари Имоми Хусайндан, уларга ўз оталари амиралмўъминин Алидан — уларнинг барчасига Оллохнинг розилиги бўлсин — уларга Ҳазрати Рисолатпанох Мухаммед (с.а.в.)дандир.

⁴ *Қоддасаллоху арвоҳаҳум ва раваҳа ашбаҳаҳум* — Рухлари мукаддас ва Оллоҳга етишган бўлсин.

⁵ *Мавлид ва мадфан* — туғилиш ва дафн.

⁶ *Малотойи Рум* — Рум, яъни ҳозирги Кичик Осиёнинг Малотой шаҳри.

⁷ *Мутааллиқ* — якин.

⁸ *Кор-бор* — иш ва юк: турмушдаги юмушлар.

⁹ Ояти кариманинг мазмуни шундай: «Парвардигорингизга тазарруъ ва хуфя дуо қилингиз, чунки У ҳаддан ошувчиларни ёқтирмайди!» (нашр.) (Ал-Аъроф, 55-оят)

¹⁰ *Иттилоъ* — огохлик, хабардорлик.

¹¹ Ҳадиснинг мазмуни: «Шайтон (васваса қилиш учун) одам боласининг ичида кон айланганидек ҳаракатланади».

¹² *Аҳдуллоҳ* — Оллохнинг дўсти.

¹³ *Вукуфи ададий* — санокда огохлик. Муриднинг "Ла илаҳа илаллоҳ"ни нафас олмай такрорлаши. Бирок уни ток сонларда тўхтатиш керак, чунки Оллоҳ ягона, тоқдир, унинг жуфти йўқ, унинг зикри ҳам ток сонда тугаши лозим, бу ҳолат тасаввуфда юқоридаги ном билан аталади.

¹⁴ «*Фаслу-л-хитоб*» — луғавий маъноси: хитоб фасли.

¹⁵ *Мухолафат* — қаршилик.

¹⁶ *Мувозабат* — ҳаракат.

¹⁷ *Зикри алония* — ошкора зикр.

¹⁸ *Тағйир* — ўзгартириш.

¹⁹ *Мутамаккин* — ўзига хос макон соҳиби.

²⁰ *Ҳожа авлиёи қабир* — улуғ авлиё ва ҳожа.

²¹ *Фавойиди жазаъила ва авоили жалила* — Қиёматдаги дод-фарёднинг ва ғурбатнинг бошланиши.

²² *Ўзир* — чора, илож, тадбир.

²³ *Ўмном* — камтар, камном.

²⁴ *Қибола* — ҳужжат.

²⁵ *Самоъ* — ғазал, шеър ва мусиқа тинглаш орқали ва ё жазба келганида раке тушиб Ҳудони ўйлаш (нашр.)

²⁶ *Амрад* — эркак; бу ерда: бесоқолбоз.

²⁷ *Мубтадиъ* — бошловчи, янги сулук йўлига кирган.

²⁸ *Мусталаҳ* — истилоҳ, атама.

²⁹ *Байнул ижмол ват—тафеил. Валлоҳу яқулул-ҳақ ва ҳува яҳди-с-сабил* — Тафсилотлар баёни мухтасар қилинди...

³⁰ *Мустакбал* — истиқбол.

³¹ *Мобайн ун-нафасайн* — икки нафас ораси.

³² *ҚУ99^{жа} сирруху-с-сомиъ* — Эшитувчининг сирлари мукаддас бўлсин.

³³ *Ғайби ҳувийят* — ҳақиқат сири.

³⁴ *Ташидиди «лом»* — «лом» ҳарфининг устига қўйиладиган ташдид, яъни иккилантириш белгиси

³⁵ *Маъаллоҳ* — луғавий маъноси: Оллоҳ менда. Тасаввуфдаги Оллоҳга етишиш макоми.

³⁶ *Итлок* — татбиқ.

³⁷ *Ҳастий* — борлик, бор бўлишлик.

³⁸ *Сифати замима* — ёмон сифатлар.

³⁹ *Шахси хабис* — ёмон хулқли шахс.

⁴⁰ *Пушида* — яширин, пинҳон.

⁴¹ *Мухталиф* — ҳар хил, турли.

⁴² *«Авориф»* — луғавий маъноси: урф — одатлар.

⁴³ *Саъйе жамил* — эзгуликка ҳаракат.

⁴⁴ *Маскул* — оғирлашиш.

⁴⁵ *Интибоҳ* — уйғониш.

⁴⁶ *Мунтабиъ* — уйғок, уйғонган.

⁴⁷ *Сувари кавнийя ҳушуноти* — дунёнинг гўзал сурати.

⁴⁸ *Ташил ва тасфия* — оғир ва софланиш.

⁴⁹ *«Хилват дар анжуман, базохир боҳалц ва баботин боҳац»* — Анжуманда хилват топиш, зоҳирда халқ билан, ботинда Ҳақ билан.
⁵⁰ *«Кишилар (бордирки) уларни тижорат ҳам, савдо ишлари ҳам Оллоҳнинг зикридан чалғита олмас...»* (Нур сураси, 38-оят)

⁵¹ *Мустағрағлиц* — ғарқ бўлиш.

⁵² *Зикри лисоний* — Оллоҳнинг номини тилдан қўймаслик. Зикрнинг тилда бошланиши ғафлатдан қутилиб, ҳушёрликка ўтиш дамларини билдиради. Бундан ташқари зикри *алонийа* деб ҳам аталиб, у яссавийликда кенг қўлланилган.

⁵³ *Зикри қалбий* — Оллоҳ номини қалбга жойлаш. Бу Оллоҳни бутунлай қалбига жо айлашдан иборат бўлиб, кўпроқ нақшбандийликда унга эътибор қаратилган.

⁵⁴ *Саъдиддин Кошғарий* — тўла номи Султониддин Саъд Муҳаммед ал-Кошғарий (ваф. 1455), нақшбандийликнинг улў мутасаввифларидан. Шайх Алоуддин Аттор (ваф. 1400) орқали Баҳоуддин Нақшбандга боғланади.

⁵⁵ *Зери ноф* — киндик ости; дил.

⁵⁶ *Мудриқи даррок* — идроки тез, зеҳни.

⁵⁷ *Турфату-л-айн* — луғавий маъноси: турфа маконлар.

⁵⁸ *Бозаишт* — қайтиш. Тил ва дил зикридан сўнг, яъни калимаи таййиба айтилгач, у қўнгил орқали талқин қилинади. Талқинда «Худовандо, менинг максудим сенсан» жумласи айтилади. Бу зикр тинимсиз такрор билан солиқни беҳуда ҳаёллардан поклайди,

у аста-секин Оллоҳ таважжухидан бахраманд бўла бошлайди. Бозгашт — жамоатдан узоқлашиш эмас, балки унга яқинлашишдир. Жумладан, бемор кўнглини сўраш, ғарибга ёрдам бериш.

⁵⁹ *Нигоҳдошт* — саклаш. Фикрни Оллоҳ ёди билан мукаддас тутиш. Бинобарин, калимаи таййибани такрорлаш билан солиқ ўзини турли ҳаёллардан ҳам саклайди. Нигоҳдоштнинг дунёвий маъноси бошқалар ҳаётига назар солиш, ёрдамга мухтожларга илтифот ва халкни унутмаслик туйғуларини ҳам ифодалайди.

⁶⁰ *Тулуъи фажр* — тонг отиши.

⁶¹ *Қуммали авлиёulloҳ* — валийликка етишган, комил.

⁶² *Ёддошт* — ёдда тутиш. Оллоҳни ҳамиша ёдида тутиб, ундан огоҳлик завқини туйишдир. Оллоҳнинг ёди билан солиқнинг қалби нурга тўлади ва Оллоҳни мушоҳада қила бошлайди. Бу солиқда ёддоштнинг мукаммаллашиб бораётганини кўрсатади. *Ёддошт* нигоҳдоштнинг тадрижи бўлиб, бу жараён мустаҳкамланиб борилиши керак. Хожа Аҳрорнинг англатишича, ёддошт дил иқрорида собит туришдан иборатдир.

⁶³ *Тавассут* — восита қилиш.

⁶⁴ *Росух* ~ устувор.

⁶⁵ *Қорғузоранда* — ишни тартибга солиш ёки тартибли иш.

⁶⁶ *Кавн* — мавжудлик.

⁶⁷ *Махула* — фасл, боб; сўзлар.

⁶⁸ *Мустафид* — фойда оловчи.

ШАЙХ НАЖМИДДИН КУБРО

«УСУЛИ АШАРА»дан

«Усули ашара» асари «Рисолаи одобу-з-зокирин», «Рисолату-т-турук», «Рисолаи одобу-с-соликин», «Аҳрабу тариқи илаллоҳ» деган номлар билан ҳам юритилган. Бу асарга қўплаб шарҳлар ёзилган. Улар орасида Исмоил Ҳаққи Бурсавийнинг «Шарҳи усули ашара»си (1291/1874) машҳур бўлиб, 1957 йилда Мустафо Қора томонидан қайта нашр этилган. Абдутафур Лорийнинг «Шарҳи рисолаи одобу-з-зокирин» асари (таржимон М. Кодиров) Урганчада 1997 йилда нашр этилган. Туркия нашри асосида Иброҳим Ҳаққул ва Азиза Бектош «Тасаввуфий ҳаёт» мажмуасини яратиб, унга «Усули ашара»ни ҳам киритганлар. Мажмуага кейинги нашрлар асос бўлди: Шайх Нажмиддин Кубро. Тасаввуфий ҳаёт (Таржимон ва нашрга тайёрловчилар: Иброҳим Ҳаққул, Азиза Бектош). — Т.: Моварауннаҳр, 2004. - Б.32-81.

¹ Қора рангда берилган матнлар Нажмиддин Куброга, шарҳлар эса Исмоил Ҳаққи Бурсавийга тегишли.

² Дарҳақиқат, бу сўз Нажмиддин Кубродан анча аввал яшаб ўтган суфийлар томонидан ҳам турлича ифодалангандир. Абу Бакр Томистоний (ваф. 340 — 951) «Аллоҳга элтувчи йўллар махлуқот ададига тенгдир» деса, Абул Ҳасан Музаййин (ваф. 328/939) бу

йўлларнинг юлдузлар микдори билан баробарлигини айтади. Қаранг: 5илепи «Табақаги'в—виШуе», пзг: ЎигеШп ЗапБе, в, 383, 472 (КаЫге 1389 [1869]). Ибн Таймийдан: «Бу сўз тўғрими?» дея сўралганида, «Агар бу сўздан китоб ва суннатга мувофиқ намоз, закот, жиҳод, зикр, Қуръон ўқиш каби амаллар назарда тутилган бўлса, тўғридир, акс ҳолда хатодир» дея жавоб беради. Қаранг: «Месмаи {elayayl Нэп Теутшуе», пзг. АЪёшгаптап Ё. Мипаттей ЎлессИ, Х, 454 [Иуас! 1381/1961), (Изох Мустафо Корага оиддир).

³ Хадисларнинг санади тушириб қолдирилди (тарж.).

⁴ «Қоба цовсайн» — Қуръони каримнинг «Ва-н-нажм» сурасида бунинг изохи келади: «Бас, (Мухаммед алайҳиссаломга) иккй камон оралиғида ё /ундан-да яқинроқ бўлиб, Ўз бандасига (Мухаммад алайҳиссаломга) туширган вахийни келтиради (9—10 оятлар). Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. - Б.404.

⁵ *Жамъ ва фариц* — тўпланиш ва ажралиш, жамъ Ҳаққа дойр, фарқ қулга оид нарсa. Жамъ қулнинг эришгани, фарқ — Ҳақнинг эҳсон қилгани (тарж.)

⁶ *Сақр ва саҳв* — сархушлик ва хушёрлик. Сақр — илохий ишқ майидан маёт бўлиб ўзни унутган, ўзидан кечган ошиқнинг холи. Саҳв эса ўзини унутганнинг ўзига келиши, хушёр бўлиши (тарж.)

⁷ Қуръони карим Рум сурасининг 21-ояти Алоуддин Мансур таржимасида берилмоқда. Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. - Т.: Чўлпон, 1992. - Б.292.

⁸ *Муцайяд* — қайд этилган.

⁹ *Асмои хусно* — Оллоху таолонинг гўзал исмлари.

¹⁰ *Ризо ва таслимият* — розилик, хушнудлик билан рози бўлиш, Яратганнинг ҳукмига хушнудлик билан таслим бўлиш.

¹¹ *Таважжух* — диққатни тўплаб, зехнни бир томонга йўналтириш. Оллохга юз бурмоқ, Ҳусни мутлаққа тўлиқ тобеъланиш.

¹² *Вуслат* — етишиш. Ҳақ васлига етишиш.

¹³ Нашрда ояти карима тўла келтирилмаган, унинг давоми: «Ва қаерда бўлсангизлар (эй мўъминлар), юзларингизни ўша томонга буринг! Токи (айрим) одамлар учун сизларнинг устингизда хужжат бўлиб қолмасин. Лекин уларнинг ичида зулм қилгувчилар ҳам борки, сизлар улардан қўрқмангиз. Мендан қўркингиз! Ва токи сизларга неъматимни комил қилиб беришим ва тўғри йўлга хидоят топишингиз учун шундай қилингиз». Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. - Т.: Чўлпон, 1992. - Б.18-19.

¹⁴ Нашрда ояти карима тўла келтирилмаган, унинг давоми: «Сўнгра уларни фаришталарга рўпарў қилиб деди: Агар халифаликка биз ҳақдормиз, деган сўзларингиз рост бўлса, мана бу нарсаларнинг исмларини менга билдиринг!» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б.9)

¹⁵ Ояти кариманинг тўлиғи шундай: «(Эй Мухаммад), ўзларини пок қилиб кўрсатаётганларни кўрмадингизми? Йўқ. Фақат Оллоҳ Ўзи хоҳлаган зотларни поклагувчидир. Ва уларга қилчалик зулм қилинмас». (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. - Б.61)

¹⁶ *Тобъеин ва табаи тобеъин* — Пайғамбаримиз ҳаётлик давларида яшаган, курган, бироқ улар билан суҳбатлашишга эриша олмаган мусулмонлар тобеъинлардир, табаи тобеъин эса у даврда яшаган, бироқ кўра олмаган муслимларга нисбатан айtilган.

¹⁷ *Тазкия ва тасфия* — тазкия: поклаш, оклашдир; тасфия эса покланиш натижасида дилни равшан топтириш.

¹⁸ *Истидрож* — риёкорлик.

¹⁹ *Тафарруот* — бўлиниш.

²⁰ *Нафси розия* — Оллоҳдан рози нафс; *нафси марзия* — Оллоҳ ризосини қозонган ва унга мақбул бўла олган нафс.

²¹ *Нафси мутмаинна* — иймон хотиржамлигини таъминлайлиган, хатоликлардан асрай оладиган нафс.

²² *Ухравий* — охиратга дойр.

²³ *Жалватия* — инсоннинг ватани ва оиласидан узоқлашиши; ҳалқдан узоқлашиб, танҳоликда Ҳақ билан бўлиш.

²⁴ Ояти кариманинг тўлиғи шундай: Ва уни ўзи ўйламаган томондан ризклантирур. Ким Оллоҳга таваккул қилса, бас, (Оллоҳнинг) Ўзи унга етарлидир. Албатта, Оллоҳ Ўзи (хоҳлаган) ишига етгувчидир (Унинг хоҳишига қарши турувчи кимса йўқдир). Дарҳақиқат, Оллоҳ барча нарса учун миқдор—ўлчов қилиб қўйгандир (яъни, ҳаётда рўй берадиган ҳар бир яхши-ёмон воқеа-ҳодиса ёлғиз Оллоҳ хоҳлаган — белгиллаган вақт ва ўлчовда рўй беради) (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б.443).

²⁵ Ояти каримада шундай дейилган: «Магар уларнинг орасидаги покиза бандаларинггина (ҳақ йўлдан озмай қолурлар). (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. - Б.181)

²⁶ *Савм* — рўза.

²⁷ *Инзиво* — четлашиш, яккаланиш.

²⁸ *Ғайбул ғулуб* — беҳудликнинг юқори босқичи.

²⁹ *Суй зан(н)* — шубҳали, гумонли томон.

³⁰ *Ғассол* — ювувчи.

³¹ *Ҳадас* — янги.

³² Оят тўлиғича шундай келади: «Ва бирон нарса ҳақида «Мен эртага албатта, қилгувчиман» дея кўрманг, «магар, иншооллоҳ, Оллоҳ хоҳласа» (денг. Бу сўзни айтишни) унутиб қолдирган вақтингизда (ёдингизга тушиши билан) Парвардигорингизни зикр қилинг...» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. - Б.208)

³³ Ояти карима тўлиғича шундай: «(Модомики, барча иш — бутун мулк Оллохнинг қўлида экан, демак) мўъминларни қўйиб, кофирларни дуст тутмасинлар! Ким шундай қилса, бас, Оллохга ҳеч нарасада эмас, (яъни, Оллохга бегонадир). Магар улардан эҳтиёт бўлиб турсангиз (юзаки муомала қилсангиз жоиздир), Оллох сизларни Ўзининг (азобидан) огоҳ қилур. Ва фақат Оллохга қайтажаксиз» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. - Б.39).

³⁴ Ояти кариманинг асли шундай: «Албатта: «Парвардигоримиз Оллохдир», деб сўнгра (ёлғиз Оллохга тоат—ибодат қилишда) тўғри — устивор бўлган зотларнинг олдиларига (ўлим пайтида) фаришталар тушиб, (дерлар): «Қўркманглар ва ғамгин бўлманглар. Сизларга ваъда қилинган жаннат хушxabари билан шодланинглар!» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. - Б.354)

³⁵ *Қавий* — кучли, бақувват.

³⁶ *Нафси марҳума* — улик нафс, жиловланган нафс.

³⁷ Ояти кариманинг тўлиқ матни шундай: «Магар ким тавба қилса ва иймон келтириб яхши амаллар қилса, бас, Оллох ана ўшаларнинг ёмонлик—гуноҳларини, яхшилик — савобларга айлантириб қўюр. Оллох мағфиратли, меҳрибон бўлган зотдир». (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. - Б.261).

³⁸ Ояти кариманинг давоми шундай: «...Уларнинг юзларини на қаролик ва на хорлик қоплар. Ана ушалар жаннат эгалари бўлиб, у жойда абадий қолурлар» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. - Т.: Чўлпон, 1992. - Б.139).

³⁹ Оятлар Қуръони каримда шундай келади: «(У ўт ичидан эсон — омон чикди) ва деди: «албатта, мен Парвардигорим (буюрган тараф)га кетгувчидирман. Унинг Ўзи мени (тўғри йўлга) хидоят қилур. Парвардигорим, Ўзинг менга солих (фарзанд)лардан ҳадя эттин». (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. - Б.328).

⁴⁰ Ояти кариманинг давоми шундай: (Мўъминларга иймонлари қандай чиройли кўринса), кофирларга ҳам қилаётган амаллари ана шундай чиройли қилиб кўрсатиб қўйилди» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б.95).

⁴¹ Шайх Исмоил Ҳаққи — Исмоил Ҳаққи Бурсавийнинг «Шарҳи усули ашарайси (1291/1874) муаллифи сифатида машхур. Ушбу асар 195? йилда Мустафо Қора томонидан қайта нашр этилган.

⁴² Бурсада ушбу жомеъ атрофида ҳозир бундай кутубхона биноси йўқ (Мустафо Қора изоҳи).

«РИСОЛА ИЛАЛ ҲОИМ»

Тўлик номи: «Рисола илал хоими-л-хоиф мин лавмати-л-лоим» (Маломат килувчининг маломатидан кўркучи ошиқ рисоласи)дир. 686 / 1287 йилда кўчирилган. Истанбулдаги Сулаймрния кутубхонасида 2052 рақами остида сақланади. Ушбу рисола ҳам . Мустафо Қоранинг (Истанбул, 1996) китоби асосида нашрга таё'рланган. Қаранг: Шайх Нажмиддин Кубро. Тасаввуфий ҳаёт (Таржимон ва нашрга тайёрловчилар: Иброҳим Ҳаққул, Азиза Бектош). - Т.: Моварауннахр, 2004. - Б. 85-107.

Ушбу ояти карима «Тасаввуфий ҳаёт» китобида кўрсатилганидек, «Мухаммед» сурасида эмас, балки «Фатҳ» сурасида келади. Шуни ҳисобга олиб матнга тузатиш киритилди. Оятнинг тўлиқ мазмуни учун қаранг: «У (Оллох) Ўз пайғамбари (Мухаммед алайҳиссалом)ни хидоят ва Ҳақ дин (Исломи) билан, у (дин)ни барча (дин)ларга ғолиб—устун қилиш учун юборилган зотдир. Оллохнинг Ўзи (ушбу ваъдасининг рўёбга чиқишига) етарли гувоҳдир» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изохли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б.389).

² *Салим* — соғлом.

³ *Бурҳон* — ишончли ва қатъий далил демек. Шубҳага бутунлай барҳам берувчи ҳужжат (тарж.). ..

⁴ *Яқин* қуёши — ЯҚИН-ИШОНЧ, қуёш эса Оллохдир. Демак, ишончли Оллох.

⁵ Қуръони каримда «Ваш-шамс» сураси китобда кўрсатилганидек, 41-сура эмас, балки 91-сурадир. Ушбу ояти каримадан сўнг шундай изох келади: «Саҳобалардан Ибн Аббос томонидан (Оллох у кишидан рози бўлсин) ривоят қилинишича, пайғамбарлар алайҳиссалом қачон юқоридаги оятларни тиловат қилсалар, бир тўхтаб Тангри таолога бундай дуо қилар эканлар: «Оллоҳим, Ўзинг нафсимга - жонимга такво ато этгин, Ўзинг унинг эгаси — хожасисан ва Ўзинг уни энг яхши поклагувчисан» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изохли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б.505).

⁶ Сурада шундай дейилган: «(Эй Мухаммад), хали (Мадинага қайтганингиздан кейин) сизга аъробийлардан бўлган (сиз билан бирга Умра сафарига чиқмасдан) қолган (мунофиқ) кимсалар «Бизларни мол-мулкларимиз ва аҳли-оилаларимиз машғул қилиб қўйди, (шунинг учун сен билан бирга сафарга чиқа олмадик). Энди ўзинг бизлар учун (Оллохдан) мағфират сўрагин» дерлар. Улар тилларида дилларида бўлмаган нарсани — ёлғонни айтурлар. Айтинг: «Агар (Оллох) сизларга бирон зиён (етказиш)ни истаса, ёки У сизларга бирон манфаат (етказиш)ни истаса, у ҳолда ким сизлар учун Оллох томонидан бўлган бирон нарса (ни дафъ қилиш)га эга бўла олур?! Йўқ, Оллох сизлар қилаётган амалларингиздан огоҳ бўлган зотдир!»

(Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. - Б.387)

⁷ Китобда оятларнинг охири берилган. Унинг бошланиши шундай: «Парвардигорим, мен учун (кампириим ҳомилини бўлганига) бирон белги-аломат килсанг» деди у (Закарийё). (Оллох) айтди...» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. - Б.216)

⁸ Ояти карима тўлиғича шундай: «Хабар берингчи, ким ҳавойи нафсларини илоҳ қилиб олган бўлса сиз унинг устида вакил — кўрикчи бўлурмисиз?! (Йўқ, сизнинг вазифангиз ҳавойи нафсига куллик қиладиган кимсаларни бу қилмишларидан сақланг — кўриклаш эмас, балки фақат биз сизга юборган вахийни бандаларимизга етказмоқдир)» Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б.260.

⁹ Ояти карима тўлиғича шундай: «Мен нафсимни оқламайман. Чунки, нафс — агар Парвардигоримнинг Ўзи раҳм қилмаса — албатта, барча ёмонликларга буюрувчидир. Дарҳақиқат, Парвардигорим мағфиратли, меҳрибондир» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б.262)

¹⁰ Ояти карима тўлиғича шундай: «(Эй инсон), аниқки, сен бу (оғир кун)дан ғафлатда эдинг. Бас, Биз сендан пардангни (яъни, мана бу киёмат куни ҳақидаги шак-шубҳаларингни) очиб юбордик. Энди бу кун сенинг кўзинг жуда ўтқирдир». (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б.395)

¹¹ *Тафъиз* — ўзни Оллох ҳукмига топшириш. У таслим ва таваккулнинг натижаси.

¹² Ояти карима тўлиғича шундай: «Ким чиройли амал қилувчи бўлган ҳолида ўзини Оллохга топширса, бас, у мустаҳкам халкани ушлабди. Барча ишлар охир-оқибатда ёлғиз Оллохга борур» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. - Б.297).

¹³ *Фиър-ғино* — *фацр*: таслимиётга дахлдор мақомлардан бўлиб, моли бўлмаслик, бўлса ҳам унга мансуб бўлмаслик. Аллрхдан бошқасига муҳтож бўлмаслик (тарж.); *ғино* — бойлик.

¹⁴ Хузун —, . ғам-ғусса. Унинг уч даражаси фарқланади: 1. Авомнинг хузун. 2. Хаввоснинг хузун. 3. Аҳоснинг хузун. Авом умрнинг ғафлат ичида кечишидан ғам чекса, хаввос қалбнинг Ҳакдан йироқ қолиши ва мосивога муҳаббатидан ҳасрат тортади. Аҳоснинг хузун эса халқ онгини ўзгартириш, яъни уни илми урфонга етиштириш билан алоқадордир (тарж.).

¹⁵ Қабз-басн! .. — тўпланиш ва ёйилиш; қайғу чекиш ва севиниш, торлик ва кенглик, ёпилиш ва очилиш ҳоллари. Илтижо ва ёлворишларнинг Оллох томонидан ижобат этилиши ҳам баёт дейилган (тарж.).

¹⁶ *Уне* — дуст, улфат; Оллохга яқинлик. Оллох жамолини идрок айлаш билан қалбни фарах ва севинчга эриштириш (тарж.).

¹⁷ *Махв* — йўқолиш, битмоқ; неъмат-эхсон.

¹⁸ *Хузур-иҳзор* — Оллохнинг васлига етишиш йўлида чеккан ғуссаларидан роҳат топиш; *иҳзор* — хузурга эришган.

¹⁹ *Шухуд* — кўриб мулоҳаза қилиш; *ишҳод* — шухудга эришган.

²⁰ *Буъд* — узоклик, фироқ, *Ибад* — узок тушган, фироқда яшаган.

²¹ *Курб* — Оллохга яқинлик; *тақарруб* — етишган.

²² *Саҳв-сакр* — хушёрлик ва сархушлик. Сакр (ёки суқр) илохий ишқ майидан маёт бўлиб ўзни унутган, ўзидан кечган ошиқнинг холи. Саҳв эса бунинг акси: ўзини унутганнынг ўзига келиши, хушёр бўлиши. Сакр холисиз саҳв бўлмайди. Шунинг учун сакри Ҳақ билан бўлганнынг сақви ҳам Ҳақ билан бўлур дейилади (тарж.)-

²³ *Сабр* — чидам, бардош, токат, каноатдаги устиворлик. Инсоннинг яхши ва ёмон ҳолатларининг барчаси Оллоқ томонидан берилганини англаши ва шунга тан бериши. **Яхши ҳоллар учун шукр**, ёмон қоллар учун шикоят қилмаслик сабрнинг шартларидандир (тарж.).

²⁴ *Маҳвули асар* — эхсон-неъматнинг бўлаги.

²⁵ *Мсцвули айн* — эхсон-неъматнинг асоси.

²⁶ *Маҳвули эйн* — эхсон-неъматнинг ҳаммаси.

²⁷ *Муҷоҳада* — саъй, ғайрат; нафени вужудий машаққатлар билан қийнаш, ҳаво ва ҳавасга қатъиян қарши курашиш (тарж.).

²⁸ *Ҳумуд* — макталган, мактовга лойик.

²⁹ *Мунодама* — суҳбатлашиш, хитоб қаратилиши.

³⁰ *Муҳовара* — баҳс, суҳбат.

³¹ *Мукошафа* — кашф йўли ила билиш, авлиёуллохнинг қалбида ғайбий сирларнинг очилиши (тарж.); *муҳодаса* — янгиланиш.

³² *Тоҳоли* — банданинг ўтмиш ва келажак олдидаги андишаси.

³³ *Убудият* — бандалик, қуллик. Ибодатдан кўп қарра устун бир ҳол. Убудият аҳли қулликни Оллох жамолини кўриш учун дард ва риёзат тортиш деб биладилар (тарж.).

³⁴ *Қалб* — Нажмиддин Кубро талқинича, қалб калимасининг лутавий маъноси «бирор нарсанинг шакл ва маъно жиҳатидан ўртаси, асоси демақдир». Сўфий ва мутасаввифлар бу "ўрталик"ни инсон тириклиги ва маънавий ҳаётининг бош манбаи, маърифат ва ирфон маркази, кашф ва илҳом ойнаси, Ҳақ ва ҳақиқат сирларининг тажаллигоҳи, Оллохнинг тахти деб белгилашган (тарж.).

³⁵ Ояти қарима тўлиғича шундай: «Ва унинг (Юсуфнинг) қўйлагини ёлгон қонга (яъни, бир қўйни сўйишиб ўшанинг қонига) бўяб келтирдилар. (Шунда Яъқуб) айтди: Йўқ! Сизларга ҳавойи

нафсларинг бирон (ёмон) ишни чиройли қилиб кўрсатган. Энди (менинг ишим) чиройли сабр қилмоқдир. Сизлар сўзлаётган бу нарса (айрилик — мусибат) устида мадад сўраладиган зот ёлғиз Оллоҳдир» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. - Б.158).

³⁶ Ояти карима тўлиғича шундай: «Мен нафсимни окламайман. Чунки, нафс — агар Парвардигоримнинг Ўзи раҳм қилмаса — албатта, барча ёмонликларга буюргувчидир. Дарҳақиқат Парвардигорим мағфиратли, меҳрибондир» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б.162).

³⁷ Ояти карима тўлиғича шундай: «Қачонки, иш тутагач (яъни, жаннат аҳли жаннатга сазовар бўлиб, дўзахилар дўзахга ҳукм қилинган), шайтон деди: Албатта, Оллоҳ сизларга ҳақ ваъда қилган эди. Мен эса (ёлғон) ваъдалар бериб, сизларни алдаган эдим. (Лекин) мен учун сизларнинг устингизда ҳеч қандай ҳукмронлик йўқ эди, илло, мен сизларни (куфр йўлига) чақиришим биланоқ ўзингиз менга итоат эттингиз. Энди мени эмас, ўзларингизни маломат қилингиз. Мен сизларга ёрдам бера олмайман, сизлар ҳам менга ёрдам бергувчи эмассиз. Албатта, мен сизлар илгари (Оллоҳ) мени шерик қилганингизни инкор қилурман. Албатта, золимлар (яъни, кофирлар) учун аламли азоб бордир» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б.176).

³⁸ Ояти карима тўлиғича шундай: «У айтди: «Қасамки, энди мени йўлдан оздирганинг сабабли мудом сенинг тўғри йўлинг устида уларни (одам болаларини) кутиб ўтурурман» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б. 101).

³⁹ Ояти карима тўлиғича шундай: «Оллоҳнинг номи зикр қилинмаган нарсалардан емангиз! Зотан, бу иш итоатсизликдир. Албатта, шайтонлар ўз дўстларини (яъни, мушрукларни) сизлар билан жанжанлашишлари учун васвасага солурлар. Агар уларга бўйсунсангизлар, ҳеч шак — шубҳасиз мушриклардан бўлиб қолурсизлар» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. - Б.95).

⁴⁰ Ояти карима тўлиғича шундай: «Шунингдек, ҳар бир пайғамбарлар учун инсу жин (дан бўлган) шайтонларни душман қилиб қўйдик. Улар бир-бирларини алдаш учун гўзал (ялтирок) сўзлар билан васваса қиладилар. Агар Парвардигорингиз хоҳласа, ундай қилмаган бўлур эдилар. Бас, уларни тухмат, бўҳтонлар билан бирга тарк қилинг!» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. - Б.94).

⁴¹ *Яқозо* — уйғоқлик, маънавий-руҳий бедорлик. Шундай бедорликка эришилмагунча Ҳақ ва ҳақиқат йўлида ҳеч бир мурод ҳосил бўлмайди (тарж.).

⁴² *Мутмаин* — тинч, осуда; ором олиш.

⁴³ *Сакинат* — тўхташ, туриш; муқим яшаш.

⁴⁴ Ояти карима тўлиғича шундай: «У (Оллох) ўз иймон — ишончларига яна ишонч қўшишлари учун мўъминларнинг дилларига сакинат — ором туширган зотдир. Осмонлар ва ер қўшинлари (яъни, коинотдаги барча жонзот ва кучлар) ёлғиз Оллохникидир. Оллох билим ва хикмат эгаси бўлган зотдир» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б.386).

⁴⁵ Ояти карима тўлиғича шундай: «Унинг (яъни, ҳар инсоннинг) олдида ҳам, ортида ҳам таъкиб қилгувчи (фаришталар) бўлиб, улар Оллохнинг амри билан уни сақлаб — муҳофаза қилиб турурлар. Аниқки, то бирон қавм ўзларини ўзгартирмагунларича Оллох уларнинг аҳволини ўзгартирмас. Қачон Оллох бирон қавмга ёмонлик — бало юборишни ирода қилса, бас, уни қайтариб бўлмас. Ва улар учун ундан ўзга ҳоким йўқдир» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б.169).

⁴⁶ Ояти карима тўлиғича шундай: «Эй (кийимларига) ўралиб олган зот, кечаси (бедор бўлиб, намозда) туринг! Фақат озгина — унинг (кечанинг) ярмида (ухлаб ором олинг) ёки (уйқуни кечанинг) ярмидан ҳам биров қамайтиринг ёхуд унга (бир оз) зиёда қилинг (яъни, кечанинг ярмидан кўпроғида ухлаб, истироҳат қилинг) ва Қуръони тартил билан (яъни, дона-дона қилиб) тиловат қилинг!» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б.468).

⁴⁷ Ояти карима тўлиғича шундай: «Оллохнинг фармони (яъни, қиёмат) келиб қолди. Бас, сизлар (эй мушруклар), уни шоштирамай қўя қолинг. (Оллох) уларнинг гдиқларидан пок ва юксакдир». (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б.184).

⁴⁸ Ояти карима тўлиғича шундай: «Мусо билан ўттиз кечага ваъдалашган эдик. Сўнгра уни яна ўн (кеча) билан тўлдирдик. Бас, Парвардигорнинг (унинг учун белгиланган) вақти қомил қирк кеча бўлди. (Оллох) Тур тоғида Мусога шунча муддат танҳо ибодат қилишни буюрди. Оллох таолога муножот қилиш учун кетар экан), Мусо акаси Ҳорунга деди: «Қавмим устида менинг ўринбосарим бўлгин ва (агар улар ёмон амал қилсалар) тузатгин. Бузғунчи кимсаларнинг йўлига эргашмагин» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б.ПО).

⁴⁹ Ояти карима тўлиғича шундай: «Уларнинг ёнбошлари ўрин — жойларидан йироқ бўлур (яъни, кунларини ибодат билан ўтказишиб, оз ухладилар). Улар Парвардигорларига қўрқув ва умидворлик билан дуо — илтижо қилурлар ва биз уларга ризқ қилиб берган нарсаларидан инфоқ — эҳсон қилурлар» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б.300).

⁵⁰ *Сифлий вужуд* — паст, тубан вужуд; уйқудаги ҳол,

⁵¹ Ояти карима тўлиғича шундай: «Эй Одам болалари, ҳар бир сажда чоғида зиинатланингиз (яъни, тоза либосда бўлингиз) ҳамда

(хохлаганингизча) еб ичаверинглар, фақат исроф килманглар, Зотан, у исроф килгувчи кимсаларни севмас» (Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б. 102).

⁵² *Нофиз* — нуфузли, таъсирли.

ФАРИДИДДИН АТТОР «ИЛОҲИЙНОМА»дан

Фаридиддин Атторминг «Илоҳийнома» асари Абу Абдуллоҳ Ансорийнинг шу номли асаридан фарқ қилиниши керак. Ансорий асари «Муножот» номи билан ҳам машҳур. Атор асари эса ўзига хос мукаддима «Ҳамди беҳад»дан бошланади. Дастлабки мақолада эътиқод ҳақида сўз юритилиб, «Аёл садоқати», «Аёл ишқи», «Бектош ва Робиа», «Сулаймон ва ҷумоли», «Қўқармасдан бурун мева берган дарахтлар», «Ит ва сўфий», «Иброҳим Адҳам ва Дарвиш» каби ҳикоятларни ўз ичига олган. Қуйида асарнинг мукаддимасидан кичик бир парча келтирилади. Нашрга асос бўлган манба: Фаридиддин Атор. Илоҳийнома. Насрий таржима, талкин ва тафсир (амалга оширувчи Нажмиддин Комилов). — Т.: Ёзувчи, 1994. 7—12-бетлар.

¹ *Ҳамди беҳад* — чексиз ҳамд, ёлғиз Оллоҳнинг мадҳига бағишланади. Ушбу анъанавий мукаддима айрим манбаларда «муножот» деб ҳам айтилади.

² *Девонлар мундарижасининг боши* — девон ва мажмуалар, бадий ва маърифий китоблар ушбу ном Оллоҳни шарафлашдан бошланади.

³ Анъанавий бошланмадан сўнг аллома «рухий мамлакатнинг асоси»ни руҳи қудсий, яъни мукаддас руҳ деб атаган. Алишер Навоийнинг Атор руҳида ёзилган «Лисону-т-тайр» асарида бунинг шарҳи бор:

Балки қудси руҳининг гўё қуши,
Арш боғидин келиб кўнгил туши.

⁴ *Роздон* — сирлар манбаи.

⁵ *Мутлақият* — чекланмаган (борлиқ), шаксиз.

⁶ *Нух кемаси* — Нух пайғамбарнинг кемасидай чайкалиб турувчи макон.

⁷ *Симруғ* — Семурғ, Қоф тоғида яшовчи афсонавий қуш (1); Тангри (2).

⁸ *Сўзга ўралгин* — Оллоҳнинг сўзи, яъни Қуръони карим маъносида. Узингга бок, ўзингни Қуръоний ҳукмлар оғушида яшашга ўргатгин.

«ЖАВҲАРУ-3-ЗОТ»дан

Фаридиддин Атторминг «Жавҳару-3-зот» асари ўзбекчада ҳали нашр этилмаган. Бироқ «Илоҳийнома»нинг ниҳоясида улғу мутасаввифнинг шориҳи сифатида проф. Н.Комилов ушбу асардан парчалар келтириб, уларни шарҳлаб берган. Ҳозирча «Жавҳару-3-

зотяга фақатгина сурат ва маъни жиҳатидангина муносабатда бўлиб, бу мураккаб фалсафий муаммонинг талкинида Аттот хазратларига мурожаат қилинди. «Тавҳид асрорияда Аттот фалсафаси шарҳлангани учун ҳам айрим ўринларда тушунарсиз сўз ва тасаввуфий истилоҳларга ҳамда исмларга изоҳ бериш билан чекланилди. Мажмуадаги парчалар ушбу китобдан олинди: Фаридиддин Аттот. Илоҳийнома. Насрий таржима, талкин ва тафсир. Амалга оширувчи Н.Комилов («Тавҳид асрори» қисмидан). — Т.: Ёзувчи, 1994. — Б.72 — 94.

¹ *Жавҳар* — ягона, туб моҳият, зоти асл маъносида Оллоҳга нисбатан қўлланилади.

² *Сурат* — шакл, жон, жасад маъносида.

³ *Кул* — барча, ҳамма. Бу ерда *бутун* маъносида, бутун борлиқнинг Яратувчиси Оллоҳга нисбатан қўлланилган. Мутлақият, моҳият маъносида суратнинг радди ҳам бўлиб келади.

⁴ Анал *Ҳац* — мен Ҳақ, яъни мен Худоман. Менлик, ўзликдан бутунлай қутулиб, Оллоҳ ҳукмига ўзини топширишдир. Инсоний ўзликка барҳам берилса, фақат руҳ қолади. Шунда икки руҳ қўшилишидан ҳулул (сингиш) ҳолати юз беради. Анал ҳақ ана шу икки руҳ қўшилувини ифодалаган каломдир.

⁵ *Жузв* — бўлак, бутуннинг қисми; ўзга, бошқа.

⁶ *Аҳад* — бир, бирга, бугунликда.

⁷ *Жонон* — илоҳий маҳбуб, яъни Оллоҳ.

⁸ *Кавн* — мавжудлик, борлик.

⁹ *Айн* — кўз, дийда, кўз қорачиғи.

¹⁰ *Аъён* — улуғ мартабали, юқорига эришган.

МАВЛОНО ЖАЛОЛИДАИН РУМИЙ «МАСНАВИЙИ МАЪНАВИЙ»дан

Жалолиддин Румийнинг машҳар асари аслида форсийча битилган бўлиб, турк тилига бир неча марта таржима қилинган. Ўзбек тилига ҳам икки бора таржима этилган бўлиб, булар Жамол Камол ва Аскар Маҳкам қаламига мансуб. Ушбу матн Жамол Камол таржимасида «Сино» журналининг 2001 йил 1—2 сонлари асосида нашрга тайёрланди. Шунингдек, ушбу матн парчаси «Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари»нинг 1-жилди (нашрга тайёрловчилар Н. Раҳмонов, Ҳ. Болтабоев)да ҳам эълон қилинган (— Т.: Фан, 2003. — Б.225—242). Матн туркча нашри билан қиёсланган ҳолда тузатилди ва изоҳлари қўшилди.

¹ «Найнома» деб номланган машҳур муқаддима мана шу жойда тугайди. Мавлавийлар бу 18 байтга алоҳида маъно берадилар, чунки «Маснавийи маънавий»нинг мана шу муқаддимасигина Румий томонидан ёзилгани тасдиқланган. Асарнинг қолган қисми унинг ўғли Султон Валад ва шогирдлари томонидан давом эттирилгани ҳақида

маълумотлар бор (Батафсил маълумот учун қаранг: Х.Болтабоев. «Маснавийи шариф» маънавияти. // Жаҳон адабиёти. — 2001. 12-сон).

² Мазмуни: Тур тоғи маёт бўлди, Мусо беҳуш йиқилди.

³ *Жавлси* — жанда кийган.

⁴ *Бухл* — бахиллик, қурумсоклик.

⁵ *Миму вов, мим, нунда гар таширф йўц* — Араб алифбосида "М", "В", "м", "н" ҳарфлари орқали мўъмин сўзи ёзилади. *Таширф* — шарафлаш, улуғлаш.

⁶ *Зарф* — идиш.

⁷ *Марди дун* — пасткаш, хор одам.

⁸ *Улувал албоб* — олий, улуғ донишманд.

«ФИҲИ МА ФИҲИ»дан

Мавлононинг ушбу асари турли мажлисларда билдирган фикрларининг йиғиндиси бўлиб, аслан форс тилида ёзилган. Асар олтмиш бир феълда, маълум бир масала ёки муриднинг берган саволига Мавлоно жавоби тарзида тартибланган. Гарчи бу китоб фалсафа, ахлоқ, руҳшунослик, тарих ва адабиёт сингари зоҳирий илмлардан баҳс юритса ҳам, уни ботиний илмларни ўрганишга йўл тариқасида ҳам қабул қилиш мумкин. Асарнинг туркча нусхасидан Улуғбек Ҳамдамов таржима қилган. Нашрга асос бўлган матн: Мавлоно Жалолиддин Румий. Ичиндаги ичиндадир. — Т.: Ёзувчи, 1997, 2001. 14-18, 25-27-бетлар.

¹ «Ичиндаги ичиндадир» асл номи «Фиҳи ма фиҳи» асарининг зоҳирий таржимаси бўлиб, туркча наشري ҳам шу мазмунда амалга оширилган. Асар номининг сўзма-сўз таржимаси «Нимаики Ундандир Ундадир» бўлиб, «нимаики Оллоҳ томонидан яратилган бўлса, унинг асрори ёлғиз Тангри таологагина маълум» маъносида келади. Кейинги нашрларда асл номига мос сарлавҳа топилишига умид қилганимиз ҳолда нашрдаги сарлавҳа сақланди.

² *Ҳақиқатнинг сояси* — бу ерда «Ҳақиқат» Оллоҳ маъносида келади, сўз эса унинг ифодасидир.

³ *Гизли* — яширин, пинҳона.

⁴ *Иккилик* — иккиланиш.

⁵ *Зухд* — дунё лаззатидан воз кечиб тақво билан шуғулланиш. Бу сўзнинг ҳар бир ҳарфига тасаввуфий маъно боғлаб, *зийнат, ҳавас ва дунёни тарк этиш* деб ҳам талкин қиладилар.

§ Авло — яхшироқ, тузукроқ.

⁷ *Инсон гапирувчи ҳайвондир* — инсонда ҳайвонга хос бўлган хирсни қурган фаришталар уни «ҳайвон» деб аташган, фақат у сўз, гапириш билан ҳайвондан фаркланади: «Сўз айлади инсонни жудо ҳайвондин» (Навоий) сатри бежиз айтилмаган.

⁸ *Кўнғил аҳли бир бутундир* — дилдан Оллоҳга муҳаббат билан яшаганлар бир бутунлик тарзида бўлади. Яратганнинг ишки уларни бирлаштириб туради.

⁹ *Бири нақлий ва бири ақлий* — бири ҳужжатлар асосида тушунмоқ, иккинчиси фикр-мулоҳаза билан англаб етмоқ.

¹⁰ *Лаъца* — Лавҳул маҳфуз назарда тутилган.

¹¹ *Қо(Ғиц)* — сурат, *мағиз* — маъно.

¹² *Зоҳид* — такводор, тарки дунё қилган киши. Тарки дунё ўзини ўлимга маҳкум этиш эмас, балки дунё лаззатларини тарк этишдир. Зоҳидлик Оллоҳ билан дўстлашиш йўлида ўзини ҳар жиҳатдан поклашдан иборат.

¹³ Ояғи қарима Қуръони қаримдан олинган. Қаранг: Бақара сураси, 115-оят: «Машриқ ҳам, мағриб ҳам Оллоҳникидир. Бас, қай тарафга юз (бурсангиз, ўша жой Оллоҳнинг тарафидир. Шубҳасиз, Оллоҳ (Ҳамқш томонни) қамраб олгучи, билимдондир (Қуръони қарим. Ўзбекча изоҳли таржима. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоиддин Мансур. - Т.: 1992. - Б.15).

¹⁴ *Ишқ* — Оллоҳ ишқи, моҳият ва маънодир. Шунинг учун сурат (қўришип) ишқ, яъни моҳиятнинг нури, Ёнуъласидир.

¹⁵ Ойти қариманинг Қуръони қаримда берилиши бундай: «Албатта, бу ҳаётини дунё фақат (бир нафаслик) ўйин-кулгидир. Агар сизларга айтсам?! келтирсангизлар ва такво эгалари бўлсангизлар У зот сизларга ажр-мукфотларини берур ва сизлардан мол-дунёларингизни сўрамас» (Қуръони қарим. Ўзбекча изоҳли таржима.— Т.: 1992. — Б.384).

¹⁶ Ушбу ояти қариманинг матни Қуръонда бундай келади: (Эй Мухаммад) Сиздан руҳ—жон ҳақида сўрайдилар. Айтинг: «Рух ёлғиз Парвардигорим биладиган ишлардандир». Сизларга жуда оз билим берилгандир» (Қуръон қарим, «Ал—исро» сураси, 85 — оят).

АБУЛ МУҲСИН МУҲАММАД БОҚИР «МАҚОМОТИ ХОЖА БАҲОУДДИН НАҚШБАНД»

Ушбу асар Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратларининг Шарқда машҳур бўлган «Мақомоти»дир. Муаллиф бевосита ишончли кишилар, чуқончи, Хожа Алоуддин Аттор, Хожа Мухаммад Порсо тилларидан Февосита ва билвосита эшитилганлари асосида ёзганини тақдимада эъдотади. Асар хижрий 804 (милодий 1401) йилда ёзиб тугатилган.

Мажмуадаги намуналар ушбу манбадан олинди: Абул Мухсин Мухаммад Боқир ибн Мухаммад Али. Баҳоуддин Балоғардон (Форсийдан Таржима, сўзбоши ва луғат муаллифи Маҳмудхон маҳдум Ҳасанхон мазедум угли). - Т.: Ёзувчи, 1993.

¹ *Ангтараллоху марҷадаҳу* — Оллоҳ унинг қабрини муаттар қилсин (тарж.).

² *Мовҷо* — Оллоҳдан ўзга нарса (тарж.).

³ *Анғройи шудсиялари* — улуғ валийлар айтган муқаддас сўзлар (тарж.).

⁴ *Нури сафо* — поклик нури.

⁵ *Раҳмат* — Оллоҳнинг марҳаматига муяссар бўлиш.

⁶ *Валоят* — авлиёлик (тарж.).

⁷ *Жазаба* — ўзига тортиш, муриднинг Оллоҳ ишки туфайли беҳушлик ҳолатига тушиши (тарж.).

⁸ *Фарзи айн* — ҳар бир одам ўзи шахсан бажариши шарт бўлган амаллар (тарж.).

⁹ *Таъини зикр* — - муридга зикр айтиш йўлини ўргатиш, бунда мурид Оллоҳнинг муқаддас исмини тилни қимирлатмасдан дил билан айтади (тарж.).

¹⁰ *Авло* — яхшироқ, аъло.

¹¹ *Вухуфи ададий* — санокдан огоҳлик. Муриднинг "Ла илоҳа иллаллоҳ"ни нафас олмай такрорлаши, бироқ уни тоқ сонларда тўхтатиш кетак, чунки Оллоҳ ягона, тоқдир, унинг жуфти йўқ, унинг зикри ҳам тоқ сонда тугаши лозим.

¹² *Илми ладуний* — Оллоҳнинг инояти ва файзи орқали эришиладиган илм бўлиб, бунинг учун муршиддан таълим олиш шарт эмас. Агар мурид бутунлай пок юриб, ўзини Ҳаққа бағишласа, пирсиз ҳам олимлик мақомига эришиш мумкин.

¹³ *Вухуфи замоний* — вақтдан огоҳлик. Солиқнинг ҳамма вақт ўз фаолиятдан, яъни ҳар бир нафаснинг тўғри ёки хато бўлаётганини кузатиб, огоҳ бўлиб туришидир. Агар амал тўғри бўлаётган ва унга шукр айтаётган бўлса, яна бир марта шукр айтиб, Оллоҳдан шу йўлда кетишда мадад сўрайди. Агар солиқ хато қилса, ёки гуноҳ содир этиб унга тавба қилган бўлса, ўз истиғфори яна такрорлаб, амалининг хатосиз бўлиши учун Оллоҳдан кўмак сўраши лозим.

¹⁴ *Вухуфи ҷалбий* — кўнгил огоҳлиги. Дил уйғоклиги бўлиб, айтилган зикрдан қалбнинг ҳамиша огоҳ бўлиб туришидир. Зикрда тўхтамасликни, бу билан дил бедорлигини таъминлаб, аҳли дил қомиллари даражасига эришиш учун интилади. Нафс йўллари, кўнгилдан жой олишга интилувчи кибр ва риё йўллари бекитишни, ҳар бир дақиқани Оллоҳ учун сарфлаб, қалб уйғоклигидан ғафлатда қолмасликка йўналтиради. Кўнгил уйғоклиги, огоҳлиги орқалигина Оллоҳдан воқиф бўлиши мумкин. Оллоҳ ҳам фақат кўнгилда зухур топади, унинг тажаллиси ҳам фақат кўнгил ойнаси орқали мушоҳада этилади.

¹⁵ *Муроҷаба* — кузатиш, назар солиш, дастлабки ҳолат.

¹⁶ *Мушоҳада* — дастлабки назар солишдан қўришга ўтишдир. Солиқнинг мушоҳадаси шуки, у вужуд кўзи билан эмас, балки қалб кўзи билан Оллоҳнинг жамолини кўришидир. Бу ҳолда покланган қалбга илоҳий нур жойлашади. Унда эса Оллоҳ жамоли мужассамланган бўлади, пок қалбда ҳақиқат чиройи акс этади. Натижада солиқ қалбидagi ғойибдан келган нур унинг бутун жисмини қоплаб олиб, унинг вaжд (шaвқ) ҳoлатини юзaгa кeлтирaди вa мушoҳaдa ҳoлигa туширaди.

¹⁷ *Жалол* — улуғлик.

¹⁸ *Мусохаба* — суҳбат қуриш, суҳбатдошлик, ҳамдамлик

¹⁹ *Тавҳид* — бу ерда "ҳол тавҳиди". Тарикат аҳволи орқали Оллоҳнинг ягоналигини англаб етишдир. Бунда солиқ важд ҳолатида Оллоҳнинг ягоналигини туяди. Илоҳий тавҳид охириги манзил сифатида Ҳақ бирлигини англашдан ўтиб, бевосита унга қўшилиб, бирикиб кетишидир. Бу эса вужудни инкор этиб, ўзида Оллоҳни қўришдир. Тавҳид даржасида инсоннинг шаклдан мазмунга, моддадан рухга ўтиши содир бўлади.

²⁰ *Таваккал (таваккул)* — умид боғлаш. Оллоҳга тўла ишонч ва эътикод билан ўзни Яратганнинг ҳукмига бутунлай топшириш. Таваккул зинасида солиқ қалби барча шубҳалардан холи бўлади. У Оллоҳнинг марҳаматига шубҳа қилмагандагина унинг раҳматига сазовор бўлади. Энди у ожизликдан қутулади, паноҳи борлиги, ёлғиз эмаслигини англайди. Аммо бунда Оллоҳдан келувчи барча ҳукмларга рози бўлишлиги керак. Бу эса таваккулнинг олий нуктасидир.

²¹ *Жидду жаҳд* — ғайрат қилмоқ, қаттиқ тиришмоқ, астойдил урунмоқ.

ХОЖА УБАЙДУЛЛОҲ АҲРОР «РИСОЛАИ ВОЛИДИЯ»

Тасаввуф аҳлига ушбу рисола Бобурнинг шеърӣ таржимаси орқали таниш эди. Ниҳоят, Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор Валий таваллудининг 600 йилдиги арафасида ушбу асар узбек тилига аслига яқин насрда таржима қилиниб, нашр этилди. Нашр учун асос бўлган манба: Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор. Рисолаи волидийа (Отага аталган рисола). — Т.: Янги аср авлоди, 2004 (Форс тилидан таржима, сўзбоши ва изоҳ муаллифлари Махмуд Ҳасаний, Дилора Ражабова). - Б.7-17.

¹ Мазмуни: Пайғамбар алайҳиссалом айтдилар: «Кимки билганига амал қилса, Оллоҳу таоло билмаган илмини ҳам билдиради».

² Мазмуни: Ва барча ишлар Унга қайтарилур.

³ Зоҳирий мазмуни: «Жинларни ва одамларни Ўзимга ибодат қилиш учун яратдим» (Ва-з-Зориёт, 56-оят).

⁴ *Муфасссир* — Қуръон оятларини тафсир қилувчи киши.

⁵ *Лийаббудуй* — асл маъноси: ибодат қилиш

⁶ *Маъсура дуолар*— Расул алайҳиссалом ва саҳобалар ўқиган ва тайин қилган дуолар.

⁷ *Таважжуҳи Жаноби Ҳақ таолога* ~ Жаноби Ҳақ таоло (Оллоҳ)га юзланиш.

⁸ Оли Имрон, 31-оят: "Айтингки, эй инсонлар, сизлар Оллоҳу таолони севсангизлар, менга тобеъ бўлингларки, Оллоҳу таоло сизларни ҳам дуст тутсин".

⁹ Ал-Моида, 34-оят "Эй мўъминлар, сизлардан кимки ўз динидан қайтса, тез кунда Оллоҳу таоло шундай қавми пайдо килурки, уларни Оллоҳу таоло дуст тутади ва улар Оллоҳу таолони дуст тутади".

¹⁰ Ал-Исро, 55-оят: "Дарҳақиқат баъзи пайғамбарларни баъзисидан ортик қилдик".

¹¹ Оли Имрон, 110-оят: "(Эй мусулмонлар, сизлар инсонларнинг хидоятлари учун юборилган) жамоанинг ниҳоятда яхшисидирсизлар".

¹² «Ва батаҳқиқ ўн иккита набий менинг умматимдан бўлишни орзу қилдилар».

¹³ Алойиҳ — кўнглида бирор нарсага боғланиш, алоқа пайдо қилиш. *Авойиш* — тўсиқ, ҳалакит берадиган нарсалар.

¹⁴ Ал-Қасас, 88-оят: «Унинг зотидан бошқа барча нарса йўқ бўлувчидир».

¹⁵ Ал-Мўъмин, 16-оят: «Бутун ҳукумат кимнинг ихтиёридадир? Ёлғиз ва ғолиб Худо ихтиёридадир!»

¹⁶ *Ааҳа* — покланиш учун амалга ошириладиган узлатда ўтириш, кунлик узлат. Чилла ҳам руҳий покланиш учун қирқ кун узлатда ўтириш. Демак, Шамсуддин (Жалолиддин Румийнинг ҳамрози Шамсиддин Табризий назарда тутилган)нинг бир назарини топган одам даҳа ва чилласиз камолга етади.

¹⁷ Мазмуни: Оллоҳ билимдонроқ ва ҳамду шукрлар Унгадир.

ФАХРУДДИН АЛИ САФИЙ «РАШАХОТУ АЙНИ-Л-ҲАЁТ»дан

Бу машҳур асар кўплаб мутасаввифларнинг манкабавий ҳаёти ҳақида маълумот беради. Лекин у аслида Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор мақомоти тарзида тузилган ва асосий мақсади у зотнинг муборақ ҳаётлари, ўғитлари ва суҳбатларидан баҳс этишдир. Куйида Хожа Убайдуллоҳ Аҳрорга бағишланган боблардан айрим намуналар келтирилди. Нашрга асос бўлган манба: Фахриддин Али Сафий. Рашахоту айни-л-ҳаёт. Таржимон Домла Худойберган ибн Бекмуҳаммад. Нашрга тайёрловчилар М. Ҳасаний, Б. Умрзоқ. — Т.: Абу Али ибн Сино, 2004. - Б.269, 316-343.

¹ *Шаммае* — бир озгина.

² Бу ўринда Хожа Убайдуллоҳ Аҳрорнинг аждодларининг фақат номларигина келтирилди.

³ *Ҳомид* — ҳамд айтувчи

⁴ Маъдумий — йўқолувчи.

⁵ «Бандаларим ичида шукр қилувчилари камдир» (Сабаъ, 13 оятдан).

⁶ «(Эй, Муҳаммад (с.а.в.) Бизнинг зикримиздан к?з ўтиргандан сиз ҳам юз ўғиринг!» (Нажм, 29 оят).

⁷ *Эъроз* — номус, иффат.

- ⁸ *ИстиҳАок* — ҳалок бўлиш, йўқолиш.
- ⁹ *Муртафиъ* — узок.
- ¹⁰ «Сиддиқлар (Ростгўй зотлар) билан бирга бўлинг» (Тавба, 119 оят).
- ¹¹ *Кайнуна* — улуғланиш.
- ¹² *Варзиш* — ўйин.
- ¹³ *Истиҳцоц* — қобилятли.
- ¹⁴ *Бар сабили давом* — йўл (тариқат йўли)нинг давоми.
- ¹⁵ *Вожибу—л—имтисол* — бўйсунуш, итоат этиш шарти.
- ¹⁶ *Мусаммо* — номланиш.
- ¹⁷ Ҳақ таолонинг жазбаларидан бўлмиш битта жазба жин ва одамзоднинг амали билан баробардир.
- ¹⁸ *Зикри омм* — омма, яъни омилар зикри.
- ¹⁹ *Мутасаввар* — тасаввур қилинган.
- ²⁰ «Оллоҳ» денг, сўнг уларни (инкорчиларни) ҳолларига қўюб қўйинг» (Анъом, 91-оятдан).
- ²¹ Эй, мўъминлар, иймон келтирингиз (яъни, иймонингизда собит бўлингизлар)» (Нисо; 136—оятдан).
- ²² «Улардан (инсонлардан) кимлардир ўзларига зулм қилар, кимлардир ўртада қолар, кимлардир Оллоҳнинг изни (ёрдами) билан яхшиликларда пешқадам бўлмоқлик учун мусобақа қилурлар...» (Фотир, 32-оятдан)
- ²³ «Уларни огохлантирасизми, огохлантирмайсизми — бу улар учун барибир (аҳамияти йўқ), иймон келтирмайдилар» (Ёсин сураси, 13—оят).
- ²⁴ *Муҳайминин* — абадий тирик (Оллоҳнинг сифатларидан).
- ²⁵ «Бу кун ҳукмронлик (подшоҳлик) кимга тегишлидир!» «Қаҳз^ор бўлган Оллоҳга тегишлидир». (Ғофир сураси, 16—оят).
- ²⁶ «Эй, инсонлар! Сизлар Оллоҳга муҳтождирсизлар...» (Фотир сураси, 15— оят).
- ²⁷ *Қайюмийят* — собит туришлик.
- ²⁸ Кавсар сурасидаги 1-ояти қариманинг маъноси шундай: «(Эй Муҳаммад,) албатта биз сизга Кавсарни ато этдик» (Қуръони қарим. Ўзбекча изозуш таржима. Таржима ва изохлар муаллифи Алоиддин Мансур. - Т.: 1992. - Б.526).
- ²⁹ *Мутанаввиъа ва муталаввина* — турли ва рангин.
- ³⁰ *Бар сабили надра(т)* — нодирлик жиҳати.
- ³¹ Мазмуни: Қаноат тугамайдиган ҳазина.
- ³² *Адно* — паст, қуйи.
- ³³ *Мамарр* — иш, йўл; касб-кор.
- ³⁴ Мазмуни: Такаббурға такаббурлик қилмоқ садақадир.
- ³⁵ *Модуна* — пастлашиш, тубанликка тушиш.
- ³⁶ Мазмуни: Ҳуд сураси мени қаритди.
- ³⁷ Мазмуни: Амр қилинганингиздек истиқоматда (собит бўлинг!).

³⁸ Мазмуни: Бутун барча эшиклар ёпилади...
³⁹ *Қуввати мудрикада* — идрок килиш қуввати.
 \ ⁴⁰ *Азвожи тоҳирот* — покдомон аёллар.
⁴¹ *Бар сабили надрат* — 32-изоҳга қаранг.
⁴² *Мукаввин* — вужудга келиш, мавжуд бўлиш.
⁴³ *Малул* — ғамгин.
⁴⁴ *Тафаҳҳус* — тафтиш, текшириш.
⁴⁵ *Бойист* — керак нарсаси.
⁴⁶ *Сувари жамила* — гўзал суратлар.
⁴⁷ *Ҳўк* — тўнғиз.
⁴⁸ *Саг(к)* - ит.
⁴⁹ *Баҳимий* — хайвоний.
⁵⁰ *Муназзаҳ* — тоза.
⁵¹ *Истеҳсон* — гўзал лутф, мактовга лойиқ.
⁵² *Ҳўкбонлик* — тўнғизбоқар.
⁵³ *Партав* — шуъла.
⁵⁴ Бу сўз таржимада тушиб қолган.
⁵⁵ «Бугун сизлар учун динингизни тугал (комил) қилдим ва сизлар учун неъматимни тўлиқ (эхсон) этдим...» (Моида сураси, 3-оят)
⁵⁶ *Тифл* — бола ;,
⁵⁷ «(Эй, Мухаммед (с.а.в.)! Ҳавойи нафсини илоҳ қилиб олган (кимса)ни кўрдингизми?»
⁵⁸ *Қашифи қубур* — қабрдағиларнинг аҳволини билмоқ.
⁵⁹ *Сувару ашколи муҳталифа* — Турли хил ва шаклдаги суратлар.
⁶⁰ *Нуцуши кавниййа* — мавжуддик кўринишлари (белгилари).
⁶¹ *Аҳз* — ғам, қайғу
⁶² *Мустамид* — мадад тиловчи.
⁶³ *Шиносолиғи* — машғуллиги, шуғулланаётган илми.
⁶⁴ *ПаҳАу* — ён, елка; *пахлуси* — ён томони.
⁶⁵ *Умарои тархоний* — имтиёзли (солиқдан озод қилинган) амирлар.

АЛИШЕР НАВОИЙ **"НАСОЙИМУ-Л-МУҲАББАТ"дан**

Асар 1495 — 96 йиллари ёзилган бўлиб, Жомийнинг машҳур асари таржимасигина эмас, балки уни мантиқан тўлдирган, турк машойихлари ҳисобига бойитган тазкирадир. Асардан намуналар дастлаб, Алишер Навоийнинг ўн беш жилдлик «Асарлар»ида (1968) берилган. Кейинроқ асар тўла ҳолда нашр қилинган. Ушбу намуналарга асос бўлган манба: Алишер Навоий. Насойиму-л-муҳаббат (Нашрга тайёрл. С. Ғаниева, М. Мирзаахмедова), МАТ: 17 — жилд. — Т.: Фан, 2001. Нашрдаги қисқартмалар сакланди ва изоҳлари келтирилди.

¹ *Тавфиқ* — ёрдам, мадад; баҳрамандлик, муваффақ бўлиш, мумкинлик

- ² *Ирфон* — билиш, маърифат; Оллохни таниш.
- ³ *Марҳалапаймойи* — йўлчи, сайр қилувчи, сафарга отланган.
- ⁴ Мулаққаб — лақабли, тахаллусли.
- ⁵ *Саккиз юз саксон бирда* — милодий 1495 — 96 йиллар
- ⁶ «*Нафаҳоту-л-унс мин ҳазароти-л-цудс*» —
- ⁷ *Фихрист* — китобнинг мундарижа, жадвал, изох қисмлари.
- ⁸ *Нуввира марцадуҳу* — унинг қабри (нурга) тўлсин.
- ⁹ *Шойиъ* — тарқалган, машхур бўлган.
- ¹⁰ *Маърифат кунжининг валоятосор ҳолати* — маърифат бурчаги (қисми)нинг ҳукмдорлик нишонаси.
- ¹¹ *Фойиз ул-анвор* — нурларга тўлиб тошган.
- ¹² *Вуқуфи дин* — диндан хабардорлик.
- ¹³ *Хурдида* — чегарасида, доирасида.
- ¹⁴ *Иштиғоллари муқобаласида* — қарши туриб шуғулланиш.
- ¹⁵ *Қиллатидин* — озчилик, камчилик.
- ¹⁶ *Ҳақойиқнинг даққойиқи* — ҳақиқатнинг гўзаллиги.
- ¹⁷ *Мутааммил* — диққат билан қараш.
- ¹⁸ *Шуруъ* — бошлаш, ишга киришиш.
- ¹⁹ *Тамҳид* — тайёрлаш, ҳозирлаш.
- ²⁰ *Муқтазо* — такозо.
- ²¹ *Ўзида* — маъқул, ёқимли.
- ²² *Калошу аҳком* — ҳукмлар каломи, яъни Қуръони карим.
- ²³ *Асмоъ* — эшитган.
- ²⁴ *Мазохир* — зохир бўладиган жой, кўриниш.
- ²⁵ *Муттасиф* — сифатланган, мақталган.
- ²⁶ *Мухталиф адён* — турли динлар.
- ²⁷ *Ашадди* — қаттиқроғи.
- ²⁸ *Аглази аъроб* — аксарияти араблар.
- ²⁹ *Уҳда* — мажбурият, жавобгарлик, масъуллик.
- ³⁰ *Ризвонуллоҳи таоло алайҳим ажмаъин* — уларнинг барчасидан Оллоҳ таоло рози бўлсин.
- ³¹ *Қ.т.а. (Қоддасаллоҳу таоло асрораҳум)* — Оллоҳ таоло уларнинг сирларини мукаддас қилсин.
- ³² *Иршод* — тўғри йўл кўрсатиш, раҳбарлик қилиш.
- ³³ *Аъмолу афвол* — ҳаракатлар ва феъллар.
- ³⁴ *Ҳац ст. (Ҳац субҳанаҳу ва таоло)* — Оллоҳ покдир ва олийдир.
- ³⁵ *Луцма ҳилляти* — лущанинг ҳалоллиги.
- ³⁶ *Жода* — йўл—йўрик, тарикат.
- ³⁷ *Қ.р.а. (қоддасаллоҳу руҳаҳул азиз)* — Оллоҳ унинг азиз руҳини мукаддас қилсин.
- ³⁸ *Мутобаат* — бировнинг кетидан эргашиш, изидан бориш.
- ³⁹ *Маръий* — риоя қилинмоқ.
- ⁴⁰ *Мамлук* — қул.
- ⁴¹ *Хушунат* — дағаллик, қўполлик.

⁴² *Ҳилм* — юмшоқтабиатлилик.

⁴³ *Бурдборлиғ* — вазминлик, оғирлик.

⁴⁴ *Ризо* — тариқатнинг сўнгги мақоми. Розилик, бўйсунуш, кўникиш маъноларида келади. Ризо босқичида бу дунёдан умидворлик тутайди, у ҳамма нарсага тайёр туради. Солик Ҳакдан келган ҳамма нарсага бўйсунганлигини ва уни мамнуният билан қабул қилганлигини кўрсатиб, Оллохни рози қилиши керак. Бу Оллохнинг ризосидир. Сўнгра ўзи ҳам Оллох марҳаматига етганини, унинг лутфи карамидан баҳраманд бўлганини ҳис қилиши ва бунидили билан тасдиқлаши лозим. Бу эса соликнинг ризосидир.

⁴⁵ *Мусаббиб* — сабабчи.

⁴⁶ *Сабр* — тариқат мақоми, соликнинг билиш маърифатидаги сабр-тоқати. Факрдан кейин келади. Сўфий иймони икки қисмли бўлиб, бири сабр, иккинчиси шукрдир. Сабр Қуръони каримнинг 70 жойида зикр қилинган. Сабр сўфий учун орзу—умидлар қалитидир. Сабр уч турлидир: *авом сабри* — фақат нафс сабридир; *зоҳид ва обидлар сабри* — охират Савоби учун қалб сабри; *орифлар сабри* — мухаббатдан иборат бўлган руҳ сабридир.

⁴⁷ *Таҳаммул* — бардош, чидам.

⁴⁸ *Сидқ* — тўғрилиқ, ростлик.

⁴⁹ *Мутанаввиъ* — турли навъли, турлича, ҳар хил.

⁵⁰ *Ғули* — узун, узок.

⁵¹ *Вузуъ* — таҳорат.

⁵² *Р. а. а. (ризвонуллоҳи алайҳим ажмаин)* — уларнинг барчасидан Оллох рози бўлсин.

⁵³ *Хаворци одот* — одатдан ташқари, одатга қирмайдиган амаллар.

⁵⁴ *Маъдум ижоди* — мавжуд бўлмаган, йўқ нарсаларни ижод қилиш.

⁵⁵ *Мавжуд издоми* — мавжуд бўлган нарсаларнинг йўқ бўлиши, номавжудлиги, ўлиши.

⁵⁶ *Мастур* — махфий, яширин.

⁵⁷ *Баъида масофат итти* — масофадан қатъий назар ҳодисани фаҳмлаш.

⁵⁸ *Иттилоъ* — огохлик, хабардорлик.

⁵⁹ *Мутаваддид* — бир канча, кўп.

⁶⁰ *Маъто ихёси* — ўликнинг тиридиши, қайта жонланиши.

⁶¹ *Ихё имотаси* — тирилиш сабаби.

⁶² *Атғимаю ашиба* — ейиш, ичиш.

⁶³ *Тасхир* — қўлга киритиш, амрига бўйсундириш.

⁶⁴ *Шац* — ёриш, синдириш, иккига ажратиб қўйиш.

⁶⁵ *Ҳаюло* — ҳар нарсанинг асл моҳияти.

⁶⁶ *Мулшмассил* — бир шаклдан бошқа шаклга ўтказмоқ.

⁶⁷ *Дасиғир* — ёрдамчи.

⁶⁸ *Ижтиноб* — тортиниш, узоклашиш.

⁶⁹ *Шухуду истиғроқи* — кўриш, мушоҳада қилишга фарк бўлиш, берилиш.

⁷⁰ *Муҳиц* — ҳақли, лойиқ, муносиб.

«СИТТАИ ЗАРУРИЯ» дан

Алишер Навоининг форс тилида ёзилган асарлари орасида «Ситтаи зарурия» («Олти зарурат») қасидалар тўплами тасаввуф адабиётида алоҳида ўрин тутadi. Улар Ҳазрат Навоининг форсигўйликдаги улуғ истеъдодини кўрсатибгина қолмай, ўз устозлари Хоконий, Хусрав Дехлавий, Абдурахмон Жомий асарларига боғланган ўлмас татаббуълар сифатида ҳам улуғланади. Фитрат бу қасидалар ҳақида «Навоининг форсий шоирлиғи ҳам унинг форсий девони тўғрисида» мақоласи (Қаранг: Фитрат. Танланган асарлар. 2-жилд. — Б.5—11)ни ёзган ва Навоининг форсий қасидачиликлда «уста бир санъаткор» эканини кўрсатиб берган. Қасидалар туркумининг олтинчиси, яъни «юкорияси бўлган «Насиму-л-хулд»нинг таржимаси берилди. Намуна келтирилган манба: Алишер Навоий (Фоний). Ситтаи зарурия (Олти зарурий қасида, тўплаб нашрга тайёрловчилар: С. Сайфуллоҳ, З. Раҳимова). — Т.: Фан, 2005. - Б. 6-8, 67-80.

¹ *Муназзах* — пок, мусаффо.

² *Таборақ* — муборақ, бенуксон.

³ *Хирад* — ақл.

⁴ *Ҳаблул* матин — жон томири.

⁵ *Ғори* — паноҳгоҳи маъносида.

⁶ Милодий 1491.

⁷ Олти тараф (жихат) — олд, орқа, ўнг, чап, паст, юкори. Ушбу олти заруратга рамзий ишора бўлган «Ситтаи зарурия» қасидалар мажмуаси ёзилди.

⁸ «Руху-л-қудс» туркумдаги биринчи қасида бўлгани учун ҳам у Оллоқ қамдига бағишланган. Бу ўринда Оллоқ ҳамдига тааллуқли бўлган сўзларнинг жонбахш ва муқаддаслигига ҳам ишора қилинмоқда.

⁹ «Айну-л-хаёт» («Хаёт булоғи»)⁹ қасидаси туркумдаги 2-қасида бўлгани учун Пайғамбар наъти сифатида ҳам қабул қилинади. Қалъзма сарлавҳасида бунга ишора бор: «Қасидаи «Айну-л-хаёт» дар наъти Расул алайҳиссалавот». 106 байтдан иборат.

¹⁰ «Бахру-л-аброр» — Хусрав Дехлавий қасидаси, айрим манбаларда «Дарёи аброр». Ҳар иккисининг ҳам таржимаси «Яхшиликлар дарёси»дир. Қасида • ••

Қўси шаҳ холийу бонги ғулғулаш дарди сар аст,

Ҳар ки қонеъ шуд ба хушкӯтар, шаҳи бахру бар аст

(Подшоҳ ноғорасининг ичи бўшу ғулғулсининг шовқин-сурони бошни оғритади. Хўлу қуруққа қаноат қилган киши сув ва қуруқлик

подшоҳидир) байти билан бошланган.

¹¹ «Тухфаи нисор» — Абдурахмон Жомий қасидасининг номи, таржимаси «Армуғон тухфалар». Навоий 99 байтли «Тухфату-лафкоряни юқоридаги Дехлавий ва Жомий қасидаларига татаббуъ қилган.

¹² Қатор манбаларда «Қуввату—л—қулуб», яъни «Қалблар қувват (асос)и» бўлиб келади.

¹³ Дебрчада «ТуҲфату-н-нажот» ёзилган бўлса ҳам бошқа барча ўринларда «Минхожу-н-нажот» деб келтирилган (тарж.). Қўлёзма сарлавҳасида «Минхожу—н—нажот» татаббуъи Ҳоконий, Анварий» деб ёзилган.

¹⁴ «Миръоту-с-сафо» — Хусрав Дехлавий қасидасининг номи, таржимаси «Ёруғлик ойинаси». Айрим манбаларда «Поклик кўзгуси» деб таржима қилинган.

¹⁵ *Жаннату тажрий таҳтиҳ ал-анҳор* — жаннатда тағларидан ариқлар оқиб турадиган жойлар (тарж.).

¹⁶ Каёний — Эрон шоҳларининг қудратли сулолаларидан. Каёний шоҳлари тўртта деб кўрсатади «Ғиёсу—л—луғот»: Кайковус, Кайхусров, Кайқубод ва Кайлуҳрасп.

¹⁷ *Жамшид* — қадимги Эрон шоҳларидан, пешдодийлар сулоласига мансуб учинчи подшоҳ.

¹⁸ *Кайхусрав* — каёнийлар табақасига оид Эрон шоҳларидан.

¹⁹ *Адасш кун* — азалий, ибтидосиз замоннинг дастлабки пайти.

²⁰ *Мосиваллоҳ* — Оллоқдан бошқаси.

²¹ «Қул қуваллоҳу аҳад» ояти — Қуръони каримдаги Ихлос сурасИнинг 1-ояти, таржимаси: «(Эй Мухаммед) айтинг: «У — Оллоҳ бирдир» (яъни унинг ҳеч қандай шериги йўқдир. У яккаю ёлғиздир). Қаранг: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. - Б.530.

²² *Сосок* — Эрон шоҳи Исфандиёрнинг угли, Гуштасбнинг набираси.

²³ *Сомон* — Исмоил Сомоний назарда тутилган.

²⁴ Сомнинг ўғли Наримон — пешдодий ҳукмдорларидан Манучехрнинг лашкарбошиси.

²⁵ Бармак — Араб халифалиги даврида (VIII аср) Марказий Осиёда маҳаллий аходидан чиққан давлат арбоби.

ХУСАЙН ВОИЗ КОШИФИЙ «ФУТУВВАТНОМАИ СУЛТОНИЙ»дан .

Асар XVI асрга нисбат берилади. Уни тожик олими Курбон Восеъ нашрга тайёрлаб, эълон қилган бўлса (1991), 1994 йилда узбек тилида нашр қилинган. Мажмуада келтирилатган парчалар ушбу манбадан олинди: Хусайн Воиз Кошифий. Футувватномаи султоний ёки жувонмардлик тариқати (Форс-тожик тилидан Нажмиддин

Комилов таржимаси). — Т.: Абдулла Қодирий номидаги халк мероси нашриёти, 1994.

¹ *Тавҳид илми* — Оллоҳнинг бирлигига ишониш ва унга интилиш илми.

² *Мумтоз* — ажралган, сараланган.

³ *Таваккул* — дунё ташвишларидан ўзни бутунлай озод этиш, Оллоҳга умид боғлаб ўзни унинг ҳукмига топшириш.

⁴ *Такбир* — Оллоҳни улуғлаб, Оллоҳу акбар иборасини кўллаш. Фарз намозидан аввал ўкиладиган дуо.

⁵ *Унс-л-суфийа* — луғавий маъноси: сўфийлар дўсти.

⁶ *Таҳлия* — дилни тозалаш, яхши ахлоқни эгаллаш.

⁷ *Муалло* — юсак.

⁸ Айяул *яцин* — тасаввуфда Оллоҳни билиш маърифатининг иккинчи босқичи. Биринчиси *илмул яцин*, учинчиси *ҳақиул яқиндир*. Айнул яқинда ўз кўзи билан кўриб ишонч ҳосил қилинади, бу жараёнда солиқ нафсни енгиши керак. Айнул яқинга етган киши нимага бокса, Оллоҳ қудратини кўради ва унинг моҳиятини англайди. Чунки, бу даражада қалб кўзи олдида парда қолмайди.

⁹ *Саҳо* — поклик.

ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР

«МУБАЙЙИН»дан

Заҳириддин Муҳаммад Бобур ушбу рисоласининг биринчи рукни — «Эътиқодиййа»дан олинди. Асар Исломнинг беш рукни (асоси)га бағишланган бўлиб, фарзандлари Ҳумоюн Мирзо ва Комрон Мирзоларга ислом илмини эгаллашлари учун ёзилган. «Эътиқодиййа» иймон-эътиқод масалаларига бағишланган, маснавий шаклида ёзилган. Қуйидаги нашр асосида мажмуага киритилди: Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Мубаййин (Нашрга тайёрловчилар С. Ҳасан, Х. Ҳасан). — Т.: Абдулла Қодирий номидаги халк мероси нашриёти, 2000. — Б.6—26 (Нашр муаллифларининг изоҳлари сакланди).

¹ *Абтар* — чўнток, бу ерда чала маъносида.

² *Қоҳир* — қудратли, забот этувчи.

³ *Зулжалол* — жалолат эгаси.

⁴ *Муфтахир* — мағрур.

⁵ *Навид* — хушхабар.

⁶ Яъни, ҳар бир туки тил бўлса.

⁷ *Муқаррир бўлмоҳ* — тан олмоқ, иқрор бўлмоқ.

⁸ *Саййидул мурсалин* — жаноби пайғамбар. Муҳаммад пайғамбарнинг лақаби.

⁹ Яъни Муҳаммад пайғамбар.

¹⁰ *Бадраца* — кузатиш.

¹¹ «*Лавлоҳ моҳалацту-л-афлок*» — сен бўлмасанг фалакларни яратмас эдим (Ҳадис).

¹² *Лот* — бутнинг номи.

- ¹³ *Анбиё сарафрои* — пайғамбарлар улуғи.
¹⁴ *Қоба қавсайн* — меърожга ишора.
¹⁵ *Маҳрами роз* — сирдош.
¹⁶ *Алайка соллаллоҳ* — сени Оллоҳ алқасин.
¹⁷ *Яксон* — бирдай.
¹⁸ *Ажр* — мукофот.
¹⁹ *Саҳл* — енгил, қийин эмас.
²⁰ *Афзун* — ошиб борувчи, аразлашиб борувчи.
²¹ *Ҳумоюн* — шохона, виқорли. Ҳумоюн Мирзога ишора.
²² *Комрон* — бахтли, мақсадларга етувчи. Комрон Мирзога

ишора мавжуд.

- ²³ *Таъдод* — санаш, бу ерда «баён» маъносида.
²⁴ *Чиҳл* — қирқ.
²⁵ *Мубтади* — бекор қилувчи.
²⁶ *Аъмол* — «амал»нинг қўплиги.
²⁷ *Болиғ* — вояга етган.
²⁸ *Салот* — намоз ўқиш.
²⁹ *Закот* — мусулмонларнинг маълум миқдордаги

даромадларидан хайр-эҳсон қилишлари.

³⁰ *Истиботат* — иложи бор бўлиш, имконият, қудрат. Бу ўринда закот ва ҳажга кодирлик назарда тутилмоқда.

- ³¹ *Таҳқир қилмоқ* — баён қилмоқ.

³² *Муъман (ун) бих* — иймон келтириладиган, инониладиган нарсалар.

- ³³ *Таҳқиқ* — ўрганиш, тадқиқ қилиш.
³⁴ *Чёриғ* — қўшин, аскар.
³⁵ *Малок* — фаришта.
³⁶ *Абд* — қул.
³⁷ *Маъбуд* — ибодат қилинувчи, тангри.
³⁸ *Рўзи охир* — охират қуни.
³⁹ *Ижмол* — қисқача баён қилиш.
⁴⁰ *Ла илаҳа иллаллоҳ*; — Оллоҳдан ўзга илоҳ йўқдир.
⁴¹ *Ҳаст этган* — бор этган.
⁴² *Босазо* — лойиқ, сазовар.
⁴³ *Сизо* — бошқа, ўзга.
⁴⁴ *Қотган* — қўшмоқ.
⁴⁵ *Ёру ёвар* — дусту ёрдамчи.
⁴⁶ *Кунҳ* — туб, моҳият.
⁴⁷ *Жавҳар* — мавжуднинг моддий жихати, араз — кўриниш

шакли.

- ⁴⁸ *Таъацул қилмоқ* — юритмоқ.
⁴⁹ *Тавсуф* — васф қилинган.
⁵⁰ *Мусаммо* — номланувчи.
⁵¹ *Субут* — барқарорлик.
⁵² *Олиму-л-ғайб* — ғайбни билгувчи.

- ⁵³ *Пета* — машғуллик, касб.
⁵⁴ *Адад* — сон.
⁵⁵ *Зоҳир* — яккол, намоён.
⁵⁶ *Сарбасар* — бошдин оёк, у бошдан бу бошгача, яъни бу ерда ҳамма нарса Оллоҳ иродаси билан яратилган маъносида.
⁵⁷ *Тавоно* — қудратли, қодир.
⁵⁸ *Самъ ва басар* — эшитиш ва қўриш.
⁵⁹ *Ёвц* — якин.
⁶⁰ *Ажз* — ожизлик.
⁶¹ *Мунюкалим* — сўзловчи.
⁶² *Ком* — оғиз.
⁶³ *Пуд* — арқоқ.
⁶⁴ *Таъбе* — қийналиш.
⁶⁵ *Ёрлицамоц* — раҳмат қилмоқ.
⁶⁶ *Хўб* — яхши.
⁶⁷ *Рокиъ* — руку қилувчи.
⁶⁸ *Сожд* — сажда қилувчи.
⁶⁹ *Қойим* — тикка тирувчи.
⁷⁰ *Қоъид* — ўтирз'вчи.
⁷¹ *Мусшағрац* — ғарқ бўлган, чўмган.
⁷² *Муаккил* — вакил этилган.
⁷³ *Нарлиғ* — эркаклик.
⁷⁴ *Маъсият* — гуноҳ, осийлик.
⁷⁵ *Мастур* — яширинган.
⁷⁶ *Сур* — шохдан ясалган сурнай.
⁷⁷ *Аҳли цурб* — етишгаи кишилар.
⁷⁸ *Сойил* — сўроқ қилувчи.
⁷⁹ *Кутуб* — китоблар, бирлиги китоб.
⁸⁰ *Фуруд* — келмак, нозил бўлмоқ.
⁸¹ *Наём* — хабар.
⁸² *Аҳком* — «ҳукм»нинг қўтхлиги.
⁸³ *Амру наҳи* — қил ва қилма деб буюрилган амаллар.
⁸⁴ *Маъсум* — бегуноҳ.пок.
⁸⁵ *Маъдум* — йўқ бўлган.
⁸⁶ *Саҳву нисён* — хато қилиш ва эсдан чиқариш.
⁸⁷ *Акмал* — энг етук.
⁸⁸ *Тансух* — кўчирилган.
⁸⁹ *Мансух* — бекор қилинган.
⁹⁰ *Уммихоний* — Абутолибнинг қизи.
⁹¹ *Нузул этмак* — нозил бўлмоқ.
⁹² *«Буроқ»* — хачирдан кичик, эшакдан каттароқ қанотли жонивор.
⁹³ *Муҳталин* — аралашиш. Бу ерда мулокот маъносида.
⁹⁴ *Жавф* — бўшлик.
⁹⁵ *Афёол* — «феъл»нинг кўплиги

- ⁹⁶ *Бадсиришт* — асл ёмон, яратилишдан ёмон..
- ⁹⁷ *Ҳаворици одот* — «ҳориқ-и ода(т)»нинг кўплиги. Одатдан ташқари, ғайри оддий нарсалар, ажойиботлар.
- ⁹⁸ *Яъни*, одатдан ташқари ишларнинг ҳар қайсисининг оти бор.
- ⁹⁹ *Мубтадиъ* — бидъатчи.
- ¹⁰⁰ *Истидрож* — товламачилик, кўзбўямачилик.
- ¹⁰¹ *Ихрож айлам.оқ* — чиқариб юбормоқ.
- ¹⁰² *Ол* — авлод; *асҳоб* — ҳамсухбатлар.
- ¹⁰³ *фархур* — лойик.
- ¹⁰⁴ *Хатанайн* — икки никоҳ, қариндош.
- ¹⁰⁵ *Бовужуд* — шунга қарамай.
- ¹⁰⁶ *Такфир* — кофирга қақириш.
- ¹⁰⁷ *Журм* — жиноят, гуноҳ.
- ¹⁰⁸ *Изз* — иззат қилиш.
- ¹⁰⁹ *Нижр* — нифок.
- ¹¹⁰ *Бояшл* — Ҳакнинг зидди, яъни йўқ нарса.
- ¹¹¹ *Мубашишира* — хушхабарчи.
- ¹¹² *Шақоват* — шумлик.
- ¹¹³ *Саркаш* — ўзбошимча, бебош.
- ¹¹⁴ *Сойир* — бошқа.
- ¹¹⁵ *Ҳукком* — «ҳоким»нинг кўплиги, коким.
- ¹¹⁶ *Муқтадо* — иктидо қилинувчи, раҳбар.
- ¹¹⁷ *Пурдон* — билимли.
- ¹¹⁸ *Ҳампай* — издоғя.
- ¹¹⁹ *Равза* — боғ, жаннат боғи.
- ¹²⁰ *Сақар* — дўзах.
- ¹²¹ *Шўру шар* — офат шавқин-сурони.
- ¹²² *Бецийл* — сўзсиз.
- ¹²³ *Зинда* — тирик.
- ¹²⁴ *Ҳашр ўлмоқ* — қайта тирилмоқ.
- ¹²⁵ *Суъадо* — (саъид, саъодатли)нинг кўплиги.
- ¹²⁶ *Ашқий* — шақий (шум)нинг кўплиги.
- ¹²⁷ *Аросат* — қиёмат.
- ¹²⁸ *уқ₀б* — укубатлар.
- ¹²⁹ *Сирот* — қилқўприк.
- ¹³⁰ *Томуқ* — дўзах.
- ¹³¹ *Мушрик* — Худодан ўзгани худо даражасига кўтарувчи, унга шерик қилувчи.
- ¹³² *Маҳз* — холис.
- ¹³³ *Зарф* — идиш.
- ¹³⁴ *Пу_а* — кўприк.
- ¹³⁵ *Қусур* — «қасрининг кўплиги.
- ¹³⁶ *Ғилмон* — «ғулом» (йигит)нинг кўплиги. Жаннатдаги йигит
- ¹³⁷ *Жовидон* — абадий, доюмий.
- ¹³⁸ *Мункир* — инкор этувчи.

СЎФИ ОЛЛОҲЁР
«МАСЛАКУ-Л-МУТТАКИН»дан

Ушбу асар узбек тилида чоп этилмаган. Форс тилидаги ушбу нашри маълум: Сўфи Оллоҳёр. Маслаку-л-муттакин. Конпур, Навалгапнвар, 1290 х. «Хидоят-л-муттакин» номи билан узбек тилига 1876 йилда таржима қилинган бўлиб, у ЎзРФАШИда 12180 рақами остида сақланади. Келтирилаётган парча С. Сайфуллоҳнинг «Фатво ва такво китоби» (— Т.: Фан, 2005)дан олинди.

¹ *Сипос ва шукри беҷиёс ул Худойғашим* — Худога беҷиёс ҳамд ва шукр юълсинки ...

² *Жофи* — жафокор.

³ *Кулдин мағруз* — кулнинг арзи.

⁴ *Хужаста* — муборак, бахтиёр.

⁵ *Нусрат* — ғалаба, ютук; ёрдам, қўмак.

⁶ *Сиёд* — саййид.

⁷ *Хуришд кулоҳлик* — офтоб сингари бош.

⁸ *Далир* — жасоратли, ботир.

⁹ *Боргоҳ* — қаср, даргоҳ.

¹⁰ *Хасаб* — шухрат, обрў.

¹¹ *Муқтадо* — йўлбошчи, имом.

¹² *Соҳибу-л-каромати вал кушофоти жомии-л-фуруғи вал-узули ва ҳодиш-манкули вал-маъиул* —

¹³ *Минғалий* — Сўфи Оллоҳёр туғилган қишлоққа ишора.

¹⁴ *Бизоат* — қобиля, истеъдод.

¹⁵ *Каёсат* — зийрак, хушёр.

¹⁶ *Муаллиял ашоб* — олий насабли, олий даражали.

¹⁷ *Табоҳ* — бузук, вайрон.

¹⁸ *Наҳйи* — ёмонлик.

¹⁹ *Бир ҷатра сув* — маний.

²⁰ Мазкур икки ҳикоят «Маслаку-л-муттакин»нинг таржимаси «Хидоят-л-муттакин» асаридан олинди (С. Сайфуллоҳ изоҳи).

²¹ Таржимаси: Эй бор Худое, мени мағфират (гуноҳлардан пок ва озод) қил ва барча мўмин, мўминот ва муслим, муслимотларнинг тирикларини ва ўлганларини ҳам мағфират қил. Албатта, Сен дуоларни ижобат қилувчи, баракот берувчи ва ҳожатларни чиқарувчисан (нашр.).

²² Милодий 1876 (нашр.).

ИСҲОҚ БОҒИСТОНИЙ
«ТАЗКИРАИ ҚАЛНААРОШ»дан

Мазкур асар машрабшунос олим Мухсин Зокиров томонидан Хўжандда трпилган бўлиб, 87 варақдан иборат. Асар 41 бобдан иборат бўлиб, унинг 11 боби Машрабга, қолганлари бошқа қаландарлар тавсифига бағишланган. Асарнинг қискартирилган шакли «Шарк

юлдузи» журналининг 1990 йил 8-сонида эълон қилинган. Ушбу матн асосида нашрга тайёрланди.

¹ *Исҳок, ибн Зиёуддин ибн Искандар Иброҳим Боғистоний* — Шайх Умар Боғистоний (Хожа Ахрор Валининг тоғаси)нинг авлодларидан. Машраб билан Наманганда таҳсил пайтида танишган. Машрабга 20 йил ҳамсафар ва шогирд бўлган Пирмат Сеторийнинг даъвати билан ушбу китоб таснифига қўл урган. Ўзи нафақат каландар сўфий, балки яхшигина шоир ҳам бўлган. Асарда мисол тариқасида ўзининг икки ғазали ва беш рубойисини келтирган.

² *Мулла Бозор охунд* — Наманганда яшаган машхур шайх, Машрабнинг илк устози. Муаллифнинг ёзишича, Машраб ва Исҳок Боғистоний Мулла Бозор охунд мадрасасида етти йил ҳамсабоқ бўлган. Н. С. Ликошиннинг ёзишича, 1668 йили Наманганда вафот этган, қабри Чилгузар хилхонасида.

³ *Пирмат Сеторий* — Машраб билан Наманганда ҳамсабоқ бўлган, Қашғар сафарига бирга бориб, у ерда етти-саккиз йил бирга бўлишган. Машраб билан 20 йил ҳамсафар бўлган.

⁴ *Хўжам пошо* — Қашғарлик машхур Офок Хожа эшон исмли шайх. Манбаларда Хазрати Хожа Хидоятуллоҳ деб кўрсатилади. Муҳаммад Содик Қашғарийнинг «Тазкираи азизон» асарида у ҳақда батафсил маълумот бор.

⁵ *Абёт* — байтлар (нашр.)

⁶ *Мардуд* — рад этилган.

⁷ *Сарнигун* — боши қуйи, тўнтарилган; остин—устун.

⁸ *Маҳмудбек Қатоғон* — Балх ҳокими, вафоти 1711.

⁹ *Мансурвор* — Мансур Халлож каби.

¹⁰ Милодий сана билан — (ИЗО)

¹¹ *Кадхудо* — рўзғорли эркак, оила бошлиғи.

¹² Авоми аннос — оддий инсонлар.

¹³ *Мавлоно Шариф* — Бухорода Шох Машраб билан учрашган бу мударрис ҳақида маълумотга эга эмасмиз.

¹⁴ «*Мушкоти шариф*» — муқаддас китоб.

¹⁵ *Уммулбалда* — онашаҳар. Муаллиф Балх шаҳрини нега «уммулбалда» деётганининг сабабини аниқлай олмадик.

¹⁶ *Асғаса* — дабаба.

¹⁷ *Довот* — сиёҳ(дон).

¹⁸ «Девон»ларда «чун қўлум бирла аёғим» тарзида берилган.

¹⁹ Милодий 1711 йил.

²⁰ Бу қайд Машрабнинг асл ёшини ва таваллуд санасини аниқлашга ёрдам беради. Қатли 1711 йилдан 57 сана (хижрий камарий ҳисоб билан) олиб ташланса, таваллуди милодий 1653—54 йилларга тўғри келади.

²¹ *Қолу инна лиллаҳи ва инна илайҳи рожиун...* — ояти карима. Зоҳирий маъноси: Айтдилар: Биз, дарҳақиқат, Оллоҳнинг бандаларимиз ва (охир — оқибат) Унга қайтгувчимиз.

«РИСОЛАИ ҚАЛАНДАРИЙ»

Ушбу рисола ЎзРФА Абурайхон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида 9175 рақамии билан сақланувчи 200 саҳифалик тасаввуфга бағишланган асарлар қатидан жой олган. Муаллифи ва ёзилиш санаси аник эмас. Асарни Сайфиддин Рафъидинов форс тилидан таржима қилиб нашр қилган. Ушбу манбага таянилди: Рисолаи қаландарий. // Ёшлик. — 2000. 3-сон. — Б.45-47.

¹ *Шайх Сухравардий роҳматуллоҳи алайҳ* — Абу Нажиб Сухравардий (1097—1168). Кичик Осиё (Месопотамия) ва Хуросонда суҳравардийлик тариқати машҳур. Сухравардийнинг "Адабу-л-муридиин" ("Муридлар одоби") номи асари ҳонақоҳ ва мадрасаларда ўқув қўлланмаси сифатида қўлланилган.

² Одам алайҳиссалом таййибдир — Ер юзидаги биринчи инсон бўлиши билан бирга барча муқаддас китобларда пайғамбар деб юритилади. У кишининг сифати «сафиуллоҳ» бўлиб, таййиб, покизалик рамзига айланган.

³ Идрис алайҳиссалом обиддир — Ахнуҳ пайғамбар деб ҳам юритилган, ўлмайдиган ягона пайғамбар Идрис пайғамбардир, деб айтилади китобларда, чунки обидлик унинг бош сифати.

⁴ Нуҳ алайҳиссалом шоқирдир — Нуҳ пайғамбар шунча жабру жафо курса ҳам унинг Оллоҳга шукри назарда тутилган. Тўфонда "Нуҳ кемаси" аталган кемада бир неча кишиларни қутқариб, ўз қавмини сақлаб қолгани айтилади.

⁵ Айюб алайҳиссалом собирдир — Оллоҳ Айюбнинг сабр-токатини синаш учун бошига кўп кулфатлар ёғдиради (бу ҳақда юқорида маълумот берилган). Айюб пайғамбар ҳамма кулфатларга сабр билан бардош беради ва сабр тимсоли, яъни собир бўлиб қолади.

⁶ Иброҳим алайҳиссалом халилдир — Халил: дуст, ёр дегани. Иброҳим пайғамбарнинг лақаби. Иброҳим пайғамбарнинг барча томонидан севиқли бўлгани назарда тутилган. Линий афсоналарга кўра, Намруд Халилни ўтда ёкиб ўлдирмоқчи бўлган, лекин у ўз поклиги туфайли ўлмаган..

⁷ Исмоил алайҳиссалом розидир — отаси Иброҳим а. с. қурбонлик ўрнида ўғлини қатл қилдирилиши буюрилганда ҳам ота ризосини Оллоҳ ҳукми ўрнида қабул қилиб, унга эътроз этмагани, розилиги назарда тутилган.

⁸ Юсуф алайҳиссалом сиддикдир — Пайғамбар Юсуф ибн Яъқубнинг бошига балолар ёғилса ҳам, оға — иниларидан кулфатлар курса ҳам, чоҳга ташланиб, тухматта йўлиқиб, зиндонбанд бўлсалапр ҳам Оллоҳнинг динидан қолмай собит туриши назарда тутилиб (Қуръони карим, Юсуф сураси), шундай номланиш бор.

⁹ Довуд алайҳиссалом набидир — Бунинг шарҳида Ҳазрат Навоий «Тарихи анбиё...»да ёзадилар: «Довуд а.с. нубувват баланд

пояси била салтанат пироясиға мушарраф бўлди. Ва анинг шаънида бир оят келдиким, «Эй Довуд, биз сени ерда халифа килдик. Сен кишилар орасида ҳақиқат билан ҳукм кил!» («Сод» сураси, 26 — оят). Алишер Навоий. МАТ. 16-жилд- -Т.: Фан, 2000. -Б.158, 327.

¹⁰ Мусо алайҳиссалом калимдир — Ёқуб а.сдан кейинги пайғамбарлардан, Исроил халқини Миср юртидан олиб чиққан ва Оллоҳнинг қудрати билан кўп мҳъжизалар кўрсатган.

¹¹ Исо алайҳиссалом зоҳиддир — Исо бинни Марям, унга Инжил нозил бўлган. Бу муқаддас китобда Исонинг шундай сўзлари бор: «Мен кетаман, энди дунёнинг раиси келсин». Бунини исломий манбалар Мухаммад пайғамбарнинг келишини башорат қилингани деб кўрсатадилар. Бу сифатлар хусусида Навоий ёзади: «Исо а. с. олам ва дунё асбобидин ҳеч нима қабул қилмади ва алардин бир тун ва бўрк ва бир асоси бор эли. Бир ерда бўлмас эрди, доим сайра эрди. Рўзи учун касб қилмади, ҳар не етти қонё бўлди». Алишер Навоий. МАТ. 16-жилд. -Т.: Фан, 2000. -Б.177.

¹² Мухаммад Мустафо саллаллоху алайҳи васаллам орифдир — Пайғамбаримизнинг сифатларидан бири. Ориф, яъни билувчи.

¹³ *Абдулқарим* — Абдулқарим Гилоний (1077—1134) назарда тутилган.

¹⁴ *Имоми Жаъфар Содӣ* — илк муҳаддислардан (ваф. 762).

¹⁵ *Тажрид* — ажралиш.

¹⁶ Таржимаси: Тарикат ва шарият арбобларининг қаҳрли нафасларидан хайрли амалларни тарқ этмаслик, дунё ишларидан сакланиш ва Оллоҳга яқинлашиш учун ғусл қилишни ниёт қилдим.

¹⁷ Таржимаси: Бир Худодан ўзга Худо йўқ. Сен ягонасан. Унинг шериги йўқ ва сен Мухаммад, Худонинг бандаси ва расули. Бошқа Худо йўқ, фақат сен борсан. Ҳар бир нарсани унинг қудрати қўлида, бир Худодан ўзга Худо йўқ. Мухаммад Худонинг расули. Эй бор Худое, нафсимни қудрат нури билан ёрит. Бир Худодан ўзга Худо йўқ. Мухаммад ҳабибуллоҳ ростгўй ва софдир.

¹⁸ Таржимаси: Эй бор Худойим, Сен ҳақ подшоҳдирсанки, Сендан бошқа Худо йўқ (Ё Оллоҳу ё Раҳману ё Раҳиму).

¹⁹ Таржимаси: «Ва (Оллоҳ сизларга) яна бошқа сизлар суянадиган (бир неъматни ҳам берурки, у Оллоҳ тамонидан бўлган ғалаба ва яқинда рўй бергучи Макка фатҳидир. Эй Мухаммад, мўъминларга манна шу хушхабарни етказинг ("Саф" сураси, 13-оят). «Албатта, у Сулаймондандир ва мактубда шундай битилгандир: "Меҳрибон ва раҳмли Оллоҳ номи билан бошлайман. Сизлар менга кибр-хаво қилмай, ҳузуримга бўйинсунган ҳолингизда келингиз» («Намл» сураси, 30 — 31-оятлар).

²⁰ Таржимаси: Гуноҳдан қўрқув, эзгуликка қувват фақат у улуғ Оллоҳнинг тавфиқ ва инояти билан бўлади.

²¹ Таржимаси: Бир Худодан ўзга Худо йўқ. У — жаҳолат ва улуғлик соҳиби, мутлақ ислоҳ ва қаҳр этувчидир. Бир Худодан ўзга

Худо йўк. У карамли, айбларни ёпувчидир. Бир Худодан ўзга Худо йўк. Унинг мисли в а киёси йўк, ғоят қахрлидир.

²² Таржимаси: Ва таомни суюб-хохлаб турсалар-да (ўзлари эмасдан) мискин, етим ва есирларни таомлантирурлар ("Инсон" сураси, 8-оят).

²³ Таржимаси: "Оллоҳ номи биланки, унинг исми шарофати — ла ер ва осмондаги бирор нарса зарар қилмайди ва У — эшитувчи, билимдондир».

²⁴ "Такосур» сурасида таянадиган, қабргача кетадиган нарса ҳақида сўз юритилади. Бу хусусда Саҳиҳ Бухорида шундай ҳадис бор: «Майитнинг — ўликнинг ортидан уч нарса эргашиб боради ва кейин у учовидан иккиси қайтиб кетади, бири эса улик билан бирга қолади — унга бола-чакаси ва мол-дунёси яна қайтиб кетади. Қилиб ўтган амаллари эса у билан бирга қабрда қолади» (Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Т.: Чўлпон, 1992. — Б.520).

²⁵ *Роббана ла тузиг қулубана баъда из ҳадайтана ва ҳаб лана мил ладунка роҳматан иннака антал ваҳҳаб* — Мазмуни: Эй роббимиз, бизни берган ҳидоят йўлингдан адаштирмаган ва ўз раҳматингни ато эт. Албатта, Сен бергувчисан.

²⁶ *Бироҳматика ё арҳамар роҳимин* — Раҳмдилларнинг раҳмлиси раҳмати билан...

²⁷ *Худонинг қутби хожя баҳоул ҳаиҷ вад дин қоддасаллоҳу руҳаҳу* — Худонинг қутби, дин ва ҳақиқатнинг қурки, Оллоҳ унинг руҳини муқаддас қилсин.

Аббос Қаландар — 313
 Абдурахмон ибн ал-Ҳарс — 40,
 294
 Абдуллох ибн аз — Зубайр — 40
 Абдуллох ибн Умар — 41
 Абдуллох ибн Имом — 294
 Абдулмуталлиб — 294
 Абдулвахоб - 285, 326,373
 Абдулжамил — 113
 Абдулкарим — 285,526
 Абдуллаев В. — 271
 Абдуллаху-с-Солих — 64,297
 Абдулрахмон Қаландар — 310
 Абдулхолик—18, 104
 Абдулраззоқ — 285, 373
 Абдулрахим — 318, 373
 Абдушукуров Р. — 337
 Аълштаътап Ь. Мипаттес!
 БессИ-119, 346
 Абу Абдуллох Харис ал—
 Мухосибий — 15
 Абу Али Ибн Сино - 15,77,
 298,318, 359
 Абу Бакр р. а.- 7,132,145,257,294
 Абу Исхох Иброхим ибн Саййар
 ан-Низом — 14
 Абу Мансур Хафд - 20,129
 Абу Масъуд — 41
 Абу Сайд Мирзо — 208
 Абу Саййид ибн Абулхайр — 21
 Абу Саъид Обрез Шайх - 207
 Абу Хайр - 21
 Абу Хафс Умар ал-Хаддод — 15
 Абу Худайл ал-Аллоф — 14
 Абу Усмон Саъд ал-Ҳирий — 15
 АбуХанифа - 8,11,224,261
 Абус Суъуд — 226
 Авлиёи Кабир — 104
 Азиз Шохбек - 298
 Азим Хожа Эшон — 29
 Азроил - 26,67,68,171
 Айюб алайҳиссалом —
 27, 100,101,109,285, 340,372
 Аут МеЪте! АН — 14
 Алайасаъ — 61
 Али р. а. - 7,11,291, 342
 Аллаёрова Н. — 271
 Аллаф Абу Худайл — 14
 Алоиддин Мансур — 125,299
 Алоиддин Отабек Султон — 23,176

Алоуддавла Шайх Рукнуддин —
 Ал-Вакидий — 7
 ал-Воситий — 13
 ал-Кофи - 201
 Алкама ибн Ваккос — 37,294
 Амир Кулол — 24,187
 Амр ибн Фаллос — 8,37
 Амир Темур — 23,24
 Амр ибн Убайд — 14
 Андалусии Абдуллох — 50
 Андигоний Бадриддин — 310
 Андижоний Махкам Махмуд —
 298
 Ансорий Абдуллох —21, 353
 Андокий Хожа Ҳасан — 19
 АратР.Р. - 244
 Ардашер Сайид Ҳасан — 232
 Асад Муҳаммад — 230
 Аттор Фаридиддин — 21,25,96,
 166,172,173,232,238, 353
 Аттор Алоиддин — 25, 305,356
 Афлокий Аҳмад — 22
 Афлотун — 178
 Ахнух пайғамбар — 301
 Ашраф Қаландар — 313
 Аш-Шофийий — 11
 Аъзам — 126
 Аъзамов А. — [26]
 Аҳад - 173
 Аҳмад ибн Исмоил — 37
 Аҳмад ибн Ҳанбал ал-Марвазий
 8,10,261
 Баклий Рӯзбехон — 8,50
 Балхий Мавлоно
 Хисомиддин Порсо — 22
 Балхий Шакик — 15
 Бани Исроил — 65
 Барракий Хожа Абдуллох — 19
 Барро ибн Озиб - 58,293
 БартольдВ. В. - 9,19,112
 Басрий Ҳасан — 301
 Бат(а)рус — 61
 Бахтиёр Набихон ўели — 293
 Бахурзий Ҳасан — 23
 Бахшиш Шайх —219
 Бахриддин Умрзоқ — 304
 Баҳром Қаландар — 313
 Бевериж А. — 244
 Бевериж Х. - 244
 Бектош Азиза — 344,348

- Бертельс Е. Э. - [8],11,21,[21],23
Бехбуд Каландар — 310
Биби Марям - 289
Биной — 25,28
Бистомий Абу Язид
(Боязид) - 14,16,72,145,
231,234,298,304, 341
Бихтйишу Жиржис — 15
Бишр ал-Муътамир — 13,14
Бобо Кўхий Шерозий — 19
Бобои Самосий - 22, 341
Бобои Обрез - 219
Бобур Захириддин Мухаммад —
27,276,279, 324,366
Бодроглигети А. — 28
Бойир Х. - 244
Болтабоев Х. - 27, 338,354
Боровков А. К - 9, [9]
Бохарзий Сайфиддин - 20, 115
Боғдодий Жунайд -16,147, 218,234
Боғдодий Маждиддин — 19, 20,
22, 129,166
Боғдодий Саййид
ул-тоифа Жунайд — 227
Боғистоний Ажлалхон — 310
Боғистоний Исхок — 29,275,
307,308, 325,371
Боғистоний Шайх Умар — 219,
325,371
Бокий Хожа - 229
Бокир Абул Мухсин Мухаммад —
22,196,197, 356
Бурок - 108,289
Бурсавий Исмоил Хакки — 119,306
Бурхонуддин Обрез — 129
Бухорий Абдурахим — 29
Бухорий Абу Абдуллох ибн
Исмоил - 8,34,37,
293,327,374
Бушоғарий Мавлоно Мухаммад —
219
Ваззон Рўзбехон — 18,115
Вакил — 126
Валад Бахоуддин — 176
Валад Султон — 21
Барака ибн Навфал — 39
Веселовский Н. — 244
Восеъ К. - 90, 365
Восил ибн Аъта — 14
Вохид - 89
Гилоний Абдулқодир —
12,14,16,18,96, 373
Гозургохий Камолиддин Хусайн —
18,129
Гунгўр Эрол - 72,298
Гургоний Абулқосим — 242, 341
Гухартош Амир Бадриддин —
23,176
Дарғамий Мавлоно Тожиддин —
219
Дакёнус — 58
Дахбедий Косоний — 244
Дехлавий Хусрав — 256,266, 364
Ди Уис Девин - 28,[28],271
Довуд алайхиссалом —27,41,
258,285, 326,373
Доя Нажмиддин Розий — 20,241
Ое Меезе В. - [28]
ЕгауШп 5алсик — [14]
Егйодап — [10]
Ёркин Ш. - 244
Ёкуб а. с. — 303.
Жаброил - 26,39,108,228,285
Жаббор - 90
Жазарий Мухаммад Нуруллох
Сайдо — 5
Жалол Каландар — 310
Жалол - 126
Жамол Камол — 129
Жандий Бобо Камол - 20,129
Жаъфар Содик — 5,285,
34),326,373
Жомий Абдурахмон — 8,22, [25],
29,117,129,244,256,266,269, 364
Жувайний — 84
Жуллабий Али — 11
Жунайд - 217
Жундуб ибн Абдуллох — 42
Журжоний Саййид Шариф — 25
Журфоний Жамолиддин Ахмад—
20
Жуъфий Абдуллох
ибн Мухаммад — 37
Зайд ибн Собит - 40,294
Зайну-л-Обидин — 342,
Замахшарий Абул Қосим
Махмуд бин Умар — 8,50
Зикриё а. с. — 27
Зинда — 307
Зобир Каландарбоши — 310
Зокиров М. — 325
Зулкарнайн — 57
Зуннун Девона — 310
Зуннун Мисрий Абул Файл ибн

Иброҳим - 15,93, 338
 Зухалий - 293
 Иблис алайҳиллаъна — 40,41
 Ибн Аббос - 140
 Ибн Абу Яхъё — 7
 Ибн ал-Арабий Мухйиддин — 21,22,112,120,130,140, 232,236
 Ибн Мукаддар — 305
 Ибн Таймийя — 119, 345
 Ибн Халдун — 8
 Ибн Шибрима — 40
 Ибн Ханбал — 11
 Иброҳим Адхам — [10],
 15,33,141,3/2
 Иброҳим алайҳиссалом —
 27,127,170,172,285, 326,372
 Иброҳим халилллох — К.:
 Иброҳим алайҳиссалом.
 Иброҳим Шайх — 104
 Иброҳим Шомий — 219
 Идрис алайҳиссалом — 27, 67, 68,
 ПО, 285,301,326, 340,372
 Илёс а. с— 27,66
 Ильминский Н. — 244
 Имоду-л-Мулк — 219
 Имом Аъзам - 44,224,228
 Имом Аҳмад ибн Ханбал — 8
 Имом Жаъфар Содик — К.:
 Жаъфар Содик
 Имом Молик — ИЗ
 Имом Садриддин — 113,202
 Имом Ҳасан — 7
 Имом Ҳусайн — 7, 342
 Имрон - 258
 Инон А. - 9,50
 Ислом Қаландар — 310
 Исмат қаландар — 313
 Исмоил алайҳиссалом — 27,66,
 171,285,302,326, 372
 Исо алайҳиссалом — 27,64,65,67,
 110,172,258,259,285, 340,373
 Исроил - 64,289,298,302
 Исрофил - 26,66,285
 Исфакхоний Зариа — 269
 Исхок а. с. - 27,302
 Йамлиха — 57,62,63
 Кабир Қаландар — 310
 Калдекот Р.М. - 244
 Камол Жамол — 354
 Карим Қаландар — 310
 Касрий Исмоил — 20,129
 Кимёгар Хожа Иброҳим — 228
 Кинг Л.У. - 244

Кирмоний Шоҳ Шужоъ — 239
 Козим Шапқур Қаландар — 310
 Комилов Н. - 16,[16],19,[19],
 26,[26],312, 353
 Комрон (Мирзо) - 279, 324,366
 Кононов А. Н. — 9
 Косим Ғани — (14)
 Косоний Аҳмад Хожагий — 27
 Кошғарий Мавлоно Саъиддин —
 25,116,121,122,208,240
 Кошғарий Мухаммад — 305
 Кошифий Хусайн Воиз ^9,50,268,
 322, 341, 365
 Кубаро Шайх Абулжанноб — К.:
 Кубро
 Кубро Нажмиддин — 20,[20],
 117,129, 344,348
 Куйи Орифон Зайнулдин — 229
 Кулол Шайх Сироҷиддин — 25
 Кулол Шамсиддин — 23
 Кулоҳий Абдуллох хожи — 298
 Кўпрулу Фуод - 9,50,244
 Ко'ргий М.Ғ. - [9],[16],[17]
 Кюгельген А. — 271
 Кўса Маддох — 310
 ЛИКОШИН Н.С. - 325,37)
 Лорий Абдуғафур — 344
 Ломей Мухаммадий — 137
 Лутф Алибек Озар — 20

 Мавлоно Алоуддин — 122
 Мавлоно Шариф - 280,325
 Мавлоно Қосим — 123
 Мажнун - 158,178
 Майер Ф. — 271
 Маккий Шайх Абу Толиб — 218
 Малик ибн Анас — 8,11,90
 Малов СЕ. - 9
 Мано Э. - 244
 Мансур - 14,156,275,307
 Мансур Алоиддин — 293,356,360
 Мансурий З. — 244
 Марвазий Имом Аҳмад — 8,37
 Марям - 62,258
 Масихо — 161
 Матназар Абдулҳаким — 129
 Махдумий Ҳазрат — 106
 Махлис — 61
 Машраб Бобораҳим — 29,
 [29],307, 325,371
 Маъмун - 15,72
 Мақомий Турсунбобо — 313
 Махваш — 307

- Маҳкам Аскар — 354
Маҳмуд Анжир Фарғонавий — 304
Маҳмуд Ҳасаний — 304
Маҳмудбек Қатағон — 307,325
Маҳмудов К. - 9,[9],45,295
Маҳмудов М. - 271 •:
Микоил — 26
Миразиз Аъзам — 299
Мирзааҳмедова М. — 319,361
Мирзо Олим — 307
Мисрий Абул Файл — .14
Молик - 261
Мукарраб — 90
Муқотил ибн Сулаймон — 7
Муваҳхид — 90
Музаъийин Абул Ҳасан — 119, 344
Муйиниддин Парвона — 157
Мулла Вали — 307
Мулла Бозор охунд — 307, 371
Мултоний Шайх Ҳамидуддин — 18,96
Мункар — 39
Мункир - 43,251
Муртазо — 167
Муовия ибн Абу Суфён — 7
Мурод Қаландар — 310
Мусаввир Комил Қаландар — 310
Мусо а. с. - 24,27,39,56,57,59, 61,63,110,162,179,251,258,285, 289,290,296, 352
Мустафо - 152,154 ' •••
Мустафо Қора - 137, 347,348 ' •
Мутаваккил — 14
Мутакаббир — 90
Мутрибий — 302
Мухторов Ж. — 45
Муҳаммад Али Абу Мухсин — 196
Муҳаммад Али ибн Муҳаммад Собир - 29
Муҳаммад Бокир — 304
Муҳаммад ибн Сайд — 7
Муҳаммад Исо — 298
Муҳаммад с. а. в. - 4,27,29, 32,33, 34,36, 41,42,86,92,104,107,118, 119,153,171,172,185,198,203,233, 249,254,266,290,294,299,306,326, 356,359,366,373
Муҳаммад Пахлавон — 232
Муҳаммад Хайр — 216
Мухсин — 90
Навоий — 8, [10], 18,25,27,96,117, 187,196, 237, 353,361,364
Наврӯз Шайх — 302
Накир - 43,251
Намангоний Мажзуб — 307
Намангоний Ҳолмуҳаммад Девона — 310
Нарзӯкулова Ф. — [15]
Насафий — 20
Насафий Азизиддин — 129
Насафий Муҳаммад Амин — 302
Нақшбанд Баҳоуддин — 21,23,24, 108,109,113,196,197,221,305,31
Низом Абу Исҳоқ — 13
Никольсон Р. — 23
Нисорий Ҳасанхожа — .;28
Нишопурий — 208
Нозим Тентак — 310
Номий Хожа Муҳаммад — 219
Носир Хисрав — 278
Нотилий Абу Абдуллох — 77
Нофий - 126
Нурий Абул Ҳасан — 228
Нуъмон ибн Собит — 44,49
Нуъмон Халифа — 258 »
Нух алайҳиссалом — 27,285, 289,326,372
Нух Бахиуллох — Қ.: Нух а. с.
Нух II ибн Мансур - 72,77
Обид Шилпик — 310
Обиддин Пошо — 23
Одам алайҳиссалом — 4,27, 41,100,110,285, 340,372
Одам сафиуллох — Қ.: Одам а. с.
Одил Девона — 310
Ожиз Қаландар — 310
Озар Лутф Алибек — 18
Оиша — 39,294
Олим Девона — 310
Оллоҳёр Сӯфи - 271,278, 370
Ортик Қаландар — 310
Оғохон Қаландар — 313
Оқил Куса — 310
Пауль Ю. - 271
Пахлавон Маҳмуд — 129
Плотин — 15
Пойкандий Муҳаммад ибн Салом - 37
Порсо Хожа Муҳаммад — 19,24, 196,236, 356
Пурномдориён Т. — 23
Пуул Л.М. - 244
Ражабова Дилора — 316,358 ,.
Раззокова М. — [18]
Расули алайҳиссалом — 80, 289

- Рафъидинов С. - 299,325
 Рашид Сўта Қаландар — 310
 Раҳим Қаландар — 310
 Раҳимова З. — 364
 Раҳмат Девона — 310
 Раҳматуллоҳ қлари Қосим ўғли — 293
 Раҳмон - 248
 Риёхий Мухаммад Амин — 299
 Ризвон — 68
 Ризоқулихон Ҳидоят — 20
 Риндий — 307
 Робиа ал-Адавия -10,214, 312
 Родугоний Афйад — 84
 Розий Нажмиддин — 8,50,129
 Розий Шайх Яхё ибн Маъози — 239
 Ромитоний Хожа Али — 24,196
 Росс Д. - 244
 Рувайм Абу Мухаммад — 118
 Рукниддин Шайх — 166
 Румий Жалолиддин - 12,21,23,29, 157,176,275, 354,355
 Рустамов А — 45
 Рўзбехон ал—Ваазон — 20,129
 Сабур а. Е. — 27
 Савфон ибн Яъло — 40
 Саъид ибн Абдуллоҳ — 294
 Саъид ибн ал—Ос — 40
 Сеторий Пирмат — 371
 Сора - 302
 Сулаймон алайҳиссалом — 27,110,111,170,172, 340
 Сайкалий — 29
 Саййид Қутб — 45
 Саййид Амир Кулол — 304
 Сайфуллоҳ С. - [26],26, 364,370
 Салье М. - 244
 Самаркандий Давлатшоҳ — 22,166
 Самаркандий Малехо — 26,307
 Самойлович А — 244
 Самосий Мухаммед Бобои —196
 Санойи Ҳаким — 19,130
 Саро — 61
 Сафий Фахруддин Али — 19,22, [231,112,113,196,208, 341,359
 Сеторий Асрор — 310
 Сеторий Пирмат — 309,310
 Сингха А. К - 244
 Сирождидинов Ш. — 271
 Сокий Мирзараҳим — 313
 Собир Девона V 310
 Собит Қаландар — 310
 Собуний Мухаммад Али — 50
 Соҳиб Фахриддин — 21
 Стеблева И.В. - 244
 Стори Ч. - 244
 Субҳий Шерзод — 313
 Сувонқулов И. — 271
 Султон Валад — 23,176
 Сулаймон а. с. — 374
 Сухравардий Шайх Абу Нажиб — 14,325, 372
 Сухайлий Анвор — 237
 Сухравардий Шаҳобуддин — 238
 Табризий Саййид Қосим — 240, 333
 Табризий Шамсиддин — 317
 Талбот Ф.Ж. - 244
 Тамбурий Ҳусайн Қаландар — 310
 Тойибодий Абубакр Зайнуддин — 23, [24], 240
 Томистоний Абу Бакр — 119
 Тошкандий Мулла Салоҳиддин — [23]
 Тримингэм Ж. — [6], 13,14,[19], 20,112
 Тустарий Саҳл ибн Абдуллоҳ — 230
 Увайсий Жаҳонотин — 7
 Уинтер Ж.Т.(Абдулҳаким Мурод) - [12]
 Умайн ибн Абу—с — Салта — 11
 Умар Баҳоуддин — 230
 Умар ибн Хаттоб - 40,294
 Умар р. а. - 7,36,145,165,200,275
 Умаршайх мирзо — 276
 Умар Шайх Баҳруддин — 225
 Умрзоқ Б. — 318
 Усмон ибн Аффон — 294
 Усмон р. а. — 7,257
 Уфтода — 131
 Фахриддин Али Сафий — 207, 303,304
 Фахриддин Соҳиб — 123,176
 Фахриёр — [11]
 Фиръавн — 291
 Фитрат - [18], 112, 364
 Фитрус Али Мир — [15]
 Фозилов Э. — 45
 Фурўзонфар — [22]
 Формидий Абу Али — 341
 Хадлод Абу Хафс Умар — 14
 Хадича - 38,39,293,294
 Хаззоз Абул Қосим ал—Жунайд — 15

Халлож Мансур — 16,17,325
 Хизир а. с. - 26,27,56,59,69,
 113,196,259
 Хожа Абдулхолик Фиждувоний —
 К.: Фиждуваний Абдухолик
 Хожа Ахмад — 299
 Хожа Ахрор Вали — 25,27,123,
 208,237,276,325, 358,359,371
 Хожа Довуд — 219
 Хожа Мухаммад Бобои Самосий —
 304
 Хожа Ориф Ревгарий — 341,
 Хожа Убайдуллох Ахрор —
 25,105,109,113,244,3/6,3)8
 Холден Э. - 244
 Хомуш Мавлоно Низомиддин —
 25,208,235,237
 Хорун ар-Рашид — 15
 Хоконий - 256,266, 364
 Худойберган ибн Бекмухаммад —
 304, 341
 Худойи Азиз Махмуд — 131
 Хужвирий Абул Ҳасан — 13
 Хунайн ибн Исхок ал-Ибоди — 15
 Хуросоний Тожидин Муътаз —
 23,176
 Хўжам пошо, Хазрати Хожа
 Хидоятуллох — 310,325, 371
 Хўжандий Обид Васвас — 278
 Хўжандий Шохрух Каландар —
 310
 Чалабий Ҳисомиддин — 22,176
 Чангий Илхом Каландар — 310
 Чангий Ориф Каландар — 310
 Чархий Мавлоно Якуб — 25,
 124,196, 208,238
 Чўлпон - 352,374
 Шайбоний Мухаммед — 28
 Шайх Хованди Тахур — 219
 Шайх Ҳасан Басрий — 95
 Шалиха — 56
 Шамс - 169
 Шарипова М. - [25]
 Шарма П. - 244
 Шахристоний Азиз Каландар —
 310
 Шерозий Бобо Кўхий — 21
 Шерозий Мухаммад — 13
 Шерозий Хожа Ҳофиз — 22
 Шиблий - 218,229,254
 ШиммелА. - 10,[11],23
 Шис а. с. — 27
 Шофий — 11,251

Шоший Мухаммед — 207
 Шоший Толиб Каландар — 310
 Шоший Хожа Махмуд — 219
 Шоший Шахобуддин — 219
 Шохид - 89
 Шукуров Ш. — 45
 Шуъайб а. с. — 27
 Шчербак А. М. - 9
 Эдварде С. М. - 244
 Элфинистон Ж. — 244
 Эрскин У. - 244
 Эртўғон А. — 9,50
 ЭшонСўфи — К.: Сўфи Оллохёр
 Юшоъ - 56,59,68
 Юнус а. с. - 27, 135,136, 139,
 150, 154, 169, 350
 Юсуф а. с. - 27,170,172,264,326
 Юсуф Ҳамадоний — К.:
 Ҳамадоний Хожа Юсуф
 Яссавий Хожа Ахмад — [6], 19,
 25,96,104,105,231, 337,
 Яъжуж-Маъжуж — 58
 Яъқуб а. с. - 27 ,139, 350
 Яхёа. с. - 27,111, 139, 341
 Катағон Махмуд — 275,278
 Қашғарий Мухаммад Содик —
 325,371
 Қаххор Девона — 310
 Қаюмов А. — [26]
 Кобус ибн Вашмгир — 77
 Кодир — 257
 Кодирый А. — 323, 366
 Кодиров М. — 344,
 Кози Мухаммад — 208
 Қорабош — 60
 Корун - 291
 Кул Убайдий - [26],28
 Кумрий Ҳасан ибн Нух - 72
 Курайший — 258
 Кутб Саййид — 50
 Кутбиддин Садр — 198
 Кутку Мухаммад Зоҳид — 10
 Қўнавий Садриддин — 8,50
 Ғавс ул-Аъзам — 222
 Ғаззолий Абу Ҳомид Зайниддин
 Мухаммад - 8,16,[16], 18,50,
 78,84, 88,96,298,299
 Ғазнавий М. — 77
 Ғаниева С. - 319,361
 Фиждувоний Абдулхолик — 18,19,
 24,25,96,104, 192,196,202,221,
 341
 Фиждувоний Хожа Алоиддин — 22

Ғози Маймоқ Қаландар — 310
 Ғулом Қаландар — 310
 Ҳабиб ан—Нажор — 292
 Ҳаддод Шайх Абу Ҳафси — 239
 Ҳазиний — 29
 Ҳазратқулов М. — 13, [13]
 Ҳайдар Қутбуддин — 224
 Ҳамавий Саъдиддин — 20, 129
 Ҳамадоний Хожа Юсуф — 12, 14,
 18, 24, 34, 96, 104, 112, 113, 201, 341
 Ҳамдамов У. — 355,
 Ҳаммувий Шайх Саъдиддин —
 8, 50
 Ҳараконий Абу Ҳасан — 14, 265,
 341
 Ҳасан Басрий — 108
 Ҳасан ибн Нух ал-Кумрий — 77
 Ҳасан Нодирхон — 299
 Ҳасан С. - 324, 366

Ҳасаний М. - [18], 299,
 337, 341, 358
 Ҳасан Х. - 324, 366
 Ҳакки Исмоил — 137, 344, 347
 Ҳаккулов И. - [10], [18], 344, 348
 Ҳидоят Ризоқулихон — 129
 Ҳирий Абу Усмон — 14, 224
 Ҳожи Халифа - 20, 129
 Ҳожизода Қаландар — 310
 Ҳомид — 89
 Ҳошим Девона — 310
 Ҳошим Сўта Қаландар — 310
 Ҳувайдо Хўжаназар — 29, [29]
 Ҳумоюн (Мирзо) - 276, 324, 366
 Ҳусайн Воиз Кошифий — 303
 Ҳусайн Мансур — 227

- Авориф — 119
 Адабу-л-муридин — 14,372
 Ажибу-л-кулуб — 84
 Айну-л-хаёт — 256, 364
 Ал-адаб ал-муфрад — 8,37
 Ал-Жомеъ ас-Саҳиҳ — 8,37, 38
 Ал-Басиг — 84
 Ал-Васит — 84
 Ал-Ваъжиз — 84
 Ал-Ишорот ва-т-танбиҳот — 17
 Ал-Кашшоф фи тафсир ал-
 Курыон - 8,50
 Лл-Макосид — 84
 Ал-Мунтахаб фи тафсири-л-
 Курыони карим — 50
 Ал-Мунтахал — 84
 Ал-Мунхал — 84
 Ал-Мустафо — 84
 Ал-Мухаррар ал-важийз - 50
 Ал-Усул ал-ашара — 20
 Ал-Хулоса — 84
 Анису-л-муридин — 21
 Ансоби-с-салотин — 307
 Арбаин - 26,248
 Аройису-л-баён фи ҳақойики-л-
 Курыон - 8,50
 Ар-Риоя ли ҳуқуқ Оллоҳ — 15
 Аруз рисоласи — 276
 Аскетические и суфийские
 течения в Хорасане — [12]
 Асрорнома — 22,166
 Ат-Таарруф — 149
 Ашиъату-л-ламаъот — 120
 Бахру-л-аброр — 256, 364
 Бахру-л-хақойик — 8,50,227
 Бахру-л-худо — 28
 Бобурнома - 112, 276
 Васиятнома - 112
 Вафо килсанг... — [28]
 Волидия - 27, 276
 Девонаи Машраб - 29, 307
 Девони кабир — 23, 176
 Девони хикмат — 6, 17, 104, 33?
 Дил ҳақиқати — 85
 Жавохиру-л-аброр — 17, 104
 Жавохиру-л-Курыон — 8, 50
 Жавохиру-т-тафсир ат-туҳфату-л-
 амир - 9,268
 Жавҳару-з-зот — 22,174, 353
 Жилоу-р-руҳ — 256, 266
 Жонон менинг жонимда — [10]
 Забур - 258
 Зиндагиномаи мухтасари Мавлоно
 Абубақр Тойибодий — [24]
 Зоду-л-ахира — 269
 Зубдату-л-хақойик — 20, 1297
 Ибодати исломия — 10
 Ибрату-л-ғофилин — 297
 Из истории суфизма; Источники
 и социальная практика — [12]
 Йймон кушининг икки каноти — 10
 Илми мусикий — 276
 Илохий мулоқот — 16,72
 Илохийнома - 22, 167, 149, 353
 Инжил — 31
 Ислом тасаввуфи масалалари — 67
 Ичиндаги ичиндадир — 21, 176
 Ихйа ал-улум ад-дин — 18, 84
 Ёат Таваууий laʼШl — [14]
 Калимоти кудсия — 120, 127
 Кашф - 96
 Кашфи кубур ~ 228
 Кашфу-л-махжуб — [13], 216
 Каъбу-л-ахбор — 26
 Киме - 29, 307
 Кимиёи саодат — 18, [19], 84, 85
 Китобу-с-салот — 28
 Китобу-т-тавосин — 16
 Кигап Терсителешп баЙттиап
 Йедеглп — [9]
 Лавомеъу-л-камар — 235
 Лавҳул маҳфӯз - 28, 88, 91, 95, 190
 Аамаъот ~ 17, 104
 Лексика среднеазиатского
 тефсираХП-ХШвв. - [9]
 Лисону-т-тайр — 25, 248
 Лубби лубоби маснавий — 268
 Мабдаи нур - 96, 275, 307
 Мажолису-л-мўминин — 20, 129
 Мажолису-л-ушшок — 20, 248
 Мажолису-н-нафоис *- 248, 268
 Мазҳару-л-ажойиб -? 22, 166
 Мазҳару-л-мусаннифин — 302
 Мактубот-23,176
 Манокиби Хожа Ах,роҳ — 307
 Манокибу-л-орифин — 22
 Манозилу-с-саъирин ^-21
 Мантиқу-т-тайр — 22
 Маслаку-л-муттақин — 28, 302, 303,

Маслаку-л-орифин — 17, 104
 Масмуёт - 2087
 Маснавийи маънавий — 21, 29, 76,,
 307, 354
 Махзану-л-мутеъин — 29, 302
 Маша'их-и турк и Х'аджаган:
 переосмысление связей между
 суфийскими традициями
 Йасавийа и Накшбандийа —
 [26]
 Маъкулот — 84
 Мақомоти Хожа Баҳоуддин
 Накшбанд - 24, 196, 197, 356
 Мақомоти Хожа Юсуф Ҳамадоний
 - 96, 112
 Махаку-н-назар — 84
 Махбубу-л-қулуб — 26
 Мезону-л-авзон — 248
 Меъёру-л-илм — 84
 Мирсоду-л-аъбод — 269
 Миръоту-с-сафо — 250, 365
 Мубаййин - 27, 276, 366
 Музаққир ал-асҳоб - 29, 111, 307
 Муйиниддин Парвона китоби — 23,
 176
 Мукошафату-л-қулуб — [18], 18, 89
 Муножот - 23, 248, 353
 Мунтақобу-т-таворих — 22, 307
 Муроду-л-орифин — 29, 302
 Мусажжат — 21
 Мусибатнома — 22,166
 Муфрадот — 248
 Мухторнома — 20, 149
 Мушқоти шариф — 279
 Мухаммед Шайбонийхон — [25]
 Мухокамату-л-луғатайн — 232
 МезпеУ1 - [23]
 Нажмиддин Кубро — [19]
 Нажоту-л-толибн — 26
 Назму-л-жавохир — 26
 Намоз китоби — 25
 Насабномаи Хожа Убайдуллоҳи
 Ахрор — 208
 Насиму-л-хулуд — 256, 266, 364
 Насойиму-л-муҳаббат — [9], 18, 25,
 96, 129, 248, 249, 361
 Нафҳоту-л-унс мин хазарот-и-
 қудс - 22, 29, 96, 129, 248
 Нафойиғу-л-ахбор — 22
 Накшбандия тарикатига оид
 қўлғзмалар фихристи — [25]
 Нодир саҳифалар — [26]

Одобу-л-футувват — 269
 Орифу-л-масриф — 269
 Оташқада - 20, 129
 Психологическая концепция Ибн
 Сины и практика суфизма —
 [15]
 Равзату-л-жанон... — 22
 Рашахоту айни-л-хаёт — 19,[24],24,
 25,113,196,208, 341,359
 Риёзу-л-орифин — 20, 129
 Риёзу-л-сайёх, — 22
 Риёзу-ш-шуаро — 302
 Рисола илал ҳоим — 129, 153, 347
 Рисола дар ахлоқ ва муноҷот — 96
 Рисола дар одоби тарикат * 96
 Рисола дар таҳқиқи аҳвол ва
 зиндаги Мавлоно
 Жалолиддин Мухаммед ~ [20]
 Рисола фи анна-л-кавна
 мусаххарун ли-л-инсон — 96
 Рисолаи анфоси нафиса — 25, 208
 Рисолаи волидия — 25, 208, 358
 Рисолаи одобу-з-зоқирин — 344
 Рисолаи одобу-с-солиқин — 344
 Рисолаи одоби тарик — 29
 Рисолаи сайр — 269
 Рисолаи Хотамия — 268
 Рисолаи унсия — 24, 196
 Рисолаи каландарий — 29, 318, 372
 Рисолаи Қудсия — 24, 196
 Рисолаи хавория — 25, 208
 Роҳати дил — 27
 Рутбату-л-хаёт — 18, 96, 97
 Руқайёт - 23,197
 Руху-л-қудс — 256, 364
 Саботу-л-ожизин — 29, 302
 Сажанжалу-л-арвоҳ ва нуқушу-л-
 алвоҳ — 8,50
 Саййид ат-тоифа — 16
 Сайру-л-ибод — 22
 Самарату-л-машойих — 17, 104
 Сафвату-л-баёнилмаони—л—
 Қуръон — 50
 Сафвату-т-тафосир — 50
 Сафинату-л-авлиё — 129
 Сийрати Хожа Баҳоуддин
 Накшбанд қуддуса сирруху
 196
 Силсилату-ч-орифин — 208
 Сирожу-л-ожизин — 29
 Ситтаи зарурия — 364
 Соломон ва Ибсол — 15,77
 Суфизм й суфийская литература —

- 8,[12],[13],[17],[21]
Суфийские ордены в Исламе — 7,
[13]
Сўфийликнинг мақомлари — 19
Табакоту-с-сўфия — 19,21
Тазкираи каландарон — 29, 307, 371
Тазкирату-л-авлиё — 22, 29, 96,
166, 248, 269
Тазкирату-ш-шуаро - 22,166,302
Тайр кассаси — 15,^77,78
Тарихи анбиё ва ҳукамо — 26, 27
Тарихи Банокатий — 27
Тарихи гузида — 129
Тарихи Дамаскатий — 27
Тарихи Набавий — 26
Тарихи Табарий — 27
Тарихи тасаввуф дар ислом — [14]
Таройику-л-хақойик — 13,129
Тасаввуф - [13], [24]
Тасаввуф ёки комил инсон ахлоки
- [15]
Тасаввуф истилоҳлари луғати —[16]
Тасаввуф сабоқлари — [10]
Тасаввуф сирлари — 5
Тасаввуфий ҳаёт — [18], 344
Тафсир - 8,129
Тафсири Ибн Кассир — 50
Тафсири фотиҳа — 8,50
Тафсири Хусайний — 50, 268
Тафсиру-л-Жалолаин — 50
Тафсиру-л-Кози Байзовий — 50
Тафсиру-л-Қуртубий — 50
Тахофуту-л-фалосифа — 84
Темур тузуклари — 21
Темурнома - [23], 23
Тирияку-л-муҳибин — 13
Товус ал-фукара — 16
Туркий Тафсир - [9],9,50
Тухфаи нисор — 256, 365
Тухфату -л-афкор — 256
Тухфату-л-ахрор — 118
Тухфату-л-фукаро — 129
Тухфату -н-нажот — 256, 365
Тазаууц{ уе ТапкаШг — [14]
Унсу-л-сўфия — 271
Усули ашара - 129, 130, 344
Уштурнома — 22, 149
Фавотиҳу-л-жамол — 20, 117, 129
Фаслу-л-хитоб —19,114
Фатво ва такво китоби — [26]
Факрнома - 4,17,104,105, 337
Фи зилал ал-Қуръон — 50
Фи-т-тавҳид ва-л-адл — 14
Фикроти Ахрория — 25, 208
Фихи ма фихи - 23, 176,180, 355
Форсий тафсир — 21
Форсий Қуръон — 158
Футувватномаи султоний — 268,
269, 365
Футухоти Маккия — 124, 246
Хадикату-л-хақойик — 21
Хазинату-л-асфиё — 117
Хазойину-л-маоний — 232
Халлож — [15]
Хамса - 232
Хамсату-л-мутаҳаййирин — 248
Хатти Бобурий — 276
Чахор китоби туркий — 42
Шавқнома — 28
Шажарайи турк — 27
Шайбонийнома — 28
Шарҳи рубоӣёт — 126
Шарҳи усули ашара — 344
Шатҳийят — 16,72
Шифа ас —саил ли таҳзиб ал—
масаил — 8
Шох Машраб - 29, 307
Эъжозу-л-баён — 8
Эътиқодиййа — 27, 276, 366
Юсуф - 17,77
Ўзбек мумтоз адабиети намуналари
- 338
Қавойиду-л-футувват — 269
Қиса-с-анбиё — 26
Қиссаи Машраб - 29, 307
Қиссаи Юсуф - 21
Қомусу-л-аълам — 78
Қувату-л-қулуб — 256, 365
Қуръон тафсири китоби — 38
Қуръон фазилатлари ҳақида — 40
Қуръони карим — 4, 9, 28, 33, 37,
38, 84, 95, 235
Қуту-л-қулуб — 256
Қиссаи Юсуф - 21
Ғиёсу-л-луғот — 365
Ҳабибу-с-сийар — 22
Ҳазрати Хожа мақомоти — 223
Ҳайдарнома — 20,166
Ҳайлож - 20,166
Ҳайй ибн Яқзон — 77
Ҳарб иши — 276
Ҳақикату-л-қавлаин — 84, 236
Ҳолоти Пахлавон Муҳаммед — 248
Ҳолоти Сайид Ҳасан Ардашер —
248

- Абад - 76, 222
 Абадий қиёфат — 142
 Абадият сўчлири — 71
 Аббосийлар — 14
 Абд - 280
 Абдулхолиқчилар — 18,102
 Абнойи мулук — 105
 Аброр мақоми — 136
 Абтар — 245
 Аввали илм — 4
 Авлиё — 191
 Авлиёуллох — 86,94,235
 Авло — 355
 Авойиди жалила — 105
 Авом зухди — 10
 Авоми аннос ~ 279
 Авориф — 108
 Аврод — 6
 Адади сараёний — 114
 Адл - 100, 133
 Ажз - 368
 Ажр- 367
 Азал ва охират (абад) — 28, 76
 Азал ва сурат — 16
 Азалий зот — 33
 Азалий иноят — 142
 Азамат — 158
 Азвожи тохирот — 214
 Аза ва жалл(а) - 108, 211. 216, 339
 Азракитлар — 11
 Айн-157, 354
 Айният — 68
 Айнул якин - 17, 90, 273, 366
 Алайҳиссалом — 261
 Ало - 201
 Ал-Кофий - 199
 Ал-фақру фахри — 97
 Алкасосу-л-ҳак — 284
 Амал — 4,10,74
 Амали бадан — 41
 Амали солих — 134, 149
 Амал ва дуо-илтижо — 32
 Амали солих - 122,124,135
 Амалий асос— 15
 Амин - 122
 Амонат — 100
 Амри маъруф — 108
 Амри муқаррар — 221
 АналҲак- 16,17,174,287, 354
 Анбиё - 87, 191, 367
 Анжуманда хилват (хилват дар анжуман) — 198
 Аносири арбаъ — 88
 Анфойи қудсия — 197
 Арбоби тасаввуф— 118
 Аросат - 28, 276, 369
 Асмои кавния — 224
 Асмои феъл — 224
 Асмои ҳусно — 120, 3-45
 Асҳоби ақрабо — 89
 Асҳоби суффа — 241
 Ахёр — 135
 Ахлоқ — 188
 Ахлоқ жазбаси — 120
 Ахлокий кодекс — 18
 Ахлокий покляниш — 12, 270
 Аънда аён — 157
 Аъзам — 133
 Аъмон — 367
 Акл -172
 Акли муалло — 241
 Аҳал - 175, 181, 354
 Аҳадият — 58, 206
 Аҳд куни — 42
 Аҳвол — 188
 Аҳли жазба — 123, 137
 Аҳли кашф — 99
 Аҳли суннат — 87
 Аҳли таҳқиқ — 112
 Аҳли таъйин — 260
 Аҳли қурб — 368
 Аҳли ҳақиқат — 130
 Аҳли ҳидоят — 152
 Аҳлуллох - 103, 201, 342
 Аҳқому арқонлар — 97
 Аҳодис — 207
 Баботин боҳак — 120
 Базохир боҳалк — 120
 Байнул ижмол — 342
 Байтуллох — 120
 Байъат — 4
 Балоғат аҳли — 190
 Бани одам — 234
 Бар сабили давом — 360
 Барги иймон — 43
 Басар - 28, 276
 Басир — 4
 Басираг - 99, 147, 165
 Баёт - 203

- Баъд ал—мавт — 229
 Баҳимий сифат — 220
 Бектошийлик — 13
 Беш фарз — 246
 Беҳи иймон — 48
 Бидояти нихоят — 108
 Бидояти ҳол — 108
 Бидъат — 43
 Бизоат — 370
 Билолийлик — 12
 Бирлик — 14, 75
 Биру бор — 12
 Бовужуд — 369
 Бозгашт - 116, 122, 343
 Боргоҳ — 370
 Ботин - 78, 103, 259
 Ботин (ички) кўз — 17
 Ботин амал — 199
 Ботин ҳақиқати — 130
 Ботиний софлик — 131
 Ботиний ҳол — 130
 Ботинийи — 12
 Бош амал — 6
 Бокий жамоли — 198
 Бурдборлиғ — 235
 Бурок — 99
 Бурхона—л—аткиё — 338
 Буъд—ибад — 158
 Важд - 149
 Ваҷҳи қалб — 109
 Вақил — 133
 Валий - 16, 180, 249
 Валийлик суви — 144
 Валоят - 131, 152, 188
 Валоят аҳли — 235
 Вараъ — 17
 Басила — 94
 Васиъ — 39
 Ватанда сафар — К.: Сафар дар
 ватан.
 Вафо - 269
 Ваҳдат - 76, 215
 Ваҳдати вужуд — 22
 Ваҳдати мавжуд — 22
 Ваҳдат аҳли — 134
 Ваҳдат тили — 76
 Ваҳдат орзуси — 127
 Ваҳдат ранги — 203
 Ваҳий — 30
 Ваҳҳоб - 204
 Виждон — 20
 Вирд — 134
 Вирд-аврод — 108
 Вобасталик — 151
 Вожиб - 190
 Вожиб-л-вужуд — 204
 Вожибу-л-имтисол — 360
 Ворид — 226
 Воридот — 203
 Восеъ — 97
 Восил — 11
 Вокифи асрор — 5,105
 Воҳид — 97
 Воҳиди ҳақиқий — 114
 Воҳиду-л-Қаҳҳор — 217, 224
 Вужуд - 20,98,127
 Вужуд покизалиғи — 154
 Вузуъ - 236, 363
 Вуслат - 121, 149, 345
 Вуқуф қиллати — 250
 Вуқуфи ададий - 24, 114, 107,116,
 124, 125, 342, 357
 Вуқуфи аъдодий — К.: Вуқуфи
 ададий
 Вуқуфи замоний — 24, 116, 124,
 196, 202, 357
 Вуқуфи қалбӣ - 24, 116, 127, 196,
 203, 357
 Гуноҳи қабир — 11
 Ғўзал ҳоллар — 17
 Давомий рўза тутиш — 155
 Давомли сукут — 155
 Далойили ақлий — 115
 Дам (нафас) - 270
 Дажҳол — 105, 338
 Дарвиш - 90, 106
 Дарвишлик — 97
 Дарвишлик сифати — 197
 Дарёи уммон — 6, 105
 Дастгир — 236
 Дақойиқу латойиф — 219
 Дидактик дoston — 21
 Диёнат (хайаъ) — 7
 Дил - 18,21,44,85,211,199
 Дил ба ёру даст ба қор — 24, 196,
 221
 Дил жавҳари — 86, 216
 Дил тухуми — 127
 Дил ҳақиқати — 18, 85
 Дилга робита (қалбӣ алоқа) —
 206
 Дин хизмати — 92
 Дин усуллари — 21
 Довуд - 191
 Доимий зикр — 145
 Доираи тавҳид — 228

Дорул нажот — 79
Дохийий илм — 6
Дунё - 17
Дунё ва охират — 18,77, 96
Дунё ибтидоси — 28
Дунё тарки — 287
Дуо - 99
Дўзах - 10,153
Дўзах эгалари — 30
Етти фалак — 26
Ёддошт - 116, 124, 344
Ёддошт макуласи — 127
Ёдкард — 116
Ёлғизланиш йўли — 129
Жабарийлик — 12,14
Жаббор - 97
Жавҳар - 174, 354, 367
Жавҳари дил — 222
Жазба - 16,72,106,136,198, 335,357
Жазбанинг бидояти — 222
Жазаботи улуҳият — 114
Жазо (киёмат) кунӣ — 32, 103
Жазо ҳам азоб — 94
Жалол - 133, 203, 205, 357
Жалол мушоҳадаси — 143
Жалолий сифатлар — 158
Жамият тарки — 287
Жамол - 82, 143, 195, 203, 205, 243
Жамоли илоҳий — 130
Жамоли чехра — 205
Жамолий — 142
Жамъ - 130, 345
Жамъияти малола — ПО
Жаннат - 10, 91, 130
Жаҳр - 201
Жаҳрийлик — 189
Жидду жаҳд — 206, 358
Жимо — 79
Жисмлар олами — 185
Жиход - 90, 93, [119]
Жон - 17, 85, 177
Жонон — 175
Жохил - 107
Жувонмардлик — 111, 237
Жузвъ - 175, 182, 354
Жунайдийлик — 13
Жундуллоҳ — 153
Жўмард — 145
Жўмардлик — 132
Заволсиз жамол — 76
Закот - 7,98,[119],220,263,279, 367
Замони исбот — 114
Замони нафъий — 114
Заҳабийлик — 20, 129
Зикр - 5,99,100,113,(119),157,187, 270
Зикр ҳақиқати — 216, 236
Зикрда мустағрағлик — 110
Зикри алония — 114, 342
Зикри бозғашт — 111
Зикри дил — 114
Зикри жаҳрий — 122, 146, 156, 216
Зикри лисоний — 121, 343
Зикри мунтакий — 145
Зикри муттасил — 145
Зикри омм — 222, 360
Зикри таълимий — 121
Зикри хос — 222
Зикри хуфя — 114
Зикри қалбий - 121, 125, 343
Зокир - 113, 126, 216
Зокир қул — 216
Зоти муқаддас'— 210
Зохид - 10, 106, 118, 187, 181, 184, 285
Зохидлик — 13,101
Зохид ва обид — 10
Зохир амал — 199
Зохир - 5,18, 78, 82, 85, 368
Зоҳирий ибодат — 133
Зоҳирий илм — 7
Зулжалол — 245, 366
Зулумоний — 200
Зумра — 15
Зухд - 16,100,140,181
Зухд ва тақво — 10
Зухд фид-дуња - 92
Зухднинг ҳақиқати — 141
Зухур - 93, 201
Ибодат - 6,10,11,92,100,110,134, 197, 272
Ибодат (хонақоҳ) адабиёти — 19
Ибодиййа — 11
Ибтидо — 245
Ибтидои сафар — 207
Иблис алайҳиллаъна — 96
Ижмол таърихи — 207
Ижмолий — 201
Ижмоъи уммат — 101, 341
Ийзо — 41
Иймон - 4,5,6,12,28,31,33,42,99,120, 152, 246, 268, 280, 286
Иймон ва ислом — 100
Иймон олами — 102
Иймон шарофати — 276
Иймон қуши — 10

- Икки қутб ҳукмрони — 52
 Илк турк мугасаввифи — 95
 Илм - 10, 28, 134, 149, 172, 273, 276
 Илми зоҳир — 86
 Илми ирфон — 207
 Илми калом — 28
 Илми ладуний - 113, 126, 201, 202, 357
 Илми фарз — 246
 Илми фикҳ — 6, 116
 Илми кол — 6, 7, 268
 Илми хол — 6, 268
 Илми фикҳ — 6
 Илмий-таълимий асос — 15
 Илмул яқин - 17, 90, 126, 241
 Илоҳ - 30
 Илоҳий армуғон — 149
 Илоҳий жамол — 242
 Илоҳий илм — 95, 130
 Илоҳий ишқ — 4, 95
 Илоҳий кўз — 152
 Илоҳий манба — 164
 Илоҳий маъно — 8
 Илоҳий маърифат — 124
 Илоҳий назар — 69
 Илоҳий ният — 197
 Илоҳий ризо — 99
 Илоҳий файз — 74, 144, 206
 Илоҳий кўшиқ — 10
 Илоҳият - 94, 202
 Илтижо (ниёз) — 197
 Имом — 17
 Инзиво - 129
 Интибоҳ — 343
 Интиқол — 21
 Инфок — 32
 Ирода - 28, 189, 198, 282, 276
 Иродаи Байтуллоҳ — 280
 Иродат қулоҳи — 287
 Ирфон - 136, 233, 362
 Ирфон боскичи — 15
 Ирфоний ишқ — 15
 Ирфоний китоб — 21
 Иршо — 235
 Иршод - 18, 25, 115, 132, 144, 146, 208, 235
 Иршодда мустаъид — 116
 Исавийлик — 13
 Ислом — 6
 Ислом асоси — 6
 Ислом таянчлари — 101
 Ислом қуббалари — 101
 Исмат дарёси — 152
 Иснод — 7
 Исроф билан табзир — 128
 Исрофил — 261
 Истидрож — 346, 369
 Истиғроқ холи — 130
 Истиғфор — 320
 Истикомат холи — 148, 226
 Итмаънина (қалб осоништалиги) - 17
 Итилоъ — 363
 Иттисол - 214, 227
 Ифрот - 148
 Ихвон — 144
 Ихван ас—сафа — 14
 Ихвони филлоҳ — 144
 Ихлос - 4, 241
 Ихлос соҳиблари — 128
 Ихроҷ — 369
 Ихтиёрсизлик — 189
 Ичда бежанг — 1 94
 Ишқ - 136, 192, 241, 274
 Ишқ карами — 241
 Ишқ нор (оташ)и — 124, 177
 Ишқ шароби — 99
 Ишорат — 274
 Ишорат анбиё — 255
 Ишорат сирот — 263
 Иғтишошия — 20
 Иқрор базабон — 41
 Иқрори тил — 40
 Ихё имотаси — 236, 363
 Йўллар — 122
 Кавнийя хушуноти — 109
 Кавн - 157, 344, 354
 Кайнунаг — 221
 Калим - 285
 Калимаи илаллоҳ — 111
 Калимаи илоҳа — 111
 Калимаи ло — 111
 Калимаи маърифат — 106
 Калимаи тавҳид — 34, 205
 Калимаи таййиба — 124
 Калимаи тарикат — 106
 Калимаи шариат — 106
 Калимаи шаҳодат — 4
 Калимаи ҳақиқат — 106
 Калимати қудсия — 22, 116, 121
 Калом - 29, 196, 250, 251
 Каломи авлиё — 219
 Каломи раббоний — 111
 Каломуллоҳ — 5, 6
 Калом — 82
 Карам - 270

Каромат — 88
 Каромат аҳли — 235
 Кассарилик — маломатилик — 13
 Кашиш — 210
 Кашф соҳиби — 133
 Кашфи кубур — 244, 361
 Кизонийлик — 14
 Ком - 368
 Комил - 143, 198, 259
 Комил инсон — 4, 26
 Комил инсон тимсоли — 5
 Комилу мукамал — 5, 105
 Кофир - 211
 Кубравийлик - 13, 20, 119
 Кул - 174, 175, 354
 Куммали авлиёуллоҳ — 112
 Куфр - 97, 190
 Куфр ёки тавҳид — 183
 Куфру иймон — 43
 Кўнгил — 21
 Кўнгил аҳли — 182
 Кўнгил кўзи — 102
 Кўп эҳсонлар — 17
 Кўфий ёзуви — 7
 Лавҳа - 190, 355
 Лавҳу-л-маҳфуз — 154, 190
 Ладунӣ илм — 158
 Ладунӣ манба — 164
 Лафзи итлоқ — 118
 Лоҳут — 16
 Лутф - 136
 Лукма хилляти — 235
 Лукма — 184
 Мавҷуд иъдоми — 252, 363
 Мавлавийлик — 13, 158
 Мавло - 98, 136 ,
 Мавокиъ — 28
 Мавти абйаз — 138
 Мавти асвад — 138
 Мавти аҳдар — 138
 Мавти аҳмар — 138
 Мавто ихёси — 236, 363
 Мавкё соҳиби — 128
 Мавхибаи илоҳия — 91
 Мажид - 97, 315
 Мажнун - 32, 149
 Мажозий борлиқ — 239
 Мажозий вужуд — 210
 Мажозий ишқ — 27
 Мазкурӣят — 216
 Мазмун — 213
 Мазохир — 362
 Мазҳаб - 11, 12

Мазҳабий тасниф — 13
 Мазҳабчилик — 11, 12
 Мазҳар - 186, 220
 Малакий сифат — 233
 Малаклар — 89
 Малакут олами — 164
 Малик — 97
 Маломатилик — 13, 15
 Манқабa — 153
 Мардуд - 12, 371
 Мартаба — 93
 Мартабайи қурб — 114
 Маръий — 362
 Масканат — 197
 Маснуоти олам — 86
 Мастур — 363
 Мафтун - 32, 149
 Мафтун биш-шоҳид — 218
 Машойихи замон — 219
 Машойихи мутақаддимийн —
 220, 229
 Машойихи тариқат — 218, 233
 Машойихлар аҳли — 96
 Машраби мажзуб — 276
 Маъаллоҳ — 343
 Маъдум ижоди — 252, 363
 Маъдумий — 220, 359
 Маъно ва сурат — 185
 Маънои Мисоҳ — 42
 Маърифат - 17, 87, 98, 101, 105,
 157, 204, 210
 Маърифат қунжи — 362
 Маърифат хонаси — 287
 Маърифатда ўн маком — 98
 Маърифати тафсилии — 201
 Маърифатуллоҳ — 250
 Маъсура дуо — 210
 Маъшуклик — 186
 Маком - 93, 128, 153, 190
 Маком ишқи — 146
 Макоми даъват — 116
 Макоми жабарут — 111, 341
 Макоми лоҳут — 11-1, 341
 Макоми малакут — 111, 341
 Макоми носут — 111, 341
 Макоми қаноат — ПО
 Мақомот - 23, 88
 Мағбун - 149
 Мағзи зикр — 111
 Мағзи иймон — 43
 Мағфират — 32, 136
 Маҳабба(т) - 17
 Маҳбуб - 215, 228

- Махв-исбот - 157, 349
 Махвули айн — 158, 350
 Махвули асар — 158, 350
 Махвули эйн — 158, 350
 Маҳмуд — 213
 Меваи иймон — 43
 Мезон - 28, 276
 Мезону-л-ғайб — 158
 Меърож - 99, 255
 Мехрибон ва раҳмли — 29
 Мехроб - 140
 Мисок куни — 46
 Митлоки хакикий — 107
 Мобайну-н-нафасайн — 107, 342
 Моддий дунё — 14
 Моддийлик — 17
 Моддийлик ва руҳоният — 18,96
 Мосиваллоҳ — 365
 Мосиво (ўзга нарса) — 140,197, 356
 Моҳжаи байзо —133
 Муаккил — 368
 Муалло — 366
 Муборак қазоси — 142
 Муваҳхид — 98
 Мудрики даррок — 111
 Мужадиддийлик — 28
 Мужибӣ шукр — 124
 Мужибӣ узрқори солиқ — 113
 Мужид — 133
 Мужоҳада - 90,109,164,195, 350
 Мужоҳада ва риёзат — 164
 Мужоҳада—мушоҳада — 158
 Мужтаҳид — 40
 Мукаммал — 198
 Музик — 236
 Мукаввин — 361
 Муколама (ўзаро сўзлашув) — 214
 Муқошафа-муқодаса — 158, 350
 Мулоқот — 16
 Мумтоз йўл — 125
 Муназзах - 29, 361, 364
 Мункир — 367
 Мунодама-муноҳаса — 158, 350
 Муножот - 11,16,72,82
 Муножот (сирлашув) — 214
 Муножот-муқовара — 158
 Муржийа — 11
 Мурид - 18,29,105,143
 Муриди содик — 224
 Мурид-муршидлик — 133
 Муруқаба - 148,203, 357
 Муртафиъ — 359
 Мурувват — 270
 Муршид - 20,29,144,198
 Муршиди қомил — 133, 208
 Муршиди қомиллик — 25
 Мусаббиб - 363
 Мусаввир — 133
 Мусаллам — 338
 Мусаммо — 133, 368
 Мусаммо бо қалб — 214
 Мусоҳаба - 203, 357
 Мустамид — 361
 Мустасуф — 272
 Мустағрақ — 368
 Мустаҳаби фуруъ — 126
 Мусулмон — 11
 Мусулмонлик — 197
 Мутааммил — 362
 Мутақаббир — 97
 Муталаввина — 360
 Мутамассил — 363
 Мутанаввиъа — 360
 Мутасаввир — 360
 Мутасаввиф — 6
 Мутассуф — 272
 Мутасуфия — 240
 Мутаҳаккиқ — 212
 Мутлақ илоҳ — 26
 Мутлақ руҳ — 26, 155
 Мутлақият — 353
 Мутмаин — 143, 351
 Мутобаат — 362
 Мутобаати суннат — 41
 Муттақий — 43
 Муттасиф — 212, 362
 Муфасссир - 8, 100, 210, 359
 Мухосаба — 14
 Мухосибийлик (муҳосиблик) —13, 14,109
 Мушоҳада - 17, 193, 357
 Мушоҳада жазбаси — 130, 202
 Мушоҳида (идрок) — 16
 Мушрик — 369
 Муъман бих — 249, 367
 Муътазила — 14
 Муътазилӣйлик — 13,14
 Мукадд^Р қадари — 142
 Мукаддас хилқат — 26
 Мукаддиму-л-ғайб — 158
 Мукайяд бир йўл — 120
 Муқаллид —188
 Муқарраб - 99, 119
 Муктадо - 189, 195, 370
 Муктадойи дин —260

Муктазо — 362
 Мухаббат - 10, 88, 100, ПО, 136,
 157, 214, 215, 233, 270
 Мухаббат аҳди — 241
 Мухаббат нури — 124
 Мухаббат соҳиби — 124
 Мухаббат султони — 204
 Мухаввил — 134
 Мухаддис — 8, 34, 100
 Мухайминин — 211, 360
 Муҳаккиқларнинг узлати — 130
 Муҳиб (севувчи) — 214
 Муҳик - 364
 Муҳийи - 133
 Муховара - 350
 Муҳсин — 97
 Муъжаз калом — 188
 Муъмин — 6, И
 Наби(и) - 146, 180, 285
 Назар бар кадам - 17, 96, 108, 116,
 118
 Назари бако — 111
 Назари фано — 111
 Намоз - 7, 98, [119], 193, 220
 Намоз фарзи — 7
 Нафас мартабаси — 200
 Нафаси тасбеҳ — 119
 Нафс - 5, 18, 85, 89, 100, 102, 107,
 140, 161, 162, 211, 261
 Нафс лашкари — 157
 Нафс маркаби — 137
 Нафс тарбияси — 5, 89
 Нафс тарки — 287
 Нафси аммора — 135, 161, 172
 Нафси лаввона — 161
 Нафси марзийи — 126
 Нафси мархума — 150, 347
 Нафси мутмаинна - 126, 161, 164,
 , 346
 Нафси нотиқа — 158
 Нафси одамий — 87
 Нафси розийи — 126, 346
 Нафсий васф — 131
 Нафси поклаш — 87
 Нафсоний - 101
 Нафъий бўлими — 141
 Нафъи - 193
 Наът - 277
 Наклий - 183
 Накшбанд таълимоти - 196
 Накшбандийлик — 12, 19, 22, 23, 25,
 102, 196
 Нахи мункар - 108

Неоплотинизм — 15
 Неъматуллоҳийлик - 13
 Ниғоҳдошт - 116, 123, 344
 Нийа ва рийа — 15
 Нисбати ботиний — ПО
 Нисбати жазба — 227
 Нисбати илмийи — 227
 Нисбати масдуд — 226
 Нисбати ҳуббий — 226
 Нисор аҳли — 195
 Никор — 369
 Номаи аъмол — 28, 50, 276
 Нофий - 133
 Нубувват - 152, 234
 Нур - ПО, 184, 211
 Нурбахшилик — 19, 20
 Нурия — 20
 Нури жони пок — 119
 Нури зикр - ПО
 Нури зот - 46, 115
 Нури иймон — 44, 100
 Нури мурид — 138
 Нури намоз — 100
 Нури пок - 46
 Нури рӯза — ПО
 Нури сабр — НО
 Нури садақа — ПО
 Нури сафо - 198
 Нури сидк - ПО
 Нури толиб — 138
 Нури фикр — ПО
 Нури шукр — 100
 Нури хок — 46
 Нурийлик — 13, 14
 Нуроний — 200
 Нуксонсиз камол — 77
 Нух кемаи — 353
 Обид - 10, 107, 187, 285
 Обиддик - ПО
 Одам ила Ҳаво — 83
 Одил — 26
 Ойинаи суварий — 109
 Оламлар имоми — 192
 Оламлар ҳожаси — 29
 Олим - 4, 17, 41, 96, 188
 Олим-л-ғайб — 250, 368
 Оллоҳ васли — 10
 Оллоҳ зикри - 6, 139
 Оллоҳ севгиси - 92
 Оллоҳнинг ахлоқи — 120
 Омма валояти — 131
 Ориф - 96, 99, 145, 188, 193, 198,
 285, 303

- Орифлик - 110, 111
Орифи биллох — 5, 105
Орифи раббоний - 17, 88, 202
Ором - 89
Офарида — 42
Охират - 18,28,86,98,130,188,276
Охират йўли — 94
Охират тарки — 287
Охирул амр — 283
Охиру-л-замон — 96
Ошик - 123, 222
Оят - 94
Окил - 26
Пайғамбар - 4, 86,146, 190
Пайғамбарлик тарихи — 25
Пиндошт — 116
Пир - 105, 239
Пири муршид — 16, 285
Пирга қўл бермак — 98
Покланиш илми — 5
Покланиш йўли — 7,16,72
Пусти иймон — 46
Раббоний васф — 151
Раббоний латифа — 164
Раббоний нур — 154
Раббоний рух — 171
Раббоний хузур — 138
Раббу-л-иззат — 100
Равза — 369
Ражаъ (умид) — 11,17
Рафоййлик — 13
Рақами куфр — 223
Раҳмат - 198
Раҳмат эшиклари — 135
Раҳмати хосса — 135
Раҳмоний севги — 101
Ридо - 17, 204
Ризо - ПО, 132, 150, 194, 252, 241, 275, 345
Ризо ва тафвиз — 157
Ризо талаби — 197
Ризк - 32, 91
Риёзат - 100, 252
Риёзат йўли — 87, 150
Ризвон — 43
Риояи адад — 113,115
Рисола — 23
Рисолат — 152
Робита - 218
Робитаи шайх — 162
Роздон - 153, 353
Рози - 285
Розилик - 101
Рокиъ — 368
Рукнийлик — 20
Рукн — 6
Рукния — 19
Руку - 193
Румхи садук — 210
Рух - 14,16,18,20,76,85,193,215
Рух ҳақиқати — 86
Руҳи зикр —111
Руҳи қудсий — 147, 164
Рухий (руҳоний) асос — 15
Рухлар олами — 185
Рухни иоклаш — 6, 21
Рухоний - 200
Рухоният — 17, 96
Руъят — 136
Руза - 6,98,122,220,263,279
Рўзбехонийлик — 14
Рўзи охир — 367
Сабили роҳ - 108, 339
Сабр - 17, 107, 108, ПО, 111, 147, 204, 252, 320, 363
Сабрлик - 108
Сабр-шукр — 158
Сабту-л-муддао — 229
Сабъий сифат — 220
Савм — 346
Савми висол — 129
Савоб - 94
Сажда — 193
Сайарийлик — 12
Саййиду-л-мурсалин — 108, 277, 340, 366
Саййиду-т-тоифа — 206, 234
Сайр илаллох — 136
Сайр филлох —136
Сайри жамол — 130
Сайри сулук - 99, 108, 109, 136, 201
Сакинат - 140, 145, 351
Саккиз манзил — 18
Саккиз рашха — 112
Сакр - 131
Салим — 348
Салот - 279, 367
Самараи иймон — 43
Самовий мажлис — 15, 19, 72
Самовий эшиклар — 132
Самъ — 342
Самъ - 28, 105, 276
Самъ ва басар— 283, 368
Санавбар аш-шакл — 115
Саодат асри — 10

- Сарвари машойих — 105
 Сатторлиғ - 100
 Сафавийлик — 13
 Сафар дар ватан - 18,96,116,119, 198, 273
 Сафо - 211, 269
 Сафоти замима — 108
 Саҳв — 131, 368
 Саҳв-сакр - 131, 158, 345
 Саҳих - 8 Саҳих - 34
 Саҳл — 367
 Саҳлийлик - 13
 Саҳо - 273, 366
 Саҳоба - 8,138
 Саҳобаи икром - 5
 Саҳоват - 269
 Саъйи жамил - 119, 343
 Саъйи эҳтимом - ПО
 Сидк - 7,122,252,274, 363
 Сидку сафо - 121, 233, 242
 Сиддик - 119, 122, 134,2 85
 Сиддиклар зухди - 10
 Сизо — 367
 Сийрат - 26
 Силсила - 12,13
 Силсилавийлик - 124
 Сипоҳийлик - 111
 Сирр - 211, 241,274
 Сири мусаффо - 241
 Сирот- 369
 Сифати башарий — 108
 Сифати Замима - 343
 Сифати илоҳий - 109, 115
 Сифати малакий - 119
 Сифати малоика - 109
 Сифати хабаса - 119
 Сифати ҳамида - 119
 Сифатлар — 131
 Сифлий вуҷуд - 352
 Сифрийя - 11
 Собир - 234
 Соҷид - 368
 Сомий - 4
 Соиму-д-давр - 135
 Соир - 369
 Солик - 99, 129, 199
 Солик сайри - 108
 Солик табиати - 108
 Сомий - 4
 Сониъ - 133
 Соҳиб камол - 240
 Субут — 368
 Субутий сифат - 28, 276, 282
 Суварӣ кавнийя — 343
 Суврати тавҳид — 121
 Суврати тафриқа — 120
 Сужуди шариат - 239
 Суй зан — 130, 346
 Султон-л-авлиё — 96
 Султон-л-орифин - 194
 Сулук - 29, 95, 189
 Сулук ат-тариқ — 12
 Сулук даврияси - 120
 Сулук йўли - 197
 Сулук тариқи - 112
 Сулук ҳаётлари - 125
 Суннат - 103, 141, 199, 211
 Суннат илми - 96
 Суннати набавий - 41
 Суннати набавий - 4
 Суннатда тасаввуф - 5
 Сунний - 11
 Сурат - 16,26,122,155,174,192
 Сурат ила маъно — 140
 Сурату сийрат - 138
 Суъадо - 369
 Сухравардийлик - 14
 Сухбат тарқи - 287
 Сўз - 5, 186
 Сўфи(й) - 10,21,72,92,106,259,272
 Сўфийликйўли - 138
 Тааммул — 79
 Табакайи хожагон - 103
 Табаи тобеъин- 122
 Таборак - 364
 Таважҷуҳ - 146,188,211,221, 358
 Таважҷуҳи том - 146
 Тавакқул - 17,111,141,270,320, 358, 366
 Тавассуд - 344
 Таваба — 10, 16, 17, 75, 108, ПО, 13Д, 235, 264, 339
 Тавоно - 368
 Тавофи хонаи Каъба - 41
 Тавфиқ - 233
 Тавҳид - 11,16,122,172,174,175.190, 204, 217, 269, 270, 274, 358
 Тавҳид асрори - 22
 Тавҳид илми - 236, 366
 Тавҳид нури - 123
 Тажалли - 16,158,209
 Тажаллийи муқобила - 245
 Тажаллиёт — 201
 Тажаллиёти зот — 109

Тажаллийи мутлак — 130
 Тажвид — 7
 Тажрид - 98, 108, 239, 274, 339
 Тажрид ва тафрид — 109
 Тазкира — 23
 Тазкия - 5,135, 346
 Тайфурийлик — 13
 Такбир - 270, 318, 366
 Таквин — 29
 Такфир — 369
 Талкин — 10
 Талкини зикр — 201, 357
 Тамкин — 145
 Тамхид — 250
 Тарафи исбот — 111
 Таржима адабиёти — 14
 Тарика - 188
 Тарикат - 11,12,17,96,98,101,105,
 144,269,270,319
 Тарикат бешиги — 195
 Тарикат илми — 97
 Тарикат йўли — 7,190
 Тарикат машойхлари — 285
 Тарикат назарияси — 12
 Тарикат одоби — 235
 Тарикат хонаси — 287
 Тарикатланиш — 11
 Тарикатнинг маъноси — 237
 Тарикатда ўн маком — 98
 Тарики аброр — 135, 136
 Тарики ахёр — 134, 135
 Тарики жазба — 112
 Тарики зуҳд — 135
 Тарики иршод — 112
 Тарики ишқ — 123
 Тарики хожагон — 25
 Тарики шуттор — 136
 Тарики Ҳақ — 105
 Тасаввуф - 4,7, 28, 270
 Тасаввуф адабиёти — 21
 Тасаввуф «ватани» — 6
 Тасаввуф мактаби — 17
 Тасаввуф назарияси — 28
 Тасаввуф силсилалари — 12
 Тасаввуф тариқатлари — 13
 Тасаввуф комуси — 21
 Тасаввуфшунослик — 6,10
 Тасалли — 89
 Тасбех - 31, 42
 Тасвия — 5
 Тасдик бадил — 41
 Тасдики дил — 40
 Таслим — 100
 Таслим (итоат) - 198, 270
 Таслимия — 120
 Таслимият - 132, 157, 345
 Тасмия — И 3
 Тасфия - 135, 271, 346
 Тасхир — 363
 Таскил ва тасфия — 120, 343
 Тафарруот - 126, 181, 126, 355
 Тафвиз — 349
 Тафрид - 98,108,148,242,274, 339
 Тафсир — 10
 Тафҳими раббоний — 115
 Ташда беранг — 194
 Таълими зикр — 111
 Таълими илоҳий — 115
 Таяммун — 115
 Такво - 5,29,33,115,136,188,273
 Такводор — 29
 Такдир — 320
 Такдири азал — 28
 Тағриб - 199
 Таҳаммул - 98, 192, 339
 Таҳлия - 271, 366
 Таҳкик — 367
 Тилнинг зикри — 102
 Тоат - 88, 239, 270
 Тоату ибодат — 152
 Тобеъин - 122, 138, 346
 Тоза дил — 6
 Толиб — 96
 Тоифа - 12,19
 Тойиб — 285
 Толиб - 92, 105, 191, 195, 199
 Толиби азиз — 109
 Толиби содик — 104
 Тоҳолли — 158
 Тубанлик — 17
 Тубанлик ва юксаклик — 96
 Тулуъи фажр — 112
 Турк пири — 95
 Турфату-л-айн — 111, 343
 Тухми иймон — 43
 Тўрт имом — 260
 Уббод - 27
 Убудият-хуррият - 158, 220, 350
 Увайсийлик — 12
 Ужбу ғурур — 107
 Узилиш — 206
 Узлат — 143
 Узлуксиз зикр — 156
 Уйкусиз ибодат — 119
 Уламо — 8, 11
 Уламои раббоний — 228

Улува-л-лбоб — 355
 Улуми зоҳир — 103
 Умавий — 14
 Умаройи тархоний — 230
 Уммат -198
 Уне (дўстлик) - 17, 152, 349
 Уне макоми — 91
 Унс-хайбат —157
 Унсият - 139
 Урвату-л-вуско — 199
 Устоз - 239
 Усули ашара - 118, 154, 345
 Ухравий - 127, 346
 Укбо - 111
 Ухда - 235
 Фано - 108
 Фано бўлмок — 108
 Фавойиди жазийла — 105
 Фазл эшиги — 198
 Фазли даре — 241
 Файз — 149
 Фано - 16,200,274, 339
 Фано ва тарикат — 15, 72
 Фано мартабаси — 135
 Фано филлох — 137
 Фанои куллий — 125
 Фарз - 7
 Фарз амали — 6
 Фарзи асл — 126
 Фарзи айн — 199
 Фаришта — 74, 184
 Фариштаи муаккал — 88
 Фаросати аклийя — 137
 Фаросати кашфийя — 137
 Фарк - 130
 Фатий - 237
 Фаттабиъуни — 190
 Факир - 26, 108, 209, 213, 311, 317, 326
 Факирлик макоми — 97
 Факирлик шарофати — 233
 Факих - 100
 Факр- 16, 100, 172, 197, 264, 272
 Факр хазинаси — 24
 Факр-ғино — 157, 349
 Феъли иймон — 48
 Фи сафиуллох — 10
 Фикр - 91
 Фирдавсийлик — 20
 Фирдавсия — 19
 Фикҳ — 105
 Фозил — 26
 Фоний - 79, 94, 190, 272

Фуруд - 368
 Футувват - 249, 268
 Футувват илми — 269
 Хаввоси панжгона — -81; .
 Хаввос-хослар зухди — 10
 Хаворижийлар — 11
 Хаворики одот — 363
 Хавотири малак — 160
 Хавотири нафс — 160
 Хавотири шайтон — 160
 Хавотири қалб — 160
 Хавотири Ҳақ — 43, 159
 Хавф (хатар) — 17
 Хавф ва рижо — 108, 339
 Хайрлилар йўли — 123
 Халқ тарки — 287
 Халил - 285
 Халифа - 95, 183, 260
 Халифат — 11
 Халложийлик — 12
 Хаммариййа — 12
 Харразийлик — 13
 Хафифийлик — 13
 Хилват — 155
 Хилват ахли — 92, 146
 Хилват усули — 139
 Хилват дар анжуман — 18,96,116,
 120, 343
 Хирка - 97, 101, 117, 184
 Хокрох — 98
 Хожагон - 18,116,113,227
 Хожагон тариқати — 19,102, 341
 Хожагон-нақшбандийлик — 13, 96
 Хожай жаҳон — 18
 Хожай олам — 80
 Холик — 133
 Хонакоҳ — 13, 105
 Хосларнинг хоси — 137, 222
 Хотир (қўнгил, фикр) — 241
 Хотирани поклаш — 158
 Ҳува-хува — 15
 Ҳулафои арбаа — 113, 341
 Ҳулафои рошидон — 7,256
 Ҳулосайи зикр — 122
 Ҳулумийлик — 12
 Ҳуросон қабаси — 19,96
 Ҳуфя - ИЗ, 191, 201
 Ҳуфянинг ҳақиқати — 113
 Ҳушдардам - 18,96,116
 Чехра - 184
 Чиллаҳона — 95
 Чиштийлик — 13
 Чихл фарз — 246

Шавк (эхтирос) — 17, 257
Шазалийлик — 13
Шайтоний - 92, 101
Шайх - 190
Шариат - 17, 98, 101, 105, 339
Шариат амри — 97
Шариатда ўн маком — 98
Шайхлик эшиги — 216
Шайху-л-аълам — 21
Шайху-л-машойих — 202
Шамсу-л-ирфон — 158
Шамсу-л-икон — 158
Шамсу-р-рухония — 158
Шамсу-л-қалб — 158
Шайху-л-ғайб — 158
Шариат - 6,16,86,105,211,250,270,

303

Шариат зохири — 7
Шариат риояти — 235
Шариат талаби — 7
Шариат хонаси — 287
Шариф мажлис — 188
Шарху-с-сунна — 20,129
Шахси хабис — 108
Шахват - 79, 102
Шахвоний ишк — 101
Шаҳиди аъло — 277
Шиа(т) - 11
Ширк - 10, 194
Шовоҳиди нақлий — 115
Шозилийлик — 13
Шокир - 234, 285
Шохид - 89, 233
Шукр - 99, ПО, 111, 211, 270
Шухуд-ишход — 158, 364
Шухуди аҳадият — 211
Шухуди вусул — 115
Шухуди зот — 214
Шухуди Ҳақ — 113
Ўз нури — 69
Ўзлик - 184
Ўн саккиз минг олам — 24, 49, 109
Энг мукамал йўл — 122
Энг равшан йўл — 122
Энг якин (йўл) — 122
Эъдод ҳисоби — 114
Эъдоди кавний — 114
Эҳром — 36
Эҳсон - 100
Эҳсон мартабаси — 137
Юксак каромот — 17
Юксаклик ва тубанлик — 18

Яссавийлик (жаҳрийлик) — 13,
19,28,95
Яъжуж—Маъжуж — 53
Якин (ишонч) - 17,99,195,201, 348
Якин аҳли — 97
Якозо - 143, 351
Қабз - 203
Қабз-баст - 157, 349
Қабули суврат — 109
Қавий - 148, 347
Қадам - 270
Қадарийя — 12
Қайюм — 121
Қалам - 32, 91, 190
Қаландар - 280, 310
Қаландарийлик — 12, 29
Қалб - 4,10,14,20,102,157, 58, 351
Қалб дахлизи — 158
Қалб қўзи — 100
Қалб робитаси — 144
Қалб ҳузури - 140, 185
Қалбий зикр — 100, 146
Қалбий илм — 131
Қалъаи иймон — 48
Қаноат - 109, 111, 142, 212, 270
Қахр - 158
Қаххор - 97, 305
Қиёмат - 39, 97, 153
Қилу қол ~ 238
Қилъати таом — 142
Қирқ маком — 101
Қоба қовсайн — 345
Қодир - 76, 245
Қодирийлик — 13,14
Қойим — 368
Қори - 7,195
Қояид — 368
Қохир — 245
Қуввати мутаҳаййила — 112
Қудрат - 28, 82, 276, 282
Қудсий — 163
Қудсий руҳ — 164
Қудсий ҳадис— 140
Қурб (яқинлик) — 17, 149
Қурб-тақарруб — 158
Қурби раббоний — 41
Қуръон кироати — 122
Қуръон — 141
Қуръон ўқиш — [119]
Қутбул актoб - 105, 338
Ғайб - 32, 164
Ғайб асрори — 26, 151
Ғайби ҳувийят — 117, 343

Ғайбу-л-ғуюб - 129, 346
 Ғайрият — 131
 Ғассол - 131, 346
 Ғозийлик — 123
 Ғусли иймон — 44
 Ғаблул матин — 364
 Ғавои нафс — 200
 Ғаворики одот — 255
 Ғадас — 131
 Ғадис - 8, 94, 105
 Ғадиси шариф — 7
 Ғадиси набавий — 40, 111
 Ғаж - 122, 222, 249
 Ғаж иштиёки — 123
 Ғаж тавофи — 98
 Ғайвон — 183
 Ғайрат - 100, 184
 Ғаёти ҳаққонийя — 137
 Ғақимийлик — 12
 Ғаловати иймон — 42
 Ғалол — 16,17
 Ғалоли таййиб — 98
 Ғалол ва ҳаром — 10,18,96
 Ғаловат — 97
 Ғамадония — 20
 Ғамд - 99, 153, 303, 338
 Ғамди беҳад — 151, 353
 Ғамосий — 21
 Ғаром - 16,17,107,320
 Ғарорат ва бурудат — 88
 Ғашр - 369
 Ғаюло — 363
 Ғақ - 4,30, 73, 74, 174, 184, 277, 289
 Ғақ асқари — 181
 Ғақ дин - 31, 138
 Ғақ жалла — 201
 Ғақ зикри — 84, 90
 Ғақ йўли — 5
 Ғақ мушоҳадаси — 130
 Ғақ толиби — 133
 Ғақ хотири — 143
 Ғақикат - 4,17, 78, 101,105,180,186, 222, 249, 270
 Ғақикат асрори — 108, 339
 Ғақикат нури — 16
 Ғақикат хонас'и — 287
 Ғақикатда ўн мақом — 108
 Ғақикати дил — 122
 Ғақикати сидқ — 123
 Ғақикий комиллик — 124
 Ғақни таниш сифати — 5
 Ғақнинг инояти — 91

Ғақнинг чиром — 142
 Ғақойики дақойик — 229
 Ғақойики маориф — 219
 Ғақойики мужарра — 229
 Ғақойикнинг дақойики — 250
 Ғаққа таважжух — 121
 Ғаққул яқин — 17
 Ғибси нафас - 115, 121
 Ғидоят - 102, 138
 Ғидоят қамари — 234
 Ғижоб-127, 191
 Ғижоби зулумоний — 233
 Ғижоби нуроний — 233
 Ғикмат — 110
 Ғикмат олами — 195
 Ғилм - 252, 273
 Ғиндистон суҳравардийлиги — 13
 Ғодий — 133
 Ғозик - 189
 Ғол - 10,153, 218, 229, 241
 Ғол (ахвол) — 17
 Ғол (илми) — 204
 Ғоли воқеа — 97
 Ғомид - 97, 359
 Ғофиз — 7
 Ғу (зикру хоссу-л-хосс) — 210
 Ғудудий - 13
 Ғужжату-л-ислом — 16
 Ғузузи руҳоний — 233
 Ғузун-хафв — 157, 349
 Ғузур мақони — 101
 Ғузур-ихзор — 158, 349
 Ғузуъ - 272
 Ғукми иймон — 46, 48
 Ғукми шаръий — 44
 Ғулул — 16
 Ғумуд-жумуд — 158
 Ғур - 39
 Ғуррият — 241
 Ғусни ақида — 201

МУ НДАР И ЖА

<i>Мумтоз адабиётнинг руҳий—маънавий асоси.....</i>	<i>3</i>
<i>Х. Болтабоев, Аввал Қуръони карим, суннатда тасаввуф.....</i>	<i>4</i>
<i>«Қуръони карим»дан (Аловуддин Мансур тарж.).....</i>	<i>31</i>
<i>Имом Исмоил ал — Бухорий. "Ал — жомеъ ас — саҳих"дан (Арабчадан Раҳматуллоҳ қори Қосим ўғли ва Ҳожа Бахтиёр Набиҳон ўғли тарж.).....</i>	<i>37</i>
<i>«Туркий тафсир»дан (нашрга тайёрловчилар Қ. Маҳмудов ва Ҳ. Болтабоев).....</i>	<i>51</i>
<i>Абу Язид (Боязид) Бистомий. «Илоҳий мулоқот» (Туркчадан Ҳ. Болтабоев тарж.).....</i>	<i>72</i>
<i>Абу Али Ибн Сино. «Тайр қиссаси» {Арабчадан А. Ирисов тарж.).....</i>	<i>77</i>
<i>Зайнуддин Муҳаммад Ғаззолий. «Кимиёи саодат»дан (Форс тилидан Муҳаммад Исо тарж.).....</i>	<i>84</i>
<i>«Мукошафату—л—қулуб»дан (турк тилидан Миразиз Авзам тарж.).....</i>	<i>89</i>
<i>«Иҳйа ал—улум ад—дин» (туркчадан Ҳ. Болтабоев тарж.).....</i>	<i>90</i>
<i>Юсуф Ҳамадоний. «Рутбату — л — ҳаёт»дан (форс ва турк тиларидан Сайфиддин Рафъиддин ва Нодирхон Ҳасан тарж.).....</i>	<i>96</i>
<i>[Ҳожа Аҳмад Яссавий] "Факрнома" (нашрга тайёрловчи Р.Абдушукуров).....</i>	<i>104</i>
<i>[Абдулҳолик Ғиждувоний]. Фаҳруддин Али Сафий. «Рашахоту айни — л—ҳаёт»дан (Ҳудойберган ибн Бекмуҳаммад тарж.).....</i>	<i>112</i>
<i>Нажмиддин Кубро. «Усули ашара»дан (Иброҳим Ҳаққул ва Азиза Бектош тарж.).....</i>	<i>129</i>
<i>«Рисола илал ҳоим» (Иброҳим Ҳаққул ва Азиза Бектош тарж.).....</i>	<i>153</i>
<i>Фаридиддин Аттор. «Илоҳийнома»дан (форсийдан Н.Қомилов тарж.).....</i>	<i>166</i>

"Жавҳару — • з — зот"дан (форсидан Н. Комилов таржимаси ва талҳини).....	174
Мавлоно Жалолиддин Румий. «Маснавийи маънавий»дан (форсидан Жамол Камол тарж.).....	176
«Фиҳи ма фиҳи»дан (туркчадан Улуғбек Ҳамдамов тарж.).....	186
[Ҳожа Баҳоуддин Нақшбанд]. Абул Муҳсин Муҳаммад Бокир "Мақомоти Ҳожа Баҳоуддин Нақшбанд" дан (Форсидан Маҳмудхон маҳдум Ҳасанхон ўғли тарж.).....	196
Ҳожа Аҳрор Вали. «Рисолаи волидия» (форсчадан Маҳмуд Ҳасаний, Дилора Ражабова тарж.).....	208
Фаҳруддин Али Сафий. «Рашахоту айни — л — ҳаёт»дан (Худойберган ибн Бекмуҳаммад тарж.).....	219
Алишер Навоий. «Насойиму — л — муҳаббат»дан (нашрга тайёрловчилар С. Ғаниева, М. Мирзааҳмедова).....	248
Ситтаи зарурия.....	254
Ҳусайн Воиз Кошифий. «Футувватномаи султоний»дан (форс тилидан Н. Комилов тарж.).....	268
Заҳириддин Муҳаммад Бобур. «Мубаййин»дан (нашрга тайёрловчилар С. Ҳасан, Ҳ. Ҳасан).....	276
Сўфи Оллоҳёр. «Маслаку — л — муттақин»дан (С. Сайфуллоҳ тарж.).....	302
[Боборақим Машраб] Исҳоқ Боғистоний. «Тазкираи қаландарон»дан (нашрга тайёрловчи М. Зокиров).....	307
«Рисолаи қаландарий»дан (форс тилидан Сайфиддин Рафъиддинов тарж.).....	318
Изоҳлар.....	322
Исмлар кўрсаткичи.....	375
Асарлар кўрсаткичи.....	382
Тасаввуф истило^лари кўрсаткичи.....	385

М

%

«I

И

(A

Xc

«1

К-

д^

’т

ле

М

За

(Ф

’

«К

(ш;

К>

(ф>

Но

fx

|
’ н с

[A<

’

(x
1 5

На

(Ж

"р¹

/Ш

ИСКОМ ТАСАВВУФИ МАНБАЛАРИ

(ТАСАВВУФ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ)

Илмий мажмуа

Тузувчи, сўзбоши ва шархлар муаллифи
'
Хамидулла БОЛТАБОЕВ

Масъул мухаррир
Н. КОМИЛОВ

Тошкент "О'цИш'сЫ" 2005

Нашриет мухаррири
С. Хўжаахмедов
Мусаххих Б. Болтабоев

1В №8684

Теришга берилди: 2005 йил 20 июль.
Босишга рухсат этилди: 2005 йил 11 август.
Бичими 60x84 1/16. Ҳажми 25 б.т.
Адади 300 нусха. 106-рақамли буюртма.
Баҳоси келишилган нархда.

"Оф1цусЫ" нашриёти. Тошкент-129, Навоий кўчаси, 30.
Шартнома№ 12-223-05

«Сано-Стандарт» МЧЖ босмахонасида
офсет усулида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Широқ кўчаси, 100.